

ספר

אתרוג למינך

עיונים וביאורים

בענין

”אתרוג המורכב”

חלק ההלכה

עם:

קונטרס

אתרוגי זרעים

בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים

וקונטרס

סימני אתרוג

חובר בעזרת החונן לאדם דעת

מאת

ראובן מלך בן בנימין יצחק שווארץ

הוצק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תש"פ

לכל ענייני הספר

תתקשר ל:

718-253-2804

516-581-3597

718-501-3165

מודעה:

אין כוונתי בספר זה לפסוק שום הלכה למעשה

יוצא לקראת

חג הסוכות תשע"ח

©

כל הזכויות שמורות לראובן שווארץ

All Rights Reserved

ספר זה יוצא בסיוע בית יוסף ברוקלין, ניו-יורק

ש. וויינרייך

718.501.3165

נדפס בארץ ישראל

על נייר שאין בו חשש חילול שבת ח"ו

תוכן הענינים

חלק א

הלכות אתרוג המורכב ז

חלק ב

עיונים וביאורים בדיני אתרוג המורכב

- ענף א — הפסול ד"אתרוג המורכב" לא הוזכר בחז"ל בז
- ענף ב — הרכבת אתרוגים בשנים קדמוניות ל
- ענף ג — סיכום להנפק"מ מהנתבאר ע"פ דברי הרמב"ם לא
- ענף ד — בענין ה"מציאות" דהרכבת אתרוג בכלל הציורים של הרמב"ם לב
- ענף ה — טעמים לפסול אתרוג המורכב והאם על פיהם יש נפק"מ לתולדת המורכב לו
- ענף ו — אתרוג הכשר לפי השיטות שפוסלות תולדת המורכב לז
- ענף ז — בענין הצורך להטעמים הנ"ל לפסול אתרוג המורכב מא
- ענף ח — הצד לפסול אתרוג המורכב אפילו כשלא נשתנה ע"י ההרכבה כלל מה
- ענף ט — "אתרוגי החזון איש" נ
- ענף י — בענין הרכבת אתרוג המורכב על אתרוג שאינו מורכב נב
- ענף יא — "הרכבה" באופנים אחרים שאינו "משפיע" על האתרוג נד

ב אתרוג תוכן הענינים למינו

ענף יב —	אתרוג המורכב בלימו"ן פסול אף אם שניהם מאותו מין	נז
ענף יג —	הערות בענין עצם הצד דאתרוג ולימו"ן הם מין אחד	ס
ענף יד —	דוקא אתרוג הוי טעם עצו ופריו שוה משום שאין קליפה	סח
ענף מז —	דיני כלאים שיוצאים ממעמו של הלבוש לפסול אתרוג המורכב	ע
ענף מז —	מרן החזו"א הזכיר ספיקו גם במסקנא	עא
ענף יז —	"חידוש" בדעת החזו"א לקולא ולחומרא	עג
ענף יח —	איזה מהג' ייחודים דאתרוג קיימים בפירות אחרות	עד
ענף יט —	דברי המשנה במס' כלאים פ"א מ"ח הנוגעים לאתרוג המורכב	פב
ענף כ —	בענין אתרוג הכושי	פו
ענף כא —	אתרוג הכושי פסול משום "נרמה"	צ
ענף כב —	בענין אתרוג התימני	צא
ענף כג —	אתרוג הכושי ואתרוג התימני	צה
ענף כד —	שיטת הרמב"ם בענין אתרוג הכושי והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב . . .	צז
ענף כה —	אתרוגי מרוקו	צה
מערכה א —	"מילי דמורכב" - בירור הצדדים הנוגעים לאתרוג המורכב	צט
מערכה ב —	מחלוקת הרמב"ם ואידך שיטות בשורש איסורי כלאים והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב	קכב
מערכה ג —	מחלוקת הרמב"ם ואידך שיטות בגדר "הרכבה" והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב	קמד
מערכה ד —	נפק"מ מהמערכות הנ"ל בענין אתרוג שלא נשתנה מחמת ההרכבה כלל	קסז

חלק ג

ענפים הנוגעים לאידך מינים – לולב הדס וערבה

- ענף כו — הערה בענין "לולב קנרי" קעג
- ענף כז — האם יש איסור להרכיב הדסים קעו
- ענף כח — האם יש חילוק בין אתרוג המורכב להדס המורכב קפא
- ענף כט — בענין הדסים שנראים משונים מחמת מקומם קפה
- ענף ל — הדס המורכב והגידון הנ"ל דאתרוגי מרוקו קפו
- ענף לא — האם ערבה וצפצפה כלאים זב"ז קפח
- ענף לב — ערבה שהורכבה וגדר סימני ערבה קצו

חלק ד

שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה הנוגעים לדינא דאתרוג המורכב

- שיעור א — שיעור הלכה ודרשה לשבת שובה בענין רכישת אתרוג שאינו מורכב רא
- שיעור ב — שיעור הלכה ודרשה לשבת שובה בענין אתרוג הדסים וערבות מורכבים רכט

חלק ה

קונטרס אתרוגי זרעים בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים

- סימן א — חילוק בין אתרוגי א"י לאתרוגי חו"ל מחמת דיני כלאים גופא רמג

ד אתרוג תוכן הענינים למינו

סימן ב — בענין אתרוג של טבל והשייכות לדיני אתרוג המורכב	רמה
סימן ג — בענין מי ששכח להפריש תרו"מ מהאתרוג לפני יו"ט	רכז
סימן ד — בענין אתרוג של מעשר שני ורבעי	רעג
סימן ה — בענין אתרוג של רבעי חו"ל	רצא
סימן ו — בענין אתרוג של שביעית	שב
סימן ז — בענין אתרוג שיש בו חשש ערלה	שיז
סימן ח — בענין אתרוג של ערלת חו"ל	שכה
סימן ט — בענין אתרוג של פאה	שלג
סימן י — באתרוג המורכב האם אזלינן בתר לקיטת למעשר	שלו
סימן יא — בענין אתרוג בת ששית שנכנס לשביעית חייב במעשרות	שלה

חלק ו

קונטרס סימני אתרוג שמה

מכתב שקבלתי לספרי גינת ראובן על מס' בכורים

מהגאון ר' נתן עבי פינקל זצוק"ל ראש ישיבת מיר

ישיבת מיר ירושלים

YESHIVAS MIR YERUSHALAYIM

Founded in Mir 1817. In Jerusalem 1944

RABBI N.Z. FINKEL

DEAN

ע"ר 580037638

כס"ד נוסדה במיר בשנת תקע"ז. בירושלים בשנת תש"ד

הרב נ.צ. פינקל

ראש הישיבה

הובאו לפני כתבים על מסכת ביכורים הנקראים גינת ראובן שכתב הרב המצוין ר' ראובן שוורץ שליט"א אשר עלה במעלות התורה כאן בישיבתנו הקדושה עיה"ק ירושלים ת"ו הרב המחבר שליט"א יגע על כל משנה ומשנה כאשר עיני המעיין רואה וניכר בו עמלות התורה לרדת לתוך עומק דברי הראשונים בבירור הענינים. שמחה גדולה היא לראות את צעירי הצאן עולים בתורה במידה מרובה וברכתי שמעיין זה הנפתח עתה לא יכזבו מימיו ויפוצו מעיינותיו חוצה עד ביאת גוא"צ בב"א.

בכבוד ויקר,

נחמן צבי פינקל

הרב נתן עבי פינקל

ראש הישיבה

מכתב שקיבלתי מהגאון ר' צבי כהן שליט"א

הרב צבי כהן

רב שכונת אברהם
ואזור מערב בני ברק
רחוב רשב"ם 17 בני ברק
טלפון 6192882 (03)

בס"ד, טו"ב בסיון תשע"ז

שמחתי בראותי עלי ספר חדש "אתרוג למינו" – בענין אתרוגים ושאר מינים מורכבים, מאת הרב הגאון רבי ראובן שווארץ שליט"א, מחבר הספרים הנודעים והחשובים "גינת ראובן", "עמק הלשון", "עמק הדרשה", "השמעת כלאים", "פתחי כלאים", "עמק הפרה" ועוד.

ספריו עוסקים במקצועות רבים שבתורה ובמסכתות שונות, ומקיפים את הנושאים בהם הם עוסקים ביסודיות רבה, מתוך עיסוק בפרטי הנושאים, בהבאת דעת ראשונים ואחרונים, בביאורם ובדיון עמוק בדבריהם בסברות ישירות ומחכימות בטוב טעם ודעת.

קטונתי מלבוא בדברים על ספריו החשובים, והם מעידים על עצמם – על התועלת הגדולה שתהיה לכל לומד ומעיין בהם. ויהי רצון שלא יבוש המעיין ויפוצו מעיינותך חוצה כמעייך המתגבר, להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכת כחנים באהבה

צבי כהן

מחבר הספרים: "הגעלת כלים", "טבילת כלים", "ספירת העומר", "בין פסח לשבועות" "חנוכה", "חנוכה בקצרה", "פורים וחדש אדר", "מגילת אסתר", "תרגום שני" "יעירובין", "ציצית – הלכה פסוקה", "ציצית ותכלת במדרשי חז"ל" "תפילין במדרשי חז"ל" (בי כרכים), "תפילין הלכה ומעשה" (בי חלקים) "ערב פסח שחל בשבת", "פסח שחל בשבת", "טי באב שחל בשבת", "טי באב שחל ביום ראשון" "שמיטה", "שמיטה בקצרה", "שמיטה קרקעות", "פירות שביעית", "שמיטה כספים ופרוזבול" "הלכות שבכל יום" (די חלקים), "טריפות", "מפתח שו"ע יו"ד – הלכות כשרות המאכלים וכליהם" "ברכת החמה", "שנה מעוברת", "מבנה לוח הנשנה", קידוש החודש, "חמה ולבנה", "ברכת החודש" "שמירת הלשון מידות ומעשים טובים"

BAIS HOROA OF FLATBUSH

1206 AVENUE M
BROOKLYN, NEW YORK 11230
(718) 336-1375
FAX - (718) 336-5156

בית הוראה ד'פלעטבוש

שע"י כולל הוראה זכרון מרדכי
ערש מוה"ר מרדכי ב"ר יצחק בונק ע"ה
בראשות הגאון הד"ר יהושע צבי שפירא שליט"א

בעזה"י

מכתב קורב

אברהם יצחק היקר לימא קורב - אמרתי הימאן השקדן
הרב האמן שואמא שליט"א

הספד היקר באמ - אף שאם הספדו ולא שמו קורב שמו
ב הספד אף לא אפיקו לי שמו קד.

המחסי שליט"א אף לא אפיקו שליט"א היקר אף לא
בא שמו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו

אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו
אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו

המחסי שליט"א אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו
אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו
אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו

אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו
אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו אף לא אפיקו

מכתב שקיבלתי מהגאון ר' מרדכי קרליבך שליט"א בענייני "מורכבים"

בס"ד

אל כבוד מעלת הגאון הרב ראובן שווארץ שליט"א

ספרו בענין אתרוג המורכב הגיעני, והאיר על מול עבר פני שבעתים מאור שבעת הימים, כת"ר מפליא תמיד שוב את עולם התורה, כי בחטף פתח מאוצרותיו להאיר סוגיות מכל צידי צדדיו לעומק ולרוחב נפלא עד מאד, ביותר בשמעתא דלא שזפתן עין רבים ועיני בפרט, אם כי נהניתי מאד מכל מה שראיתי שם, וכמאמר הכתוב על הביכורים, כבכורה בטרם קיץ אשר יראה הרואה אותה בעודה בכפו יבלענה, ומדה טובה מרובה.

כת"ר האריך שם כיד ה' הטובה עליו, בדברי הרמב"ם והראשונים בענין האתרוג, דאין זה ילפוטא בעלמא מכח כל הדרשות שאמרו בתלמוד, אלא הכל נאמר לו למשה רבינו מפי הגבורה, וכמבואר בדבריהם שהכל מפי השמועה, אלא שבתלמוד הוסיפו לבאר שיש בזה גם אסמכתות מן הכתובים, ומאידך הביא בזה את דברי הרמ"א בתשובה קי"ז, ע"כ, מהרונני בשביל אבא, כי אאמו"ר הגאון רבי משה היה תמיד אומר בזה כדלהלן.

בסוכה [דף לג.] אמר אביי האי אסא מצראה [שיש לו ז' עלין בקנה] כשר להושענא, פשיטא, מהו דתימא הואיל ואית ליה שם לווי לא מתכשר קמ"ל, ואימא הכי נמי, עץ עבות אמר רחמנא מכל מקום.

ובתוס' [ד"ה ואימא] נתקשו בזה, דהלא אין המצוה ליטול 'הדס', דנימא דהדס מצראה הוה שם לווי, אלא המצוה היא ליטול 'ענף עץ עבות', והדס מצראה שם 'עץ עבות' עלה ואין לו בזה שם לווי, [והנה הר"מ סתם דבריו וכתב שכל שעליו חופין את עצמו ויש ג' עלין או יתר כשר, ובכלל זה גם הדס מצראה, ולא הוצרך הר"מ להאריך ולכתוב ענין זה אחר שכלל בסתמא, אכן קושית התוס' למ"ל קרא להכשירו עדיין צ"ע].

והריטב"א שם ביאר מה דמסיק הש"ס דהדס מצראה כשר, משום דכתיב עץ עבות מ"מ, וזה לשונו, פירוש, דכי קפדינן אשם לווי היינו היכא דאפקיה רחמנא בשם פרטי, כגון אזוב ומרור וכיוצא בהן, אבל הכא כל היכא דהוי עץ עבות וכו', בהכי סגי, דלהכי אפקיה רחמנא בשם כלל, עכ"ל, היינו דמזה הטעם לא כתבה תורה הדס ללמדינו הך מילתא דכל שהוא עץ עבות כשר, ואין כאן משום פסולא דשם לוואי.

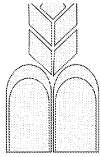
ובבית מאיר או"ח סי' תרמ"ה כתב ליישב קושית התוס', בהקדם לשון הר"מ הנ"ל דכך נאמר לו למשה רבינו בסיני, וכל הדרשות המה דרשות ורמזים בהכתובים. דמעתה תירץ בבית מאיר, דנמצא דבאמת נאמר לו למשה ליטול הדס, וא"כ מן הראוי לפסול הדס מצראה שיש לו שם לוואי, ואשר ע"כ הוצרך הש"ס לדרשא דעבות מ"מ, [וכדביאר הריטב"א דגלי קרא להכשיר], עכ"ד, אלא דלכאורה זה סותר לדברי הריטב"א הנ"ל.

הרשב"א בתשובותיו ח"א סי' קנ"ז נשאל וז"ל, מפני מה אנו אומרים [בנוסח ברכת המצוות] על 'נטילת' לולב, ואין אנו אומרים על 'לקיחת' לולב, כלשון הכתוב ולקחתם לכם, והשיב וז"ל, זו אינה שאלה, שאין מקפידין בלשון כל שאנו שומרים הענין, שאם כן, שאל למה אנו אומרים על נטילת 'לולב', ואין אנו אומרים על נטילת 'כפות תמרים' כלשון הכתוב, וכן בתפילין, ובתקיעת שופר, ואכמ"ל.

והנראה ליישב קושית הרשב"א כי זהו באמת עיקר הדין, ליטול אתרוג והדס וכו', ומה דכתיב בלשון כלל, הוא ללמד דאין פסול של שם לוואי, כנ"ל מהריטב"א.

**אשריו שזכה להיות שלוחא דרחמנא להרבות חכמת התורה וכבודה
שיתן ה' ויחזור ויתן לכת"ר להמשיך להיות ממזכי הרבים בריבוי תורה
מתוך הרחבת הדעת אושר ובריאות וכל מילי דמיטב ברוח ובגשם
בידידות אהבה מרדכי קרליבך**

מכתב שקבלתי מהגאון ר' יוסף אפרתי שליט"א לספרי גינת ראובן על מסכת פאה

בית מדרש גבוה להלכה בהתישבות החקלאית

Beit Midrash Gavoha For Halacha in Agricultural Settlements

ע.ר. העמותה מוכרת כמלכ"ר לפי סעיף 9 (2) לפקודת מס הכנסה לפי אישור מס' 580024503

בס"ד, עיה"ק ירושלים ת"ש

מפעלי בית המדרש

סיסוד של
הד"ר הרב מלמן סג"ל
בראשות
הרה"ג הרב יוסף אפרתי שליט"א
••••
בנין "בית יוסף"
ע"ש חר"ר יוסף יצחק בן-ציון
••••
מכון ללימודי מצוות
התלמוד בארץ
ע"ש חר"ר חיים סת' ז"ל
••••
מוסעף ירושלמי וירעם
בשיתוף קרן רא"ם
ע"ש ר' אליהו מרדכי אונגליי ז"ל
••••
כולל "קנין אברהם"
ע"ש חר"ר אברהם חר"ר ז"ל
••••
כולל "מאור צחק"
ע"ש חר"ר יעקב יצחק בן-ציון ז"ל
••••
כולל "נאות ארית"
ע"ש חר"ר ר' דוד ז"ל
••••
כולל "דרכי איש"
ע"ש חר"ר ח'ר"ר שפירא ז"ל
••••
כולל יום שישי
הר פז - ירושלים
••••
בסיוע
"קרן רות בת שרה"
••••
רשת כוללי ערב
"אהל שרה"
הר פז - ירושלים
••••
"כ"ב מאור ומרדכי"
ע"ש חר"ר ר' יוסף אפרתי שליט"א
ובשיתוף קרן רא"ם
••••
"דעת משה"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר משה ז"ל
••••
"דרשו ת' ועזו"
הר פז - ירושלים
••••
"היכל חלשים"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר חלשים ז"ל
••••
"משכן רוחם"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר רוחם ז"ל
••••
"משנת משה"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר משה ז"ל
••••
"נחם גרשון"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר גרשון ז"ל
••••
"שם משמון"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר שם משמון ז"ל
••••
"תמורה צדק"
הר פז - ירושלים
ע"ש חר"ר תמורה צדק ז"ל
••••
קרן לחילול מנשר שני
(קרן המעשרות)
••••
מכון חר"ר לאור
••••
מרכז מידע
שיעורים טלפונים באמצעות קול השלשן
03-5171038
••••
חשבון בנק סא"י נאולה ים
409/320064

דסג ח'נכר הגלגל

הנה הנפלאה וקרה ביקש להסיר ההלכה מה
הגלגל בארץ (כ"ט בקדמות), והנה זכינו בדיוק
לזכור. מקיימי מצוות הארץ כ"י, ואלו החלו לקבוע
לימודם בספר זכרים, וידוע כי אין הגלגל ש"א
הביע שחמתי שלש השלמה האחרונה ל"א הגלגל
כי נחמנו לזכור שגלגל. והנה חז' מנהל ה"ה החל
כ"ב נאמן שגלגל ש"א - אל גלגל ראובן ראוי
פרסם גלגל זכרים, והמציין דסגין יחז' שני
דגם יתעל זכרים דסגין וזשם כן פ"י ור' א'
מלך. ואלו הנצח לזכר אברהם אבינו
של ת"ה - ויק מפני שגלגל דסגין מתויד שגלגל
דקלגל, ולזכור שגלגל זכרים כי יצנה ל"ג
דגלגל של תורה טולע עם לזכר, להחמיל ספרים
אחרים ולס"מס וקבלה לימוד וק"ו גלגל זכרים
נצנה דגלגל דק"י וקבלה אלו מה"ה

כצנח מנהל
ואל י. אפרתי

מכתב לספרים הקודמים ממו"ר הגאון ר' דוד כהן שליט"א ראש ישיבת חברון

בס"ד

בין פסח לעצרת תשע"ו

מכתב ידידות

יום שמחה עבורי כאשר הראני ידידי וחביבי ש"ב הגאון ר' ראובן שווארץ שליט"א הספרים החדשים שהוציא לאור עולם והם ספר מקיף על ענייני פרשת פרה הכולל כל ענייני פרשת פרה בהלכה ובאגדה ועמו ספר עצרת שחל במוצאי שמיטה שבו הפליא לעשות ולהביא ולהעמיד בנין שלם בנושא זה ועברתי על חלק מהדברים והתפעלתי מאד מההיקף הגדול ומהרחבות הגדולה של העניינים ומצאתי עולם שלם שלא הכרתי בנושאים אלו. והג"ר ראובן ברוחב בנינו הרחיב את הדברים וביארם היטב בעומק העיון ובסברא ישרה לכל כלליהם ופרטיהם בכל דבר על מכונו דברי תורה ערבים ושמ- חים הנאמרים ביושר ואמת הפלא ופלא. וכבר נודע הג"ר ראובן בשערים המצויינים בהלכה בספריו הגדולים בכל סדר זרעים ובעוד מקצועות בש"ס שבהם נודע וניכר רוחב בינתו וידיעותיו הרחבות ונתקבלו באהבה בכל אתר ואתר אצל לומדי התורה. ובעז"ה יהי' גם ספר זה לברכה ולתועלת ויתקבל באהבה וחיבה ואשרי חלקו שזכה לזה. ויעזרהו ד' יתברך שימשיך בדרך עלי'ה להשפיע לרבים מתורתו הרחבה בכתב ובע"פ להגדיל תורה ולהאדירה. הכו"ח לכבודן של עמלי תורה,

דוד כהן

דוד כהן

מכתב שקבלתי מהגאון ר' אלי' דב וכטפוגל שליט"א
לספרי עמק הלשון על רמב"ם הל' דעות פרק ז'

הרב אלי' דב וכטפוגל
Rabbi Eliyahu Dov Wachtfogel
6 Yeshiva Lane , Fallsburg N.Y. 12783

כס"ז ה' תמוז תשנ"א

כפ' ראית ספרו של קוהל' ר' ראובן אהרן א"ש (מחבר
ספר קוהל' ראובן א"ש ספר חיוס) א"ש א"ש א"ש
אב תלם ומסד א"ש ספר ח"ה א"ש א"ש א"ש
והאמת חיבור יפה ביותר המבאר בהרחבה
צביון ראשונים ודמיונים כמקורות המופלגים
ביותר יצא אדמו"ר א"ש שד"ר הצביון בארץ
וצדק והספר ה' מעלותיו הרבה בפרט
מיה ומבטא' המעשים יפלאו מאלת רבה
מספרו החשוב

החכם אברהם יהונתן
ה"ק וזע"ל
א"ל צב וצפ"ס

מכתב בלימוד שקבלתי לספרים הקודמים מאת הגאון ר' איתמר גרבוז שליט"א

בס"ד

מוצ"ש פר' ויצא אור לז' כסלו תשע"ד

מע"כ ידידי האברך המופלג בתורה ויר"ש הגאון המופלא רבי ראובן שווארץ שליט"א

אחדש"ת

שמחתי לראות גליונות הכתבים של חידו"ת יקרים בעיניי הקהל ודמאי וקונטרס עמק הדרישה בענין הא
דצריך להחמיר בעשי"ת, ובכל הענינים ביאר דברים יקרים מאירים ומשמחים בהיקף נפלא בטוטו"ד.

ואכתוב הערה אחת במה שהאריך בקונטרס עמק הדרישה ענף ב' בגדר הדין דיש להחמיר בעשי"ת בפת
פלטור ובשאר דברים, נתעוררתי לפרש ענין זה בעוד אופן עפ"ד הרמב"ם בריש הל' דיעות דהדרך הישרה
היא מידה בינונית, והאריך הרמב"ם שמי שהולך בדרך לא טובה תקנתו להרחיק עצמו לקצה השני עד
שיגיע לידי מידה בינונית, וא"כ י"ל דזה מדרכי התשובה להרחיק עצמו כדי להגיע למידה בינונית, ולכן
צריך לנהוג כן בעשי"ת שהם ימי התשובה כדי להגיע למידה בינונית [אך י"ל דכ"ד הרמב"ם בדיעות ולא
במצות].

ובהפטרה לפרשת ויצא (ולשבת שובה) כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בה ופושעים יכשלו בה, ועפ"ד
הרמב"ם יש לפרש כוונת הפסוק דהכוונה היא על דרך הבינונית דכתב הרמב"ם דהיא הדרך הישרה, י"ל
דצדיקים ילכו בה, אבל פושעים כשבאים לשוב אין יכולים לילך בדרך זו, והם צריכים לתקן עצמם בקצה
השני וכש"כ הרמב"ם.

מפני כמה שעבודי דאורייתא לא עלה בידי להאריך ולפלפל עוד בשאר דבריו היקרים, ואסיים בזה בהוקרה
מרובה להרה"ג שליט"א ובברכה שיזכה להמשיך להאיר עולם התורה בחיבוריו הנפלאים, ויהנו רבים
מתורתו כי טוב.

הכו"ח בברכה נאמנה

איתמר גרבוז

ספר זה מוקדש
לזכר ולעילוי נשמת

מו"ה רבי צבי אהרן בן אברהם יצחק כרמל זצ"ל

השפיעה תורה ויראת שמים
למשפחתו ולתלמידיו המרובים
ושם שמים היה מתאהב על ידו

ת.נ.צ.ב.ה

ספר זה מוקדש

לזכר ולעילוי נשמת

שושנה בת ר' ברוך שכטר ע"ה

ת.נ.צ.ב.ה

ספר זה מוקדש

לזכר ולעילוי נשמת

ר' נפתלי הערץ בן שמעון קלמן סולוף זצ"ל

השפיעה תורה ויראת שמים

למשפחתו ולחביריו ולתלמידיו

וקיבל ייסוריו המרובים באהבה

ת.נ.צ.ב.ה

ספר
אתרוג למינו

בענין אתרוגים מורכבים

חלק ההלכה

חלק א

הלכות אתרוג המורכב

אתרוגים שהם ודאי מורכבים

א. אתרוג מ"ייחור אתרוג" שמורכב על מין אחד שאינו לימו"ץ וחביריו, ונשתנה צורת הפירות על הייחור מחמת ההרכבה, הסכימו הפוסקים שהוא פסול, ואפשר דאין ליטלו כלל דלמא אתי למסרך*.

א. הנה ידוע שיש אחרונים שהכשירו אתרוג המורכב, ועכ"פ בשעת הדחק. [ועי' בשו"ת הב"ח סי' קל"ז דאיתא וז"ל ידעתי גם אני שהמדקדקים מחזיקים אותו בפסול בשיש כשר אחר לפנינו אולי הוא מפני הספק שמסתפק בו והנני מבטל דעתי נגד מעכ"ת כפי מה שהכריע שאין ראוי לכתחילה לברך עליו כשיש אחר אבל כשאין אחר אין ראוי למחות באותן שמברכין עליהן וכן נהגו בכל מקום לפי מה ששמעתי. עכ"ל. ועי' בשו"ת רמ"א סוף סי' קי"ז דאיתא וז"ל והנה לא אוציא לעז על הראשונים שנהגו לברך על אתרוג כזה במקום הדחק מ"מ לא שבקינן היתרא לברך על אלו שלא בדוחק גדול. עכ"ל. (ועי' בשו"ת איתן אזורי סי' ל"ט שהכשיר אתרוג המורכב משום דדר באילן משנה לשנה, אולם עי' בשו"ת בית אפרים או"ח סי' נ"ז שחולק על הוכחה זו, יעו"ש)]. אבל עיין במשנה ברורה סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל. עכ"ל. ועי' בערוך השלחן בסי' תרמ"ח ס"ק כ"ז דאיתא וז"ל אתרוג המורכב פסול לגמרי אפילו כשאין אתרוג אחר ובזמן הקדמון היה אחד שרצה להורות להקל בזה ורבו עליו כל חכמי ישראל בצפת ואסרו לחלוטין. עכ"ל. הרי נראה דנתקבלה ההלכה דאתרוג המורכב פסול לגמרי.

אבל יש בזה עוד נידון, האם ליטלו כלל כשאין לו אתרוג, עי' במ"ב שם דאיתא וז"ל ואם אין לו אחר בעיר יש ליטלו כל שבעה בלא ברכה ויש מחמירין דאפילו ליטלו בלא ברכה ג"כ אין כדאי דילמא אתי למסרך לצאת בו תמיד. עכ"ל.

ח אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו

ב. אתרוג מ"ייחור אתרוג" שמורכב על לימו"ן וחביריו (כגון תפוז או חושחש) ונשתנה צורת הפירות על הייחור מחמת ההרכבה, גם בזה י"ל דהסכמת הפסוקים היא שהוא פסול, אבל כשאין אתרוג אחר אפשר דיש ליטלו בלא ברכה, וצ"ע בזה.²

ג. אתרוג מ"ייחור אתרוג" שמורכב על מין אחר שאינו לימו"ן וחביריו ולא נשתנה צורת הפירות על הייחור מחמת ההרכבה, עדיין י"ל דאין לברך אפילו בשעת הדחק, אבל כשאין אחר יש ליטלו בלא ברכה.³

ב. הנה בפשוטו היינו אומרים דציור זה הוא ממש כמו הציור הנ"ל באות א', אבל ידוע דהמהרש"א אלפנדרי בתשובותיו (ח"ג סי' י"ב והובא גם באגרות משה או"ח ח"ד סי' קכ"ג) כתב להכשיר אתרוג המורכב בלימו"ן (עיי"ש שס"ל דיכול לצאת המצוה אפילו בלימו"ן עצמו) וא"כ ניתוסף בזה צד אחד להיתר, אבל כמדומני שלא נתקבלו דבריו כלל, ואפשר דגם הוא חזר בו.

אבל יש להעיר שאפשר שיש בזה צד אחר להיתר, דהנה ידוע דהלבוש כתב דהטעם לפסול אתרוג המורכב הוא משום שנעבדה בו עבירה, והנה החזו"א בהל' כלאים סי' ג' ובעוד מקומות צידד דאתרוג לימון ותפוז ואשכולית אינם כלאים זה בזה, ולפי צד זה של החזו"א כשההרכבה היא בלימון או תפוז אין טעם לפסול אתרוג המורכב לפי הלבוש.

והנה נראה פשוט דעדיין י"ל דאתרוג המורכב על לימון הוא פסול, ואי אפשר לברך עליו אפילו בשעת הדחק, אבל אפשר דהני ג' צדדים (דהיינו יש סוברים דמורכב כשר, והר"י אלפנדרי צידד דמורכב בלימון כשר, ולהלבוש לפי הצד הנ"ל של החזו"א אין טעם לפסול אתרוג המורכב בלימון) מצטרפים לומר דכשאין אתרוג אחר יטול אתרוג זה בלי ברכה. עי'.

ג. עיין בספר חזו"א כלאים סי' ב' ס"ק ט"ו דאיתא וז"ל נראה דאין זה כללא דכל שבא מב' מינים חשיב כלאים במולידיו וכההיא דאמרו בירושלמי פ"ק ה"ז דמרכיב זית על תמרה אין הזית נפגם עיקר פריו אלא שהתמרה ממתקו מסתבר שאין זית זה המורכב כלאים בשאר זיתים ומעשרין מזיתים אלו על שאר זיתים כיון דקרי לי' אין בהן פסולת ונראה דכל הרכבה שהפרי דומה לאחד ממולידיו והשני לא שנה צורת הפירי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו, אבל אין אתנו להכריע בזה והרי לא אמרו אלא זית, ובלא"ה יש להתיר משום שהן דומין זל"ז וכמש"כ הר"מ פ"ג ה"ה ואע"ג דהתם עיקר המין שוה עם חבירו והכא ע"י ההרכבה השתנה מ"מ לטעמא דיהיב הר"מ דעיקר כלאים במראית עין תלוי אין לחלק בזה, ונראה דכל הני דתנן פ"ק מ"ח כגון ירקות בסדן של שקמה ותאנה לתוך החצוב וכדתנן שיהא מקירו ומשמע דאין כאן תכלית אחר שאין התאנה מקבלת מן החצוב וזמורה לתוך האבטיח וכדתנן

שתהא זורקת מימיה אבל אין מתאחין לגדל פרי חדש וזרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו כולהו אין תערובתן משנה את צורת הפירי ושניהם מגדלים פריין כל אחד את מינו ודין התאנה הגדילה בחצוב כשאר תאנים לענין כלאים ומעשר וכן הדלעת שבתוך החלמית ואפשר דמשנתנו שנתה אלו לאשמעינן דאע"ג דאינן מתאחין הן כלאים ומקרי הרכבה, ודין זה מוכח ג"כ רפ"ז במברין את הגפן דלא יזרע על גביו אלא א"כ יש על גביו ג"ט ופי' הראשונים משום מרכיב ירק באילן אע"ג דכל אחד גדל כדרכו, וכן הא דאמר סוטה מ"ג ב' דמרכיב אילן בירק נוהג בו ערלה ורבעי אפשר דהיינו נמי באופן שאין הפירי משתנה דאם נשתנה ראוי למיזיל בתר שרשו שהוא ירק ואין לומר דאיירי דהשרשי' של אילן עברו את הירק ונשתרשו בארץ דא"כ הא הוי אילן ולא מורכב ומיהו נראה דסוף השרשים של מורכב בירק להשתרש בארץ שאין הירק מתקיים שנים רבות והשתא כשחוזר עליו עדיין לא השריש בארץ ויונק מן הירק ומ"מ לפ"ז טבע נטיעה זו מסתבר שהפרי עיקרו כפרי האילן והדבר מוכרח דהא רנב"י סוטה שם משמע דסבר דמודה גם ראב"י בהרכבה דהיתר אע"ג דראב"י סבר דוקא כרם וע"כ דמרכיב גפן בירק חשיב הפירי פרי גפן ואם הפירי משתנה הו"ל מין חדש שהרי אין תורמין מן המלפפון על התפוח וכמש"כ לעיל ועוד אם היה מגדל פרי משונה לא הוי מתיר ריב"ג וכן בירק באילן לא הוי מתיר ר"י וכמש"כ תויו"ט עי' ס"ק ט"ז, ולכן יש מקום להסתפק להכשיר אתרוג המורכב בלימון בזמן שהפירי כולו אתרוג בטעמו וריחו ומראיתו, אבל באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים וכבר יצא הדבר לאיסור וגם אין ללמוד מין אתרוג מכלאים דכלאים מראיתו עיקר ואתרוג מינו עיקר וגם אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל וכו', ויש מרכיב שמתאחין ומולידין מין חדש ויש מתאחין והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין. עכ"ל. והנה לכאורה משמע קצת דלמסקנא דאין להסתפק להכשיר אתרוג המורכב.

אבל מצינו עוד דברים ממרן החזו"א בענין אתרוג המורכב בכלאים סי' ג' ס"ק ז', עיי"ש דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכליות ותפוז"י יש להסתפק בהן אם הן מין א' מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים מספיקין להם והם מתקיימין במחובר משנה זו לחברתה שחונטים החדשים ושל אשתקד קיימים, וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הר"מ אפילו ב' מינין, ומיהו אפילו את"ל דאתרוג ולימון ב' צורות מחד מינא הן, מ"מ לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר, ולענין איסור הרכבה אסור להרכיב יחור של מורכב אתרוג

בלימון בסדן לימון אע"ג שיש ביחור תערובת לימון וכאסר ר' יהודה אבטיח ומלפפון אע"ג שיש במלפפון תערובת אבטיח וכדתנן פ"ק מ"ד ברמין ושזפין אע"ג שיש בשזפין תערובות רימין כדאמר בירושלמי, ומיהו אם ע"י הרכבה נדמה לאחד המולידים ובא לכלל השתוות הפירות והעלים הותר עם הנדמה לו דהא אפילו חשבת לי' ב' מינים שיווי הדמיון מתירו, והלכך נראה דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור כצנן ולפת, ומיהו לענין מצוה אם המורכב הראשון פסול גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין, השניים נמי פסולין, מיהו גם בראשון יש להסתפק וכמש"כ סי' ב' ס"ק ט"ו. עכ"ל.

הרי חזינן להדיא שגם למסקנא החזו"א הזכיר הספק דילי' להכשיר אתרוג המורכב, ובע"כ דגם בדבריו בסי' ב' הנ"ל כוונתו היא כך "אבל באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים וכבר יצא הדבר לאיסור" דהיינו היכא שנשתנה צורתו או יצא הדבר לאיסור, אבל כשלא נשתנה צורתו או בעינן לאידך טעמים שהזכיר החזו"א בהמשך "וגם אין ללמוד מין אתרוג מכלאים דכלאים מראיתו עיקר ואתרוג מינו עיקר וגם אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל" ובה עדיין יש ספק, וכלשון החזו"א הנ"ל "אין אתנו להכריע".

וא"כ אף דידוע דהחזו"א החמיר מאד לעצמו לענין אתרוג המורכב, ולכאורה החמיר מאד גם לאחרים, אבל אפשר דהיינו משום דהוי ספק דאורייתא, (או אפשר דהיינו כדי שלא יהא ספק בברכה,) ולא משום דהוי ודאי פסול. וא"כ אפילו לפי שיטת החזו"א נראה דכשאין אתרוג אחר שבודאי יש ליטול האי אתרוג בלא ברכה.

ועי' גם באבני נזר חו"מ סימן קט"ו דאיתא וז"ל והנה שמעתי שהרבי מלובלין זצוקללה"ה שיבח הקורפי וזה היה עמוד גדול לסמוך כי מסתמא צפה ברוח קדשו שאינם מורכבים ובוודאי העולם סומכים עליו וע"כ יוצאים לכתחילה בהקורפו אולם זאת שמעתי בבירור שמה שחסידי פולין אינם נזהרים באיסור חדש נצמח מחמת כי בבית הרבי מלובלין זצלה"ה היו נותנים על השלחן כוסמת של חדש כי הרבי אמר מאחר שזקנו הב"ח התיר אין לו לחוש, וע"כ יוכל להיות שע"כ לא חשש הרבי מלובלין זצלה"ה ג"כ לחשש מורכב מאחר שהב"ח התיר בתשובה המורכבים שמראיהם מראה אתרוג היינו שמריב ענף אילן אתרוג בתוך אילן לימוני ואף שיש בו ריח לימוני ואם זה הי' טעמו מן הדין עלינו לחוש לשיטת רוב אחרונים החולקים על הב"ח בזה. עכ"ל. הרי מבואר ד"עלינו לחוש" לשיטת רוב אחרונים, אבל לא דחה לגמרי הצד להכשיר

אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו יא

ד. אתרוג מ"ייחור אתרוג" שמורכב על לימו"ן וחביריו (כגון תפו"ז או חושחש) ולא נשתנה צורת הפירות על הייחור מחמת ההרכבה, עדיין י"ל דאין לברך אפילו בשעת הדחק, אבל כשאין אחר יש ליטלו בלא ברכה כנ"ל.

ה. אתרוג מ"ייחור אתרוג" שמורכב על אתרוג שהוא בחזקת אינו מורכב, אבל מן אחר, כשר^ה.

אתרוג המורכב כשמראיהם מראה אתרוג. וא"כ בודאי יש ליטלו בלא ברכה כשאין אתרוג אחר.

ועוד הרי נראה שיש שיטות אחרות שחולקים על החזו"א וסוברים דאם לא נשתנה הפרי מחמת ההרכבה אז אתרוג המורכב כשר, ומחמת הני שיטות יש ליטול האתרוג כשאין אחר.

ד. הנה בציור זה כבר יש לנו כמה צדדי היתר ע"פ כל הנ"ל. חדא, להמבואר בחזו"א בספר אין זה ודאי פסול וכנ"ל. שנית, כיון דמורכב על לימו"ן יש לר"י אלפנדרי צד להכשיר. שלישית להצד הנ"ל של החזו"א שאתרוג ולימו"ן הוו חד מינא אז להלבוש ליכא סיבה לפסול האתרוג. רביעית יש מכשירים לגמרי אתרוג המורכב, ובפרט היכא שלא נשתנה צורתו. אבל כבר נתבאר דהרבה מהני צדדים נדחו מההלכה. וא"כ בפשוטו למעשה אין חילוק בין האי ציור להציור הנ"ל באות ג'.

ה. הנה עיין במ"ב סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל אם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשר א"ר בשם ב"ח. עכ"ל. ולא ראיתי מי שחולק על זה.

הנה יש להעיר דעיין בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ג דאיתא וז"ל מרן החזו"א זצוק"ל בעצמו לא נטל אתרוג תימני אף לא לנטילה בלא ברכה כמו שנטל שאר זני אתרוגים שהיו בתיבה על שולחנו כשמונה או תשע אתרוגים מזנים שונים היו בתיבתו של מרן, מרן ברך על אתרוג משתילי הלפרין שמרן בעצמו הביא את הזון מצפת ומסר לר"י הלפרין ששתלו וגדלו וכו' ואח"כ נטל מרן את כולם. עכ"ל. הרי מבואר דאפילו אחרי שהיה להחזו"א את "אתרוג החזון איש" עדיין נטל ח' או ט' אתרוגים. וא"כ חזינן דתמיד יש לנו איזה צד שהאתרוג בא ממורכב. וא"כ אע"פ שלמצות אתרוג אומרים שזנים מסויימים הם בחזקת בלתי מורכבים, אפשר דהיינו משום דלית לן ברירה אחרת, דאם נחשוש יותר אז לא יהא שום אתרוג לצאת בו, אבל לענין להרכיב ב' זנים שונים, אפשר שיש מספיק ריעותא בעולם מהא שהרכיבו כ"כ הרבה עצי אתרוגים שלא כדאי ליכנס בזה לחשש איסור הרכבת אילנות, ובפרט משום שיש הרבה שינויים בין הזנים השונים, אף מהזנים שמחזיקים אותם לבלתי

ו. אתרוג מ"יחור אתרוג" שודאי מורכב על אתרוג מאותו זן, אף אם יש שינויים קלים ביניהם, כשרי.

מורכבים. (והרי ידוע שאפילו יש הרבה שינויים בין אתרוגים מ"זן הלפרין" לאתרוגים מ"זן לפקוביץ" כגון "גידולם" וכמות הגרעינים שיש בתוכם).

אבל מאידך גיסא, לענין איסור הרכבה יש יותר מקום להקל בכל זה מכמה טעמים. חדא, לענין "מצוה" יתכן שאינו יוצא המצוה אלא אם כן עשה המצוה, ולא מהני לזה "רוב" או "חזקה", משא"כ לענין איסורים הרי אינו צריך לחשוש כשיש "רוב" או "חזקה" להיתר, וי"ל דזהו פשוט דלגבי אתרוגים שבאים מהני זנים יש "רוב" או "חזקה" שאינם כלאים. שנית, אף שיש שינויים בין הזנים, לכאורה הפירות הם עדיין בגדר פירות שדומים להדדי דמיון גדול, וא"כ אף אם הם מורכבים אין איסור כלאים לפי הרמב"ם בפ"ג מהל' כלאים ה"ה, ונקטינן כהרמב"ם כמו דאיתא בספר חזו"א. שלישית, אף אם זן א' הוא מורכב, מסתמא הוא מורכב עם לימון או חושחש, ויש לחזו"א צד כנ"ל דלגבי איסור כלאים אתרוג לימון תפוז וחושחש הם מין א', ורק לגבי מצוה לימון וחביריו חשיבי מין אחר.

אבל יש להעיר דיכול להיות דהני טענות אינן מספיקות להתיר לגמרי להרכיב "אתרוג תימני" עם זן אחר, שאף שאתרוג תימני הוא א' הזנים שנחשבים לבלתי מורכבים כמו שידוע שאמר החזו"א (והיינו היכא שידוע דהאתרוג בא ממקום שלא הרכיבו אחרי שעלו מתימן). אבל אפשר דעדיין אין להקל להרכיבו עם אתרוג מזן אחר. דהנה ידוע שיש שטענו שהוא מין אחר מחמת כמה שינויים שיש בין האתרוג התימני לאידך אתרוגים. (אולם עי' בתשו' הב"ח סי' קל"ה שמשם המקור להיתר הנ"ל של המשנה ברורה לצאת עם "אתרוג המורכב עם אתרוג", וכתוב שם דתשובה היא מהסמ"ע אל הב"ח, ושם איתא וז"ל כשנרכבו שני מיני אילנות דאתרוגים יחד הוא דכשר כגון שהרכיבו ענף האילן שפירותיו דקין וקטנים לתוך האילן שפירותיו גסין והכל ממין אתרוג אחד כמו שמצינו שחז"ל אמרו תענית כה ע"ב שעשרה מיני ארזים הם י"ל נמי ששני מיני אתרוגים הן וזהו ודאי דכשר כשהרכיבן זה בזה אעפ"י שגם שם מרכיב עליהן בכיוצא בזה וכדתנן בפרק משוח מלחמה דף מ"ג ע"ב ואפשר שמזה מיירי אותו תשובה שכתב כ"ת שמצא כתוב בקיצור להתיר. עכ"ל. והעירוני דמבואר דאפילו אם הב' אתרוגים הם דומים לב' מיני ארזים עדיין מותר להרכיבם. וצ"ע בזה). ועי' במועו"ז ח"ו סי' ס' שהביא שיש שטענו דהשינויים באים מהא שהרכיבו האתרוג עם מין אחר לגמרי. וא"כ עדיין יל"ע אם כדאי להרכיב התימני עם אתרוג מזן אחר.

ו. ראינו לשון המ"ב דאם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן

אתרוגים שהם תולדות ממורכבים

- ז. אתרוג שהוא "תולדת מורכב" מההרכבה שהוזכר לעיל באות א' יטול בלא ברכה.^ז
- ח. אתרוג שהוא "תולדת מורכב" מההרכבה שהוזכר לעיל באות ב' יטול בלא ברכה.^ח
- ט. אתרוג שהוא "תולדת מורכב" מההרכבה שהוזכר לעיל באות ג' יש להסתפק אם יש לברך. ולמעשה נראה דלא יברך.^ט
- י. אתרוג שהוא "תולדת מורכב" מההרכבה שהוזכר לעיל באות ד' יש להסתפק אם יש לברך. ולמעשה נראה דלא יברך.^י

שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשר.

ז. הנה ידוע שהשערי תשובה בסי' תרמ"ט ועוד פוסקים הכשירו "תולדת מורכב" כיון דלית בו הרבה מהטעמים שפסלו מחמתם "אתרוג המורכב", אבל הרבה פוסקים מחמירים בזה, וא"כ לכאור' פשוט דיחפש אתרוג אחר, ואם אינו מוצא אז יטול בלא ברכה.

[עי' בתורת ר' שמואל סלאנט סימן י"ב דאיתא וז"ל יש מערערים ואומרים כי הנטיעות (שמהם באים האילנות הבדוקים) היו מאינם בדוקים (וא"כ נמצא דהאתרוגים על הני נטיעות הם בחשש "תולדת מורכב") ובזה הגאון ר"ז מרגליות מבראד ז"ל מכשירם, וכמה גאונים חולקים עליו בזה, הגאון בעל גט מקושר ז"ל בתשובת בגדי ישע והרה"ג ר' שמואל מביאליסטאק ז"ל וכמדומני שגם הגאון בעל בית מאיר ז"ל והגאון מוהר"ע אייגער ז"ל החמירו בזה, ואין מטרת מכתבי להאריך בזה הענין לדינא. עכ"ל].

ח. הנה הכא יש יותר צדדים להקל כיון שההרכבה היתה בלימון או בחושש וכנ"ל, אבל כנ"ל נראה דהני צדדים אינם קיימים כ"כ להלכה, וא"כ אינם מספיקים להצטרף עם שיטת הבית אפרים, אלא עדיין יחפש אתרוג אחר, ואם אינו מוצא עדיין לא יברך על הנטילה.

ט. הנה בציור זה הבית אפרים ודעימי' מכשירים ככל תולדת מורכב, ואף שהחזו"א מחמיר בתולדת מורכב, אבל לפי מה שהבאנו מדברי החזו"א בספר, הרי הכא שלא נשתנה צורת הפרי, אפילו המורכב עצמו אינו ודאי פסול, וא"כ הכא אולי יש יותר מקום לסמוך על הבית אפרים ודעימי'. וצ"ע בזה. [שור' בספר הלכות חג בחג חלק ארבע מינים עמ' פ"ז דאיתא וז"ל אך במורכב ביחור של מורכב ולא בלימון כשאין אחר יש ליטלו בלא ברכה. עכ"ל. הרי דס"ל דבכה"ג שאין לברך].

י. עיין לעיל באותיות ח' וט' ועפ"ז גם הכא נראה דלמעשה לא יברך.

יא. אתרוג שהוא תולדת מורכב מא' ההרכבות הנ"ל, שהרכיבו הייחור שלו על אילן דאתרוג שבלתי מורכב, נראה דאין חילוק בין ציור זה להציורים שהוזכרו באותיות ז"י. עי' בהערה יא.

יא. הנה הכא שלא נטעו הייחור המורכב באדמה, אלא הרכיבוהו על אילן אתרוג שאינו מורכב, היה אפשר לחשוב שיש עוד צד היתר להצטרף עם הצדדים הנ"ל שהוזכרו באותיות ז"י, דהנה בכה"ג הרי יש ג' רבעי אתרוג ורבע א' ממין אחר, דהיינו אם נגיד שהאתרוג המורכב הוא חצי אתרוג וחצי לימון, והוא מרכיבו עם אתרוג שכולו אתרוג נמצא שיש ג' רבעי אתרוג ורבע א' לימון בהאתרוגים החדשים.

ואולי יש מקור לומר שזה עדיף מהסוגיא בירושלמי כלאים פ"ח ה"ג (דף לט ע"א) דעיי"ש שנחלקו התנאים אם מותר להרכיב פרד שאמו סוס עם פרד שאמו חמור, ועיי"ש דאיתא דאף המתירים מודים שאסור להרכיב סוס בן סוס בן חמור עם חמור בן חמור בן סוס. והנה סוס בן סוס בן חמור היינו שסוס ופרד הולידו ולד, דהולד נקרא סוס כיון דהוי ג' רבעי סוס, ונקרא "בן סוס" כיון דההדגשה הוא דא' ממולידיו היה סוס ולא פרד, ונקרא "בן חמור" כיון דבזה יודעים דאיך ממולידיו היה פרד ולא סוס. ועד"ז חמור בן חמור בן סוס היינו שחמור ופרד הולידו ולד, והירושלמי אומר דהני ב' ולדות אסורות וב"ז אפילו לפי המתירים כיון דולד א' היינו ג' רבעי סוס וולד שני היינו ג' רבעי חמור, וא"כ נקראו ב' מינים חלוקים. (הנה לפ"ז מוכח דהירושלמי סובר דפרד מוליד, ושור"ר שם בביאור הגר"ח שליט"א דאיתא וז"ל וצ"ע דהא פרדה אינה מולידה. עכ"ל. ואפשר שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, דבבבלי בבכורות דף ח' ובמגילה דף י"ג איתא דפרד אינו עושה פירות אבל אפשר דהירושלמי חולק על זה. וצ"ע. עי' לקמן שם שיש ראשונים שסוברים ד"רמך" הוי סוג פרידה, ולהירושלמי לקמן שם "בני הרמכים" שהוזכרו באסתר היינו אותם רמכים שהוזכרו במשנה שם, וא"כ לכאורה מבואר בפסוק שיש "בנים" להני פרידות ושוב חזינן דפרידות מולידות. והבבלי במגילה באמת אומרת דלא ידעינן הפירוש של המילים "האחשתרנים בני הרמכים"). ולפ"ז הרי מבואר שיש מקום לחלק בין סוס בן חמור עם חמור בן סוס לסוס בן סוס בן חמור עם חמור בן חמור בן סוס משום שבציור השני זה שא' הפרידות הוא ג' רבעי סוס ואיך הוא ג' רבעי חמור גורם דנחשבו לב' מינים חלוקים. וא"כ עד"ז לכאורה היה מקום לחלק בין אתרוג המורכב או תולדות המורכב, שבזה פסלינן, לאתרוג המורכב על אתרוג שאינו מורכב, שבזה מכשירין כיון שיש בו ג' רבעי אתרוג.

אבל עיין בחזו"א בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ז' דאיתא וז"ל והלכך נראה

אתרוגים שאינם ודאי מורכבים

יב. אתרוג סתם, שאין לו שום ידיעה בייחוסו, ומאיזה סיבה לא ידועה לו שיש בו סימני אתרוג יטלו בלא ברכה יב.

דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור כצנן ולפת, ומיהו לענין מצוה אם המורכב הראשון פסול גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין השניים נמי פסולין. עכ"ל. הרי דס"ל דאין לחלק בין ציור זה לציורים אחרים.

[הנה גם בקובץ אגרות החזו"א התייחס לציור זה, אבל לכאן לית מזה ראי' דס"ל דאין מקום לחלק בזה, דהיה אפשר לומר דאף אם יש מקום לחלק אבל עדיין לא חשיב ודאי אינו מורכב ולכן החזו"א לא רצה אתרוג כזה כיון שהיה יכול להשיג אחר כמבואר במכתב שם].

יב. הנה לכאן י"ל שיש בציור זה ספק ספיקא, ספק אם האתרוג מורכב ואפי' את"ל דהוא מורכב יש ספק אם מורכב כשר, אבל לכאן זה אינו דכבר כתבנו לעיל דהסכמת הפוסקים דמורכב פסול, וא"כ אין לצרף הצד דמורכב כשר לספק ספיקא. [שו"ר שעמדו הפוסקים בענין זה, עיין בשדי חמד באסיפת דינים מערכת ארבעת המינים סי' א' אות ד', ועי' בספר הל' חג בחג חלק ארבע מינים דאיתא וז"ל ובאמת שבעיקר דין ספק מורכב בשואל ומשיב כתב להכשירו שלא אמרו אלא ודאי מורכב וכן בתשו' השיב משה כתב להכשיר משום ספק ספיקא אינו מורכב ואת"ל מורכב שמא מורכב כשר ואמנם עי' בשד"ח שהאחר' דחו דבריו דאין כאן ס"ס דדעה זו דמורכב כשר נדחית מהלכה, גם עיקר מה שדנו בזה ספק ספיקא צלע"ט דשם ספק אחד הוא שמא אין זה אתרוג וספק אחד הוא האם אתרוג הוא או לא דלפוסקים דמורכב כשר הר"ז אתרוג ואין מקום להסתפק שמא מורכב הוא ולכן מש"כ השד"ח לסמוך ע"ז בשעה"ד צ"ע. עכ"ל. ע"ע בזה]. וא"כ בפשוטו רק נשאר ספק אחד, ספק אם הוא מורכב, ולכן יטלו בלא ברכה.

אבל יל"ע בזה, דהא יש עוד צדדי היתר דאפילו להצד שהוא מורכב הרי אפשר דהוא רק תולדת המורכב ואז הוא כשר להבית אפרים, ועוד הרי אפשר דלא נשתנה צורתו ואז אפילו להחזו"א אינו ודאי פסול, ומפרשים אחרים מכשירים, (ובפשוטו אפילו אם הוא מורכב הוא מורכב על לימון וככל הנ"ל). ואפ"ה למעשה נראה מהמשנה ברורה דאין לברך על אתרוג זה, דהמ"ב רק כתב לברך כשיש סימנים ורוב כדלקמן.

יג. אתרוג שאין לו שום ידיעה בייחוסו, ויש לו סימני אתרוג (עכ"פ הב' סימנים שהוא יכול לראות, דהיינו הסימנים מבחוץ) יש להסתפק אם יש לברך. ונראה דאין למחות במי שמברך. עי' בהערה יג.

יג. הנה הכא שיש להאתרוג סימני אתרוג לכאורה י"ל שציור זה נמצא להדיא במשנה ברורה (בסי' תרמ"ח ס"ק ס"ה), עיי"ש דאיתא וז"ל ועיין בביאור הלכה מה שכתבנו בשם הבכור"י ולפי המבואר שם נראה דבדיעבד כשכבר קנה או שאין לו מקומות הידועים למוחזקים נראה דיכול לסמוך על שתי סימנים שמבחוץ ולברך ג"כ וכמ"ש למעלה. עכ"ל. הרי מבואר דבציור דידן דיכול לברך. אבל עיין שם בביאור הלכה דאיתא וז"ל ולענ"ד אפשר לומר דלהכי סמכו כמה פוסקים על הסימנים אף דאין ראייה כ"כ כמו שכתבו הפוסקים האחרונים משום דבצירוף רובא יש לסמוך ע"ז וע"כ אין למחות במי שסומך ע"ז ומברך כנלענ"ד. עכ"ל. [הרי מבואר ד"אין למחות" במי שסומך ומברך, ולכאוי' זהו דלא כמשמעות דברי המ"ב דבכה"ג שאין לו אחר דיכול לברך לכתחילה. וי"ל דאין סתירה, דכוונת הביאור הלכה היא דמי שסומך על הסימנים לכתחילה ומברך אין למחות בידו, וכוונת המ"ב היא דבדיעבד (כשכבר קנה או כשאין לו אחר) אז מותר לכתחילה לברך. וצע"ע בזה].

הנה מבואר בביאור הלכה דההיתר לברך הוא רק בצירוף "רוב". (וצע"ע למדא אי אפשר לסמוך על ה"רוב" לחדר).

ויל"ע אי האי רוב קיים גם בזה"ז. ושור"ר בספר שונה הלכות שם שהסתפק בזה וז"ל וכן הסומך על הסימנים אפי' לכתחלה ולברך אין למחות בידו לפי שרוב אתרוגים שבעולם ידוע שאינן מורכבים וצ"ע אם גם בזמנינו הוא כן. עכ"ל. ולפ"ז אפשר דהתירו של המ"ב לא קיים בזה"ז. (דהיינו דלא כמו שראיתי בכמה מספרי הפוסקים שכתבו בפשיטות דע"פ המ"ב בכה"ג אין למחות ביד המברך).

הנה מסיבה אחרת לכאוי' יש לצדד דיכול לברך, דאף אם אין רוב אלא יש בזה ספק אם הוא מורכב, אפ"ה יש הרבה צדדי היתר וכנ"ל, והכא שיש סימני אתרוג אז לפי מה שראינו מהחזו"א בספר אינו ודאי פסול. וא"כ שפיר יש לצדד דיכול לברך. [ואפשר שיש בזה ספק ספיקא אמיתי, אבל זה תלוי בהנידון הנ"ל שבספר הלכות חג בחג אם יש בכה"ג ספק ספיקא כלל]. יל"ע היטב בזה. שור"ר בספר הל' חג בחג דאיתא וז"ל אתרוג שהוא ספק מורכב שלא נודע אודותיו אך לא יצאו עליו עוררין אם אין לו אתרוג אחר יש ליטלו בלא ברכה ואם היו לו כל סימני אתרוג הניכרין בחוץ המברך עליו אין למחות בידו ובזמנינו ראה במקורות (הכוונה דכתב שם צ"ע אם יש לסמוך עכ"ז בזמנינו וכמ"ש בתורת חסד סי' ל"ה שההרכבה נתחדש עד שאין שום היכר בין המורכב

אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו יז

יד. אתרוג שיש לו "הכשר" שאין העץ מורכב, ומאיזה סיבה לא ידועה לו שיש בו סימני אתרוג עדיין אין לברך לכאורה יד.

לאתרוג). עכ"ל. הרי מבואר כדברינו דבלי סימנים או יש ליטלו בלא ברכה, אבל אם יש סימנים או בעצם היה אפשר לברך כמוש"כ המ"ב, אבל בזמנינו שאי אפשר לסמוך על הסימנים נשאר בספק, הרי כדברינו ברוך ד' שבזה"ז יש ספק אם לברך.

יד. הנה האי הכשר רק מודיע שאין העץ מורכב (אא"כ הוא סוג הכשר מיוחד שאומר שהעץ הוא ממקום שהאתרוגים מוחזקים מעולם שאינם מורכבים כאתרוגי החז"א), אבל עדיין אפשר דהוי "תולדת מורכב", והרבה פוסלים וכנ"ל. אלא דלכאוי היה אפשר לצדד לסמוך על הבית אפרים ודעימי' ולברך. וצ"ע בזה.

והנה עיין במשנה ברורה שם דאיתא וז"ל אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול וכו' ומורכב היינו מאתרוג ולומונ"י או פאמראנ"ץ או שום פרי אחרת אפילו אם הבריק ענף מאילן אתרוג לתוך לומונ"י וכ"ש אם הבריק ענף מאילן לומונ"י תוך אילן אתרוג וכו' ויש ג' סימנים שנוכל להכיר אם הוא מורכב או לא א) כי המורכב חלק ולא אתרוג בליטות קטנות בכל גופה וגובה להם ב) המורכב העוקץ בולט ובאתרוג העוקץ שוקע ג) כי תוך המורכב רחב והמוהל שלו הוא רב והקליפה הממוצעת וכו' ובאתרוג הוא להיפך כי הקליפה עבה והתוך קצר והוא כמעט יבש וכו' וכתב בתשובת חתם סופר חא"ח סימן קפ"ג אתרוגים שיש להם סימנים שמבחוץ דהיינו העוקץ שוקע ובליטות הרבה אין לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימיים היפך מזה ומשמע מזה דאם יש לו רק סימן אחד שמורה שהוא אתרוג והסימן השני מורה שהוא מורכב כגון שהוא חלק והעוקץ שלו שוקע יש להחמיר מספיקא וכ"כ במור וקציעה אמנם בסימן ר"ז מפקפק הח"ס מאוד בענין הסימנים אחרי שלא נזכרו בש"ס ודעתו דלמעשה אין לסמוך על סימנים כלל להקל ודינן של אתרוגים כדין עוף טהור דנאכל במסורת דהיינו שאותו המקום יהיה מוחזק מימים קדמונים שאתרוגיהם אינם מורכבים ומסיים שם העולה מזה כל האתרוגים שאינם מייעניווע, וה"ה מקום אחר המוחזק בכשרות מימים קדמונים, אין ליקח בלי כתב הכשר שיודע המעיד שאינם מהמורכבים ואין לסמוך על הסימנים עכ"ל וכעין זה כתב ג"כ בספר שנות חיים בסי' ע"ר ע"ש אך ביו"ט שני שהוא דרבנן יש לסמוך על הסימנים אף למאן דס"ל דגם ביו"ט ב' פסול מורכב ע"ש אכן באמת אודות כתב ההכשר יש ג"כ הרבה לדקדק א) שצריך למצוא אנשים שיכירו היטב חתימת המעיד או עכ"פ שהסוחר עצמו יכיר כתב ההכשר והוא יהיה מוחזק לנו בכשרות ב) על האתרוגים שאינם מוחזקים מכבר בכשרות להעיד שאינם

מורכבים לזה אין להאמין להמעיד רק אם הוא מוחזק בכשרות וצריך שיהיה ירא שמים לדקדק דאולי מטעי קטעי ובפרט במלאכת הנטיעה, גם מצוי עוד כמה רמיות בענין זה שהוא מניח כתב ההכשר על תיבה אחת והסוחר כשמוכר אותו קעסטיל מניח הכתב על קעסטיל אחר וע"כ יש לדקדק לקנות מאיש נאמן ואם מוצא לקנות אתרוג מאיזה מקומות הידועים מעולם ומוחזקים שאינם מורכבים יותר טוב לקנות מהם ועיין בבה"ל מה שכתבנו בשם הבכורי יעקב ולפי המבואר שם נראה דבדיעבד כשכבר קנה או שאין לו מקומות הידועים למוחזקים נראה דיוכל לסמוך על שתי סימנים שמבחוץ ולברך ג"כ וכמ"ש למעלה. עכ"ל.

הרי דהמ"ב הזכיר הענין דכתב הכשר, ולכאורה משמע מכל דבריו דהכתב הכשר אומר דהני אתרוגים אינם מהמורכבים ולא שבאו ממקום שמוחזקים מעולם לאינם מורכבים, ויל"ע אי ס"ל דהכתב הכשר לבד מספיק, או דוקא בהדי הסימנים, והיינו הספק הנ"ל אי כתב הכשר בלי סימנים מספיק.

[עיין בס' מועד"ז ח"ו סי' ס' דאיתא וז"ל באתי במק"א שהאתרוגים הנפוצים היום בשוק בהכשר עדה החרדית בעיה"ק ירושלים שאינם מורכבים אף אלו נטעו במקומות שונים בארץ מקורם מחזרה ומקודם אסרום אחר כך התיירוש ושוורש ההיתר בסימני העץ וכפי הנראה סמכו בזה שאינו מורכב ודי בכך אבל רבים המחמירים בזה וכן שמעתי שרבינו החזו"א זצ"ל נפגש עם בעל הפרדס עצים הללו שהכשירו וכשיצא אמר שפסולין ואין לברך עליהם והיינו טעמא שפוסל מורכב תוך מורכב לעולמים וכמ"ש והדברים אינם ברורים כדי צורך. עכ"ל].

ולכאורה זהו הערה חדשה, דאלו שסומכים על סוג הכשר הנ"ל ואינם מקפידים לקנות "אתרוג חזון איש וכיוצא בו", דצריכים לבדוק בסימנים, ואם אין להאתרוג ב' סימני חוץ, דהיינו בליטות ועוקץ שוקע, אז יתכן שלפי המשנה ברורה דאין לברך על האי אתרוג.

והנה כמדומני שהרבה אינשי אינם נוהגים כן, אלא קונים אתרוג עם ההכשר הנ"ל, וסומכים על ההכשר לחוד, ומברכים ולא בודקים בסימנים כלל, ולכאורה משמע מזה דכל הני אינשי סוברים כהבית אפרים דתולדת מורכב כשר, ולכן אחרי שיש הכשר שאין העץ מורכב תו אפשר לברך לכתחילה על האתרוג דלית בזה חשש מורכב. [וכבר ראיתי שכ"כ המועד"ז ח"ו סימן ס' וז"ל אמנם אם כי גדולים אלו אסרום (היכא שיש חשש תולדת מורכב) ומהאי טעמא רבים נמנעים לברך בשום אופן על אתרוגים כהנ"ל טענו לפני כמה גדולי ישראל שבשום אופן אי אפשר להאמין שבית ישראל אף המהדרין ומדקדקין להכשר אינם יוצאין המצוה ורק מיעוט שאינו מצוי שמהדרין לשתיל מיוחד מקיימין

אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו יט

מז. אתרוג שיש לו "הכשר" שאין העץ מורכב, ויש לו סימני אתרוג (עכ"פ הב' סימנים שהוא יכול לראות, דהיינו הסימנים מבחוץ) לכאורה שפיר יכול לברך טו.

מז. אתרוג שבא מעץ שאינו מורכב, ובדקו ומצאו שאין שום עצים מורכבים בכל האזור, לכאורה שפיר יכול לברך טז.

מצות ד' מינים וע"כ כהלכתא בלא טעמא אמרו שיוצאין ובחזקת כשרות קאי והדברים הגיעו לידי כך שהגה"ק האלפאנדרי זצ"ל הורה שלימון ממש כשר ג"כ לאתרוג רק כנראה חזר בו, ולענ"ד יש יסוד גדול לשיטת זקניי הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות זצ"ל שמורכב למורכב כשר ועל סמך זה הכשירו האתרוגים ויש להוסיף עוד על ההכשר כאלו הרבה שלפי שיטה זאת כשרים ובית ישראל יוצאין האי מצוה ואם כי לא לדידי ודכוותי להכריע במחלוקת מאורי העולם וכו' ובכ"ז די ללמוד זכות לבד על בית ישראל שנהגו בהכשר אף שלדברינו הוא מורכב במורכב ושמענו על צדיקים מפורסמים וקדושי עליון שנהגו להקל בזה ולדבריהם כך נהגו גם אבותיהם ואין להרהר וכו' רק נראה שבעיקר ע"כ סומכין דמורכב במורכב כשר ויש לזה יסוד בהלכה וכמ"ש וכו', ולכן אף שצריך להשתדל ולהדר כדברי גדולי הפוסקים שאסרו מורכב במורכב מצאנו סמך למקילים בזה וכבר כתבתי לו שאין חלקי עם המתירין במצוה חביבה זאת ובפרט שמעיקר רמזי המצוה שהבאנו ראוי לדקדק שכולו תולדותיו ותולדות תולדותיו כולו אתרוג טהור לבד דוקא וכמ"ש לעיל אמנם זכור דבר זה שלפי דעתי האתרוגים וכו' בהכשר כאן אף שאינם מורכבים שיש ע"ז סימנים בהעץ היינו שאינם מורכבים אבל עדיין נשאר בהו החשש שהם תולדות מורכב שפסול לכמה מגדולי הפוסקים שהבאנו רק הבאנו לעיל לימוד זכות למקילין כהפוסקים שמכשירין בזה. עכ"ל. וצ"ע אם ע"ז נקבע דהמנהג הוא כהבית אפרים, והני שמקפידים לקנות "אתרוג מיוחד" הם "מחמירים", או האם עדיין הוי מחלוקת ולא נקבע בזה מנהג.

טו. הנה כיון שיש לאתרוג הכשר, ידוע שאין העץ מורכב, ואף שעדיין יש חשש שהוא תולדת מורכב, אבל הכא שיש להאתרוג סימני אתרוג, הרי בודאי מבואר במ"ב דיכול לברך. אלא דעדיין אינו ראי' גמורה, דאפשר דהמ"ב מיירי בהכשר שאומר דהאי אתרוג הוא תולדה מעצים שהיו במקומות שלא היו הרכבות מעולם, או אפשר דהמ"ב רק סמך על הכשר שאין העץ מורכב בהדי הרוב. אבל עדיין נראה דמותר לברך בכה"ג כיון שגם אפשר לצרף מה שראינו שאפילו להחזו"א אינו ודאי פסול.

טז. הנה כפי מה שהבנתי, הא דהיו גאוני עולם שהעדיפו לקחת אתרוגים ממקומות כמו "סביבות צפת" ו"אום אל פחם" היינו משום שבאזורים אלו כשעשו בדיקות לפני הרבה שנים לא מצאו שום אילנות מורכבות

ב אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו

יז. אתרוג שמוצא על אילן ביער, יל"ע מהו דינו. עי' בהערה יז.

אתרוגים ממקומות שיש להו מסורה

יח. אתרוג ממקום שיש מסורה שלא הרכיבו מעולם, אבל אין סימני אתרוג, שפיר יכול לברך יח.

יט. אתרוג ממקום שיש מסורה שלא הרכיבו מעולם, ויש סימני אתרוג, הרי זהו דומה להאתרוג של החזו"א עצמו יט.

(משא"כ במקומות אחרות). וא"כ יש ללמוד מזה דכל שלא מוצאים באזור שום אילן מורכב שפיר אפשר לומר דלא מחזיקים בזה ריעותא. אבל עדיין יל"ע בזה דאפשר דזה לא סגי, ואפשר דבעינן דוקא מסורה דלא הרכיבו במקום זה מעולם.

יז. מי שהולך ליער ומוצא אתרוגים שגדלים באופן הפקר (באופן שנראה לעין דתמיד היה שם יער), יל"ע מהו הדין בזה, האם ניתן לומר דכיון דהעצים הם בתוך היער, מסתמא לא נגע בהם ידי אדם, ולית בהו חשש הרכבה. עי'. (והנה אם הוא מומחה ויכול לברר שאין סימני הרכבה בהעץ אז זהו כמו הכשר שאין העץ מורכב ואז הוי לכה"פ כמו הציורים הנ"ל באותיות ט"ו וט"ז). [עי' בשו"ת אבני נזר חחו"מ סימן קט"ו דאיתא וז"ל ובודאי על אתרוגי א"י מצד הסברא אין חשש שתמיד היו שם גדולי ישראל ויש מסורת דור אחר דור ותחילה כשהיה א"י שמם כמה שנים פשיטא שלא היה אז מי שירכיב בשגם מאחר שלא עשו מהם עסק לא היה נחוץ להם להרכיב. עכ"ל].

(עי' בס' מסורת האתרוג עמ' רי"ב דאיתא וז"ל היום אין למצוא באר"י עצי אתרוגים הגדלים פרא ללא השגחה וטיפול וכו' מאחר ושכיח כיום מחלות רבות של עצי פרי הדר שלא היו כנראה בעבר. עכ"ל).

יח. הנה לפי מה שראיתי בהרבה ספרי הפוסקים, בזה"ז יש הרבה מיקרים דלית לאתרוג סימני אתרוג, אף שבא ממקומות שיש להו מסורה שלא הרכיבו מעולם, והסכמת הפוסקים היא דעדיין יכול לברך על הני אתרוגים. לדוגמא, עי' בהליכות שלמה פ"י סי"ז דאיתא וז"ל ולשוואלים בענין חשש מורכבים היה רגיל לומר שהוא עצמו חתך כמה פעמים את האתרוגים אחר סוכות כדי לבדוק בסימניהם ונוכח לדעת שאין הסימנים מתאימים כלל אף באתרוגים המוחזקים אצלנו ביותר כבלתי מורכבים ולכן אין לקבוע על פי הסימנים כלל. עכ"ל.

יט. הנה מה הם "אתרוגי חזון איש" הא אין ידע החזו"א שאתרוגו הוא סוג אתרוג שלא הרכיבוהו מעולם. דהנה לכאורה אין לומר דזה היתה ע"י

רוה"ק. [ואולי יש לטעון דלגבי עשיית מצוות אמרינן "לא בשמים היא" ואין ליזיל בתר "רוח הקודש" כדי לדעת איזה אתרוג כשר למצוה. ע"ע בזה. (אבל ראינו באבני נזר חו"מ סימן קט"ו דאיתא וז"ל והנה שמעתי שהרבי מלובלין זצוקללה"ה שיבח הקורפי וזה היה עמוד גדול לסמוך כי מסתמא צפה ברוח קדשו שאינם מורכבים ובוודאי העולם סומכים עליו וע"כ יוצאים לכתחילה בהקורפו אולם זאת שמעתי בבירור שמה שחסידי פולין אינם נזהרים באיסור חדש נצמח מחמת כי בבית הרבי מלובלין זצלה"ה היו נותנים על השלחן כוסמת של חדש כי הרבי אמר מאחר שזקנו הב"ח התיר אין לו לחוש, וע"כ יוכל להיות שע"כ לא חשש הרבי מלובלין זצלה"ה ג"כ לחשש מורכב מאחר שהב"ח התיר בתשובה המורכבים שמראיהם מראה אתרוג היינו שמריב ענף אילן אתרוג בתוך אילן לימוני ואף שיש בו ריח לימוני ואם זה הי' טעמו מן הדין עלינו לחוש לשיטת רוב אחרונים החולקים על הב"ח בזה. עכ"ל].

וי"ל דזהו ענין אחר לגמרי, דהנה מבואר בכל הפוסקים ד"מסורה" מהני לאתרוגים, דאם יש מסורה על מקום מסויים דהאתרוגים שבאו משם לא היו מורכבים אז זה מהני לקבוע דהאתרוג אינו מורכב. לדוגמא, עיין במ"ב סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל ודינן של אתרוגים כדין עוף טהור דנאכל במסורת דהיינו שאותו המקום יהיה מוחזק מימים קדמונים שאתרוגיהם אינם מורכבים ומסיים שם העולה מזה כל האתרוגים שאינם מייעניווע [וה"ה מקום אחר המוחזק בכשרות מימים קדמונים] אין ליקח בלי כתב הכשר שידוע המעיד שאינם מהמורכבים ואין לסמוך על הסימנים וכו' וכעין זה כתב ג"כ בספר שנות חיים בסי' ע"ר עיי"ש. עכ"ל.

ועי' בספר תורת רבינו שמואל סלאנט ז"ל שהוא שם מכתב שר"ש סלאנט כתב לרי"א מקוונא ז"ל והתם איתא וז"ל והוא סוחר מאתרוגים הכשרים בלי שום חשש ופקפוק כלל הבאים מסביבות צפת מהגנות אם-אל-פחם וכדומה המוחזקים משנות דור ודור מזמן מרן הרב בית יוסף וחביריו אשר היו בצפת כי הם כשרים בלי שום פקפוק. עכ"ל.

[הנה עיין בספר מסורת האתרוג עמ' מ"ה שהוא פסק דין מב"ד שעשו בדיקה באילנות ע"י מומחים לראות אם הם מורכבים, ובתוה"ד איתא וז"ל והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב (דהיינו אולי הם "תולדת מורכב") ובדבר הזה אין שום סימן להכירו, ועל זה יישבנו ועיינו ע"פ תוה"ק והסכמנו אשר ע"פ הדין אין לחוש לזה כלל כי אם באנו לחוש לזה לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם, עכה"ל, ועיי"ש שהסביר שאין הני דברים מוסכמים, שיש לחלק בין מקום שנמצאו אילנות מורכבים למקום שלא נמצאו אילנות מורכבים כלל, דמקום שנמצאו מורכבים אז שפיר יש

ב. יש הנהגה של גדולי עולם לקחת הרבה אתרוגים מזנים שונים מחמת חשש מורכב או תולדת מורכב.²

לחשוש גם לתולדת מורכב, אבל במקום שלא נמצאו מורכבים כלל (כמו המקומות שהזכיר ר"ש מסלאנט) ויש להו מסורה על המקום הזה שלא נמצאו מורכבים, בזה המסורה קובעת ולכן אין צריך לחשוש לתולדת מורכב. (ועי' בתשו' והנהגות ח"א סי' שפ"ב דאיתא וז"ל ומפי הר"ר שלמה שלומאי ז"ל שמעתי שאין הכרח שאתרוג זה אינו מורכב ואף שאינו מורכב בעץ הלימון כמורכבים שלנו אבל אולי מורכב הוא במין אחר המצוי בתימן וזה הניב את הפרי האתרוג בלי מיץ דוגמת התימני ברם עיין במועדים וזמנים סימן קי"ח שביארנו היסוד למסורת דידהו שמדינא אין לפוסלם וגם המסורת שלהם באתרוגים היא מדור דור והם לא שמעו מעולם שמרכיבים אתרוגים והיאך אנו נחשוש לפגום בשעה שאין לנו ע"ז שום ידיעה כלל ואין לומר שהרכיבו אתרוגיהם רק סברו שמורכב כשר שלפנינו זקני תימן מעידים שחזקתם שמעולם לא הורכבו וראוי לסמוך עליהם. עכ"ל. הרי שוב חזינן דהכשר האתרוג הוא מחמת מסורה בלי ריעותא)).

וא"כ י"ל דהחזו"א לקח האתרוגים שלו מא' מהני מקומות שיש בהו מסורת מדור דור שאתרוגיהם לא היו מורכבים, ומאתרוגים אלו יצאו כל האתרוגי חזו"א.

וראיתי בספר מסורת האתרוג עמ' קפ"ו דאיתא וז"ל שאלו החזו"א גם אם העץ (אשר לקחת אתרוגו ממנו) היה פראי, אך האלשיך שהיה בצפת לפני כמה מאות שנים כבר דן בספרו אודות אתרוג המורכב בזמנו וא"כ אולי מקור העץ שמצא (החזו"א) הוא מן אותם אתרוגים מורכבים שהיו בצפת בימים ההם, עע"ש, ועיי"ש בס' מסורת האתרוג שביאר דלית בזה קושיא דלפי משמעות דברי האלשיך יוצא שהאתרוגים המורכבים שעליהם היה דן לא גדלו כלל בצפת אלא במקום אחר, שבצפת היה פשוט הדבר לאיסור מכל רבני צפת הקודמים, וחכמי העיר העידו שכל חכמי צפת רבנים ושופטים היו מרחיקים האיסור עד מאד, א"כ לא מסתבר שהעיוז להרכיב ולקיים שם בעיר עצים מורכבים כאלו. עכ"ל.

כ. הנה עיין בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ג דאיתא וז"ל מרן החזו"א צוק"ל בעצמו לא נטל אתרוג תימני אף לא לנטילה בלא ברכה כמו שנטל שאר זני אתרוגים שהיו בתיבה על שולחנו כשמונה או תשע אתרוגים מזנים שונים היו בתיבתו של מרן, מרן ברך על אתרוג משתילי הלפרין שמרן בעצמו הביא את הזון מצפת ומסר לר"י הלפרין ששתלו וגדלו וכו' ואח"כ נטל מרן

את כולם. עכ"ל. הרי מבואר דאפילו אחרי שהיה להחזו"א את "אתרוג החזון איש" עדיין נטל ח' או ט' אתרוגים.

[ובאופן שנתחדש בדעת החזו"א "קולא וחומרא", דמרגלא בפומי דרבנן ותלמידיהון דהחזו"א חשש מאד להבעיא של אתרוג המורכב ולכן סידר הענין ד"אתרוגי חזון איש" ובזה נסתלק הבעיא. ולפי הנתבאר בין לחומרא ובין לקולא אין זה פשוט. דמחד גיסא ראינו דלכאורה מבואר בחזו"א בספרו דגם למסקנא לא ברור לו לפסול אתרוג המורכב היכא דנראה לגמרי כאתרוג, ומאידך גיסא ראינו ד"אתרוגי חזון איש" לא סילק הבעיא לגמרי, דאפילו אחרי שהיה לו אתרוגי חזו"א עדיין נטל בפועל ח' או ט' אתרוגים].

ועע"ש בארחות רבינו באות י"ב דאיתא וז"ל מו"ר (הקה"י) לקח נוסף לאתרוג התימני גם אתרוגים אחרים, את הברכה עשה על האתרוג התימני כמדומה עד שנת תשל"ב ואפשר קצת לפני זה שאז הפסיק מו"ר לברך על אתרוג תימני וכו' ומאז מברך מו"ר על אתרוג מזן חזו"א מהגרמי"ל ואח"כ נוטל את האתרוג התימני והאתרוגים האחרים, בשנים האחרונות שהי' למו"ר גם אתרוג מרוקני נוטל לאחר רמי"ל את המרוקני ואח"כ את התימני. עכ"ל.

ועי' בספר מועזי ח"ו סימן ס' דאיתא וז"ל ויש בארץ עוד זנים שנתפרסמו בזמן האחרון אבל אינם מצויים כ"כ בכמויות בשוק, מהם בשם הגה"ק הגרי"ל דסקין זצ"ל אבל כפי הנראה לקח סוגים הרבה וכו' הקשיים ביארתי היטב וגאוני ישראל בדורנו כמו מרן הגאון דבריסק זצ"ל או רבינו החזו"א זצ"ל לקחו הרבה סוגים לצאת מכל פקפוק ומצוה זאת רפויה וקשה וה' יעזרינו לקיימה כרצונו ית"ש. עכ"ל.

הרי מבואר דהגרי"ל דיסקין והחזו"א והגרי"ז והקה"י זכרונם לברכה נטלו הרבה אתרוגים מחמת החששות דמורכב.

[האירוני שיש שהביאו רמז להאי הנהגה מהא דכתיב בתהלים ק"מ "אך צדיקים יודו לשמך", ד"אך" הוא נוטריקון "כמה אתרוגים", ש"צדיקים" נוטלים כמה אתרוגים להודות בהם, שזהו ענין נטילת ד' מינים להודות ולהלל, ויש לזה שייכות מיוחדת "לשמך", דכידוע מהבית יוסף בשם הריקנטי הד' מינים הם כנגד הד' אותיות של שם ד'. אבל קשה למה הזכר הרמז בלשון "אך" שזה תמיד בא למעט. וי"ל דזה בא לרמז דהאי הנהגה היא רק טוב אם אינו בא עי"ז לידי גאווה, אבל אם יבוא לידי גאווה אז הוא נתמעט מהנהגה זו, וא"ת מהיכ"ת שזהו המיעוט, וי"ל דעי' בספר "מזקנים אתבונן" שהובא בשם הגראי"ל שטיינמן שליט"א וזה"ל אתרוג ראשי תיבות "אל תבואני רגל גאווה" (תהלים ל"ו:י"ב) יש המחפשים אתרוג בגלל הגאווה ולא בגלל שמהדרים במצוות. עכ"ל. נמצא דרך צדיקים שאצלהם קיים הבחינה ד"אל תבואני רגל גאווה" יודו לשמך

הנידון דאתרוג המורכב כשהחויב מדרבנן

כא. גם בשאר ימי החג אתרוג המורכב פסול. ולפ"ז צ"ע בכל הנידונים הנ"ל אם הדין בשאר ימים שוה להדין ביום ראשון כא.

עם כמה אתרוגים, אבל מי שיבוא לידי רגל גאווה אין לו לעשות האי הנהגה. (אולם ע"ש בספר הנ"ל דאיתא וז"ל סיפר מרן על נכדו של הח"ח שלקח אתרוגים מזנים שונים לצאת ידי שיטות נוספות, אמרה לו אימו, אבי הח"ח היה לו אתרוג אחד, אתה מהדר יותר ממנו? ענה לו הנכד, לסבא הספיק שתי חליפות אחת לשבת ואחת לחול, ולי שיש הרבה חליפות יש גם הרבה אתרוגים, וביאר מרן שמה שאמר לה שהיום העולם השתנה, וזה לא מה שהיה פעם, וכיון שהחומרות רבתה, לא תהי' הרוחניות כהנה כפונדקית. עכה"ל. וא"כ בזה"ז אפשר שיש איזו "הוראת שעה" דגם מי שהוא לא "צדיק" יכול לעשות האי הנהגה. ע"ע בכ"ז).

כא. עיין במשנה ברורה שם דאיתא וז"ל ודע שהסכימו האחרונים דיש להחמיר לענין אתרוג המורכב אפילו בשאר ימים. עכ"ל. אלא דעיי"ש לעיל דאיתא וז"ל אך ביו"ט שני שהוא דרבנן יש לסמוך על הסימנים אף למאן דס"ל דגם ביו"ט ב' פסול מורכב ע"ש. עכ"ל. ומבואר מזה דאף דגם בשאר ימים אתרוג המורכב פסול אבל יש בזה יותר מקום להקל בשאר ימים כיון דהוא דין דרבנן בשאר ימים.

והנה לענין הא שכתב דבשאר ימים יכול לסמוך על הסימנים אפשר דבזה"ז זה אינו דהא ראינו שהפוסקים כתבו דבזה"ז הסימנים לא מעלים ולא מורידים. וצ"ע לדינא.

ושו"ר בספר הלכות חג בחג דאיתא וז"ל ואם היו לו כל סימני אתרוג הניכרין בחוץ וכו' המברך עליו אין למחות בידו ובזמננו ראה במקורות ומיו"ט שני ואילך בודאי יש לסמוך על הסימנים אף לענין ברכה. עכ"ל. וע"ש דאיתא וז"ל צ"ע אם יש לסמוך עכ"ז בזמנינו וכמ"ש בתורת חסד סי' ל"ה שההרכבה נתחדש עד שאין שום היכר בין המורכב לאתרוג וכש"כ בזמנינו דצ"ע אם שייך כלל לסמוך על סימנים ואמנם כ"ז ביום הא' אבל בשאר הימים שהוא דרבנן כ' במ"ב או' ס"ה בשם הגרש"ק זצ"ל בשנות חיים דודאי אפשר לסמוך על הסימנים בספק מורכב ולברך דספק דרבנן ולקולא ונראה דאף בזמנינו אין חלוק בזה. עכ"ל. הרי מבואר דגם בזה"ז יש לסמוך על הסימנים בשאר ימים.

והנה אפילו אם אי אפשר לסמוך על הסימנים בזה"ז בשאר ימים, יל"ע אי יש ללמוד מדברי המ"ב להקל בעוד נידונים בשאר ימים, כגון האם יכול להקל בשאר ימים בתולדת המורכב, והאם יכול להקל בשאר ימים אם יודע שלא נשתנה צורת הפירות ע"י ההרכבה. וצ"ע לדינא.

אתרוג הלכות אתרוג המורכב למינו כה

כב. עד"ז יל"ע בכל הנידונים הנ"ל לענין הנענועים וההקפות כב.

כב. הנה לפי הנתבאר שיש מקום לחלק בהנידונים הנ"ל בין יום ראשון לשאר ימים, אפשר שגם יש מקום לחלק בין האתרוג שנוטל בשעת עיקר הנטילה להאתרוג שנוטל להנענועים (בפרט בשעת ההלל אחרי שכבר נענע בשעת הברכה) וההקפות (ופשיטא שיש יותר מקום להקל בשעת ההקפות).

נמצא שמי שיש לו אתרוג עם הכשר שאין העץ מורכב ובודק בסימני האתרוג החיצונים, שבזה יש הרבה צדדים להקל אפילו ביום א' בשעת הנטילה ככל הנ"ל, יתכן שיכול רק להשתדל לשאול מחבירו "אתרוג מיוחד" בשעת הנטילה, ואח"כ להלל וההקפות יכול להשתמש עם האתרוג שלו לכתחילה. [ואף אם יש מעלה להשתמש עם אותו אתרוג להלל ולהקפות שהשתמש בו בשעת הנטילה עדיין יכול לנהוג כהנ"ל דהא יכול ליטול אתרוג שלו קודם ואח"כ יטול אתרוג המיוחד של חבירו (וכמו שמוכח מהנהגת הגר"ח מבריסק ז"ל דלית בזה הפסק בין הברכה לנטילת האתרוג המיוחד)].

(שו"ר בס' נטעי גביראל הל' ארבעה מינים עמ' ק"א דאיתא וז"ל אם אין לו רק אתרוג ספק מורכב יש להורות שרשאי ליטלו להלל והושענות. עכ"ל).

חלק ב

עיונים וביאורים בדיני אתרוג המורכב

ענף א

הפסול ד"אתרוג המורכב" לא הוזכר בחז"ל

אתרוג לתוך לומונ"י וכ"ש אם הבריק ענף מאילן לומונ"י תוך אילן אתרוג [אבל אם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשרן וכו' ודע שהסכימו האחרונים דיש להחמיר לענין אתרוג המורכב אפילו בשאר ימים. עכ"ל.

ועיין בשו"ע או"ח סי' תרמ"ט ס"ה דאיתא וז"ל והפיסול שהוא משום עבודת כוכבים או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה או מפני שאינם מינם או שהם חסרים השיעור בין בי"ט ראשון בין בשאר ימים פסול. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק מ"ו דאיתא וז"ל שאינם מינם כגון הדס שוטה בסימן תרמ"ו וצפצפה בסימן תרמ"ז ואתרוג המורכב. עכ"ל.

ועיין בערוה"ש בסי' תרמ"ח בס"ק כ"ז דאיתא וז"ל אתרוג המורכב פסול לגמרי אפילו כשאין אתרוג אחר ובזמן

א

הנה יל"ע מהו הדין אם מרכיבים אתרוג עם איזה פרי אחר, האם אפשר לצאת בו מצות ד' מינים בחג הסוכות.

והנה ראיתי בספרים שכתבו דעין האתרוג הבלתי מורכב הוא חלש ואינו מאריך ימים, גם תוארו ויפיו של פירותיו לפעמים אינם כמו האתרוג המורכב, ולכן יש ממגדלי האתרוגים המרכיבים יחור ממין אתרוג על אילן אחר או מרכיבים עץ האתרוג על עץ אחר כדי לחזק עץ האתרוג או לשפר פירותיו. ויל"ע אי הני אתרוגים כשרים למצות ד' מינים.

והנה עיין במשנה ברורה בסימן תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל, ומורכב היינו מאתרוג ולומונ"י או פאמראנ"ץ או שום פרי אחרת אפילו אם הבריק ענף מאילן

כח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הזכיר היינו הרכבת אתרוג בתפוח, ואפשר דחזינן מזה דלכה"פ בזמן הרמב"ם היו מרכיבים אתרוגים. אבל אפשר דהיינו רק בזמן הרמב"ם, ולא בזמן חז"ל, ועדיין י"ל דכיון שלא הרכיבו אתרוג בזמן חז"ל ממילא לא הוזכר פסול זה במשנה, וממילא לא הוזכר ברמב"ם, דכידוע אין זה קשה אם הרמב"ם לא הזכיר דין שלא הוזכר בחז"ל.

והנה ראיתי בספר ארחות רבנו בענייני אתרוג אות ט"ו דאיתא וז"ל אביא כאן עד כמה מרן (החזו"א) המליץ על אתרוג תימני, ספר לי אחד ממקורביו של מרן שאמר למרן שהגר"י דינקלס זצ"ל אמר שיש לקחת אתרוג תימני משום שאין בו מיץ ונאכל כתפוח עץ וממילא לא מורכב והוסיף המספר למרן א"כ ניחוש שהרכיבוהו בתפוח עץ וענה מרן שאתרוג אינו נקלט בהרכבה עם תפוח עץ ועמד שם אחד ושאל הלא ברמב"ם כלאים פ"א ה"ה כתוב כלאי האילנות כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב יחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה ע"כ, א"כ חזינן שיש הרכבה וענה ע"ז מרן גם איוב רק משל היה. עכה"ל. ולפ"ז ליכא מקור מהרמב"ם דאפילו בזמנו היו מרכיבים אתרוג, דהא הרמב"ם רק הזכיר "משל".

אבל הנה למעשה עיין בספר מורה נבוכים ח"ג פל"ז דאיתא וז"ל ומן הדעות המפורסמות בזמנים ההם אשר השאירם הצאבה שהם אמרו בהרכבת האילן באילן אחר, כשיעשה במולד כן,

הקדמון היה אחד שרצה להורות להקל בזה ורבו עליו כל חכמי ישראל בצפת ואסרו לחלוטין וכו'. עכ"ל.

הרי מבואר במ"ב ובערוה"ש דאתרוג המורכב פסול למצות אתרוג בכל ימי החג.

(ומבואר במשנה ברורה דהטעם דאתרוג המורכב פסול הוא משום "דלא מקרי אתרוג כלל", ועי' לקמן שיש אחרונים שכתבו טעמים אחרים, עיי"ש).

והנה אף דדין זה מוזכר בהרבה אחרונים, אבל לא הוזכר בחז"ל וברמב"ם ובטור ובשו"ע. והענין צ"ב, הרי חז"ל פירטו כל פסולי ד' מינים בפרק לולב הגזול, ולמה לא הזכירו דאתרוג המורכב פסול.

ב

הנה ראיתי מי שרצה לומר דבזמן חז"ל לא הרכיבו אתרוג על אילנות אחרות, ולכן חז"ל לא הזכירו פסול ד"אתרוג המורכב".

אבל אפשר דקשה לומר כן, דהנה עיין ברמב"ם בפ"א מהל' כלאים ה"ה דאיתא וז"ל כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ וכן המרכיב ירק באילן או אילן בירק לוקה בכל מקום. עכ"ל. הרי דהציור היחיד ד"הרכבה" שהרמב"ם

ויעושן בכך וכך, ויאמר עליו כך וכך בשעת ההרכבה, יבוא מן המורכב שהוא דבר שיחשבו שהוא מועיל תועלות גדולות המפורסם מכל מה שזכרוהו הוא מה שזכרו בתחילת ספר העבודה הנבטית בהרכבת הזית באתרוג, והאמת אצלי ש"ספר רפואות" שגנו חזקיהו מזה הכת היה בלא ספק, וכן זכרו עוד, שבעת הרכבת מין במין זולתו צריך שיהיה החוטר אשר ירצה להרכיבו ביד נערה יפה, ואיש ישגלנה משגל מגונה שזכרוהו, ובעת חיבורם על זה הדרך תרכיב האשה הנטע באילן, ואין ספק שזה היה מפורסם ולא היה שם מי שלא היה עושה כן, וכל שכן למה שהתחבר אליו מהנאת המשגל עם התוחלת בתועלות ההם, ומפני זה נאסרו הכלאים רצוני לומר, הרכבת אילן באילן. עכ"ל.

הרי דהדוגמא שהזכיר ל"הרכבת אילן באילן" שהיו עושים קודם קבלת התורה היינו "הרכבת זית באתרוג". וא"כ לכאורה חזינן דגם קודם קבלת התורה היו מרכיבים אתרוגים.

וא"כ לכאורה כן צ"ב למה חז"ל לא הזכירו הציור דאתרוג המורכב.

ויש להוסיף, דהנה הציורים היחידים שהרמב"ם הזכיר להרכבת אילן באילן היינו הציורים הנ"ל שהם הרכבות שא' מהאילנות הוא האתרוג, דבהלכות הזכיר הרכבת תפוח ואתרוג, ובמורה

הזכיר הרכבת זית ואתרוג, וכן"ל. (והוא נפלא). ואפשר שיש ללמוד מזה גופא שזה היה דבר שכיח להרכיב אתרוגים על אילנות שאינם מינם. וע"פ דבריו הנ"ל במורה לכאורה יש ללמוד דלאו דוקא בזמנו ובמקומו של הרמב"ם היה דבר זה שכיח, אלא אף קודם קבלת התורה היה שכיח להרכיב אתרוגים.

ובאופן שמן הסתם אפשר היה לומר דדברי הרמב"ם במורה הם כעין דברי אגדה ואין ללמוד מהם להלכה, אבל להנתבאר יש לצדד לומר דכיון דבב' המקומות הזכיר הרכבת אתרוג להדוגמא דהרכבת אילן באילן, א"כ כמו דבמורה הזכיר האי דוגמא ע"פ מה דהיה שכיח מעולם דהוא הדין דבהלכות הזכיר האי דוגמא ע"פ מה דהיה שכיח מעולם, וא"כ חזינן דגם להלכה י"ל דתמיד היה שכיח להרכיב אתרוגים.

וא"כ פשוט דצ"ב למה חז"ל לא הזכירו הציור דאתרוג המורכב בהלכות ד' מינים. וצ"ע.

[הנה לכאורה היינו אומרים דכיון שמעולם היו מרכיבים אתרוגים, ואפ"ה לא הזכיר "אתרוג המורכב" בפסולי אתרוג, חזינן דאתרוג המורכב כשר (כשיטת התשובת הב"ח בסימן קל"ו), עכ"פ היכא שנראה כאתרוג. אבל הסכמת הפוסקים היא דאתרוג המורכב פסול. עיין לקמן].

ענף ב

הרכבת אתרוגים בשנים קדמוניות

ואינו פרי אתרוג טהור ומייתי מפ"א דכלאים מ"ח שאין תוחבין זמורה של גפן לתוך אבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו ולדעתו הגויים שם הרכיבו וכיון שנשאר עלה צורת אתרוג לא הקפידו אם כולו כפי אתרוג טהור ודבריו צריכים בדיקה והוא מבטל לגמרי כדברי הבל הרעיון שהיו פרימיטיביים ולא ידעו להרכיב שידוע מימות עולם לכל חקלאי וכמבואר במשניות ובקדמונים ולדעתו לדידן אין לנו אלא האתרוגים שאבותינו נהגו לברך עליהם ואין לשנות ומיהו בשעתו רבינו החזו"א זצ"ל פסק שהם אתרוגים וכשרים למצוה ומה עוד שניכרים בצורתם בלי פיתום ויש בזה מעלה גדולה וכמו שהסברתי במק"א ואכ"מ אבל פשיטא שהמברכין עליהו יש להם על מה לסמוך וכמש"נ. עכ"ל.

הרי מבואר כנ"ל שיש אומרים דאין חשש מורכב באתרוגי תימן כיון שהיו פרימיטיביים, ומבואר כנ"ל דאין זו טענה, שמעולם היו מרכיבים, וכמו שהוכחנו מדברי הרמב"ם דמעולם היו מרכיבים אתרוגים, ושפיר שייך לחשוש למורכבים אף במקומות כמו תימן.

[אלא דאעפ"כ עדיין אין סיבה לומר דאתרוגי תימן עצמם הם מורכבים, וכאשר יתבאר לקמן בעז"ה].

הנה עיין בענף הקודם שהוכחנו מדברי הרמב"ם דגם בשנים קדמוניות היו מרכיבים אתרוגים. ועפ"ז הערנו דלמה חז"ל לא הזכירו הפסול ד"אתרוג המורכב". עיי"ש.

והנה ידוע שיש שרוצים לומר שבמקומות שלא היה להם שייכות עם שאר מדינות משנים קדמוניות, דאין שם חשש שהרכיבו אתרוגיהם. אבל לפי הנתבאר יש ללמוד מדברי הרמב"ם דזה אינו, דאף בשנים קדמוניות היו מרכיבים אתרוגיהם.

ועיין בספר מועדים וזמנים ח"ו סי' ס' דאיתא וז"ל ואקדים לבאר לו אודות אתרוג מזן תימני שנתפשט מאד בזמן האחרון והם בדרך כלל גדולים ואין בהם כמעט מיץ ומצורתם נראים כפראים ובלתי מורכבים אבל מאידך גיסא יש בהם ריעותא גדולה שאין בהם מיץ ולפי מסורת שלנו אתרוג פירי רק הקליפה עבה אבל בזה דומה למילון שאין בהו פירי ניכר וקליפה סביב וע"כ נראה כמין אחר ולא אתרוג וכן אין ברוכם בליטות שזהו מסימני אתרוג וציפה בפנים ניכר היטב מעיקר צורת אתרוג וא"כ הזן התימני אינו בצורת אתרוג שנהגו אבותינו ואבות אבותינו ולפי דעת הר"ר שרגא שלומאי ז"ל השתמשו בתימן באתרוגים אלו לאכילה ותחבו ייחור אתרוג לפני השתילה לתוך פרי מילון כדי שיומתק

ענף ג

סיכום להנפק"מ מהנתבאר ע"פ דברי הרמב"ם

הנה עיין בענפים הקודמים שהוכחנו מדברי הרמב"ם דגם בשנים קדמוניות היו מרכיבים אתרוגים. והנה יש להעיר דנמצא מהנתבאר שיכול להיות ב' סוגי נפק"מ מזה, נפק"מ לקולא או נפק"מ לחומרא. דהיינו מחד גיסא לכאור' היה אפשר לומר דכיון שהיו מרכיבים אתרוגים בשנים קדמוניות ואפ"ה לא הוזכר "אתרוג המורכב" בפסולי אתרוג חזינן דאתרוג המורכב כשר (כשיטת

התשובת הב"ח בסימן קל"ו), עכ"פ היכא שנראה כאתרוג, והיינו נפק"מ לקולא. (אבל למעשה הסכמת הפסוקים היא דאתרוג המורכב פסול וכו"ל). אבל מאידך גיסא י"ל דכיון שהיו מרכיבים אתרוגים בשנים קדמוניות א"כ כל האתרוגים יכולים להיות בספק מורכבים, אפילו אותן אתרוגים שבאו ממקומות שלא היה להם שייכות עם מדינות אחרות משנים קדמוניות, והיינו נפק"מ לחומרא.

ענף ד

בענין ה"מציאות" דהרכבת אתרוג בכל הציורים של הרמב"ם

בירק רשב"ג מתיר משום ר' יהודה בן אגרא איש כפר עכו.

והנה הרמב"ם לא הזכיר שום א' מהדוגמאות שהוזכרו במשניות ובתוספתא (ורק בפ"ב מהל' כלאים הי"א, בתוך דינים אחרים, הזכיר הציור הנ"ל דנטיעת ירקות בתוך סדן של שקמה) אבל ראינו שהרמב"ם הזכיר ציור אחר, דעיין ברמב"ם בפ"א מהל' כלאים ה"ה דאיתא וז"ל כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ וכן המרכיב ירק באילן או אילן בירק לוקה בכל מקום. עכ"ל. הרי דהציור דהרכבה שהרמב"ם הזכיר היינו הרכבת אתרוג בתפוח.

וראינו דמבואר בספר ארחות רבנו דהחזו"א אמר שאין מציאות כזאת דהרכבת אתרוג בתפוח.

והנה ראינו שיש עוד מקום דהרמב"ם הזכיר ציור דהרכבה, והיינו בספר מורה נבוכים, דהדוגמא שהזכיר ל"הרכבת

הנה עיין במס' כלאים פ"א מ"ז-מ"ח דאיתא אין מביאין אילן באילן ירק בירק ולא אילן בירק ולא ירק באילן רבי יהודה מתיר ירק באילן, אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה, אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה, מפני שהוא ירק באילן, אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו, אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו, מפני שהוא אילן בירק, אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו, מפני שהוא ירק בירק. הרי דהוזכרו כמה דוגמאות להאיסור הרכבה.

ועיין גם בתוספתא כלאים פ"א ה"ז-ה"ח דאיתא אין נוטעין שרביט של רמון ולא עקצים של רמון [בצד] סדן של שקמה ואין נותנין זמורה בין שתי קורות כדי שתרכע ביניהן ואין נותנין שני מינין בשפופרת אחת כדי שיבלעו זה מזה ואין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן, ואין מרכיבין קשות על גבי [האזמאזמא] ולא תרד על גבי ירבוז מפני שהוא ירק בירק, אין מרכיבין כשות על גבי [תאנא] מפני שהוא ירק באילן רבי יהודה מתיר ירק באילן, אילן

אתרוג

ענף ד

למינו

לג

אילן באילן" שהיו עושים קודם קבלת התורה היינו "הרכבת זית באתרוג".

הנה עיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ז דאיתא תני אין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן רבי יודן בעי ולית הדא פליגא על רבי לוי אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך כשתילי זתים סביב לשולחנך מה זיתים אין בהן הרכבה אף בניך לא יהא בהן פסולת הא מכלל שיש בהן פסולת שנייא היא הכא שהוא עתיד למתקה כהדא רבי שמעון בר' הוה משקי פרסתקיה יין מבושל בשביל למתקה.

הרי מבואר דזיתים בדרך כלל "לית בהו הרכבה" כי אם בציור המסויים הנ"ל, ויל"ע אם זה מתאים עם המציאות שהזכיר הרמב"ם שהיו מרכיבים זית באתרוג.

[ואפשר דהדברים מתאימים, די"ל דכמו שהיו מרכיבים זית בתמר כדי למתק הזיתים הוא הדין דהיו מרכיבים זית באתרוג כדי למתק הזיתים. אבל בפשוטו לא א"ש לומר כן, דאף שיש מציאות דאתרוגים יותר מתוקים, וכמבואר במס' שבת דף קט ע"ב, אבל לכאורה אינם כמו תמר שנקרא דבש, ובפשוטו לא הוי סוג דבר שהיו בוחרים בו כדי למתק פרי אחר].

נמצא דבכל מקום שהרמב"ם דיבר על ציורים דהרכבה הוא דיבר על הרכבת אתרוג עם פירות אחרות, ובכל מקום יש מקור דקשה המציאות דהני הרכבות.

[עיין בקול הרמ"ז במסכת כלאים פ"א מ"ז דאיתא וז"ל זה בצד זה וכו' כתב בעל מוסף הערוך בערך מלפפון, שקשה להלום דברי הירושלמי שהרי אין מעה של אבטיח מתאחה עם מעי של תפוח, ע"כ, ואם הוא ראה כן במוחש אולי נשתנה הטבע כעין דכתבו התוס' גבי הרפואות שנמצאו בתלמוד והשתא לא מועילין. עכ"ל].

וא"כ אף אם הבאנו דברי הרמב"ם לעיל להוכיח שהיו מרכיבים אתרוגים אף בשנים קדמוניות, אפשר דהיינו דוקא בדעת הרמב"ם, אבל אפשר דמפרשים אחרים יחלקו על הרמב"ם ויסברו דלא היו מרכיבים אתרוגים בשנים קדמוניות.

(וא"כ לא קשה לומר דהרמב"ם סובר דאתרוג המורכב כשר ממה שהסכימו הפוסקים דאתרוג המורכב פסול, די"ל דזהו שיטה מיוחדת של הרמב"ם דאתרוג המורכב כשר אבל אחרים חולקים עליו וס"ל דאתרוג המורכב פסול, עי' לקמן).

הוספה

הנה ראינו דמבואר בספר ארחות רבנו דהתזו"א אמר שאין מציאות כזאת דהרכבת אתרוג בתפוח.

והגרימ"ו שליט"א הוסיף בהאי ענין וזת"ל עי' במלבי"ם בפ' בראשית א' פס' י"א דאיתא וז"ל "ואמר למינו שכל מין יהיה בפ"ע, שהגם שיצויר באילנות הרכבת מין בשאינו מינו, בכ"ז לא יצליח זה רק במינים הקרובים שהם

לד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

מעין מין א', לא במינים הרחוקים כמו תפוח באגוז, אתרוג באילן שקדים, והרכבת אתרוג בציטראנע יצלח כי הם כמין אחד, ומסופו שנקט לאתרוג בציטראנע, משמע דבתפוח אינו תופס, ואף שלא נקט אתרוג בתפוח, שאינו תופס, משמע דרק על עצים קשים כמו אגוז ושקד, אך סופו מוכיח, שאינו תופס, ויל"ע מזית באתרוג, שכ' המו"נ, דלכאור' זית דומה לשקד שאילנו קשה.

ואמנם ברמב"ם בפ"ט מברכות הל' א' כתב "ואם היה פרי הראוי לאכילה כגון אתרוג או תפוח מברך שנתן ריח טוב בפירות", ובפכ"א מהל' שבת הל' ז' כתב "אבל אתרוג ותפוח וכל הראוי לאכילה אסור להריח בו במחובר גזרה שמא יקרב אותו לאכלו", מבואר שאינו תפוח דידן, אלא הוא פרי המריח, וכן במאירי ברכות מ"ג ע"א כתב "ולהוציא עצי אתרוגים ותפוחים שאין עיקרן להריח הא כל המוגמרות שעקרם להריח אפי' לא היו העצים בעין מברכין עליהן עצי בשמים", מבואר שגם העץ של התפוח מריח, שאינו תפוח דידן, ובמדרש ר' תנחומא פ' קדושים, ונטל סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים תאנים ותפוחים וכו' אלולי ששמעתי לך והטלתי אותו הסל אתרוגין כבר היו מרגימין אותי את כל גופי בהן, מבואר שתפוחין הם רכין מאתרוגין, ומשמע שהם כמו תאנים, ותפוח דידן קשה כאתרוג, ובילקוט ראובני פ' בראשית בערך פירות בשם הרח"ו זלה"ה מונה תפוחין בעשר אילנות שגם דגרעיניהם נאכלין, וכ"ה בחסד לאברהם

מעין ז' נהר ז', שאינו בתפוח דידן, וא"כ מה שאמר החזו"א שלא יהיה הרכבה, היינו בתפוח דידן, אבל בתפוח, שעצו ופריו מריחין, י"ל שהם קרובין בטבע, ויש בהם הרכבה (ועי' במעשרות פ"א מ"ד, התפוחים והאתרוגין חייבים גדולים וקטנים ר"ש פוטר את האתרוגים בקטנן, הרי ששנים בטבעם גם בזה, אמנם עי' בסוכה ל"ו ע"א).

ובן יל"ע בשאר דברים שזכרו במד' שהש"ר שם, שאין לו צל, שניצו קודם לעליו, שגומר פירותיו בסיון, משעה שמוציא ניצו עד שגומר פירותיו נ' יום, אם הוא בתפוח דידן, דלכאור' המד' דלא כהתרגום, ותוס', שפי' שם שתפוח זה אתרוג, שהרי פירותיו הם בכל השנה, ולא בסיון, אמנם בביאור הגר"א סי' תקפ"ג שכתב "תפוח, עיי"ש ופריו מתוק לחכי וכמ"ש כריח שדה ומתרגמין חקל תפוחים והיה בר"ה כידוע", משמע שמפרש על תפוח דידן, וגם הא דשדה של תפוחין, דתענית כ"ט ע"ב, משמע שמפ' על תפוח דידן, דלכאור' אין כונתו רק על שם תפוח, להזכיר הענין, וצ"ע.

ובזוהר חדש, דף פ"ז ע"ב, כמאן דארכיב אילן ממין תפוחים במין חבושים ותמן אשתני אילנא ואיכא דיליה איהו שינוי השם, מבואר שתפוח תופס בחבוש, ובסמ"ק מ' קס"ד (הוא במוסגר, אבל יש עליו הגהת ר"פ, א"כ הוא מהסמ"ק) "פירוש יחור של תפוחים שלא להרכיבו באילן של תותי", אך עדיין אינו ראייה לאתרוג.

ולחמ"ז סי' ר"ג סק"א מיירי קרא דשה"ש, בתפוחי יער, וא"כ אולי גם הרמב"ם מיירי בתפוחי יער, ועי' עירובין כ"ט ע"א, אמר רב נחמן תפוחים בקב מיתיבי רבי שמעון בן אלעזר אומר עוכלא תבלין וליטרא ירק ועשרה אגוזין וחמשה אפרסקין ושני רמונים ואתרוג אחד ואמר גורסק בר דרי משמיה דרב מנשיא בר שגובלי משמיה דרב וכן לעירוב והני נמי ליהור כי אפרסקין הני חשיבי והני לא חשיבי, והרמב"ם ובפ"א מעירובין הל' י"א, הביא את הדין בתפוחי יער, ובכלאים פ"א מ"ד, דיש מין תפוח שנקרא חזור, "התפוחין הנשלחין לחזירים".

ובענין דברי הרמב"ם שהזכיר הרכבת

אתרוג ותפוח עי' בתשו' יד חנוך סימן ח' שכתב "ונלפע"ד שזהו טעמו של הרמב"ם ז"ל שכתב בפרק א' מהלכות כלאים (הלכה ה'), וזה לשונו, כלאי האילנות הרי הן בכלל שדך לא תזרע כלאים, כיצד המרכיב אילן באילן של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה, עכ"ל. ותמהו עליו רבים מדוע נקט אתרוג ותפוח שאינם דומין זה לזה בתוכנם ומהותם, והו"ל למינקט רבותא יותר טפי. אבל לדעתי כוונת הרמב"ם ז"ל להורות לנו דלא נטעה ולא נימא כיון שתרגום כתפוח"ח בעצי היער כאתרוג"א, א"כ הוי אמינא כיון דמין אחד בשמא נינהו אין בהם משום כלאים, קמ"ל דלענין כלאים אסורין זה בזה מדאורייתא ולוקין עליהם".

ענף ה

טעמים לפסול אתרוג המורכב והאם על פיהם יש נפק"מ לתולדת המורכב

א

הנה נחלקו האחרונים בהטעם דאתרוג המורכב פסול:

(א') ידוע דהלבוש בסי' תרמ"ט ס"ד כתב דהפסול הוא משום שנעבדה בו עבירה. (עי' לקמן).

(ב') ידוע דהמהר"ם אלשיך כתב דאתרוג המורכב במין אחר (כגון לימון) פסול משום דהייחור שמרכיבים על העץ נעשה בטל להעץ (כמו שמצינו בדיני ערלה דילדה שסיבכה בזקניה בטלה) וא"כ האתרוג בטל להלימון ותו לית ליה שם אתרוג. (עי' לקמן).

(ג') הכפות תמרים בפ' לולב הגזול כתב דאתרוג המורכב פסול משום דע"י ההרכבה אין טעם עצו ופריו שווה דהא עתה העץ הוא עץ אחר. (עי' לקמן).

(ד') עי' בט"ז בסי' תרמ"ט ס"ק ג' דאיתא בתו"ד וז"ל ונלע"ד דביום הראשון ודאי אין ליטלו כיון דחסר פסול בו כי חשבי' לההוא חלק של המין האחר כמאן דליתיה אשתכח שמה שנשאר מחלק האתרוג הוא חסר ולפ"ז אין לפוסלו בשאר הימים דחסר כשר בהם מ"מ יש

חשש שמא הרוב מחמת חלק שאין מין האתרוג ולא נשאר בשיעור מחלק האתרוג ואסור אפי' בשאר ימים הר"ז כמו אתרוג החסר שאם נגרע את חלק הלימון חסר משלימותו של האתרוג. עכ"ל.

(ה') עיין במג"א סי' תרמ"ח ס"ק כ"ג דאיתא וז"ל ול"נ דפסול (אתרוג המורכב) משום דלא מקרי אתרוג כלל. עכ"ל. וכ"ה במשנה ברורה סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה.

[ויש לחקור בכוונת המג"א והמ"ב, למה לא מקרי אתרוג כלל. הנה יש צד אחד במפרשים דלא מקרי אתרוג כלל משום דפרי מורכב הוי בריה בפנ"ע, ולית ליה השם של הפירות שהורכבו. ועי' בשו"ע הרב בסי' תרמ"ח ס"ק ל"א דאיתא וז"ל אתרוג המורכב וכו' פסול שזה אינו אתרוג כלל אלא הוא ברי' בפנ"ע. עכ"ל. ויש עוד צד במפרשים דלא מקרי אתרוג כלל משום דפרי מורכב הוי כשני מינים המעורבים זב"ז ויש כאן אתרוג ופרי אחר מעורבים ופסול, שאתרוג אמרה תורה ולא מקצת אתרוג ומקצת מין אחר. עי' לקמן].

ב

הנה בענין "אתרוג המורכב" יש ב' נידונים כלליים. חדא יש נידון אם אתרוג שגדל באילן המורכב הוא כשר. ושנית יש נידון אם אתרוג דהוי תולדה מאילן המורכב הוא כשר. והנה ע"פ חלק מהטעמים הנ"ל יש אופנים לחלק בין אתרוג המורכב לאתרוג מתולדת המורכב.

לדוגמא, לפי דברי הלבוש הנ"ל דאתרוג המורכב פסול משום שנעבדה בו עבירה, היינו דוקא באתרוג המורכב עצמו, דאסור להרכיב ייחור של אתרוג על מין אחר, אבל לא בתולדת המורכב, דהא עיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ד (דף ב ע"ב) דאיתא תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו ייחור והולך ונוטע במקום אחר, וכן נפסק בשו"ע יו"ד בסוף סי' רצ"ה וז"ל ומותר ליקח ענף מהמורכב ולנטעו במקום אחר. עכ"ל. וא"כ היכא שנוטל ייחור מאילן המורכב ונוטעו, האתרוגים שיוצא מהאי ייחור לא נעבדו בהם עבירה ואין סיבה לפוסלם לפי הלבוש.

ועד"ז לפי דברי המהר"ם אלשיך הנ"ל דאתרוג המורכב פסול משום דילדה שסיבכה בזקנה בטלה לגבי הזקנה וממילא יש להענף והפירות שעליו דין לימו"ן, י"ל דרק אתרוג המורכב עצמו הוי בטלה להעץ של המין האחר ופסול, אבל לא תולדת המורכב.

ובן לפי הסיבה הנ"ל דאתרוג המורכב פסול משום דאין טעם עץ ופריו

שוים, י"ל דרק באתרוג המורכב עצמו יש חסרון זה משום דהעץ הוא ממין אחר, וממילא אין טעם הפרי וטעם העץ שווים, אבל בתולדת המורכב, הרי טעם הפרי וטעם הייחור שנטע שפיר הוו שווים.

ובחילוקים אלו בין אתרוג המורכב לתולדת המורכב איתא להדיא בספר שערי תשובה סימן תרמ"ט וז"ל ובספרי שו"ת בית אפרים סי' נ"ו הארכתי בענין זה והבאתי שם דברי מהר"מ אלשיך בתשובה ושאר פוסקים ותשובות המדברים בענין זה ונשאתי ונתתי בדבריהם באורך וברוחב בעזה"י והעליתי דאותן האתרוגים שמביאים עתה מאי קורפ"ו והם מהודרים ביותר אין לחוש להם מחשש מורכב לפי מה שהועד לפני שאין האילנות שם מורכבים ממש דהיינו שהאילן של לימו"ן או מראנ"ץ ובתוכו הורכב יחור מאילן אתרוג רק כל אילן האתרוג אחד הוא רק החשש הוא שמא גידול האילנות עתה מיחורים שלקחו ממורכבים זה כביר ובזה לא שייך טעם הלבוש שנעבדה בו עבירה לפי שאין עבירה בנטיעה זו שמן הדין מותר ליקח יחור מן המורכב ליטע במקום אחר גם הרימותי ידי על שאר הטעמים שיש להחמיר במורכב דלא שייכי בג"ד וסיומא דפסקא הוא שהאתרוגים הבאים בזמנינו מאי קורפ"ו או ממקום אחר הידוע לנו שהוא ממקומות שבעלי גנות ופרדסים מגדלי אתרוגים למכור כו' ומכ"ש באתרוגים שמביאים לכאן שהדבר ידוע שאין בהם הרכבת מפרי אחר עתה רק

לח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

גוף האילן הוא אילן אתרוג בלי שום גידול פרי אחר אף שי"ל שאפשר שנלקחו היחורים שנעשו האילנות מהם מאילנות המורכבים סלקנו מהם חשש מורכב לגמרי ומברכים עליהם בלי פקפוק. עכ"ל. הרי דהבית אפרים סובר דרך אתרוג המורכב פסול ולא תולדת המורכב. [ועי' גם בשו"ת חלקת יואב או"ח סי' ל"ב סוף ענף ו'].

ג

הנה ראינו דהמג"א והמ"ב כתבו דאתרוג המורכב פסול משום דלא מקרי אתרוג, ולפ"ז לכאור' פשוט דאין מקום לחלק בין אתרוג המורכב לתולדת המורכב.

ועי' בתורת ר' שמואל סלאנט סימן י"ב דאיתא וז"ל יש מערערים ואומרים כי הנטיעות (שמהם באים האילנות הבדוקים) היו מאינם בדוקים (וא"כ נמצא דהאתרוגים על הני נטיעות הם בחשש "תולדת מורכב") ובזה הגאון ר"ז מרגליות מבראד ז"ל מכשירם, וכמה גאונים חולקים עליו בזה, הגאון בעל גט מקושר ז"ל בתשובת בגדי ישע והרה"ג ר' שמואל מביאליסטאק ז"ל וכמדומני שגם הגאון בעל בית מאיר ז"ל והגאון מוהר"ע אייגער ז"ל החמירו בזה, ואין מטרת מכתבי להאריך בזה הענין לדינא. עכ"ל. הרי שהרבה אחרונים באמת חולקים על הבית אפרים.

אבל יש לדעת שיש סוברים דגם להמג"א והמ"ב יש מקום לחלק בין מורכב לתולדת מורכב, דעיין בתשו' והנהגות ח"ד סי' קנ"ו דאיתא וז"ל והנה באתרוג המורכב יש שתי שיטות דעת זקני הבית אפרים זצ"ל שו"ת או"ח סימן נ"ו שרק בהרכבה ראשונה ממין אחר שהרכיבו האתרוג פסול אבל אם לקחו מהאתרוג המורכב ושוב הרכיבו ממנו לאחר אין בזה פסול מורכב, אבל דעת רבים מגדולי הפוסקים אינו כן ופסלו תולדותיהם ותולדות תולדותיהם עד עולם וכן העלה הגרע"א במכתב וכן הוא דעת הגאון מצינץ זצ"ל ובחזו"א זצ"ל דאפילו אין בזה איסור הרכבה במורכב דמורכב פסול לאתרוג עיין מועז"ז ח"ו סימן ס' ושמעתי שהמומחים לחקלאות טוענים ע"פ המדע כדעת הבית אפרים הנ"ל ולדעתם ההרכבה השניה באילן אינו משנה באילן ובפרי כלל וכשנמצא מועיל בגידול ונגד מחלות וגם אז נשאר אתרוג טהור ומוכן דעת הבית אפרים דעם ההוספה דענף פסלינן אבל במקום אחר לא פעל בו ההרכבה לשנותו ולכן כשר אמנם אנו חוששין לדברי גאוני עולם זצ"ל שפסלו למצות אתרוג אפילו אחרי אלף שנה ואף שבמורכב דמורכב יש כל הסימנים כאינו מורכב ממש. עכ"ל. ולפי דבריו נמצא דאפילו להמג"א והמ"ב לכאור' יש מקום לחלק בין מורכב לתולדת מורכב.

ענף ו

אתרוג הכשר לפי השיטות שפוסלות תולדת המורכב

א

עיינ בענף הקודם שראינו מחלוקת אחרונים אם "תולדת המורכב" כשר. הנה לפי השיטות הנ"ל שחולקות על הבית אפרים וס"ל דתולדת המורכב פסול, אפשר דצ"ב, איך אפשר ליטול שום אתרוג בעולם הא אפשר דהוא תולדת המורכב.

והנה אם נאמר דאין זה שכיח כלל שמרכיבים אתרוגים אפשר די"ל דאין צריכים לחשוש ששום אתרוג הוא תולדת המורכב. אבל לפי מה שייסדנו ע"פ דברי הרמב"ם שזהו דבר שכיח להרכיב אתרוגים, אז באמת צ"ב לכאור', למה א"צ לחשוש שכל אתרוג הוא תולדת מורכב.

ועיינ במפרשים שייסדו דאזלינן בתר המסורה, לדוגמא, עיינ במ"ב שם (סימן תרמ"ח ס"ק ס"ה) דאיתא וז"ל ודינן של אתרוגים כדין עוף טהור דנאכל במסורת דהיינו שאותו המקום יהיה מוחזק מימים קדמונים שאתרוגיהם אינם מורכבים ומסיים שם העולה מזה כל האתרוגים שאינם מיעניווע [וה"ה מקום אחר המוחזק בכשרות מימים קדמונים] אין ליקח בלי כתב הכשר שיודע המעיד שאינם מהמורכבים ואין לסמוך על

הסימנים וכו' וכעין זה כתב ג"כ בספר שנות חיים בסי' ע"ר עיי"ש. עכ"ל.

ועי' בספר תורת רבינו שמואל סלאנט ז"ל שהובא שם מכתב שר"ש סלאנט כתב לרי"א מקוונא ז"ל והתם איתא וז"ל והוא סוחר מאתרוגים הכשרים בלי שום חשש ופקפוק כלל הבאים מסביבות צפת מהגנות אם-אל-פחם וכדומה המוחזקים משנות דור ודור מזמן מרן הרב בית יוסף וחבריו אשר היו בצפת כי הם כשרים בלי שום פקפוק. עכ"ל.

[הנה עיינ בספר מסורת האתרוג עמ' מ"ה שהובא פסק דין מב"ד שעשו בדיקה באילנות ע"י מומחים לראות אם הם מורכבים, ובתוה"ד איתא וז"ל והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב (דהיינו אולי הם "תולדת מורכב") ובדבר הזה אין שום סימן להכירו, ועל זה יישבנו ועיינו ע"פ דתוה"ק והסכמנו אשר ע"פ הדין אין לחוש לזה כלל כי אם באנו לחוש לזה לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם, עכה"ל, ועיי"ש שהסביר שאין הני דברים מוסכמים, שיש לחלק בין מקום שנמצאו אילנות מורכבים למקום שלא נמצאו אילנות מורכבים כלל, דמקום שנמצאו מורכבים אז שפיר יש לחשוש גם לתולדת מורכב,

מ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אבל במקום שלא נמצאו מורכבים כלל (כמו המקומות שהזכיר ר"ש מסלאנט) ויש להו מסורה על המקום הזה שלא נמצאו מורכבים, בזה המסורה קובעת ולכן אין צריך לחשוש לתולדת מורכב. ועיין בתשו' והנהגות ח"א סי' שפ"ב דאיתא וז"ל ומפי הר"ר שלמה שלומאי ז"ל שמעתי שאין הכרח שאתרוג זה אינו מורכב ואף שאינו מורכב בעץ הלימון כמורכבים שלנו אבל אולי מורכב הוא במין אחר המצוי בתימן וזה הניב את הפרי האתרוג בלי מין דוגמת התימני ברם עיין במועדים וזמנים סימן קי"ח שביארנו היסוד למסורת דידהו שמדינא אין לפוסלם וגם המסורת שלהם באתרוגים היא מדור דור והם לא שמעו מעולם שמרכיבים אתרוגים והיאך אנו נחשוש לפגום בשעה שאין לנו ע"ז שום ידיעה כלל ואין לומר שהרכיבו אתרוגיהם רק סברו שמורכב כשר שלפנינו זקני תימן

מעידים שחזקתם שמעולם לא הורכבו וראוי לסמוך עליהם. עכ"ל. הרי שוב חזינן דהכשר האתרוג הוא מחמת מסורה בלי ריעותא].

ב

הנה אפשר דעדיין יש להעיר, דלפי מה שראינו לעיל מדברי הרמב"ם דאפילו קודם מתן תורה היה דבר שכיח להרכיב אתרוגים, א"כ מה שייך מסורה שלא הרכיבו באיזה מקומות בא"י מעולם, הא איך יש מסורה על מה עשו קודם שבנ"י באו לא"י. [ואפשר דמוכח מזה דאף אם הרמב"ם אינו סובר דאתרוג המורכב כשר, אבל בודאי סובר דתולדת המורכב כשר]. והעירוני ד"ל דזהו בודאי שיהושע בן נון והזקנים שנכנסו עמו לארץ ישראל ידעו איך להבחין אם האתרוג הוא מורכב, ועל פי מה שהם נטלו למצות אתרוג הוא שיש מסורה מדור דור. ע"ע.

ענף ז

בענין הצורך להטעמים הנ"ל לפסול אתרוג המורכב

א

הנה עיין לעיל שראינו דהמפרשים כתבו כמה טעמים לפסול אתרוג המורכב. עיי"ש. והנה צ"ע למה הוצרכו הלבוש והאלשיך ואידך מפרשים הנ"ל לטעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב, הרי לכאורה פשוט דאתרוג המורכב לא מקרי אתרוג כלל כמו שכתבו המג"א והמ"ב.

והנה יש לכה"פ ג' צדדים ליישב דעת אידך מפרשים. חדא, דהכא מיירי היכא שלא נשתנה הפרי ע"י ההרכבה, ולכן הפרי עדיין מקרי אתרוג, ולכן הוצרכו לטעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב. שנית, אפילו אם הפרי נשתנה ע"י ההרכבה אבל רק נשתנה במקצת ועיקר הפרי הוא אתרוג ולא המין האחר, ולכן הפרי עדיין מקרי אתרוג, דאזלינן בתר העיקר, ולכן הוצרכו לטעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב. שלישית, אפילו אם פרי המורכב היינו ב' פירות בהדי הדדי י"ל דכיון שא' מהפירות בתוך האי פרי הוא אתרוג זה סגי למצות אתרוג, דגם פרי שהוא "אתרוג ולימו"ן בהדי הדדי" סגי למצות אתרוג, ולכן הוצרכו לטעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב.

ב

הנה עיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ד דאיתא תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו ייחור והולך ונוטע במקום אחר מה נפק מינהון קדרים פרסקיה הרכיב תריד על גבי דרכון אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל הימינו זרע והולך וזורע במקום אחר מה נפק מינהון כורבי לבנון זרגון ולפת מה נפק מינהון פטר פיטרא סילינון לוזון ובוטמין מה נפק מביניהון פיסטקין זיתין ורימון מה נפק מביניהון שיזפין. הרי מבואר דכשמרכיבים פירות משונים אהדדי, פרי שלישי יוצא מביניהון, וא"כ חזינן דשפיר יש שינוי בהפרי כשמרכיב ענף ממנו על עץ אחר, ולכאורה יש מזה ראי' דלא כהצד הראשון הנ"ל.

אבל יש ליישב הצד הראשון, דע"י בשו"ת בית אפרים או"ח סי' נ"ו שביאר שיש בזה סוגים שונים וז"ל ועכ"פ הא קמן דהרבה מיני הרכבות שההרכבה משנה אותם למין פרי אחר ומזה נראה שהאילן הנרכב והמורכב מתאמץ לעלות במרכבת הפרי הצומחת ובא ערבוב ובטל

מב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

לנפרדים שהורכבו מהם, וההרכבה השכונית אינה כן אלא ישאר המורכב מטבע הנפרדים שהורכב מהם בכל חלק מחלקיו ודומה לכלל החלקים כהרכבת המרקחות שהדברים הנפרדים שהורכבו מהם כל אחד עומד בעצמו ונשאר בו טבעו ומזגו וכמו האיברים הכליים וכגון הידים והרגלים והחוטם והעינים והאזנים וכיו"ב שהם מורכבים מאברים פשוטים ויש לכל חלק מחלקיהם מזגו וטבעו הראשון ואין בו טבע הכלל ולא מזגו. עכ"ל. ע"ש.

ג

הנה יל"ע בדעת המ"ב, האם דבריו מיירי רק היכא שהפרי נשתנה, ולכך כתב "דלא מקרי אתרוג כלל", או האם ס"ל דאף היכא שהפרי לא נשתנה עדיין לא מקרי אתרוג כיון שהוא מורכב. [וענין זה נוגע במיוחד להנידון ד"אתרוג המורכב" בזה"ז, דעי' בס' כשרות ד' מינים עמ' קפ"א דאיתא וז"ל אע"פ שבספרי הפוסקים הוזכרו סימנים לחלק בין אתרוג מורכב לאינו מורכב מ"מ למעשה כבר כתבו הפוסקים שכיום אי אפשר לקבוע דבר זה ע"פ סימנים לא להכשיר ולא לפסול משום שתלוי באקלים מה גם שמגדלי האתרוגים המציאו שיטות הרכבה שאינן משנות את הסימנים כמבואר בתורת חסד או"ח סי' ל"ד. עכ"ל]. עי' לקמן.

ד

הנה יל"ע אי בהמה היוצא מכלאי בהמה ופרי היוצא מכלאי אילנות חשיב שני המינים בהדי הדדי, או האם חשיב

השורה בשנותו את טעמו ואת תבניתו לגמרי משא"כ בזה האתרוג שאנו רואים שעמד בו טעמו ומראיתו רק במעט שינוי זה מורה שיחור שלו הוא העיקר וזה תלוי בטבע גידול האילנות שיש מיני פירות שאילנות שלהם ממהרים לחנוט ולהעלות שרף להוציא פרי משאר פירות כדאיתא וכו' וכה"ג מצינו ג"כ שהפירות חלוקים בגידולם מעת שיוציאו עד גמרם כדאיתא בבכורות וכו' והוא תלוי בטבע גידול האילנות שיש שעצו קשה לקבל הרכבה לגדל פרי מין אחר וכמו זיתים שאינם מקבלים הרכבה דהיינו לגדל פרי מין אחר רק שהוא נותן עירוב קצת בטעם וריח. עכ"ל. וא"כ עכ"פ היכא שלא נשתנה האתרוג ע"י ההרכבה בעינן להטעמים האחרים הנ"ל.

(עי' בתשב"ץ ח"ב סי' ד' דאיתא וז"ל חכמי הרפואה ידעו דבר זה בשקול דעתם שהדבר ידוע ממחקרם שההרכבה המזגית לא נשאר במורכב צורה מצורת כל אחד מהנפרדים שהורכב זה המורכב מהם, אלא יש לו צורה חדשה ופנים חדשות באו לכאן כהרכבת הסגנבין שאין בו מצורת הדבש והחומץ כלום אלא מזג חדש הוא הוא שנקנה לפי שאין בו חלק יהי' כלו תומץ וחלק כלו דבש אלא כל חלקיו הם מורכבים וכן האיברים הפשוטים כגון הבשר והדם והלמו' והעצמות שהם מורכבים בלי ספק מהיסודות אין בהם שום טבע מטבע הנפרדים שהורכבו מהם, אלא טבע חדש לפי שאין בהם חלק שיאמר עליו זה חלק אינו דומה לשאר החלקים ודומה לשאר החלקים ודומה

אתרוג

ענף ז

למינו

מג

מין חדש בפני עצמו.

והנה עיין באגרות משה או"ח ח"ב סימן נ"ח שמבואר בכל דבריו דס"ל דחשיב שני המינים בהדי הדדי, דעיי"ש דאיתא וז"ל בדבר הפרי הנקרא נעקטארן שהוא מורכב משני מיני פירות פערזיק ופלאם אם אחד שכבר בירך שהחיינו על השני מינים שבא מהם צריך לברך גם על הנעקטארן שהחיינו וכן להיפוך כשבירך על הנעקטארן שהחיינו אם צריך לברך אח"כ על המינים עצמם הנה להמחבר והרמ"א בסימן רכ"ה סעיף ד' הא אף על שני עניני פירות שהן מין אחד נמי צריך לברך על כל אחד מהם מטעם ששתי שמחות הם כדאיתא במ"ב ס"ק י"ד וכן הא פוסקים המג"א סק"י ורוב האחרונים וכ"ש זה שהוא גם בשם אחר שודאי יש לברך שהחיינו על כל דבר אך למה שהביא במ"ב שם מהגר"א וממור וקציעה בשם אביו החכ"צ שכיון שהם מין אחד א"צ לברך אלא על אחד מהם וכן הביא בשעה"צ בשם א"ר משכנה"ג ובשם מ"ט בשם מהר"ש עיי"ש יש להסתפק אם מכיון שהוא מורכב מהם הרי כל חצי ממנו הוא מין אחד עם מי שבא ממנו ולכן כשבירך על הפלאם פטר חצי ממנו וכן כשבירך על הפערזיק פטר חצי האחר ונמצא שנפטר מלברך על הנעקטארן וכן להיפוך כשבירך על הנעקטארן הרי בירך בין על מין דפלאם בין על מין דפערזיק או דלמא דהמורכב נחשב למין אחד דהכחות המעורבים משני המינים עשאו למין אחד ולא נפטרין בברכה אחת אף לדידהו. עכ"ל.

הרי מבואר בכל דבריו ד"נעקטארן" היינו פערזיק ופלאם, ואינו מין חדש בפנ"ע.

והנה עיי"ש בהמשך דברי האג"מ שביאר למה לפ"ז הוי אתרוג המורכב פסול, והרי כיון דפרי מורכב הוי ב' המינים בהדי הדדי, א"כ יש "אתרוג" בתוך אתרוג המורכב, ומהו החסרון.

ועיי"ש שביאר וז"ל ומש"כ כת"ר וכו' שפסול אתרוג המורכב הוא משום דהוא פרי בפ"ע לא נכון כלל דודאי יש לו כח אתרוג אבל הוא רק לחציו כדאמר בגמ' שכוי הוא מקצת שה וזה סגי לפסול האתרוג עיין בט"ז סימן תרמ"ט שפוסלו מדין חסר, ובשאר ימים פוסלו משום דאולי חסר מכשיעור, אבל אפשר יש לפסול מצד חצי אתרוג ממה שנוטל, שאף שחסר כשר כשיש השיעור בשאר ימים מ"מ מה שנוטל הוא כולו אתרוג, ובמורכב מה שנוטל הוא רק חצי אתרוג שזה גרוע ואין לומר דיהיה כשר גם מקצת אתרוג לרבנן דר"א דאמרי שה ואפילו מקצת שה לחייב במתנות, דלהכשיר מה שלא נאמר ודאי לא אמרינן, דעכ"פ הא לא מצינו שהוכשר למצוה אלא אתרוג ואיך נכשיר דבר שלא נאמר בקרא, דרק לענין דאין לפטור החצי שה ממתנות אמרינן ואפילו מקצת שה ולא להכשיר כמו באתרוג מורכב. עכ"ל.

[**ועיי"ש** בסו"ד האג"מ שכתב שגם מטעם אחר אין הנידון דילי' בענין ברכת שהחיינו נוגע להנידון דאתרוג המורכב וז"ל אבל אני מסופק מטעם

מד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

נאמר בקרא", אפשר דגם המג"א והמ"ב יכולים לסבור כהצד שיש כאן ב' מינים מעורבים בהדדי, דאף שיש כאן ב' מינים מעורבים בהדדי אפ"ה נכון לומר דאתרוג המורכב "לא מקרי אתרוג", דכיון דרק חצי מפרי זה הוי אתרוג, ממילא אין זה האתרוג האמור בתורה.

[הנה עיין בספר חבצלת השרון ויקרא עמ' תצ"ו דאיתא וז"ל ובאתרוג המורכב האריכו האחרונים טובא יעוין במהר"ם אלשי"ך סי' ק"י ובפוסקים הבאים אחריו שדנו משום שהוא מין אחר והוא משום שנקטו שע"י ההרכבה מתמזג להיות חפצא של מין חדש אף שלא מצינו בפסחים דף נ"ד שכל המורכבים נבראו בערב שבת בין השמשות אלא הפרד ופרש"י משום שאין כל חדש תחת השמש משמע דפירות וירקות המורכבים ושאר בע"ח לא חשיבי מין אחר וצ"ע בזה. עכ"ל. הנה לפי הנתבאר ע"פ דברי האג"מ לא קשה, דלעולם הוי אתרוג המורכב תערובת של ב' מינים, ולא מין חדש בפנ"ע, וכדמוכח מהסוגיא בפסחים, ואפ"ה אתרוג המורכב פסול דחצי אתרוג אינו האתרוג האמור בתורה. (הנה אולי עכ"פ יש לדחות ההוכחה הנ"ל מהסוגיא בפסחים, די"ל ד"פרד" הוא "מין מורכב", וכיון שנברא מין מורכב זה בערב שבת, ממילא גם שאר מינים המורכבים לא חשיבי חדש תחת השמש. עי'').

וצע"ע בכ"ז.

אחר דאולי כיון שפרי זה בא ע"י איסור לא שייך לברך שהחיינו לראות פרי זה שהוא נדמה כמברכין שזכינו לראות שאיכא עוברי עבירה ואף שכשר למצוה לרוב הפוסקים שחולקין על הלבוש שפוסל אתרוג מורכב מטעם דנעבדה בו עבירה, עיין בט"ז שם, מ"מ לברך שהחיינו שהוא לשמוח על שאיכא פרי זה שבא ע"י עבירה אולי לא נאה לברך על זה ולכן טוב לאכול אותם עם עוד פרי חדש ולברך על אותו הפרי ולצאת בזה גם על פרי זה. עכ"ל].

הנה צ"ב מהו שורש המחלוקת בין העומדים בשיטת המג"א והמ"ב, וסוברים דאתרוג המורכב פסול משום ד"לא מקרי אתרוג", לאידך מפרשים כגון הלבוש והאלישיך, שהוצרכו ליתן טעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב.

והנה לפי הצד השלישי הנ"ל היינו אומרים דהמחלוקת תלוי בהחקירה הנ"ל, שדעת המג"א והמ"ב ודעימייהו מתאים עם הצד שהאתרוג המורכב מין בפנ"ע, ואין כאן כלל ממין אתרוג, ודעת הלבוש והאלישיך ודעימייהו מתאים עם הצד שב' המינים מעורבים באתרוג המורכב, ועל כן אין לפסול אלא מהטעמים אחרים הנ"ל.

אבל לפי דברי האג"מ הנ"ל שכתב כנ"ל "דלהכשיר מה שלא נאמר ודאי לא אמרינן דעכ"פ הא לא מצינו שהוכשר למצוה אלא אתרוג ואיך נכשיר דבר שלא

ענף ח

הצד לפסול אתרוג המורכב אפילו כשלא נשתנה ע"י
ההרכבה כלל

א

הנה עיין לעיל שהזכרנו ב' סוגי צדדים למה אתרוג המורכב פסול. יש צדדים דאתרוג המורכב פסול משום דלא מקרי אתרוג כלל, וכ"כ המשנה ברורה. ויש צדדים דאתרוג המורכב פסול אף אם מקרי אתרוג, מחמת איזה סיבה אחרית.

והנה ראינו שיש ב' סוגי הרכבות, יש הרכבות שהפרי נשתנה מחמתם, ויש הרכבות שהפרי אינו משתנה מחמתם. ויש להסתפק אם הסיבה של המשנה ברורה (דאתרוג המורכב לא מקרי אתרוג כלל) הוא דוקא באופן דהפרי נשתנה, דאז אמרינן דלא מקרי אתרוג כלל, מחמת שינוי הפרי. או האם האי סיבה היא גם כשהפרי לא נשתנה.

והנה עיין בחזו"א בכלאים סי' ב' ס"ק ט"ו דאיתא וז"ל נראה דאין זה כללא דכל שבא מב' מינים חשיב כלאים במולידיו וכהיה דאמרו בירושלמי פ"ק ה"ז דמרכיב זית על תמרה אין הזית נפגם עיקר פריו אלא שהתמרה ממתקו מסתבר שאין זית זה המורכב כלאים בשאר זיתים ומעשרין מזיתים אלו על שאר זיתים כיון דקרי ל"י אין בהן פסולת

ונראה דכל הרכבה שהפרי דומה לאחד ממולידיו והשני לא שנה צורת הפרי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו, אבל אין אתנו להכריע בזה והרי לא אמרו אלא זית, ובלא"ה יש להתירן משום שהן דומין זל"ז וכמש"כ הר"מ פ"ג ה"ה ואע"ג דהתם עיקר המין שוה עם חבירו והכא ע"י ההרכבה השתנה מ"מ לטעמא דיהיב הר"מ דעיקר כלאים במראית עין תלוי אין לחלק בזה, ונראה דכל הני דתנן פ"ק מ"ח כגון ירקות בסדן של שקמה ותאנה לתוך החצוב וכדתנן שיהא מקירו ומשמע דאין כאן תכלית אחר שאין התאנה מקבלת מן החצוב וזמורה לתוך האבטיח וכדתנן שתהא זורקת מימיה אבל אין מתאחין לגדל פרי חדש וזרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו כולהו אין תערובתן משנה את צורת הפרי ושניהם מגדלים פריין כל אחד את מינו ודין התאנה הגדילה בחצוב כשאר תאנים לענין כלאים ומעשר וכן הדלעת שבתוך החלמית ואפשר דמשנתנו שנתה אלו לאשמעינן דאע"ג דאין מתאחין הן כלאים ומקרי הרכבה, ודין זה מוכח ג"כ רפ"ז במכריך את הגפן דלא יזרע על גביו אלא א"כ יש על גביו ג"ט ופ"י הראשונים משום מרכיב ירק באילן אע"ג

מו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וכתב דכ"ה המציאות בכל הציורים שהובאו בכלאים פ"א מ"ה, עיי"ש, ועפ"ז צידד להכשיר אתרוג המורכב (משום דלא ס"ל כשאר טעמים הנ"ל כגון הטעמים של הלבוש והאלישין), אבל שוב כתב טעמים שאין להכשירם, ושני הטעמים שכתב שנוגעים לענייננו היינו, חדא "באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים", ושנית "אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל". דהיינו מעיקרא החזו"א כתב דהרכבת אתרוג באמת הוי מהסוגי הרכבה שהפרי כן משתנה, וא"כ בטל הצד להכשיר אתרוג המורכב, אבל אח"כ הוסיף שאין לדמות מינים אחרים לזית, ובע"כ כוונתו היא דאפילו אם נראה לנו דאין האתרוג משתנה ע"י ההרכבה אפ"ה אין להכשיר אתרוג המורכב, דדוקא זית נשאר לגמרי בשמו כשמרכיבו, וכדאיתא בירושלמי, אבל לא שאר פירות.

והנה לא נתבאר למה אתרוג המורכב פסול אף אם לא נשתנה, הרי אה"נ יש ראי' מהירושלמי דדוקא זית לא נשתנה ולא שאר פירות, אבל מהו הפירוש בדברי הירושלמי, הרי אנו רואים שגם יש עוד ציורים שלא נשתנה הפרי (וכטענת הבית אפרים) ולמה גם בזה הוי אתרוג המורכב פסול.

ולבאורה י"ל דבלשון החזו"א הנ"ל איתא יישוב לזה, דהנה החזו"א כתב כנ"ל "לא שנה צורת הפירי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו אבל אין אתנו להכריע בזה והרי לא

דכל אחד גדל כדרכו, וכן הא דאמר סוטה מ"ג ב' דמרכיב אילן בירק נוהג בו ערלה ורבעי אפשר דהיינו נמי באופן שאין הפירי משתנה דאם נשתנה ראוי למיזיל בתר שרשו שהוא ירק ואין לומר דאיירי דהשרשי' של אילן עברו את הירק ונשתרשו בארץ דא"כ הא הוי אילן ולא מורכב ומיהו נראה דסוף השרשים של מורכב בירק להשתרש בארץ שאין הירק מתקיים שנים רבות והשתא כשחוזר עליו עדיין לא השריש בארץ ויונק מן הירק ומ"מ לפ"ז טבע נטיעה זו מסתבר שהפרי עיקרו כפרי האילן והדבר מוכרח דהא רנב"י סוטה שם משמע דסבר דמודה גם ראב"י בהרכבה דהיתר אע"ג דראב"י סבר דוקא כרם וע"כ דמרכיב גפן בירק חשיב הפירי פרי גפן ואם הפירי משתנה הו"ל מין חדש שהרי אין תורמין מן המלפפון על התפוח וכמש"כ לעיל ועוד אם היה מגדל פרי משונה לא הוי מתיר ריב"ג וכן בירק באילן לא הוי מתיר ר"י וכמש"כ תויו"ט ע"י ס"ק ט"ז, ולכן יש מקום להסתפק להכשיר אתרוג המורכב בלימון בזמן שהפירי כולו אתרוג בטעמו וריחו ומראיתו, אבל באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים וכבר יצא הדבר לאיסור וגם אין ללמוד מין אתרוג מכלאים דכלאים מראיתו עיקר ואתרוג מינו עיקר וגם אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל וכו', ויש מרכיב שמתאחין ומולידין מין חדש ויש מתאחין והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין. עכ"ל.

הנה מבואר מדברי החזו"א שיש סוג הרכבה שאין הפרי משתנה וכנ"ל,

אמרו אלא זית". הרי מבואר מדברי מרן החזו"א דזהו פשוט מאד דמין א' השפיע על חבירו, וא"כ אף אם נראה דהפרי לא נשתנה אבל בודאי היתה איזה השפעה ממין א' על חבירו, ובזה יש להסתפק האם האי השפעה גורמת שינוי שם הפרי או לא, ובירושלמי מבואר דדוקא בזית ליכא שום השפעה, וא"כ זית בודאי נשאר בשמו, אבל בשאר פירות יש עכ"פ להסתפק בזה אף היכא שלא נראה לנו שום שינוי.

וא"כ נתגלה ביאור הצד לומר ד"לא מקרי אתרוג כלל" אף בהרכבה שלא נשתנה הפרי, דאף דנראה דלא נשתנה הפרי, אבל "השפעת אידך מין" ג"כ יכול לגרום שינוי השם.

ב

הנה יש להסתפק בכוונת הדברים הנ"ל, למה השפעת אידך מין גורמת שינוי שם הפרי. האם הכוונה היא דאף שאין שינויים גדולים בהפרי, אבל עדיין יש איזה שינויים קטנים מחמת השפעת השני, ובזה יש לומר דגם השינויים קטנים גורמים שינוי השם. או האם הכוונה היא דההשפעה גורמת שינוי השם אף אם לא היו שינויים כלל. ומסתימת דברי החזו"א לכאורה נראה כהצד השני דה"השפעה" גורמת שינוי השם אף אם לא היו שינויים כלל.

והנה אפשר שיש להוסיף ביאור בדעת החזו"א ע"פ דבריו בביאור דברי הרמב"ם בהל' כלאים, דעיי"ש ברמב"ם

בפ"ג הלכות א' ר' דאיתא וז"ל יש מינין בזרעין שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד שיראה כשני מינין ואע"פ שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה, ויש בזרעים שני מינין שהן דומין זה לזה וצורת שניהן קרובה להיות צורה אחת ואעפ"כ הואיל והן שני מינין הרי אלו אסורים זה עם זה, כיצד החזרת עם חזרת גלים והעולשין עם עולשי שדה והכרישין עם כרישי שדה הכסבר עם כסבר הרים וחרדל עם חרדל מצרי ודלעת המצרית עם דלעת הרמוצה אינן כלאים זה בזה וכן החטין עם הזונין והשעורים עם שבולת שועל והכוסמין עם השיפון והפול עם הספיר והפורקדן עם הטופח ופול לבן עם השעועים והקשות עם המלפפון והכרוב עם התרובתור והתרדין עם הלענונין אינן כלאים זה עם זה וכו', וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונים ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין, כיצד הלפת עם הצנון אינן כלאים זה בזה מפני שפרייהן שוין והלפת עם הנפוס אינן כלאים זה בזה מפני שהעלין שלהן שוין. עכ"ל.

הרי מבואר ברמב"ם דשאני שורש ההיתר ד"לפת ונפוס" מאידך זוגות, דאידך זוגות אינם כלאים זב"ז משום שהם מין א', משא"כ לפת ונפוס אינם כלאים זב"ז

מת אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אף דהו ב' מינים משום "שהם דומים זה לזה דמיון גדול".

והנה דברי הרמב"ם הם תמוהים לכאורה, הרי אם הני ב' סוגים אינם כלאים זב"ז לכאורה זהו ראי' שהם מין א', הרי כיון שאינם כלאים זב"ז מהו הקובע שהם ב' מינים.

ומצאתי בחזו"א כלאים סי' ג' שביאר הענין וז"ל סידור המינים הוא ע"פ קיבוץ הרגשות רבות כי מלבד התבנית והמראה והטעם, אצור בכל פירי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות פנימיות מכיר האדם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי, והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הן מין אחד ומה הם מינים חלוקים. עכ"ל. ועיי"ש בהמשך הדברים דאיתא וז"ל ובהלכה ב' כתב (הרמב"ם) ויש בזרעים שהן דומין זל"ז וכו' הואיל והן ב' מינים הרי אלו אסורים, ולכאור' אינו מובן הלא על זה אנו דנין לסדר את הצמחים מה הן ב' מינים ומה הן מין א' וכיון שקרובים זל"ז למה לא נחשבינהו למין א' וכ"כ רבנו בהלכה ד' אע"פ שדומין וכו' הואיל והן ב' מינים וכ"כ בהלכה ה' אע"פ שהן ב' מינים בטבען וכו' וכל זה מוכיח בהכרעת המינים תלוי בטבען ולא במראיתן ותבניתן החיצוני. עכ"ל.

הרי מבואר בדברי החזו"א דהשם "מין" אינו דבר שרואים בעינים.

ולפ"ז אפשר דזהו הכוונה דהשפעת מין א' על חבירו גורם לשינוי השם,

דאף אם אנו לא רואים שום שינוי בהפרי, אבל כיון שהיתה השפעה ממין א' על חבירו, שוב אין הטבע והמזון דהאי פרי הטבע והמזון של אותו הפרי לבד, אלא יש בזה הרכבת הטבעים, וזה יכול לגרום לשינוי השם.

ג

הנה יש להעיר דלפי הנתבאר דהצד לפסול אתרוג המורכב אפילו כשלא נשתנה הפרי הוא מבוסס על ההגדרה ד"מין" לפי החזו"א, א"כ אפשר דרק להחזו"א לטעמי' יש לפסול האתרוג כשלא נשתנה כלל, דהחזו"א הוא שסובר ד"מין" היינו טבע הפרי ולא דבר חיצוני, וכנ"ל, אבל יש חולקים על החזו"א, דהנה ראיתי בס' מעדני ארץ למס' כלאים ביאור אחר בזה וז"ל שני מינים היינו מינים חלוקים בטעם וכמו גבי מין בשאינו מינו בהלכות תערובת וכן משמע מהר"י קורקוס דהיינו בטר טעמא, ונמצא דאזלי' בטר חשיבות הבדל הטעם בכה"ג שההבדל ביניהם הוא לא רחוק ביותר וזהו מש"כ כו' מין א' או ב' מינים היינו שדומין בטעם או חלוקין בטעם באופן שאינן חלוקין ביותר, ובזה אף שדומין בעלין או בפירות אם חלוקין בטעם חשיבי ב' מינים וכן להיפך. עכ"ד. ועד"ז שו"ר במקדש דוד כלאים סימן י"ז וז"ל איזה דבר עושה אותן למין אחד או לב' מינים בטבען, ונראה דמין אחד או ב' מינים בטבען תלוי בטעם הפרי, דחזרת וחזרת גלים כו' אף שצורתן משונה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל מכל מקום טעם הפרי שוה וזה עושה

אותן למין אחד בטבע, ולפת עם הצנון
אין טעמן שוה ומש"ה חשיב להו הרמב"ם
ז"ל לב' מינים בטבע, ומכל מקום לענין
כלאים כיון דפרייהן או עליהן דומין זה
לזה דמיון גדול מותרין אף שהן ב' מינים
בטבע, ומשום דלא הלכו בכלאים אלא
אחר מראית העין, והיכא דאין טעם הפרי
שוה רק אינו רחוק אז מהני דמיון הפרי
והעלין להיות מותר אף שאין דומין דמיון
גדול. עכ"ל. ולפי המקדש דוד והמעדני
ארץ אם עסקינן בסוג הרכבה שטעם
האתרוג נשאר כטעם אתרוג א"כ לצד ב'
הנ"ל אין צד לפסול האתרוג כיון שלא
נשתנה מראה או טעם הפרי.

ועיין בערוך השלחן או"ח סוף סי'

תרמ"ו דאיתא וז"ל ודע שיש שפוסלים
הדס המורכב כמו שפסול אתרוג מורכב
ושום אחד מהפוסקים לא הזכיר דבר
זה, דבשלמא אתרוג דפירא הוא שפיר
יש הפרש טעם בין אתרוג גמור להמורכב,
אבל בהדסים דהמצוה הוא העץ והעלים
מה שייך בו מורכב וצ"ע, ועש"ת סק"ח
ומ"מ למעשה אם ידוע שהוא מורכב
אינו כדאי ליטלו למצוה בדאיכא אחר
אבל אי ליכא אחר נלע"ד דמותר. עכ"ל.
הרי מבואר שיש "הפרש טעם" בין
אתרוג המורכב לאתרוג שאינו מורכב,
ומדוייק שפיר כדברינו בדעת אידך
מפרשים החולקים על החזו"א, דאם אין
שינוי, אפילו בטעם הפרי, אז אין צד
לפסול האתרוג.

ענף ט

"אתרוגי החזון איש"

אולם זאת שמעתי בבירור שמה שחסידי פולין אינם נוהרים באיסור חדש נצמח מחמת כי בבית הרבי מלובלין זצלה"ה היו נותנים על השלחן כוסמת של חדש כי הרבי אמר מאחר שזקנו הב"ח התיר אין לו לחוש, וע"כ יוכל להיות שע"כ לא חשש הרבי מלובלין זצלה"ה ג"כ לחשש מורכב מאחר שהב"ח התיר בתשובה המורכבים שמראיהם מראה אתרוג היינו שמרכיב ענף אילן אתרוג בתוך אילן לימוני ואף שיש בו ריח לימוני ואם זה הי' טעמו מן הדין עלינו לחוש לשיטת רוב אחרונים החולקים על הב"ח בזה. עכ"ל. וצ"ע.]

וי"ל דזהו ענין אחר לגמרי, דהנה ראינו לעיל דמבואר בכל הפוסקים ד"מסורה" מהני לאתרוגים, דאם יש מסורה על מקום מסויים דהאתרוגים שבאו משם לא היו מורכבים אז זה

עיי' לעיל שנתבאר דלפי החזו"א אין להכשיר אתרוג המורכב מחמת "השפעת" אידך מין, אפילו כשנראה שלא נשתנה הפרי. הנה לפ"ז צ"ע מה הם "אתרוגי חזון איש" (זן הלפרין או זן לפקוביץ), הרי אין ידע החזו"א שלא היתה "השפעה" ממין אחר בתוך האתרוגים שלו.

[חנה לכאורה אין לומר דזה היתה ע"י רוח"ק, דאולי יש לטעון דלגבי עשיית מצוות אמרינן "לא בשמים היא", ואין ליזיל בתר "רוח הקודש" כדי לדעת איזה אתרוג כשר למצוה. ע"ע בזה כג. אבל שו"ר באבני נזר חו"מ סימן קט"ו דאיתא וז"ל והנה שמעתי שהרבי מלובלין זצוקלה"ה שיבח הקורפי וזה היה עמוד גדול לסמוך כי מסתמא צפה ברוח קדשו שאינם מורכבים ובוודאי העולם סומכים עליו וע"כ יוצאים לכתחילה בהקורפו

כג. הגרימ"ו שליט"א הוסיף וז"ל עי' לעיל בלשונו של החזו"א, "והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הן מין אחד ומה הם מינים חלוקים", ואין הכונה רוח"ק של נבואה, רק תבונה בלתי טבעית, כמש"כ הכפ"ת בסוכה ל"ב ע"ב, ובתשו' חת"ס או"ח סי' ר"ח, ובחזו"א בקוב"א, עי' ויקר"ר פל"ה אות ז', הלומד ע"מ לעשות זוכה לרוח הקודש, אף דלענין לברר מציאות, אפשר אף עם רוח"ק של נבואה, עי' יומא פ"ח ע"א, המן היה מוכיח, וכן גבי מעשה פעור, שהיה השמש זורח עליו, כדאיתא ברש"י סו"פ בלק, וכן יהושע רצה לברר את עכן בנבואה, בסנהדרין מ"ג ע"ב, אך בתוספת יוה"כ יומא שם, כתב דזה היה רק סיוע לפסק של משה, ולא שמשו סמך ע"ז, אבל הברכ"י או"ח סי' ל"ב אות ד', האריך להוכיח, דעל מציאות סמכי' על נביא. עכ"ל.

מהני לקבוע דהאתרוג אינו מורכב. (לדוגמא, עיין לעיל מה שהבאנו מהמ"ב סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה, ומספר תורת רבינו שמואל סלאנט ז"ל, ומספר מסורת האתרוג עמ' מ"ה). וא"כ י"ל דהחזו"א לקח האתרוגים שלו מא' מהני מקומות שיש בהו מסורת מדור דור שאתרוגיהם לא היו מורכבים, ומאתרוגים אלו יצאו כל האתרוגי חזו"א.

שביאר דלית בזה קושיא דלפי משמעות דברי האלשיך יוצא שהאתרוגים המורכבים שעליהם היה דין לא גדלו כלל בצפת אלא במקום אחר, שבצפת היה פשוט הדבר לאיסור מכל רבני צפת הקודמים, וחכמי העיר העידו שכל חכמי צפת רבנים ושופטים היו מרחיקים האיסור עד מאד, א"כ לא מסתבר שהעיוז להרכיב ולקיים שם בעיר עצים מורכבים כאלו. עכ"ל.

וראיתי בספר מסורת האתרוג עמ' קפ"ו דאיתא וז"ל שאלו החזו"א גם אם העץ (אשר לקחת אתרוגו ממנו) היה פראי, אך האלשיך שהיה בצפת לפני כמה מאות שנים כבר דן בספרו אודות אתרוג המורכב בזמנו וא"כ אולי מקור העץ שמצא (החזו"א) הוא מן אותם אתרוגים מורכבים שהיו בצפת בימים ההם, עע"ש, ועיי"ש בס' מסורת האתרוג

(עי' בס' מסורת האתרוג עמ' רי"ב דאיתא וז"ל היום אין למצוא באר"י עצי אתרוגים הגדלים פרא ללא השגחה וטיפול וכו' מאחר ושכיח כיום מחלות רבות של עצי פרי הדר שלא היו כנראה בעבר. עכ"ל. אבל יל"ע בזה דהגרימ"ו שליט"א כתב וז"ל אני ראיתי כמה עצים שגדלים בלא טיפול, כבר הרבה שנים. עכ"ל. רצ"ע).

ענף י

בענין הרכבת אתרוג המורכב על אתרוג שאינו מורכב

גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין השניים נמי פסולין. עכ"ל.

והנה לכאורה זהו דין פשוט, דהא כיון דהאתרוג המורכב הוא פסול משום שיש בו השפעת מין אחר, א"כ גם כשמרכיבו על אתרוג שאינו מורכב עדיין יש לפוסלו, דעדיין יש בתוך כל הני אתרוגים השפעה ממין אחר.

אבל יש להעיר דאולי היה מקום להכשיר בזה, דאולי היה מקום לומר דבכה"ג הרי יש ג' רבעי אתרוג ורבע א' ממין אחר, דהיינו אם נגיד שהאתרוג המורכב הוא חצי אתרוג וחצי לימורין, והוא מרכיבו עם אתרוג שכולו אתרוג נמצא שיש ג' רבעי אתרוג ורבע א' לימורין בהאתרוגים החדשים, ואולי יש מקור לחלק בזה מהסוגיא בירושלמי כלאים פ"ח ה"ג (דף לט ע"א) דעיי"ש שנחלקו התנאים אם מותר להרכיב פרד שאמו סוס עם פרד שאמו חמור, ועיי"ש דאיתא דאף המתירים מודים שאסור להרכיב סוס בן סוס בן חמור עם חמור בן חמור בן סוס. והנה סוס בן סוס בן חמור היינו שסוס ופרד הולידו ולד, דהולד נקרא סוס כיון דהוי ג' רבעי סוס, ונקרא "בן סוס" כיון דההדגשה הוא דא' ממולידיו היה סוס ולא פרד, ונקרא "בן חמור" כיון דבזה

עיי"ן לעיל שנתבאר דלפי החזו"א אין להכשיר אתרוג המורכב מחמת "השפעת" אידך מין, אפילו כשנראה שלא נשתנה הפרי. וכ"ה להדיא לכאורה בקובץ אגרות ח"א סי' קצ"א דאיתא וז"ל אחדשה"ט נודעתי מהרכבה חדשה שמרכיבים אתרוג מן השוק באתרוג היער וזה קורין בלתי מורכב ועושין כן ע"פ הוראת הרב ... וראיתי אתרוגים אלו וחזותן כמו שלנו ועפ"ז בטלה הטביעות עין שסמכתי עליה ולזאת אבקש לקבל אתרוג מאותו האיש שכת"ר מקבל בכל שנה ושנה שאין בהם הרכבה של מין אחר כלל וכלל כן אזכיר לעשר הדושות אי"ש. עכ"ל. הרי מבואר להדיא דאף אם "חזותן כמו שלנו" אפ"ה אין להכשיר אתרוג המורכב.

הנה החזו"א במכתב הנ"ל מיירי בהרכבת אתרוג מן השוק על אתרוג היער, והיינו הרכבת אתרוג שהוא ספק מורכב על אתרוג שמסתמא אינו מורכב, ואפ"ה מבואר בחזו"א שהוא אתרוג המורכב, וכ"ה להדיא בספרו בכלאים סי' ג' ס"ק ז' וז"ל והלכך נראה דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור כצנן ולפת, ומיהו לענין מצוה אם המורכב הראשון פסול

יודעים דאידך ממולידיו היה פרד ולא סוס. ועד"ז חמור בן חמור בן סוס היינו שחמור ופרד הולידו ולד, והירושלמי אומר דהני ב' ולדות אסורות זב"ז אפילו לפי המתירים כיון דולד א' היינו ג' רבעי סוס וולד שני היינו ג' רבעי חמור, וא"כ נקראו ב' מינים חלוקים. (הנה לפ"ז מוכח דהירושלמי סובר דפרד מוליד, ושור"ר שם בביאור הגר"ח"ק שליט"א דאיתא וז"ל וצ"ע דהא פרדה אינה מולידה. עכ"ל. ואפשר שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, דבבבלי בבכורות דף ח' ובמגילה דף י"ג איתא דפרד אינו עושה פירות אבל אפשר דהירושלמי חולק על זה. וצ"ע. עי' לקמן שם שיש ראשונים שסוברים ד"רמך" הוי סוג פרידה, ולהירושלמי לקמן שם "בני הרמכים" שהוזכרו באסתר היינו אותם רמכים

שהוזכרו במשנה שם, וא"כ לכאורה מבואר בפסוק שיש "בנים" להני פרידות ושוב חזינן דפרידות מולידות. והבבלי במגילה באמת אומרת דלא ידעינן הפירוש של המילים "האחשתרנים בני הרמכים").

ולפ"ז הרי מבואר שיש מקום לחלק בין סוס בן חמור עם חמור בן סוס לסוס בן סוס בן חמור עם חמור בן חמור בן סוס משום שבציור השני זה שא' הפרידות הוא ג' רבעי סוס ואידך הוא ג' רבעי חמור גורם דנחשבו לב' מינים חלוקים. וא"כ עד"ז לכאורה היה מקום לחלק בין אתרוג המורכב או תולדות המורכב, שבזה פסלינן, לאתרוג המורכב על אתרוג שאינו מורכב, שבזה מכשירין כיון שיש בו ג' רבעי אתרוג, אבל חזינן שהחזו"א לא חילק בזה.

ענף יא

"הרכבה" באופנים אחרים שאינו "משפיע" על האתרוג

שהיופי של אתרוגיו מסכה זו ששתלם בסמוך לעצי פרי הדר והדבורים עושים הרכבה עם האבקה של הפרחים כנ"ל. עכה"ל. הרי לכאורה מבואר שיש אופנים שיש איזה השפעה מלימו"ן בתוך האתרוג ואפ"ה כשר, ומהו הפירוש בזה.

וי"ל דהנה עיין בספר כשרות ד' מינים עמ' קפ"ב דאיתא וז"ל ישנם אילנות ובתוכם עץ הלימון שבתוך פרחיהם ישנה אבקה הדבורים המוצצות את צוף הפרח מעבירות ברגליהן את אותה אבקה מפרח הלימון אל פרח האתרוג ועל ידי זה מתפתחים הזרעים של החלק המופרה בעץ האתרוג, הפירות הגדלים מכך אינם שווים בתכונתם לאמם לעץ שעליו התפתחו הזרעים, ודודי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך (שליט"א) [זצ"ל] העירני הערה נפלאה שאין בכה"ג דין מורכב והטעם כי מורכב שמצינו בחז"ל הוא שמרכיב יחור מסוג אחד על יחור מסוג שני ויש בכחו של כל יחור בפני עצמו להצמיח אם נשתול אותו באדמה ואיסור ההרכבה או פעולת ההרכבה הוא באופן שמרכיב שני מינים כאלו יחד משא"כ אם מין מסוים אינו ראוי להצמיח בפני עצמו אין כאן איסור ומושג הרכבה שהרי אין אלו שני מינים ולכן אותה

הנה עיין לעיל שראינו דלהחזו"א אתרוג המורכב פסול משום שיש בהאתרוג "השפעה" ממין אחר. עיי"ש.

והנה יש להעיר דראיתי בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות כ"כ"א דאיתא וז"ל אתרוג שמורכב ע"י דבורים מה שכתוב להלן אמר לי מו"ר בשנת תשל"א על אתרוג ממקום שהי' מוחזק לברך עליו מתמיד (לא תימני) והנני מעתיק מה שאמר לי עליו מו"ר ואף שבהרבה מהם יש הרבה מין כנראה שזה כתוצאה מהדבורים שמעבירות אבקה מפרחי פרי הדר לפרחי האתרוגים כמפורסם והדבורים עושות מעין הרכבה וזה כשר ע"כ עצי האתרוגים עמדו בסמוך לעצי פרי הדר בשמיטה תשל"ג מו"ר ברך על אתרוג הנ"ל אף שהי' לו מרוקני ומזן חזו"א לא היו יפים מההפקר ורק בשמיטה ברך עליו מו"ר אבל בשאר השנים ברך על של רמ"ל ואתרוג זה נטל בין שאר אתרוגיו משנת תשל"ו מו"ר הפסיק ליטול אתרוג זה ותו לא נטלו עד סוף ימיו ואמר לי טעמו משום שיש בו רבוי מין כלימון, זכורני גם בימי מרן החזו"א זצוק"ל הי' אחד שהי' לו פרדס אתרוגים והיו יפים מאד ובין האתרוגים שמרן נטל הי' גם אתרוג שלו ואמרו

תמרה אי לאו דממתיקו הוי מותר הרכבתו וממתיקו היינו ע"י כח הזדווגות וצמיחת שניהם וכן ירק באילן לר"י ואילן בירק לריב"ג ויש מרכיב שמתאחזין ומולידין מין חדש ויש מתאחזין והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין. עכ"ל. ועפ"ז י"ל דכשהדבורים מעבירים האבק, זה אינו גורם שום "הזדווגות" בין האתרוג והלימון, וי"ל דכיון שאין שום הזדווגות בין האתרוג והלימון לכן לא חשיב שיש שום "השפעה" מהלימון בתוך האתרוג, ולכך אינו "אתרוג המורכב".

ויש לצדד דכל זה מובן רק להחזו"א לטעמי' במה שהגדיר "מין" עם הגדרתו הנ"ל (כמו שנתבאר בענף ח'), אבל לפי המקדש דוד והגרשז"א ד"מין" היינו "טעם הפרי" א"כ כל שיש שינוי בטעם הפרי, אף ע"י הדבורים, למעשה הוי מין אחר. ובאמת ע"י בהליכות שלמה חלק ארבעת המינים פ"י אות ט"ז דאיתא וז"ל אתרוג שהזריקו לתוכו או לפרח האתרוג וכן לאילן מין של לימון וכדומה המשנים את טעמו דינו לענין מצות נטילה כאתרוג המורכב. עכ"ל. ועיי"ש בהערות שהביאו הרבה מראה מקומות בזה ובסוה"ד איתא וז"ל ומ"מ ביאר רבנו לשואלים דאף אי נקטינן דמשום כלאים שרי אין זה ענין למצות נטילה בחג, דלענין זה כיון דסו"ס נגרם עי"ז שינוי בטבעו אין זה אתרוג שאמרה תורה. עכ"ל. נז"ל"ע איך ב' הדברים הנ"ל שהובאו בשם הגרשז"א ז"ל מתאימים בהדדי. ע"ע].

אבקה שהדבורה מעבירה הרי אין בשום פנים ואופן כח באבקה לבד להצמיח וא"כ אין לה שם מין ולכן הרכבתה עם האתרוג אינה נחשבת הרכבת שני מינים וכיסוד דבריו מצאתי גם בחזון איש כלאים סימן ב' אות ט"ז למדנו ג' חלוקות אם מרכיב דבר שאין צומח אלא שהוא נבלע באילן ומטיב צמיחת האילן מותר והיינו הא דאמר פסחים נו א וכו' ולא אסרינן משום אילן באילן וירק באילן אלא שאין כל אלו מקבלים כח הצמיחה אלא הוא השקאה לדקל וכו' ועפ"ז יוצא חידוש עצום שאם נזריק לפרח האתרוג או לאתרוג או לאילן מין מלימון או תרכובת הורמונאלית מתכונת הלימון לא יהא על אתרוג זה שם מורכב ואמר לי דודי הגרש"ז אויערבאך (שליט"א) [וצ"ל] שבאמת כן הוא הדבר שמאחר שאותה זריקה או המין אין בכחם להצמיח מצד עצמם אין לאתרוג הגדל על ידם שם אתרוג המורכב שאינו מורכב משני מינים. עכ"ל.

הרי מבואר דהביאור להמבואר לעיל בספר ארחות רבנו הוא ע"פ הא דאיתא בספר חזו"א כלאים סי' ב' ס"ק ט"ז וז"ל והנה למדנו ג' חלוקות אם מרכיב דבר שאין צומח אלא שהוא נבלע באילן ומטיב צמיחת האילן מותר והיינו הא דאמר פסחים נ"ו א' דנותנין בלב הדקל אסא דרא ושכרא דדפנא וקמחא דשערי ולא אסרינן משום אילן באילן וירק באילן אלא שאין כל אלו מקבלים כח הצמיחה אלא הוא השקאה להדקל וכן אמרו בירושלמי בזית ע"ג

נו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

נמצינו למדים בדעת מרן החזו"א שיש הזדווגות ביניהם, וכן להיפך, יש ציורים
ציורים שאתרוג מורכב נראה ממש שאתרוג שאינו מורכב נראה קצת שיש בו
כמו אתרוג גמור, ואפ"ה יש לפוסלו משום איזה הרכבה ואפ"ה הוי אתרוג גמור משום
שיש השפעה ממין אחר בתוך האתרוג ע"י שאין בו שום השפעה ממין אחר.

ענף יב

אתרוג המורכב בלימו"ן פסול אף אם שניהם מאותו מין

שמרכיב הם דומים לב' מיני ארזים עדיין אין האתרוג פסול].

אבל הנה מצינו עוד דברים ממרן החזו"א בענין אתרוג המורכב בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ז', עיי"ש דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכליות ותפוז"ז יש להסתפק בהן אם הן מין א' מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים מספיקין להם והם מתקיימין במחובר משנה זו לחברתה שחונטים החדשים ושל אשתקד קיימים, וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הר"מ אפילו ב' מינין, ומיהו אפילו את"ל דאתרוג ולימון ב' צורות מחד מינא הן, מ"מ לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר, ולענין איסור הרכבה אסור להרכיב יחור של מורכב אתרוג בלימון בסדן לימון אע"ג שיש ביחור תערובת לימון וכאסר ר' יהודה אבטיח ומלפפון אע"ג שיש במלפפון תערובת אבטיח וכדתנן פ"ק מ"ד ברמין ושזפין אע"ג שיש בשזפין תערובות רימין כדאמר בירושלמי, ומיהו אם ע"י הרכבה נדמה לאחד המולידים ובא לכלל השתוות הפירות והעלים הותר

הנה עיין מה שנתבאר לעיל ע"פ דברי מרן החזו"א בכלאים סי' ב'. הנה לפי הנתבאר שם נמצא דאם מרכיבים אתרוג במינו, אין שום צד לפוסלו, דאף אם יש איזה השפעה מאידך פרי שלא נראה לעינים, אבל זהו השפעת "מין אתרוג" וליכא חסרון בהאי השפעה.

ועי' במ"ב שם (סי' תרמ"ח ס"ק ס"ה) דאיתא וז"ל אם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשר. עכ"ל.

[ועי' בתשו' הב"ח בפנים בסי' קל"ה (כתוב שם דזהו תשובה מהסמ"ע אל הב"ח) דאיתא וז"ל כשנרכבו שני מיני אילנות דאתרוגים יחד הוא דכשר כגון שהרכיבו ענף האילן שפירותיו דקין וקטנים לתוך האילן שפירותיו גסין והכל ממין אתרוג אחד כמו שמצינו שחז"ל אמרו תענית כה ע"ב שעשרה מיני ארזים הם י"ל נמי ששני מיני אתרוגים הן וזהו ודאי דכשר כשהרכיבן זה בזה אעפ"י שגם שם מרכיב עליהן בכיוצא בזה וכדתנן בפרק משוח מלחמה דף מ"ג ע"ב ואפשר שמזה מיירי אותו תשובה שכתב כ"ת שמצא כתוב בקיצור להתיר. עכ"ל. הרי מבואר דאפילו אם הב' אתרוגים

נה אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

פסול. או האם אפילו אחרי שקבלנו "דלענין מצוה שהוא אתרוג דוקא" עדיין היה אפשר לומר דאם מרכיב בלימון שאין האתרוג פסול כיון דה"השפעה" מהלימון היא השפעה ממינא דאתרוג, והוצרך החזו"א "לחדש" דבכה"ג לענין מצוה חשיב מורכב בשאינו מינו ופסול. ע"ע בזה.

והנה עיין לעיל שהזכרנו ההערה דלמה לא מוזכר בחזו"ל דאתרוג המורכב פסול. ולפי הצד שיש חידוש מיוחד בדברי החזו"א א"כ האי הערה היא יותר קשה. אלא אפשר דמוכח דלית בזה חידוש מיוחד, דאחרי שקבלנו "דלענין מצוה שהוא אתרוג דוקא" ממילא פשוט דלענין מצוה לימון חשוב מין אחר, וממילא המרכיב בלימון פסול.

הוספה

עיינ בספר כשרות ד' מינים עמ' קפ"ג דאיתא וז"ל הרכבת אתרוג עם עץ החושש, עץ החושש הוא מין תפוז יערי ממשפחת התפוז שפירותיו אינם ראויים לאכילה וכבר כתב מרן החזון איש זצוק"ל בספרו כלאים סימן ב' ס"ק ט' ונראה דתפוז יערי חושש מין אחד עם התפוז ולדבריו אין איסור הרכבה מחושש לתפוז מאחר ומצויים כיום אתרוגים המורכבים מעץ חושש ולדברי הפרדסנים שמעו פסקי הלכה מגדולי תורה בזמנם שאין בזה איסור הרכבה עלינו להביא כאן פסק הלכה בזה מדודי הגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך שליט"א וכך כתב דודי שליט"א בכרם ציון הלכות

עם הנדמה לו דהא אפילו חשבת ל"י ב' מינים שיווי הדמיון מתירו, והלכך נראה דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור כצנן ולפת, ומיהו לענין מצוה אם המורכב הראשון פסול גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין, השניים נמי פסולין, מיהו גם בראשון יש להסתפק וכמש"כ סי' ב' ס"ק ט"ו. עכ"ל.

קרי בדברים אלו החזו"א חידש דלפעמים אפילו אתרוג המורכב במינו פסול, דהיינו החזו"א כתב דאף אם לימון חשיב מינו דאתרוג, אפ"ה אתרוג המורכב בלימון פסול. והענין צ"ב למה הוי אתרוג המורכב במינו פסול, הרי כיון דההשפעה באה ממין דאתרוג מהו החסרון בזה.

והחזו"א יישב זה דכתב "לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר". הרי דהחזו"א ביאר דכיון שקבלנו דלגבי מצוה בעינן דוקא אתרוג ולא לימון, ממילא המרכיב אתרוג בלימון הוי כמרכיב במין אחר, וא"כ השפעה מלימון הוי כמו השפעה ממין אחר, דלגבי מצוה לימון הוי כמו מין אחר.

והנה יל"ע אי יש איזה "חידוש" בדברי החזו"א הנ"ל. דהיינו אחרי שקבלנו "דלענין מצוה שהוא אתרוג דוקא" האם ממילא פשוט דלענין מצוה לימון חשוב מין אחר, וממילא המרכיב בלימון

אתרוג

ענף יב

למינו

נמ

ערלה פרק י' וכו' אמנם על עיקר הרכבה זו תמיהני איך מרכיבים אותם ומקיימים אח"כ את האילנות המורכבים הרי כל שהטעם חלוק הרבה הוי כלאים גמור ואין לך חילוק טעם גדול מזה ומהיכי תיתי נאמר מסברא שהם מין אחד אלא שהחושחש הוא מדברי ועי' בירושלמי סוטה פ"ח ה"ה עכ"ל שם ועכ"פ אף דברי מרן החזו"א אינם אלא בהרכבת חושחש עם תפוז שלדעתו חושחש הוא מין תפוז משא"כ חושחש עם אתרוג בזה ברור שגם להחזו"א הוא איסור הרכבה של שני מינים ועל כן

אמר לי דודי הגרש"ז אויערבאך שליט"א שאתרוג המורכב עם חושחש הוא מורכב גמור. עכ"ל.

וחדברים צ"ב לכאו', הרי כיון שיש לחזו"א צד דאתרוג ותפוז אינם כלאים זב"ז, לכאו' פשוט שהוא הדין שיש צד דאתרוג וחושחש אינם כלאים זב"ז, ועכ"פ צ"ב למה הוצרך לומר שהוא "איסור הרכבה" כדי לפסול אתרוג המורכב עם חשחוש, הא גם בלא"ה הוא פסול כדברי החזו"א הנ"ל. רצ"ע.

ענף יג

הערות בענין עצם הצד דאתרוג ולימו"ן הם מין אחד

והנה לכאורה יש להעיר כמה הערות על צד זה דאתרוג ולימו"ן הם חד מינא:

(א) למה לא קתני דלא יביא לימו"ן עיין במס' סוכה דף לא ע"א דאיתא ארבעת מינין שבלולב כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמז ולא דבר אחר. וצ"ב למה איתא בברייתא שלא יביא פריש ורמז, למה לא איתא דלא יביא תפוז או לימון וכיו"ב. אלא משמע דאין תפוז ולימון מין א' עם אתרוג. (או משמע דגם תפוז ולימון כשרים לאתרוג).

(ב) משמע דרק אתרוג גדל על כף מים

הנה מבואר בדברי החזו"א הנ"ל דלפי האי צד דלימו"ן ותפוז ולימו"ן ואשכולית הם ממינא דאתרוג אז גם לגבי מעשרות דין הני פירות כאתרוג, ואזלינן בהם בתר לקיטה. והנה הא דאתרוג שאני משאר פירות לענין מעשרות, דאזלינן בו בתר לקיטה, היינו משום שהוא גדל על כל מים כירקות, ודלא כשאר פירות האילן

הנה ראינו דהחזו"א בהל' כלאים סי' ג' צידד דאתרוג ולימון הם חד מין. והנה כהאי צד דלימון ותפוז ואשכולית ואתרוג הם מין א' איתא גם בעוד מקומות בדברי החזו"א, דעי' בחזו"א הל' שביעית סימן ז' סקט"ז דאיתא וז"ל תפוז ולימון וחברותיהן שמשקין אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין בבנין הפרי בקליפתן ובחילוק חלקיהן וקרומיהן ופריין משקה נוזל פקיד בקרום המקיפו יש להסתפק בהן דמינא דאתרוג ניהו וצריך לעשר ב' מעשרות בין שני הנכנסת לשלישית ובין שלישית הנכנסת לרביעית שהוא ספק אם אזלינן בו בתר חנטה או בתר לקיטה וצריך להתנות ולפדות וליתן לעניים. עכ"ל. ועי' גם בשביעית סי' ט' ס"ק י"ז שכתב וז"ל וקרוב הדבר דפירות לימון ותפוז הן מינא דאתרוג וראוי להחמיר לדעת הר"מ. עכ"ל. [ועיין בקונטרס הל' תרו"מ מהחזו"א נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג דאיתא וז"ל הפריש תפוז על אשכוליות ולימון ואתרוג יש להחמיר שלא לאכול את התפוז דאפשר דכל הני מין א' אבל חייב להפריש עוד הפעם מאותו המין דלמא ב' מינים הם ועדיין הפירות בטבולן. עכ"ל].

דסגי להו במי גשמים. כן מבואר במס' קידושין דף ג ע"א, עיי"ש דאיתא דדרכיה דאתרוג כירק מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו אף אתרוג דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו. וא"כ מבואר בדברי החזו"א דגם לימור"ן וכיו"ב גדלים על כל מים. וכ"ה להדיא בדברי החזו"א בהל' כלאים.

ויש להעיר בזה דלכאורה יש מקורות שיש עניינים מיוחדים בהא דאתרוג גדל על כל מים, ולכאור' משמע דהיינו דוקא ב"אתרוג" שנוטלים למצוה, דהנה העירוני דבזוה"ק (ח"ב דף קכא ע"א) איתא וזה"ל אבל שאר עמא אחר לקיטתו מן גלותא עשורו אינון צדיקים דאתמר בהון (ויקרא כג מ) ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר הדר בעובדיהון דאחידאן במארי תורה ומצות, אחר לקיטה אזלין, לגבייהו (ד"א ולגבי זרעים דתבואה, ואחר חנטה אזלינן לגבייהו) כאילן, ובגין דא אוקמוה במסכת קדושין, קמ"ל דאתרוג כירק, מה ירק דרכו ליגדל על כל מים, ובשעת לקיטתו עשורו, אוף אתרוג נמי דרכו ליגדל וכו', ומסטרא דחכמה אין מים אלא תורה, ובאתר אחרא לעילא, והא דתנן אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים, הא אתרוג אחיד תרין סטריין. ואתרוג איהו דיוקנא דלבא, דאחיד לעילא ואחיד לתתא, אחיד לעילא הלב רואה, אחיד לתתא בדעת, כמה דאוקמוה הלב יודע, דעת איהי אילנא, תורה איבא דיליה, עיינן דאינון פקודין דבהון הלב רואה. עכה"ל.

ועיי' בילקוט ראובני על התורה פרשת בראשית אות קס"ו דאיתא וז"ל פירות האדמה הם נ"ה כמנין האדמ"ה והשאר אינם ראויים לאכילה, ולהיות פירות האדמה שהם שפלים ר"ל שאינם מתגאים לזה הם מוציאים פירות וגדילים על כל מים. והענין דע שכל מה שברא הקב"ה זכר ונקבה בראם, אפי' המים יש בהם זכר ונקבה כשנבראו וברא רקיע להבדיל בין מים זכרים לנקבות, ודע כי כל פירות האדמה אינם צריכים למים זכרים אלא אפי' ע"י מים הנקבות יוציא הפירות מטעם הנזכר, חוץ מן החטה מן הטעם שיתבאר, אמנם כל פירות האילן הן בעלי גאווה אינם מוציאים פירותיהם אלא ע"י מים זכרים חוץ מן האתרוג, והטעם שהוא המובחר שבפירות שנאכל כולו ועם כל זה אינו מתגאה כשאר פירות אילנות, וזה גדל על כל מים בין זכרים ובין נקיבות, אמנם החטה להיות שהקל יתברך נתן בו סגולת המזון והיא חשובה יותר מן הפירות דימיה במעלתה לפירות האילן ואין מוציאה פירותיה אלא ע"י מים זכרים לבד, ולכן תמצא שנה שיהיה בו רבוי גשמים ואינה מוציאה ריבוי תבואה, ויש שנה שיש מיעוט גשמים ומוציאה ריבוי תבואה מפני שהדבר תלוי במים זכרים. [ועי' גם בס' חסד לאברהם מעין ז' נהר ז' דאיתא כהני דברים, ועיי"ש עוד דאיתא וז"ל ודע שהכ"ט מיני אילנות והחיטה אינם מוציאים פירות אלא על ידי אחד מאלו הג' מיני מים זכרים, והאתרוג גדל אפילו במים שאובים, וזה שאמרו רז"ל אתרוג גדל

סב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

על כל מים ולזה הוא שוה לירק לענין המעשר מצד שפלותו, ולזה נקרא פרי עץ הדר כי שפלותו הוא הידרו, שאין חשוב והדר לפניו יתברך אלא למי שהוא שפל. עכה"ל]. הרי שיש עניינים מיוחדים בהא דאתרוג גדל על כל מים. ומשמע דהוא ענין מיוחד באתרוג שנוטלים למצוה ולא בשאר פירות. וצ"ע.

(ג) מהו הוכחת הסוגיא דהמצוה

באתרוג ולא בלימו"ן

הנה עד"ז יש להעיר עוד דהנה עיין במס' סוכה דף לה ע"א דאיתא תנו רבנן פרי עץ הדר עץ שטעם עזו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין כדנתיא היה רבי מאיר אומר ממשמע שנאמר ונטעתם כל עץ איני יודע שהוא עץ מאכל מה תלמוד לומר עץ מאכל עץ שטעם עזו ופריו שוה הוי אומר זה פלפלין ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה ואין ארץ ישראל חסרה כלום שנאמר לא תחסר כל בה התם משום דלא אפשר היכי נעביד ננקוט חדא לא מינכרא לקיחתה ננקוט תרי או תלתא [פרי אחד] אמר רחמנא ולא שנים ושלשה פירות הלכך לא אפשר רבי אומר אל תקרי הדר אלא הדיר מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין הכי נמי יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אטו שאר פירות לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אלא הכי קאמר עד שבאין קטנים עדיין גדולים קיימים רבי אבהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה

בן עזאי אומר אל תקרי הדר אלא [הדר] שכן בלשון יווני קורין למים [הדר] ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג. [ועיי"ש בערוך לנר שכתב וז"ל שגדל על כל מים, הכא לא שייך להקשות אימא שאר פירות שאין בכל פירות האילן שגדל על כל מים רק אתרוג כדאמרינן בקידושין (דף ג' ע"א) ע"ש. עכ"ל].

והנה אם למון ותפוז ואשכולית הם דומים לאתרוג לגבי הני דברים, א"כ מהו ההכרח דהתורה ציוותה לקחת אתרוג, הא אפשר דהתורה ציוותה לקחת א' מהני דברים.

ועיין במס' תענית דף ב ע"ב דאיתא אמר רבי אליעזר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים. הרי דיש ייחוד לכל הד' מינים ד"אי אפשר להם בלא מים" וא"כ חזינן דציווי התורה לקחת הני מינים קשור להענין המיוחד ד"מים" שיש בהני מינים. [הנה בלולב (כפות תמרים) מצינו ענין מיוחד ד"מים" במשנה במס' בכורים פ"א מ"ג ומ"י, ובערבה פשיטא שיש בהם ענין מיוחד ד"מים" דנקראו ערבי נחל, ובאתרוג ראינו דהן גדילין על כל מים, אבל איפה מצאנו בהדסים ענין מיוחד ד"מים", והעירוני דעי' בזכרי' פ"א פ"ח דכתיב ראיתי הלילה והנה איש רכב על סוס אדם והוא עמד בין ההדסים אשר במצלה ופי' המצודות וז"ל ההדסים שם אילן המריח, במצולה מקום רבוי המים עניינו

כמו ותשליכני מצולה. עכ"ל. וכן העירוני דעי' בפ' בלק דכתיב כנחלים נטיו כגנת עלי נהר כאהלים נטע ד' כארזים עלי מים. וצע"ע בזה]. ואם יש ענין מיוחד זה גם בלמו"ן וכיו"ב, "למה" אינו יכול לקחת לימו"ן.

והנה הרמב"ם כתב בההקדמה לפהמ"ש וז"ל הפירושים המקובלים מפי משה, אין מחלוקת בהם בשום פנים, שהרי מאז ועד עתה לא מצאנו מחלוקת נפלה בזמן מן הזמנים, מימות משה ועד רב אשי, בין החכמים, כדי שיאמר אחד, המוציא עין חבריו יוציאו את עינו, שנאמר עין בעין, ויאמר השני, אינו אלא כופר בלבד שחייב לתת. ולא מצאנו ג"כ מחלוקת במה שאמר הכתוב (ויקרא כג), פרי עץ הדר, כדי שיאמר אחד שהוא אתרוג, ויאמר אחד שהוא חבושים, או רמונים, או זולתו. ולא מצאנו ג"כ מחלוקת בעץ עבות, שהוא הדס וכו'. וכיוצא בזה בכלל המצות אין מחלוקת בהן. שכולן פירושים מקובלים מפי משה. ועליהם ועל דומיהם אמרו, כל התורה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני. אבל אע"פ שהן מקובלין ואין מחלוקת בהם מחכמת התורה הנתונה לנו, נוכל להוציא ממנה אלו הפירושים בדרך מדרכי הסברות והאסמכתות והראיות והרמזים המצויים במקרא. וכשתראה אותם בתלמוד מעיינים וחולקין זה על זה במערכת העיון, ומביאין ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להן, כגון מה שאמרו במאמר הכתוב פרי עץ הדר, אולי יהיה רמונים, או חבושים, או זולתם, עד שהביאו ראיה עליו ממה

שנאמר פרי עץ הדר (מסכת סוכה פרק ג, דף לה)., ואמרו, עץ שטעם עזו ופריו שוה, ואמר אחר, פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר אחר, פרי הדר על כל מים. אלו הראיות לא הביאו מפני שנשתבש עליהם הענין עד שנודע להם מהראיות האלה. אבל ראינו ללא ספק מיהושע עד עתה, שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה, ואין בו מחלוקת. אבל חקרו על הרמז הנמצא בכתוב לזה הפירוש המקובל. וכן היא ראייתם על ההדס. עכ"ל. הרי מבואר דלא בעינן ראי' דפרי עץ הדר הוי אתרוג, וכ"ה להדיא במאירי בסוגיא בסוכה שם, ועי' גם ברמב"ן עה"ת בפ' אמור. אבל עדיין יש כאן הערה לכאורה, דאם גם לתפוז וכיו"ב יש כל הני פרטים א"כ ליכא אפילו רמז בקרא שהמצוה היא דוקא באתרוג. וצ"ע.

[אולי] יש ליישב דהנה החזו"א לא רק כתב דהני מינים גדלים על כל מים אלא כתב דמינא דאתרוג נינהו, וא"כ י"ל דלעולם נכון הוא דאתרוג הוא מיוחד בהני עניינים דגדילין על כל מים אבל יש גם פירות אחרות שחשובות חלק ממין זה, ואפ"ה למצוה התורה הקפידה על עיקר הפרי שבמין זה או על הפרי שמביא לפועל הני עניינים יותר מאידך פירות שבמין זה. ולכן זהו פשוט דלמצוה צריך לקחת אתרוג ולא לימוזן או תפוז. וצע"ע.

(ד') מקור דאתרוג ולימוזן ב' מינים ועי' בילקוט ראובני פ' בראשית ובערך פירות שהביא בשם הרח"ו זלה"ה שיש ל' מיני פירות האילן, ובעולם הבריא

סד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אין שום מיץ בפנים, ואפ"ה החזו"א אחז דאתרוגי תימן הם אתרוגים, דעיי"ש בענייני אתרוג אות י"ב ולהלן דאיתא וזה"ל שאלתי את מרן החזו"א זצוק"ל בשנתו האחרונה לחיי קדשו איזה אתרוג אקח כדי לצאת בו ולברך עליו ואמר לי לקנות אתרוג תימני, וכך סיפר לי מו"ר זצוק"ל וכן הגר"ח ק שליט"א שמרן אמר להם לקנות תימני ולברך עליו ואמר להם את זה מיד עם העלי' מתימן וכן אמר להם כל השנים עד עליתו השמימה של מרן, טעם מרן משום שאתרוגיהם ודאי בלתי מורכבים הם הביאו שתילי אתרוגים מתימן בלתי מורכבים ואף שמו"ר לקח נוסף לאתרוג התימני גם אתרוגים אחרים, את הברכה עשה על האתרוג התימני כמדומה עד שנת תשל"ב ואפשר קצת לפני זה שאז הפסיק מו"ר לברך על אתרוג תימני ואמר לי שרוב האתרוגים של התימנים היום כבר אי אפשר לסמוך עליהם משום שמרכיבים כי הדור הישן הלך ומאז מברך מו"ר על אתרוג מזן חזו"א מהגרמ"ל ואח"כ נוטל את האתרוג התימני והאתרוגים האחרים בשנים האחרונות שהי' למו"ר גם אתרוג מרוקני נוטל לאחר רמ"ל את המרוקני ואח"כ את התימני, מרן לא נוטל אתרוג תימני מרן החזו"א זצוק"ל בעצמו לא נוטל אתרוג תימני אף לא לנטילה בלא ברכה כמו שנטל שאר זני אתרוגים שהיו בתיבה על שולחנו כשמונה או תשע אתרוגים מזנים שונים היו בתיבתו של מרן, מרן ברך על אתרוג משתילי הלפרין שמרן בעצמו הביא את הזן מצפת ומסר לר"י הלפרין ששתלו וגדלו עי' להלן וכו' ואח"כ נוטל מרן את כולם אבל אתרוג

עשרה מהן לעומת י' ספירות שלה, ומפני שהם רחוקים מן הטומאה וקרוב לאצילות אין להם קליפה לא בפנים ולא בחוץ ונאכלין כמו שהן, ואלו הן ענבים תאנים תפוחים אתרוגים לימוני"ם אגסים חבושים תותים שורב"אש חרובין, ועשרה מיני פירות הם העולם היצירה והן סוד י"ס דיצירה שהם בנונים בין עולם הבריאה ובין עולם העשיה, שאינן קרובות לטומאה כמו עולם העשיה, ולא רחוקים כמו עולם הבריאה, ולכן גרעני הזרע בתוך הפרי אינו נאכל לפי שאינן רכים כגרעינים שבתוך הפירות דבריאה, ואלו הן זיתים תמרים גודגניות שופאייפ"אש פרישקו"ש זירגואים לאשמשמישי"ש גינדא"ש אקאאני"ש נישפ"ולאש, ועוד י' מיני פירות יש בעולם העשיה לעומת י"ס, ולכן נאכל מה שבפנים, ונזרק מה שבחוץ, שקליפת הפרי היא מחיצה בינו ובין עולם התמורות, כדי שלא יקבל טומאה וז"ס היצר הרע והקליפה דבוקה בנפש ואלו הן, רמונים אגוזים שקדים ערמונים, לוזים הנקרא אלביאנ"אש, אלוני הנקרא אלביו"טאש בלע"ז, פריסין פניוני"ש פסת"וקיש, מאוזי"ז. עכ"ל. הרי לכאורה מבואר להדיא דאתרוגים ולימונים הם ב' מינים נפרדים. וצ"ע.

(ה') אתרוג תימני דלית בו מיץ
הנה בדברי החזו"א הנ"ל בשביעית
איתא "ופרין משקה נוזל פקיד
בקרם המקיפו".

ויש להעיר בזה דמבואר בספר ארחות
רבנו (ובעוד ספרים) דבאתרוגי תימן

תימני לא הי' בתיבתו לנטילה אף שאמר לנו לברך עליו ונראה מדעתו שהוא ודאי בלתי מורכב ויש דברים בגו אמר לי הגר"ק שליט"א בשם אביו מו"ר זצוק"ל אפשר שטעם מרן שלא רצה אף ליטול אתרוג תימני שחשש עי"כ יבטל את חזקת אתרוגיו ומרן דאג וחשש לעתיד שחזקת האתרוג התימני יתבטל עם הזמן שירכיבו אותו וישארו קרח מכאן וקרח מכאן וכן ראינו באמת אצל מו"ר שמחשש מורכב הפסיק לברך על אתרוג תימני וחזר לברך על האתרוג מזן של מרן החזו"א וכו' אביא כאן עד כמה מרן המליץ על אתרוג תימני ספר לי אחד ממקורביו של מרן שאמר למרן שהגר"י דינקלס זצ"ל אמר שיש לקחת אתרוג תימני משום שאין בו מיץ ונאכל כתפוח עץ וממילא לא מורכב והוסיף המספר למרן א"כ ניחוש שהרכיבוהו בתפוח עץ וענה מרן שאתרוג אינו נקלט בהרכבה עם תפוח עץ ועמד שם אחד ושאל הלא ברמב"ם כלאים פ"א ה"ה כתוב כלאי האילנות כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב יחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה ע"כ א"כ חזינן שיש הרכבה וענה ע"ז מרן גם איוב רק משל הי'. עכה"ל.

(בענין הא דהחזו"א בעצמו לא נטל אתרוג תימני כלל, עי' בספר מסורת האתרוג עמ' רפ"ח שהביא מהגאון ר' יחזקאל ברטלר שליט"א דאפשר הטעם של מרן שלא נטלו כלל כי לא רצה לנהוג ולהנהיג דבר חדש וכו' והוסיף וכו' כי יתכן הטעם שמאחר שראה אצל אחרים שהתלהבו בהתלהבות יתירה

מהאתרוג התימני עד כדי פקפוק בחזקת אתרוגים שלנו לכן מצא לנכון להרחיקו מעליו ולא להשתמש בו כלל, ובזה הראה לתלמידיו וגם לדורות הבאים שאין לפקפק כלל בחזקת אתרוגיו שלו שהם אתרוגי א"י מקוריים והם ודאי בלתי מורכבים עד שאין שום צורך להתלהב ולחפש זנים חדשים אחרים. עכ"ל).

הרי מפורש שאין לאתרוג תימני מיץ ואפ"ה החזו"א הכשיר אתרוג תימני לכתחילה.

וא"כ איך אפשר לומר דאתרוג ולימו"ן ותפוז הם מין א', הרי א' מסימני המין דלימון ותפוז ליתא באתרוגי תימן. אמנם בדברי החזו"א הנ"ל בכלאים סי' ג' לא הזכיר הסימן דמשקה נוזל פקיד בקרום.

וצע"ע בכל הני הערות, דהרי לכאורה מבואר דקשה מאד לומר דאתרוג ולימון הם חד מינא.

הנה יש להעיר דכל הני הערות היינו רק הערות על זה שהחזו"א צידד דלימון תפוז ואשכולית הם ממינא דאתרוג, אבל אינם הערות על זה שצידד דלימון תפוז ואשכולית הם מין אחד, ואדרבה א"ש לומר דכולם מין א', דלכך תפוז ואשכולית לא הוזכרו בדברי רח"ו הנ"ל דכולם ממינא דלימו"ן. ונפק"מ לענין כלאים. אבל נראה דהחזו"א הסתפק בזה אפילו לגבי לימון תפוז ואשכולית ולא החליט דכולם מין א', וא"כ גם לגבי הני צריכים להחמיר לגבי כלאים כיון דהוי ספק דאורייתא.

הוספה

קבלתי מכתב בהאי עניינא מהגרימ"ו שליט"א וזת"ל (עיינ במס' סוכה דף לא ע"א דאיתא ארבעת מינין שבלולב כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר, דלמה איתא בברייתא שלא יביא פריש ורמון, למה לא איתא דלא יביא תפוז או לימון וכיו"ב, אלא משמע דאין תפוז ולימון מין א' עם אתרוג, או משמע דגם תפוז ולימון כשרים (לאתרוג), ועי' ג"כ בב"ב קל"ז ע"ב, דאיתא בגמ' לגבי אתרוג מתפוסת הבית, דרק אם יש לכל א' אתרוג, אבל פריש ורימון לא, והרשב"ם שם מוחק גי' זו, אבל בר"ג, ורי"ף סוכה, ובשאר הראשונים גרסו, ומכיון שלימון וחביריו, דומין לאתרוג, יותר מפריש ורימון, הו"ל למנקט, רק אפשר, שא' מהם הוא פריש, ועי' ברע"ב ביכורים פ"ג מ"ט כ' "מעטרים את הבכורים חרץ משבעת המינים מקיפים את הסלים שבכורים בהם מפירות נאים ומשובחים ואף על פי שאינם משבעת המינים כגון פריש ואתרוג וכיוצא בהן", הרי שהוא פרי נאה, ובברכות מ"ג ע"ב מבואר שמברך על ריחו, שנתן ריח טוב בפירות ובשבת קמ"ד ע"ב מבואר ששייך בו סחיטה, וא"כ אפשר שהוא לימון והנך.

אך במעשרות פ"א מ"ג תנן, דעונת המעשרות שלהם משיקרחו, וכ'

ריבמ"צ, "פי' דרך אילו הפירות כשהן בוסר מכוסים כמו מחזזית כמו נוצה, וכשמתחילין להתבשל מתקרחין מעט מעט מאותו השיעור ומתלבנין ובגמר בישולן נופל הכל והן לבנים", וכ"כ הר"ש והרא"ש והרע"ב, וא"כ אינו לימון, וגם בירור' כלאים פ"א הל' ד', ומעשרות פ"א הל' ב' ולמה נקרא שמן פרישין שאין לך מין אילן פריש לקדרה אלא מין זה בלבד, וכ' הפנ"מ, בכלאים, "שמפרישין אותו לבשלו בקדרה ואין דרך לאוכלו חי", וכן התפא"י בעוקצין פ"א אות ס"ב, "ר"ל שאינו ראוי לאכילה עד שיבשלנו", וא"כ אינו לימון, והרע"ב בכלאים פ"א מ"ז כ' שהוא פרי החבוש, וכ"כ גם התפא"י עוקצין שם (וכן ברמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש, נקט "ולא מצאנו ג"כ מחלוקת במה שאמר הכתוב פרי עץ הדר כדי שיאמר אחד שהוא אתרוג ויאמר אחד שהוא חבושים או רמונים או זולתו ומביאין ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להן כגון מה שאמרו במאמר הכתוב פרי עץ הדר אולי יהיה רמונים או חבושים או זולתם", משמע שהוא פריש דנקט בגמ' במקום אתרוג יחד עם רימון) וכ' תו' ברכות ל"ח ע"ב, "וכן אותן ערמוניות וחבושים שאינן ראויין לאכלן חיין כמו מבושלין בתחלה מברכין עליהן שהכל ומבושלין בורא פרי העץ אך אותן ערמוניות שקורין לומיברד"ש מברך עליהן בורא פרי העץ אפילו בתחלה", ואך צ"ע, שהרי משמע בשבת מ"ה ע"א, שהחבוש נאכל גם חי.

אמנם בטור או"ח סי' ר"ב, כ' "והר"ם מרוטנבורג כתב ערמונים וחבושים כיון שאין דרך לאוכלן חיין אלא מבושלין חיין שהכל מבושלין בפה"ע וערמונים וחבושים שלנו אינם כן אלא ראויין חיין ומבושלים", הרי שיש כמה מיני חבושים, והירו' מיירי במין שאינו נאכל חי.

והנך פירות הלימון והדומין לו, לא מופיעים בשום מקום בחז"ל, ולראשונה מופיע לימון בהקדמה לפיהמ"ש טהרות, ד"ה יש בטמאת משקין (שהרמב"ם התחיל לכותבו, ו' מאות וס"א שנה, אחר חתימת התלמוד) ולימון מופיע, ברבינו פרחיא שבת קמ"ג ע"ב, לימוני מופיע בתוריד שבת קמ"ה ע"ב, והביאו בשבלי הלקט ח"א סי' צ', וכן מופיע בפסקי רי"ד חולין קי"ב ע"א, ובשבלי הלקט ח"ב סי' ל"ז. (ולימוניש מופיע, ג"כ בשו"ת הרא"ש כלל כ"ב סי' ב', וברבינו ירוחם בנתיב י"ב ח"ח, ונתיב י"ז ח"ז, ובטור או"ח סי' ש"כ, ובתוריד כתב "הלימוני חדשים שסוחטין אותם למימיהם", והעתיקו בשבלי הלקט שם

וכתב "הלימוני שהן חדשים שסוחטין אותן למימיהן אסורי", תיבת חדשים צ"ב, שהם ככל פרי שנסחטים כל עוד ראוי לסחיטה, וגם השבלי הלקט, הו"ל למינקט, כשהן חדשים, ואולי נימא דכוונתם, בתיבת חדשים, שבאו מחדש, אך הב"י באו"ח סי' ש"כ, העתיק לימונים חדשים, וצ"ע). ומרנצין (תפוז) מוזכר לראשונה, בתשו' הרמ"א סי' קי"ז, וי"ל שנעשו אחר חתימת התלמוד, מכלאים עם אתרוג, ולכך אינם כשרים, כיון שלא היה להם הסימנים באלפים תורה (ואין להאמין לדברי המכנים עצמן חוקרים, כיון שהם ממציאים, לפי רצונם) ולכך לא נזקקה הברייתא לכתוב ע"ז.

ואמנם בילקוט הראובני, פ' בראשית, ובערך פירות, בשם הרח"ו זלה"ה, ובחסד לאברהם מעין ז' נהר ז', מונים את הלימון, במנין הפירות, ומשמע שמונין הפירות שמזמן הבריאה, אך שאר מינים כמו תפוז ואשכולית, וקלמטינה, וכדו' לא נזכרו שם, מבואר שהם לא היו, וכנראה באו בהרכבה. עכ"ל.

ענף יד

דוקא אתרוג הוי טעם עצו ופריו שוה משום שאין קליפה

נראה דנפקא ליה דהיל"ל פרי מעץ הדר ואמר פרי עץ הדר לומר שיש טעם לעץ כטעם הפרי שיש בו מרירות וחריפות, וא"ת דלמא הוא לימון או נרנג"ה שהעץ שוה לפרי בטעם וחריפות, י"ל דעיקר פריו של הלימון והנרנג"ה הוא החמוץ שבתוכו והוא מרובה על קליפתו ונמצא דעיקר פריו הוא חמוץ ואין עצו חמוץ אלא טעמו כקליפת הפרי, אבל אתרוג חמוץ שבתוכו הוא מועט וזה לא נחשב לפרי ועיקר פריו היא קליפתו דהיא גסה ביותר ויש בה מרירות וחריפות וטעם עצו כטעם פריו, וכן יראה האדם דהחמוץ של אתרוג הוא מועט, וכ"כ מהר"מ אלשיך ז"ל סי' ק"י על יחור של אתרוג שהורכב באילן של לימון אותם אתרוגים פסולים, ונתן סימן כי המורכב החמוץ שבתוכו הרבה מה שא"כ לבלתי מורכב שהחמוץ מועט והקליפה שלו עבה יעו"ש, ולפ"ז א"ש אמאי לא פריך ואימא אתרוג מורכב, דאתרוג מורכב אין טעם עצו דומה לפריו דהמורכב הוא חמוץ, והר"מ אלשיך סוף סימן הנזכר נתקשה בזה יעו"ש, ולע"ד הדבר ברור כדכתיבנא ודוק. עכ"ל.

הרי מבואר בכפונ"ת דדוקא אתרוג הוי טעם עץ ופריו שווה ולא לימון ותפוז, ולכן דוקא אתרוג כשר למצוה

א

הנה עיין לעיל שראינו דלפי החזו"א לימון"ן הוא כמין אחר לגבי המצוה, ולכן אתרוג המורכב בלימון"ן פסול אף אם לימון"ן הוא ממיני אתרוג לענין שאר דיני התורה.

והנה החזו"א כתב דהא דאתרוג כשר למצוה ולא לימון"ן הוא משום ד"לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה", ולפ"ז שפיר מובן למה לימון"ן הוי כמין אחר, דאין לימון"ן ה"פרי" האמור בתורה.

הנה יש מהלך אחר במפרשים לכאורה, להסביר איך ידעין דרך אתרוג כשר למצוה ולא לימון"ן, ולפ"ז לא בעינן לומר דהיתה בזה קבלה מיוחדת, דעיין בספר כפות תמרים במס' סוכה דף לה ע"א דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה י"מ דמפיק לה מיתורא דתיבת עץ דהיל"ל פרי הדר שהפרי הוא היפה לא העץ, כ"כ הרא"ם בפרשת אמור ויפה תואר בראשית דף ק"ח, ולא נהירא דאם לא היה אומר תיבת עץ לא הייתי יודע אם הוא מפרי העץ או מפרי האדמה, וכן ראיתי דהקשה בספר שמע שלמה פרשת אמור, אלא

אף אם לימון ותפוז שווים לגבי שאר דברים.

[חנה לפ"ז מבואר ד"טעם עץ ופריו שווה" הוא דבר המעכב באתרוג.

ועיין בשו"ת חתם סופר חלק או"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרו בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת (חולין ס"ג ע"ב), על כן אותן הבאים מיעניווע שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבנותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח באתרוגים הבאים מיעניווע, הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן, והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני האתרוגים ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותן שמסורת בידנו, אבל הבאים בוודאי מאיים אחרים, אפילו יש להם אותן הסימנים אין ראוי שאינם מורכבים, כן כתבתי מאז, וכעת זיכני הי"ת ולמדתי פרק לולב הגזול בישיבה, עיינתי בי' טפי, ושם (ל"ה ע"א) נאמר פרי עץ הדר שטעם עצו ופריו שווים, וכתב כפות תמרים הרי לימונים וכו' פירות חמוצים כאלו טעם עצו ופריו שווה, כי הרב המחבר ההוא הי' בקי בהם ובשמותיהם, ותירץ כי כל אלו הפירות הקליפה קצרה ודקה ועיקר הפרי הוא התוך היינו העסיס והגרעינים כמו בלימונים ומאראנסיס וכדומה, וא"כ אין טעם עצו שווה לפריו שהוא התוך אלא טעם עצו שווה לקליפת הפרי שהוא הטפל לפרי ולא לפרי עצמו, משא"כ אתרוג שהתוך הוא הטפל והוא קצר ונזרק, וקליפתו

הרחבה והעבה היא הנאכלת והוא עיקר הפרי נמצא טעם עצו ופריו שווה, אלו דבריו ודברי אלקים חיים המה, וזכינו וכו' רק זה הסימן הוא סימן מובהק דאורייתא, לומר, כל שלא נמצא כן איננו עצו ופריו שווה ופסול בודאי, ואמנם אם נמצא כן היה לכאורה נראה שודאי הוא אתרוג על כל פנים שהרי לא מצאו בש"ס שום פרי בעולם שיהי' עצו ופריו שווה חוץ מאתרוג ופלפלין, וע"ש בתוס' ל"ה ע"א ד"ה ללמדך וכו' ויע"ש ל"ב ע"ב בגמ' ענף עץ עבות שטעם עצו ופריו שווה, צ"ל לא מינכר לקיחתו כמו פלפלין, מ"מ מבואר שאין שום פרי הגדל באילן שמינכר לקיחתו שיהי' טעם עצו ופריו שווה אלא אתרוג, ופירוש טעם עצו ופריו שווה היינו שקליפתו רחבה, דאי לאו הכי כל פירות החמוצים טעם עץ ופריו שווה, לפ"ז אם אנו מוצאים פרי חמוץ שקליפתו רחבה ותוכו קצר הרי זה אתרוג לכאורה. עכ"ל.]

ב

חנה מבואר מדברי הכפ"ת דהסיבה הנ"ל לפסול לימון"ן ותפוז"ז היא גם סיבה דדוקא אתרוג כשר ולא אתרוג המורכב.

ומבואר מזה ככל הנ"ל דרק להחזו"א יש לפסול אתרוג המורכב אפילו כשהפרי לא נשתנה כלל, דלהכפ"ת אין סיבה לפסול אתרוג המורכב אם נשאר הפרי כצורתו, בלי הרבה חמוץ. ורק כשהפרי נשתנה מחמת ההרכבה אז יש לפוסלו משום דתו לא הוי טעם עץ ופריו שווה.

ענף זו

דיני כלאים שיוצאים מטעמו של הלבוש לפסול אתרוג המורכב

בטור וש"ע י"ד סי' רצ"ה [סעיף ז'] זהו אסור למצוה, וכעין זה כתב ה"ה בדעת הרמב"ם באתרוג של אשרה שנטעה מתחלה לכך ע"ש בפ"ח מה' לולב [ה"א], כיון שכל עיקור גידולו בעבירה אסור למצוה, וצדקו דברי הלבוש, אמנם היינו לדעת הרמב"ם פ' יו"ד ממלכים [ה"ו] דבן נח מוזהר על הרכבת אילן, ואמנם לח"מ כתב ליישבו יע"ש, ואינו מוכרח לפמ"ש תוס' סנהדרין ס' ע"א [ד"ה חקים] יע"ש, וא"כ אם אין בן נח מוזהר אין תחלת גידולו של אלו באיסור, וגם ביארתי בתשובה אחרת דאפשר דאין אסור במקיים כלאי הרכבה בחוץ לארץ, אע"ג דהרכבת אילן נוהג בחו"ל משום דאיתקש לבהמתך והוה כמו חובת הגוף וכמ"ש ט"ז בי"ד רס"י רצ"ז, מ"מ מינה מה בהמה מותר לקיימה אם כבר היא נרבעת מאינו מינה, ה"נ הרכבת אילן נהי דאסור להרכיבו אפילו בחוץ לארץ והמקיימו בארץ ישראל לוקה, מ"מ בחוץ לארץ אפשר אין איסור לקיימו [עיין שו"ת חיו"ד סי' רפ"ח], א"כ לפ"ז נמי אין באתרוגים אלו שבחוץ לארץ לאסור מטעם הלבוש. עכ"ל. ולפי דבריו נמצא שיש ללמוד מדברי הלבוש דאסור לקיים אילן המורכב אפילו בחו"ל.

הנה ידוע דהלבוש בסי' תרמ"ט ס"ד כתב דהפסול דאתרוג המורכב הוא משום שנעבדה בו עבירה. (עי' בשו"ת שבות יעקב ח"א סי' ל"ו). והנה מהא דרוב המורכבים המדוברים באחרונים היינו אתרוג המורכב בלימו"ן, והלבוש כתב לפסול משום שנעבד בהו עבירה חזינן דהלבוש סובר שיש עבירה להרכיב אתרוג ולימו"ן, ולא ס"ל כהצד הנ"ל בחזו"א דאתרוג ולימו"ן הם מין א'.

עוד יש להעיר דעי' בשו"ת חתם סופר חלק או"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל ובלבוש כתב עוד טעם לפסול המורכב משום דנעבדה בו עבירה, וצווחו עליו מג"א סס"י תרמ"ח ובט"ז סס"י תרמ"ט [סק"ג] ע"ש, ולפענ"ד ליישב כל קשייתם, דודאי כל כלאי בהמה שאיננו אסור אלא הרבעה להכניס מכחול בשפופרת אבל גוף הגידול איננו באיסור ומותר לקיים הבהמה המעוברת מכלאים כי אין נתעב אלא מעשה ההרבעה, שפיר מוכח מש"ס דמותר כקושית ט"ז ומג"א, ובאיסורים כאלו מיירי ש"ס בחולין [קט"ו ע"א], אבל כלאי אילן דאסור לקיימו נמצא כל גידולו באיסור והמקיימו לוקה כמבואר

ענף טז

מִרְן הַחֲזוּ"א הַזִּכִּיר סְפִיקוֹ גַּם בַּמִּסְקָנָא

הנה מרגלא בפומי דרבנן ותלמידיהון שהחזו"א החמיר מאד באתרוג המורכב, וכן משמע במכתבו הנ"ל (וכן משמע מהרבה קטעים מספר ארחות רבנו, עיי"ש), וא"כ לכאורה היינו אומרים דהחזו"א סובר דאתרוג המורכב הוא פסול בתורת ודאי.

אבל יש להעיר בזה, דהנה ראינו דבספר חזו"א כלאים סי' ב' ס"ק ט"ו איתא וז"ל נראה דאין זה כללא דכל שבא מב' מינים חשיב כלאים במולידיו וכההיא דאמרו בירושלמי פ"ק ה"ז דמרכיב זית על תמרה אין הזית נפגם עיקר פריו אלא שהתמרה ממתקו מסתבר שאין זית זה המורכב כלאים בשאר זיתים ומעשרין מזיתים אלו על שאר זיתים כיון דקרי ל"י אין בהן פסולת ונראה דכל הרכבה שהפרי דומה לאחד ממולידיו והשני לא שנה צורת הפירי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו, אבל אין אתנו להכריע בזה והרי לא אמרו אלא זית, ובלא"ה יש להתירן משום שהן דומין זל"ז וכמש"כ הר"מ פ"ג ה"ה ואע"ג דהתם עיקר המין שוה עם חבריו והכא ע"י ההרכבה השתנה מ"מ לטעמא דיהיב הר"מ דעיקר כלאים במראית עין תלוי אין לחלק בזה, ונראה דכל הני דתנן פ"ק מ"ח כגון ירקות בסדן של שקמה ותאנה

לתוך החצוב וכדתנן שיהא מקירו ומשמע דאין כאן תכלית אחר שאין התאנה מקבלת מן החצוב וזמורה לתוך האבטיח וכדתנן שתהא זורקת מימיה אבל אין מתאחזין לגדל פרי חדש וזרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו כולהו אין תערוכותן משנה את צורת הפירי ושניהם מגדלים פריין כל אחד את מינו ודין התאנה הגדילה בחצוב כשאר תאנים לענין כלאים ומעשר וכן הדלעת שבתוך החלמית ואפשר דמשנתנו שנתה אלו לאשמעינן דאע"ג דאינן מתאחזין הן כלאים ומקרי הרכבה, ודין זה מוכח ג"כ רפ"ז במכריך את הגפן דלא יזרע על גביו אלא א"כ יש על גביו ג"ט ופי' הראשונים משום מרכיב ירק באילן אע"ג דכל אחד גדל כדרכו, וכן הא דאמר סוטה מ"ג ב' דמרכיב אילן בירק נוהג בו ערלה ורבעי אפשר דהיינו נמי באופן שאין הפירי משתנה דאם נשתנה ראוי למיזיל בתר שרשו שהוא ירק ואין לומר דאיירי דהשרשי של אילן עברו את הירק ונשתרשו בארץ דא"כ הא הוי אילן ולא מורכב ומיהו נראה דסוף השרשים של מורכב בירק להשתרש בארץ שאין הירק מתקיים שנים רבות והשתא כשחוזר עליו עדיין לא השריש בארץ ויונק מן הירק ומ"מ לפ"ז טבע נטיעה זו מסתבר שהפרי עיקרו כפרי האילן והדבר מוכרח דהא רנב"י סוטה שם משמע

עב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הן, מ"מ לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר, ולענין איסור הרכבה אסור להרכיב יחור של מורכב אתרוג בלימון בסדן לימון אע"ג שיש ביחור תערובת לימון וכאסור ר' יהודה אבטיח ומלפפון אע"ג שיש במלפפון תערובת אבטיח וכדתנן פ"ק מ"ד ברמין ושזפין אע"ג שיש בשזפין תערובות רימין כדאמר בירושלמי, ומיהו אם ע"י הרכבה נדמה לאחד המולידים ובא לכלל השתוות הפירות והעלים הותר עם הנדמה לו דהא אפילו חשבת ל' ב' מינים שיווי הדמיון מתירו, והלכך נראה דיותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור כצנון ולפת, ומיהו לענין מצוה אם המורכב הראשון פסול גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין, השניים נמי פסולין, מיהו גם בראשון יש להסתפק וכמש"כ סי' ב' ס"ק ט"ו. עכ"ל.

הרי חזינן להדיא שגם למסקנא החזו"א הזכיר הספק דילי' להכשיר אתרוג המורכב, עכ"פ היכא שלא נשתנה הפרי (ובאמת י"ל דזהו כוונתו גם בסי' ב') הנ"ל במה שכתב "ואין אתנו להכריע". וא"כ אף דהחזו"א החמיר מאד לעצמו לענין אתרוג המורכב, ולכאורה החמיר מאד גם לאחרים, אבל אפשר דהיינו משום דהוי ספק דאורייתא, (או אפשר דהיינו כדי שלא יהא ספק בברכה), ולא משום דהוי ודאי פסול. ואולי יש מזה איזה נפק"מ, עכ"פ במקום שיש גם עוד ספיקות. רצע"ע בזה.

דסבר דמודה גם ראב"י בהרכבה דהיתר אע"ג דראב"י סבר דוקא כרם וע"כ דמרכיב גפן בירק חשיב הפירי פרי גפן ואם הפירי משתנה הו"ל מין חדש שהרי אין תורמין מן המלפפון על התפוח וכמש"כ לעיל ועוד אם היה מגדל פרי משונה לא הוי מתיר ריב"ג וכן בירק באילן לא הוי מתיר ר"י וכמש"כ תויו"ט עי' ס"ק ט"ז, ולכן יש מקום להסתפק להכשיר אתרוג המורכב בלימון בזמן שהפירי כולו אתרוג בטעמו וריחו ומראיתו, אבל באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים וכבר יצא הדבר לאיסור וגם אין ללמוד מין אתרוג מכלאים דכלאים מראיתו עיקר ואתרוג מינו עיקר וגם אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל וכו', ויש מרכיב שמתאחין ומולידין מין חדש ויש מתאחין והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין. עכ"ל. והנה לכאורה משמע קצת דלמסקנא דאין להסתפק להכשיר אתרוג המורכב, וזה מתאים עם הנתבאר בדעת מרן החזו"א.

אבל ראינו דמצינו עוד דברים ממרן החזו"א בענין אתרוג המורכב בכלאים סי' ג' ס"ק ד', עיי"ש דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכליות ותפוז"ז יש להסתפק בהן אם הן מין א' מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים מספיקין להם והם מתקיימין במחובר משנה זו לחברתה שחונטים החדשים ושל אשתקד קיימים, וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הר"מ אפילו ב' מינין, ומיהו אפילו את"ל דאתרוג ולימון ב' צורות מחד מינא

ענף יז

"חידוש" בדעת החזו"א לקולא ולחומרא

הקודם נתחדש בדעת החזו"א "קולא וחומרא", דמרגלא בפומי דרבנן ותלמידיהון דהחזו"א חשש מאד להבעיא של אתרוג המורכב ולכן סידר הענין ד"אתרוגי חזון איש" ובזה נסתלק הבעיא. ולפי הנתבאר בין לחומרא ובין לקולא אין זה פשוט. דמחד גיסא ראינו דלכאורה מבואר בחזו"א בספרו דגם למסקנא לא ברור לו לפסול אתרוג המורכב היכא דנראה לגמרי כאתרוג, ומאידך גיסא ראינו ד"אתרוגי חזון איש" לא סילק הבעיא לגמרי, דאפילו אחרי שהיה לו אתרוגי חזו"א עדיין נטל בפועל ח' או ט' אתרוגים.

עיי' בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ג דאיתא וז"ל מרן החזו"א זצוק"ל בעצמו לא נטל אתרוג תימני אף לא לנטילה בלא ברכה כמו שנטל שאר זני אתרוגים שהיו בתיבה על שולחנו כשמונה או תשע אתרוגים מזנים שונים היו בתיבתו של מרן, מרן ברך על אתרוג משתילי הלפרין שמרן בעצמו הביא את הזן מצפת ומסר לר"י הלפרין ששתלו וגדלו וכו' ואח"כ נטל מרן את כולם. עכ"ל. הרי מבואר דאפילו אחרי שהיה להחזו"א את "אתרוג החזון איש" עדיין נטל ח' או ט' אתרוגים.

ובאופן שע"פ הנתבאר הכא ובענף

ענף יח

איזה מהג' ייחודים דאתרוג קיימים בפירות אחרות

א

עיי' במס' סוכה דף לה ע"א דאיתא
תנו רבנן פרי עץ הדר עץ שטעם
עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג,
ואימא פלפלין כדתניא היה רבי מאיר
אומר ממשמע שנאמר ונטעתם כל עץ
איני יודע שהוא עץ מאכל מה תלמוד
לומר עץ מאכל עץ שטעם עצו ופריו
שוה הוי אומר זה פלפלין ללמדך
שהפלפלין חייבין בערלה ואין ארץ ישראל
חסרה כלום שנאמר לא תחסר כל בה
התם משום דלא אפשר היכי נעביד ננקוט
חדא לא מינכרא לקיחתה ננקוט תרי או
תלתא פרי אחד אמר רחמנא ולא שנים
ושלשה פירות הלכך לא אפשר, רבי
אומר אל תקרי הדר אלא הדיר מה דיר
זה יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי
מומין הכי נמי יש בו גדולים וקטנים
תמימים ובעלי מומין אטו שאר פירות
לית בהו גדולים וקטנים תמימין ובעלי
מומין אלא הכי קאמר עד שבאין קטנים
עדיין גדולים קיימים, רבי אבהו אמר אל
תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו
משנה לשנה, בן עזאי אומר אל תקרי
הדר אלא הדור שכן בלשון יווני קורין
למים הדור ואיזו היא שגדל על כל מים
הוי אומר זה אתרוג.

הנה לכאורה יש ד' שיטות בביאור איך
משמעות הלשון "פרי עץ הדר"
היינו אתרוג. דהת"ק סובר דהמשמעות
היא דבעינן פרי שטעם עץ ופריו שוה,
והיינו אתרוג. ורבי אומר ד"הדר" הוא
מלשון "דיר", וא"כ בעינן פרי דעד שבאין
קטנים עדיין גדולים קיימים, והיינו אתרוג.
ור' אבהו אומר ד"הדר" הוא מלשון
"דר", וא"כ בעינן פרי שדר באילנו משנה
לשנה, והיינו אתרוג. ובן עזאי אומר
ד"הדר" הוא מלשון מילה יוונית שביאורו
"מים", וא"כ בעינן פרי שגדל על כל
מים, והיינו אתרוג.

אבל פשיטא דקשה דאיך "רבי אבהו"
שהוא אמורא יכול לחלוק על אידך
שיטות הנ"ל. ולכאור' מוכח כהא דאיתא
שם בכפות תמרים וז"ל רבי אבהו אמר
אל תקרי הדר אלא הדר שדר כו' ק"ק
איך ר' אבהו שהוא אמורא חולק על
התנא י"ל דתרי אמוראים הוו אליבא
דרבי מר אמר דרבי דריש לשון דיר ור'
אבהו אמר דרבי דריש לשון דר באילנו
משנה לשנה. עכ"ל. וא"כ באמת יש כאן
ג' שיטות ולא ד' שיטות.

ועוד הרי בלא"ה בין לרבי ובין לר'
אבהו הייחוד דאתרוג הוא דהפרי

אתרוג

ענף יח

למינו

עה

דר על האילן משנה לשנה, (והשינוי ביניהם היינו רק לענין משמעות הלשון), וא"כ אף בלי דברי הכפ"ת הוזכר כאן רק ג' ייחודים של אתרוג ולא ד'. חדא ד"טעם עץ ופריו שוה", שנית ד"הוא דר על האילן משנה לשנה", ושלישית ד"הוא גדל על כל מים".

ועי' בירושלמי בסוכה פ"ג ה"ה (דף יד ע"ב) דאיתא כתיב פרי עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר אי זה זה אתרוג אין תימר רימונא פריו הדר ואין עצו הדר אין תימר חרובה עצו הדר ואין פריו הדר אי זה זה זה אתרוג, הדר א"ר לוי שהוא דר באילנו משנה לחבירתה, אמר רבי תנחומא תירגם עקילס הדר הידור אילן שהוא גדל על פני המים, תני רשב"י ולקחתם לכם פרי עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר טעם פריו כטעם עצו טעם עצו כטעם פריו פריו דומה לעצו עצו דומה לפריו ואי זה זה זה אתרוג. ולכאורה חזינן מדברי הרשב"י ד"פריו הדר ועצו הדר" היינו "טעם עצו ופריו שוה", ואין זה ייחוד רביעי לאתרוג, וא"כ גם בירושלמי חזינן אותם ג' ייחודים לאתרוג.

וגם במדרש חזינן הני ג' ייחודים לאתרוג, דעי' במדרש רבה ויקרא פ"ל פ"ח דאיתא פרי עץ הדר תני ר' חייא עץ שטעם עצו ופריו שוה זה אתרוג הדר בן עזאי אמר הדר באילנו משנה לשנה תרגום עקילס הגר הדר שהוא דר על המים.

ועי' ברמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות דאיתא וז"ל כגון מה שאמרו במאמר הכתוב פרי עץ הדר אולי יהיה רמונים או חבושים או זולתם עד שהביאו ראיה עליו ממה שנאמר פרי עץ הדר ואמרו עץ שטעם עצו ופריו שוה, ואמר אחר פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר אחר פרי הדר על כל מים. עכ"ל.

[חנה ראיתי בספר אפיקי מים חלק סוכות שביאר ע"פ מקור מהזוה"ק דהר' מינים הם כמו אילן אחד, דהלולב היינו עיקר האילן וההדסים הם הענפים והערבות הם העלים והאתרוג הוא הפרי. והנה לפ"ז י"ל דהענין ד"טעם עצו ופריו שוה" נוגע בעיקרו ללולב יותר מלהדסים וערבות, דהלולב הוא עצם העץ, וכלפי עצם העץ יש לאתרוג ייחוד, דבשאר עצים אין טעם עצו ופריו שוה, ורק באתרוג הוי טעם העץ כטעם הפרי. (ואף דיש בזה נפק"מ גם לטעם הענפים, אבל היינו רק משום דהענפים הם תולדה מהעץ, אבל עיקר הנפק"מ הוא בהעץ עצמו). וי"ל דהענין ד"דר באילנו משנה לשנה" נוגע בעיקרו להדסים יותר מלולב וערבות, דההדסים הם הענפים שזהו המקום שנעשה פנוי מהכל בימות החורף, ובתחילת האביב מתחילים העלים והפירות לחזור, והאתרוג הוא מיוחד דהענפים לא נעשים ריקים בחורף, דהפרי דר על האילן משנה לשנה. ועכ"פ י"ל דהענין ד"גדל על כל מים" נוגע בעיקרו לערבות יותר מלולב והדסים, דערבות שייכים יותר להענין ד"השקאת מים", דאף דגם לולבים והדסים צריכים

עו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

מים יותר משאר מינים כדמבואר במס' תענית דף ב ע"ב, אבל הערבה הוא מיוחד שגדל על הנחל ממש ויש לו יותר שייכות למים רבים מהלולב וההדסים. נמצא דהג' ייחודים של האתרוג נוגע במיוחד לאחד מהג' מינים האחרים. (ויש מזה גופא סמך להנתבאר שיש לאתרוג ג' ייחודים). והנה ידוע דמבואר במדרש דהאתרוג, שיש בו טעם ויש בו ריח, מסמל המדרגה הגבוהה בכלל ישראל. ומבואר שם (ע"פ המבואר במסילת ישרים פי"ג ופי"ט) דאגודת הד' מינים מסמלת דהאתרוג מכפר על שאר המדרגות בכלל ישראל. וא"כ י"ל דבכל א' מהג' ייחודים אתרוג הוא מצב מתוקן ועי"ז מכפר על איך מדרגות, דהאתרוג הוא טעם עץ ופריו שוה, דלא כשאר עצים שקלקלו בזה בששת ימי בראשית. והאתרוג דר באילנו משנה לשנה, שזהו ענין מתוקן כאמירת "נעשה ונשמע" כדאיתא בתוס' במס' שבת דף פח ע"א, ודלא כשאר אילנות דהפרי רק יוצא אחרי שיש עליהם. והאתרוג גדל על כל מים שזהו ענין מתוקן שמראה שפלות כמו שהבאנו לעיל מהילקוט ראובני, ואפ"ה אינו גודל דוקא על הנחל אלא גודל במקום שעבודת האדם מביא לידי חיות בהשתתפותו עם הקב"ה, ודלא כהערבה שגדל על כל מים דוקא על הנחל].

ב

הנה אף שראינו בכל המקורות הנ"ל שהוזכרו לגבי אתרוג ג' ייחודים, אבל עי' בתו"כ בפרשת אמור פרק ט"ז

דאיתא פרי עץ את שטעם עשו דומה לפריו זה אתרוג בן עזאי אומר הדר הדר באילנו משנה לחברתה. הרי דהתם רק הוזכרו ב' ייחודים, ולא הוזכר שגדל על כל מים. וצ"ע.

וראיתי ברבנו חננאל בסוכה דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עשו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין ללמד שהפלפלין חייבין בערלה ואסיקנא הדר באילנו משנה לשנה הוי אומר זה אתרוג. עכ"ל. וגם בדבריו משמע שרק ב' ייחודים הוזכרו לאתרוג, ולא הוזכר "שגדל על כל מים".

ושוב מצאתי בדקדוקי סופרים בסוכה שם דאיתא וז"ל ובכ"י ב' הסדר בן עזאי אומר כו' אלא אידור כו' ר' אבהו אומר כו' דבר שדר, ונר' שכ"ה ישר דמימרא דרבי ובן עזאי ברייתא היא ואח"כ מביא מימרא דר' אבהו, ובאה"ת לא הביא הא דר' אבהו כלל והעתיק בן עזאי אומר א"ת הדר אלא הדר באילנו כו' וכ"כ בהקדמת הבית נתן שבכ"י אשר לפניו הגי' בן עזאי כו' הדר באילנו ר' אבהו כו' אלא הידור וכ"ה בילקוט כ"י פ' אמור ובהל' הריצ"ג עמוד צ"ה, וכ"ה ב"ע אומר הדר באילנו בספרא פ' אמור פ' ט"ז ובויקרא רבא פ' ל' ובפסיקתא דרב כהנא ד' קפ"ג וכן היה גי' התוס' לעיל ל"א ב' ד"ה הדר ובחנם הגיה המהרש"ל, ונר' שכן הי' גי' הערוך שהביא בערך הדר ר' אבהו כו' שכן בלשון יוני, והגי' העקרית היא בבעל העטור שער עץ פרי הדר ב"ע אומר

הדר באילנו כו' ד"א אל תקרי הדר אלא הידור שהוא ר"ת דבר אחר והסופר טעה וכתב ר"א ופשט ליה סופר אחר ר' אבהו והוסיף בו מלת אמר אבל באמת הכל לשון הברייא היא. עכ"ל. הרי להדיא שיש צד כמוש"כ בדעת הר"ח שרק ב' ייחודים הוזכרו בגמ', ולא הוזכר "שגדל על כל מים".

[ועי' לעיל בדף לא ע"ב דאיתא אתרוג הישן פסול ורבי יהודה מכשיר וכו' ואלא לרבי יהודה הא כתיב הדר ההוא הדר באילנו משנה לשנה, ותמוה למה פשוט לגמ' דר' יהודה דורש "הדר באילנו משנה לשנה" יותר מאידך דרשות שהוזכרו בסוגיין, ועמדו בזה התוס' שם. ולגירסת הר"ח ודעימי' הוא מיושב. דאם דרשינן "טעם עץ ופריו שוה" א"כ בפשוטו הדרשא הוא מ"פרי עץ" ונשתייר "הדר" ללמד דבעינן שהאתרוג יהא "הדר" ויפה, וא"כ יבש פסול, ובע"כ דר' יהודה דורש "הדר באילנו משנה לשנה", וממילא אין "הדר" מיותר, ואין מקור לפסול יבש, אבל זהו רק לגירסת הר"ח ודעימי', דלגירסא דילן עדיין קשה דאפשר דר' יהודה דורש "גדל על כל מים"].

ג

הנה עיין בחזו"א בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ז' דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכליות ותפוזי' יש להסתפק בהן אם הן מין א' מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים מספיקין להם, והם מתקיימין במחובר משנה זו לחברתה שחונטים

החדשים ושל אשתקד קיימים, וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הר"מ אפילו ב' מינין, ומיהו אפילו את"ל דאתרוג ולימון ב' צורות מחד מינא הן, מ"מ לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר. עכ"ל.

הרי דהחזו"א כתב דלימון ואשכליות ותפוזי' ג"כ גדלים על כל מים וג"כ דרים על האילן משנה לשנה, דומיא דאתרוג. [ועפ"ז (וע"פ עוד חשבונות כנ"ל) צידד דכולם מין א'. ועי' גם בשביעית סי' ט' ס"ק י"ז שכתב וז"ל וקרוב הדבר דפירות לימון ותפוזי' הן מינא דאתרוג וראוי להחמיר לדעת הר"מ. עכ"ל. ועיין בקונטרס הל' תרו"מ מהחזו"א נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג דאיתא וז"ל הפריש תפוזי' על אשכליות ולימון ואתרוג יש להחמיר שלא לאכול את התפוזי' דאפשר דכל הני מין א' אבל חייב להפריש עוד הפעם מאותו המין דלמא ב' מינים הם ועדיין הפירות בטבלין. עכ"ל]. ויש לדייק דהחזו"א רק הזכיר ב' מהייחודים הנ"ל, אבל לא הזכיר הייחוד ד"טעם עץ ופריו שוה".

[עי' בחזו"א הל' שביעית סימן ז' סקט"ז דאיתא וז"ל תפוזי' ולימון וחברותיהן שמשקינן אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין בבנין הפרי בקליפתן ובחילוק חלקיהן וקרומיהן ופרין משקה נוזל פקיד בקרום המקיפו יש להסתפק בהן דמינא דאתרוג נינהו וצריך לעשר ב' מעשרות בין שני

עך אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הנכנסת לשלישית ובין שלישית הנכנסת לרביעית שהוא ספק אם אזלינן בו בתר חנטה או בתר לקיטה וצריך להתנות ולפדות וליתן לעניים. עכ"ל. הרי דהתם החזו"א רק הזכיר הייחוד דגדל על כל מים, ולא הזכיר שדר על האילן משנה לשנה. רצ"ע.

ולבאורה יש ללמוד מזה דאף דלימו"ן וחברותי דרים על האילן משנה לשנה וגדלים על כל מים, אבל אין בהם הייחוד ד"טעם עצו ופריו שוה".

ועי' בריטב"א בסוכה שם דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עציו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ופרכינן ואימא פלפלין פי' והא ודאי קים לן דהדר היינו אתרוג ולא היו מסופקין בדבר שנעשה מימות משה אבל לפי שאמר הכתוב פרי עץ, ולא אמר הדר לבדו, שהוא שם האתרוג, ללמדנו שהדר הזה הוא האתרוג שפריו ועצו שוה, ושזה סימן והוכחה גמורה שהוא שם אתרוג, אקשינן דודאי הא מיהא ליכא למשמע מינה, דאימא היינו פלפלין, ונמצא שאין הוכחה בכתוב שזה אתרוג הוא, אלא שקבלנו כן מפי השמועה, ופרקינן דודאי הוכחה גמורה היא, דפלפלין ליכא למימר, דפרי א' אמר רחמנא ואין לך לומר אלא שהוא אתרוג, וכן הא דאמרינן זה הדר עד שיבאו קטנים גדולים קיימין ואמרינן נמי הדר באילנו משנה לשנה, לא שיהא זה הוכחה גמורה שהוא אתרוג שהרבה אילנות אחרים יש שהם כך אלא שהקבלה העידה לנו שהדר זה אתרוג, ואתרוג לשון

חמדה וריגוג ובשם התואר בא הלשון להעיד על סימניו. עכ"ל.

הרי מבואר בריטב"א ד"טעם עץ ופריו שוה" הוא הוכחה גמורה שהוא אתרוג, אבל "הדר באילן משנה לשנה" אינו הוכחה גמורה שהוא אתרוג, ומבואר כנ"ל שיש פירות אחרות שדר על האילן משנה לשנה, אבל אין פירות אחרות (חורן מפלפלין) שטעם עץ ופריו שוה.

ד

הנה אחרי שהחזו"א ייסד שיש צד דלימו"ן וחברותי הם ממינא דאתרוג, ואינם כלאים זב"ז, היה קשה לו דא"כ למה הוי אתרוג המורכב בלימו"ן פסול למצוה (עכ"פ כשנשתנה האתרוג מחמת ההרכבה). ותירץ כנ"ל ד"מכל מקום לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר".

וחנה יל"ע למה הוצרך החזו"א לחדש האי יסוד ד"קבלנו מאבותינו דפרי עץ הדר האמור בתורה היינו אתרוג", הא גם בלאו קבלה מיוחדת בע"פ, הרי "פרי עץ הדר" צריך להיות טעם עצו ופריו שוה, ורק אתרוג הוי טעם עץ ופריו שוה, ולא לימו"ן אשכולית ותפוז.

[ואפשר] לומר דהחזו"א סובר שיש מחלוקת בין התנאים הנ"ל, ודבריו אזלי רק לפי התנא הסובר דדרשינן הדר באילן משנה לשנה ולפי התנא הסובר דדרשינן הגדל על כל מים, ואה"נ לפי

התנא הסובר דטעם עץ ופריו שוה יש לו ביאור יותר פשוט להסביר למה אתרוג המורכב בלימו"ן פסול למצוה].

ואפשר דיש ליישב, די"ל שיש חילוק בין "טעם עץ ופריו שוה" ל"הדר באילן משנה לשנה" ו"גדל על כל מים", ד"הדר באילן משנה לשנה" ו"גדל על כל מים" הם תוארים לה"פרי", דה"פרי" המדובר היינו פרי ש"דר באילן משנה לשנה" ו"גדל על כל מים", וא"כ אם לימו"ן לא היה דר באילן משנה לשנה ולא היה גדל על כל מים, אז היה מין אחר, ורק משום דהלימו"ן דר על האילן משנה לשנה וגדל על כל מים הוי מין א' עם האתרוג, דמבואר בראשונים ד"הדר" הוא שם הפרי, וא"כ אם דרשינן ד"הדר" היינו דר באילן משנה לשנה או גדל על כל מים, בע"כ דהני הוו תוארים לפרי עצמו. אבל "טעם עץ ופריו שוה" אינו תואר לה"פרי" עצמו, אלא זהו עוד דין חרץ מעצם הפרי, ד"הדר" הוא שם הפרי, ויש עוד דין שיהא "פרי עץ", ולכן אף דלימו"ן אינו טעם עץ ופריו שוה עדיין יכול להיות מין אחד עם אתרוג, דלהנידון אם הוי מין אחד אזלינן בתר עצם הפרי, אבל טעם עצו ופריו שוה הוא דין אחר. ואם כנים הדברים י"ל דאם "אתרוג המורכב" הוי טעם עצו ופריו שוה אז אף אם הרכבת האתרוג היתה עם פרי שאינו מינו אפ"ה לית בזה חסרון, כיון שנתקיים הדין דטעם עצו ופריו שוה.

וא"כ מיושב שאלתנו על דברי החזו"א, דשאלנו דלמה הוצרך החזו"א

לחדש האי יסוד ד"קבלנו מאבותינו דפרי עץ הדר האמור בתורה היינו אתרוג", הא גם בלאו קבלה מיוחדת בע"פ, הרי "פרי עץ הדר" צריך להיות טעם עצו ופריו שוה, ורק אתרוג הוי טעם עץ ופריו שוה, ולא לימו"ן אשכולית ותפוז, וא"כ יש לפסול אתרוג המורכב בלימו"ן מצד שאינו טעם עצו ופריו שוה. ולהנ"ל י"ל דכיון דלימו"ן וכיו"ב דרים באילן משנה לשנה וגדלים על כל מים לכך הוו מינא דאתרוג (לפי צד זה של החזו"א) וא"כ בלי קבלה מיוחדת בע"פ היינו אומרים דאפשר לצאת המצוה עם אתרוג המורכב בלימו"ן, ואף דאין הלימו"ן טעם עצו ופריו שוה, אבל היכא דהאתרוג המורכב לא שינה ע"י ההרכבה, והאתרוג המורכב עדיין הוי טעם עצו ופריו שוה נתקיים האי דין דטעם עצו ופריו שוה, ושפיר אפשר לצאת בהאי אתרוג. לכך בעינן לקבלה בע"פ דלגבי המצוה אין לימו"ן מינא דאתרוג והוי כמורכב במין אחר דמפסיד השם אתרוג, ולכן אף דהוי טעם עצו ופריו שוה אפ"ה פסול.

ה

הנה ידוע שיש אחרונים שהכשירו אתרוג המורכב, ועכ"פ בשעת הדחק, וע"י בהמשך דברי החזו"א הנ"ל שהזכיר צד זה אפילו למסקנא היכא שלא נשתנה הפרי ע"י ההרכבה.

והנה עיין בשו"ת הרמ"א סימן קי"ז דאיתא וז"ל ומאחר שכבר נתבאר שהמורכב לא נקרא אתרוג א"כ ממילא לא נכשירהו, ואין לנו בו אלא מה שאמרו

פ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

חכמים, וכבר שמעתי מזקן אחד, שאלו המינים פירות הנקראים מורנצ"י או הלימונ"יד עצמן דרים משנה לשנה על האילן וגם יש להם כל הסימנים הנאמרים בגמרא, וכי סלקא דעתן להכשיר פירות אלו בתורת אתרוג, ולכן המורכב כאחד מהם ואין להכשיר רק האתרוג ולא שאר מינים, ולא בצורה תליא מלתא מאחר שכבר נתבאר שזה המורכב לא מקרי אתרוג. עכ"ל.

הרי דהרמ"א מקשה קושיא על הסוברים דאתרוג המורכב כשר, דמאי שנא אתרוג המורכב בלימונ"י מלימונ"י עצמו, דכמו דאתם מודים דאין לימונ"י כשר למצוה, אף דדר על האילן משנה לשנה משום דאינו "אתרוג", הוא הדין שיש לפסול אתרוג המורכב אף דדר על האילן משנה לשנה משום דאינו "אתרוג". (יש לחקור למה אתרוג המורכב אינו אתרוג, האם הוא משום דע"י ההרכבה נעשית לברי' בפנ"ע, או האם הוא משום שיש כאן חצי אתרוג וחצי לימונ"י ואין זה הפרי הכתוב בתורה, עי' בשו"ת אג"מ או"ח ח"ב סי' נ"ח דאיתא כצד ב' וז"ל ומש"כ כת"ר וכו' שפסול אתרוג המורכב הוא משום דהוא פרי בפ"ע לא נכון כלל דודאי יש לו כח אתרוג אבל הוא רק לחציו כדאמר בגמ' שכוי הוא מקצת שה וזה סגי לפסול האתרוג וכו' מצד חצי אתרוג ממה שנוטל שאף שחסר כשר כשיש השיעור בשאר ימים מ"מ מה שנוטל הוא כולו אתרוג ובמורכב מה שנוטל הוא רק חצי אתרוג שזה גרוע ואין לומר דיהיה כשר גם מקצת אתרוג

לרבנן דר"א דאמרי שה ואפילו מקצת שה לחייב במתנות, דלהכשיר מה שלא נאמר ודאי לא אמרינן, דעכ"פ הא לא מצינו שהוכשר למצוה אלא אתרוג ואין נכשיר דבר שלא נאמר בקרא, דרק לענין דאין לפטור החצי שה ממתנות אמרינן ואפילו מקצת שה ולא להכשיר כמו באתרוג מורכב. עכ"ל).

וחנה לפי הנתבאר לכאורה יש מקום ליישב קושיא זו, דלעולם לימונ"י הוי ממינא דאתרוג, ולכן אתרוג המורכב בלימונ"י כשר, ואפ"ה לימונ"י פסול משום דאין הלימונ"י טעם עצו ופריו שווה, והנה זה שאין טעם עצו ופריו שווה אינו עושה הלימונ"י לאינו מינו, ולכן המורכב בלימונ"י כשר, אבל כיון דאין הלימונ"י טעם עצו ופריו שווה לכן יש סיבה אחרת לפוסלו, ואה"נ אם האתרוג המורכב אינו טעם עצו ופריו שווה אז יהא פסול, אבל הכא מיירי באתרוג שלא נשתנה עצם צורת הפרי מחמת ההרכבה, וא"כ שפיר יש צד להכשירו (וכמו שצייד החזו"א אפילו למסקנא) דהוא מורכב במינו וטעם עצו ופריו שווה. וא"ש.

וי"ל דהא דהרמ"א לא התייחס להאי תירוץ הוא משום שכתב כנ"ל "וכבר שמעתי מזקן אחד שאלו המינים פירות הנקראים מורנצ"י או הלימונ"יד עצמן דרים משנה לשנה על האילן וגם יש להם כל הסימנים הנאמרים בגמרא", ומהא שכתב "שדרים משנה לשנה וגם יש להם כל הסימנים בגמרא" משמע דס"ל שגם מורנצ"י ולימונ"י הוי טעם

עצו ופריו שווה, וממילא אין שום חילוק בין אתרוג המורכב בלימו"ן ולימו"ן עצמו, דשניהם הוו טעם עצו ופריו שווה. אבל לפי מה שדייקנו בריטב"א ובחזו"א שרק אתרוג הוי טעם עצו ופריו שווה אז שפיר י"ל כדברינו שיש חילוק בין אתרוג המורכב בלימו"ן ללימו"ן, דהמורכב בלימו"ן שלא נשתנה הוי טעם עצו ופריו שווה, אבל הלימון אינו טעם עצו ופריו שווה.

[חנה יש להביא סמך להאפשרות שכתבנו בדעת הרמ"א, דגם לימו"ן וחברות' הוי טעם עצו ופריו שווה, דלא כמו שכתבנו בדעת הריטב"א והחזו"א, דראיתי שיש דעה מפורשת בראשונים שאין אתרוג הפרי היחיד דטעם עצו ופריו שווה, דעי' במאירי בסוכה שם שכתב וז"ל אף על פי שבתורה לא הוזכר אתרוג בפירוש, כך היא הקבלה שפרי עצו הדר על אתרוג נאמר, ואף על פי שהיא קבלה ואין אנו

צריכים לחזור אחריה לטעם אחר, פירשו בו דרך רמז פרי עצו עצו שטעם עצו ופריו שווה, ואף על פי שבפלפלין טעם עצם ופרים שווה בזו אי אפשר ולשון הגמרא בזה לינקוט חזא לא מינכרא מילתא לנקוט תרי ותלת פרי אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה, ואף על פי שאפשר באחרים שטעם עצם ופרים שווה ושאפשר באחד אינם ממין מוכחר כאתרוג. עכ"ל. והנה מאידך גיסא יש לדעת דאף שראינו בריטב"א ובחזו"א שכתבו שיש פירות אחרות שדרים על האילן משנה לשנה, אבל עי' ברש"י בסוכה בדף לא ע"ב דאיתא וז"ל הדר באילנו משנה לשנה מהכא שמעינן דאתרוג אמר קרא, שאין פרי אחר עושה כן. עכ"ל. ועי' בערוך לנר שם בדף לה ע"א דאיתא וז"ל שם שגדל על כל מים, הכא לא שייך להקשות אימא שאר פירות שאין בכל פירות האילן שגדל על כל מים רק אתרוג כדאמרינן בקידושין (דף ג' ע"א) ע"ש. עכ"ל.]

ענף יט

דברי המשנה במס' כלאים פ"א מ"ח הנוגעים לאתרוג המורכב

א

הנה עיין במס' כלאים פ"א מ"ח דאיתא אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה, אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה, מפני שהוא ירק באילן, אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו, אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו, מפני שהוא אילן בירק, אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו, מפני שהוא ירק בירק.

הנה מהא דאיתא בלשון המשנה הנ"ל "מפני שהוא ירק באילן" "מפני שהוא אילן בירק" ו"מפני שהוא ירק בירק" מבואר דמיירי הכא בהאיסור הרכבה שנתבאר במשנה הקודמת שם, ואפ"ה בג' מהציורים יש תועלת אחרת לההרכבה, "שיהא מקירו" או "שתהא זורקת מימיה לתוכו" או "שתהא משמרתו", ואין ההרכבה כדי לעשות פירות חדשות, ולכאורה מבואר שיש סוג הרכבה שאין "פרי שלישי" יוצא ממנו (ואפ"ה חשיב "הרכבה" ואסור לעשותה מדין כלאי אילנות).

ועי' בחזו"א כלאים סי' ב' ס"ק ט"ו דאיתא וז"ל ונראה דכל הני דתנן

פ"ק מ"ח כגון ירקות בסדן של שקמה ותאנה לתוך החצוב וכדתנן שיהא מקירו ומשמע דאין כאן תכלית אחר שאין התאנה מקבלת מן החצוב וזמורה לתוך האבטיח וכדתנן שתהא זורקת מימיה אבל אין מתאחזין לגדל פרי חדש וזרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו כולהו אין תערוכתן משנה את צורת הפירי ושניהם מגדלים פריין כל אחד את מינו ודין התאנה הגדילה בחצוב כשאר תאנים לענין כלאים ומעשר וכן הדלעת שבתוך החלמית ואפשר דמשנתנו שנתה אלו לאשמעינן דאע"ג דאינן מתאחזין הן כלאים ומקרי הרכבה. עכ"ל. הרי מבואר כדברינו ברוך ד' דבהני ציורים אין ב' המינים מתאחזין לגדל פרי חדש.

[אבל יש להעיר דראיתי שיש סוברים דאף בהני סוג ציורים דיכול להיות שינוי משמעותי בהפירות, ושזה נוגע להענין דאתרוג המורכב, דעיין במה שהבאתי מספר מועדים וזמנים ח"ו סי' ס' שהרב שרגא שלומאי חשש שאתרוגי תימן נראים משונים מאתרוגים אחרים משום שהרכיבוהו עם מלון כדי למתקו דומיא לא' הציורים הנ"ל בפ"א מ"ח שהרכיבו זמורה עם אבטיח. ומבואר דגם

בהרכבות כאלו יכול להיות שינוי משמעותי בהפירות. אבל צ"ע בדבריו, וא"כ אפשר דלית מזה שום ראי', דהא זה שאתרוגי תימן הם מתוקים אינו ראי' שהרכיבם במלון, אלא י"ל שזהו עצם טעמו של האתרוג, כמו שביארנו לקמן ע"פ הסוגיות במס' סוכה דף לו ע"ב ובדף מה ע"א ובמס' שבת דף קט ע"ב דמפורש שיש אתרוגים מתוקים, וא"כ זה שאתרוגים תימנים הם מתוקים אינו ריעותא בייחוסם. וכן לגבי אידך טענה הנ"ל שיש שינויים בין אתרוג התימני לאתרוגים אחרים ראינו שם דעדיין לית מזה ראי' דשום א' מהם מורכבים, עיי"ש].

ב

הנה עיין לעיל שם במשנה ז' דאיתא אין מביאין אילן באילן ירק בירק ולא אילן אילן בירק ולא ירק באילן. הרי דבמשנה ז' הוזכרו ד' סוגי הרכבה, "אילן באילן" "ירק בירק" "אילן בירק" ו"ירק באילן", אבל במשנה ח' הנ"ל רק הוזכרו ג' סוגים ירק באילן אילן בירק וירק בירק, אבל לא הוזכר אילן באילן. ואולי יש ללמוד מזה דבהרכבת אילן באילן לא שייך ציור כעין הני ציורים דמשנה ח', דבהציורים דמשנה ח' אין המינים מתאחים לגדל פרי חדש כמוש"כ החזו"א אבל בהרכבת אילן באילן תמיד מתאחים לגדל פרי חדש.

וא"כ בהרכבות שעושים לאתרוג (שהן הרכבות דאילן באילן) תמיד הוי סוג הרכבה שמגדל פרי חדש ופשיטא

שאינן יוצא מצות אתרוג בהפירות שגידלו על עץ המורכב.

אבל יש להעיר שיש להסביר באופ"א למה "אילן באילן" לא הוזכר במשנה ח', וא"כ לית מזה ראי' דבהרכבת אילן באילן תמיד מתאחים לגדל פרי חדש.

דהנה י"ל דהתנא במשנה ח' קאי אדסליק מיני' במשנה ז', ולכן פתח והזכיר דוגמאות ד"ירק באילן" (והיינו הא דקתני אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה ואין מרכיבין פיגם ע"ג קדה לבנה) ואח"כ הזכיר דוגמאות ל"אילן בירק" (אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו), שזהו מה שהוזכר לפני "ירק באילן" במשנה ז', ואח"כ הזכיר דוגמא לירק בירק (אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו), שזהו מה שהוזכר לפני "אילן בירק" במשנה ז'. ובאופן שאם היה מזכיר דוגמא ל"אילן באילן" היה לו להזכירו בסוף משנה ח', שזהו מה שהוזכר לפני "ירק בירק" במשנה ז'. ואפשר דהתנא סובר דאחרי שכבר הזכיר כל הני דוגמאות הנ"ל שוב ליכא ציור דהרכבת אילן באילן שיתחדש בו תוספת חידוש יותר מהחידושים שנתיחדשו בהני דוגמאות.

הנה לפי זה יהא מוכח שיש איזה תוספת חידוש בהדוגמאות ד"אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו" ו"אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו",

פר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

מה שלא כבר נתחדש בהדוגמא ד"אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו", דהיינו היה אפשר לומר דהחידוש ד"אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו" היינו דאסור לעשות הרכבה אף כשאנו עושה פירות משונים ואף שזה כבר נתחדש ב"אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו" לא קשה דהא התנא רצה לנקוט ציור ד"ירק בירק", אבל עתה שראינו דהתנא לא הזכיר הציור ד"אילן באילן" משום דלית בו תוספת חידוש, א"כ גם הציור ד"ירק בירק" לא הו"ל להזכיר אם לא שיש בו איזה תוספת חידוש, ויל"ע מהו התוספת חידוש.

ולכא' י"ל שיש באמת תוספת חידוש בכל ציור, וא"כ עדיין א"ש היישוב הנ"ל להא דלא קתני ציור ד"אילן באילן", ועדיין ליכא ראי' דב"אילן באילן" תמיד מתאחים לגדל פרי חדש, דבהציור ד"אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו" יש תועלת גמורה להתאנה מהחצוב או להחצוב מהתאנה (עי' במלאכת שלמה על המשנה שם שיש בזה מח' בין המפרשים) דהתועלת היא "שיהא מקירו", והאי תועלת ד"מקירו" רק מקבל מאידך מין ולכך הוי תועלת גמורה, ונתחדש דאף דאין מתאחדים לעשות פירות משונים, אבל כיון שיש לאחד מהם תועלת גמורה מאידך מין, זהו ג"כ הרכבה אסורה. ואח"כ נתחדש "אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו", ועי' בחזו"א כלאים סי' ב' ס"ק י"ח דאיתא וז"ל

וזמורה באבטיח היינו זמורה מחוברת ועיקר יניקתה מן הגפן רק שמבקש תועלת זריקת מימי', שלפ"ז מבואר דאין הזמורה מקבלת התועלת רק מהאבטיח, אלא מקבל תוספת מהאבטיח, וזהו התוספת חידוש בבבא זו, דאף היכא שההרכבה רק נותן תוספת עדיין אסור להרכיב. ואח"כ נתחדש "אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו" שבזה ליכא שום הוספה להדלעת מהחלמית, ולא הוי תועלת גמורה ולא הוי אפילו תוספת, ורק "משמרתו" דהיינו כמו מניעה מהיזק ולא תוספת מעלה, ונתחדש דאף בזה אסור להרכיב. וא"ש.

הנה עדיין צ"ב למה ברישא של המשנה איתא אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה מפני שהוא ירק באילן, מהו החידוש המיוחד בהני ציורים. והנה בסיפא דמשנה ז' איתא דרבי יהודה מתיר ירק באילן, והנה חזינן משיטת ר' יהודה דיש חידוש בעצם הדבר דהרכבת "ירק באילן" אסורה. ולכא' מבואר דאין תועלת כ"כ מהרכבת ירק באילן. ועכ"פ י"ל דלכך התנא הביא דוגמאות דהרכבת ירק באילן אף דלא הזכיר בהם חידושים מיוחדים, דעצם הדוגמאות הם חידושים, עצם הדבר שיש ציורים שירצה להרכיב ירק באילן הוא חידוש. וי"ל דלכך לא הוזכר בהני ציורים איזה תועלת אחריני, דאפשר דליכא בהני ציורים תועלת אחריני, ולעולם הוי הרכבה גמורה ככל ההרכבות, ואפ"ה הוזכרו משום ד"ירק באילן" עצמו הוא חידוש.

אלא דעדיין צ"ב למה הוזכרו ב' דוגמאות ברישא. (עיינ בחזו"א שם דאיתא וז"ל ופגם ע"ג קדה לבנה אשמעי' דקדה לבנה אילן וכדאמר עירובין ל"ד ב'. עכ"ל. ולכאור' צ"ב למה מתני' בא לחדש חידוש שאינו נוגע להלכות הרכבה, והרי אף אם קדה לבנה הוי ירק עדיין אסור להרכיב משום דהוי "ירק בירק". וצ"ע).

והנה ראיתי במשנה ראשונה על המשנה שם דאיתא וז"ל בתוך סדן של שקמה נראה דקמ"ל אע"ג דסדן שקמה אינו חשוב הפירות שלו דמדבריות הן ודמי לאילן סרק כמ"ש תוי"ט פ"ו מ"ד וסד"א דאין זה אילן קמ"ל דאפ"ה אסור וכו' והיינו נמי דקמ"ל בפיגם ע"ג קידה דפיגם גם הוא הפקר ולא חשיב ברפ"ט דשביעית. עכ"ל. לפ"ז י"ל דבדוגמא ראשונה נתחדש דאסור להרכיב "על" דבר אף היכא דלא חשיב פירותיו, כגון שקמה, ואח"כ נתחדש יותר מזה, דאפילו כשמרכיב דבר שלא חשיב פירותיו אסור, דהו"א דרק כשמרכיב "על" דבר דלא חשיב פירותיו אסור, כיון שיש תועלת גמור להדבר שמרכיב, אבל אם מרכיב דבר שלא חשיב פירותיו אינו מקבל כ"כ תועלת מההרכבה, קמ"ל דגם זה אסור.

[הנה] לפי הנתבאר א"ש הא דדוקא בדוגמא ד"פיגם על גבי קדה לבנה" קתני לשון "מרכיבין", דדוקא זהו הרכבה רגילה, משא"כ שאר הדוגמאות בהמשך המשנה. אבל עדיין צ"ב למה לא קתני האי לישנא גם לגבי הדוגמא ד"ירקות בתוך סדן של שקמה".

ואפשר דמבואר מזה ד"נטיעת ירקות בתוך סדן של שקמה" הוא באמת סוג ציור אחר, ולא הרכבה רגילה, וא"כ אפשר להסביר באופ"א החידושים דב' הבבות ברישא דמתני'.

הרי ביארנו שיש באמת תוספת חידוש בכל ציור שהוזכר במשנה ח', וא"כ עדיין א"ש היישוב הנ"ל להא דלא קתני ציור ד"אילן באילן", דלא היה בזה איזה תוספת חידוש, ועדיין ליכא רא' דב"אילן באילן" תמיד מתאחים המינים לגדל פרי חדש.

ג

אלא דהנה אף ד"אילן באילן" לא הוזכר במשנה הנ"ל, אבל שפיר הוזכר ציור ד"אילן באילן" בתוספתא, דעי' בתוספתא כלאים פ"א ה"ז וה"ח דאיתא אין נוטעין שרביט של רמון ולא עקצים של רמון [בצד] סדן של שקמה ואין נותנין זמורה בין שתי קורות כדי שתרכע ביניהן ואין נותנין שני מינין בשפופרת אחת כדי שיבלעו זה מזה ואין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן ואין מרכיבין קשות על גבי [האזמאזמא] ולא תרד על גבי ירבוז מפני שהוא ירק בירק, אין מרכיבין כשות על גבי [תאנא] מפני שהוא ירק באילן רבי יהודה מתיר ירק באילן אילן בירק רשב"ג מתיר משום ר' יהודה בן אגרא איש כפר עכו.

הרי דיש לכה"פ ציור א' בתוספתא דקתני עלה "מפני שהוא אילן באילן",

פו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

והיינו הא דאיתא דאין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן. "שתהא משמרתו", ולא לעשות פירות חדשים, דגם הכא ההרכבה היא כדי למתק הזיתים.

וא"כ התנא היה יכול להזכיר ציור זה במשנה ח', דיש בזה אותו סוג חידוש כאידך ציורים שהזכיר ועי"ז היה מזכיר דוגמא לכל הד' ציורים שהזכיר במשנה ז', ובע"כ כנ"ל שלא הזכירו משום דלית בו תוספת חידוש, דכיון דכבר נקט דאסור להרכיב "שיהא מקירו" "שתהא זורקת מימיה לתוכו" ו"שתהא משמרתו" שוב ליכא חידוש דגם אסור להרכיב כדי למתק הזיתים, די"ל דזהו דומיא ל"אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו" או דומיא ל"אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו", ואין צורך להתנא להזכירו במשנה.

והנה ציור זה באמת הוי דומה להציורים הנ"ל דמשנה ח' דאינם מתאחים לגדל פירות חדשים, דעיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ז דאיתא תני אין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן רבי יודן בעי ולית הדא פליגא על רבי לוי אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך כשתילי זתים סביב לשולחנך מה זיתים אין בהן הרכבה בניך לא יהא בהן פסולת הא מכלל שיש בהן פסולת שנייא היא הכא שהוא עתיד למתקה כהדא רבי שמעון בר' הוה משקי פרסתקיה יין מבושל בשביל למתקה. הרי מבואר דהאי הרכבה היא דומה לההרכבות הנ"ל שיש להו תכלית מסויימת כגון "שיהא מקירו" "שתהא זורקת מימיה לתוכו"

ענף ב

בענין אתרוג הכושי

א

עיינן במשנה במסכת סוכה דף לד ע"ב דאיתא אתרוג הכושי פסול. ופרש"י וז"ל הכושי שבא מארץ כוש ושחור הוא. עכ"ל. ועיי"ש בגמ' בדף לו ע"א דאיתא אמר מר אתרוג כושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול אמר אביי כי תנן נמי מתניתין דומה לכושי תנן רבא אמר לא קשיא הא לן והא להו. ופרש"י וז"ל דומה לכושי שגדל כאן והרי הוא שחור, פסול שנדמה הוא קונטרפא"ט בלעז אבל כושי עצמו היינו טעם דכשר דאורחיה הוא, הא לן והא להו לעולם מתניתין כושי נמי פסיל ולא קשיא מתניתין לבני ארץ ישראל שרחוקין מארץ כוש ואינם רגילים בהם ברייתא לבני בבל שקרובים לכוש ורגילין בהם ומכל מקום בגדל כאן ודומה לכושי נדמה הוא ופסול. עכ"ל.

[הנה לענין דברי אביי הנ"ל עי' בכפות תמרים בסוגיא שם דאיתא וז"ל קשיא היכא רמיזא דמתני' איירי בדומה לכושי הלא אתרוג הכושי קתני, י"ל דאביי דייק מדקתני הכושי בה"א דמשמעותו הוא דומה לכושי, דאלו היה ר"ל אתרוג שבא מארץ כוש היל"ל כושי כמו איש מצרי, ולפי זה אביי תרץ מתני'

אבריייתא בתרייתא אבל ברייתא דלעיל דקתני אתרוג כושי פסול היא סותרת לברייתא אחרת וצ"ל דהיא משובשת וצ"ל אתרוג הכושי. עכ"ל. הנה לפ"ז דברי אביי הם מיוסדים על הא דתני במתני' "אתרוג הכושי". ויש להעיר דבד"ס איתא במשנה הגירסא "כושי" במקום "הכושי".]

הנה מבואר דהאתרוגים בכוש הם שחורים, אבל האתרוגים בארצות אחרות אינם שחורים. ואפשר דחזינן מזה כיסודו של הרמב"ם בריש פ"ג מהל' כלאים ה"א וז"ל יש מינין בזרעים שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד שיראה כשני מינין ואע"פ שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה. עכ"ל. הרי מבואר ברמב"ם דמין א' נפרד לצורות הרבה מחמת "שינוי המקומות", ולכאורה היינו כהענין הנ"ל דמין א' דאתרוג נפרד לצורות הרבה, דיש אתרוגים ששחורים ויש אתרוגים שאינם שחורים, ואינם כלאים זב"ז, והאי שינוי הוא מחמת שינוי המקומות, וכמו דחזינן דבכוש הם שחורים אבל בארצות אחרות אינם שחורים. (ואין יסודו של הרמב"ם רק נוגע ל"זרעים", אלא הוא גם נוגע לפירות האילן כמוש"כ הרמב"ם

פח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ומום בו ולפי' בארץ ישראל הכושי שבא מארץ כוש פסול שמשונה הוא להם שאין רגילין בו. עכ"ל).

ב

הנה בענין עצם הדבר שמבואר בסוגיא הנ"ל דהאתרוגים בכוש הם שחורים ראיתי בספר א' שתמה דכפי מה ששמע ממי שהיה בכוש זמן רב, וראה האתרוגים אשר שם מכמה מקומות דאינם שחורים כלל, אלא כמו אתרוג תימני, והיינו בארץ חב"ש הסמוכה לתימן שקורין אתיופי"א וברור שארץ חב"ש היא ארץ כוש שבגמרא, ממה שמצינו בפרשת נח כוש ומצרים וגו' שפטר רב סעדיה אלחבש"ה ומצר וגו', וכן במגילת אסתר המולך מהודו ועד כוש פתר מן אלהנ"ד אלא אלחבש"ה ובשאר דוכתי. ועד"ז ע"י ברש"ש בסוגיא שם שהקשה וז"ל אבל הוא היפך המציאות כי כוש (העטיאפי"א) היא דרומית מערבית לא"י ובבל מזרחית צפונית וא"כ אדרבה א"י קרובה לכוש יותר מבבל ולפרש איפכא ג"כ לא יתכן דמתניתין תשמיע לבבל. עכ"ל.

ולבאזרה כל זה מיושב ע"פ מה שראיתי שכתב הג"ר דוד קאהן שליט"א וז"ל הנה עיין בסוכה לו שהגמרא הקשה על מה ששנינו במשנה שאתרוג הכושי פסול והא תניא כושי כשר ורבא מתרץ דהא לן והא להו וברש"י שם ד"ה הא כתב שהמשנה לבני ארץ ישראל שרחוקים מארץ כוש ואינם רגילים בהם וברייטא לבני בבל שקרובים לכושי ורגילים בהם עיי"ש, ודבריו צ"ע שהרי כוש מתרגמים

שם בהמשך שמחמת יסוד זה "האגסים עם הקרוסטמלים והפרישים עם העוזרדין אינן כלאים זה בזה".

אבל אפשר דזה אינו, דאף שיש אתרוגים שחורים ויש אתרוגים שאינם שחורים, אבל אפשר דעדיין לא "נראים כשני מינין", והחידוש של הרמב"ם הוא שיש מין א' שנפרד לב' צורות עד כדי שנראים כשני מינים, ולכן הו"א שהם כלאים זב"ז, וקמ"ל דאינם כלאים זב"ז, אבל היכא שלא נראים כב' מינים זהו פשוט שיש איזה שינויים קלים ע"י שינוי המקומות.

אולם הנה ברש"י איתא כנ"ל דהטעם דאתרוג שחור פסול בארץ ישראל היינו משום ש"נדמה". ורש"י לא ביאר למה "נדמה" פסול. ולכאורה משמע מסתימת דברי רש"י דנדמה הוא עצמו סיבה לפסול האתרוג, וא"כ חזינן ד"נדמה" אינו רק שינוי מראה שגורם שאין האתרוג הדר, אלא יש חלות באתרוג שהוא נדמה ולא נראה כאתרוג. וא"כ לכאורה חזינן דאתרוג שחור באמת נראה כמין אחר ואפ"ה למעשה הוי אתרוג, וא"כ חזינן דשינוי מקומות גורם למין א' שנראה כב' מינים, ואפ"ה למעשה הוי מין א' ואינם כלאים זב"ז.

(ועייין בספר המכתם במס' סוכה שם דאיתא וז"ל אתרוג כושי כלומר שבא מארץ כוש שדרכן להיות שחורים כפי טבע הארץ וכו' דומה לכושי הוא שגדל כאן והוא שחור ודומה כאילו גדל בארץ כוש פסול ששינוי הארץ הוא זה

עטיפיה וכן הוא בתרגום השבעים ובכמה מקראות ומדרשים מבואר שמצרים וכוש סמוכים זה לזה וידוע שהיא סמוכה לארץ ישראל מבבל וברש"ש הקשה כנ"ל והניח בצ"ע, ולענ"ד נראה דלק"מ דשיטת רש"י בש"ס לפרש דכל מקום שנקטו כוש קאי על אינדיה, דעי' ביומא לד, ב ד"ה הנדוין שכתב וז"ל שהיו מפשתן של ארץ הנדוין והיא ארץ כוש כדמתרגם יונתן בן עוזיאל היהפך כושי עורו הנדוואה וכו' וכ"כ בפ"ק דקידושין וכ"כ ביומא פא, ב ד"ה מבי, ברכות לו, ב ד"ה הינדואי, ועי' רש"י ע"ז טז, א ד"ה בפרזלא והיא באמת יותר סמוכה לבבל מלארץ ישראל, אמנם נראה שאין כאן פלוגתא בין התרגום יונתן לתרגום השבעים בכל מקום, דהנה בבראשית י:ז-ט מבואר שבני כוש נסעו לארץ בבל (ועיין יומא י, א) וגם נסעו לאפריקה ויסדו שתי מדינות שנקראו על שם האומה וכו' הובאה אומה ישנה שמקום מושבה היה באפגניסטאן והיתה נקריית כושייטס, וכן נמצא מקום שנקרא הינדוכוש שקרובה לסוסה שהיא שושן

הבירה, ועיין בפירוש רבנו אברהם בנו של הרמב"ם עה"ת עמוד ל"ח ובהגהות שם שפירש שכוש בקרא בראשית ב, יג הסובב את כל ארץ כוש אין זאת עטיפה אלא מדינה אחרת ששמה ג"כ כוש ולפי הנ"ל היינו אינדיה, ולפ"ז נראה להסביר שרב ושמואל (במס' מגילה) נחלקו בביאור ה"כוש" שמוזכר בריש אסתר אם פירושו עטיפיה או אינדיה אבל הכל מודים שישנן שתי מדינות ששמן כוש. עכ"ל.

וא"כ אפשר דהאתרוגים בעטיפיה ומדינות אפריקה אינם שחורים כאתרוגי תימן, אבל אפשר דהאתרוגים במדינות יותר מזרחיות הם שחורים.

[עוד י"ל בכל זה דאחרי שסנחריב בלבל כל האומות שוב לא היה ארץ כוש מיוחד דוקא ל"כושים" וממילא גם נשתנו האתרוגים שלהם מלהיות אתרוגי כושים, אבל א"כ נצטרך לומר דדיני ארץ כושי שדיברו עליהם חז"ל לא היו נוגעים בזמנם, ופשוט דקשה לומר כן].

ענף כא

אתרוג הכושי פסול משום "נדמה"

טפי מנדמה והכא חזינן דאתרוג דנדמה אסור דאיתא דף ל"ו דומה לכושי פסול פירש"י גדל כאן ונדמה לכושי נדמה הוא ופסול וא"כ כ"ש כלאים דפסול באתרוג והאי גרטיז"א הוא כלאי האילן פשיטא דפסול אלא דקשה מנלן איסור כלאים ונדמה באתרוג דהא בקדשים בכור ומעשר צריך קרא שם בפרק מרובה וא"כ אתרוג מנלן וי"ל דהא כתב הרא"ש בפרק לולב הגזול בפשט דנולדו בו סימני טריפות מהו דפסולי דאתרוג אין עיקרן אלא מד"ס והשתא דתקון רבנן באתרוג כעין דאורייתא בקדשים וכ"כ הר"ן בר"פ דפסול הדר מסרה הכתוב לחכמים איזה הדר ולדעת הטור דכתב בסימן תרמ"ח דספיקא דאורייתא הוא צ"ל דהל"מ הוא בפסולי אתרוג וא"כ גם גבי כלאים הוי כן. עכ"ל. עע"ש. הרי מבואר להדיא דלפי רש"י אתרוג הכושי פסול משום שהוא "נדמה".

הנה מבואר בדברי הט"ז דאם נדמה פסול כל שכן שכלאים פסול.

הנה לעיל הערנו דלמה לא הוזכר בחז"ל הפסול דאתרוג המורכב. ולפי הנתבאר י"ל דכיון דחז"ל הזכירו הפסול דאתרוג הכושי שוב לא הוצרכו להזכיר הפסול דאתרוג המורכב, דאם אתרוג הכושי פסול כל שכן אתרוג המורכב פסול.

הנה ראינו דבמשנה בסוכה דף לד ע"ב איתא דאתרוג הכושי פסול. ובגמ' בדף לו ע"א איתא אמר מר אתרוג כושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול אמר אביי כי תנן נמי מתניתין דומה לכושי תנן רבא אמר לא קשיא הא לן והא להו. ופרש"י וז"ל דומה לכושי שגדל כאן והרי הוא שחור, פסול שנדמה הוא קונטרפא"ט בלעז אבל כושי עצמו היינו טעם דכשר דאורחיה הוא, הא לן והא להו לעולם מתניתין כושי נמי פסיל ולא קשיא מתניתין לבני ארץ ישראל שרחוקין מארץ כוש ואינם רגילים בהם ברייתא לבני בבל שקרובים לכוש ורגילין בהם ומכל מקום בגדל כאן ודומה לכושי נדמה הוא ופסול. עכ"ל.

הנה חזינן ברש"י דהטעם דאתרוג שחור פסול בארץ ישראל היינו משום ש"נדמה". ורש"י לא ביאר למה "נדמה" פסול. ולכאורה משמע מסתימת דברי רש"י דנדמה הוא עצמו סיבה לפסול האתרוג.

ועי' בט"ז בסי' תרמ"ט ס"ק ג' דמיירי בענין אתרוג המורכב וכתב בתו"ד וז"ל ונ"ל לאסור מטעם אחר דבפרק מרובה שם אמרי' אא"א לרבויי אתא תרי ריבויי ל"ל השתא כלאים אתרבי ליה נדמה מבעיא ש"מ דכלאים יש לאסור

ענף כב

בענין אתרוג התימני

א

הנה עיין לעיל שראינו דבספר מועדים
 זמנים ח"ו סי' ס' איתא וז"ל
 ואקדים לבאר לו אודות אתרוג מזן תימני
 שנתפשט מאד בזמן האחרון והם בדרך
 כלל גדולים ואין בהם כמעט מיץ ומצורתם
 נראים כפראים ובלתי מורכבים אבל מאידך
 גיסא יש בהם ריעותא גדולה שאין בהם
 מיץ ולפי מסורת שלנו אתרוג פירי רק
 הקליפה עבה אבל בזה דומה למילון
 שאין בהו פירי ניכר וקליפה סביב וע"כ
 נראה כמין אחר ולא אתרוג וכן אין
 ברובם בליטות שזהו מסימני אתרוג וציפה
 בפנים ניכר היטב מעיקר צורת אתרוג
 וא"כ הזן התימני אינו בצורת אתרוג
 שנהגו אבותינו ואבות אבותינו ולפי דעת
 הר"ר שרגא שלומאי ז"ל השתמשו בתימן
 באתרוגים אלו לאכילה ותחבו ייחור אתרוג
 לפני השתילה לתוך פרי מילון כדי שיומתק
 ואינו פרי אתרוג טהור ומייתי מפ"א
 דכלאים מ"ח שאין תוחבין זמורה של
 גפן לתוך אבטיח שתהא זורקת מימיה
 לתוכו ולדעתו הגויים שם הרכיבו וכיון
 שנשאר עלה צורת אתרוג לא הקפידו אם
 כולו כפי אתרוג טהור ודבריו צריכים
 בדיקה והוא מבטל לגמרי כדברי הבל
 הרעיון שהיו פרימיטיביים ולא ידעו
 להרכיב שידוע מימות עולם לכל חקלאי

וכמבואר במשניות ובקדמונים ולדעתו
 לדידן אין לנו אלא האתרוגים שאבותינו
 נהגו לברך עליהו ואין לשנות ומיהו
 בשעתו רבינו החזו"א זצ"ל פסק שהם
 אתרוגים וכשרים למצוה ומה עוד שניכרים
 בצורתם בלי פיטום ויש בזה מעלה גדולה
 וכמו שהסברתי במק"א ואכ"מ אבל פשיטא
 שהמברכין עליהו יש להם על מה לסמוך
 וכמש"נ. עכ"ל.

הנה י"ל דזה דהאתרוגי תימן הם מתוקים
 אינו סיבה לומר שהם מורכבים,
 דהא י"ל שזה שהם מתוקים אינו משום
 שהרכיבם בפרי כעין מלו"ן, אלא משום
 שזהו עצם טעמו של האתרוג, דעי' במס'
 סוכה דף לו ע"ב דאיתא "והא רבי חנינא
 מטביל בה ונפיק בה" ועיי"ש במשנה
 בדף מה ע"א דאיתא "מיד תינוקות
 שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן",
 הרי מפורש דאכלו אותם אתרוגים
 שהשתמשו בהם למצוה, ושאלו אותם
 "מיד" בלי לטגנם בצוקער ודבש וכיו"ב,
 וא"כ בפשוטו חזינן שיש לאתרוג עצמו
 טעם טוב, ולא משום שמורכבים, וכדברי
 מרן החזו"א הנ"ל שהכשיר אתרוגים
 תימנים. אלא דעדיין לא חזינן שאותם
 אתרוגים היו מתוקים, אפשר דהיה להם
 טעם טוב אבל לא מתוק. אולם עיין

צב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

במס' שבת דף קט ע"ב דאיתא רב הונא בר יהודה אמר לייטי אתרוגא חליטא ולחייקיה ולימלייה דובשא ולותבה בי מיללי דנורא וליכליה, ופרש"י אתרוג חליטא מתוק, עכ"ל, הרי מפורש שיש אתרוגים מתוקים, וא"כ זה שאתרוגים תימנים הם מתוקים אינו ריעותא בייחוסם.

[שוב העירוני הגרימ"ו שליט"א, דעי' דף על הדף שבת ק"ט ע"א דאיתא דהגאון רבי יעקב חיים סופר זצ"ל בעל כף החיים נשאל: בענין האתרוגים הגדלים בבבל שהם מתוקים, והגדלים בארץ ישראל שהם חמוצים, אם יש חשש על מין אחד שאינו אתרוג או מורכב. והשיב: הנה במין האתרוגים יש מתוקים ויש חמוצים, וכן מוכח בהדיא וכו' ופירש רש"י ז"ל, "אתרוגא חליטא, מתוק", ואם כל פרי עץ האתרוג מתוק למה ליה למימר אתרוגא חליטא, הוי ליה למימר אתרוגא סתמא ואני יודע שהוא מתוק, אלא מדקאמר אתרוגא חליטא ולא אמר אתרוגא סתמא, מוכח שיש במין האתרוג מהם מתוקים ומהם חמוצים, ולכך הוצרך לומר לייטי אתרוגא חליטא, והוא ברור. לפיכך שניהם כשרים בין האתרוגים החמוצים בין האתרוגים המתוקים, ואין מחמת זה חששא על שום אחד מהם. ועיין בספר רוח חיים או"ח (סי' תרמ"ח אות ד') שהוכיח כן מכמה פוסקים עיין שם, ולענ"ד אין צורך לזה כי כן מוכח בהדיא בגמרא וכנז'. עכ"ד].

ב

הנה לגבי אידך טענה הנ"ל שיש שינויים

בין אתרוג התימני לאתרוגים אחרים עדיין לית מזה ראי' דשום א' מהם מורכבים, דעי' ברמב"ם בריש פ"ג מהל' כלאים דאיתא וז"ל יש מינין בזרעין שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד שיראה כשני מינין ואע"פ שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה. עכ"ל. הרי מבואר ד"שינוי מקומות" גורם לב' פירות מאותו מין ליראות כשני מינין, וא"כ שפיר אפשר דאתרוגי תימן ואידך אתרוגים הויין אותו מין.

אלא דא"כ אחרי זמן מסויים יש להאתרוגי תימן שנטעו בארץ ישראל ובאמריקה להתחיל להיות דומה לאידך אתרוגים, וצ"ע בזה. ושו"ר דכ"ה האמת דעי' בארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ז דאיתא וז"ל קצת מין כחדרי הזרע באתרוג תימני, כשנסעתי עם מו"ר זצוק"ל למושב התימנים לקנות אתרוגים היינו מבקשים מבעל העץ שיוריד אתרוג מהעץ ויפתחו כדי לראות אם אין בו מין, שזה אחד מהסימנים שלו שלא מורכב, פעם פתחתי אתרוג גדול והי' בו קצת מין בחדרי הזרע, ואמר מו"ר שזה לא מוכח עדיין שמורכב מפני שאפשר שזה בא כתוצאה מהעבודה וסוג הקרקע, אבל אמר לי מו"ר שבכלל יש לחשוש שהם מרכיבים, כבר זה אמר לי מו"ר לפני שנים, גם בתשל"א אמר לי מו"ר שיש כבר חשש מורכב אצלם, העובדא הנ"ל הוי אצל יהודי מהעדה התימנית שמו"ר ואני קנינו כמה פעמים מאתרוגיו, והי' קוטפם מהעץ

ג

הנה ראיתי דאולי יש מקום אחר לדון לגבי אתרוגי תימן, דעי' בס' תשובות והנהגות ח"א סי' שפ"ב דאיתא וז"ל בתשו' בית מאיר לאורח חיים מעורר לפסול אתרוגי קורפו משום שם לווי דבמה שנקראים אתרוגי קורפו זו סיבה לפוסלם עיין סוכה ל"ג שרק בהדס שנאמר בו ענף עץ עבות כשר אף בשם לווי אבל באתרוג ששמו פרי עץ הדר וכמבואר ברמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש שם לווי פוסל ולכן אתרוגי קורפו פסולין ובחלקת יואב דחה דבריו שאתרוגי קורפו דומין לכל אתרוגים רק שנקראים על שם מקומם ואין בזה פסול שהלא אם היו גדלים כאן היו נקראים אתרוג סתם ונקראים קורפו רק על שם מקומם, אמנם "אתרוג תימני" אין הכונה רק שהגיעו ממדינת תימן אלא זהו סוג מסוים והוא שם לתוארו המיוחד שניכר במראהו החיצוני ומבנה הפנימי שלו וזהו סיבת השם לווי שלו אתרוג תימני ובשם לווי הלא פוסל הבית מאיר זצ"ל, אבל לחלקת יואב י"ל שבתימן היו נקראים אתרוג סתם וע"כ גם בא"י שנקראים אתרוג תימני אין לפוסלם. עכ"ל.

הגרימ"ן שליט"א הוסיף וז"ל אינו מובן שהרי יש כ"כ הרבה זנים, וכל זן שמו עליו, ואין לנו אתרוג סתם, וא"כ כולם פסולין, בשלמא באיזוב, וכדו' שהיה מין סתם, והיה מין עם שם לווי, אבל הכא כולם שמם עליהם, וכן בהדסים יש את ההדס הצפתי, ויש את ההדס התימני,

בנוכחותינו, בשנים הראשונות לא קנינו אצל אדם מסוים רק הסתובבנו במושב התימנים אצל כמה תימנים שכבר ידענו מהם וקנינו אצל מי שמצאנו יפים כמה פעמים לא מצאנו לקנות אצל הנ"ל וכמדומה שהיתה גם שמיטה באמצע, כשחזרתי לקנות אצלו מצאתי אצלו עץ אתרוג נטוע במקום אחר בחצרו שממנו לא לקחנו בפעמים הקודמות ועליו אתרוגים תימנים גדולים, הורדתי ממנו אתרוג גדול ופתחתיו וראיתי בו קצת מיץ בחדרי הזרע, וע"ז אמר מו"ר כנ"ל והיינו דקצת מיץ לא מרע לחזקה היכא שמוחזק מקום זה שאתרוגיו התימנים לא מורכבים, מה שמו"ר אמר לי שאפשר באתרוג תימני קצת מיץ מהסכות הנ"ל הדבר אושר לי ע"י אגרונם חרדי שאמר לי שזה אפשר, וכן אמר לי שמסכות אלה אפשר שלא אתרוג אחד יהי' הרבה גרעינים ולשני פחות, ולאחד יהי' גרעינים גדולים ולשני גרעינים קטנים, א"ה לפני הרבה שנים כשדברתי עם מו"ר צוק"ל בענין מיץ הנמצא בחדרי הזרע של אתרוגים משאר הזנים אמר לי מו"ר דמהתוספתא מוכח שלא אתרוגים יש מיץ דאיתא בתוספתא תרומות פ"י ברייתא ב' לגרסת אור הגנוז מעי אתרוג והיינו חדרי הזרע עם קצת מיץ וכן פי' הרמב"ם בפ"ג מ"ג בעדיות מעי אבטיח הזרע והרוטב שבתוכו וע"ע להלן אמנם ברמב"ם פ"א ה"י מתרומות לא כתוב מעי האתרוג אלא קליפי האתרוג וכן הגר"א ז"ל גרס בתוספתא קליפי ולא מעי הובא שם במנחת בכורים ולפי"ז אין רא"י שיש מיץ באתרוגים. עכ"ל.

צד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ידי חובתו בפסח מיתביה אזור ולא אזור
יון ולא אזור כוחלי ולא אזור מדברי ולא
אזור רומי ולא אזור שיש לו שם לוי
אמר אביי כל שנשתנה שמו קודם מתן
תורה ובאת' תורה והקפידה עליה בידוע
שיש לו שם לוי והני לא נשתנה שמייהו
קודם מתן תורה כלל רבא אמר הני מרריתא
סתמא שמייהו והאי דקרי להו מרריתא
דאגמא משום דמשתכח באגמא, וכן אמר
אביי בחולין ס"ב ע"ב, ורבא אמר התם,
הני כופשני צוצייני באתרייהו סתמא קרי
להו, וא"כ כיון שבני תימן לקחו אתרוג
זה, א"כ נשתנה שמו אחר מתן תורה, או
משום דבאתרייהו אתרוג סתמא קרי להו,
וכן באתרוגי קורפו, וצ"ע. עכ"ל.

עי' לקמן.

ועוד הרי גם בזמן הגמ' היה הדס מצראה,
בסוכה ל"ג ע"א, ולא נפסל משום שם
לואי, משום דאמר' עץ עבות מכל מקום,
וכן שם ל"ד ע"א לגבי חילפא גילה, וכ'
הרא"ה, בל"ג ע"א, "דכי אמרינן שם לוי
היינו בשפרט הכתוב שמו כגון אזור
כדאמרינן לא איזוביון וכו", וכן בריטב"א
שם, "ולקמן אמרינן ערבי נחל אמר רחמנא
מ"מ, ופירוש שניהם דכי קפדינן אשם
לוי היינו היכא דאפקיה רחמנא בשם
פרטי כגון אזור ומרור וכיוצא בהן, אבל
הכא כל היכא דהוי עץ עבות או שהערבה
ממין הגדל על הנחל בהכי סגי דלהכי
אפקיה רחמנא בשם כלל", וא"כ לכאור'
גם פרי עץ הדר מכל מקום. ועוד דבסוכה
י"ג ע"א, אמר רב חסדא אמר רבינא בר
שילא הני מרריתא דאגמא אדם יוצא בהן

ענף כג

אתרוג הכושי ואתרוג התימני

היו תאנים שחורות ולבנות, בחולין קל"ו ע"ב וכריתות י"ט ע"ב, וענבים שחורות ולבנות, בברכות נ"ו ע"ב, וגם הלבן שבשניהם, אינו לבן ממש אלא ירוק, אלא שאינו שחור) אינם שחורות ממש, אלא אדום כהה, ואעפ"כ נקראו שחורות, שדם שחור אדום הוא אלא שלקה, כדאמרי' בסוכה ל"ג ע"ב, ונדה י"ט ע"א, ועי' מעדני יו"ט חולין פ"ג אות ק', והרי האתרוגים הבאים מקרלפוניה, הם אדומים, וא"כ אפשר שיש מקומות ששם הוא אדום כהה קרוב לשחור, ולענין הדס, פסלי' גם אדום, משום דשחור אדום הוא.

ויל"ע לגבי אתרוג, אי אדום פסול, די"ל דוקא הדס משום דשינוי מעליו, אבל אתרוג אדום, כולו אדום, רק יל"ע מדין כושי שהוא שינוי לבני א"י, הכ"נ באדום, אולם במדינה שאין גדלין בה אתרוגים, ומביאין מכמה מקומות, יל"ע אי כשר, אבל בגמ' מבואר דאם רגילין להביא כושי כשר, שהרי לבני בבל כשר הוא, אמנם בל"ה ע"ב מכשיר בנגלד כאחינה סומקא, ופי' רש"י "תמרה אדומה ואף זה לאחר שנקלף נהפך לאדמומית כדרך כל הנקלפים בפירות", וא"כ אדום כתמרה יהיה כשר, דהיינו אדום בהיר, כמו צבע שיש בפירות

הנה לעיל כתבנו שיש טוענים דבע"כ שאין אתרוגי תימן ואתרוגים אחרים מין אחד, ובע"כ דרק א' מהם כשרים, מחמת השינויים רבים שיש ביניהם, וכתבנו דלכאורה י"ל דזה אינו מחמת דברי הרמב"ם הנ"ל בהל' כלאים די"ל דאתרוג הוי סוג פרי שנפרד לצורות הרבה מחמת שינוי המקומות, וא"כ שפיר אפשר דאתרוגי תימן ואידך אתרוגים הויין אותו מין. (וכתבנו דא"כ אחרי זמן מסויים האתרוגי תימן שנטעו בארץ ישראל ובאמריקה יתחילו לראות כאידך אתרוגים, וצ"ע בזה. וכנ"ל שו"ר בארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ז שכ"ה האמת).

הנה לפי הנתבאר יש להעיר, דאף אם הדברים כנים שי"ל שאתרוגי תימן ואידך אתרוגים הם מין א', עדיין י"ל דבע"כ דא' מהם פסולים, די"ל דבע"כ דא' מהם הוא "נדמה" ויש לפוסלו דומיא דאתרוג הכושי. וצ"ע.

הוספה

קבלתי מכתב בענין אתרוג הכושי מהגרימ"ו שליט"א וזת"ל הנה השחור שבאתרוג הכושי, יכול להיות גם אדום כהה, שנקרא ג"כ שחור, שהרי תאנים וענבים שחורות, (שגם בזמן חז"ל

צו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הנקלפים, כמש"כ רש"י, אבל אתרוגי קלרפוניא, הם סוג אדום אחר, וגם הגמ' אפשר רק בנקלף שכן הדרך, אבל לא בעיקר גידולו, דאפשר שזה נחשב שינוי, וגם הרמב"ם בפ"ח מלולב הל' ד', כ' "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", וכן פי' הראב"ד בהל' לולב שלו, בתמים דעים סי' ר"ל, וכ"ה בשו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעיף ו, וא"כ אין לנו מקור להכשיר איזהו צבע אדום, ובס' העיטור בהל' לולב כ' בני בבל שרגילים שחורים הבאים מארץ כוש שלקה כשר דמינא דאתרוג הוא דומה לכושי שהוא אדום ודומה לשחור פסול שלקה".

אולם בבראשית רבתי תולדות כ"ה פס' כ"ה, איתא, פרי עץ הדר זו מלכות בבל מה אתרוג זה דומה לזהב כך אנת הוא ראשה די דהבא, ובמד' ר' תנחומא פ' חקת איתא, אדומה זו בבל שנאמר אנת הוא רישא די דהבא, הרי שמפ' בזהב אדום, וברש"י עירובין נ"ג ע"ב, אתריגו לפחמין ארקיעו לזהבין הבעירו את הפחמין להיות אדומין כאתרוג שישטחו גחלים הלוחשות על פי הכירה להתחמם כנגדן, ארקיעו שטחו כמו רקיע, לזהבין גחלים לוחשות אדומות כזהב", אך י"ל שהם מדרשים חלוקים, שהרי בתו' סוכה ל"א ע"ב ד"ה הירוק כ' ד"עיקרו דומה לשעוה", ובמהרי"ל הל' אתרוג אות ט"ז, כ' "היה פוסל לקנות האתרוגים הירוקים כלם ככרתי שקורין גרינא דשמא ישאר באותה צבע ואתרוג

הירוק ככרתי פסול רק אם במקצת התחיל להיות מוריקא ככרכום שקורין געלפליכט התירה", אבל בזוהר תוספת שמות דף רעז עמוד א, ושמא דיליה אקרי זהב ירקרק ורזא דא אוקמוה חברייא אסתר ירקרוקית היתה גוון אתרוג וכלא חד, תיקוני זוהר נ"ו ע"ב, ואם היא ירוקא היא משובחת יתיר כדיוקנא דהות אסתר ירקרקת דאתמר בה ותלבש אסתר מלכות, שם קל"ד ע"ב, למהוי ירוק כשבעה מיני דהבא ואתרוג איהי ירוקא ואסתר מתמן הות ירקרוקת, והרי במגילה י"ג ע"א כ' רש"י בד"ה ירקרוקת, "כהדסה זו", ועי' בכורי יעקב סי' תרמ"ח ס"ק נ', שנחקשה בזה, וכ' דאולי ס"ל דירוק ככרתי כשר, אבל בתו"ז הנ"ל דף נ"ו, איתא, ואתקריאת הדסה על שם הדס והדס אית ליה תלת הדסין לאשתכללא בתלת אבהן וא"כ לא דרשו מדומיא דהדס, וגם י"ל, דיש הדסים שהם ירוק בהיר, ובפרט אחורי ההדסים, וכך הסברא, שאין דרך פני אדם להיות ירוק כהה, ועי' ברש"י ברכות נ"ז ע"ב, שכ' רש"י "תכלת ירוק הוא ומי שפניו ירוקים חולה הוא", וי"ל דגם המהרי"ל היינו שמתחיל להצהיב, ויש בו מעט ירקנות, אלא שנעשה בהיר, ולא צהוב לגמרי כתו', וגם ברמב"ם דלעיל, כ' "ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", מבואר שצבעו ירוק, אבל אולי קורא לזהב ירוק ג"כ, וכמש"כ תו', וכן בתיקו"ז שם נ"ו ע"ב, פי' בכסא מלך, הובא בניצוצי זהר, "הדס כשנתייבש בחמה עת שנגמר בישולו הוא צהוב כמראה הזהב ממש", וא"כ גם כונת הזהר, למראה זהב, וצ"ע.

ענף כר

שיטת הרמב"ם בענין אתרוג הכושי והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב

ביותר כאדם כושי הרי זה פסול בכל מקום. עכ"ל. הרי דהרמב"ם סובר ד"דומה" לכושי היינו שחור ביותר, דומה לאדם כושי, ובכה"ג הוי פסול בכל הארצות.

הנה לפי הרמב"ם אין דומה לכושי פסול משום "נדמה", וא"כ לכאורה לית מזה מקור כלל לפסול אתרוג המורכב. ולפ"ז להרמב"ם הדרא ההערה לדוכתא, למה לא הוזכר בחז"ל הפסול דאתרוג המורכב. ושוב א"ש לומר בדעת הרמב"ם כהצדדים שנתבארו לעיל דמוכח מדבריו בכ"מ דס"ל דאתרוג המורכב כשר.

הנה עיין לעיל שראינו דלפי רש"י אתרוג הכושי פסול משום שהוא "נדמה", ולפ"ז הערנו ע"פ דברי הט"ז דיש מדין אתרוג הכושי פסול מקור להדין דאתרוג המורכב פסול, (וכן הערנו דלפ"ז אפשר דיש צד לפסול אתרוג התימני).

והנה כל זה הוא רק לפירושו של רש"י בהסוגיא דאתרוג הכושי, דלרש"י "דומה" לכושי היינו אתרוג שנדמה. אבל עי' ברמב"ם בפ"ח מהל' לולב ה"ח דאיתא וז"ל מקום שהאתרוגין שלהם כעין שחרות מעוטה כשרין ואם היו שחורים

ענף ב

אתרוגי מרוקו

הנה ידוע דא' הסוגי אתרוגים שאנשים רוצים לרכש היינו אתרוגים מ"מרוקו", ויש הרבה מקורות שיש לאתרוגים אלו "מסורה טובה", אלא שיש מפקפקים בהם מצד הא דעכ"פ הרבה פעמים אין בהם גרעינים. ויש סוברים שזה שייך להנידון דאתרוג המורכב, דיש סוברים דהרכבה הוא שגרם להם לאבד הגרעינים.

ועיין בספר ארחות רבנו חלק אתרוג דאיתא וז"ל אתרוגי מרוקו תשמ"א הגיע להגרח"ק שליט"א קונטרס מאמריקה בענין אתרוגים ממרוקו וכתוב שם שאחרים פסלום משום שלא מצאו בהם גרעינים ובקונטרס שם מכשיר אותם ומביא כן בשם רבני הדור שמסתמך גם על זה שמו"ר זצוק"ל נוטלו, והראה הגרח"ק שליט"א למו"ר זצוק"ל, ואמר

מו"ר להגרח"ק שישב להם שאין ראי' ממה שנוטלו משום שהוא לוקח הרבה סוגי אתרוגים, אבל הוא מברך רק על האתרוג המוחזק ממרן החזו"א, ולעצם השאלה אמר מו"ר שאם באמת אין לזן הזה גרעינים כלל מסתבר שאין זה האתרוג שיוצאים בו, אבל אמר מו"ר דהסברא היא שלאחרונים אחרים מהזן הזה מסתמא יש גרעינים רק לאלה שמגיעים לאמריקה לא מצאו בהם גרעינים דהא מגדלים מהם הרבה פרדסים ולפי"ז הוא אתרוג כשר, והגרח"ק השיב להם לאמריקה מכתב וכתב בו כל הכתוב לעיל פרט לסברת מו"ר דמסתמא וכו' והוסיף הגרח"ק במכתב ברייתא מתוספתא תרומות פ"י ב"ב שכתוב שם "גרעינים באתרוג" א"כ מוכח שיש גרעינים לאתרוג והראה את המכתב למו"ר ואמר שהוא בסדר. עכה"ל.

מערכה א

"מילי דמורכב" - בירור הצדדים הנוגעים לאתרוג המורכב

א

הנה הנידון אם "אתרוג המורכב" כשר למצות ד' מינים, לא הוזכר בחז"ל ובמב"ם ובטור שו"ע, אבל האחרונים הבאים אחריהם האריכו לדון בהאי נידון. [ומעניין דגדולי הפוסקים, הרמ"א והב"ח, הזכירו הנידון באורך בתשובותיהם, ואפ"ה לא הכניסוהו בחיבוריהם].

והנה עיין במשנה ברורה בסימן תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל, ומורכב היינו מאתרוג ולומונ"י או פאמראנ"ץ או שום פרי אחרת אפילו אם הבריק ענף מאילן אתרוג לתוך לומונ"י וכ"ש אם הבריק ענף מאילן לומונ"י תוך אילן אתרוג [אבל אם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשר] וכו' ודע שהסכימו האחרונים דיש להחמיר לענין אתרוג המורכב אפילו בשאר ימים. עכ"ל. ועיין בשו"ע או"ח סי' תרמ"ט ס"ה דאיתא וז"ל והפיסול שהוא משום עבודת כוכבים או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה או מפני שאינם מינים או שהם חסרים השיעור בין ב"ט ראשון בין בשאר ימים פסול. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק מ"ו דאיתא

וז"ל שאינם מינים כגון הדס שוטה בסימן תרמ"ו וצפצפה בסימן תרמ"ז ואתרוג המורכב. עכ"ל.

ועיין בערוה"ש בסי' תרמ"ח בס"ק כ"ז דאיתא וז"ל אתרוג המורכב פסול לגמרי אפילו כשאין אתרוג אחר ובזמן הקדמון היה אחד שרצה להורות להקל בזה ורבו עליו כל חכמי ישראל בצפת ואסרו לחלוטין וכו' ואין הסימנים מקובלים מהקדמונים אלא מה שראו במדינתם וכו' אבל על שאר מקומות אין ראייה וגם בהסימנים שבפנים בדקנו ולא נתברר לנו, ולכן קשה להעמיד על סימנים להלכה למעשה ולפ"ז אין לנו שום היתר על אתרוגים רק אותם שישראלים מעידים שיודעים הנטיעות מתחלתן שאין בהם שום הרכבה כמו אתרוגי ארצינו הקדושה שבשם גדולי ישראל ותלמידי חכמים ויראי אלקים משגיחים על הגינות שלא יהיה בהן שום הרכבה, אבל לאתרוגי קורפ"ו אין שום היתר אף בהכשירים שלהם שידוע לכל, שישראל מעטים שם וכבושים תחת ידם ויראתם על פניהם ואיך ידעו מה שעושים על פני השדה בגינותיהם ובכרמיהם אם ירכיבו אם לאו, ושמא תאמר הרי אינם חשודים להכשיל רק מה שיש להם טובת הנאה כמבואר

ק אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ביו"ד סי' קי"ח איברא דזה יש להם טובת הנאה רבה דידוע דכל מורכב גדל ממנו פירי יפה וכל שאינו מורכב הפירי אינה יפה ובכל הפירות כן הוא ואדרבא תקונם של אתרוגי קורפ"ו זה הוא קיקולם דבאמת הם יפים מאד ואין דומה להם וזהו מפני הרכבתם. עכ"ל.

הרי מבואר דלהלכה למעשה אתרוג המורכב פסול, אפילו בשאר ימים, אפילו כשאין אתרוג אחר, ואפ"ה הבאתי הכא כמה מהנידונים בזה ע"פ הסוגיות בפ' לולב הגזול, דעכ"פ יתבאר בזה הביאור לסיבה מהסיבות לפסול אתרוג המורכב והחידוש המונח בה.

ב

הנה עיין במס' סוכה בדף לה ע"א דאיתא תנו רבנן פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ואימא פלפלין כדתניא היה רבי מאיר אומר ממשמע שנאמר ונטעתם כל עץ איני יודע שהוא עץ מאכל מה ת"ל עץ מאכל עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה פלפלין ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה ואין ארץ ישראל חסרה כלום שנאמר לא תחסר כל בה, התם משום דלא אפשר היכי נעביד ננקוט חדא לא מינכרא לקיחתה ננקוט תרי או תלתא פרי אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלשה פירות הלכך לא אפשר, רבי אומר אל תקרי הדר אלא הדיר מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין הכי נמי יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אטו שאר פירות

לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אלא הכי קאמר עד שבאין קטנים עדיין גדולים קיימים, רבי אבהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה, בן עזאי אומר אל תקרי הדר אלא הדור שכן בלשון יווני קורין למים הדור ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג.

[הנה לכאורה יש ד' שיטות בביאור איך משמעות הלשון "פרי עץ הדר" היינו אתרוג. דהת"ק סובר דהמשמעות היא דבעינן פרי שטעם עץ ופריו שוה, והיינו אתרוג. ורבי אומר ד"הדר" הוא מלשון "דיר", וא"כ בעינן פרי דעד שבאין קטנים עדיין גדולים קיימים, והיינו אתרוג. ור' אבהו אומר ד"הדר" הוא מלשון "דר", וא"כ בעינן פרי שדר באילנו משנה לשנה, והיינו אתרוג. ובן עזאי אומר ד"הדר" הוא מלשון מילה יוונית שביאורו "מים", וא"כ בעינן פרי שגדל על כל מים, והיינו אתרוג. אבל פשיטא דקשה דאיך "רבי אבהו" שהוא אמורא יכול לחלוק על אידך שיטות הנ"ל. ולכאור' מוכח כהא דאיתא שם בכפות תמרים וז"ל רבי אבהו אמר אל תקרי הדר אלא הדר שדר כו' ק"ק איך ר' אבהו שהוא אמורא חולק על התנא י"ל דתרי אמוראים הוו אליבא דרבי מר אמר דרבי דריש לשון דיר ור' אבהו אמר דרבי דריש לשון דר באילנו משנה לשנה. עכ"ל. וא"כ באמת יש כאן ג' שיטות ולא ד' שיטות. ועוד הרי בלא"ה בין לרבי ובין לר' אבהו הייחוד דאתרוג הוא דהפרי דר על האילן משנה לשנה, (והשינוי

ביניהם היינו רק לענין משמעות הלשון.)
וא"כ אף בלי דברי הכפ"ת הוזכר כאן
רק ג' ייחודים של אתרוג ולא ד', חדא
ד"טעם עץ ופריו שוה", שנית ד"הוא דר
על האילן משנה לשנה", ושלישית ד"הוא
גדל על כל מים". ועי' בירושלמי בסוכה
פ"ג ה"ה (דף יד ע"ב) דאיתא כתיב פרי
עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר אי
זה זה אתרוג אין תימר רימונא פרי
הדר ואין עצו הדר אין תימר חרובה עצו
הדר ואין פרי הדר אי זה זה אתרוג,
הדר א"ר לוי שהוא דר באילנו משנה
לחבירתה, אמר רבי תנחומא תירגם עקילס
הדר הידור אילן שהוא גדל על פני המים,
תני רשב"י ולקחתם לכם פרי עץ הדר
עץ שפריו הדר ועצו הדר טעם פרי
כטעם עצו טעם עצו כטעם פרי פרי
דומה לעצו עצו דומה לפרי ואי זה זה
זה אתרוג. ולכאורה חזינן מדברי הרשב"י
ד"פריו הדר ועצו הדר" היינו "טעם עצו
ופרי שוה", ואין זה ייחוד רביעי לאתרוג,
וא"כ גם בירושלמי חזינן אותם ג' ייחודים
לאתרוג. וגם במדרש חזינן הני ג' ייחודים
לאתרוג, דעי' במדרש רבה ויקרא פ"ל
פ"ח דאיתא פרי עץ הדר תני ר' חייא
עץ שטעם עצו ופריו שוה זה אתרוג
הדר בן עזאי אמר הדר באילנו משנה
לשנה תרגום עקילס הגר הדר שהוא דר
על המים. ועי' ברמב"ם בהקדמתו לפירוש
המשניות דאיתא וז"ל כגון מה שאמרו
במאמר הכתוב פרי עץ הדר אולי יהיה
רמונים או חבושים או זולתם עד שהביאו
ראיה עליו ממה שנאמר פרי עץ הדר
ואמרו עץ שטעם עצו ופריו שוה, ואמר

אחר פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר
אחר פרי הדר על כל מים. עכ"ל.]

והנה בפשוטו משמע בסוגיא ד"אתרוג"
לא הוזכר מפורש בתורה, דהתורה
רק כתבה סימן להפרי, פרי שטעם עץ
ופרי שווה או פרי שדר על האילן
משנה לשנה או פרי שגדל על כל מים.
ולפ"ז עיקר הצדדים בנידון "האם אתרוג
המורכב כשר" צריכים להיות כך, דאם
יש ל"אתרוג המורכב" הני סימנים אז
הוא כשר, דהיינו אם אתרוג המורכב
הוי "טעם עץ ופריו שווה" ו"דר על
האילן משנה לשנה" ו"גדל על כל מים"
אז הוא כשר, ואם לית לאתרוג המורכב
הני סימנים אז הוא פסול.

ולפ"ז עכ"פ בהרבה מהציורים היינו
מכשירים אתרוג המורכב, דהא
בהרבה מהציורים עסקינן באופנים היכא
דאין העין יכול להבחין בין העצים שיש
בהם אתרוגים מורכבים להני שאין עליהם
מורכבים, ובע"כ שגידולם שווה. וא"כ
יש לאתרוגים המורכבים הני סימנים,
ויש להכשירם.

ג

אבל כבר העירו דבע"כ דזה אינו, דעיין
בחזו"א בהל' כלאים סי' ג' ס"ק
ז' דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכליות
ותפוז"ז יש להסתפק בהן אם הן מין א'
מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל
מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים
מספיקין להם, והם מתקיימין במחומר
משנה זו לחברתה שחונטים החדשים ושל

קב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אשתקד קיימים, וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הר"מ אפילו ב' מינין, ומיהו אפילו את"ל דאתרוג ולימון ב' צורות מחד מינא הן, מ"מ לענין מצוה קבלנו מאבותינו שהוא אתרוג דוקא, והוא פרי עץ הדר הכתוב בתורה, ואם הרכיב אתרוג בלימון לענין מצוה חשיב כתערובת מין אחר. עכ"ל. הרי דהחזו"א כתב דלימון ואשכליות ותפוזי"ג גדלים על כל מים וג"כ דרים על האילן משנה לשנה, דומיא דאתרוג.

(הנה מחמת זה ומחמת עוד חשבונות כנ"ל, החזו"א צידד דכל הני פירות הם מין א'. ועי' גם בשביעית סי' ט' ס"ק י"ז שכתב וז"ל וקרוב הדבר דפירות לימון ותפוזי"ג הן מינא דאתרוג וראוי להחמיר לדעת הר"מ. עכ"ל. ועיין בקונטרס הל' תרו"מ מהחזו"א נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג דאיתא וז"ל הפריש תפוזי"ג על אשכליות ולימון ואתרוג יש להחמיר שלא לאכול את התפוזי"ג דאפשר דכל הני מין א' אבל חייב להפריש עוד הפעם מאותו המין דלמא ב' מינים הם ועדיין הפירות בטבלין. עכ"ל. ויש להעיר בזה, דעי' בילקוט ראובני בפ' בראשית ובערך פירות שהביא בשם הרח"ו זלה"ה שיש ל' מיני פירות האילן, ובעולם הבריאה עשרה מהן לעומת י' ספירות שלה, ומפני שהם רחוקים מן הטומאה וקרוב לאצילות אין להם קליפה לא בפנים ולא בחוץ ונאכלין כמו שהן, ואלו הן ענבים תאנים תפוחים אתרוגים לימוני"ם אגסים חבושים תותים שורב"אש חרובין, ועשרה מיני פירות הם העולם היצירה והן סוד י"ס

דיצירה שהם בנונים בין עולם הבריאה ובין עולם העשיה, שאינן קרובות לטומאה כמו עולם העשיה, ולא רחוקים כמו עולם הבריאה, ולכן גרעיני הזרע בתוך הפרי אינו נאכל לפי שאינן רכים כגרעינים שבתוך הפירות דבריאה, ואלו הן זיתים תמרים גודגניות שופאייפ"אש פרישקו"ש זירגואים לאשמשישי"ש גינדא"ש אקאאני"ש נישפ"ולאש, ועוד י' מיני פירות יש בעולם העשיה לעומת י"ס, ולכן נאכל מה שבפנים, ונזרק מה שבחוץ, שקליפת הפרי היא מחיצה בינו ובין עולם התמורות, כדי שלא יקבל טומאה וז"ס היצר הרע והקליפה דבוקה בנפש ואלו הן, רמונים אגוזים שקדים ערמונים, לוזים הנקרא אלביאנ"אש, אלונים הנקרא אלביו"טאש בלע"ז, פריסין פניוני"ש פסת"וקיש, מאוזי"ז. עכ"ל. הרי לכאורה מבואר להדיא דאתרוגים ולימונים הם ב' מינים נפרדים. וצ"ע).

והנה כיון דכל הני פירות גדלים על כל מים ודרים על האילן משנה לשנה, א"כ אם אזלינן בתר הסימנים הנ"ל אז כמו שמכשירים אתרוג המורכב, יש גם להכשיר לימוני"ג אשכולית ותפוזי"ג, ומאיזה סיבה כ"ע מודים דאין להכשיר לימוני"ג אשכולית ותפוזי"ג, ובע"כ דלא אזלינן בתר הני סימנים, וא"כ גם אין להכשיר אתרוג המורכב מחמת הני סימנים.

[אלא דיש להעיר על עיקר דברי החזו"א שכתב דגם הני פירות כגון לימוני"ג גדלים על כל מים, דהנה לכאורה יש מקורות שיש "עניינים מיוחדים" בהא

דאתרוג גדל על כל מים, ולכא' משמע דהיינו דוקא ב"אתרוג" שנוטלים למצוה, דהנה העירוני דבזה"ק (ח"ב דף קכא ע"א) איתא וזה"ל אבל שאר עמא אחר לקיטתו מן גלותא עשורו אינון צדיקים דאתמר בהון (ויקרא כג מ) ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר הדר בעובדיהון דאחידאן במארי תורה ומצות, אחר לקיטה אזלין, לגביהו (ד"א ולגבי זרעים דתבואה, ואחר חנטה אזלין לגביהו) כאילן, ובגין דא אוקמוה במסכת קדושין, קמ"ל דאתרוג כירק, מה ירק דרכו ליגדל על כל מים, ובשעת לקיטתו עשורו, אוף אתרוג נמי דרכו ליגדל וכו', ומסטרא דחכמה אין מים אלא תורה, ובאתר אחרא לעילא, והא דתנן אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים, הא אתרוג אחיד תרין סטריין. ואתרוג איהו דיוקנא דלבא, דאחיד לעילא ואחיד לתתא, אחיד לעילא הלב רואה, אחיד לתתא בדעת, כמה דאוקמוה הלב יודע, דעת איהי אילנא, תורה איבא דיליה, עיינין דאינון פקודין דבהון הלב רואה. עכה"ל. ועיין בילקוט ראובני על התורה פרשת בראשית אות קס"ו דאיתא וז"ל פירות האדמה הם נ"ה כמנין האדמ"ה והשאר אינם ראויים לאכילה, ולהיות פירות האדמה שהם שפלים ר"ל שאינם מתגאים לזה הם מוציאים פירות וגדילים על כל מים. והענין דע שכל מה שברא הקב"ה זכר ונקבה בראם, אפי' המים יש בהם זכר ונקבה כשנבראו וברא רקיע להבדיל בין מים זכרים לנקבות, ודע כי כל פירות האדמה אינם צריכים למים זכרים אלא אפי' ע"י מים הנקבות יוציא

הפירות מטעם הנזכר, חוץ מן החטה מן הטעם שיתבאר, אמנם כל פירות האילן הן בעלי גאווה אינם מוציאים פירותיהם אלא ע"י מים זכרים חוץ מן האתרוג, והטעם שהוא המובחר שבפירות שנאכל כולו ועם כל זה אינו מתגאה כשאר פירות אילנות, וזה גדל על כל מים בין זכרים ובין נקיבות, אמנם החטה להיות שהקל יתברך נתן בו סגולת המזון והיא חשובה יותר מן הפירות דימיה במעלתה לפירות האילן ואין מוציאה פירותיה אלא ע"י מים זכרים לבד, ולכן תמצא שנה שיהיה בו רבוי גשמים ואינה מוציאה ריבוי תבואה, ויש שנה שיש מיעוט גשמים ומוציאה ריבוי תבואה מפני שהדבר תלוי במים זכרים. (ועי' גם בס' חסד לאברהם מעין ז' נהר ז' דאיתא כהני דברים, ועיי"ש עוד דאיתא וז"ל ודע שהכ"ט מיני אילנות והחיטה אינם מוציאים פירות אלא על ידי אחד מאלו הג' מיני מים זכרים, והאתרוג גדל אפילו במים שאובים, וזה שאמרו רז"ל אתרוג גדל על כל מים ולזה הוא שוה לירק לענין המעשר מצד שפלותו, ולזה נקרא פרי עץ הדר כי שפלותו הוא הידרו, שאין חשוב והדור לפניו יתברך אלא למי שהוא שפל. עכה"ל). הרי שיש "עניינים מיוחדים" בהא דאתרוג גדל על כל מים, ובזה"ק משמע דזה שייך להא דהתורה ציוותה לקחת אתרוג בסוכות, ומשמע מכל זה דדוקא אתרוג גדל על כל מים, ולא שאר פירות. (אולי יש ליישב דהנה החזו"א לא רק כתב דהני מינים גדלים על כל מים, אלא כתב

קד אֲתֵרוֹג עֵינֵי "אֲתֵרוֹג הַמּוֹרֵכֵב" בַּהֲלָכָה לְמִינוֹ

דמינא דאתרוג נינהו, וא"כ י"ל דלעולם נכון הוא דאתרוג הוא מיוחד בהאי ענין דגדל על כל מים אבל יש גם פירות אחרות שחשובות חלק ממין זה, ואפ"ה למצוה התורה הקפידה על עיקר הפרי שבמין זה, או על הפרי שמביא לפועל האני ענין יותר מאידך פירות שבמין זה. ולכן זהו פשוט דלמצוה צריך לקחת אתרוג ולא לימון או תפוז. וצע"ע].

ד

אבל יש להעיר בזה, דהנה יש לדייק דהחזו"א רק הזכיר ב' מהייחודים הנ"ל, אבל לא הזכיר הייחוד ד"טעם עץ ופריו שוה".

[ע"י בחזו"א הל' שביעית סימן ז' סקט"ז דאיתא וז"ל תפוז ולימון וחברותיהן שמשקין אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין בבנין הפרי בקליפתן ובחילוק חלקיהן וקרומיהן ופרין משקה נוזל פקיד בקרום המקיפו יש להסתפק בהן דמינא דאתרוג נינהו וצריך לעשר ב' מעשרות בין שני הנכנסת לשלישית ובין שלישית הנכנסת לרביעית שהוא ספק אם אזלינן בו בתר חנטה או בתר לקיטה וצריך להתנות ולפדות וליתן לעניים. עכ"ל. הרי דהתם החזו"א רק הזכיר הייחוד דגדל על כל מים, ולא הזכיר שדר על האילן משנה לשנה. וצ"ע].

ולבאורה יש ללמוד מזה דאף דלימו"ן וחברותי דרים על האילן משנה לשנה וגדלים על כל מים, אבל אין בהם הייחוד ד"טעם עץ ופריו שוה".

ועי' בריטב"א בסוכה שם דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עציו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג וכו' הדר הזה הוא האתרוג שפריו ועצו שוה, ושזה סימן והוכחה גמורה שהוא שם אתרוג, אקשינן דודאי הא מיהא ליכא למשמע מינה, דאימא היינו פלפלין, ונמצא שאין הוכחה בכתוב שזה אתרוג הוא וכו', ופרקינן דודאי הוכחה גמורה היא, דפלפלין ליכא למימר, דפרי א' אמר רחמנא ואין לך לומר אלא שהוא אתרוג, וכן הא דאמרינן זה הדר, עד שיבאו קטנים גדולים קיימין ואמרינן נמי הדר באילנו משנה לשנה, לא שיהא זה הוכחה גמורה שהוא אתרוג שהרבה אילנות אחרים יש שהם כן. עכ"ל.

הרי מבואר בריטב"א ד"טעם עץ ופריו שוה" הוא הוכחה גמורה שהוא אתרוג, אבל "הדר באילן משנה לשנה" אינו הוכחה גמורה שהוא אתרוג, ומבואר כנ"ל שיש פירות אחרות שדר על האילן משנה לשנה, אבל אין פירות אחרות (חוץ מפלפלין) שטעם עץ ופריו שוה.

וא"כ לעולם י"ל דאזלינן בתר הסימנים, ואפ"ה אין רא"י מלימו"ן לאתרוג המורכב, דרק יש ללימו"ן ב' מהסימנים אבל יש לאתרוג המורכב כל הסימנים.

ועיין בשו"ת הרמ"א סימן קי"ז דאיתא וז"ל ומאחר שכבר נתבאר שהמורכב לא נקרא אתרוג א"כ ממילא לא נכשירהו, ואין לנו בו אלא מה שאמרו חכמים, וכבר שמעתי מזקן אחד, שאלו המינים פירות הנקראים מורנצ"י

אתרוג

מערכה א

למינו

קה

או הלימונ"יד עצמן דרים משנה לשנה על האילן וגם יש להם כל הסימנים הנאמרים בגמרא, וכי סלקא דעתן להכשיר פירות אלו בתורת אתרוג, ולכן המורכב כאחד מהם ואין להכשיר רק האתרוג ולא שאר מינים, ולא בצורה תליא מלתא מאחר שכבר נתבאר שזה המורכב לא מקרי אתרוג. עכ"ל. הרי דהרמ"א הקשה הקושיא הנ"ל על הסוברים דאתרוג המורכב כשר, דמאי שנא אתרוג המורכב בלימונ"ן מלימונ"ן עצמו, דכמו דאתם מודים דאין לימונ"ן כשר למצוה, אף דדר על האילן משנה לשנה, משום דאינו "אתרוג", הוא הדין שיש לפסול אתרוג המורכב אף דדר על האילן משנה לשנה משום דאינו "אתרוג".

והנה לפי הנתבאר יש לן יישוב לקושיא זו וכנ"ל, דלימונ"ן פסול משום דאין הלימונ"ן טעם עצו ופריו שווה, אבל אתרוג המורכב כשר משום דטעם עצו ופריו שווה. וי"ל דהא דהרמ"א לא התייחס להאי תירוצין הוא משום שכתב כנ"ל "וכבר שמעתי מזקן אחד שאלו המינים פירות הנקראים מורנצ"י או הלימונ"יד עצמן דרים משנה לשנה על האילן וגם יש להם כל הסימנים הנאמרים בגמרא", ומהא שכתב "שדרים משנה לשנה וגם יש להם כל הסימנים בגמרא" משמע דס"ל שגם מורנצ"י ולימונ"ן הוי טעם עצו ופריו שווה, וממילא אין שום חילוק בין אתרוג המורכב בלימונ"ן ולימונ"ן עצמו, דשניהם הוו טעם עצו ופריו שווה. אבל לפי מה שדייקנו בריטב"א ובחזו"א שרק אתרוג הוי טעם עצו ופריו שווה

אז שפיר י"ל כדברינו שיש חילוק בין אתרוג המורכב בלימונ"ן ללימונ"ן, דהמורכב בלימונ"ן שלא נשתנה הוי טעם עצו ופריו שווה, אבל הלימונ"ן אינו טעם עצו ופריו שווה.

וא"כ עדיין משמע מהסוגיא הנ"ל ד"אתרוג המורכב" כשר מחמת הני סימנים וכנ"ל.

ה

ויש להוסיף בזה, דהנה לכאורה י"ל דפשטות משמעות הברייא היא דהשיטות הנ"ל נחלקו אי בעינן "טעם עצו ופריו שווה" או "דר על האילן משנה לשנה" או "גדל על כל מים", דהיינו נחלקו איזה סימן הוא הסימן המעכב, שעליו דיברה התורה.

[אבל עי' ברש"י בפ' אמור דאיתא וז"ל "פרי עצו הדר" עצו שטעם עצו ופריו שווה, "הדר" הדר באילנו משנה לשנה וזהו אתרוג. עכ"ל. רצ"ע].

וי"ל ע' כאיזה שיטה קיי"ל. ויש רמז דקיי"ל כהשיטה דבעינן טעם עצו ופריו שווה, דעי' בסוכה דף לא ע"ב דאיתא אתרוג הישן פסול ורבי יהודה מכשיר וכו' ואלא לרבי יהודה הא כתיב הדר ההוא הדר באילנו משנה לשנה, והנה קשה למה פשוט לגמ' דר' יהודה דורש "הדר באילנו משנה לשנה" יותר מאידך דרשות שהוזכרו בדף ל"ה, ועיי"ש בתוס' שעמדו בזה, ועכ"פ חזינן שנחלקו התנאים אי "הדר" היינו "יפה". ולכאורה י"ל דמאן דבעי טעם עצו ופריו שווה

קו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אבל אין טעם עצו ופריו שווה. (ובאופן שלעולם י"ל דאזלינן בחר הסימנים שהוזכרו בסוגיא הנ"ל, ואה"נ לאידך שיטות י"ל דלימו"ן כשר, ואפ"ה בכל הדורות נקטו דלימו"ן פסול משום דקיי"ל כמאן דבעי טעם עץ ופריו שווה).

ו

אלא דיל"ע אי נכון הוא דאתרוג המורכב הוי טעם עצו ופריו שווה, דאה"נ עסקינן היכא דאין העין יכול להבחין בין העצים שיש בהם אתרוגים מורכבים להני שאין עליהם מורכבים, ובע"כ שגידולם שווה, אבל אפשר דזה רק מוכיח דמורכבים דר על האילן משנה לשנה, ושמורכבים גדל על כל מים, שהם דברים השייכים לגידול, ועכ"פ מסתבר מאד שמורכבים דרים על האילן משנה לשנה, ושמורכבים גדלים על כל מים, דברוב הציורים מיירי באתרוג המורכב על לימו"ן וחביריו וראינו בחזו"א דאפילו לימו"ן עצמו דר על האילן משנה לשנה וגדל על כל מים. אבל אפשר דאין מורכב "טעם עץ ופריו שווה", וא"כ אפילו אי אזלינן בחר הסימנים הנ"ל עדיין יש לפסול מורכב.

וחנה עצם הדבר שיש לפסול אתרוג המורכב משום דאין טעם עצו ופריו שווה כבר נמצא בדברי האחרונים, דעי' בכפ"ת במס' סוכה דף לה ע"א דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שווה וכו' וא"ת דלמא הוא לימון או נרנג"ה שהעץ שווה לפרי בטעם וחריפות, י"ל דעיקר פריו של הלימון והנרנג"ה הוא החמוץ שבתוכו והוא מרובה

יכול לסבור ד"הדר" מצריך שיהי' "יפה" דכבר ידעינן מ"פרי עץ" איזה פרי בעינן, "פרי שטעם ופריו שווה", אבל לאידך שיטות הרי "הדר" מלמד איזה פרי בעינן, פרי ש"דר" באילנו משנה לשנה או פרי שגדל על כל מים (הידור), וא"כ אין "הדר" מלמד דבעינן שיהא "יפה", וא"כ אה"נ קשה למה הגמ' בדף לא ע"ב נקט בדוקא דר' יהודה דרש הדר באילנו משנה לשנה דהיה יכול לנקוט פרי הגדל על כל מים, וכמוש"כ התוס', אבל זהו פשוט דר' יהודה אינו סובר דדרשא דטעם עץ ופריו שווה.

וחנה כיון דקיי"ל בכ"מ דבעינן שהאתרוג יהא יפה (ויבש וכיו"ב פסול) א"כ חזינן דקיי"ל כהדרשא דטעם עץ ופריו שווה.

[ועי' במ"ב ריש סימן תרמ"ה דאיתא וז"ל כתיב בתורה ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל וקבלו חז"ל דפרי עץ הדר זהו אתרוג שטעם עצו ופריו שווה וכתוב הדר שיהיה נאה והדר בתארו וגידולו וע"ד שיתבאר בסימן תרמ"ח. עכ"ל. ועי' באדרת אליהו בפ' אמור דאיתא וז"ל פרי עץ שטעם עצו ופריו שווה וזהו אתרוג, הדר פרט ליבש. עכ"ל].

חנה לפ"ז גם להלכה אפשר לומר החילוק הנ"ל בין אתרוג המורכב ללימו"ן, דאתרוג המורכב כשר משום דטעם עץ ופריו שווה, ולימו"ן פסול, דאף דדר על האילן משנה לשנה וגדל על כל מים,

על קליפתו ונמצא דעיקר פריו הוא חמרן ואין עצו חמרן אלא טעמו כקליפת הפרי, אבל אתרוג חמרן שבתוכו הוא מועט וזה לא נחשב לפרי ועיקר פריו היא קליפתו והיא גסה ביותר ויש בה מרירות וחרירות וטעם עצו כטעם פריו, וכן יראה האדם דהחמרן של אתרוג הוא מועט, וכ"כ מהר"מ אלשיך ז"ל סי' ק"י על יחור של אתרוג שהורכב באילן של לימון אותם אתרוגים פסולים, ונתן סימן כי המורכב החמרן שבתוכו הרבה מה שא"כ לבלתי מורכב שהחמרן מועט והקליפה שלו עבה יעו"ש, ולפ"ז א"ש אמאי לא פריך ואימא אתרוג מורכב, דאתרוג מורכב אין טעם עצו דומה לפריו דהמורכב הוא חמרן, והר"מ אלשיך סוף סימן הנזכר נתקשה בזה יעו"ש, ולע"ד הדבר ברור כדכתיבנא ודוק. עכ"ל.

הנה מבואר בכפונ"ת להדיא כמו שדייקנו בריטב"א ובחזו"א, דדוקא אתרוג הוי טעם עצו ופריו שווה ולא לימון ותפוז, ולכך דוקא אתרוג כשר למצוה אף אם לימון ותפוז שווים לגבי שאר דברים, וכן מבואר מדבריו דזהו גם הטעם דדוקא אתרוג כשר ולא אתרוג המורכב.

ועיין בשו"ת חתם סופר חלק או"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרו בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת (חולין ס"ג ע"ב), על כן אותן הבאים מיעניווע שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם

יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח באתרוגים הבאים מיעניווע, הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן, והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני האתרוגים ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותן שמסורת בידנו, אבל הבאים בוודאי מאינם אחרים, אפילו יש להם אותן הסימנים אין ראי' שאינם מורכבים, כן כתבתי מאז, וכעת זיכני הי"ת ולמדתי פרק לולב הגזול בשיבה, עיינתי ב' טפי, ושם (ל"ה ע"א) נאמר פרי עצו הדר שטעם עצו ופריו שווים, וכתב כפות תמרים הרי לימונים וכו' פירות חמוצים כאלו טעם עצו ופריו שווה, כי הרב המחבר ההוא הי' בקי בהם ובשמותיהם, ותירץ כי כל אלו הפירות הקליפה קצרה ודקה ועיקר הפרי הוא התוך היינו העסיס והגרעינים כמו בלימונים ומאראנסים וכדומה, וא"כ אין טעם עצו שווה לפריו שהוא התוך אלא טעם עצו שווה לקליפת הפרי שהוא הטפל לפרי ולא לפרי עצמו, משא"כ אתרוג שהתוך הוא הטפל והוא קצר ונזרק, וקליפתו הרחבה והעבה היא הנאכלת והוא עיקר הפרי נמצא טעם עצו ופריו שווה, אלו דבריו ודברי אלקים חיים המה, וזכינו וכו' רק זה הסימן הוא סימן מובהק דאורייתא, לומר, כל שלא נמצא כן איננו עצו ופריו שווה ופסול בודאי, ואמנם אם נמצא כן היה לכאורה נראה שודאי הוא אתרוג על כל פנים שהרי לא מצאו בש"ס שום פרי בעולם שיהי' עצו ופריו שווה חוץ מאתרוג ופלפלן, וע"ש בתוס' ל"ה ע"א ד"ה ללמדך וכו' וע"ש ל"ב ע"ב

קח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

בגמ' ענף עץ עבות שטעם עצו ופריו שוה, צ"ל לא מינכר לקיחתו כמו פלפלין, מ"מ מבואר שאין שום פרי הגדל באילן שמינכר לקיחתו שיהי' טעם עצו ופריו שוה אלא אתרוג, ופירוש טעם עצו ופריו שוה היינו שקליפתו רחבה, דאי לאו הכי כל פירות החמוצים טעם עץ ופריו שוה, לפ"ז אם אנו מוצאים פרי חמוץ שקליפתו רחבה ותוכו קצר הרי זה אתרוג לכאורה. עכ"ל.

אבל דברי הכפ"ת הוא רק סיבה לפסול אתרוג המורכב שנשתנה מחמת ההרכבה מ"פרי שאין בו הרבה חמוץ בתוכו" ל"פרי שיש בו הרבה חמוץ בתוכו", דעל ידי שיש הרבה חמוץ בתוכו נעשה החמוץ לעיקר הפרי וממילא אין טעם העץ כטעם הפרי.

אבל אין זה סיבה לפסול הרבה אתרוגים שבזמנינו, דע"י בס' כשרות ד' מינים עמ' קפ"א דאיתא וז"ל אע"פ שבספרי הפוסקים הוזכרו סימנים לחלק בין אתרוג מורכב לאינו מורכב מ"מ למעשה כבר כתבו הפוסקים שכיום אי אפשר לקבוע דבר זה ע"פ סימנים לא להכשיר ולא לפסול משום שתלוי באקלים מה גם שמגדלי האתרוגים המציאו שיטות הרכבה שאינן משנות את הסימנים כמבואר בתורת חסד או"ח סי' ל"ד. עכ"ל. ועי' בהליכות שלמה פ"י סי"ז דאיתא וז"ל ולשואלים בענין חשש מורכבים היה רגיל לומר שהוא עצמו חתך כמה פעמים את האתרוגים אחר סוכות כדי לבדוק בסימניהם ונוכח לדעת שאין הסימנים

מתאימים כלל אף באתרוגים המוחזקים אצלנו ביותר כבלתי מורכבים ולכן אין לקבוע על פי הסימנים כלל. עכ"ל. ועי' בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות כ'–כ"א דאיתא וז"ל אתרוג שמורכב ע"י דבורים מה שכתוב להלן אמר לי מו"ר בשנת תשל"א על אתרוג ממקום שהי' מוחזק לברך עליו מתמיד (לא תימני) והנני מעתיק מה שאמר לי עליו מו"ר ואף שבהרבה מהם יש הרבה מיץ כנראה שזה כתוצאה מהדבורים שמעבירות אבקה מפרחי פרי הדר לפרחי האתרוגים כמפורסם והדבורים עושות מעין הרכבה וזה כשר ע"כ עצי האתרוגים עמדו בסמוך לעצי פרי הדר בשמיטה תשל"ג מו"ר ברך על אתרוג הנ"ל אף שהי' לו מרוקני ומזן חזו"א לא היו יפים מההפקר ורק בשמטה ברך עליו מו"ר אבל בשאר השנים ברך על של רמ"ל ואתרוג זה נטל בין שאר אתרוגיו משנת תשל"ו מו"ר הפסיק ליטול אתרוג זה ותו לא נטלו עד סוף ימיו ואמר לי טעמו משום שיש בו רבוי מיץ כלימון, זכורני גם בימי מרן החזו"א וצוק"ל הי' אחד שהי' לו פרדס אתרוגים והיו יפים מאד ובין האתרוגים שמרן נטל הי' גם אתרוג שלו ואמרו שהיופי של אתרוגיו מסבה זו ששתלם בסמוך לעצי פרי הדר והדבורים עושים הרכבה עם האבקה של הפרחים כנ"ל. עכ"ל.

הרי מבואר מכל זה שיש הרבה אתרוגים שמורכבים אף שאין בהו הרבה חמוץ בתוכו, ובהני ציורים, לפי הכפ"ת אין סיבה לפוסלם, ושפיר הוי טעם העץ

אתרוג

מערכה א

למינו

קמ

כטעם הפרי, ולפי פשטות הסוגיא הנ"ל
דאזלינן בתר הני סימנים לכאורה עדיין
יש להכשיר כל הני סוג מורכבים.

עוד יש להעיר דמבואר מהמקורות
הנ"ל דבזמנינו נמצא גם להיפך,
שיש הרבה אתרוגים שאינם מורכבים
אף שיש בהו הרבה חמוץ בתוכו, ומהא
דמכשירים הני אתרוגים בע"כ דלא קי"ל
כהגדרתו של הכפ"ת. וא"כ י"ל דכל
המורכבים הם טעם עץ ופריו שווה
ואין סיבה לפוסלם.

ז

הנה אולי יש לצדד מטעמא אחרינא
שאין מורכבים "טעם עץ ופריו
שווה".

דהנה בשעת בריאת האילנות היתה
"קלקול", דהנה כתיב "ויאמר
אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע
זרע עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו
בו על הארץ ויהי כן, ותוצא הארץ דשא
עשב מזריע זרע למינהו ועץ עשה פרי
אשר זרעו בו למינהו וירא אלהים כי
טוב". וידוע דבציווי כתיב "עץ פרי עושה
פרי" ובעשייה כתיב "עץ עושה פרי".
ועיין במדרש רבה בראשית פ"ה פ"ט
דאיתא ג' נכנסו לדין וד' יצאו מחייבין
ואלו הן אדם וחיה ונחש נכנסו לדין
ונתקללה הארץ עמהן שנאמר ארורה
האדמה בעבורך וכו' ולמה נתקללה וכו'
שעברה על הצווי שכך אמר לה הקב"ה
תדשא הארץ דשא וגו' מה הפרי נאכל
אף העץ נאכל והיא לא עשתה כן אלא

ותוצא הארץ דשא וגו' הפרי נאכל והעץ
אינו נאכל. וכ"ה גם בירושלמי כלאים
פ"א ה"ז (דף ג ע"ב).

והנה עי' ברש"י עה"ת שם שכתב וז"ל
עץ פרי שיהא טעם העץ כטעם
הפרי והיא לא עשתה כן אלא ותוצא
הארץ וגו' ועץ עושה פרי ולא העץ פרי
לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה
גם היא על עונה ונתקללה. עכ"ל. הרי
דרש"י הוסיף ביאור להמדרש, דהציווי
לא היה רק שיהא הפרי נאכל ושיהא
העץ נאכל בלי שייכות להפרי, אלא הציווי
היה דגם העץ יהא כמו הפרי, דהיינו
שטעם שניהם יהיו שווים.

והנה ראינו דבברייתא הנ"ל בדף ל"ה
איתא תנו רבנן פרי עץ הדר עץ
שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה
אתרוג. הרי מבואר דהאתרוג לא שינה
מהציווי הנ"ל, ובאתרוג נתקיים הציווי
שיהא "עץ פרי".

(עי') בשפת אמת על מס' סוכה שם
דאיתא וז"ל גם אפ"ל משום שכן
הי' הציווי בבריאת האילנות שיהי' טעם
העץ כטעם הפרי לכן פרי זו היא הדר.
עכ"ל. ועי' באמרי אמת לפרשת בראשית
דאיתא וז"ל תדשא הארץ דשא וגו' עץ
פרי עושה פרי למינו, איתא במדרש
שהארץ עברה על הציווי שכך א"ל הקב"ה
וכו' ומה הפרי נאכל אף העץ נאכל והיא
לא עשתה כן וכו', לפיכך כשנתקלל
האדם על עונו נתקללה גם היא וכו',
וזה עץ פרי שטעם עצו ופריו שוה ועלהו
לא יכול היינו ההכנה שהקדימו נעשה

קי אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

כתיב "עץ פרי" ואח"כ כתיב "עץ עושה פרי" היינו משום שהארץ שינתה מהציווי, דהקב"ה צוה שגם העץ יהי פרי, ולמעשה רק הפרי נעשה פרי ולא העץ. אבל לכאורה י"ל דהבבלי אינו סובר שהארץ שינתה מהציווי, דעיין במס' ר"ה דף יא ע"א דאיתא תניא רבי אליעזר אומר מנין שבתשרי נברא העולם שנאמר ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי איזהו חדש שהארץ מוציאה דשאים ואילן מלא פירות הוי אומר זה תשרי ואותו הפרק זמן רביעה היתה וירדו גשמים וצימחו שנאמר ואד יעלה מן הארץ רבי יהושע אומר מנין שבניסן נברא העולם שנאמר ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע ועץ עושה פרי איזהו חדש שהארץ מליאה דשאים ואילן מוציא פירות הוי אומר זה ניסן ואותו הפרק זמן בהמה וחיה ועוף שמזדווגין זה אצל זה שנאמר לבשו כרים הצאן וגו' ואידך נמי הא כתיב עץ עושה פרי ההוא לברכה לדורות הוא דכתיב ואידך נמי הא כתיב עץ פרי ההוא כדרכי יהושע בן לוי דאמר רבי יהושע בן לוי כל מעשה בראשית

לנשמע וכו', איתא שאילן אחד נשאר שטעם עצו ופריו שוה וזה האתרוג שהדר הוא לפני קונו. עכ"ל. ועי' בס' פרדס יוסף בראשית פ"א פ"א דאיתא וז"ל והנה אתרוג טעם עץ ופריו שווים כמו שאמרו בסוכה וכו' שאתרוג לא שינה את טעמו ולא חטא. עכ"ל (כד).

הנה לפ"ז חזינן ד"טעם עצו ופריו שווה" הוא מעלה מיוחדת שיש באתרוג, ואינו סתם מציאות הקיימת באתרוג. וא"כ אפשר דמעלה זו הוא רק באתרוג, ולא באתרוג המורכב, דכל המעלה דטעם עצו ופריו שווה הוא שנתקיים ציווי הבורא ית', וא"כ כיון שאתרוג המורכב נעשה ע"י הרכבה, שהוא נגד ציווי הבורא, אפשר דע"י ההרכבה הוא מפסיד המעלה דטעם עץ ופריו שווה.

אלא דעכ"פ יל"ע אי קיי"ל כהמבואר בהני מקורות ש"טעם עץ ופריו שווה" הוא מעלה מיוחדת שיש באתרוג מחמת שלא שינה מציווי הבורא ית', דהנה אה"נ ראינו דבירושלמי ובמדרש וברש"י עה"ת איתא דהסיבה דמעיקרא

כד. ועי' בס' קהלת יצחק דרוש לסוכות דאיתא וז"ל ושמעתי מהרב המפורסם לתהלה וכו' מו"ה יהושע זעליג במהור"ר משה יהודה מראזנאי מ"מ במינסק, הטעם דלכן קראו יום ראשון לחשבון עונות דוקא על מצוה זו משום דאיתא במדרש (ומובא גם כן בפירוש רש"י ז"ל בפרשת בראשית) שאמר הקדוש ברוך הוא שתוציא הארץ עץ פרי שיהיה טעם העץ כטעם הפרי, מה הפרי נאכל אף העץ נאכל והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ וגו' ועץ עושה פרי, הפרי נאכל והעץ אינו נאכל ע"כ, ובמסכת סוכה (דף ל"ה ע"א) איתא על ולקחתם לכם פרי עץ הדר, עץ שטעם עצו ופריו שווה ע"ש, נמצא דעץ האתרוג יצא כצווי הקדוש ברוך הוא בטעם עצו ופריו שווה ולא שינה, ואמר הרב הנ"ל דלכן צוה הקדוש ברוך הוא ליקח אתרוג דוקא, ולא פרי מעץ אחר, משום דהוא לא שינה מצווי הקדוש ברוך הוא. עכ"ל.

אתרוג

מערכה א

למינו

קיא

בקומתן נבראו לדעתן נבראו לצביונן
נבראו שנאמר ויכלו השמים והארץ וכל
צבאם אל תקרי צבאם אלא צביונם. והנה
יש שם ב' גירסאות, אבל הא מיהא חזינן
דהבבלי הסביר באופ"א הא דמעיקרא
כתיב עץ פרי ואח"כ כתיב עץ עושה
פרי, וא"כ להבבלי ליכא שום מקור
דהארץ שינתה מהציווי.

[והרי במדרש ובירושלמי כלאים גופא
מבואר שיש מחלוקת אם הארץ
שינתה מהציווי, דעי' במדרש רבה שם
דאיתא ויאמר אלהים תדשא הארץ תני
בשם ר' נתן ג' נכנסו לדין וד' יצאו
מחוייבין ואלו הן אדם וחיה ונחש נכנסו
לדין ונתקללה הארץ עמהן שנאמר ארורה
האדמה בעבורך שתהא מעלה לך דברים
ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין
א"ר יצחק מגדלאה אף הן יש בהן הנאה
ולמה נתקללה ר"י ב"ר שלום ור"פ ר"י
בר' שלום אמר שעברה על הצווי שכך
אמר לה הקב"ה תדשא הארץ דשא וגו'
מה הפרי נאכל אף העץ נאכל והיא לא
עשתה כן אלא ותוצא הארץ דשא וגו'
הפרי נאכל והעץ אינו נאכל ר"פ אמר
אף הוסיפה על הצווי וכו' לעשות רצון
בוראה עץ עושה פרי אפי' אילני סרק
עשו פירות על דעתיה דר' יהודה ב"ר
שמעון ניחא אלא על דעתיה דר' פנחס
למה נתקללה אלא כאינש דאמר יהון
לייטין בידיא דהדין מניק, ועי' בירושלמי
במסכת כלאים שם דאיתא למה נתקללה
הארץ ר' יודן בר' שלום אמר על ידי
שעברה על גזרותיו של הקב"ה תדשא
הארץ דשא עשב מזריע זרע והיא לא

עשת אלא ותוצא הארץ דשא עשב מזריע
זרע למינהו רבי פינחס אמר שמחה
בציוויה והוסיפה אילני סרק על דעתיה
דרבי יודן בר' שלום יפה נתקללה הארץ
על דעתיה דרבי פינחס למה נתקללה
הארץ כאינש דאמר ליט ביזא דכן איינק
ואתא כ"י רבי נתן שלשה נכנסו לדין
וארבעה יצאו מקוללין ארורה האדמה
בעבורך. עיי"ש במפרשים שיש בזה כמה
גירסאות, אבל הא מיהא מבואר דר' פנחס
סובר דהארץ לא שנתה מהציווי. וי"ל
דכ"ה שיטת הבבלין].

והנה לפי הנתבאר נמצא דדוקא לפי
המבואר במדרש ובירושלמי
דהארץ שינתה מהציווי, לפ"ז י"ל שיש
ייחוד מיוחד לאתרוג דלא שינתה מהציווי,
אבל להבבלי דהארץ לא שינתה מהציווי,
זה שאתרוג הוי טעם עצו ופריו שווה
אינו "ענין מיוחד", אלא הוי מציאות
בעלמא דטעם עצו ופריו שווה. וא"כ
להבבלי אין סיבה מיוחדת לצדד שאתרוג
המורכב אינו טעם עץ ופריו שווה, והוי
נידון במציאות בעלמא.

[ויש להביא סיוע להא שכתבנו שיש
בזה "שינוי" בין הבבלי לאידך
מקורות, דהנה ידוע דעי' במדרש רבה
ויקרא פרשה ל פסקה יב דאיתא וז"ל
פרי עץ הדר אלו ישראל מה אתרוג זה
יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש
בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם
מעשים טובים כפות תמרים אלו ישראל
מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח
כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה

קיב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ואין בהם מעשים טובים וענף עץ עבות אלו ישראל מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה וערבי נחל אלו ישראל מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקדוש ברוך הוא יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה הה"ד (עמוס ט) הבונה בשמים מעלותיו ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר (שם) ואגודתו על ארץ יסדה לפיכך משה מזהיר לישראל ולקחתם לכם ביום הראשון. ע"כ. הרי מבואר דהאתרוג הוא מיוחד שיש בו טעם ויש בו ריח. וי"ל דדברי המדרש מתאימים מאד עם השיטות הנ"ל הסוברים שיש ייחוד לאתרוג, דאתרוג לא חטא, דכיון דאתרוג הוא המין שלא חטא, לכן אתרוג מסמל הצדיק. והנה עיין במס' מנחות דף כז ע"א דאיתא ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהיו כולן באגודה אחת וכן ישראל בהרצאה עד שיהיו כולן באגודה אחת שנאמר הבונה בשמים מעלותיו ואגודתו על ארץ יסדה. הרי דהבבלי לא סובר דהד' מינין שבלולב הם כנגד הד' כיתות בכלל ישראל, אלא רק יש בזה ב' כיתות, הני שעושים פירות

והני שאין עושים פירות. הנה לפי הבבלי ליכא ייחוד לאתרוג במיוחד, דאתרוג ולולב שווים. וי"ל דהבבלי אזיל לטעמי', דהבבלי אינו סובר דיש ייחוד לאתרוג שלא חטא, ולכן הבבלי אינו סובר דאתרוג מסמל כת יותר גבוה משאר המינים. וא"ש למאד].

ואפשר דהפשטות היא בכ"מ דקיי"ל להלכה כהבבלי נגד אידך מקורות הנ"ל, וא"כ להלכה י"ל דאין סיבה מיוחדת לצדד שאתרוג המורכב אינו טעם עץ ופריו שווה, ולפ"ז נמצא דעדיין י"ל דלפי משמעות פשטות הסוגיות בדף ל"א ובדף ל"ה דאזלינן בתר הסימנים שהוזכרו שם, שיש להכשיר אתרוג המורכב עכ"פ היכא שאין העין יכול להבחין בין האתרוגים, שזהו רוב הציורים בזמנינו וכנ"ל.

ה

הנה כל מה שנתבאר היינו לפי פשטות משמעות הסוגיות הנ"ל בדף ל"א ובדף ל"ה ד"אתרוג" לא הוזכר מפורש בתורה, דהתורה רק כתבה סימן להפרי, פרי שטעם עץ ופריו שווה או פרי שדר על האילן משנה לשנה או פרי שגדל על כל מים. דעפ"ז נתבאר צד להכשיר אתרוג המורכב, עכ"פ כשהעין אינו מבחין בין מורכב לאינו מורכב, כיון שיש לאתרוג המורכב הני סימנים. (עי' לקמן).

אבל ידוע דלמעשה זה אינו, דהראשונים כתבו דאין הסימנים שהוזכרו בסוגיא אלא כעין אסמכתא לקבלת חז"ל,

אתרוג

מערכה א

למינו

קיו

אבל לעולם קבלו חז"ל דבעינן "אתרוג", וזהו "פרי עץ הדר" שהוזכר בתורה, ולא סגי בהני סימנים אלא בעינן "אתרוג".

דהנה עי' ברמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש דאיתא וז"ל הפירושים המקובלים מפי משה אין מחלוקת בהם בשום פנים שהרי מאז ועד עתה לא מצאנו מחלוקת נפלה בזמן מן הזמנים, מימות משה ועד רב אשי, בין החכמים, כדי שיאמר אחד, המוציא עין חבירו יוציא את עינו, שנאמר עין בעין, ויאמר השני, אינו אלא כופר בלבד שחייב לתת. ולא מצאנו ג"כ מחלוקת במה שאמר הכתוב (ויקרא כג), פרי עץ הדר, כדי שיאמר אחד שהוא אתרוג, ויאמר אחד שהוא חבושים, או רמונים, או זולתו וכו' וכיוצא בזה בכלל המצות אין מחלוקת בהן שכולן פירושים מקובלים מפי משה, ועליהם ועל דומיהם אמרו כל התורה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני. אבל אע"פ שהן מקובלין ואין מחלוקת בהם מחכמת התורה הנתונה לנו, נוכל להוציא ממנה אלו הפירושים בדרך מדרכי הסברות והאסמכתות והראיות והרמזים המצויים במקרא. וכשתראה אותם בתלמוד מעיינים וחולקין זה על זה במערכת העיון, ומביאין ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להן, כגון מה שאמרו במאמר הכתוב פרי עץ הדר, אולי יהיה רמונים, או חבושים, או זולתם, עד שהביאו ראיה עליו ממה שנאמר פרי עץ הדר, ואמרו, עץ שטעם עצו ופריו שוה, ואמר אחר, פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר אחר, פרי הדר על כל מים. אלו הראיות לא הביאו מפני שנשתבש

עליהם הענין עד שנודע להם מהראיות האלה. אבל ראינו ללא ספק מיהושע עד עתה, שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה, ואין בו מחלוקת. אבל חקרו על הרמז הנמצא בכתוב לזה הפירוש המקובל. עכ"ל.

ועי' ברמב"ן עה"ת בפ' אמור דאיתא וז"ל פרי עץ הדר שטעם עצו ופריו שוה הדר, הדר באילנו משנה לשנה, וזה אתרוג, לשון רש"י והן אסמכתות שעשו רבותינו (סוכה לה) לקבלתם וכו' והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא שמו בלשון הקודש הדר, כי פירוש אתרוג חמדה, כדמתרגמינן נחמד למראה (בראשית ב ט), דמרגג למיחזי, לא תחמוד (דברים ה יח), לא תרוג, ואמרינן מכל שפר ארג נכסין, ולשון חמדה והדר שוים בטעם ונקרא העץ והפרי בשם אחד, כי כן המנהג ברוב הפירות תאנה אגוז רמון זית וזולתם, וכן זה שם העץ והפרי שניהם בארמית אתרוג ובלשון הקודש הדר. עכ"ל.

ועי' בריטב"א למס' סוכה דף ל"ה דאיתא וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עציו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג ופרכינן ואימא פלפלין פ"י והא ודאי קים לו דהדר אתרוג ולא היו מסופקין בדבר שנעשה מימות משה אלא לפי שאמרו שאמר הכתוב פרי עץ ולא אמר הדר לבדו שהוא שם האתרוג ללמדנו שהדר הזה הוא האתרוג בפריו ועצו שוה שזה סימן והוכחה גמורה שהוא שם אתרוג אקשינן דודאי הא

קיד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

בלשון יחיד, הרי רק נוטלים אתרוג אחד).

(ועי' שם במלבי"ם דאיתא וז"ל פרי עץ הדר אין ספק שבלשון הקדש נקרא עץ האתרג בשם הדר כמו שנקרא עץ זית גפן וכדומה וכן נשאר הקבלה מדור דור שהדר היינו אתרג אבל אחרי שהכחישו הקראים יסודי הקבלה ולא נמצא לשם הדר ריע בתנ"ך על האתרג. רק הנמצא ממנו הוא על ההידור והנאה. כמו הדר זקנים הדרת מלך. יצאו חז"ל לבאר ולסמוך את קבלתם. עכ"ל).

הנה לפי יסוד זה של הראשונים דבעינן "אתרוג" כדי לקיים המצוה, ולא סגי בפרי שטעם עצו ופריו שווה, ולא סגי בפרי שדר על האילן משנה לשנה, ולא סגי בפרי שגדל על כל מים, א"כ אין עיקר הצדדים בנידון "האם אתרוג המורכב כשר" האם יש ל"אתרוג המורכב" הני סימנים, דאם אתרוג המורכב הוי "טעם עץ ופריו שווה" ו"דר על האילן משנה לשנה" ו"גדל על כל מים" אז הוא כשר ואם לית לאתרוג המורכב הני סימנים אז הוא פסול, אלא עיקר הצדדים בנידון "האם אתרוג המורכב כשר" הם האם אתרוג המורכב הוי "אתרוג", דאם אתרוג המורכב הוי "אתרוג" אז הוא כשר, ואם אינו אתרוג אז הוא פסול. וכן מבואר בלשון המשנה ברורה הנ"ל "אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל". הרי דהנידון הוא אם מקרי אתרוג.

ליכא למשמע מינה דאימא היינו פלפלין ונמצא שאין הוכחה בכתוב שזה אתרוג הוא אלא שקבלנו כן מפי השמועה ופרקינן דודאי הוכחה גמורה הוא דפלפלין ליכא למימר דפרי א' אמר רחמנא ואין לך לומר אלא שהוא אתרוג וכן הא דאמרין זה הדר עד שיבאו קטנים גדולים קיימין ואמרין נמי הדר באילנו משנה לשנה לא שיהא זה הוכחה גמורה שהוא אתרוג שהרבה אילנות אחרים יש שהם כך אלא שהקבלה העידה לנו שהדר זה אתרוג ואתרוג לשון חמדה וריגוג ובשם התואר בא הלשון להעיד על סימניו. עכ"ל.

ועי' במאירי בסוכה שם דאיתא וז"ל אף על פי שבתורה לא הוזכר אתרוג בפירוש כך היא הקבלה שפרי עץ הדר על אתרוג נאמר ואף על פי שהיא קבלה ואין אנו צריכים לחזור אחריה לטעם אחר פירשו בו דרך רמז פרי עץ שטעם עצו ופריו שווה ואף על פי שבפלפלין טעם עצם ופריים שווה בזו אי אפשר ולשון הגמרא בזה לינקוט חדא לא מינכרא מילתא לנקוט תרי ותלת פרי אחד אמר רחמנא ולא שנים ושלושה ואף על פי שאפשר באחרים שטעם עצם ופריים שווה ושאפשר באחד אינם ממין מובחר כאתרוג. עכ"ל.

[ועי' בבעל הטורים בפ' אמור דאיתא וז"ל פרי עץ הדר בגימטריא אתרוגים. עכ"ל. (וצ"ב למה הגימטריא הוא "אתרוגים" בלשון רבים, ולא "אתרוג"

אתרוג

מערכה א

למינו

קטו

ט

אולם עי' בתש"ו הרמ"א שם (סימן קי"ז) דאיתא וז"ל המורכב לא נקרא אתרוג ולא מקרי פרי עץ הדר וכו' אבל בפרי עץ הדר שנחלקו בו בפירוש הדר איכא למימר דילמא איכא לחכמינו ז"ל עוד דרשות אחרות במלת הדר דאתרוג הוא דוקא, ואף אם נאמר דלית להו דרשות אחרות בזה, מ"מ דלמא שאר מינים אין להם אלו התוארים שאמרו באתרוג, ומאחר שכבר נתבאר שהמורכב לא נקרא אתרוג, א"כ ממילא לא נכשירהו, ואין לנו בו אלא מה שאמרו חכמים, וכבר שמעתי מזקן אחד שאלו המינים פירות הנקראים מורנצ"י או הלימונ"י עצמן דרים משנה לשנה על האילן וגם יש להם כל הסימנים הנאמרים בגמרא וכי סלקא דעתן להכשיר פירות אלו בתורת אתרוג, ולכן המורכב כאחד מהם ואין להכשיר רק האתרוג ולא שאר מינים, ולא בצורה תליא מלתא מאחר שכבר נתבאר שזה המורכב לא מקרי אתרוג, ומה שהביא השואל ראייה דאתרוג אפי' מקצת אתרוג במשמע כמו שאמר' פרק אותו ואת בנו שה אפי' מקצת שה במשמע, אינו ראייה, חדא דלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, ומאחר דרז"ל אמרו אתרוג לא נוכל להכשיר מקצת אתרוג, ועל מה שכתוב בתורה פרי עץ הדר לא נוכל לומר דאפי' מקצתו הדר דא"כ נכשיר שאר מינים דאפילו מקצתו הדר כשר, ואפילו אינו דר כל השנה על האילן נכשירהו אפי' דר מקצת שנה. עכ"ל.

הרי מבואר ברמ"א דבעצם הסימנים הנ"ל קובעים, דבעצם כתוב דבעינן "פרי עץ הדר", ולא כתוב דבעינן "אתרוג". דאיך ראשונים הנ"ל סוברים דהתורה אמרה דבעינן "אתרוג" (משום שזהו הפירוש המקובל להם, או משום ד"הדר" היינו אתרוג, או משום שיש לזה איזה קבלה על פה) אבל הרמ"א סובר דהתורה אמרה דבעינן פרי עץ הדר והסימנים קובעים, אבל הרמ"א הוסיף שהחכמים אמרו דבעינן אתרוג, ואה"נ לא ברור לנו בדיוק למה חכמים אמרו דבעינן דוקא אתרוג, אפשר דהיינו משום שיש להו עוד דרשות המגלים עוד סימנים דליתא אלא באתרוג, או אפשר משום דדוקא באתרוג יש הני סימנים שהוזכרו, ואף שלא ברור לנו למה חכמים אמרו דבעינן "אתרוג", למעשה אין לנו אלא מה שאמרו חכמים והם אמרו דצריכים אתרוג. ועפ"ז כתב הרמ"א דאתרוג המורכב הוא פסול משום שאינו אתרוג.

הרי מבואר ברמ"א דאף אם הסימנים שהוזכרו בסוגיא קובעים, אפ"ה אפשר לומר דעיקר הצדדים בנידון "האם אתרוג המורכב כשר" הם האם אתרוג המורכב הוי "אתרוג", דאם אתרוג המורכב הוי "אתרוג" אז הוא כשר, ואם אינו אתרוג אז הוא פסול. דאף אם "סימני פרי עץ הדר" קובעים מדאורייתא, אבל מכיון שחכמים אמרו מאיזה סיבה שהיא דבעינן "אתרוג", למעשה בעינן "אתרוג", ואם אין אתרוג המורכב "אתרוג" אז אינו כשר.

קמז אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הם האם אתרוג המורכב הוי "אתרוג", דאם אתרוג המורכב הוי "אתרוג" אז הוא כשר, ואם אינו אתרוג אז הוא פסול, צריך לברר במה תלוי הני צדדים.

הנה לכאורה היה אפשר לומר דהנידון תלוי במהות פרי היוצא מהרכבת ב' מינים, דיש לחקור האם פרי היוצא מהרכבת ב' מינים הוי ברי' חדשה בפנ"ע או האם אינו ברי' בפנ"ע אלא הוי פרי שחציו מין א' וחציו מין שני. די"ל דאם הוי ברי' חדשה בפנ"ע אז פשיטא שאינו אתרוג, אלא הוא מין אחר לגמרי, אבל אם יש כאן ב' פירות בהדי הדדי א"כ יש כאן "אתרוג ואידך פרי" בהדי הדדי. [ואפשר דעדיין יש לפוסלו משום "חסר" וכמוש"כ הט"ז, אבל הרבה שיטות חולקים על הט"ז וסוברים דאין לפוסלו משום "חסר" כיון דאין חסרון בהפרי, ואכ"מ].

והנה ראיתי שלכאורה יש ראי' שיש כאן ב' פירות בהדי הדדי, ואין מורכב ברי' חדשה לגמרי, דעי' בתוספתא מסכת כלאים פ"ה ה"ד דאיתא איסי הבבלי אומר אסור לרכוב על גבי הפרדה מקל וחומר ומה אם במקום שמותר ללבוש שני חלוקות כאחד הרי הוא אסור בתערובתן מקום שאסור לנהוג שתי בהמות אינו דין שיהא אסור בתערובתן אמרו לו הרי הוא אומר (מ"א:א) והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי והורדתם אותו אל גיחון אמר להן אין משיבין מתקוע אמרו לו הרי הוא אומר (מ"א טו) (ויעש דוד הישר) בעיני ה' ולא סר מכל אשר צוהו רק בדבר אוריה החתי.

[הנה] הרמ"א סיים דבריו שם בהאי לישנא וז"ל והנה לא אוציא לעז על הראשונים שנהגו לברך על אתרוג כזה במקום הדחק, מ"מ לא שבקינן היתרא לברך על אלו שלא בדוחק גדול, כנ"ל בשאלתך נאום משה איסרלש מקראקא. עכ"ל. הרי מדויק ברמ"א שבדוחק גדול יש מקום להכשיר אתרוג המורכב. ואפשר דאזיל בזה לטעמי', דאם פשוט לן דבעינן "אתרוג" מדאורייתא, א"כ מכיון דאתרוג המורכב "לא נקרא אתרוג" (כלשון הרמ"א) א"כ פשוט דהוא פסול כדברי המשנה ברורה. אבל כיון דלא ברור לגמרי להרמ"א למה בעינן "אתרוג", א"כ במקום הדחק כשאין לו אתרוג, יש ליטול המורכב, והרי הרמ"א כתב כנ"ל "דילמא איכא לחכמינו ז"ל עוד דרשות אחרות במלת הדר דאתרוג הוא דוקא, ואף אם נאמר דלית להו דרשות אחרות בזה מ"מ דלמא שאר מינים אין להם אלו התוארים שאמרו באתרוג ומאחר שכבר נתבאר שהמורכב לא נקרא אתרוג א"כ ממילא לא נכשירהו". הרי דלדבריו לית לן ידיעה ברורה בטעמא לפסול, וא"כ "לא נכשירהו", אבל במקום דוחק גדול, יש מקום להכשיר. אבל אפשר דזה אינו, דא"כ הו"ל גם להתיר לימורין במקום דוחק גדול, ומבואר בדבריו דאין שום צד להכשיר לימורין. וצע"ע למה התיר במקום "דוחק גדול".

י

הנה עכ"פ כיון שנתברר דעיקר הצדדים בנידון "האם אתרוג המורכב כשר"

ועי' בירושלמי מסכת כלאים פ"ח ה"ב (דף לח ע"א) דאיתא איסי בן עקביה אמר אסור לרכוב על גבי פרדה מקל וחומר ומה אם בבגדים שאת מותר ללבוש זה על זה את אסור בתערובתן בהמה שאת אסור להנהיג בה בזו עם זו לא כל שכן את אסור לרכוב עליה והא כתיב וירכבו איש על פרדו וינוסו אין למדין מן המלכות והא כתיב והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי בריה מששת ימי בראשית היתה.

והנה לכאורה פשוט דכל דברי איסי רק מובנים אם "פרד" הוא חצי סוס וחצי חמור בהדי הדדי, אבל אם "פרד" הוי ברי' חדשה לגמרי, מה שייך לאסור לרכוב עליו משום כלאים, הרי לית כאן כלאים, דלית כאן ב' מינים. וא"כ בפשוטו יש מכאן ראי' דאתרוג המורכב שפיר הוי "אתרוג".

אבל יל"ע בזה, דהנה משמע בתוספתא הנ"ל דאידיך שיטות חולקים על איסי, ועיי"ש בירושלמי פ"ח ה"ג דמשמע דלא קיי"ל כאיסי, ועי' בשו"ת רדב"ז ח"ד סימן אלף צ"ח (כד) דאיתא וז"ל ואע"ג דאיכא בירושלמי דאסור לרכוב על הפרדה מק"ו לא קי"ל הכי הואיל ולא הוזכר בגמרא שלנו. עכ"ל. ואפשר דאידיך חכמים חולקים על איסי משום דס"ל ד"פרד" הוי ברי' חדשה לגמרי, וא"כ להלכה אפשר דס"ל דמורכב הוי ברי' חדשה לגמרי, ואין אתרוג המורכב "אתרוג" כלל, וזה מתאים עם מה שראינו

דהרמ"א והמ"ב כתבו דאין אתרוג המורכב נקרא אתרוג כלל.

(ועי' בתוספות במס' חגיגה דף ב ע"ב) דאיתא וז"ל ומטעם דשרי הרבעה שרי גם לרכוב על הפרידה ובתוספתא דמסכת כלאים תניא אמר רבי איסי בן יהודה אסור לרכוב על הפרידה מק"ו ומה במקום שמותר ללבוש שתי חלוקין אסור בתערובתו מקום שאסור לנהוג שני מינים אינו דין שאסור בתערובתו אמרו ליה והא כתיב והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אמר להם אין למדים תורה מן התקועה א"ל והא כתיב ויעש הישר בעיני ה'. עכ"ל).

[ועי' במס' פסחים דף נד ע"א דאיתא תניא עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות וכו' רבי נחמיה אומר משום אביו אף האור והפרד (פרש"י וז"ל והפרד אין כל חדש תחת השמש ופרד ראשון נברא מן הארץ ולא בא מן הכלאים, עכ"ל), וכו' רבי יוסי אומר שני דברים עלו במחשבה ליבראות בערב שבת ולא נבראו עד מוצאי שבת ובמוצאי שבת נתן הקדוש ברוך הוא דיעה באדם הראשון מעין דוגמא של מעלה והביא שני אבנים וטחנן זו בזו ויצא מהן אור והביא שתי בהמות והרכיב זו בזו ויצא מהן פרד רבן שמעון בן גמליאל אומר פרד בימי ענה היה שנאמר הוא ענה אשר מצא את הימם במדבר דורשי חמורות היו אומרים ענה פסול היה לפיכך הביא פסול לעולם. הרי שנחלקו התנאים אם "פרד" נברא בערב שבת משום "אין כל חדש תחת

קיה אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הרי מבואר ברא"ש וברשב"א דמטעמים אחרים אידך חכמים חולקים על איסי, ולא משום דס"ל ד"פרד" הוי ברי' חדשה לגמרי, וא"כ אפשר דלעולם סבירא לן כמו דמוכח מדברי איסי דמורכב הוי ב' מינים בהדי הדדי, ולא ברי' חדשה לגמרי, וא"כ אתרוג המורכב שפיר הוי אתרוג.

ולפ"ז אף לפי הנתבאר דהנידון דאתרוג המורכב תלוי ב"פרי הנקרא אתרוג", ולא בסימנים, אפ"ה יש להכשיר אתרוג המורכב.

יא

אבל ראיתי בשו"ת אגרות משה, דאף לפי צד זה דמורכב היינו ב' הפירות בהדי הדדי, אפ"ה י"ל דמורכב לא מיקרי אתרוג, דהנה עיין באגרות משה או"ח ח"ב סימן נ"ח שמבואר בכל דבריו דס"ל כהצד הנ"ל דחשיב שני המינים בהדי הדדי, דעיי"ש דאיתא וז"ל בדבר הפרי הנקרא נעקטארן שהוא מורכב משני מיני פירות פערזיק ופלאם אם אחד שכבר בירך שהחיינו על השני מינים שבא מהם צריך לברך גם על הנעקטארן שהחיינו וכן להיפוך כשבירך על הנעקטארן שהחיינו אם צריך לברך אח"כ על המינים עצמם, הנה להמחבר והרמ"א בסימן רכ"ה סעיף ד' הא אף על שני עניני פירות שהן מין אחד נמי צריך לברך על כל אחד מהם מטעם ששתי שמחות הם כדאיתא במ"ב ס"ק י"ד וכן הא פוסקים המג"א סק"י ורוב האחרונים וכ"ש זה שהוא גם בשם אחר שודאי יש לברך

השמש", ולהנ"ל אפשר לומר שנחלקו בהמח' בין איסי לחכמים, דרשב"ג סובר כאיסי דפרד הוי תערובת דב' מינים, ואינו מין "חדש", ולא קשה אם לא נברא בששת ימי בראשית, ור' נחמי' סובר כחכמים דפרד הוי ברי' בפנ"ע, והוי מין "חדש", ובע"כ שנברא בששת ימי בראשית. (עי' במהרש"א בפסחים שם דאיתא וז"ל ולפיכך הביא פסול לעולם כו' לפי שבא מב' בהמות סוס וחמור שהם כלאים זה בזה קראו פסול או שסובר פסול ממש כמ"ד בתוספתא דכלאים אסור לרכוב על פרדה מק"ו כו'. עכ"ל). אבל קשה, דהא מבואר בירושלמי להיפך מתליי' זו, דמבואר דאיסי צריך לסבור דהיה פרד שנברא מששת ימי בראשית, דאל"כ אין לו ביאור איך דוד ושלמה רכבו על פרד. אלא בע"כ דאין החקירה הנ"ל בגדר "מורכב" שורש המחלוקת תנאים בפסחים. עי' לקמן].

אבל עי' ברא"ש על הלכות כלאים סימן ה' דאיתא וז"ל וליתא לדאיסי דהאי ק"ו מעיקרא פריכא הוא דאין חומרא בכלאי בהמה טפי מבכלאי בגדים דכי היכי דאין כלאי בגדים בלא חבור ה"נ אין כלאי בהמה בלא חבור דכתיב בהו יחדיו כמו בכלאי בגדים. עכ"ל. ועי' בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תצ"א דאיתא וז"ל ונראה בעיני וכו' דאיסי הבבלי היה אוסר מקל וחומר ואמרו שאין דנין קל וחומר בזה ד"חוקים" הם אלו וכדאמרינן חוקים שחקקתי לך כבר בהמתן לא תרביע כלאים ואין לך בהם אלא מה שפרט בכתוב. עכ"ל.

אתרוג

מערכה א

למינו

קיט

שהחיינו על כל דבר אך למה שהביא במ"ב שם מהגר"א וממור וקציעה בשם אביו החכ"צ שכיון שהם מין אחד א"צ לברך אלא על אחד מהם וכן הביא בשעה"צ בשם א"ר משכנה"ג ובשם מ"ט בשם מהר"ש עיי"ש יש להסתפק אם מכיון שהוא מורכב מהם הרי כל חצי ממנו הוא מין אחד עם מי שבא ממנו ולכן כשבירך על הפלאם פטר חצי ממנו וכן כשבירך על הפערזיק פטר חצי האחר ונמצא שנפטר מלברך על הנעקטארן וכן להיפוך כשבירך על הנעקטארן הרי בירך בין על מין דפלאם בין על מין דפערזיק או דלמא דהמורכב נחשב למין אחד דהכחות המעורבים משני המינים עשאו למין אחד ולא נפטרין בברכה אחת אף לדידהו. עכ"ל.

הרי מבואר בכל דבריו ד"נעקטארן" היינו פערזיק ופלאם, ואינו מין חדש בפנ"ע.

והנה עיי"ש בהמשך דברי האג"מ שביאר למה לפ"ז הוי אתרוג המורכב פסול, והרי כיון דפרי מורכב הוי ב' המינים בהדי הדדי, א"כ יש "אתרוג" בתוך אתרוג המורכב, וכנ"ל, ולמה פסלוהו.

ועיי"ש שביאר וז"ל ומש"כ כת"ר וכו' שפסול אתרוג המורכב הוא משום דהוא פרי בפ"ע לא נכון כלל דודאי יש לו כח אתרוג אבל הוא רק לחציו כדאמר בגמ' שכוי הוא מקצת שה וזה סגי לפסול האתרוג עיין בט"ז סימן תרמ"ט שפוסלו מדין חסר, ובשאר ימים

פוסלו משום דאולי חסר מכשיעור, אבל אפשר יש לפסול מצד חצי אתרוג ממה שנוטל, שאף שחסר כשר כשיש השיעור בשאר ימים מ"מ מה שנוטל הוא כולו אתרוג, ובמורכב מה שנוטל הוא רק חצי אתרוג שזה גרוע ואין לומר דיהיה כשר גם מקצת אתרוג לרבנן דר"א דאמרי שה ואפילו מקצת שה לחייב במתנות, דלהכשיר מה שלא נאמר ודאי לא אמרינן, דעכ"פ הא לא מצינו שהוכשר למצוה אלא אתרוג ואין נכשיר דבר שלא נאמר בקרא, דרק לענין דאין לפטור החצי שה ממתנות אמרינן ואפילו מקצת שה, ולא להכשיר כמו באתרוג מורכב. עכ"ל.

הרי מבואר דאף שיש כאן ב' מינים מעורבים בהדדי, ולא ברי' חדשה לגמרי, אפ"ה נכון לומר דאתרוג המורכב "לא מקרי אתרוג", דכיון דרק חצי מפרי זה הוי אתרוג, ממילא אין זה האתרוג האמור בתורה.

(ואפשר דזה תלוי במה שהג"ר מרדכי קרליבך שליט"א הסתפק לפי האי צד שפרי המורכב הוי ב' מינים בהדי הדדי האם הפירוש הוא שיש בו משני המינים גם יחד, והוה מקצת אתרוג בכמות, ולכך כמה מן האחרונים דנו גם משום חסר, או דנימא שבאמת יש כאן מיזוג חדש של ב' מיני פירות, ואין כאן חצי אתרוג וחצי לימון, אלא שיש כאן פרי שלם שמקצתו אתרוג, ופרי שלם שמקצתו לימון, והוי מקצת אתרוג באיכות, והוא כעין מש"כ בחידושי רבינו חיים הלוי בהלכות שחיטה לענין חיוב כיסוי

קב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

המורכבים נבראו בערב שבת בין השמשות אלא הפרד ופרש"י משום שאין כל חדש תחת השמש משמע דפירות וירקות המורכבים ושאר בע"ח לא חשיבי מין אחר וצ"ע בזה. עכ"ל.

הנה לפי הנתבאר ע"פ דברי האג"מ לכאורה לא קשה, דלעולם הוי אתרוג המורכב תערובת של ב' מינים, ולא מין חדש בפנ"ע, וכדמוכח מהסוגיא בפסחים, ואפ"ה אתרוג המורכב פסול, דחצי אתרוג אינו האתרוג האמור בתורה.

אלא דעכ"פ קשה, לפי דרך זו בביאור הסוגיא בפסחים דרק אם מורכב הוי ברי' חדש בפנ"ע אז הוצרך ליבראות בערב שבת, למה הוצרך "פרד" גופא ליבראות בערב שבת, הא כמו דשאר מורכבים לא נבראו משום דהווי ב' מינים בתערובת ואינו "חדש", הוא הדין דפרד לא הוצרך ליבראות משום דהווי ב' מינים בתערובת ואינו "חדש", אלא לפי דברי האג"מ י"ל דאף אם מורכב הוי ב' מינים בתערובת אפ"ה חשיב מין חדש והוצרך ליבראות בערב שבת.

אבל א"כ פשוט דקשה, דלמה דוקא פרד נברא ולא שאר מורכבים, דאף אם פירות המורכבים הווי ב' מינים בתערובת למה לא הוצרכו ליבראות דומיא ד"פרד". ובאמת, עי' בשפת אמת בפסחים שם שפירש הא ד"פרד" נברא בערב שבת באופ"א, דלא כרש"י, וז"ל אף האור והפרד פי' רש"י אין כל חדש תה"ש ופרד ראשון נברא מן הארץ, ותמהני ע"ז דא"כ כל מיני כלאים ג"כ י"ל אין כל

הדם בכוי. עכ"ד. ושו"ר בשו"ת חת"ס חאו"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל ומה שהקשה השואל לרמ"א בתשו' סי' קי"ז מה בכך שהוא מורכב הרי קי"ל לענין מתנות שה ואפילו מקצת שה וחייב בחצי מתנות, וה"נ נימא הדר אפילו מקצת הדר. כבר נשמר מזה בתשו' מהר"מ אלשיך הנ"ל דבאתרוג הוה כחצי עבד וחצי בן חורין. ואבאר בעזה"י, כמו בעבד ושפחה שחצי עבד וחצי בן חורין אמרינן בכל חלק וחלק ממנו מעורב עבדות וחירות, ה"נ בצבי ותיש וכן בפרי המורכב, מיהו בצבי ותיש אמרינן חייב בחצי ממנו מכח חלק שה שבו, אעפ"י שחציו שנותן לכהן יש בו חלק שאיננו חייב מ"מ לעומת זה חצי מתנות שנשארו ביד ישראל יש בהם חלק שיות שראוי ומחוייב לכהן ואי אפשר להפרידם, על כן מחליפים זה בזה שהרי מתנות מותרים לזרים והרי חליפין של חלק צבי הוא ביד ישראל וחליפין של חלק שה הוא ביד כהן, אבל הכא באתרוג כיון שבכל פורתא ופורתא יש בו חלק לימוני אינו יוצא ידי חובתו אפילו בשאר הימים. עכ"ל).

יב

הנה עיין בספר חבצלת השרון ויקרא עמ' תצ"ו דאיתא וז"ל ובאתרוג המורכב האריכו האחרונים טובא יעוין במהר"ם אלשיך סי' ק"י ובפוסקים הבאים אחריו שדנו משום שהוא מין אחר והוא משום שנקטו שע"י ההרכבה מתמזג להיות חפצא של מין חדש אף שלא מצינו בפסחים דף נ"ד שכל

אתרוג מערכה א למינו קבא

חדש דהא הבריאה הי' למינהו ולא של כלאים, ובאמת נראה דאין זה חדש כיון שעיקר הדבר נברא רק שהאדם מרכיב ומערב ב' נבראים זה היא בכל מיני תבשילין ופעולת בני אדם, ולולי פי' רש"י הי' נ"ל בגמ' פרד דומיא דאור שניתן אז בטבע שע"י חיבור ב' אלו יצא מין פרד. עכ"ל.

וברי ליישב פרש"י אפשר די"ל דכיון ש"פרד" נברא בערב שבת, זה סגי שכל סוגי הרכבות לא נחשבו ל"חדש תחת השמש", דפרד הוי כמו "אב" לכל סוגי הרכבות, ועי' בירושלמי מסכת ברכות פ"ח ה"ה (דף ס ע"א) דאיתא האש

והכלאים אף על פי שלא נבראו מששת ימי בראשית אבל עלו במחשבה מששת ימי בראשית הכלאים ובני צבעון איה ואנה הוא ענה אשר מצא את היימים במדבר. הרי דהירושלמי נקט "כלאים" במקום לנקוט "פרד". וא"ש. (ועיי"ש בספר בניהו בן יהוידע דאיתא וז"ל ועוד נתן בו בינה להרכיב ב' בהמות ויצא מהם פרד שהוא הרכבה של פיסול, לרמוז לו אם זכה יוציא אור מההרכבה וכאשר הוציא מן האבנים, ואם לא זכה יוציא פיסול מהרכבה, ולכן הראה לו היציאה של הפיסול בבהמה, כי החוטא נחשב כבהמה וכמ"ש נמשל כבהמות נדמו. עכ"ל).

מערכה ב

מחלוקת הרמב"ם ואידך שיטות בשורש איסורי כלאים והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב

א

עיי' במס' כלאים פ"א משניות א'-ג' דאיתא החטים והזונין אינם כלאים זה בזה השעורים ושבלת שועל הכסמין והשיפון הפול והספיר הפרקדן והטפח ופול הלבן והשעועית אינם כלאים זה בזה, הקשות והמלפפון אינם כלאים זה בזה וכו' חזרת וחזרת גלים עלשין ועלשי שדה כרישים וכרישי שדה כסבר וכסבר שדה חרדל וחרדל מצרי ודלעת המצרית והרמוצה ופול המצרי והחרוב אינם כלאים זה בזה, הלפת והנפרץ והכרוב והתרובתור התרדים והלעונים אינם כלאים זה בזה וכו'. ועיי' במפרשים ע"פ הירושלמי שפירשו ד"זוגות זוגות קתני", וא"כ יש י"ז זוגות בהני משניות שאינם כלאים זב"ז.

הנה לכאורה המשמעות הפשוטה דהני משניות היא שיש יסוד אחד לכל הני זוגות, דכולם אינם כלאים זב"ז מאותה הסיבה.

אבל עיי' ברמב"ם בפ"ג מהל' כלאים שאינו סובר כן. דעיי' שם בהלכות א'-ו' דאיתא וז"ל יש מינין בזרעין שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ

עד שיראה כשני מינין ואע"פ שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה, ויש בזרעים שני מינין שהן דומין זה לזה וצורת שניהן קרובה להיות צורה אחת ואעפ"כ הואיל והן שני מינין הרי אלו אסורים זה עם זה, כיצד החזרת עם חזרת גלים והעולשין עם עולשי שדה והכרישין עם כרישי שדה הכסבר עם כסבר הרים וחרדל עם חרדל מצרי ודלעת המצרית עם דלעת הרמוצה אינן כלאים זה בזה וכן החטין עם הזונין והשעורים עם שבולת שועל והכוסמין עם השיפון והפול עם הספיר והפורקדן עם הטופח ופול לבן עם השעועים והקשות עם המלפפון והכרוב עם התרובתור והתרדין עם הלעונים אינן כלאים זה עם זה וכו', וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונים ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין, כיצד הלפת עם הצנון אינן כלאים זה בזה מפני שפרייהן שוין והלפת עם הנפוס אינן כלאים זה בזה מפני שהעלין שלהן שוין. עכ"ל.

קרי מבואר ברמב"ם דשאני שורש ההיתר ד"לפת ונפוס" מאידך זוגות, דאידך זוגות אינם כלאים זב"ז משום שהם מין א', משא"כ לפת ונפוס אינם כלאים זב"ז משום "שהם דומים זה לזה דמיון גדול".

[הנה אפשר להביא מקור להרמב"ם דשאני שורש ההיתר ד"לפת ונפוס" משורש ההיתר דשאר זוגות מדיוק לשון המשניות. דהנה חזינן דבכל הזוגות הנ"ל שהוזכרו במשנה א' רק קתני "ו" אצל המין השני, כגון הא דקתני "השעורים" בלי "ו" ו"שבלת שועל" עם "ו". ורק בזוג האחרון קתני שניהם ב"ו", דקתני "ופול הלבן והשעועית". וי"ל דכ"ה הדרך בהרבה מקומות לנקוט "ו" רק במין האחרון. (ועיין ברש"ש על סוכה דף ב ע"א דאיתא וז"ל ורבא אמר כו' בגליון בשם ס' מ"א דקדק על אמרם ורבא בו' ול"נ דגם בלשונות העמים כשמונה כמה אנשים או דברים דרך לחבר האחרון במלת החבור, אונד בל"א אי בלרו"פ, וכן בר"ה ז' ב' ח' אמר רבא ארבעה לד"ה כו' רנב"י כו' ורב אשי כו', הרי דבר"א שהוא האחרון קאמר בו' העטוף וכן לקמן מ"ז הפרים האילים והכבשים כו' ובזה נדחה ראיית הר"ן לקמן בפרק לולב הגזול במשנה דנקב וחסר כ"ש שדייק דחד פסול הוא מדתני וחסר בו' דלא כאינך די"ל מפני שהוא אחרון. עכ"ל). והנה לפ"ז צ"ב בהלשונות דמשנה ב', דאה"נ בזוג האחרון קתני "ו", דקתני "ופול המצרי והחרוב", אבל גם בזוג שלפניו קתני "ו", דקתני "ודלעת

המצרית והרמוצה", וצ"ב למה קתני "ו" בגז האחרון ובזוג שלפני האחרון. ולכאורה יש ליישב היטב בעז"ה, דהנה יש חילוק בין הזוג ד"פול המצרי והחרוב" לשאר הזוגות במשנה ב', דבשאר הזוגות שמות הזוגות שוות אלא שיש לא' מהמינים תוספת, כגון "חזרת" ו"חזרת גלים". והזוג האחרון מהאי סוג היינו "דלעת המצרית והרמוצה", דאף דלא קתני במתני "דלעת רמוצה" אבל כ"ה הכוונה, דעי' ברמב"ם פהמ"ש שם דאיתא וז"ל והרמוצה רמוצה הוא תואר לדלעת ר"ל דלעת רמוצה והוא מין ממיני הדלועין וטעמו מר ואין ראוי לאוכלו עד שיטמנהו באפר חם ושם האפר החם שיש בו שארית מן האש רמץ ועל כן נקראת זו הדלעת רמוצה. עכ"ל. (ועיין במסכת נדרים בדף מט ע"א ובגמ' שם בדף נא ע"א. והטעם דלא קתני במתני "דלעת הרמוצה" דומיא ד"חזרת גלים" ו"עלשי שדה", י"ל דהיינו משום דבשאר הזוגות דמתני' במין הראשון לא מוזכר שום תואר כגון "חזרת" ו"עולשין" ו"כרישים" אבל בדלעת כבר במין הראשון הוזכר תואר דהיינו "דלעת המצרית" ולכן לא הוזכר דלעת עוד פעם עם התואר השני). אבל "פול המצרי והחרוב" היינו מין זוג אחר דהמין השני "חרוב" לא נקרא "פול החרוב" אלא נקרא "חרוב", דעיי"ש בפהמ"ש דאיתא וז"ל ומה שאמר בכאן החרוב אינם החרובין אבל הוא מין מן הפול המצרי ושמו חרוב. עכ"ל. והנה י"ל דכיון ד"דלעת המצרית והרמוצה" היינו הזוג האחרון מהני זוגות ששמותן שוות אלא שיש לא'

קבר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וא"כ הו"א דאין הכוונה לזוגות אלא כל הני דברים אינם כלאים זה בזה, וא"כ אחרי שהתנא נקט "והכרוב והתרובתור" עם "ו" מהטעם הנ"ל שוב בע"כ היה צריך לנקוט "התרדים והלעונים" בלי "ו". וא"ש היטב לשון המשניות בס"ד. הנה כיון שביארנו דיוק לשון המשניות ע"פ יסודו של הרמב"ם הנ"ל, דשאני הלפת והנפרץ, א"כ נמצא שיש מדיוק לשון המשניות מקור ליסודו של הרמב"ם. והנה לשונות המשניות במשניות ד' וה' ג"כ א"ש להנ"ל, עיי"ש דאיתא ובאילן האגסים והקרתומלין והפרישים והעזרדים אינם כלאים זה בזה, התפוח והחזרד הפרסקים והשקדין והשיזפין והרימין אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה, הצנון והנפרץ החרדל והלפסן ודלעת יונית עם המצרית והרמוצה אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה. הרי בכל הני בבות רק בזוג אחרון קתני "ו". אבל אפשר דיש מקום עיון בהא דקתני "ובאילן האגסים והקרתומלין והפרישים והעזרדים", דלמה קתני "והפרישים והעזרדים" עם "ו" הא הו"ל להתנא לחשוש דהו"א דאין הכוונה לזוגות כיון שבכולם נקט "ו". (עי' ברמב"ם שם דאיתא וז"ל אבל האגסים עם הקרוסטמלים והפרישים עם העוזרדין אינם כלאים זה בזה. עכ"ל. ועי' במעדני ארץ להל' כלאים פ"ג ה"ד דאיתא וז"ל מדברי רבינו בהלכה ד' משמע שמפרש המשנה פ"א מ"ד דזוגות זוגות קתני ובביאור הגר"א ציין לגמ' פסחים לט ע"א שאמרו בשם רב דמתני' זוגות זוגות קתני וכן אמר רבא

מהמינים תוספת, לכן קתני בו "ו", דכנ"ל בזוג האחרון קתני "ו", ולכן תני "ודלעת המצרית והרמוצה", ואח"כ ניתוסף עוד ציור שאינו דומה לשאר ציורי מתני' ולכן גם בזה קתני "ו" דתני "ופול המצרי והחרוב". ולכאור' א"ש. (הנה לפ"ז נמצא שלכאור' יש איזה חילוק בין הבבא ד"פול המצרי והחרוב" לשאר הבבות דמשנה ב', ויש להעיר בזה דהרמב"ם בפ"ג מהל' כלאים ה"ג וה"ו הביא ט"ז מהי"ז זוגות שהוזכרו במשניות א' ב' וג', ורק השמיט הבבא דפול המצרי והחרוב. ועדיין צ"ב למה הרמב"ם השמיטה אבל עכ"פ יש מזה סמך שבבא זו שאני משאר הבבות). והנה עדיין צ"ב בהלשונות דמשנה ג' דלמה בזוג האחרון לא נקט "ו" (התרדים והלעונים) ובזוג שלפניו כן נקט "ו" ("והכרוב והתרובתור"). והנה ע"פ יסודו של הרמב"ם הנ"ל גם זה יש ליישב היטב בעז"ה, דהנה ראינו שלהרמב"ם יש חילוק בין הסיבה ד"הלפת והנפרץ" אינם כלאים זב"ז להסיבה דשאר הציורים בהני משניות אינם כלאים זב"ז, ד"הלפת והנפרץ" אינם כלאים זב"ז משום שהעלין שלהן שוין ולא משום שהם מין א' ממש. וי"ל דלכך איתא במשנה "והכרוב והתרובתור" עם "ו" דזהו עוד רשימה, ולא שייך ל"הלפת והנפרץ" שאינם כלאים מטעמא אחרינא. וא"ש. אבל לכאורה י"ל דזה רק מיישב למה קתני "והכרוב והתרובתור" עם "ו", אבל עדיין לא מיושב למה קתני "התרדים והלעונים" בלי "ו". ולכאורה י"ל דאם התנא היה נוקט "והתרדים והלעונים" היה נמצא דבכל הני זוגות קתני "ו",

אתרוג

מערכה ב

למינו

קבה

בפ"ק דכלאים בשם רב דכולהון זוגות זוגות, אך צ"ע מהא דאיתא להלן בהלכה ד' בירושלמי בשם ריב"ל דכולהון זוגות זוגות ורב אמר כולהון מין א', ולכא' זה סותר למה שאמרו לעיל בשם רב דזוגות זוגות קתני וכו' וע"כ צ"ל דמה שאמרו בהלכה א' דזוגות זוגות קתני קאי רק אזרעים וירקות ומה שאמר רב בהלכה ד' דכולהון מין א' קאי אאילנות ואע"ג שפלא הוא לומר שהמשנה נקטה לשון א' לכולן והיא פירוש מיוחד לכל א' מ"מ הא חזינן שרצו לומר כן בדעת ר' יוחנן בהלכה א' דדוקא על הדא הלכתא איתר זוגות זוגות גם י"ל דשאני אילנות דבמשנה זו כולם כתובים בוא"ו המחבר משא"כ בזרעים וירקות יש מהם דכתיבי בלא וא"ו ומזה יש ללמוד דזוגות זוגות קתני וכו' או י"ל דבאמת פליגי בהא אם הגירסא במתני' היא בוא"ו או רק זוגות זוגות ונמצא שרק לסירוגין הוא דתנן בוא"ו. עכ"ל). ויש ליישב דרק במשנה ג' שהתנא "שינה" לנקוט "ו" אצל "והכרוב והתרובתור" שוב לא רצה לנקוט "ו" אצל "התרדים והלעונים" דא"כ כיון שנקט "ו" אצל "והכרוב והתרובתור" בודאי היה משמע שאין הכוונה לזוגות, ולכך נקט "התרדים והלעונים". אבל ב"האגסים והקרתומלין והפרישים והעזרדים", הרי אין שום "שינוי" עם תוספת ולכך נקט התנא "ו" באחרון כדרכו ולא חשש לטעות. (עיין במשנה ו' דאיתא הזאב והכלב כלב הכפרי והשועל העזים והצבאים היעלים והרחלים הסוס והפרד הפרד והחמור החמור והערוד אע"פ

שדומין זל"ז כלאים זה בזה. הרי דלא קתני "ו" כלל, וצ"ב למה לא קתני בסוף "והחמור והערוד". ואפשר דיש מקומות דהתנא נקט "ו" בסוף הרשימה ויש מקומות דלא נקט "ו" בסוף הרשימה, אלא דהה' משניות ראשונות דהוו מעין ענין א' הו"ל לנקוט כל הרשימות בסגנון א' אבל במשנה ו' דהוי ענין אחר דכלאי בהמות בזה לא קשה אם לא נקט "ו". אבל אין זה הפשטות, דהא בפשוטו ממשניות א'-ו' הוו סדר א' דמינים שיש בהם נידון אם הם כלאים זב"ז. וא"כ צע"ע למה לא קתני שם "ו").

ב

הנה דברי הרמב"ם, בביאור הא דהלפס והנפוס אינם כלאים זב"ז, הם תמוהים לכאורה, הרי אם הני ב' סוגים אינם כלאים זב"ז לכאורה זהו רא' שהם מין א', ומהו הקובע שהם בעצם ב' מינים אלא שאינם כלאים זב"ז משום שדומים דמיון גדול.

ומצאתי בחזו"א כלאים סי' ג' שביאר הענין וז"ל סידור המינים הוא ע"פ קיבוץ הרגשות רבות כי מלבד התבנית והמראה והטעם, אצור בכל פירי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות פנימיות מכיר האדם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי, והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הן מין אחד ומה הם מינים חלוקים. עכ"ל. ועיי"ש בהמשך הדברים דאיתא וז"ל ובהלכה ב' כתב (הרמב"ם) ויש בזרעים שהן דומין

קבו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

זל"ז וכו' הואיל והן ב' מינים הרי אלו אסורים, ולכאור' אינו מובן הלא על זה אנו דנין לסדר את הצמחים מה הן ב' מינים ומה הן מין א' וכיון שקרובים זל"ז למה לא נחשבינהו למין א' וכ"כ רבנו בהלכה ד' אע"פ שדומין וכו' הואיל והן ב' מינים וכ"כ בהלכה ה' אע"פ שהן ב' מינים בטבען וכו' וכל זה מוכיח בהכרעת המינים תלוי בטבען ולא במראיתן ותבניתן החיצוני. עכ"ל.

הרי מבואר בדברי החזו"א דהשם "מין" אינו דבר שרואים בעינים.

ג

הנה עיקר יסודו של הרמב"ם שיש ציורים שב' מינים אינם כלאים משום שדומים דמיון גדול הוא שנוי במחלוקת.

דהנה מקור דברי הרמב"ם הוא מהירושלמי כלאים פ"א ה"ה (דף ב ע"ב) דאיתא א"ר יונתן יש מהן שהילכו אחר הפרי ויש מהן שהילכו אחר העלין, הלפת והצנון הילכו בהן אחר הפרי, הלפת והנפוס הילכו בהן אחר העלין, התיבון הרי צנון ונפוס הרי פרי דומה והעלין דומין ותימר כלאים, א"ר יונה בזה הילכו בהן אחר טעם הפרי. ע"כ. ולהרמב"ם "אחר הפרי" ו"אחר העלין" היינו לקולא, דלפעמים משום דימוי הפרי אין בהם כלאים, ולפעמים משום דימוי העלין אין בהם כלאים.

אבל עיין בר"ש למשנה ה' שהביא דברי הירושלמי הנ"ל וכתב פירוש אחר

לגמרי וז"ל פירוש אחר פרי להחמיר וכן אחר העלין להחמיר וכן אחר הטעם להחמיר, עכ"ל, והיינו דכל דהוי פרי עלין או טעם משונים הוי כלאים ורק אינם כלאים אם הפרי עלין וטעם שוים. והנה לפ"ז י"ל דהר"ש חולק על כל הנ"ל וס"ל דכלאים הוי תלוי במין, ורק מין א' לא הוי כלאים.

[הנה דברי הר"ש צ"ב, איך אפשר לומר דכל שהוזכר בירושלמי הוא להחמיר, הרי אי אפשר לומר דהלפת והנפון היינו להחמיר דהרי מפורש במשנה ג' דהלפת והנפון אינם כלאים זב"ז. ואפשר דס"ל דנפון ונפוס הם ב' מינים חלוקים. אבל כמדומני שזהו דוחק מאד. וצ"ע. (שו"ר בביאור ההלכה לפ"ג ה"ה שהביא דברי הר"ש שפירש הירושלמי לחומרא וכתב וז"ל והר"י קורקוס תמה על הר"ש איך אפשר לפרש להחמיר דא"כ הא דקאמר הלפס והנפוס הילכו אחר העלין היינו שהן כלאים והא בהדיא תנן הלפת והנפון אינן כלאים זב"ז, וי"ל דהר"ש יפרש דנפון ונפוס תרי מיני נינהו, אבל רבינו דגריס במתני' נפוס הוכרח לפרש דלקולא קאמר, ומצאתי בערוך ערך נפס דגריס בירושלמי והנפון נפוס, ולפ"ז מבואר דהיינו הך, והוא כדעת רבינו, אבל בירושלמי כת"י מצאתי והנפון נפון, וכ"ה גי' רש"ס, ולפ"ז אין ראיה, אבל מרן בחזו"א סי' ג' סק"ד לא ניחא לי' לומר דנפון ונפוס תרי מיני ולכן פ"י בע"א עיי"ש, ובכת"י הר"ש ראיתי דגריס גם במשנה נפוס, ואם הגירסא נכונה שם צ"ל ע"כ כמש"כ מרן. עכ"ל].

אתרוג

מערכה ב

למינו

קבו

שון"ר בחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק ד' ה' דאיתא וז"ל ירושלמי (הנ"ל) לפי הרמב"ם לא קאי על השניות רק בא לחדש דאף ב' מינים מותרים ע"י דמיון גדול וכו' אבל דעת הר"ש נראה דקאי על הכרעת המינים דפעמים הכריעו שהן ב' מינים מחמת חילוק העלים ופעמים מחמת חילוק הפירות וקאי על כל השנויות וכו' ואין בזה ענין קבוע אלא טביעות העין מכרעת לפעמים שאי אפשר שהן ב' מינים שהשתוותן השוות יתירה וחילוק מין א' לצורות הרבה מצוי אבל השתוות יתירה של ב' מינים אינה מצוי וכו' הר"ש דפירש דכל המותרים הן מין אחד. עכ"ל. הרי להדיא בחזו"א דרך הרמב"ם סובר שיש ב' מינים שאינם כלאים זב"ז אבל להר"ש כל המותרים הן מין א'. ועי' בביאור ההלכה בסוף דבריו להלכה ה' דאיתא וז"ל ולפי דברי הר"ש אין לנו שני מינים שהותרו מפני ההשתוות וכל שהותרו ע"כ הן מין א' כמש"כ בחזו"א סי' ג' סק"ה. עכ"ל.

ד

הנה לפי הר"ש אפשר לומר דמבואר בדברי הירושלמי מה קובע מין א', דהעלין הפרי והטעם הם דברים שקובעים מהו "מין אחד". וכל דהו מין א' אינם כלאים זב"ז. אבל לפי הרמב"ם כוונת הירושלמי היא דאף דהו ב' מינים הפרי העלין והטעם יכולים לגרום דאינם כלאים זב"ז, א"כ מבואר דאין הני דברים קובעים המין, וא"כ צ"ב מה קובע "מין

אחד". וראינו דהחזו"א ביאר דמין א' היינו מין א' ב"טבען" ואינו דבר חיצוני.

[הנה ראיתי בס' מעדני ארץ למס' כלאים ביאור אחר במהו "מין אחד" לפי הרמב"ם ע"פ דברי הרמב"ם בהלכה ו' להסביר הא דאיתא במשנה ה' הצנון והנפוץ וכו' כלאים זב"ז, דכתב הרמב"ם אבל צנון עם הנפוס אע"פ שהעלין דומין זל"ז (כלפת ונפוס) והפרי דומה לפרי (כלפת וצנון) הרי אלו כלאים הואיל וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר, ע"כ, והקשה הגרשז"א ז"ל מה סברא הוא דבכה"ג שהטעם חלוק ביותר הרי זה חשוב יותר ממראה העלין והפרי אע"פ שגם הם דומים ביותר ואילו כשהטעם חלוק במקצת ומראה העלין חלוק ביותר אם מראה הפרי שוה אזלי' לקולא ולא אמרינן דכיון שמראה העלין חלוק ביותר חשיב כב' מינים, עוד הקשה שם על דברי הירושלמי הנ"ל דצ"ע במימרא דר' יונתן שם אמאי לא זכר גם שיש מהם שהלכו אחר הטעם כמו אחר דמיון הפרי והעלים, ועיי"ש שהביא עוד כמה דיוקים בלשון הרמב"ם. ומכח כל זה כתב דשני מינים היינו מינים חלוקים בטעם וכמו גבי מין בשאינו מינו בהלכות תערובת וכן משמע מהר"י קורקוס דהיינו בתר טעמא, ונמצא דאזלי' בתר חשיבות הבדל הטעם בכה"ג שההבדל ביניהם הוא לא רחוק ביותר וזהו מש"כ כו' מין א' או ב' מינים היינו שדומין בטעם או חלוקין בטעם באופן שאינן חלוקין ביותר, ובזה אף שדומין בעלין או בפירות אם חלוקין

קבח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

המינים תלוי בטבען ולא במראיתן ותבניתן החיצוני, אבל אפשר דהר"ש חולק על זה.

ה

הנה לפ"ז אם אנו דנים על אתרוג המורכב שלא נשתנה מחמת ההרכבה, לפי הרמב"ם ע"פ החזו"א י"ל דעדיין חשיב "אתרוג המורכב", די"ל שיש השפעה (כלשון החזו"א) ממין א' על חברו, ויש שינוי ב"טבע הפרי" אף אם אין שינוי ב"מראה ותבנית וטעם הפרי". אבל לפי הר"ש אפשר דלא חשיב בכלל "אתרוג המורכב", דכיון דהפרי והעלין והטעם לא נשתנו, א"כ הפרי נשאר אותו המין. וא"כ היכא שבאמת ידוע לן שלא היה שום שינוי בפרי ובעלין ובטעם מחמת ההרכבה (דהא אנו יכולים לטעום הפרי דאין שום איסור באכילתו), יש לצדד דלפי הר"ש דאין שום סיבה לפסול האתרוג, דאף דהוי פרי שגדל ע"י הרכבה אבל אינו "אתרוג המורכב", דנשאר אותו מין.

ע"ע לקמן.

[ונפק"מ] זו בין הרמב"ם לאידך שיטות יכול להצטרף לעוד נפק"מ ביניהם. לדוגמא: (א') הנה ע"פ המפורש בדברי הירושלמי הנ"ל נפק"מ לענין לפת וצנון, דלפי הרמב"ם מפורש בירושלמי שאינם כלאים זב"ז, ולפי הר"ש להיפך, מפורש בירושלמי דשפיר הוו כלאים זב"ז. (עיי"ש בביאור ההלכה שג"כ כתב וז"ל ונפק"מ בין שיטת רבנו לשיטת הר"ש

בטעם חשיבי ב' מינים וכן להיפך, ובהלכה ה' נתבאר כלל נוסף שאם מראה העלין או הפרי דומין בדמיון גדול כו' אזלי לקולא בתר זה שהוא דומה ביותר ונתן רבינו טעם לזה כו' ובהלכה ו' ביאר רבנו דצנון ונפוס אע"פ שהעלין והפרי דומין דמיון גדול כיון שטעמם חלוק ביותר הרי הם כלאים זב"ז. עכ"ד. ושור"ר במקדש דוד כלאים סימן י"ז דאיתא וז"ל איזה דבר עושה אותן למין אחד או לב' מינים בטבען, ונראה דמין אחד או ב' מינים בטבען תלוי בטעם הפרי, דחזרת וחזרת גלים כו' אף שצורתן משונה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל מכל מקום טעם הפרי שוה וזה עושה אותן למין אחד בטבע, ולפת עם הצנון אין טעמן שוה ומש"ה חשיב להו הרמב"ם ז"ל לב' מינים בטבע, ומכל מקום לענין כלאים כיון דפרייהן או עליהן דומין זה לזה דמיון גדול מותרין אף שהן ב' מינים בטבע, ומשום דלא הלכו בכלאים אלא אחר מראית העין, והיכא דאין טעם הפרי שוה רק אינו רחוק אז מהני דמיון הפרי והעלין להיות מותר אף שאין דומין דמיון גדול. עכ"ל. אבל לכאור' קשה על כל זה ממשמעות הפשוטה של הירושלמי, דבירושלמי משמע ד"טעם" הוא דומה ל"פרי ו"עלין", וכמו דהרמב"ם סובר ד"עלין" ו"פרי" אינם קובעים המין בעצם, הוא הדין ד"טעם" אינו קובע המין בעצם, ולכאור' צ"ל כהחזו"א בביאור שיטת הרמב"ם. וצ"ע.]

נמצא דיכול להיות שינוי בין הרמב"ם והר"ש מהו עצם המהות ד"מין". דבדעת הרמב"ם החזו"א הוכיח דהכרעת

ג"כ בלפת וצנון דבסמוך ה"ו דהא בירושלמי קאמר עלה דבלפת וצנון הלכו אחר הפרי ולפ"ד רבינו היינו לקולא אבל לפ"ד הר"ש היינו לחומרא. עכ"ל. (ב') ועיין בחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק ז' דאיתא וז"ל ולימון ואתרוג ואשכוליות ותפוז"ז יש להסתפק בהן אם הן מין א' מצד השתוותן בטבען והן גדילין על כל מים וכו' וכן יש להסתפק בהשתוותן במראה ותבנית שהתיר הרמב"ם אפילו ב' מינין. עכ"ל. ואם הצד השני של החזו"א הוא הנכון א"כ דוקא להרמב"ם לא יהא בהני כלאים. (ג') ועיין בפ"א מ"ד דאיתא השיזפין והרימין אע"פ שדומין זל"ז כלאים זב"ז. ועי' בירושלמי סה"ד דאיתא זיתין ורימון מה נפק מביניהן שיזפין, והנה ראיתי שם בגליון דאיתא "במשנה הגירסא רימין", הרי דבעל הגליון נקט דמה שהוזכר בגמ' דיוצא ממנה שיזפין ומה שהוזכר במשנה דהוי כלאים עם שיזפין הוי אותו פרי. וראיתי שכך נקט מרן החזו"א בסי' ג', ומזה בנה יסוד דאסור להרכיב יחור של מורכב באינו מורכב אע"ג שיש ביחור המורכב תערובת מהמין דהאינו מורכב, דהא הכא אוסרים רימין ושיזפין אע"פ דשיזפין הוי מורכב דרימין ודבר אחר. וכן הוכיח יסוד זה מפ"א מ"ב דאיתא הקשות והמלפפון אינם כלאים זה בזה, רבי יהודה אומר כלאים. וטעמא דר' יהודה איתא בירושלמי שהמלפפון בא מזרע אבטיח ומזרע תפוח והן מתאחזין ונעשין כלאים, ועי"ש דגם אבטיח ומלפפון אוסר ר' יהודה, הרי דאף דמלפפון הוא חלק אבטיח אפ"ה

מלפפון ואבטיח אסורים (ורבנן לא חולקים על יסוד זה, רק ס"ל דלפעמים בא מלפפון מזרע קישות לבד או דקישות מזנה ומוציא אבטיח ואבטיח מזנה ומוציא מלפפון ש"מ דכל הני חד מינא הוא). הרי שיש לחזו"א ב' ראיות ליסוד זה דאסור להרכיב יחור של מורכב באינו מורכב אע"ג שיש ביחור המורכב תערובת מהמין דהאינו מורכב. והנה לכאור' ביאור היסוד הוא דלמעשה הני נחשבו לב' מינים דאף שיש בשיזפין חלק מהרימין, אבל כיון שיש גם חלק מהזיתים למעשה הוי ב' מינים. וכתב החזו"א ומיהו אם ע"י הרכבה נדמה לא' המולידים ובא לכלל השתוות הפירות והעלים הותר עם מין הנדמה לו דהא אפילו חשבת לי' ב' מינים שיווי הדמיון מתירו והלכך נראה דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב שהפירות דומין דמיון גמור. עכ"ל. ובפשוטו זהו רק להרמב"ם אבל להר"ש אי אפשר לומר דע"י הדמיון הוי מין א' דעד כמה דאזלינן כהצד שיש איסור להרכיב אתרוג עם המין האחר בע"כ שהם ב' מינים וא"כ האתרוג המורכב בע"כ לא הוי ממין האתרוג כיון שיש אידך מין ג"כ בתוכו, וכל דהווי ב' מינים אסור ולא יהני הא דנראה דומה בדמיון גמור, ורק להרמב"ם מותר].

ו

הנה לכאורה א"ש לומר דשורש השינוי הנ"ל בין הרמב"ם והר"ש, תלוי במחלוקת ביניהם בהשורש דאיסור כלאים.

קל אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וגם הצמחים אשר יתרכבו מין בשאינו מינו אין פרים צומח אחרי כן ויהיו באיסורם שני טעמים הנזכרים, וזה טעם "שדך לא תזרע כלאים" שהוא בהרכבה על דעת רבותינו (קידושין לט), ואסר אף כלאי זרעים מפני שישתנו בטבעם גם בצורתם בהיותם יונקים זה מזה ויהיה כל גרעין ממנו כאילו הורכב משני מינין וכו', ומחברינו מוסיף בטעם הכלאים, כי הוא שלא לערבב הכחות המגדלים הצמחים להיות יונקים זה מזה, ממה שאמרו בבראשית רבה (י:ו) אמר רבי סימון אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע ומכה אותו ואומר לו גדל הדא הוא דכתיב (איוב לח לג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ והנה המרכיב כלאים או זורען בכדי שינקו זה מזה מבטל חקות שמים ולכך אמר בהם את חקותי תשמורו כי הם חקות שמים וכך אמר רבי חנינא משום רבי פנחס משום חקים שחקקתי בהם את עולמי (ירושלמי כלאים פ"א ה"ז) וכבר כתבתי בסדר בראשית (א יא) שהצמחים כולם יסודותם בעליונים ומשם צוה להם השם את הברכה חיים עד העולם, והנה המערב כלאים מכחיש ומערב מעשה בראשית. עכ"ל.

חרי' מבואר בדברי הרמב"ן דמסכת כלאים מחזק היסוד דהקב"ה ברא הדברים בעולמו לתכלית מסויימת, והוא ברא כל דבר עם היכולת לפעול תכליתו באופן שלם. וא"כ שפיר הוי מסכת כלאים דומה לשאר מסכתות בסדר זרעים דבא לחזק האמונה בד' יתברך והשגחתו.

דהנה עיין במס' שבת דף לא ע"א דמבואר דסדר זרעים נרמז במילה "אמונה", ולפי תוס' שם הכוונה לאמונה בהקב"ה. והמפרשים כתבו בכ"מ דהיסוד ושורש דמצוות תרו"מ ושביעית הוא להחזיק האמונה בההשגחה של הקב"ה על עולמו, ולענין שביעית כ"ה להדיא במס' סנהדרין דף לט ע"א.

והנה כיון שהתנא שנא מסכת כלאים בסדר זרעים לכאורה הפשטות היא דגם מסכת כלאים בא לחזק האמונה, והאי ענין צ"ב איך מסכת כלאים מחזק האמונה בהקב"ה.

ועיין ברמב"ן לפ' קדושים דאיתא וז"ל והטעם בכלאים, כי השם ברא המינים בעולם בכל בעלי הנפשות בצמחים ובבעלי נפש התנועה, ונתן בהם כח התולדה שיתקיימו המינים בהם לעד כל זמן שירצה הוא יתברך בקיום העולם וצוה בכחם שיוציאו למיניהם ולא ישתנו לעד לעולם שנאמר בכולם "למיניהו" (בראשית א) והוא סיבת המשכב שנרביע בהמות זו עם זו לקיום המינין כאשר יבואו האנשים על הנשים לפריה ורביה, והמרכיב שני מינין משנה ומכחיש במעשה בראשית כאילו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך ויחפוץ הוא לעזור בבריאתו של עולם להוסיף בו בריות והמינים בבעלי חיים לא יולידו מין משאינו מינו וגם הקרובים בטבע שיולדו מהם כגון הפרדים יכרת זרעם כי הם לא יולידו, והנה מצד שני הדברים האלה פעולת ההרכבה במינים דבר נמאס ובטל,

אתרוג

מערכה ב

למינו

קלא

ובן עיין בספר החינוך מצוה רמ"ד (כלאי בהמות) דאיתא וז"ל משרשי המצוה, כי השם ברוך הוא ברא עולמו בחכמה בתבונה ובדעת, ועשה וצייר כל הצורות לפי מה שהיה צורך ענינן ראוי להיות מכוונות כיוון העולם, וברוך הוא היודע, וזהו שנאמר במעשה בראשית [בראשית א', ל"א] וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וראיתו ברוך הוא, היא ידיעתו והתבוננותו בדברים, כי הוא ברוך הוא, לגודל מעלתו אינו צריך לראיית העין אל הדברים אחר מעשה, כי הכל נגלה וידוע ונראה לפניו קודם מעשה כמו אחר מעשה, אבל התורה תדבר לבני אדם במלות מוכנות אליהם, ותכנה בשם דברים כדברים המכונים בהם, שאי אפשר לדבר עם בריה אלא במה שידוע אליו, כי מי יבין מה שאין בכחו להבין, ועל כיוצא בזה יאמרו זכרונם לברכה, כדי לשבר את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, ובהיות יודע אלהים כי כל אשר עשה הוא מכוון בשלימות לענינו שהוא צריך בעולמו, צוה לכל מין ומין להיות עושה פירותיו למינהו, כמו שכתוב בסדר בראשית, ולא יתערבו המינים פן יחסר שלימותן ולא יצוה עליהן ברכתו, ומזה השורש, לפי הנראה במחשבתינו, נמנענו מהרביע הבהמות כלאים, וכמו כן הוזהרנו בכך מזה הטעם בצירוף טעם אחר, שכתבנו כבר על מיני הזרעים והאילנות. עכ"ל.

ועי' בחינוך לעיל במצוה סב דאיתא וז"ל משרשי המצוה, שידוע כי

ענין הכשוף דבר רע עד מאוד וגורם כמה תקלות לבני אדם, איני צריך להאריך בו שידועים הדברים. ועל כן נצטוינו לסלק מן העולם המשתדל בזה, לפי שהוא בא כנגד חפץ השם, שהוא חפץ בישובו ושיתנהג הכל בדרך הטבע שהוטבע בתחילת הבריאה, וזה בא לשנות הכל, וענין הכישוף הוא לפי דעתי כן, שהשם ברוך הוא שם בתחילת הבריאה לכל דבר ודבר מדברי העולם טבע לפעול פעולתו טובה וישרה לטובת בני העולם אשר ברא, וציוה כל אחד לפעול פעלו למינהו, כמו שכתוב בפרשת בראשית [א', י"ב ואילך] למינהו על הנבראים, וגם על כל אחד ואחד המשיל כח מלמעלה להכריחו על מעשהו, כמו שאמרו זכרונם לברכה [בראשית רבה פרשה י', ו'] אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה שאומר לו גדל, ומלבד פעולתן שעושה כל אחד ואחד בטבעו, יש להם פעולה אחרת בהתערבם מין מהן עם מין אחר, ובמלאכת התערובות יש בה צדדין שלא הורשו בני אדם להשתמש בהן, כי יודע אלהים שסוף המעשה היוצא לבני אדם באותן צדדין רע להן ומפני זה מנעם מהם, וזהו אמרם זכרונם לברכה דרך כלל, כל שיש בו משום רפואה אין בו משום דרכי האמורי [שבת דף ס"ז ע"א], כלומר אין לאסרו מפני צד כישוף, אחר שיש תועלת בו מצוי בנסיון באמת אין זה מן הצדדין האסורין, כי לא נאסרו רק מצד הנזק שבהן, ועוד יש באותן צדדי התערובות והתחבולות האסורות לעשות ענין אחר שנאסרו בעבורו, לפי שכח אותו התערובת

קלב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

עולה כל כך שמבטל מפעולתו לפי שעה כח המזל הממונה על שני המינין, והמשל על זה, כמו שאתה רואה שהמרכיב מין בשאינו מינו יחדשו לברוא מין שלישי, נמצא שביטלה ההרכבה כח שניהם. ועל כן נמנענו מהעלות על רוחנו אף כי נעשה בידינו דבר שמראה בנו רצון להחליף דבר במעשי האל השלמות, ואפשר שיעלה בידינו מזה רמז משרשי כלאי זרעים ובהמה ושעטנז, ובמקומם נאריך במ בעזרת השם, וזהו שאמרו זכרונם לברכה [סנהדרין דף ס"ז ע"ב] למה נקרא שמם כשפים, שמכחישין פמליא של מעלה ושל מטה, כלומר שכוחן עולה לפי שעה יותר מכח הממונים עליהם, וראה כיוון דבריהם ז"ל שאמרו פמליא של מעלה ולא אמרו גזירת מעלה, לפי שהשם ברוך הוא הוא גזרו ורצה מתחילת הבריאה להיות הפעולה הזאת יוצאת מבין שניהם בהתערבם, ובו תוכחת מגולה אל הממונים עליהם, אבל אמרו שכח הפמליא מוכחש מכל מקום, ומי שקרבת שכלו באור פני מלך, וכח זכותו יעלה על כח הממונים, לא יירא המעשה הזה והכחשותיו, כמו שמצינו בגמרא במסכת שבת שאמר החכם אל המכשפה. עכ"ל.

הרי מבואר גם בדברי החינוך דהענין דאיסור כלאים מחזק היסוד דהקב"ה ברא העולם לתכלית מסויימת, והוא ברא כל דבר עם היכולת לפעול תכליתו באופן שלם, ושפיר הוי מסכת כלאים דומה לשאר מסכתות בסדר זרעים דבא לחזק האמונה בד' יתברך והשגחתו.

[ויש להוסיף דמבואר בחינוך בכ"מ דע"י החיזוק באמונה שיש ע"י הקיום מצוות זרעים, הקב"ה מברך אותנו, ובעיקר הברכה היא בהני דברים שעל ידם מקיימים הני מצוות. ומבואר בלשון החינוך הנ"ל דהוא הדין בענין כלאים דהחינוך כתב כנ"ל "ולא יתערבו המינין פן יחסר שלימותן ולא יצוה עליהן ברכתו", הרי מבואר דקיום מצוות כלאים מביא לברכת הקב"ה בהני דברים שמקיים בהם מצוות כלאים].

הנה ראינו בכ"מ דהרמב"ם במורה אינו סובר דמצוות זרעים באים לחזק האמונה, ויש להעיר דגם בענין כלאים יש להרמב"ם שיטה מיוחדת בביאור שורש הדבר.

דענין בספר המורה ח"ג פל"ה דאיתא וז"ל הכלל הרביעי כולל המצוות התלויות בצדקות ובהלואות ובמתנות, ומה שנמשך עמהם, כערכים והחרמים ודיני המלוה והעבדים וכל המצוות, אשר נמנו ב"ספר זרעים", מלבד הכלאים והערלה, וסיבת אלו כולם מבוארת, כי תועלתם חוזרת על הכל חלילה, כי העשיר היום הוא או זרעו יהיה עני למחר והעני היום הוא או בנו יהיה עשיר למחר. עכ"ל. הרי מבואר דרוב דיני זרעים הם מלתא דדיני בין אדם לחבירו, אבל דיני ערלה וכלאים הם משורש אחר.

ועיי"ש בפל"ז שביאר השורש דכלאים וערלה וז"ל וכן עשו עובדי עבודה זרה בעניני הממון ושמו לחוק

אתרוג

מערכה ב

למינו

קלג

שיהיה אילן אחד לנעבד, והוא האשרה, תלקח תבואתה, יקריבו קצתה, ויאכלו שאריתה בבית עבודה זרה כמו שבארו בדיני האשרה, וכן שמו לחוק שראשית פרי כל אילן שפריו נאכל יעשה בו כן רצוני לומר שיקריבו קצתו ויאכלו קצתו בבית עבודה זרה, ופרסמו גם כן שאי זה אילן שלא יעשה כן בראשית פרי, ייבש האילן ההוא, או ישל פרי, או תמעט תבואתו, או תארע לו מכה כמו שפרסמו שכל וולד שלא יעבירו אותו באש ימות, ולפחד בני אדם על ממונם מהרו גם כן לזה, ועמדה התורה כנגד זה הדעת ואמר ית' בשרפת כל מה שיוציא האילן העושה פרי, לשלושת השנים כי קצתם יתנו פרי אחר שנה, וקצתם יתנו תחילת תבואתם אחר שנתיים, וקצתם אחר שלש, וזהו הרוב למי שיטע כדרך שבני אדם נוטעים באחד מן השלושה דרכים המפורסמים, והם "נטיעה והברכה והרכבה" וכו', ויעד לנו ית', אשר באבד זאת התבואה הראשונה והשחתתה תרבה תבואת האילן אמר, "להוסיף לכם תבואתו", וצוה באכילת נטע רבעי "לפני ד'", תחת שהיו אוכלים ערלה בבית ע"ז כמו שבארנו, וממה שזכרוהו גם כן עובדי ע"ז הקדמונים בעבודה הנבטיה, שהם היו מעפשים דברים שזכרום וישמרו בהם בוא השמש במעלה ידועה ומעשי כישוף רבים, וחשבו שהדבר ההוא יהיה מזומן ביד כל אחד, וכשיטע אדם אילן עושה פרי יזרה סביבו או במקומו מן הדבר ההוא המעופש וימהר להצמיח האילן ולתת פרי מהרה יותר מן הנהוג, וזכרו

שזה ענין נפלא מאד ונוהג מנהג הטליסמאות ושהוא ענין יותר נפלא מכל מיני הכישוף כולם במהר יציאת פרי כל עץ עושה פרי, וכבר בארתי לך והודעתך בריחת התורה ממעשי הכישוף כולם, ולזה אסרה התורה כל פרי שיתן האילן בשלש שנים מיום נטיעתו, ואין צריך, א"כ, למהר נתינת פרים לפי מה שהיו חושבים ואחר שלש שנים יוציאו רוב העילנות הנותנים פרי פרים בארץ ישראל לפי מנהג טבעם, ולא יצטרך למעשה הכישוף ההוא המפורסם אצלם אז והבן אלו הנפלאות גם כן, ומן הדעות המפורסמות בזמנים ההם אשר השאירום הצאבה שהם אמרו בהרכבת האילן באילן אחר, כשיעשה במולד כן, ויעושן בכך וכך, ויאמר עליו כך וכך בשעת ההרכבה, יבוא מן המורכב ההוא דבר שיחשבו שהוא מועיל תועלות גדולות המפורסם מכל מה שזכרוהו הוא מה שזכרו בתחילת ספר העבודה הנבטית בהרכבת הזית באתרוג, והאמת אצלי ש"ספר רפואות" שגנו חזקיהו מזה הכת היה בלא ספק, וכן זכרו עוד שבעת הרכבת מין במין זולתו צריך שיהיה החומר אשר ירצה להרכיבו ביד נערה יפה, ואיש ישגלנה משגל מגונה שזכרוהו, ובעת חיבורם על זה הדרך תרכיב האשה הנטע באילן, ואין ספק שזה היה מפורסם ולא היה שם מי שלא היה עושה כן, וכל שכן למה שהתחבר אליו מהנאת המשגל עם התוחלת בתועלות ההם, ומפני זה נאסרו הכלאים רצוני לומר, הרכבת אילן באילן בעבור שנתרחק מסיבות עבודה זרה ומתועבות

קלד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

משגליהם היוצאים מדרך הטבע, ומפני הרכבת אילן נאסר לקבץ אי זה שני מיני זרעים שיהיו, ואפילו לסמכם זה לזה, אתה תמצא, כשתסתכל בפרוש זאת המצוה, "הרכבת אילן לוקין עליה מן התורה בכל מקום", מפני שהיא עיקר האזהרה, וכלאי זרעים כלומר, סמכם זה לזה לא נאסר רק בארץ ישראל. עכ"ל.

הרי להרמב"ם ערלה וכלאים הן מהמצוות שבאות לאפוקי מהנהגות עובדי עבודה זרה.

הנה לפי הרמב"ם מובן מאד למה יש ייחוד מיוחד לכלאים וערלה, דלא כשאר דיני זרעים, שהם אסורים אפילו בחו"ל, דכיון שהם לחוד הוו מלתא דע"ז, לכן הם אסורים אפילו בחו"ל. דהיינו שאר דיני זרעים שהם מלתא דמצוות בין אדם לחבירו אינם נוהגים אלא בא"י משום דא"י הוא המקום שנוהגים כאומה וציבור ואינם ב"גלות", אבל ערלה וכלאים שהם מלתא דע"ז נוהגים אפילו בחו"ל. וא"ת לפי הרמב"ם למה הוו רק חלק מדיני כלאים נוהגים בחו"ל ולא כל דיני כלאים, י"ל דהרמב"ם בעצמו ביאר זה שכתב כנ"ל "ומפני זה נאסרו הכלאים רצוני לומר, הרכבת אילן באילן בעבור שנתרחק מסיבות עבודה זרה ומתועבות משגליהם היוצאים מדרך הטבע, ומפני הרכבת אילן נאסר לקבץ אי זה שני מיני זרעים שיהיו, ואפילו לסמכם זה לזה אתה תמצא כשתסתכל בפרוש זאת המצוה הרכבת אילן לוקין עליה מן התורה בכל מקום, מפני שהיא עיקר האזהרה וכלאי

זרעים כלומר סמכם זה לזה לא נאסר רק בארץ ישראל", הרי מפורש בדברי הרמב"ם דרך הרכבה אסור בכ"מ, ולא כלאי זרעים, משום שהרכבה היא עיקר האזהרה. וא"ש. אלא דזה רק מסביר למה כלאי זרעים אינם אסורים בחו"ל, אבל עדיין צ"ב למה אין כלאי הכרם אסור בחו"ל מדאורייתא (וגם הרמב"ם סובר כן כדאיתא בפ"ה מהל' כלאים ה"ב-ה"ד). ולכאורה י"ל דיעו"ש בהמשך לשון הרמב"ם דאיתא וז"ל וכן זכרו בבאור בספר העבודה ההוא, כי מנהגם היה לזרוע שעורה וחרצן יחד, וחשבו שלא יהיה הכרם טוב אלא בזה, ולכן אסרה התורה כלאי הכרם וצותה לשרוף הכל כי חוקת הגוים כולם, אשר היו חושבים שהם כוחות וסגולות, ואפילו דבר שלא יהיה בו ריח עבודה זרה נאסר כמו שבארנו באמרם "אין תולין אותה באילן וגו'" ונאסרו חוקותיהם כולם, אשר יקראו דרכי האמורי, למה שנמשך אליהם מעבודה זרה, כשתסתכל מנהגיהם בעבודתם, תמצא מיני עבודה יפנו בהם לכוכבים, ומינים יפנו בהם לשני המאורים הגדולים, והרבה פעמים יבחרו מולדי מזלות לזריעה ועישונים והקפים יקיף אותם הנוטע או הזורע מהם מי שיקיף חמש הקפות לחמש הכוכבים המשרתים מלבד שני המאורים, ומהם מי שיקיף שבע הקפות לשבעת המשרתים אשר שני המאורים בכללם, ויחשבו שאלו כולם כוחות וסגולות מועילות מאד בעבודת האדמה, להביא בני אדם לעבודת הכוכבים ונאסרו חוקות הגוים ההם כולם בכלל, ואמר, "ולא

אתרוג

מערכה ב

למינו

קלה

תלכו בחוקות הגוי וגו' ומה שהיה בהם יותר מפורסם ויותר פשוט או היה בו באור במין עבודה זרה יחד בו האיסור, כערלה וכלאים וכלאי הכרם, והתמה אצלי מאמר ר' יאשיה בכלאי הכרם, והוא הלכה, "עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד" אין ספק אצלי שראה עיקר הענין ההוא מדרכי האמורי, הנה כבר התבאר לך בבאור אין ספק בו שאיסור שעטנז וערלה וכלאים הוא מפני עבודה זרה ושאיסור חוקותיהם הרמוז אליו הוא למה שנמשך עליו מעבודה זרה כמו שבארנו. עכ"ל. הרי לכאורה מבואר מלשון הרמב"ם דרך הרכבה הוא מלתא דע"ז ממש, אבל ההנהגה של הגוים בכלאי הכרם היה "לעשות כרם טוב" והוי דרכי האמורי אבל לא ע"ז, וא"כ י"ל דהתורה רק החמירה לאסור "בכל מקום" ערלה והרכבה שהם מלתא דע"ז ממש. ולכאור' א"ש.

(הנה עיין בפרשת קדושים דכתיב "את חקתי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך, ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והוא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה או חפשה לא נתן לה בקרת תהיה לא יומתו כי לא חפשה, והביא את אשמו לד' אל פתח אהל מועד איל אשם, וכפר עליו הכהן באיל האשם לפני ד' על חטאתו אשר חטא ונסלח לו מחטאתו אשר חטא, וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה

לכם ערלים לא יאכל, ובשנה הרביעת יהיה כל פרי קדש הלולים לד', ובשנה החמישת תאכלו את פרי להוסיף לכם תבואתו אני ד' אלקיכם". הרי דבין פרשת כלאים לפרשת ערלה היא פרשת שפחה חרופה, והסדר צ"ב. והנה עיי"ש במורה בפמ"א דאיתא וז"ל וכן שפחה חרופה יקל ענינה, לרוב מציאותה, מפני שהיא משולחת בהפקר, שאינה לא שפחה גמורה ולא בת חורין גמורה, ולא אשת איש גמורה כמו שבארה הקבלה בפרוש זאת המצוה. עכ"ל. הרי מבואר ד"שפחה חרופה" היא ציור דקל לבוא על אשה זו יותר משאר נשים כיון שאינה אשת איש גמורה ואינה שפחה גמורה. והנה הרמב"ם ביאר דעיקר הנהגת הרכבת אילנות ע"י העובדי ע"ז היתה בהדי "תאות משגל" דהחוסר אשר ירצה להרכיבו היה ביד נערה יפה ואיש ישגלנה משגל מגונה שזכרוהו ובעת חיבורם על זה הדרך תרכיב האשה הנטע באילן. והנה לפ"ז י"ל דהתורה סמכה פרשת שפחה חרופה לפרשת כלאים משום דבהדי הרכבה, שזהו עיקר איסור "שדך לא תזרע כלאים", היו עושים עניינים מענייני תאות המשגל, ולכן התורה הזהירה על ב' הדברים ביחד. והתורה הזכירה שפחה חרופה יותר מציורים אחרים משום דשפחה חרופה הוא ציור מתאות המשגל שקל ליכשל בו וכנ"ל. וי"ל עוד בזה דמי שהיה רוצה לעשות הרכבה איך ימצא אשה שתסכימה לעשות החיבור הנ"ל הרי אם היא אשת איש או שפחה או היא שמור, ואופן קל לעשות זה הוא עם

קלו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שפחה חרופה, וכנ"ל שהיא מושלחת להפקר, ולכן התורה סמכה דוקא פרשה זו לפרשת כלאים. לפ"ז נמצא דסדר הפרשיות, כלאים, שפחה חרופה, ערלה, הוא מקור נפלא לדברי הרמב"ם הנ"ל, דבעצם התורה רצתה להסמיך כלאים וערלה להדדי שהם ב' דיני זרעים השייכים לע"ז וביניהם הכניסה שפחה חרופה שזהו השלמה לפרשת כלאים וכנ"ל).

הנה ע"פ הנתבאר שיש שינוי בין הרמב"ם לאידך שיטות בשורש האיסור דכלאים יש להסביר היטב השינוי הנ"ל בענין ב' מינים שאינם כלאים זב"ז.

דהנה לפי הרמב"ן והחינוך (ודעימייהו) הקפידה דכלאים היא לא לערבב המינים, דהקב"ה ברא כל מין לעצמו לעשות תפקידו באופן שלם, ואין לערב מין זה עם מין אחר, וכן הרי בכל מין יש השפעה מיוחדת מן השמים ואין לערבם כי כל מין צריך לקבל השפעה מן השמים לבד ולעשות תפקידו בעולם לבד (ופשיטא דכל זה שייך ליסודות האמונה, דאם ח"ו אין כח עליון אחד מעל כל הנבראים אז יש לכל נברא להשתדל לעשות כל מה שיכול לעצמו, אף אם זה נוגע לתחום חברו, אבל כיון שיש כח עליון אחד על כל הנבראים, והכל נברא מחמת הרצון של הכח עליון ברוך הוא, אז יש לכל נברא לעשות התפקיד שהקב"ה נתן לו, דזהו תכליתו שנתן הכח עליון לו). וא"כ בע"כ דכל מה דאינו כלאים זב"ז היינו משום שהן

מין א'. וזהו היסוד דכל הני משניות לברר מה חשיב מין אחד.

אבל לפי הרמב"ם הקפידה דכלאים אינה דוקא על המין, דאין שורש האיסור הא דהקב"ה נתן תפקיד מסויים לכל מין, אלא הקפידה היא לא להביא דברים שונים ביחד כמו שעשו העובדי ע"ז.

וא"כ מובן מאד השינוי הנ"ל בין הרמב"ם לאידך מפרשים, דלפי הרמב"ם שפיר שייך שגם בב' מינים לא יהי' כלאים, דכל דהוו דברים דומים לגמרי, אף דהוו ב' מינים, אינו כלאים, דאינם דברים שונים, ואינו הבאת דברים שונים ביחד. אבל להר"ש ואידך מפרשים כל דהוו ב' מינים הוי כלאים, וכל שאינם כלאים זב"ז בע"כ דהוו מין א'. וא"ש למאד בס"ד.

ז

הנה ראינו שנחלקו הרמב"ם ואידך שיטות אי שייך ציורים דב' מינים דאינם כלאים זב"ז. וראינו שיש נפק"מ לדינא בין הרמב"ם ואידך שיטות. ויל"ע כמי קיי"ל בהאי מחלוקת. והנה לפי הנתבאר שהמחלוקת תלוי' בשורש איסור כלאים א"כ לכאור' י"ל דמבואר בכל המפרשים בכ"מ כאידך שיטות בהשורש דמצוות זרעים, דלא כהרמב"ם, וא"כ משמע דקיי"ל כאידך מפרשים דלא כהרמב"ם, וא"כ י"ל דגם לענין כלאים דקיי"ל בשורש איסורו דלא כהרמב"ם, וא"כ בהאי מחלוקת י"ל דקיי"ל דלא כהרמב"ם. ולפ"ז יש להכשיר

אתרוג

מערכה ב

למינו

קלו

אתרוג המורכב אם ידוע לן שלא נשתנו הפרי העלין והטעם.

אבל הנה ראינו לעיל דע"פ המפורש בדברי הירושלמי הנ"ל שיש נפק"מ בין הרמב"ם לאידך שיטות לענין לפת וצנון, דלפי הרמב"ם מפורש בירושלמי שאינם כלאים זב"ז, ולפי הר"ש להיפך, מפורש בירושלמי דשפיר הוו כלאים זב"ז. והנה עיין בשו"ע יו"ד סי' רצ"ז סט"ו דאיתא וז"ל הלפת עם הצנון אינם כלאים זה בזה, מפני שפרייהן שוים. עכ"ל. הרי שפסק כהרמב"ם. ועיי"ש בביאור הגר"א ס"ק כ"ח דאיתא וז"ל ירושלמי פ"א והביאו הר"ש שם מתני' ה'. עכ"ל. ולכאורה נראה דס"ל כפירושו של הרמב"ם בהירושלמי. ועי' בחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק י"א דאיתא וז"ל ולענין הלכה וכו' בלפת וצנונות נקטינן להקל כדעת הרמב"ם וכהכרעת השו"ע סי' רצ"ז סט"ו וכ"ד הגר"א בפירוש הירושלמי. עכ"ל. ועי' בדרך אמונה בהל' כלאים פ"ג ס"ק ל"ב דאיתא וז"ל הלפת עם הצנון אינן כלאים ודעת הראב"ד ועוד ראשונים דהוי כלאים, אבל הגר"א בשו"ע הסכים כדעת רבינו וכ"פ בשו"ע והכי נקטינן. עכ"ל. הרי מבואר דקיי"ל כהרמב"ם. ולפ"ז נראה דאף אם ידוע לן שלא נשתנו הפרי והעלין והטעם מחמת ההרכבה עדיין חשיב "אתרוג המורכב" ככל הנתבאר בדעת הרמב"ם.

ה

הנה לפי הרמב"ם לכאורה יש "זוג" אחר שהוזכר במשניות הנ"ל שגם

בו הוי שורש ההיתר משום שהימינים דומים דמיון גדול ולא משום שהם מין א'. דהנה ראינו דמבואר במשנה א' דהכסמין והשיפון אינם כלאים זב"ז. והנה זה קשה מאד לכאורה, דעיין במס' פסחים דף לה ע"א דאיתא תנא כוסמין מין חיטין שיכולת שועל ושיפון מין שעורין. הרי דכוסמין הוי מין חיטים ושיפון הוי מין שעורים, וא"כ למה אינם כלאים זב"ז.

והנה עיין בפהמ"ש להרמב"ם דאיתא וז"ל וכוסמין מין ממני החטה והוא החטה המדברית, ושיפון מין ממני החטים המדבריות וצורת שניהם שוה ר"ל צורת כוסמין ושיפון ומפני זה אינן כלאים זה בזה. עכ"ל. הרי דנקט דשיפון הוי מין חיטים. אבל לפ"ז צ"ב למה הוצרך לומר דצורת שניהם שוה. ולכך נראה שיש כאן ט"ס וצ"ל דשיפון מין ממני השעורים. ושור"ר דבפהמ"ש החדשים איתא כן להדיא וז"ל ושיפון מין שעורה מדברית וצורת שניהם שוה וכו'. עכ"ל. ועיי"ש בהערות דאיתא וז"ל באמת אבן האזל פ"ג ה"ב נדפס בסוף כרם ציון ח"ח וכו' כתב דיש ט"ס בפיהמ"ש וצ"ל שיפון מין שעורים כמש"כ במהדורתנו וע"ע מש"כ שם, וכן נראה דרבינו בפירושו ריש חלה כתב בתחלת כלאים בארנו דכוסמין מין חיטין ושיפון מין שעורים וכו' וכן פירש רבינו בפירושו נדרים פ"ז מ"ב מנחות פ"י מ"ז וכלים פ"ט מ"ח. עכ"ל.

ועי' ברמב"ם הל' ברכות פ"ג ה"א דאיתא וז"ל חמשה מינין הן החיטין

קלח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ישו"ר בהערות לפהמ"ש החדשים דאיתא כדברינו וז"ל לנוסח כהנ"י וכו' הדרא קושית הרדב"ז לדוכתה דאילו היו כוסמין מין חיטין ושיפון מין שעורים היו כלאים זב"ז, ונראה ליישב ע"פ מה שפסק רבינו בחיבורו פ"ג ה"ה וכו' ולפ"ז צ"ל דלדעת רבינו וכו' אע"פ דכוסמין ושיפון הם ב' מינין הואיל והם דומים אינם כלאים זב"ז. עכ"ל.

[הנה לפ"ז צ"ב למה הזכיר הרמב"ם הזוג ד"כוסמין ושיפון" בהדי שאר הזוגות בהלכה ג' ולא בהדי הלפת והנפרץ בהלכה ו'. וכן צ"ב לענין דיוק לשון התנא, דלמה הזכיר "הכוסמין והשיפון" בהדי שאר הזוגות במשנה א', והרי ראינו דלענין "הלפת והנפרץ" התייחס לדייק דשאני יסוד התירו ולכך נקט "והכרוב והתרובתור" עם "ו", ולמה לא התייחס לזה לענין הכוסמין והשיפון. ואולי י"ל דהתנא רצה להביא הה' מיני תבואה בהדי הדדי ולא להפסיק ביניהם עם מינים אחרים, ולכן הביא כוסמין ושיפון בהדי אידך מיני תבואה אף דשורש התירו שונה. אבל א"כ נמצא דהני ה' מינים הם כעין רשימה לעצמן, וא"כ היה התנא יכול לנקוט "והכוסמין והשיפון" כיון שזהו כעין סוף של הרשימה. וי"ל דלא עשה כן משום דכיון שהוצרך להפסיק בין חיטים וזונין לאידך זוגות (מטעמא אחרינא) א"כ אם היה נוקט "והכוסמין והשיפון" אז נמצא דכך היה לשון המשנה "השעורים ושבבלת שועל והכוסמין והשיפון" והיה אפשר לטעות דכל הני

והשעורין והכוסמין ושבולת שועל ושיפון הכוסמין ממין החיטין ושבולת שועל ושיפון ממין השעורים וחמשה מינין האלו כשהן שבלים נקראים תבואה בכל מקום. עכ"ל. ועי' בהל' חמץ ומצה פ"ה ה"א דאיתא וז"ל אין אסור משום חמץ בפסח אלא חמשת מיני דגן בלבד והם שני מיני חטים שהן החטה והכוסמת ושלשת מיני השעורים שהן השעורה ושבולת שועל והשיפון. עכ"ל. ועי' בהל' כלאים פ"א ה"ח דאיתא וז"ל הזרעונין נחלקין לשלשה חלקים האחד מהם הוא הנקרא תבואה והיא חמשה מינין החטים והכוסמין והשעורין ושבולת שועל והשיפון. עכ"ל. ועי' בהל' בכורים פ"ח ה"ד דאיתא וז"ל מאימתי תתחייב העיסה בחלה משתגלגל בחטים ויתערב הקמח במים או שתטמטם בשעורים ותעשה כולה גוף אחד ואוכלין עראי מן העיסה עד שתתגלגל בחטים ותטמטם בשעורים והכוסמין כחטים ושבולת שועל והשיפון כשעורים. עכ"ל. הרי בכל הני מקומות מבואר דכוסמין מין חיטים ושיפון מין שעורים.

והנה לפ"ז דכוסמין הוי מין חיטים, ושיפון מין שעורים, למה אינם כלאים זב"ז. וכנ"ל הרמב"ם בפהמ"ש הסביר ד"צורת שניהם שוה" ולכן אינם כלאים זב"ז.

ולבאורה זהו כמו היסוד הנ"ל שבזה ביאר הרמב"ם ההיתר דהלפת והנפרץ, דאינם מין א' ואפ"ה אינם כלאים זב"ז כיון שדומים דמיון גדול.

אתרוג

מערכה ב

למינו

קלמ

ד' מינים אינם כלאים זב"ז, וזה אינו דהא כוסמין שפיר הוי כלאים עם שעורים ושבולת שועל, והטעם דחיישינן הכא לטעות זו הוא משום דחזינן במשנה בחלה פ"ד מ"ב דלגבי חלה הני ד' מינים מצטרפים זע"ז. לכן התנא נקט "הכוסמין והשיפון", ולא "והכוסמין", להפסיק בינו ל"השעורים ושבולת שועל".

וא"ת בע"כ דאין כוונת הרמב"ם דכוסמין הוי מין חיטים ממש, ושיפון מין שעורים ממש, דא"כ למה כוסמין וחיטים הוו כלאים זב"ז, ולמה שעורים ושיפון הוו כלאים זב"ז.

וי"ל דאה"נ, לפי הרמב"ם כוסמין וחיטים אינם כלאים זב"ז, ושיפון ושעורים אינם כלאים זב"ז, אבל לזה לא בעינן לחידושא דמתני', כי מינים אלו הם דומים להדדי, רק בעינן לחדש דשיפון וכוסמין אינם כלאים אף דהוו מין חיטים ומין שעורים, ובעינן לחדש דשבולת שועל ושעורים אינם כלאים זב"ז כי לא נראים דומים להדדי כמו שביאר הרמב"ם כנ"ל שיש מינין בזרעין שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד שיראה כשני מינין. אבל כוסמין וחיטים, וכן שיפון ושעורים, לא הוצרך התנא להזכיר שאינם כלאים זב"ז, דהוו מין א' ונראים דומים להדדי.

[ועי' בספר ישעיה פכ"ח פכ"ה דכתיב "הלוא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמן יזרק ושם חטה שורה ושערה נסמן

וכסמת גבלתו", ועי' בירושלמי במס' חלה פ"א ה"א (דף ב ע"א) דאיתא ושם חיטה אלו החיטים שורה זו שבולת שועל ולמה נקרה שמה שורה שהיא עשויה כשורה שעורה אלו השעורים נסמן זה השיפון וכוסמת זה הכוסמין גבולתו לחם עד כאן גבולו של לחם. ועי' ברש"ס שפירש ד"עשויה כשורה" היינו שהיא ארוכה כזנב השועל. וזה מתאים עם דברי רש"י בפסחים דף לה ע"א וז"ל שיבולת שועל אביינ"א שיבולת שלה עשוי כזנב שועל. עכ"ל. הרי מבואר דיש לשבולת שועל מראה מיוחדת דלא כשאר מיני דגן. וא"כ י"ל דשבולת שועל נראה משונה משעורים, לכן בעינן לחדש דשעורים ושבולת שועל אינם כלאים זב"ז, אבל לא בעינן לחדש דשעורים ושיפון אינם כלאים זב"ז דלא נראים משונים ושניהם מיני שעורים. (וא"ש לומר דדוקא שבולת שועל נראה משונה משאר מיני דגן דלכן באמת מבואר במתני' דשיפון וכוסמין אינם כלאים זב"ז אף דא' מין חיטים וא' מין שעורים ולא מבואר כן לענין שבולת שועל, דשאני שבולת שועל דנראה משונה משאר מיני דגן).

הנה ראינו דבמס' פסחים דף לה ע"א דאיתא תנא כוסמין מין חיטין שיבולת שועל ושיפון מין שעורין. ובפשוטו זה סותר להמבואר בריש כלאים דכוסמין ושיפון אינם כלאים זב"ז. ולפי הנתבאר הרמב"ם יכול ללמוד הברייטא כפשוטו, דכוסמין הוי מין חיטים ממש ושיפון הוי מין שעורים ממש, וכמבואר בכל מקום ברמב"ם וכו"ל, ואפ"ה כוסמין

קמ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ושיפון אינם כלאים זב"ז, דזהו מטעמא אחרינא כיון דצורת שניהם שווה.

הנה לפי הנתבאר רק הרמב"ם יכול ללמוד הבריתא כפשוטו, דכוסמין הוי מין חיטים ממש ושיפון הוי מין שעורים ממש, אבל אידך שיטות אינם יכולים לפרש הבריתא כפשוטו, דא"כ אין להם דרך להסביר למה כוסמין ושיפון אינם כלאים זב"ז, דהא ראינו שהם סוברים דכל דהוו ב' מינים ממילא הוו כלאים זב"ז.

וי"ל דאה"נ, אידך שיטות פירשו הבריתא באופ"א, דאין כוונת הבריתא דכוסמין הוי מין חיטים ממש ושיפון הוי מין שעורים ממש, אלא כוונת הבריתא היא דכוסמין מצטרף עם חטה לחלה, ושיפון מצטרף עם שעורים לחלה, דבחלה יש סיבה מיוחדת שהני דברים מצטרפים, משום שעיסותיהם דומות זל"ז.

עיינ בתוס' במנחות דף ע"א דאיתא וז"ל תנא כוסמין מין חיטין שבולת שועל ושיפון מין שעורין וכו' וא"ת והנך מינין שהן כלאים זה בזה כדתנן בריש כלאים היאך הן מצטרפין הא תנן בפ' שני דתרומות כל שהוא כלאים בחבירו לא יתרום מזה על זה וי"ל דגבי חלה תלוי הטעם בעיסה לפי שעיסותיהן דומות זו לזו כדאיתא בירושלמי בפ' בתרא דחלה. עכ"ל. וכ"ה בר"ש בכלאים וז"ל ואם תאמר והנך מינים שהם כלאים היאך מצטרפים הא דתנן בפרק ה' (משנה ו') דתרומות כל שהוא כלאים בחבירו לא יתרום זה על זה וי"ל דגבי חלה תלוי

הטעם לפי שעיסותיהן דומות זו לזו כדאיתא בירושלמי בפרק בתרא דחלה (הל' ב'). עכ"ל. וכ"ה ברא"ש על הלכות חלה סימן א' וז"ל ואם תאמר בנשוך היאך מפרישין חלה מזה על זה והתנן בפ"ב דתרומות כל שהוא כלאים זה בזה לא יתרום מזה על זה ובריש כלאים תנן דחטין וכוסמין כלאים זה בזה וכן שעורין וכוסמין וכן שעורין ושיפון וי"ל דתרומה ניטלת התבואה מפרישין מן הדומה בתבואות ובחלה מן הדומות בעיסה והכי איתא בירושלמי (פ"ד דחלה). עכ"ל.

הנה מבואר בתירוצו הנ"ל של הראשונים דשאני חלה, דכל שהעיסות דומות מצטרפות, דתרומה דניטלת מן התבואה לכן מפרישין מן הדומה בתבואות, אבל חלה ניטלת מן העיסה לכן מפרישין מן הדומות בעיסה. והביאו מקור להאי מושג מן הירושלמי בחלה (פ"ד ה"ב, דף כג ע"ב) עיי"ש דאיתא קב חטים וקב שעורין וקב כוסמין תורם מכל אחד ואחד לפי מה שהוא לא אמר אלא קב חיטין קב שעורין קב כוסמין הא קב חטים וקב כוסמין מאמצע לא בדא רבי בון בר חייא א"ר חנינ' חבורן דרבנן בעי מה בין כוסמין באמצע מה בין שעורין באמצע רבי כהן בשם רבנן דקיסרין אין הכוסמין מצטרפין עם החיטים מפני שהוא במינו אלא שהוא מדמה לו מכיון שהוא רחוק ממנו אינו מדמה לו. הרי מבואר דכוסמין וחיטים מצטרפים משום שהעיסות דומות.

[**הנה** לענין עיקר היסוד ד"עיסות דומות", יל"ע מה נקרא "דומות", האם היינו

אתרוג

מערכה ב

למינו

קמא

דומות במראה או דומות בטעם. (עיין בספר משנה ראשונה בריש כלאים מה שכתב בזה). הנה יל"ע אי יש מזה נפק"מ לדינא, דהרי חז"ל כבר קבעו מה נקרא עיסות שוות. ע"ע בזה].

נמצא דלפי הראשונים לא קשה הא דמשמע במשנה בריש כלאים דחיטים וכוסמין הם כלאים זב"ז ושיפון ושעורים הם כלאים זב"ז, דהני מינים רק מצטרפים לחלה אבל שפיר הוו כלאים זב"ז. וא"כ י"ל שיש בזה נפק"מ בין הרמב"ם לאידך שיטות, דלהרמב"ם כנ"ל חיטים וכוסמין אינם כלאים זב"ז ושיפון ושעורים אינם כלאים זב"ז, והמשנה לא הוצרכה לחדש זה, אבל לאידך ראשונים חיטים וכוסמין הם כלאים זב"ז ושיפון ושעורים הם כלאים זב"ז.

הנה עיין ברמ"א ביו"ד סי' רצ"ה דאיתא וז"ל ומ"מ הואיל ואין רוב העולם מכירין רוב המינין טוב לזוהר מכולן (ב"י בשם סמ"ק), ועי' בחזו"א בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ו' דאיתא וז"ל ונראה דר"ל דאף המכיר יזהר אבל אינו מכיר אסור מעיקר הדין. עכ"ל. והנה הרמ"א רק הביא דברים אלו לענין הרכבה ולא לקמן בסי' רצ"ז סי"ד לענין כלאי זרעים אבל עיין בסמ"ג חלק לא תעשה מצוה רע"ט דאיתא לענין כל המינין זרעים ולפי שאין המון העולם מכירין רוב המינין טוב לזוהר מכולם. וא"כ לכאור' אין כ"כ נפק"מ מהא דחזינן במתני' הנ"ל שיש מיני תבואה שאינם כלאים זע"ז, דצריך לזוהר מכולן.

אבל יש לצדד דהה' מיני תבואה שאני, דכיון דדיני הני מינים היו נוגעים בכל הדורות, אף כשלא היה לישראל שדות כלל, דדיני חמץ ודיני חלה נוגעים בהני מינים, לכן הני מינים תמיד היו ידועים, וא"כ בהני מינים שפיר אפשר ליזיל בתר דיני מתני'.

והנה החזו"א שם כתב וז"ל ומ"מ נראה דשינוים קלים שבפירות ושאונו מחזיקים אותם למין א' מותרים כמו כמה מיני תפוחים וכיו"ב. עכ"ל. הרי דרק התיר להדיא שינויים קלים ולא התיר להדיא מיני תבואה. (ועי' בקונטרס קיצור מהלכות כלאים שהוציא ר"ז שפירא ע"פ החזו"א, נדפס בדרך אמונה סוף ח"א, דאיתא וז"ל כתוב בתורה שדך לא תזרע כלאים ודין זה נוהג בא"י מה"ת בכל המינים בין תבואה בין זרעים בין ירק וכו' חמשת מיני דגן חטה שעורה כוסמין שיפון ושכולת שועל בכלל תבואה, קטניות שהם כל הדברים שזרעם נאכל כגון אפונה שעועית פול אורז דוחן שומשמין תירס עדשים, וירק הוא דבר שירקו נאכל ואין זרעו נאכל, מדאורייתא כל שהרחיק וכו'. עכ"ל. הרי דהביא כל דיני הרחקות בכל המינים ולא הזכיר דא"צ להרחיק כלל בין מיני תבואה מהדדי כגון שעורים ושכולת שועל). אבל עיין לעיל שם בס"ק ג' דאיתא וז"ל שאלת המינים שאלה גדולה היא על השמות אי אפשר לסמוך וכל שהן נקראין שם א' בלשון בני"א והן דומין במראיתן ובטעמן הן מין א' אבל לפרט הדברים צריך לשקוד עליהן ולהכריע, בה' מיני תבואה השעורים

קמב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

לא יתרום מזה על זה אפילו מן היפה על הרע, וכל שאינו כלאים בחברו תורם מן היפה על הרע אבל לא מן הרע על היפה, ואם תרם מן הרע על היפה, תרומתו תרומה, חוץ מן הזונין על החיטים שאינן אוכל, הקשות והמלפפון מין אחד רבי יהודה אומר שני מינין. הרי דהדין דתורמין ממין על מינו תלוי במינו לענין כלאים. והנה ע"פ המשנה הנ"ל בכלאים והמשניות בתרומות ודברי החזו"א הנ"ל היה נראה דלהלכה למעשה דתורמין מן השעורים על השבולת שועל ומן השבולת שועל על השעורים ומן הכוסמין על השיפון ומן השיפון על הכוסמין (שזהו ציור שכיח מאד לכאורה שיש הרבה לחמים בשוק שיש בהם שיפון ויש הרבה לחמי כוסמין שקונים להני שאינם יכולים לאכול חיטים, אלא דצל"ע בזה דיני דמאי אי בכה"ג מותר לתרום מהלחמים אהדדי) אבל לא תורמים משאר מיני תבואה אהדדי. ועי' בדרך אמונה בהל' תרומות פ"ה ס"ק ל' דאיתא וז"ל וכל שהוא כלאים וכו' ולכן תורמין משעורין על שבולת שועל ומכוסמין על השיפון שאינם כלאים כמש"כ רבנו בפ"ג מכלאים אבל לא משעורים על השיפון ומכוסמין על החיטים. עכ"ל.

אבל לפי הנתבאר בדעת הרמב"ם נמצא דשפיר תורמין חיטים על כוסמין ושעורים על שיפון כיון דהוה מין א'.

(ובן י"ל להיפך, דחוץ מהקולות הנ"ל שיוצא מהנתבאר בדברי הרמב"ם, גם יוצא חומרא, דלכאורה יוצא דאין תורמין משיפון על כוסמין, דהא הו

ושיבולת שועל הם מין א' וכוסמין ושיפון מין א'. עכ"ל. והעירוני דמדבריו משמע דגם בה' מיני תבואה אפשר לסמוך על השמות כצד דידן הנ"ל.

ועיין בביאור ההלכה ריש פ"ג מהל' כלאים שהביא דברי הרמ"א וכתב ומ"מ נראה דבדברים הידועים מותר לכתחילה שהרי פסק מרן סי' ג' סק"ג דשעורים ושיבולת שועל וכן כוסמין ושיפון מותרין זב"ז וכן כל כה"ג.

וא"כ ע"פ דברי המשנה בכלאים והחזו"א היה נראה דלהלכה למעשה מותר לזרוע בהדי הדדי שעורים ושבולת שועל, ומותר לזרוע בהדי הדדי כוסמין ושיפון, ושאר זוגות מהני ה' מינים אסור לזרוע בהדי הדדי. וכך נראה להדיא בלשון החזו"א הנ"ל במש"כ בה' מיני תבואה השעורים ושיבולת שועל הם מין א' וכוסמין ושיפון מין א'. עכ"ל.

אבל לפי הנתבאר בדעת הרמב"ם גם כוסמין וחיטים אינם כלאים זב"ז, וכן שיפון ושעורים אינם כלאים זב"ז. ואף על פי שנתבאר דהיינו דוקא בדעת הרמב"ם, ולא בדעת אידך מפרשים, אבל הרי ראינו דקיי"ל כשיטת הרמב"ם, דהא קיי"ל כוותי' לגבי הלפת והצנון, וא"כ לכאו' היה יוצא דלא כהפסקי דינים הנ"ל.

הנה עד"ז עיין במס' תרומות פ"ב מ"ד-מ"ו דאיתא אין תורמין ממין על שאינו מינו ואם תרם אין תרומתו תרומה, כל מין חטים אחד, כל מין תאנים וגרורות ודבלה אחד, ותורם מזה על זה וכו', זה הכלל כל שהוא כלאים בחברו

אתרוג

מערכה ב

למינו

קמנו

מינים חלוקים, ורק אינם כלאים זב"ז משום דצורת שניהם שוה. אבל זה תלוי במחלוקת, דראינו דבכלאים פ"א מ"ג איתא הלפת והנפוץ אינם כלאים זב"ז. וא"כ ע"פ המשניות הנ"ל בתרומות היינו אומרים דתורמין מלפת על נפוס. אבל ראינו דברמב"ם מבואר דהני כלאים זב"ז רק משום שדומים לגמרי ולא משום דהו מין א'. וא"כ י"ל דאין תורמין מלפת על נפוס. וראיתי שכ"כ בצפנת פענח לכלאים עמ' ה' וז"ל ונפק"מ ג"כ לענין תרומה דאף דקיי"ל דכל שאינו כלאים הוה תרומה מ"מ אם באמת הם מין אחר י"ל דאין תורמין. עכ"ל. ועי' בספר גבורת יצחק לתרומות עמ' ס"ז. אבל ראיתי דהחזו"א חולק על זה, דעיי"ש בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ג' דמיירי בשיטת הרמב"ם וכתב וז"ל וא"ת הא תנן תרומות פ"ב מ"ו דכל שאינן כלאים זב"ז תורמין מזע"ז והתם ילפינן בכורות נ"ד א' מתירוש ויצהר ומנ"ל להתיר באלו ממין על שא"מ וי"ל דהתם ילפינן מק"ו שכל שאסורין זב"ז אין מעשרין מזע"ז והלכך באינם כלאים ליכא ק"ו וגם במה מצינו ליכא למילף כיון דחשיבי מין א' לענין כלאים. עכ"ל. וא"כ לפי הצפנת פענח שפיר י"ל דלפי הרמב"ם דאין תורמין משיפון על כוסמין, אבל לפי החזו"א, אפילו לפי הרמב"ם תורמין משיפון על כוסמין כיון שאינם כלאים זב"ז. ולענ"ד נראה דקשה מאד לומר כדברי הצ"פ, דהא התנא סתם בפ"ב דתרומות דדיני הפרשה ודיני כלאים תלויים אהדדי. אלא נראה כדברי החזו"א, וא"כ לעולם תורמין משיפון על כוסמין.

לסכמ, הנה ע"פ דברי המשנה בכלאים פ"א מ"א ודברי החזו"א היה נראה דלהלכה למעשה מותר לזרוע בהדי הדדי שעורים ושבולת שועל, ומותר לזרוע בהדי הדדי כוסמין ושיפון, ושאר זוגות מהני ה' מינים אסור לזרוע בהדי הדדי. וכ"ה בדרך אמונה בפ"ג מהל' כלאים ס"ק י"ג. וכן ע"פ המשנה הנ"ל בכלאים והמשניות בתרומות ודברי החזו"א היה נראה דלהלכה למעשה דתורמין מן השעורים על השבולת שועל ומן השבולת שועל על השעורים ומן הכוסמין על השיפון ומן השיפון על הכוסמין, אבל לא תורמים משאר מיני תבואה אהדדי. וכ"ה בדרך אמונה בפ"ה מהל' תרומות פ"ה ס"ק ל'.

והערנו דע"פ מה שביארנו ע"פ דברי הרמב"ם בפהמ"ש דאפשר דיש לומר דלא כהני פסקי דינים. די"ל דכוסמין וחיטים אינם כלאים זב"ז, וי"ל דשיפון ושעורים אינם כלאים זב"ז. וי"ל דתורמין חיטים על כוסמין ושעורים על שיפון. וצע"ע אם יש מקום לחשוש לדברינו לדינא. דהיינו זהו פשוט דאין מקום להקל לדינא ע"פ דברינו, אבל יל"ע אי יש מקום להחמיר ע"פ דברינו, דיש מדברינו הנ"ל נפק"מ לחומרא, דלפי דברינו מי שרואה כוסמין וחיטים או שיפון ושעורים בשדה של אחר אין לו לעקור אותם, וכן מי שכבר תרם מחיטין על כוסמין או משעורים על שיפון צריך לחשוש שההפרשה חלה. וצע"ע לדינא.

מערכה ג

מחלוקת הרמב"ם ואידך שיטות בגדר "הרכבה" והאם יש מזה נפק"מ לאתרוג המורכב

א

שיש נפק"מ מהאי לימוד, דכלאי אילנות
אסור בחו"ל דומיא דהרבעת בהמות.

ועיין במס' סנהדרין דף ס ע"א דאיתא
רבי אלעזר אומר אף על הכלאים
מנהני מילי אמר שמואל דאמר קרא את
חקתי תשמרו חוקים שחקקתי לך כבר
בהמתך לא תרביע כלאים ושדך לא תזרע
כלאים מה בהמתך בהרבעה אף שדך
בהרכבה מה בהמתך בין בארץ בין בחוצה
לארץ אף שדך בין בארץ בין בחוצה
לארץ אלא מעתה ושמרתם את חקתי
ואת משפטי חקים שחקקתי לך כבר התם
ושמרתם את חקותי דהשתא הכא את
חקותי תשמרו חקים דמעיקרא תשמרו.
הרי מבואר דהאי דמיון בין כלאי אילנות
לכלאי בהמות הוא גם מקור שבני נח
מצווים בכלאי אילנות.

נמצא דילפינן ג' דברים מהא דמדמים
כלאי אילנות לכלאי בהמות, חדא
עצם האיסור דכלאי אילנות, שנית הא
דכלאי אילנות אסורות בחו"ל, שלישית
הא דגם בני נח מצווים בכלאי אילנות.

הנה לפ"ז יש ללמוד גדר האיסור דכלאי
אילנות, דהנה בכלאי בהמות האיסור

הנה לכאורה מצינו שינוי בין הרמב"ם
ואידך שיטות בהגדרת "הרכבה".
ויל"ע אם יש מזה נפק"מ לדינא דאתרוג
המורכב.

הנה מצינו שחז"ל דימו האיסור הרכבת
אילנות להאיסור הרבעת בהמות,
לדוגמא, עיין בסוגיית הבבלי במס'
קידושין דף לט ע"א דאיתא אמר רבי
אסי אמר רבי יוחנן לוקין על הכלאים
דבר תורה (בחוץ לארץ) אמר ליה רבי
אלעזר בר' יוסי והאנן תנן (בסוף ערלה)
הכלאים מדברי סופרים לא קשיא כאן
בכלאי הכרם כאן בהרכבת האילן
כדשמואל דאמר שמואל את חקתי תשמורו
חוקים שחקקתי לך כבר בהמתך לא
תרביע כלאים שדך לא תזרע מה בהמתך
בהרבעה אף שדך בהרכבה ומה בהמתך
נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ אף שדך
נוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ ואלא
הכתיב שדך ההוא למעוטי זרעים שבחוץ
לארץ. הרי מבואר ד"כלאי אילנות" נלמד
מהא ד"שדך לא תזרע כלאים" הוקש
ל"בהמתך לא תרביע כלאים", דמה בהמתך
בהרבעה אף שדך בהרכבה. וכן מבואר

אתרוג

מערכה ג

למינו

קמה

הוא "הרבעה", האיסור הוא להכניס כמכחול בשפופרת, הזדווגות בין מינים חלוקים, וא"כ אם כלאי אילנות הוא דומה לכלאי בהמות א"כ י"ל דגם בכלאי אילנות האיסור הוא הזדווגות בין מינים חלוקים.

ב

הנה נראה שיש לרמב"ם שיטה אחרת בזה, דהנה עיין ברמב"ם בפ"א מהל' כלאים ה"ה דאיתא וז"ל כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום. עכ"ל. הרי דהרמב"ם כתב בסתמא דכלאי אילנות הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים, ולא התייחס כלל להסביר דאע"פ שהם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים אפ"ה שאני אופן הכלאים דבזרעים יש איסור כלאים בזריעת מינים סמוכים להדדי ובאילנות יש איסור כלאים ע"י הרכבה, אלא רק כתב כיצד המרכיב וכו' הרי זה לוקה, ורק אח"כ בסו"ד בסוף הלכה ו' כתב וכן מותר לערב זרעי אילנות ולזרען כאחד שאין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד. עכ"ל. ומשמע מזה לכאורה, דהרמב"ם סובר דאין שינוי מהותי בין כלאי זרעים לכלאי אילנות.

אלא דלפ"ז פשיטא דצ"ב דלמה הרי כלאי אילנות דוקא בהרכבה, הרי אם אין שינוי מהותי בין כלאי זרעים לכלאי אילנות הוה לן לומר דגם בכלאי

אילנות אסור לנטוע ב' מיני אילנות קרובים להדדי.

ולכאן יש ליישב ע"פ מה שראיתי בפרישה ביו"ד סי' רצ"ה ס"ק ד' וז"ל מאי סברא יהיה זה דגרעיני זרעים אסורים בארץ ישראל לזרוע יחד וגרעיני זרעים עם גרעיני אילן יהיה מותר אפילו בארץ ישראל ומיהו י"ל דשאני אילנות דלא שייך בהו כלאים כל כך דכיון דגדולים הן מינכרי וכמו שכתב רש"י בפרשת בראשית א"יב שנשאו דשאים קל וחומר בעצמן וכו' עיי"ש. עכ"ל. ועי' במעדני ארץ עמוד פ' דאיתא וז"ל ובטעם הדבר שאין איסור כלאים בזרע אילן אפשר לומר משום דלא מתערבי כלל אהדדי וניכר לעולם שהם שני מינים זולת בכרם וגם בו רק עם זרעים וירקות ולא עם שאר אילנות. עכ"ל. הרי לפ"ז נמצא דהא דכלאי אילנות הוא דוקא בהרכבה היינו משום שזהו האופן היחיד של תערובת באילנות ולא משום דבאילנות רק נאסר מעשה הרכבה דומיא דהרבעה.

[אפשר שיש נפק"מ לדינא ממה שביארנו שאין "שינוי מהותי" בין כלאי אילנות לכלאי זרעים, דהנה המפרשים האריכו לחקור אם יש איסור לקיים אילן המורכב, דקיי"ל שיש איסור לקיים כלאי זרעים, ואין איסור לקיים כלאי בהמות כמו דאיתא להדיא בריש פ"ח דכלאים, ומהו הדין בכלאי אילנות. ולפי הנתבאר י"ל דכלאי אילנות הוי דומיא דכלאי זרעים, דבשניהם האיסור הוא שיהא כלאים בשדהו, אלא דבאילנות לא משכחת לה

קמו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

כי אם ע"י הרכבה, משא"כ בכלאי בהמות דעיקר האיסור הוא מעשה ההרבעה, דבזה ליכא איסור מקיים. ועיין בתורת זרעים לכלאים עמ' מ"ג דאיתא וז"ל לפי הנתבאר דדינא דהרכבת אילן עיקר איסורו משום מעשה ההרכבה גרידא כמו הרבעה בכלאי בהמה לפ"ז נראה דמותר לקיים אילן המורכב כלאים אפי' לר"ע דאמר המקיים כלאים לוקה משום דדינא דמקיים כלאים לא שייך אלא בכלאי זרעים ובכלאי הכרם דעיקר איסורם משום ערבוביא מה שהם נעשים כלאים אבל הרכבת האילן אין איסורו משום ערבוביא מה שהוא נעשה כלאים אלא משום מעשה ההרכבה מה שמרכיבו על מין אחר או מה שמרכיב מין אחר בו וע"כ לא שייך בו כלל איסורא דמקיים כלאים. עכ"ל. הרי דהתו"ז סובר דאין איסור לקיים כלאי אילנות, ודלא כהנתבאר, אבל פשוט דהיינו משום דהתו"ז אזיל לטעמי', דמבואר בדבריו הנ"ל דהוא סובר דכלאי אילנות דומיא דכלאי בהמות, וא"כ פשוט דלטעמי' גם יש לדמות כלאי אילנות לכלאי בהמות לענין איסור מקיים, אבל לפי הנתבאר בדעת הרמב"ם דכלאי אילנות הוי דומיא דכלאי זרעים, ורק דלא משכחת לה כלאים כי אם ע"י הרכבה, א"כ שפיר י"ל דישי איסור לקיים אילן המורכב דומיא דכלאי זרעים. אולם ראיתי נוסח אחר להסביר למה אין איסור לקיים אילן המורכב במעדני ארץ כלאים עמ' נ"ח וז"ל גם בהרכבה צ"ל שלאחר שכבר הרכיב ההרכבה מותרת דומיא דהרבעה ונלמד מזה שמותר מה"ת לקיים אילן המורכב

כלאים משום שנוצר דבר חדש מכח ההרכבה וחשיב כפרידה שנולדה כתוצאה מהרבעה, ומשא"כ בכלאי זרעים שלא נוצר דבר חדש מכח הכלאים הוא דומה יותר כאילו ההרבעה נמשכת תדיר מכח מעשיו, וע"כ נאסר קיום רק בכלאי זרעים, ולא בהרכבת אילן והוא דבר עמוק. עכ"ל. (עיי"ש שהוסיף וז"ל לפ"ז יש לחקור דמ"מ בהרכבה של שני אילנות מחוברים שכל א' ניכר גם בפנ"ע יהי' אסור לקיים מה"ת. עכ"ל). ולפי נוסח זה אף לפי הנתבאר בדעת הרמב"ם שפיר י"ל דאין איסור לקיים אילן המורכב, דהא כלאי אילנות הוא דוקא ע"י הרכבה, וע"י ההרכבה כבר נעשה דבר חדש ותו ליכא איסור לקיים הכלאים. וא"כ אפשר דהנידון דאיסור לקיים אילן המורכב אינו נפק"מ מהנתבאר בדעת הרמב"ם. אבל אפשר שיש בזה עוד נפק"מ, דראיתי בס' מעדני ארץ עמ' ע"ו דאיתא וז"ל יש לעיין בענין הרכבה ע"י גרמא ולכאורה מסתבר דכיון שאיסור הרכבה מדמינן להרבעה א"כ כמו בהרבעה מותר להכניסם לחדר אחד כדי שיזדווגו ואינו חייב עד שיכניס כמכחול בשפופרת (ועיין בירושלמי כלאים פ"א סוף ה"ו שאם קושר שני מינים ועי"ז הם מזריעין עובר משום הרבעה אך עיי"ש בב"י הגר"א ששינה הגירסא שם ולפירושו לא איירי התם באיסור הרבעה אלא באיסור הנהגה ועי' גם במראה הפנים שם מש"כ בזה) ה"נ גם בהרכבה אם נוטע באופן שעתיד להיות מורכב אח"כ אין בזה איסור, ואע"ג דחשיב גירי דיליה מ"מ לאו כוחו הוא ממש אלא רק נגרם

אתרוג

מערכה ג

למינו

קמו

מכח מעשיו, אלא שיש להקשות ע"ז ממתני' פ"א מ"ט בטומן לפת וצנונות שמבואר שם בירושלמי שיש בזה איסור הרכבה אף שאינו עושה מעשה הרכבה ממש, וכן מה שהביא הרא"ש מהירושלמי בריש פ"ז שאסור לזרוע ירק ע"ג גפן המוברכת בארץ משום איסור הרכבת ירק באילן אף שאינו עושה מעשה הרכבה אלא שההרכבה נעשית מעצמה ע"י השרשים, ולכן נלענ"ד דשאני הרבעה שההזרעה היא לדעת הבהמה לכן בעינן דוקא מעשה הכנסה כמו במעמיד בהמת חבירו לענין נזקין (עיין ב"ק נ"ו ע"ב ובתוד"ה המעמיד) משא"כ גבי הרכבה שנעשית מאליה בלא דעת אחרת שפיר חשיב הרכבה אף אם נעשית מאליה מכח מעשיו (עי' בחזו"א סי' ב' ס"ק ה' וסי' י"ג ס"ק י"א) עוד נ"ל באופן אחר קצת דאף שאמרו שדך דומיא דבהמתך וכו' מ"מ כיון דכתיב שדך לא תזרע כלאים לכן כל שנעשית ההרכבה מעצמה בשדה מכח מעשיו אסור משום הרכבה ונכלל באיסור שדך לא תזרע כלאים והוי שפיר דומיא דהרבעה וה"נ אם היה כתוב באיסור הרבעה "ברפת שלך לא תהא הרבעה" היה ג"כ אסור בכה"ג אבל כיון דכתיב בהמתך לא תרביע כלאים לא נאסרה הרבעה רק אם עושה מעשה הרבעה בבהמה עצמה. עכ"ל. והחילוק מובן מאד להנתבאר, דכלאי אילנות הוי דומה לכלאי זרעים, ובזה יש איסור שיהא כלאים בשדה, אלא שהאופן היחיד שיהא כלאי אילנות בשדה הוא ע"י הרכבה, ולכן גם ע"י גרמא אסור, אבל בכלאי בהמות עצם

האיסור הוא רק מעשה הרבעה, וזהו דוקא ע"י מעשה ממש ולא ע"י גרמא.

ג.

הנה עיין ברמב"ם בפ"ג מהל' כלאים ה"ה דאיתא וז"ל וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונים ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין. עכ"ל. הרי מבואר שגם בב' מינים שייך ציורים דאינם כלאים זב"ז, דאם העלין או הפירות דומים דמיון גדול, אז גם ב' מינים אינם כלאים זב"ז, וזהו יסוד ההיתר ד"הלפת והנפרץ". ומבואר להדיא בלשון הרמב"ם דיסוד זה איכא גם בכלאי אילנות.

הנה יל"ע מה יהא הדין לפי הרמב"ם אם יש ב' בהמות שהן ב' מינים ודומים להדדי דמיון גדול, האם גם בכלאי בהמות אמרינן שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין. והנה מצאתי בעז"ה בדברי המפרשים שנקטו שיש בזה חילוק בין כלאי זרעים לכלאי בהמות.

דהנה עיין בתורת זרעים לכלאים עמ' ל"ט דאיתא וז"ל יש לחקור בעיקר דינא דכלאי זרעים אם הוא תלוי במין גרידא דכל שהם ב' מינים חלוקים אסורים משום כלאים דבעינן ג"כ דיהיו חלוקים בתוארם אבל אם הם דומין זל"ז לגמרי בכל אופני השיווי אף דבעצם תולדתם

קמח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הרי מפורש שיש בזה חילוק בין כלאי זרעים לכלאי בהמות.

ולכאורה ראיתי דכן מבואר גם בתו"ד מרן החזו"א, דעי' בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ה' דאיתא וז"ל שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין ומבואר דאפילו בהרכבה מותר דהא באילנות ליכא אלא הרכבה ואע"ג דילפינן לה מהיקישא דבהמה והתם במין הדבר תלוי מ"מ אי לאו דמצינו איסור כלאים לא הוי מוקמינן למינהו לענין איסור כלאים והלכך ילפינן הרכבה מזריעה. עכ"ל.

הנה לפ"ז מבואר דאפילו להרמב"ם הא דב' בהמות הוו דומים להדדי אינו סיבה בעצמותו שלא יהא כלאים זב"ז.

הנה מהו ביאור החילוק הנ"ל בין כלאי זרעים לכלאי בהמות. והנה עיין בתורת זרעים עמ' מ"א דאיתא וז"ל נתבאר דעיקר יסוד דינא דכלאים הוא משום מראית העין ולפ"ז נראה דהא דבעינן בכלאי זרעים לבד מה דחלוקים במינם דיהיו חלוקים גם בתוארם עיקרו הוא משום מראית העין דתהי' ניכרת הערבוביא אבל בשוים בתואר הרי אין ניכר בהם הערבוביא ואף דבאמת יש כאן כלאים של ב' מינים וגדולה מזו תנן בפ"ב מ"ז שלו חיטים ושל חבריו מין אחר מותר לסמוך לו מאותו המין פי' דמותר לסמוך אצל שדה חטים שלו מאותו המין של שדה חבריו ואין נראה ככלאים בשדהו משום דנראה כסוף שדה חבריו ושליו עם של חבריו מותרים משום כלאים הרי דאף

וגידולם הם ב' מינים מ"מ יהיו מותרין משום כלאים כיון דשוים הם בתוארם, ומצאתי פתרון לספק זה מדברי הרמב"ם בפ"ג מהל' כלאים ה"ה וז"ל וכן אם יש זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן ב' מינים בטבעם הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כב' גוונים ממין א' לא חששו להן לכלאים זע"ז שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין וכו' ודבריו מהירושלמי פ"א דכלאים, הרי מבואר להדיא דאף שהם ב' מינים חלוקים מ"מ כיון דשוים בתוארם ודומין זל"ז דמיון גדול אין בהם משום כלאים ובירושלמי ריש כלאים כתיב שדך לא תזרע כלאים הייתי אומר אפי' ב' מיני חיטים ואפי' ב' מיני שעורים פירש בבגדים לא תלבש שעטנו צו"פ יחדיו מה כלאי בגדים שאסרתי לך ב' מינים לא זה ממין זה ול"ז ממין זה אף כלאים שאסרתי לך בכל מקום לא זה ממין וכו' הרי דאי לאו דפירש בבגדים הו"א דכל שהם חלוקים בתוארם אף דבעצם הם מין א' הוי כלאים אלא דילפינן מבגדים דבעינן ג"כ דיהיו חלוקים במינם והנה כ"ז בכלאי זרעים אבל בכלאי בהמה עקרו הוא תלוי במין אף אם שוים הם בתואר כגון נדמה רחל בת עז עם רחל הוי כלאים זב"ז אף דתואר א' להם כיון דהם ב' מינים וראיה לזה מהא דהמרביע שור ע"ג שור פסוה"מ לוקה והחורש בשור פסוה"מ לוקה גוף א' הוא ועשאו הכתוב כב' גופים מכות כ"ב אף דתואר א' להם הרי להדיא דהוא תלוי במין גרידא. עכ"ל.

אתרוג

מערכה ג

למינו

קמט

דבאמת זרע בשדהו כלאים אפ"ה מותר משום דלפי מראית העין הוא נראה כסוף שדה חבירו וכמו"כ לענין שוין בתואר וזהו מה שכתב הרמב"ם דברומין זל"ז דמיון גדול עד שיראו כב' גוונים ממין א' לא חששו להן וכלאים זע"ז שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין וכו', הנה לפי הנתבאר דהא דבעינן חלוקין בתואר אינו אלא משום ערבוביא למראית העין לכאורה ה"י נראה דבהרכבת האילן לא בעינן ב' דיהיו חלוקין בתואר כיון דאיסור הרכבה אינו משום ערבוביא ואין האיסור מב' המינים ביחד כמו שיתבאר בדברינו לקמן במ"ז אלא מעשה ההרכבה גרידא הוא דאסרה התורה כמו הרבעה בבהמה וא"כ לא בעינן ב' מראית העין, אך מהרמב"ם הנ"ל שכתב וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן ב' מינים הואיל ועלין של זה דומין וכו' משמע דגם באילנות בעינן חלוקין בתואר ולדעת הרמב"ם הרי אין שום איסור באילנות אלא הרכבה. וצ"ע. עכ"ל.

קרי מבואר דבכלאי זרעים האיסור הוא העירבוביא, אבל בכלאי בהמות האיסור הוא מעשה ההרבעה, וא"כ בכלאי זרעים כל דלא נראה כעירבוביא כמו היכא שב' מינים דומים דמיון גדול אין בזה איסור כלאים, אבל בכלאי בהמות הכל תלוי במין כיון דהאיסור הוא עצם מעשה ההרבעה.

והנה לפ"ז צ"ב דהא בהרכבה לכאורה האיסור הוא עצם המעשה הרכבה דומיא דכלאי בהמות, ולמה מדמים כלאי

אילנות לכלאי זרעים. וכבר העיר בזה התורת זרעים וכו"ל והניח בקושיא. (וגם החזו"א בדבריו הנ"ל עמד בכע"ז, ע"י בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ה' דאיתא וז"ל שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין ומבואר דאפילו בהרכבה מותר דהא באילנות ליכא אלא הרכבה ואע"ג דילפינן לה מהיקישא דבהמה והתם במין הדבר תלוי מ"מ אי לאו דמצינו איסור כלאים לא הוי מוקמינן למינהו לענין איסור כלאים והלכך ילפינן הרכבה מזריעה. עכ"ל).

ולפי הנתבאר הוא מיושב היטב בעז"ה, דלהרמב"ם ליכא שינוי מהותי בין כלאי אילנות לכלאי זרעים, וא"ש שהרמב"ם סובר דכלאי אילנות דומה לכלאי זרעים לענין ב' מינים הדומים דמיון גדול.

[הנה יש להעיר דאף דראינו דהחזו"א והתו"ז כתבו בפשיטות דבכלאי בהמות לא אמרינן כללו של הרמב"ם דבכלאים הכל הולך אחר מראית העין, ועפ"ז הוספנו ביאור בשיטת הרמב"ם וכו"ל, אבל מצאתי שיש בזה חולק. דהנה ע"י במסכת בבא קמא דף נה ע"א דאיתא אמר שמואל אווז ואווז הבר כלאים זה בזה מתקיף לה רבא בר רב חנן מאי טעמא אילימא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטר קועיה אלא מעתה גמלא פרסא וגמלא טייעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה הכי נמי דהוו כלאים זה בזה אלא אמר אביי זה ביציו מבחוץ וזה ביציו מבפנים רב פפא אמר הא טעונה

קנ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

משום דהאי אריך קועיה והאי זוטא קועיה דזהו דבר הנראה לכל וכיון שאיכא אף דבר אחד שאין דומין אווה הבר לאווה הבייתי שפיר יש להחשיבם שני מינים אבל הוקשה לו דא"כ גמלא פרסא וגמלא טיעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה מ"ט לא הוו כלאים זב"ז אלא צריך לומר שהשינויים שאיכא בשביל שינוי המקומות לא נחשב לשינוי להחשיבם שני מינים כיון דהשינוי בא מצד המקומות כדכתב הרמב"ם רפ"ג א"כ גם אווה ואווה הבר אין להיות כלאים בשביל השינוי דאריך קועיה וזוטא קועיה דג"כ בא זה בשביל שינוי המקומות בישוב ומדברות או יערים ותיצו אביי ור"פ דשאני מצד השינוי דביציו מבחור וטעונה חדא ביעתא בשיחלא שזה דבר שלא שייך להשתנות מצד המקומות שלכן הוא עושה להחשיבו לאווה הבר למין אחר מאווה הבייתי ומה שאף לענין כלאים הוו שני מינים אף שלמראית עין הם מין אחד והטעם הוא משום דחילוק גדול הוי מצד הידיעה הברורה כמו ראייה דזהו גם הטעם דצנון עם הנפוס שהעלין דומין והפרי דומה שלמראית עין הן שוין ביותר אבל הואיל וטעם פרי זה רחוק ביותר מטעם פרי זה הן כלאים כדכתב הרמב"ם שהוא שידיעה זו היא כראיה. עכ"ל. הרי דהאג"מ סובר דגם בכלאי בהמות אזלינן בתר מראית העין, ולדרכו הוא מוכח בסוגיית הבבלי הנ"ל. אבל הנה לכאורה יש לתמוה על דרכו של מרן בעל האג"מ ז"ל בפירוש הסוגיא הנ"ל, דאם רבא בר רב חנן ידע החילוקים של אביי ור"פ

חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא. ועי' בשו"ת אג"מ אור"ח ח"ד סי' קכ"ג דאיתא וז"ל על מה שאמר שמואל אווה ואווה הבר כלאים זב"ז הקשה רבא ב"ר חנן מ"ט אילימא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטא קועיה אלא מעתה גמלא פרחא וגמלא טיעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה ה"נ דהוו כלאים זב"ז אבל הא קשה ביותר על רבא ב"ר חנן מה שלא עלה בדעתו שינוי היותר גדול שזה ביציו מבחור וזה ביציו מבפנים שאמר אביי ושהא טעונה חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא דאר"פ שהם שינויים יותר גדולים ולמה הוקשה לו ולא ידע שהוא בשביל טעם אביי ור"פ שעדיפי שהרי חזינן שבשביל טעם זה הוא הטעם שהן כלאים וצריך לומר שודאי איכא בסברא טעם שאף שהשינוי שזה ביציו מבחור וזה ביציו מבפנים והא טעונה חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא אף שהם שינויים גדולים ביותר לא יעשו חשיבות שני מינים לענין כלאים דבתר כללא דהרמב"ם שבכלאים אזלינן בתר מראית העין לחשיבותא דמין אחד ותרי מינים באילנות וירקות מסתבר שגם בכלאי בהמה אזלינן בתר מראית עין ולענין מראית עין לא רק הא דשיחלא דאווה הבר הוא רק בביעתא חדא דלא ניכר וגם לא ידוע להרבה אינשי אלא אף הא דביציו מבחור כיון שהוא מכוסה בנוצות הוא נמי כמו דלא נראה כלל שא"כ הוו לענין מראית העין כמין אחד שלכן היה סבור רבא ב"ר חנן דמוכרחין לומר דהוא

אתרוג

מערכה ג

למינו

קנא

ולא הזכירם משום שאינם ניכרים לעין א"כ מהו קושייתו מגמלים, הרי יש חילוק פשוט בין גמלים לאווזים, דב' הגמלים הם מין א' ולכן אף דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה אפ"ה אינם כלאים זב"ז, דבמין א' לא אכפת לן אם נראים משונים כמו שביאר הרמב"ם, משא"כ אווז ואווז הבר כיון שקיימים החילוקים של אביי ור"פ לכן הו"ב מינים, ורק אם נראים שווים אז אינם כלאים ובזה שפיר י"ל דכיון דהאי אריך קועיה והאי זוטא קועיה לא נראים שווים ולכן שפיר הו"ב כלאים זב"ז. אלא לכאורה מוכח דמאיזה סיבה רבא בר רב חנן סובר שאין להתייחס כלל להחילוקים של אביי ור"פ דלא כדרכו של האג"מ, וא"כ שוב אין מקור מהאי סוגיא דגם בכלאי בהמות אזלינן בתר מראית העין].

ד

קרי נתבאר דלפי הרמב"ם האיסור הרכבת אילנות הוא דומיא להאיסור כלאי זרעים ולא דומיא להאיסור כלאי בהמות, וא"כ י"ל דלהרמב"ם האיסור הרכבת אילנות הוא לעשות עירבוביא בין ב' מינים ואין האיסור ההזדווגות בין ב' מינים.

ה

הנה עיין בכלאים פ"א מ"ד-מ"ו דאיתא התפוח והחזרד, הפרסקים והשקדין, והשיזפין והרימין, אף על פי שדומין זה לזה, כלאים זה בזה, הצנן והנפרץ, החרדל

והלפסן, ודלעת יונית עם המצרית והרמוצה, אף על פי שדומין זה לזה, כלאים זה בזה, הזאב והכלב, כלב הכפרי והשועל, העזים והצבאים, היעלים והרחלים, הסוס והפרד, הפרד והחמור, החמור והערוד, אף על פי שדומין זה לזה, כלאים זה בזה. הנה חזינן דבין לגבי כלאי זרעים וכלאי אילנות ובין לגבי כלאי בהמות דהיתה הו"א דכיון דדומים זל"ז שאינם כלאים זב"ז, קמ"ל הני משניות דאעפ"כ שפיר הו"ב הני מינים כלאים זב"ז.

הנה לכאורה יש לומר שיש שינוי בין הרמב"ם להר"ש בביאור הדגשת המשניות הנ"ל דאע"פ שדומין זל"ז כלאים זב"ז. דהנה ראינו דברמב"ם פ"ג מהל' כלאים ה"ה מבואר שגם בב' מינים שייך ציורים דאינם כלאים זב"ז, דאם העלין או הפירות דומים דמיון גדול, אז גם ב' מינים אינם כלאים זב"ז, וזהו יסוד ההיתר ד"הלפת והנפרץ". והנה מקור דברי הרמב"ם הוא מהירושלמי כלאים פ"א ה"ה (דף ב ע"ב) דאיתא א"ר יונתן יש מהן שהילכו אחר הפרי ויש מהן שהילכו אחר העלין, הלפת והצנן הילכו בהן אחר הפרי, הלפת והנפוס הילכו בהן אחר העלין, התיבון הרי צנן ונפוס הרי פרי דומה והעלין דומין ותימר כלאים, א"ר יונה בזה הילכו בהן אחר טעם הפרי. ע"כ. ולהרמב"ם "אחר הפרי" ו"אחר העלין" היינו לקולא, דלפעמים משום דימוי הפרי אין בהם כלאים, ולפעמים משום דימוי העלין אין בהם כלאים.

קנב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אבל עיין בר"ש שם למשנה ה' שהביא דברי הירושלמי הנ"ל וכתב פירוש אחר לגמרי וז"ל פירוש אחר פרי להחמיר וכן אחר העלין להחמיר וכן אחר הטעם להחמיר, עכ"ל, והיינו דכל דהוי פרי עלין או טעם משונים הוי כלאים ורק אינם כלאים אם הפרי עלין וטעם שוים. והנה לפ"ז י"ל דהר"ש חולק על כל הנ"ל וס"ל דכלאים הוי תלוי במין, ורק מין א' לא הוי כלאים. שו"ר בחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק ד-ה' שביאר להדיא דרק הרמב"ם סובר שיש ב' מינים שאינם כלאים זב"ז אבל להר"ש כל המותרים הן מין א'. ועי' בביאור ההלכה בסוף דבריו להלכה ה' דאיתא וז"ל ולפי דברי הר"ש אין לנו שני מינים שהותרו מפני ההשתוות וכל שהותרו ע"כ הן מין א' כמש"כ בחזו"א סי' ג' סק"ה. עכ"ל.

הנה לפ"ז נמצא, דלפי הרמב"ם זה שב' פירות הם דומים דמיון גדול הוא בעצמו סיבה שאין פירות כלאים זב"ז. אבל לפי הר"ש זה שב' פירות הם דומים אינה סיבה כלל בעצמותו שלא יהיו כלאים זב"ז, אלא זהו סיבה שהפירות הם מין א' וממילא אינם כלאים זב"ז.

וא"כ י"ל שיש מחלוקת בכוונת דברי התנא הנ"ל במשניות ד' וה'. דלפי הר"ש י"ל דכוונת התנא היא דאע"פ שהני פירות דומים זל"ז, והו"א שהם מין א', אפ"ה הם כלאים זב"ז, דלעולם אינם מין א'. אבל להרמב"ם י"ל פירוש אחר לגמרי, די"ל דכוונת התנא היא דאע"פ שהני פירות דומים זל"ז, והו"א שמצד האי

דמיון דאינם כלאים זב"ז אע"פ שהם ב' מינים, אפ"ה הם כלאים זב"ז, דאינם מספיק דומים.

הנה ראינו דאפילו להרמב"ם הא דב' בהמות הוי דומים להדדי אינו סיבה בעצמותו שלא יהא כלאים זב"ז, דיש בזה חילוק בין כלאי בהמות לכלאי זרעים ואילנות.

וא"כ יש להעיר, בשלמא להר"ש דהא דאיתא במשניות ד' וה' "אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה" היינו להדגיש דאע"פ שהני פירות דומים זל"ז, והו"א שהם מין א', אפ"ה הם כלאים זב"ז, דלעולם אינם מין א', א"כ מובן למה גם במשנה ו', לענין כלאי בהמות, קתני "אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה" דגם לגבי כלאי בהמות שייכת אותה הו"א דכיון דדומים הוי מין א', קמ"ל דאפ"ה הוי כלאים זב"ז. אבל להרמב"ם דהא דאיתא במשניות ד' וה' "אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה" היינו להדגיש דאע"פ שהני פירות דומים זל"ז, והו"א שמצד האי דמיון דאינם כלאים זב"ז אע"פ שהם ב' מינים, אפ"ה הם כלאים זב"ז משום דאינם מספיק דומים, א"כ למה קתני במשנה ו' "אף על פי שדומין זה לזה כלאים זה בזה", הרי בכלאי בהמות אין זה שהבהמות דומין זל"ז סיבה בעצמה שלא יהיו כלאים זב"ז, דהא בבהמות לא אזלינן בתר מראית עין אלא בתר המין.

והנה לכאור' יש ליישב לישנא דמשנה ו' ע"פ הא דאיתא ברמב"ם הל'

כלאים פ"ט ה"ד וז"ל שני מיני בהמה או חיה שדומין זה לזה אע"פ שמתעברין זה מזה ודומין זה לזה הואיל והם שני מינין הרי הם כלאים ואסור להרכיבן כיצד הזאב עם הכלב והכלב הכופרי עם השועל והצבאים עם העזים והיעלים עם הרחלים והסוס עם הפרד והפרד עם החמור והחמור עם הערוד אע"פ שדומין זה לזה הרי הן כלאים זה בזה. עכ"ל. הרי דהרמב"ם הוסיף ללישנא דמתני' דההוא"א דהני מינים אינם כלאים זב"ז הוא משום שמתעברין זה מזה, ולעיל בפ"ג הרמב"ם לא הוסיף הוספה כע"ז לענין הנתבאר במשניות ד' וה'. וא"כ חזינן דהרמב"ם סובר דאף דיש אותו לשון במשנה ו' כמו במשניות ד' וה', אפ"ה יש חילוק בתוכן הדברים, וא"כ י"ל בדעת הרמב"ם דדוקא לעיל במשניות ד' וה' ההוא"א ד"אף על פי שדומין זה לזה" היא דכיון שדומים שזהו גופא סיבה שלא יהיו כלאים זב"ז, אבל במשנה ו' ההוא"א ד"אף על פי שדומין זה לזה" היא דכיון שדומים (ומתעברין זמ"ז) לכך הוי מין א'.

(והנה מהו מקורו של הרמב"ם להוסיף "אף על פי שמתעברין זה מזה" ללישנא דמשנה ו'. והנה לכאור' י"ל דהוא מישך שייך להמבואר במס' ב"ק דף נה ע"א, דעיי"ש לעיל במשנה דאיתא אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבידה לפריקה לחסימה לכלאים ולשבת וכן חיה ועוף כיוצא בהן. ועיי"ש בגמ' דאיתא אמר ריש לקיש כאן שנה רבי

תרנגול טווס ופסיוני כלאים זה בזה פשיטא אמר רב חביבא משום דרבו בהדי הדדי מהו דתימא מין חד הוא קא משמע לן. ותמוה מאד איך חזינן במשנה דהני ג' מינים שרבו בהדי הדדי אינם כלאים זב"ז. עיי"ש בתוס'. ועיי"ש ברא"ש בסי' י"ד דאיתא וז"ל ודבר זה למדו ר"ל ממשנתינו דקתני וכן חיה ועוף כיוצא בהם ומדקתני עוף בהדי חיה ובחיה תנן הזאב והכלב כופרי והשועל והעזים והצבאים והאלים והרחלים והסוס והפרד והחמור והערוד אע"פ שדומים זה לזה כלאים זה בזה אלמא אע"ג דדמו להדדי ורבו בהדי הדדי כיון ששני מינין הן הוו כלאים זה בזה והוא הדין בעופות נמי. עכ"ל. הרי מבואר ד"רבו בהדדי" ו"דומין זה לזה" מישך שייכי להדדי. והנה משמע הכא במהר"י קורקוס שהרמב"ם פירש דרבו בהדי הדדי היינו שמתעברין זה מזה. וא"כ חזינן בגמ' ש"מתעברין זה מזה" ו"דומין זה לזה" מישך שייכי להדדי, ונתגלה מקורו של הרמב"ם).

הנה מהו ביאור החילוק הנ"ל בין כלאי זרעים לכלאי בהמות, דהיינו למה בכלאי זרעים אזלינן בתר מראית העין ובכלאי בהמות אזלינן בתר המין. וי"ל כנ"ל דבכלאי זרעים האיסור הוא העירוביאי, אבל בכלאי בהמות האיסור הוא מעשה ההרבעה, וא"כ בכלאי זרעים כל דלא נראה כעירוביאי כמו היכא שב' מינים דומים דמיון גדול אין בזה איסור כלאים, אבל בכלאי בהמות הכל תלוי במין כיון דהאיסור הוא עצם מעשה ההרבעה.

קנר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

כיון דעץ סרק ניהו אפי' מין בשאינו מינו כחד מינא חשיב ואית ספרים דגרסי שאין מרכיבין אילן סרק על עץ סרק ועל עץ מאכל. עכ"ל. הרי דהר"ש ביאר דהטעם דאין איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק היינו משום דכל אילני סרק כחד מינא חשיב. ומבואר דבעצם איסור הרכבה שייכת אפילו באילן סרק ע"ג אילן סרק. וכן מבואר דלגירסא א' באמת יש איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק.

והמפרשים העירו על דברי הרמב"ם בפ"א מהל' כלאים ה"ה וז"ל כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה מן התורה בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ. עכ"ל. הרי דהרמב"ם רק הזכיר הרכבת אילן מאכל באילן מאכל, ולא הזכיר הרכבת אילן סרק כלל. ובפשוטו מבואר מזה דהרמב"ם סובר דמותר להרכיב אילן מאכל על אילן סרק ואילן סרק על אילן מאכל.

[אבל] עיין בתורת זרעים לכלאים פ"א מ"ז שאינו סובר כן בדעת הרמב"ם, עיי"ש דאיתא וז"ל אמנם מלשון הרמב"ם משמע דעיקר דינא דהרכבה לא נאמר אלא גבי אילנות מאכל דומיא דכלאי זרעים שכתב הרמב"ם דלא נהגה אלא בזרעים הראויים למאכל שהרי כתב וז"ל כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג וכו' והא דאין מרכיבין עץ סרק ע"ג עץ

והנה לפ"ז י"ל דאליבא דהרמב"ם יש מקור ממשנה מפורשת לדמות כלאי אילנות לכלאי זרעים ולא לכלאי בהמות. דהנה ראינו שלפי הרמב"ם "אף על פי שדומין זה לזה" דקתני גבי כלאי זרעים היינו משום דדומים להדדי הוא בעצמו סיבה שלא יהיו כלאים זב"ז, וכיון דקתני לשון זה לגבי כלאי אילנות בע"כ דגם לגבי כלאי אילנות אזלינן בתר מראית עין, ובע"כ דגם כלאי אילנות תלויים בעירובוביא, ואף דקתני אותו לשון לגבי בהמות וראינו שיש בזה פירוש אחר, י"ל דבהמות שאני, דכיון דכבר תני האי לישנא באילנות וזרעים שוב נקט התנא אותו לשון לגבי בהמות אף שיש בזה פירוש אחר וכנ"ל, אבל אם אין כלאי אילנות תלוי במראית עין אז מהיכ"ת לנקוט האי לישנא בהמשנה הראשונה שמביא זוגות דאע"פ שדומים זל"ז כלאים זב"ז.

ו

הנה עי' בירושלמי פ"א ה"ז (דף ג ע"ב) דאיתא תני מניין שאין מרכיבין עץ סרק על גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל מין בשאינו מינו מניין תלמוד לומר וכו', הרי מבואר דגם "עץ סרק" נכלל באיסור הרכבה.

ועי' בר"ש לכלאים פ"א מ"ז דאיתא וז"ל ירושלמי תני מנין שאין מרכיבין עץ סרק על עץ מאכל או עץ מאכל על עץ מאכל בשאינו מינו ת"ל את חקוטי תשמרו משמע דעץ סרק אע"פ סרק לא אסיר מדלא תני ליה ושמא ה"ט

מאכל או עץ מאכל ע"ג עץ סרק הוא כמש"כ דלדינא דהרכבה לא בעינן שיהיו שניהם באיסור ושפיר לוקה משום העץ מאכל גרידא. עכ"ל. ולכאורה יש ראי' לדבריו, דעי' בהל' מעשר שני פ"י ה"י דאיתא וז"ל עכו"ם שהרכיב אילן מאכל על גבי אילן סרק חייב בערלה. עכ"ל. ולמה הוצרך הרמב"ם להעמיד הציור שעכו"ם הרכיב אילן מאכל ע"ג אילן סרק, ובע"כ שאסור לישראל להרכיב אילן מאכל ע"ג אילן סרק. אבל מאידך גיסא מהא דהרמב"ם כתב בהל' כלאים כנ"ל "כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח" מאד משמע דלמעשה רק אסור להרכיב אילן מאכל על אילן מאכל, דאל"כ למה בכלל הוצרך להזכיר "או אתרוג בתפוח", הרי כבר הזכיר "תפוח באתרוג", ועוד הרי למה לא הזכיר לשון הירושלמי עץ סרק על גבי עץ מאכל. אלא מאד משמע שהרמב"ם סובר דאין איסור כלל כשמרכיב עץ סרק. ולענין דבריו הנ"ל בהל' מע"ש, הנה מקור דבריו הוא מהא דאיתא בירושלמי ערלה פ"א ה"ב תני גוי שהרכיב אילן מאכל על גבי אילן סרק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן חייב בערלה. וחזינן דהרמב"ם השמיט הלשון "אף על פי שאין ישראל רשאי לעשות כן", וכן דייק בשו"ת זרע אברהם סי' י"א ס"ק ב', וי"ל להיפך דמדוייק דהרמב"ם אינו סובר כהירושלמי, דס"ל כנ"ל דאין איסור להרכיב אילן סרק. והא דכתב עכו"ם שהרכיב הוא משום שלא רצה לשנות מלשון הברייתא היכא שלא הוצרך לשנותו].

(ובאופן שיש בזה ג' שיטות, לגירסא דילן בירושלמי הרכבת אילן מאכל על אילן סרק אסור אבל לא אילן סרק על אילן סרק, לאידך גירסא בירושלמי גם אילן סרק על אילן סרק אסור, ולהרמב"ם גם אילן מאכל על אילן סרק מותר).

[הנה לכאורה קשה על הרמב"ם מהמבואר בכלאים פ"א מ"ח ד"אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה וכו' מפני שהוא ירק באילן", דלכאורה "סדן של שקמה" היינו אילן סרק, וא"כ חזינן דדין "אילן בירק" הוא גם באילן סרק. וראיתי דלא קשה, דהרמב"ם אזיל בזה לטעמ', דעי' בביאור ההלכה לפ"ב מהל' כלאים הי"א דאיתא וז"ל דרבנו כתב בפיהמ"ש בפ"ד דשביעית מ"ה דשקמה הוא מין תאנים וקוצצין האילן במקום שידוע ממנו כדי שיתחזק כחו ויתן פריו בעתו לרוב ואחר שנקצץ נקרא סדן שקמה כמ"ש רבנו בפיהמ"ש פ"ד דב"ב וא"כ הוא אילן פירות ועי' ירו' ריש ערלה וצ"ע ואך אפשר דבנות שקמה הוא מין אחר כמ"ש רבנו ריש דמאי דהיא תאנה מדברית ועיי"ש ברע"ב ובתויו"ט וכן בפיהמ"ש לקמן פ"ו מ"ד מפרש דסדן שקמה היא אילן מאכל. עכ"ל].

והנה נראה פשוט דהרמב"ם לעומת אידך שיטות אזלי לטעמייהו, דאידך שיטות סוברות דאיסור הרכבה הוא הזדווגות ב' מיני עצים חלוקים, וא"כ גם בעצי סרק שייך הזדווגות בין ב' מינים חלוקים וא"ש שאסור להרכיב אילן סרק על אילן מאכל, ובעצם אסור להרכיב

קנו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אילן סרק ע"ג אילן סרק. אבל הרמב"ם סובר דאיסור הרכבה הוא דומיא דכלאי זרעים, והאיסור לעשות עירבוביא בין הפירות, דומיא דהאיסור כלאי זרעים, וא"כ פשוט דאין איסור באילני סרק, דע"י הרכבת אילן סרק ליכא שום עירבוביא בין הפירות.

ז

הנה לפי הרמב"ם ישאר קשה דלמה יש איסור כלאי אילנות בחו"ל ולמה יש איסור כלאי אילנות לבני נח, הרי יש לדמות כלאי אילנות לכלאי זרעים שאינם אסורים אלא לישראל בארץ ישראל.

ויש להעיר דלהרמב"ם לטעמי' לא קשה, הנה יש להעיר דכל הנתבאר בדעת הרמב"ם הוא מובן מאד לפי מה שביאר הרמב"ם ב"טעמי המצות" להני דיני כלאים, ויתבאר דאין דברים אלו דברי אגדה בעלמא, אלא הם נוגעים להלכה.

דהנה עיין בספר המורה ח"ג פל"ה דאיתא וז"ל הכלל הרביעי כולל המצוות התלויות בצדקות ובהלואות ובמתנות, ומה שנמשך עמהם וכו', אשר נמנו ב"ספר זרעים", מלבד הכלאים והערלה. עכ"ל. הרי מבואר דרוב דיני זרעים הם מלתא דדיני בין אדם לחבירו, אבל דיני ערלה וכלאים הם משורש אחר.

ועיי"ש בפל"ז שביאר השורש דכלאים שבא לאפוקי מהנהגת עובדי ע"ז וז"ל ומן הדעות המפורסמות בזמנים ההם אשר השאירום הצאבה שהם אמרו בהרכבת האילן באילן אחר, כשיעשה

במולד כן, ויעושן בכך וכך, ויאמר עליו כך וכך בשעת ההרכבה, יבוא מן המורכב ההוא דבר שיחשבו שהוא מועיל תועלות גדולות המפורסם מכל מה שזכרוהו הוא מה שזכרו בתחילת ספר העבודה הנבטית בהרכבת הזית באתרוג, והאמת אצלי ש"ספר רפואות" שגנו חזקיהו מזה הכת היה בלא ספק, וכן זכרו עוד שבעת הרכבת מין במין זולתו צריך שיהיה החוטר אשר ירצה להרכיבו ביד נערה יפה, ואיש ישגלנה משגל מגונה שזכרוהו, ובעת חיבורם על זה הדרך תרכיב האשה הנטע באילן, ואין ספק שזה היה מפורסם ולא היה שם מי שלא היה עושה כן, וכל שכן למה שהתחבר אליו מהנאת המשגל עם התוחלת בתועלות ההם, ומפני זה נאסרו הכלאים רצוני לומר, הרכבת אילן באילן בעבור שנתרחק מסיבות עבודה זרה ומתועבות משגליהם היוצאים מדרך הטבע, ומפני הרכבת אילן נאסר לקבץ אי זה שני מיני זרעים שיהיו, ואפילו לסמכם זה לזה, אתה תמצא, כשתסתכל בפרוש זאת המצוה, "הרכבת אילן לוקין עליה מן התורה בכל מקום", מפני שהיא עיקר האזהרה, וכלאי זרעים כלומר, סמכם זה לזה לא נאסר רק בארץ ישראל. עכ"ל.

ועיי"ש בפרק מ"ט דאיתא וז"ל וכבר ידעת שאסור לנו להנות בערוה על אי זה צד שיהיה, ואפילו בראית העין והוא שיכוון להנות, כמו שבארנו ב"הלכות איסורי ביאה" ושם בארנו שאין מותר בתורתנו להרהר במשגל כלל וכו', אמרו החכמים ז"ל במוסריהם המשלימים

החסידים, "אם פגע כך מנול זה, משכהו לבית המדרש, אם ברזל הוא נימוח, ואם אבן הוא מתפוצץ הלא כה דברי כאש נאום ד' כפטיש יפוצץ סלע" וכו' ותמה מאמרו, מנוול זה כי זה באמת נוול גדול הוא וכו' ולפי זאת המידה החשובה, אשר ראוי לכוון אליה ולהחזיק בה, הזהירו החכמים ז"ל מהסתכל בבהמה ועוף בשעה שמזדקקין זה לזה, וזהו הטעם אצלי באיסור כלאי בהמה, כי בידוע שלא יתעורר איש ממין אחד לבעול איש ממין אחר על הרוב, אם לא ירכיבוהו עליו בידים כמו שתראה אלו הפחותים מולידי הפרדות עושים תמיד, ומאסה התורה שישפיל איש מישראל מעלתו לזה המעשה, למה שבו מן הפחיתות והעזות, ושיתעסק בדברים שמאסה התורה לזכרם, כל שכן לעמוד עליהם ולעשותם, רק בעת הצורך ואין צורך לזאת ההרכבה, ויראה לי כי טעם איסור קיבוץ שני מינים באי זה מעשה שיהיה אינו רק להרחיק מהרכבת שני מינים רצוני לומר, "לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו" כי אם יקבץ בין שניהם, פעמים ירכיב אחד מהם על חברו, והראיה על זה היות הדין הזה כולל לזולת שור וחמור, "אחד שור וחמור ואחד כל שני מינין, אלא שדיבר הכתוב בהוה". עכ"ל.

[הנה ראשונים אחרים הסבירו דהשורש דכלאי זרעים הוא מלתא דמעשה בראשית, שהכל נעשה "למינהו" ע"י הקב"ה עם היכולת לפעול מה שצריך, ולפ"ז פשוט שזהו גם השורש דכלאי בהמות, והא דהוצרך הרמב"ם לביאור אחר להשורש דכלאי בהמות הוא לטעמי

דכנ"ל הסביר השורש דכלאי זרעים מלתא דע"ז ולא מלתא דמעשה בראשית, ומאיזה סיבה לא היה יכול להסביר דכלאי בהמות באות לאפוקי ע"ז].

הנה לפ"ז שפיר י"ל שיש חילוק בין כלאי בהמות לכלאי אילנות, דבכלאי בהמות עצם האיסור הוא מעשה ההרבעה, שזהו המעשה שהוא מגונה שישראל יעסוק בו, ואין האיסור מציאות הכלאים בשדהו, אבל בכלאי אילנות עיקר האיסור הוא משום שעל ידי ההרכבה "יבוא מן המורכב ההוא דבר שיחשבו שהוא מועיל תועלות גדולות המפורסם מכל מה שזכרוהו" ולכן בזה אין האיסור רק מעשה ההרכבה עצמו.

ובן הרי לפ"ז פשוט שאין לחלק בין כלאי זרעים לכלאי אילנות כיון דכל האיסור דכלאי זרעים הוא גדר לאיסור כלאי אילנות.

לפ"ז מיושבת מה שהקשינו דאיך אפשר לומר דאין שינוי מהותי בין כלאי אילנות לכלאי זרעים, הרי מבואר בגמ' כנ"ל ונפסק ברמב"ם בהל' כלאים דבחו"ל יש איסור כלאי אילנות וכלאי בהמות ואין איסור כלאי זרעים, וא"כ חזינן דבכלאי אילנות עצם האיסור הוא המעשה דומיא דכלאי בהמות ואינה מצוה התלויה בארץ ככלאי זרעים. אבל לפי הנתבאר בדברי הרמב"ם הנ"ל במורה זה מיושב, דמבואר ברמב"ם דאין דבריו הנ"ל במורה דברי אגדה בעלמא, דהא הרמב"ם הסביר דיני חו"ל ע"פ דבריו הנ"ל, דרק כלאי אילנות אסורות ולא כלאי זרעים משום

קנה אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

דכלאי אילנות היא עיקר האזהרה. (וכלאי אילנות וערלה אסורים בחו"ל דלא כשאר דיני זרעים כיון שהם מלתא דע"ז). וא"כ לעולם י"ל דהרמב"ם סובר דכלאי אילנות אסור משום העירוביאי דלא כלאי בהמות ואפ"ה מובנים דיני חו"ל.

ח

הנה עיין בירושלמי פ"א סה"ד (דף ב ע"ב) דאיתא תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק וכו' מה נפק מינהון קדרים פרסקיה, הרכיב תריד על גבי דרכון וכו' מה נפק מינהון כורבי לבנון, זרגון ולפת מה נפק מינהון פטר פיטרא סילינון, לוזון ובוטמין מה נפק מביניהון פיסטקין, זיתין ורימון מה נפק מביניהון שיזפין. הרי מבואר דכשמרכיבים ב' מינים בהדי הדדי, אז פרי אחר יוצא, שהוא שונה מב' הפירות שהיו על העצים מעיקרא.

והנה יל"ע האם האיסור הרכבה היינו דוקא באופנים אלו שיש איזה שינוי בהפירות ע"י ההרכבה, או האם האיסור הוא גם כשאין שום שינוי בהפירות ע"י ההרכבה.

והנה לכאורה י"ל שיש ראיות מפורשות במשניות ובירושלמי שהאיסור הוא גם כשאין שינוי בהפירות ע"י ההרכבה. לדוגמא, עיין במס' כלאים פ"א מ"ח דאיתא אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו, אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו, מפני שהוא אילן בירק, אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית

שתהא משמרתו, מפני שהוא ירק בירק. הנה מהא דאיתא בלשון המשנה הנ"ל "מפני שהוא אילן בירק" ו"מפני שהוא ירק בירק" מבואר דמיירי הכא בהאיסור הרכבה שנתבאר במשנה הקודמת. והנה בהני ג' ציורים יש תועלת אחרת להרכבה, "שיהא מקירו" או "שתהא זורקת מימיה לתוכו" או "שתהא משמרתו", ואין ההרכבה כדי לעשות פירות חדשות, ולכאורה מבואר שיש איסור הרכבה אף כשאין שינוי בהפירות. (אבל אולי יש לדחות, די"ל דלעולם יש שינוי בהפירות בהני הרכבות, אלא שיש גם תועלת אחרת, והמשנה חידשה דאף היכא שהוא עושה ההרכבה לתועלת אחרת אפ"ה יש איסור מחמת השינוי בהפירות).

והנה ראינו דמבואר בירושלמי דאסור להרכיב "עץ סרק" ע"ג עץ מאכל. והנה בכה"ג לכאורה אין שום שינוי בהפירות של העץ מאכל וא"כ לכאורה מבואר שיש איסור הרכבה אף כשאין שינוי בהפירות. אבל יש לדחות די"ל דבכה"ג בודאי נחשב שיש כעין "שינוי" בהפירות, דהא בזה הוא מהפך העץ סרק מעץ סרק לעץ דהוי חלק מעץ מאכל, דע"י ההרכבה הכל נחשב לחלק מהעץ מאכל, וא"כ אף דכלפי העץ מאכל לא היה שום שינוי בהפירות, אבל כלפי העץ סרק זה שפיר חשיב כעין "שינוי בהפירות". אבל עדיין יש ראי' לפי אידך גירסא בירושלמי דס"ל דאסור להרכיב עץ סרק ע"ג עץ סרק ובכה"ג בודאי ליכא שינוי בהפירות, דהרי אין שום פירות. (ומבואר בר"ש דאף לפי גירסא דידן בירושלמי

לא בעינן שינוי בהפירות והטעם דאין איסור להרכיב עץ סרק ע"ג עץ סרק היינו משום דעץ סרק אפי' מין בשאינו מינו כחד מינא חשיב).

הנה בסיפא דכלאים פ"א מ"ז איתא דרבי יהודה מתיר ירק באילן. ועי' בתויו"ט שמבואר דר' יהודה סובר דלא כהנ"ל, דר' יהודה סובר דמותר להרכיב ירק באילן משום דליכא עי"ז שינוי בהפירות. והנה לפ"ז י"ל דדוקא ר' יהודה סובר דבעינן שינוי בהפירות, אבל מהא דהת"ק סובר דאסור להרכיב ירק באילן מבואר דהת"ק סובר דלא בעינן שינוי בהפירות, וכיון דקיי"ל דאסור להרכיב ירק באילן א"כ להלכה לא בעינן שינוי בהפירות. (אא"כ יש לדחות ולומר דהת"ק חולק בהמציאות וס"ל דגם בהרכבת ירק באילן יש שינוי בהפירות. והנה בסוגיית הירושלמי הנ"ל הוזכר דוגמאות ל"יציאת פרי אחר" מהרכבת אילן באילן ומהרכבת ירק בירק, אבל לא הוזכר דוגמאות לזה בהרכבת אילן בירק או ירק באילן. ועפ"ז היה א"ש לומר דלכ"ע אין שינוי בהפרי בהרכת אילן בירק, והא דהת"ק חולק הוא משום דאוסר אפילו כשאין שינוי בהפרי).

והנה עיין בחזו"א בכלאים סי' ב' ס"ק ט"ו-ט"ז דאיתא וז"ל ונראה דכל הני דתנן פ"ק מ"ח כגון ירקות בסדן של שקמה, ותאנה לתוך החצוב וכדתנן שיהא מקירו ומשמע דאין כאן תכלית אחר שאין התאנה מקבלת מן החצוב, וזמורה לתוך האבטיח וכדתנן שתהא

זורקת מימיה אבל אין מתאחין לגדל פרי חדש, וזרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו, כולהו אין תערובתן משנה את צורת הפירי ושניהם מגדלום פריין כל אחד את מינו ודין התאנה הגדילה בחצוב כשאר תאנים לענין כלאים ומעשר וכן הדלעת שבתוך החלמית ואפשר דמשנתנו שנתה אלו לאשמעינן דאע"ג דאינן מתאחין הן כלאים ומקרי הרכבה, ודין זה מוכח ג"כ רפ"ז במברין את הגפן דלא יזרע על גביו אלא א"כ יש על גביו ג"ט ופי' הראשונים משום מרכיב ירק באילן אע"ג דכל אחד גדל כדרכו, וכן הא דאמר סוטה מ"ג ב' דמרכיב אילן בירק נוהג בו ערלה ורבעי אפשר דהיינו נמי באופן שאין הפירי משתנה דאם נשתנה ראוי למיזיל בתר שרשו שהוא ירק ואין לומר דאיירי דהשרשים של אילן עברו את הירק ונשתרשו בארץ דא"כ הא הוי אילן ולא מורכב, ומיהו נראה דסוף השרשים של מורכב בירק להשתרש בארץ שאין הירק מתקיים שנים רבות והשתא כשחוזר עליו עדיין לא השריש בארץ ויונק מן הירק ומ"מ לפ"ז טבע נטיעה זו מסתבר שהפרי עיקרו כפרי האילן והדבר מוכרח דהא רנב"י סוטה שם משמע דסבר דמודה גם ראב"י בהרכבה דהיתר אע"ג דראב"י סבר דוקא כרם וע"כ דמרכיב גפן בירק חשיב הפירי פרי גפן ואם הפירי משתנה הו"ל מין חדש שהרי אין תורמין מן המלפפון על התפוח וכמש"כ לעיל ועוד אם היה מגדל פרי משונה לא הוי מתיר ר' יהודה בן גמרא וכן בירק באילן לא הוי מתיר

קם אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ר' יהודה וכמש"כ תויו"ט וכו' כתב תויו"ט במ"ז דסבר ר"י דלא אסרה תורה אלא במתאחין ונעשה על ידיהן פרי או ירק משונה אבל בלא"ה מותר אע"פ שיונקין זה מזה ולמש"כ לעיל מודה ר"י שאין נוטעין ט"ג זמורה שהבריכה בארץ שהשרשים נוקבין את הזמורה והוי אילן באילן אע"ג שאין מתאחין לעשות פירי משונה וכן בזרע דלעת לתוך החלמית ולמש"כ הגר"א מודה גם ביחור תאנה לתוך החצוב וזמורה לתוך האבטיח אלא בירק לתוך האילן אין כאן התמזגות חשובה לר"י למחשב כלאים וכן באילן לתוך הירק לריב"ג סוטה מ"ג ב' וכו', יש מרכיב שמתאחין ומולידין מין חדש ויש מתאחין והפירי אינו משתנה ושני הרכבות אלו אסורין. עכ"ל.

הרי מפורש בדברי החזו"א דאיסור הרכבה הוא גם כשאין הפירי משתנה, והביא הראי' הנ"ל מהציורים בפ"א מ"ח, ולא ס"ל כהצד הנ"ל לדחות הראי', והוסיף עוד ראי' מדברי הראשונים להא דאיתא בפ"ז מ"א דהמברין את הגפן בארץ אם אין עפר על גבה שלשה טפחים לא יביא זרע עליה, דהראשונים כתבו דהיינו משום האיסור הרכבה אף דאין הפרי משתנה.

[והחזו"א סובר דאף ר' יהודה סובר דלא בעינן שינוי בהפירות, ולכך הוצרך להסביר דברי ר' יהודה, שהתיר ירק באילן, באופ"א מהתויו"ט, ד"בירק לתוך האילן אין כאן התמזגות חשובה לר' יהודה למחשב כלאים". ובסוגיית הירושלמי שהביא התויו"ט שם

(פ"א ה"ז, דף ג ע"א) איתא מחלפה שיטתיה דר' יודה תמן הוא אמר נוטל הוא אדם מעה אחת מפיטמה של אבטיח ומעה אחת מפיטמו של תפוח ונותנן לתוך גומא אחת והן מתאחין ונעשין כלאים וכא הוא אמר הכין תמן על ידי שהוא נותן זה בצד זה הן מתאחין ונעשין כלאים ברם הכא ירק באילן הוא. ומזה למד התויו"ט דדוקא כשיש שינוי בהפירות אז יש איסור הרכבה. והחזו"א באמת פירש הסוגיא באופ"א, עיי"ש בסס"ק י"ב דאיתא וז"ל והא דפריך בירושלמי לקמן מ"ז בהא דמתיר ר"י ירק באילן מחלפא שיטתי' כו' לכאורה נראה דדין הרכבה ודין זריעה אילן וירק חד הוא ומדשרי ר"י הרכבה ירק באילן ה"ה ירק אצל אילן ולזה פריך למה אסר קישות ומלפפון מחמת תפוח שמעורב בו אבל אין הדבר כן דאף לרבנן מותר ירק וזרעים אצל אילן והא דאסר ר"י קישות ומלפפון הוא משום דהאבטיח גורר את מזג התפוח המעורב להיות מין ירק וכמש"כ לעיל אלא דפריך דהא חזינן דאבטיח ותפוח מתאחין ולמה מתיר ר"י ירק באילן ומשני איחוי של זריעה לחוד ואיחוי הרכבה לחוד כ"ז פי' הגר"א שם. עכ"ל].

(והחזו"א לא הביא הראי' הנ"ל מדינא דעץ סרק, וי"ל דלא הביא ראי' מגירסא דילן בירושלמי משום דס"ל כנ"ל דזה שפיר חשיב שינוי בהפירות, והא דלא הביא ראי' מהגירסא שאוסרת הרכבת עץ סרק ע"ג עץ סרק י"ל דהיינו משום דהחזו"א בכלל לא הביא גירסא זו).

אתרוג

מערכה ג

למינו

קסא

והנה יש להעיר דכל הראיות הנ"ל דלא בעינן שינוי בהפירות ליתא בהרמב"ם. דהנה הרמב"ם השמיט כל הדוגמאות שהוזכרו בפ"א מ"ח, חוץ מהא דאיתא בתחילת המשנה "אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה", ואפילו בציור זה לפי הרמב"ם אין שום ראי' דבאיסור הרכבה לא בעינן שינוי בהפירות, דעי' ברמב"ם פ"ב מהל' כלאים ה"א דאיתא וז"ל אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה וכיוצא בה הטומן אגודת לפת וצונן וכיוצא בה תחת האילן אפילו תחת הגפן אם היו מקצת העלין מגולין אינו חושש שהרי אינו רוצה בהשרשתן ואם אינן אגודה או שלא היו העלין מגולין חושש משום כלאים. עכ"ל. ועיי"ש בביאור ההלכה דאיתא וז"ל נוטעין ירקות וכו' הרע"ב וכל המפרשים פירשו דהאיסור משום הרכבה וכן משמע מסדר המשנה שם דמני לה בין הרכבת ירק באילן וכ"נ בחזו"א סי' ג' ס"ק י"ג שפי' כונת רבינו משום הרכבה, וכבר תמה הלבוש על רבנו שכתבו כאן ולא לעיל פ"א ה"ה בין דיני הרכבת ירק באילן ועוד דבמשנה שם מונה עוד כמה דברים של הרנבה ורבנו לא הביאם יסמך על מה שכלל לעיל פ"א ה"ה ולמה הביא דין זה וכו' ואפשר דס"ל לרבנו דל"ש בזה כלל הרכבה כיון שאין מתאחזין כלל ואין השדן משמש אלא מעשה קרקע וכו' דלא קתני ע"ז במתני' שהיא ירק באילן אלא בבא בפ"ע היא, וכאן מיירי שזורע לתוכו ב' מיני ירקות שהן כלאים זב"ז וקמ"ל

דאף שאין זורע בתוך הקרקע רק בתוך הסדן מ"מ מקרי זריעה ואסור וא"ש דנקט ירקות ולא ירק והא דלא נקט זרעים משום דזרעים אין דרכן לזרוע שם ועוד דגם זרעים בכלל ירקות כמ"ש רבנו לעיל פ"א ה"ח והגר"א בסי' רצ"ז ס"ק י"ב וא"ש שהכניסו רבנו כאן גבי הני שאינו זריעה גמורה כמו הטומן לפת וכו', ומצאתי בעזה"י בפי' רבנו נתן שנדפס כעת מאחד הקדמונים לפני זמן רבנו שמפרש כן המשנה וגם כתב שם שמותר להרכיב פיגם לתוך סדן הקידה שאין זה הרכבה עיי"ש, ומשמע שם דחכמים אסרו לזרוע בשדן שקמה אפי' מין אחד מפני ההדיוטות שהיו זורעין שם כמה מינים וסוברים שאין בזריעה זו כלאים אבל בשדן הקידה שלא הי' דרכן לזרוע לא גזרו על מין אחד עיי"ש. עכ"ל.

ובן ראינו דהרמב"ם סובר שאין איסור הרכבה באילן סרק. והרמב"ם לא הזכיר שיטת ר' יהודה להלכה, וא"כ הרמב"ם יכול לסבור דעכ"פ להלכה קיי"ל דגם בהרכבת אילן בירק או ירק באילן שיש שינוי בהפירות.

ובן ראינו דהחזו"א הביא עוד ראי' שיש איסור הרכבה גם כשאין שינוי בהפירות מהמבואר בפ"ז מ"א, ויש להעיר דלהרמב"ם גם ליתא לראי' זו דעי' בדרך אמונה בפ"ו מהל' כלאים ס"ק מ"א שביאר דהרמב"ם סובר דדין זה הוא משום איסור כלאי הכרם ולא משום הרכבה.

קסב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וא"כ אפשר דהרמב"ם באמת סובר דאיסור הרכבה היינו דוקא כשיש איזה שינוי בהפירות.

אבל להנתבאר י"ל להיפך, די"ל דרק לאידך שיטות יש הו"א דבעינן שינוי בהפירות, דכיון דיסוד האיסור הוא הזדווגות בין ב' מינים אפשר דכל האיסור הוא רק אם יש איזה תוצאה בפועל מההזדווגות, לכן בעינן לחדש כל החידושים בכלאים פ"א מ"ח דגם הרכבות כאלו שאין שינוי בפירות אסורות (משום דלא בעינן תוצאה בפועל מההזדווגות או משום דהני תועלות ג"כ נחשבו תוצאות מההזדווגות). אבל להרמב"ם שאין האיסור ההזדווגות בין מינים חלוקים אלא עירבוביא דפירות ממינים חלוקים א"כ פשוט דלא בעינן איזה שינוי בהפירות, ולכן לא הזכיר כל החידושים של פ"א מ"ח.

ט

ויש להוסיף, דהנה ראינו דבלשון הרמב"ם בהל' כלאים פ"א ה"ה איתא וז"ל כלאי האילנות הרי הם בכלל מה שנאמר שדך לא תזרע כלאים כיצד המרכיב אילן באילן כגון שהרכיב ייחור של תפוח באתרוג או אתרוג בתפוח הרי זה לוקה מן התורה. עכ"ל.

והנה ראינו דבמס' כלאים פ"א מ"ז מ"ח ובתוספתא שם הוזכרו כמה דוגמאות להאיסור הרכבה. עיי"ש דאיתא אין מביאין אילן באילן ירק בירק ולא אילן בירק ולא ירק באילן רבי יהודה

מתיר ירק באילן, אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה, אין מרכיבין פיגם על גבי קדה לבנה, מפני שהוא ירק באילן, אין נוטעין יחור של תאנה לתוך החצוב שיהא מקירו, אין תוחבין זמורה של גפן לתוך האבטיח שתהא זורקת מימיה לתוכו, מפני שהוא אילן בירק, אין נותנין זרע דלעת לתוך החלמית שתהא משמרתו, מפני שהוא ירק בירק. ועיין גם בתוספתא כלאים פ"א ה"ז ה"ח דאיתא אין נוטעין שרביט של רמון ולא עקצים של רמון [בצד] סדן של שקמה ואין נותנין זמורה בין שתי קורות כדי שתרכע ביניהן ואין נותנין שני מינין בשפופרת אחת כדי שיבלעו זה מזה ואין מרכיבין זיתים ברכב של תמרה מפני שהוא אילן באילן, ואין מרכיבין קשות על גבי [האזמאזמא] ולא תרד על גבי ירבוז מפני שהוא ירק בירק, אין מרכיבין כשות על גבי [תאנא] מפני שהוא ירק באילן רבי יהודה מתיר ירק באילן, אילן בירק רשב"ג מתיר משום ר' יהודה בן אגרא איש כפר עכו. הרי בכל הני דוגמאות במשניות ובתוספתא לא הוזכר דעסקינן דוקא ב"ייחור", אבל ברמב"ם רק הוזכר דוגמא דהרכבת ייחור.

ולולא דמסתפינא אמינא דע"פ הנתבאר י"ל דהרמב"ם סובר דרק הרכבת ייחור הוי כלאי אילנות, דע"י הרכבה יש אילן עם ב' סוגי ענפים פירות ועלים, וזהו עירבוביא, אבל להרכיב אילן אחד על אילן אחר באופן שהאילן העליון רק משתמש עם אידך אילן לשרשים, ואין להאילן התחתון שום ענפים ופירות ועלים, אפשר דלית בזה איסור כלאי

אתרוג

מערכה ג

למינו

קסג

אילנות כלל, ורק לשאר שיטות יש בזה איסור כלאי אילנות דיש בזה הזדווגות בין האילנות, ולכן הרמב"ם רק הזכיר הרכבת ייחור, אבל אידך שיטות סוברות כפשטות המשניות והתוספתא דלאו דוקא הרכבת ייחור אסור. אבל צע"ע אם ניתן לחדש דבר זה בדעת הרמב"ם ע"פ פשטות לשונו.

להרמב"ם שיטה מיוחדת בכל זה ומכשיר אתרוג המורכב, או לכה"פ תולדת המורכב.

אבל אפשר שיש לדחות התלי' הנ"ל, די"ל דגם הרמב"ם יכול לסבור שלמעשה יש השפעה מאידך מין בתוך האתרוג. וצע"ע בזה.

יא

הנה אפשר דהאי שינוי בין הרמב"ם לאידך שיטות בהגדר דהרכבה בכלאי אילנות הוא גם נוגע להלכות ערלה, דעי' בפ"ק דמס' ערלה דאיתא סיפוק גפנים סיפוק על גבי סיפוק אע"פ שהבריכה בארץ מותר. ונחלקו הראשונים בביאור הציור, בר"ש איתא דהרכיב זמורה ילדה בגפן זקינה ואין הילדה מחובר לגפן אחרת וא"כ ציור זה הוי כמו כל הרכבה דעלמא ומבואר במתני' דהרכבה פטור מערלה.

אבל עיי"ש ברמב"ם פהמ"ש שפי' באופ"א וסיפוק גפנים סיפוק ע"ג סיפוק הוא שיקח ענף מגפן זו ומותחו עד הגפן השני' וירכיב את קצהו בה ואפי' הבריכו בארץ כו', וסיפוק ע"ג סיפוק הוא שירכיב קצה ענף של אילן זה באילן זה וקצה ענף של אילן זה בזה בכל זה הרי הוא פטור מן הערלה, עכ"ל, היינו דהרמב"ם סובר דההרכבה במשנה שם הוא באופן שהוא עדיין מחובר באילן הישן (ואפשר דציור זה שייך יותר בגפנים דיש להם ענפים ארוכים וא"ש למה נקטה המשנה הדין בגפנים,

י

הנה לפי כל זה נמצא שיש לרמב"ם שיטה מיוחדת בהגדר ד"הרכבה", וראינו שיש מזה הרבה נפק"מ בדיני כלאים.

ויש להעיר דאפשר גם יש מזה נפק"מ ב"דיני אתרוג המורכב". דיש לצדד דאולי הרמב"ם לא יסבור כהנתבאר בדעת מרן החזו"א, דהא ראינו דהחזו"א סובר דאתרוג המורכב פסול, אף כשלא נשתנה הפרי, משום ההשפעה של אידך מין בתוך האתרוג. ולהנ"ל אפשר דהיינו דוקא לשאר שיטות שסוברות שהרכבה היינו הזדווגות בין האילנות, דלפ"ז שפיר י"ל שיש "השפעה" מאידך מין בתוך האתרוג, דעי' הזדווגות תמיד יש "השפעה" ממין א' על חברו. אבל להרמב"ם דהרכבה עושה עירבוביא בין המינים, אבל אינו חשיב ענין הזדווגות, אפשר די"ל דכל שלא נשתנה הפרי דאין סיבה לפסול האתרוג.

[וזה היה מתאים עם האפשרויות הנ"ל לומר דמהא דהרמב"ם רק הזכיר ציורים ד"הרכבת אתרוג" מוכח שיש

קסד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

משא"כ להר"ש צ"ב למה המשנה נקטה
דין זה דוקא בגפנים).

עכ"פ לפי הרמב"ם אין מקור במשנה
שם דיש שום ציור דהרכבה פטור
מעולה חוץ מהיכא דהענף המורכב הוא
עדיין מחובר לאילן הישן, ובאמת עי'
ברמב"ם פ"י מהל' מעשר שני הי"ד שכתב
וז"ל א' הנוטע וא' המבריך וא' המרכיב
חייב, בד"א בשחתך בד א' מן האילן
והבריכו בארץ או הרכיבו באילן אחר,
אבל אם מתח בד א' מן האילן הזקן
והבריכו בארץ או הרכיבו באילן אחר
ועיקר הבד מעורה באילן הזקן הר"ז
פטור, עכ"ל, הרי דסובר דהמרכיב חייב
בעולה בכל אופן חוץ מהיכא דעיקר הבד
מעורה באילן הזקן, וכן מוכח בפהמ"ש
שם, עיי"ש. והר"ש שחולק על הרמב"ם
בביאור המשנה וכן"ל כתב בהמשך דבריו
דהציור דהרכבה דחייב הוא דוקא אם
הרכיבו בילדה וכ"ה בהשגת הראב"ד
בהי"ד שם, אבל בדעת הרמב"ם "אחד
המרכיב" דחייב הוא אפי' בהרכיבו בזקן.

נמצא דהנה הראשונים הקשו סתירה
בין המבואר בברייתא בר"ה
ובסוטה דא' הנוטע וא' המבריך וא'
המרכיב חייבים, להמבואר בתורת כהנים
ונטעתם פרט למבריך ומרכיב ולרוב
ראשונים היישוב לסתירה הוא דתלוי אם
מרכיבו בזקן או בילדה, ולהרמב"ם היישוב
לסתירה הוא דתלוי אם חותכו מהאילן
הזקן או שעדיין מעורה באילן הזקן.
(וי"ל דהרמב"ם סבר דאי אפשר לומר

כתירוף הראשונים וזהו מקורו לשיטתו
הנ"ל דאין שום רמז בקראי או בברייתות
לחלק בין הרכבה בזקן או הרכבה בילדה,
ויותר מזה י"ל דהרמב"ם סובר דתירוצו
מבואר בעצם לשון דברי הברייתות, דרואין
בתו"כ דמרכיב נתמעט מונטעתם וחזי'
בברייתא בגמ' דמרכיב נתרבה דומיא
דהנוטע, א"כ י"ל דס"ל להרמב"ם דאם
ההרכבה הוא דומיא דנטיעה דנתחדש
בהרכבתו מקור עיקר יניקה לענף אז גם
מרכיב חייב בעולה ואין זה כמו נטיעה
ממש דבנטיעה מקור היניקה הוא חדש
לגמרי אבל עכ"פ היניקה הוא חדש לענף
זה, אבל אם מרכיב באופן דלא נתחדש
עיקר יניקה חדשה אפי' אצל ענף זה
משום דעדיין מחובר לזקן, הרכבה כזאת
נתמעט מונטעתם. וא"ש).

וי"ל ע' מהו סברת המח' בין הרמב"ם
לאידך ראשונים אם הרכבה
בזקינה מחייב בעולה, ואפשר לומר
דהרמב"ם סובר דכל שעושה מעשה לגדל
עוד פירות בעוד מקומות זהו המחייב
דעולה, והראשונים סוברים דבעינן עץ
חדש לחייב עולה, ונפק"מ להרכבה,
דבהרכבה הא עתה הפירות יכולות לגדל
לא רק בעץ הישן אלא גם בענף החדש
ממילא להרמב"ם יש חיוב עולה ואפי'
דהוי רק הוספה על העץ ולא עץ חדש,
משא"כ לראשונים ליכא חיוב עולה בכח"ג
וחיוב עולה בהרכבה הוא רק כשהוא
מרכיב בילדה דהוי הוספה לעץ של עולה
ולכך אף הענף חייב בעולה, אבל במרכיב
על עץ זקן אין חיוב עולה.

[אלא דעיינ ברמב"ם הל' מעשר שני פ"י הט"ז שכתב וז"ל ילדה שסיבכה בזקנה והיו פירות בילדה אפי' הוסיפו מאתים הרי אלו הפירות של ילדה אסורין שאין גידולי היתר מעלין את עיקר האיסור עכ"ל. ומבואר דהגידולים הם גידולי היתר ורואין מפורש דהמרכיב ילדה בזקנה בטלה הדין ערלה מהילדה ודלא ככל הנ"ל. אלא דע' במאירי בר"ה דף ט' שכתב וז"ל ומלת ספוק כענין סבוך בחלוף אותיות גיכ"ק ובמו"ף עכ"ל, וא"א לומר כן ברמב"ם דכתב בפהמ"ש דספוק גפנים הוא באופן שנשאר מחובר לראשון א"כ גם סבוך המדובר בהלכה זו הוא באופן שהענף עדיין מחובר לראשון, וא"כ י"ל דלעולם כנ"ל אם הרכיב ענף באילן הוי חייב בערלה מצד הענף עצמו דזהו הרכבה כעין נטיעה וחייב בערלה וכל מה שכתב הרמב"ם דסיבוך ילדה בזקנה הוו הגידולים גידול היתר הוא רק כשלא הרכיב אלא סיפק דהענף הוי מחובר בין לילדה ובין לזקנה דזה לא הוי כעין נטיעה אלא זה נתמעט מונטעתם, ובאמת כך כתב המאירי בהמשך דבריו וז"ל שלדעת גדולי המחברים נראה שכל שתולש בד ומרכיבו באחר אינו בטל וחייב בערלה אבל כשמסבך בד של אילן מחובר באחר בטל הבד אם הוא ילד באחר אם הוא זקן וזו היא משנת ספוק כלומר שממשיכו ומלקיטו עמו. עכ"ל. אלא דהדבר צ"ב דבשלמא ענף זקן כשעדיין מחובר לאילן זקן מובן למה אין חיוב, דכיון שעדיין מחובר במקום יניקתו הראשון לא נתחדש מקור יניקה חדש לענף זה ולא הוי דומיא

דנטיעה ומעשה זה דספוק לא מחייב בערלה, אבל צ"ב למה מעשה זה דספוק פוטר מערלה כשמספק ילדה על זקנה למה נפטר הילדה מערלה, וא"ת דנפטר משום שיונק גם מהזקינה מ"מ אם זה שיונק מזקינה הוא סיבה לפטור למה כשמרכיב ענף על זקנה יש חיוב ערלה הא הענף יונק גם מהזקינה. ולכאור' י"ל דמרכיב שאני דהמרכיב מחדש עיקר מקור יניקה חדש דומיא דנוטע דעכשיו הענף יכול להוציא פירות ולכן זה מחדש חיוב ערלה, אבל המספק ילדה בזקנה כיון שנשאר מחובר לילדה לא הוי מחדש עיקר מקור יניקה חדש דעדיין מחובר לעץ שזהו עצו רק שלמעשה יונק גם מהזקן וכיון שלא חידש עיקר מקור יניקה אלא חידש עוד יניקה בעלמא אין חיוב ערלה. עיין. עכ"פ למעשה רואין שכך כתב המאירי א"כ שפיר י"ל כן בדעת הרמב"ם. וכן ראיתי מביאים מתשו' רא"מ ב"ר משה ב"ר יוסף בשו"ת חכמי פרובינצא סי' נ"א].

ולבאורה האי מחלוקת בין הרמב"ם ואידך שיטות בדיני ערלה מתאים מאד עם אידך מחלוקת הנ"ל בדיני כלאי אילנות.

דאידך שיטות סוברות דהרכבה היינו הזדווגות בין ב' האילנות, והאיסור כלאי אילנות הוא להזדווג ב' מינים שונים, וא"כ א"ש הדיני ערלה הנ"ל, דאם מרכיבים ענף על אילן זקן אז הענף מזדווג עם אילן זקן ואין דין ערלה, אבל אם מרכיבים ענף על אילן

קסו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אופן, ואינו פטור אלא אם כן לא נעשה מקור חדש ליניקה משום דהענף עדיין קשור לאילן הראשון.

וחנה ע"פ הנתבאר נמצא דהרמב"ם אינו יכול לסבור כהסברו של המהר"ם אלשיך לפסול אתרוג המורכב, דהא הרמב"ם אינו סובר דייחור שמורכב על אילן הוי בטל להאילן, דהא להרמב"ם אף ייחור שמורכב על אילן זקן הוי חייב בערלה.

ילד אז הענף מזדווג עם אילן ילד ויש דין ערלה. אבל הרמב"ם אינו סובר דהרכבה היינו הזדווגות בין האילנות, אלא להרמב"ם הרכבה היינו עירבוביא בין האילנות, וא"כ זה שהאילן הוא ילד אינו סיבה לחייב הענף בערלה, אלא בע"כ דהענף נעשה חייב בערלה משום שנתחדש בהענף מקור חדש ליניקה, וא"כ אין שום מקום לחלק בין הרכבה על ענף אילן חדש להרכבה על אילן זקן, ולכן הרמב"ם סובר דהרכבה חייב בכל

מערכה ד

נפק"מ מהמערכות הנ"ל בענין אתרוג שלא נשתנה מחמת ההרכבה כלל

א

עדיין היתה השפעה ממין א' על חברו, וזהו סיבה לפסול אתרוג המורכב.

ב

הנה יש להעיר בזה דבמערכה ג' הנ"ל צדדנו דדין זה יכול להיות תלוי במחלוקת בין הרמב"ם ואידך מפרשים, דראינו שיש "שינוי" בין הרמב"ם ואידך שיטות בהשורש ובהגדר דאיסור "כלאי אילנות", דהבאנו מקורות דאידך שיטות סוברים דהאיסור הרכבת אילנות הוא דומה להאיסור הרבעת בהמות, [ולכך הרכבת אילנות אסור בחו"ל דומיא דהרבעת בהמות], וכמו דבכלאי בהמות האיסור הוא "הרבעה", להכניס כמכחול בשפופרת, הזדווגות בין מינים חלוקים, גם בכלאי אילנות האיסור הוא הזדווגות בין מינים חלוקים, אבל הרמב"ם סובר דהאיסור הרכבת אילנות הוא דומה להאיסור כלאי זרעים, ולא דומה להאיסור כלאי בהמות, וא"כ י"ל דלהרמב"ם האיסור הרכבת אילנות הוא לעשות "עירבוביא" בין ב' מינים ואין האיסור לעשות "הזדווגות" בין ב' מינים. הרי מבואר שנחלקו הרמב"ם ואידך שיטות בגדר איסור כלאי אילנות.

הנה ראינו הרבה צדדים בהנידון דאתרוג המורכב, ונתבאר שיש בזה ספק מיוחד היכא שלא היה שום שינוי בפירות מחמת ההרכבה [דלכן בפשוטו היינו אומרים דהפרי לא אבד שמו מחמת ההרכבה ועדיין חשיב "אתרוג"].

(ונראה דספק זה יכול להיות נוגע במיוחד בזמנינו, דעי' בס' כשרות ד' מינים עמ' קפ"א דאיתא וז"ל אע"פ שבספרי הפוסקים הוזכרו סימנים לחלק בין אתרוג מורכב לאינו מורכב מ"מ למעשה כבר כתבו הפוסקים שכיום אי אפשר לקבוע דבר זה ע"פ סימנים לא להכשיר ולא לפסול משום שתלוי באקלים מה גם שמגדלי האתרוגים המציאו שיטות הרכבה שאינן משנות את הסימנים כמבואר בתורת חסד או"ח סי' ל"ד. עכ"ל).

והנה ראינו דהצד לומר דאתרוג המורכב פסול בציוור זה הוא מבוסס על דברי החזו"א כלאים סי' ב' ס"ק ט"ו "אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו אבל אין אתנו להכריע בזה והרי לא אמרו אלא זית", דמבואר דאף כשלא היה שום שינוי בפרי מחמת ההרכבה

קסח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וא"ש לומר דהאי מחלוקת מישך שיך למח' ביניהם בשורש איסור כלאים. דהנה לפי אידך שיטות הקפידה דכלאים היא לא לערבב המינים, דהקב"ה ברא כל מין לעצמו לעשות תפקידו באופן שלם, ואין לערבב מין זה עם מין אחר, וכן הרי בכל מין יש השפעה מיוחדת מן השמים ואין לערבבם כי כל מין צריך לקבל השפעה מן השמים לבד ולעשות תפקידו בעולם לבד. אבל לפי הרמב"ם אין שורש האיסור הא דהקב"ה נתן תפקיד מסויים לכל מין, אלא הקפידה היא לא להביא דברים שונים ביחד כמו שעשו העובדי ע"ז. נוגם בזה י"ל דהשיטות אזלי לטעמייהו משיטתם בהשורש דסדר זרעים, דלאידך שיטות מצוות זרעים מחזק האמונה בהקב"ה, וגם כלאים מחזק האמונה בהקב"ה, דאם ח"ו אין כח עליון אחד מעל כל הנבראים אז יש לכל נברא להשתדל לעשות כל מה שיכול לעצמו, אף אם זה נוגע לתחום חבירו, אבל כיון שיש כח עליון אחד על כל הנבראים, והכל נברא מחמת הרצון של הכח עליון ברוך הוא, אז יש לכל נברא לעשות התפקיד שהקב"ה נתן לו, דזהו תכליתו שנתן הכח עליון לו. אבל הרמב"ם אינו סובר דמצוות זרעים באים לחזק אמונה עצמית בהקב"ה].

לפ"ז י"ל דלאידך שיטות בהרבעה ובהרכבה יש קפידה מיוחדת, דאינו רק עושה עירבוביא בין המינים אלא מזדווג המינים בהדי הדדי ממש, ועושה כעין מין חדש. וא"ש שדיני

שניהם שווים [שאסורים אפילו בחו"ל] דשניהם דומים להדדי. אבל להרמב"ם לאו דוקא שיש דמיון בין הרכבת אילנות להרבעת בהמות, והרמב"ם באמת הסביר השורש דשניהם באופנים שונים דבכלאי בהמות עצם האיסור הוא מעשה ההרבעה, שזהו המעשה שהוא מגונה שישראל יעסוק בו, ואין האיסור מציאות הכלאים בשדהו, אבל בכלאי אילנות עיקר האיסור הוא משום שעל ידי ההרכבה "יבוא מן המורכב ההוא דבר שיחשבו שהוא מועיל תועלות גדולות המפורסם מכל מה שזכרוהו" ולכן בזה אין האיסור עצם מעשה ההרכבה עצמו.

הנה עכ"פ י"ל דהדין הנ"ל דאתרוג המורכב תלוי בהאי מחלוקת. די"ל דהרמב"ם לא יסבור כהנבאר בדעת מרן החזו"א, דהא ראינו דהחזו"א סובר דאתרוג המורכב חשיב "מורכב" אף כשלא נשתנה הפרי, משום ההשפעה של אידך מין בתוך האתרוג, וא"כ אפשר דהיינו דוקא לשאר שיטות שסוברות שהרכבה היינו הזדווגות בין האילנות, דלפ"ז שפיר י"ל שיש "השפעה" מאידך מין בתוך האתרוג, דע"י הזדווגות תמיד יש "השפעה" ממין א' על חבירו. אבל להרמב"ם דהרכבה עושה עירבוביא בין המינים ולא חשיב ענין הזדווגות, אפשר די"ל דכל שלא נשתנה האתרוג דאין סיבה לפסול האתרוג.

אבל אפשר שיש לדחות תלי' זו, דהא י"ל דגם הרמב"ם יכול לסבור שלמעשה יש השפעה מאידך מין בתוך האתרוג ובתוך הז' מינים. וצע"ע בזה.

אתרוג

מערכה ד

למינו

קסמ

ג

הנה במערכה ב' הנ"ל ראינו להיפך, דלפי הנתבאר שם נמצא דכל הצד לומר דהשפעה ממין על חברו עושהו ל"פרי מורכב", היינו דוקא להרמב"ם הסובר ד"עלין פרי וטעם" שהוזכרו בירושלמי אינם קובעים עצם המין, אלא הם קובעים אופנים דאף ב' מינים יכולים להיות שאינם כלאים זה בזה. דלהרמב"ם בע"כ דעצם המין היינו מה שביאר החזו"א בכלאים סי' ג' ד"אצור בכל פירי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות פנימיות מכיר האדם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי, והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הן מין אחד ומה הם מינים חלוקים וכו' ובהלכה ב' כתב (הרמב"ם) ויש בזרעים שהן דומין זל"ז וכו' הואיל והן ב' מינים הרי אלו אסורים, ולכאור' אינו מובן הלא על זה אנו דנין לסדר את הצמחים מה הן ב' מינים ומה הן מין א' וכיון שקרובים זל"ז למה לא נחשבינהו למין א' וכ"כ רבנו בהלכה ד' אע"פ שדומין וכו' הואיל והן ב' מינים וכ"כ בהלכה ה' אע"פ שהן ב' מינים בטבען וכו' וכל זה מוכיח בהכרעת המינים תלוי בטבען ולא במראיתן ותבניתן החיצונית". הרי מבואר דעצם ה"מין" אינו דבר שרואים בעינים. וא"כ שייך שיש "שינוי במין על ידי השפעה" אף אם אין שינוי במה שרואים בעינים, וא"כ אתרוג המורכב פסול אף אם נראה שלא נשתנה הפרי כלל.

אבל להר"ש ד"עלין פרי וטעם" שהוזכרו בירושלמי קובעים עצם המין, א"כ

כל שלא נשתנה עלין פרי וטעם לא נשתנה המין ואין סיבה להחשיב אתרוג ל"אתרוג המורכב", ואין סיבה לפוסלו.

וי"ש להוסיף דראינו דהאי מחלוקת בגדר "עלין פרי וטעם" הוא תלוי בהמחלוקת הנ"ל בהשורש דאיסור כלאים, דהנה לפי הרמב"ן והחינוך (ודעימייהו) הקפידה דכלאים היא לא לערבב המינים, דהקב"ה ברא כל מין לעצמו לעשות תפקידו באופן שלם, ואין לערבב מין זה עם מין אחר, וכן הרי בכל מין יש השפעה מיוחדת מן השמים ואין לערבב כי כל מין צריך לקבל השפעה מן השמים לבד ולעשות תפקידו בעולם לבד. וא"כ בע"כ דכל מה דאינו כלאים זב"ז היינו משום שהן מין א'. וזהו היסוד דכל הני משניות לברר מה חשיב מין אחד.

אבל לפי הרמב"ם הקפידה דכלאים אינה דוקא על המין, דאין שורש האיסור הא דהקב"ה נתן תפקיד מסויים לכל מין, אלא הקפידה היא לא להביא דברים שונים ביחד כמו שעשו העובדי ע"ז.

וא"כ לפי הרמב"ם שפיר שייך שגם בב' מינים לא יהי' כלאים, דכל דהוו דברים דומים לגמרי, אף דהוו ב' מינים, אינו כלאים, דאינם דברים שונים, ואינו הבאת דברים שונים ביחד, ושפיר שייך לומר ד"עלין פרי וטעם" שהוזכרו בירושלמי אינם קובעים עצם המין אלא קובעים אופן שאפילו ב' מינים אינם כלאים זב"ז. אבל להר"ש ואידך מפרשים כל דהוו ב' מינים הוי כלאים, וכל שאינם

קע **אתרוג** ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה **למינו**

נמצא לכאורה דאם לא היתה שום שינוי בהפרי שפיר יש להכשירו למצות אתרוג לכ"ע. ועיין בערוך השלחן או"ח סוף סי' תרמ"ו דאיתא וז"ל ודע שיש שפוסלים הדס המורכב כמו שפסול אתרוג מורכב ושום אחד מהפוסקים לא הזכיר דבר זה, דבשלמא אתרוג דפירא הוא שפיר יש הפרש טעם בין אתרוג גמור **להמורכב**, אבל בהדסים דהמצוה הוא העץ והעלים מה שייך בו מורכב וצ"ע, ועש"ת סק"ח ומ"מ למעשה אם ידוע שהוא מורכב אינו כדאי ליטלו למצוה בדאיכא אחר אבל אי ליכא אחר נלע"ד דמותר. עכ"ל. הרי מבואר שיש "הפרש טעם" בין אתרוג המורכב לאתרוג שאינו מורכב, ומדוייק שפיר כדברינו דאם אין שינוי, אפילו בטעם הפרי, אז לא חשיב "אתרוג המורכב" כלל.

ה

הנה יש להסביר היטב הא דהחזו"א צידד לפסול אתרוג המורכב מחמת השפעה בעלמא, אף כשלא היה שום שינוי בהפרי, ודלא כדברינו הנ"ל, דהנה א' מהמקורות דידן שהרמב"ם סובר דהרכבה היא ענין עירבוביא בעלמא דומיא דכלאי זרעים היא מהא דהרמב"ם סובר דגם בכלאי אילנות אין איסור כלאים בב' מינים הדומים להדדי דמיון גדול, דחזינן מזה שיש חילוק מהותי להרמב"ם בין כלאי אילנות לכלאי בהמות וככל הנ"ל. **אבל** עי' בחזו"א בהל' כלאים סי' ג' ס"ק ג' דאיתא וז"ל שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין ומבואר

כלאים זב"ז בע"כ דהווי מין א', ובע"כ דעלין פרי וטעם קובעים עצם המין.

וא"ב יוצא ממש להיפך מהנ"ל, דלפי שיטת הרמב"ם, בין לפי שיטתו בדיני איסור כלאים ובין לפי שיטתו בשורש איסור כלאים, אתרוג המורכב פסול מחמת ה"השפעה" שהזכיר החזו"א, ולפי שיטת אידך מפרשים, בין לפי שיטתם בדיני איסור כלאים ובין לפי שיטתם בשורש איסור כלאים שפיר יש להכשיר אתרוג המורכב כל שלא נשתנו העלין הפירות והטעם.

ד

נמצא דבין להרמב"ם ובין לאידך שיטות אין סיבה לומר שאתרוג המורכב פסול היכא שלא נשתנו העלין הפירות והטעם מחמת ההרכבה. דלפי הרמב"ם אף דעצם המין הוא ענין פנימי כמוש"כ החזו"א, ולא "עלין פרי וטעם", אבל להרמב"ם לא היתה "השפעה" ממין על חברו דלהרמב"ם אין הרכבה ענין הזדווגות אלא הרכבה היא ענין עירבוביא בעלמא וא"כ פשוט דאין הענין דהשפעה סיבה לפסול האתרוג. ולפי אידך שיטות, אף שהם סוברים שהרכבה היא אופן להעביר "השפעה" כיון דהוי ענין הזדווגות, אבל לית מכל זה סיבה לפסול אתרוג המורכב, דהא לשיטתם השפעה אינו משנה שם האתרוג כלל כיון שהם סוברים דעלין פרי וטעם הוא עצם המין, וא"כ אף אם היתה השפעה זהו האתרוג האמור בתורה כיון שלא נשתנה עלין פרי וטעם האתרוג כלל.

אתרוג

מערכה ד

למינו

קעא

דאפילו בהרכבה מותר דהא באילנות ליכא אלא הרכבה ואע"ג דילפינן לה מהיקישא דבהמה והתם במין הדבר תלוי מ"מ אי לאו דמצינו איסור כלאים לא הוי מוקמינן למינהו לענין איסור כלאים והלכך ילפינן הרכבה מזריעה. עכ"ל. הרי מדויק היטב בחזו"א דגם להרמב"ם הרכבה הוי תלוי במין כמו הרבעת בהמות אלא שיש סיבה מיוחדת דילפינן הרכבה מזריעה לענין ב' מינים שדומים דמיון גדול. נמצא דלפי החזו"א גם הרמב"ם סובר דהרכבה תלוי ב"מין" כמו הרבעה, וא"כ הרכבה הוי ענין הזדווגות גם להרמב"ם, ושפיר יש לצדד דהשפעה ממין אחר עושהו לפרי המורכב.

אבל ביארנו ע"פ הרבה מקורות ככל הנ"ל, דלהרמב"ם כלאי אילנות דומים לכלאי זרעים ולא לכלאי בהמות, ועפ"ז צדדנו דלהרמב"ם השפעה לא תעשה הפרי לפרי המורכב כלל.

[חנה] הערנו דהרמב"ם השמיט כל ההדגשות דלא בעינן שינוי בהפירות מחמת ההרכבה, וביארנו את זה ע"פ שיטת הרמב"ם הנ"ל דאין הרכבה ענין הזדווגות, וקשה מהא דהרמב"ם כן נקט הציור ד"אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה", ויישבנו את זה ע"פ דברי הביאור ההלכה שהוכיח שהרמב"ם ביאר ציור זה באופ"א לגמרי, ואינו ענין הרכבה, עי' לעיל. והנה החזו"א בכלאים סי' ג' ס"ק י"ג פי' כונת הרמב"ם משום הרכבה, ודלא כהביאור ההלכה, והיינו

החזו"א לטעמי', דהחזו"א סובר דגם להרמב"ם הרכבה היא ענין הזדווגות].

ו

חנה הערנו לעיל דלפי כל התליות דידן הנ"ל היה לן לפסוק בכל הנ"ל כאידך שיטות, דלא כהרמב"ם, דביארנו דהכל תלוי בשורש דיני כלאים [ושאר דיני זרעים], והמפרשים נקטו בזה בכ"מ כאידך שיטות דלא כהרמב"ם, אבל למעשה החזו"א פסק בכל הנ"ל כהרמב"ם. ולהנ"ל הוא מובן, דחזו"א דהחזו"א אינו סובר ככל התליות דידן ואין סיבה לא לפסוק כהרמב"ם.

ז

נמצא דלפי דברינו, הפסול דאתרוג המורכב הוא דוקא כשיש לכה"פ שינוי בטעם הפרי מחמת ההרכבה, אבל אם אין שינוי כלל מחמת ההרכבה, כהרבה מההרכבות בזה"ז, אז האתרוג כשר. אבל ע"פ דברי מרן החזו"א נמצא, דאף אם לא היה שום שינוי בהפרי אפ"ה יש להסתפק אם להכשיר האתרוג, דאפשר דהשפעה לחוד מעכבת.

וחנה יש להסתפק האם דברינו נוגעים לדינא, דהיינו ע"פ דברינו האם אפשר להכשיר "אתרוג המורכב שלא נשתנה כלל". דאע"פ דע"פ דברי מרן החזו"א היינו אומרים שיש בזה ספק, אבל ראינו דמדויק בערוה"ש כדברינו, ועוד הרי ראינו לעיל דהמקדש דוד

קעב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

בכלאים סימן י"ז כתב דנראה דמין אחד דלא הוי "אתרוג המורכב" כלל, וכיון
או ב' מינים בטבען תלוי בטעם הפרי דאפילו ע"פ דברי החזו"א הוי ספק ולא
וכ"ה בס' מעדני ארץ למס' כלאים, ודאי שפסול לאתרוג, אפשר דשפיר יש
ולשיטתם לכאן' א"ש יותר לומר דאם לצרף כל הנ"ל להכשיר אתרוג שלא
לא נשתנה טעם הפרי מחמת ההרכבה נשתנה. וצ"ע לדינא.

חלק ג

ענפים הנוגעים לאידך מינים – לולב הדס וערבה

ענף כו

הערה בענין "לולב קנרי"

מה שלא עלה בדעתו שינוי היותר גדול שזה ביציו מבחורין וזה ביציו מבפנים שאמר אביי ושהא טעונה חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא דאר"פ שהם שינויים יותר גדולים ולמה הוקשה לו ולא ידע שהוא בשביל טעם אביי ור"פ שעדיפי שהרי חזינן שבשביל טעם זה הוא הטעם שהן כלאים וצריך לומר שודאי איכא בסברא טעם שאף שהשינוי שזה ביציו מבחורין וזה ביציו מבפנים והא טעונה חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא אף שהם שינויים גדולים ביותר לא יעשו חשיבות שני מינים לענין כלאים דבתר כללא דהרמב"ם שבכלאים אזלינן בתר מראית העין לחשיבותא דמין אחד ותרי מינים באילנות וירקות מסתבר שגם בכלאי בהמה אזלינן בתר מראית עין ולענין מראית עין לא רק הא דשיחלא דאוור הבר הוא רק בביעתא חדא דלא ניכר

עיי' במסכת בבא קמא דף נה ע"א דאיתא אמר שמואל אוור ואוור הבר כלאים זה בזה מתקיף לה רבא בר רב חנן מאי טעמא אילימא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטר קועיה אלא מעתה גמלא פרסא וגמלא טייעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה הכי נמי דהווי כלאים זה בזה אלא אמר אביי זה ביציו מבחורין וזה ביציו מבפנים רב פפא אמר הא טעונה חדא ביעתא בשיחלא והא טעונה כמה ביעתא בשיחלא.

ועי' בשו"ת אג"מ או"ח ח"ד סי' קכ"ג דאיתא וז"ל על מה שאמר שמואל אוור ואוור הבר כלאים זב"ז הקשה רבא ב"ר חנן מ"ט אילימא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטר קועיה אלא מעתה גמלא פרסא וגמלא טייעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה ה"נ דהווי כלאים זב"ז אבל הא קשה ביותר על רבא ב"ר חנן

קער אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

מרן בעל האג"מ ז"ל בפירוש הסוגיא הנ"ל, דאם רבא בר רב חנן ידע החילוקים של אביי ור"פ ולא הזכירם משום שאינם ניכרים לעין א"כ מהו קושייתו מגמלים, הרי יש חילוק פשוט בין גמלים לאוויזים, דב' הגמלים הם מין א' ולכן אף דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה אפ"ה אינם כלאים זב"ז, דבמין א' לא אכפת לן אם נראים משונים כמו שביאר הרמב"ם, משא"כ אווה ואוויז הבר כיון שקיימים החילוקים של אביי ור"פ לכן הווי ב' מינים, ורק אם נראים שווים אז אינם כלאים ובזה שפיר י"ל דכיון דהאי אריך קועיה והאי זוטא קועיה לא נראים שווים ולכן שפיר הווי כלאים זב"ז. אלא לכאורה מוכח דמאיזה סיבה רבא בר רב חנן סובר שאין להתייחס כלל להחילוקים של אביי ור"פ, ודלא כדרכו של האג"מ. רצ"ע.

הנה לכאורה קושיא דידן על האג"מ הוא דומה לקושיית המשכנ"י על הלבושי שרד שהובא בפתחי תשובה יו"ד סי' רצ"ה ס"ק ב', דהמשכנ"י הקשה דריחוק טעמים בין הני סוגי תפוחים אינו סיבה להחשיבם כלאים כיון שהם מין א', ובאמת נראה מכל דברי האג"מ שם דס"ל כהלבושי שרד, דהא כתב בתו"ד וז"ל דשינוי טעם הפרי הוא מכריע נגד כל הדמיונית אף למה שבמראה הפרי הם שוין דהרי טעם תמרים הוא מתוק ביותר עד שקראו התורה בלשון דבש וטעם פרי דלולב הקנרי הוא פחות וגרוע עד שרובא דרובא דאינשי אין אוכלין אותו כלל. עכ"ל.

וגם לא ידוע להרבה אינשי אלא אף הא דביציו מבחין כיון שהוא מכוסה בנוצות הוא נמי כמו דלא נראה כלל שא"כ הווי לענין מראית העין כמין אחד שלכן היה סבור רבא ב"ר חנן דמוכרחין לומר דהוא משום דהאי אריך קועיה והאי זוטא קועיה דזהו דבר הנראה לכל וכיון שאיכא אף דבר אחד שאין דומין אווה הבר לאוויז הבייתי שפיר יש להחשיבם שני מינים אבל הוקשה לו דא"כ גמלא פרסא וגמלא טיעא דהאי אלים קועיה והאי קטין קועיה מ"ט לא הווי כלאים זב"ז אלא צריך לומר שהשינויים שאיכא בשביל שינוי המקומות לא נחשב לשינוי להחשיבם שני מינים כיון דהשינוי בא מצד המקומות כדכתב הרמב"ם רפ"ג א"כ גם אווה ואוויז הבר אין להיות כלאים בשביל השינוי דאריך קועיה וזוטא קועיה דג"כ בא זה בשביל שינוי המקומות בישוב ומדברות או יערים ותירצו אביי ור"פ דשא מצד השינוי דביציו מבחין וטעונה חדא ביעתא בשיחלא שזה דבר שלא שייך להשתנות מצד המקומות שלכן הוא עושה להחשיבו לאוויז הבר למין אחר מאוויז הבייתי ומה שאף לענין כלאים הווי שני מינים אף שלמראית עין הם מין אחד והטעם הוא משום דחילוק גדול הווי מצד הידיעה הברורה כמו ראייה דזהו גם הטעם דצנון עם הנפוס שהעלין דומין והפרי דומה שלמראית עין הן שוין ביותר אבל הואיל וטעם פרי זה רחוק ביותר מטעם פרי זה הן כלאים כדכתב הרמב"ם שהוא שידיעה זו היא כראיה. עכ"ל.

הנה לכאורה יש לתמוה על דרכו של

אתרוג	ענף כו	למינו	קעה
-------	--------	-------	-----

לפ"ז נמצא דכיון דמבואר בפתחי תשובה שם דהמנהג העולם הוא כהמשכנו"י, א"כ י"ל דהמנהג העולם יהא להכשיר "לולב קנרי" שעליו דיבר האג"מ, דהא זה שהאג"מ פסלם שם בכל תוקף היינו ע"פ שיטתו כהלבושי שרד.	ובאמת יש מכשירים לולב קנרי כדאיתא בס' ארבעת מינים השלם עמ' רי"ב כגון השו"ת צי"א בח"ח סי' כ"ב. (אולם יש להעיר דראיתי בצי"א בח"ב סי' י"ב שלמד ברמב"ם כהלבושי שרד דלא כמשכנו"י, ואפ"ה הכשיר לולב קנרי, וצ"ע).
--	---

ענף בז

האם יש איסור להרכיב הדסים

א

הנה ראינו את כל מה שכתב המשנה ברורה בענין "אתרוג המורכב" בסי' תרמ"ח ס"ק ס"ה. והנה אחרי שהמ"ב סיים דבריו הנ"ל בענין אתרוג המורכב, הוא המשיך לכתוב וז"ל ולענין הדסים אם יודע שהם מורכבים אין ליטול אותם דפסולים הם כמו אתרוגים אך בסתמא משמע מאחרונים שאין לחוש דסתמא אינן מורכבים (עיין בפמ"ג בסי' תרמ"ט אות י"א) ומה שרצה השבות יעקב לפסול אותן הגדלים בגנות השרים מפני חשש מורכבים חלקו עליו החכם צבי והפנים מאירות ועיין בבכורי יעקב שכתב שכן פשט המנהג להכשירם. עכ"ל.

הגדלה על הנחלים מצויה הרבה בארץ בשפלת החוף ובעמק הירדן, ואין רצוי לקחתה למצות ארבעת המינים, עליה רחבים פגימותיהן גסות במיוחד וחלק מהן גם פגימות בעלות ב' עוקצין, חוקרי הצמחים נחלקו אם במקורה הקנה שלה אדום או לא, כיום קשה לבדוק זאת כיון שרוב הערבות מסוג זה הן מורכבות. עכ"ל. הרי חזינן שגם בערבות שייך המושג דהרכבה.

ולפי המ"ב לכאור' פשוט מאד דערבה המורכבת פסולה "דלא מיקרי ערבה כלל".

ב

הנה ראינו דהלבוש כתב דהפסול דאתרוג המורכב הוא משום שנעבדה בו עבירה. והנה עיין בשו"ע ביו"ד סי' רצ"ה דאיתא וז"ל אין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד, בין אילן בירק, בין ירק באילן, בין ירק בירק שאינו מינו, ואפילו עץ סרק על עץ מאכל או עץ מאכל על עץ סרק. עכ"ל. הרי משמע דדוקא אסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן מאכל או אילן מאכל ע"ג אילן סרק, אבל אין איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק. ועיי"ש ברמ"א דאיתא להדיא וז"ל וכן

הרי דהמ"ב סובר בפשיטות, דהדס המורכב פסול כמו אתרוג המורכב, וכל החילוק ביניהם הוא האם צריכים לחשוש בסתמא להרכבה.

הנה י"ל דהמ"ב אזיל בזה לטעמי', דהמ"ב סובר דאתרוג המורכב פסול משום "דלא מיקרי אתרוג כלל", דלפ"ז י"ל דגם הדס המורכב פסול משום "דלא מיקרי הדס כלל".

ועי' בס' כשרות ד' מינים עמ' קכ"ד דאיתא וז"ל ערבה לבנה סוג ערבה

אתרוג

ענף כז

למינו

קעז

סרק על גבי סרק שרי אף ע"פ שאינו מינו ומ"מ הואיל ואין רוב העולם מכירין רוב המינין, טוב ליהדר מכולן. עכ"ל. ועי' בשערי צדק דאיתא וז"ל סרק ע"ג סרק מדינא מותר אך מפני שאין הכל בקיאים במינים טוב ליהדר. עכ"ל. הרי מבואר דמדינא אין איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק.

וא"כ הנה מבואר בכ"מ דערבות הם "אילן סרק", וא"כ היכא שמרכיבים הערבות הנ"ל ע"ג אילן סרק לית בזה עבירה, ולפ"ז להלבוש אין טעם לפסול הערבה המורכבת.

(אבל) אם מרכיבים אותם ע"ג אילן מאכל אז הערבה פסולה גם להלבוש. והנה מן הסתם א"צ לחשוש שהערבה מורכבת, אבל יל"ע מהו הדין אם ידעינן שהערבה מורכבת אלא שאין אנו יודעים אם הורכבה הערבה עם אילן סרק או עם אילן מאכל, לפי הלבוש האם צריכים לחשוש שהורכבה עם אילן מאכל. וצע"ע בזה).

[עי' בפתחי תשובה על השו"ע שם באות ג' דאיתא וז"ל עיין בתשובת חתם סופר יו"ד סוף סימן רפ"ז וכו' שומר נפשו ירחק מזה ויחוש לאידך גירסא בירושלמי (כלאים פ"א) דגם אילני סרק לא יבriכם זה על זה עיי"ש. עכ"ל. והנה מי שהוא "שומר נפשו" ומחמיר לא להרכיב אילן סרק זע"ז, לפי הלבוש האם יש לו גם להחמיר לא ליטול ערבה שמורכבת ע"ג אילן סרק. עי'].

הנה כל זה הוא לענין ערבות, ויל"ע האם גם הדסים נחשבו לאילן סרק, ונפק"מ להדס המורכב לפי הלבוש. והנה עיין במס' מנחות דף כז ע"א דאיתא ד' מינין שבלולב ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות ואין אדם יוצא ידי חובתו בהן עד שיהיו כולן באגודה אחת וכן ישראל בהרצאה עד שיהיו כולן באגודה אחת, פרש"י וז"ל שנים מהן עושין פירות דאתרוג ותמרים. עכ"ל. הרי מבואר דהדס "אינו עושה פירות", וא"כ לכאו' חשיב אילן סרק. ועי' במס' סוכה דף לז ע"א דאיתא מאי ארז הדס כדרכה בר רב הונא דאמר רבה בר רב הונא אמרי בי רב עשרה מיני ארזים הן שנאמר אתן במדבר ארז שטה והדס וגו', ועי' במס' תענית דף כה ע"ב דאיתא "מה ארז אין עושה פירות", הרי מבואר דהדס הוא סוג ארז, וארז אינו עושה פירות, וא"כ מבואר דהדס אינו עושה פירות, והיינו כנ"ל דהדס הוא אילן סרק.

אבל מאידך גיסא חזינן בכמה מקומות שיש ל"ענבי הדס" דיני "פרי", לדוגמא, עי' בירושלמי מעשרות פ"א ה"ב (דף ג ע"א) דאיתא וכל השחורין כגון ענבי הדס וענבי סנה משינקידו תני רבי חנינא בר פפא משיעשו נקודות נקודות שחורות. ועי' בירושלמי ערלה פ"א ה"א (דף א ע"ב) דאיתא רימון שנטעון לשם רימון בנות הדס שנטען לשם בנות הדס אית תניי תניי חייב אית

קעח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

תניי תני פטור א"ר חסדא מאן דאמר חייב במקום שרוב משמרין מ"ד פטור במקום שאין הרוב משמרין רבי יוסי בעי אם במקום שהרוב משמרין למה לי חישב אפילו לא חישב כך אנו אומרים זית ותאנה עד שיחשוב עליהן אלא אפילו מחצה משמרין ומחצה שאין משמרין. ע"כ. הרי מבואר שיש אופנים דענבי הדס חייבים במעשרות ובערלה. וא"כ לכאורה אין הדס אילן סרק.

ואפשר שיש בזה מחלוקת בין הבבלי והירושלמי, דכל המקורות הנ"ל דהדס הוא "אילן סרק" הם בבבלי, וכל המקורות הנ"ל דהדס הוא "אילן פרי" הם בירושלמי.

ויש להוסיף, דעי' בירושלמי במס' סוכה פ"ג ה"ב (דף יג ע"א) דאיתא חייה בר אדא בשם רשב"ל במשחירות שנו למה משם שאינן דומות לעצמו או משם שנגמר פריו מה נפק מן ביניהון היה דרכו לגדל ירוקים אין תימר משם שאינן דומות לעצמו הרי אינן דומות לעצמו הוי לא טעמא די לא משם שנגמר פריו. הרי מפורש שיש להדס "פרי". ועי' במ"ב סי' תרמ"ו ס"ק ו' ובשער הציון ס"ק ד' דאיתא וז"ל היו ענביו וכו' ירוקות כשר דגם ההדס ירוק הוא ואין שינוי מראה מחמת הענבים משא"כ וכו' אדומות או שחורות פסול דלאו הדר הוא וכו' ומן הירושלמי משמע לכאורה במסקנתו דעיקר הטעם דבשחורות או אדומות כבר נגמר פריין והתורה אמרה ולקחתם ענף ולא פרי משא"כ בירוקות עדיין לא נגמר הפרי

(דדרכן מתחלה להיות ירוק ואח"כ מתייבשין ונעשה שחור), ואם דרך ההדס הזה לגדל פירות ירוקין (והיינו אף בגמרן) לפ"ז פסול אף בירוקין, אכן בבבלי דמסיק משום דירוקות מינא דהדס הוא משמע דתופס הטעם כמו שאמר הירושלמי מתחלה משום דאינן דומות לעצמו (ר"ל שהתורה אמרה ולקחתם ענף עץ ובעינן שיקח דבר שהוא דומה לעץ של מין הזה ולאפוקי כשלוקח בידו דבר שאינו דומה לעצמו) וע"כ בירוקין לעולם כשר ולפיכך סתם בשו"ע ולא חילק ובחנם תפס היפה עינים על הפני משה ע"ש. והנה לדברי הירושלמי יש לנו טעם חדש על מה שפסל המשנה בענביו מרובות מעליו ואפשר דסברת רש"י הוא כיון דבבלי לא הזכיר כלל טעם להפסול מסתמא הטעם דלאו הדר הוא. עכ"ל. הרי מבואר דרך הירושלמי סובר דמבואר בדין זה שיש להדס "פרי", והבבלי חולק, ולהנתבאר א"ש הבבלי והירושלמי לטעמייהו.

[**חנה** במדרש רבה ויקרא פרשה ל פסקה יב איתא דהד' מינים הם כנגד ד' כיתות בכלל ישראל, האתרוג יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים, הכפורה יש בו טעם ואין בו ריח כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים, הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה, וערבה אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם

אתרוג

ענף כז

למינו

קעמ

לא תורה ולא מעשים טובים. והנה לכאורה זהו ביאור אחר בהרמז של הד' מינים מהביאור הנ"ל של הגמ' במנחות, דלהבבלי אין ד' כיתות אלא יש ב' כיתות. וי"ל דהבבלי לעומת אידך מקורות אזלי לטעמייהו, דהבבלי סובר דהדס הוא אילן סרק כמו ערבה, וא"כ הדס וערבה הן קבוצה אחת שאין עושה פירות. אבל לאידך מקורות שאני הדס מערבה דיש להדס פירות, וא"כ רק ערבה אינו עושה פירות ורק ערבה הוי הכת הגרוע, והדס הוי יותר דומה ללולב דעושה פירות. אבל התלוי צ"ב, דהא מבואר במדרש דהשינוי בין הדס לערבה הוא שיש להדס ריח, ולא שיש להדס פירות. וי"ל דלא קשה, דהנה חזינן שאתרוג הוא פרי אבל לולב אינו פרי, אף שיש ללולב פרי דהיינו תמר. וי"ל דרק בהכת המעולה התורה אמרה ליקח הפרי עצמו, ומבואר מזה דהפרי מסמל התועלת העיקרי, וא"כ י"ל דהדס הוא דומה ללולב, שיש בו איזה תועלת ולפיכך יש לו פירות, וכיון דהדס ולולב הם בינונים לכן בשניהם לא נוטלים הפירות אף שיש להו פירות, אבל בערבה דלית בו תועלת כלל אין לו פירות, וכל זה שייך רק אם יש להדס פירות והיינו כהנתבאר דהמדרש סובר כהירושלמי שיש להדס פירות. וצע"ע בבירור נוסח הדברים].

וא"ת איך אפשר לומר בדעת הבבלי דהדס הוי אילן סרק, הרי מבואר במס' סוכה דף לב ע"ב רבי אליעזר בן יעקב אומר ענף עץ עבת עץ שטעם עז

ופריו שוה הוי אומר זה הדס, הרי מבואר שיש להדס "פרי". ויש ליישב דהגירסא הנ"ל היא קשה מאד ע"פ המבואר לקמן שם בדף לה ע"א, עיי"ש, ועי' בריטב"א בף לב ע"ב דאיתא וז"ל ה"ג ראב"י אומר ענף עץ עבות עץ שענפיו חופין את עצו ול"ג עץ שטעם עזו ופריו שוה דהא מענף עץ עבות ליכא למדרש הכי שהרי אין בכתוב זכר פרי וגבי אתרוג הוא דדרשינן הכי. עכ"ל. ועי' בהשלמות לדקדוקי סופרים דאיתא להדיא הגירסא "עצו וענפיו" במקום "עצו ופריו". וא"כ חזינן ששפיר יש מקום לומר בדעת הבבלי דלית להדסים "פירות", אלא הוא אילן סרק.

לפ"ז נמצא שיהא מחלוקת בין הבבלי והירושלמי אם יש איסור להרכיב הדס, ונפק"מ גם להדס המורכב לפי הלבוש, דלפי הבבלי אין איסור להרכיבו עם אילן סרק, ולהירושלמי אסור להרכיבו עם אילן סרק.

ועי' בשו"ע או"ח סי' ר"ג ס"ד-ס"ה דאיתא וז"ל על פירות שמוציאין אילני סרק, שהכל, בני אסא, אף ע"ג דבישלן והויין כפירות, אינו מברך אלא שהכל. עכ"ל. הרי דהשו"ע פסק דבני אסא הם דומים לפירות שמוציאים אילני סרק דמברכים שהכל. ועיי"ש במ"ב ס"ק ו' ד' וז"ל בני אסא היינו ענבים קטנים שרגילין להמצא בהדסים, אלא שהכל דלא חשיבי והו"ל כפירות שמוציאין אילני סרק. עכ"ל. ולהנ"ל נמצא דהשו"ע פסק כהבבלי.

קפ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

[ועי' בשבולי הלקט סימן ק"ס דאיתא וז"ל והאוכל ממה שמוציאין אילן סרק אין מברכין עליהן אלא שהכל, דלא חשיבי פירות לברוכי בהו בורא פרי העץ, אי נמי פירות דחשיבי ואכיל להו בעוד שהן בוסר ופגין מברך עליהן שהכל, וכן מצאתי בתשובות הגאונים ז"ל ושאלתם יש מיני אילנות שאין מברכין בורא פרי העץ על פירותיהן כך ראינו שלא מצאנו אילן שמברכין על פירותיו ברכה אחרת חוץ מבורא פרי העץ אלא פירות שלא נגמרו וכו' אי נמי אילן סרק שהאוכל ממה שמוציאין מברך עליהן שהכל כגון בנות אסא דאע"ג דבשלן והוויין כפירות לא ברכינן עלייהו אלא שהכל דתניא ארבעת מינים שבלולב שנים מהם עושין פירות ושנים מהן אין עושין פירות וכיון דאמרינן הדס וערבה אין עושין פירות ש"מ דפירות בנות אסא לאו פירות אינון ומברכין עלייהו שהכל וכן כל כיוצא בהן. עכ"ל. הרי מבואר דהמקור לדברי

השו"ע הנ"ל הוא מהגמ' במנחות הנ"ל וזה מתאים מאד עם הנתבאר].

(הנה יש חולקים על השו"ע, דעי' בברכי יוסף שם בסימן ר"ג דאיתא וז"ל על פירות שמוציאין אילני סרק שהכל והאר"י זצ"ל היה מברך בורא פרי העץ וכן עמא דבר. עכ"ל. ועיי"ש בשבולי הלקט שהמשיך וז"ל אמנם רבינו ישעיה זצ"ל כתב בסוף פרק קמא דחולין בהא דתניא שקדים המרים קטנים חייבים גדולים פטורין מתוקין קטנים פטורים גדולים חייבין דוקא לענין גמר מעשר ומשום דלא גמר פירא הוא אבל לענין ברכה אפי' קטנין בעודן לחין מברך עליהן בורא פרי העץ דפירא ניהו ואע"ג שסופו להקשות. עכ"ל. אבל אין המחלוקת בין השיטות נוגע להדסים דהא מחלוקתם היא בכל אילני סרק).

נמצא דלהלכה לא יהא איסור להרכיב הדס עם אילן סרק.

ענף כח

האם יש חילוק בין אתרוג המורכב להדס המורכב

א

הנה בענף הקודם כתבנו דלהסוברים דאתרוג המורכב פסול משום "דלא מקרי אתרוג כלל", די"ל דגם הדס המורכב פסול משום "דלא מיקרי הדס כלל".

הנה יש להעיר דאפילו להסוברים דאתרוג המורכב פסול משום "דלא מיקרי אתרוג" עדיין היה מקום לחלק בזה בין אתרוג להדסים.

דהנה ראינו ע"פ דברי החזו"א בכלאים סי' ב' ס"ק ט"ו ובסי' ג' ס"ק ז' שיש ב' סוגי הרכבות, יש הרכבה שמשנה הפרי ויש הרכבה שאינה משנה הפרי, וב' ההרכבות אסורות, ובהרכבה השני' אף דאין שינוי בצורת הפרי אבל יש "השפעה" מהשני, וכיון שיש השפעה מהשני אפשר דזה סגי לפסול האתרוג, דבעינן "אתרוג" למצוה ולא אתרוג עם השפעת מין אחר.

הנה לפ"ז אולי י"ל דאם מרכיב הדס ועדיין יש בה סימני הדס, שענפיו חופין את עצו וקלוע כמין קליעה ודומה לשלשלת, דלא הוי אפילו ספק פסול, דאפשר דכל הצד לפסול מחמת "השפעה" מאידך מין היינו רק בפרי (כגון אתרוג), דהפרי שיוצא מעץ המורכב יוצא

מהזדווגות בין ב' המינים, ואף אם נראה כא' מהם אבל בודאי יש השפעה מאידך מין בתוך הפרי שיצא מהאי עץ המורכב, אבל לגבי העץ והעלים שהם חלק מהעץ ולא תוצאה מהעץ, אפשר דבהני ליכא "השפעה" ממין אחר בתוך הני עלין, וכל שלא נשתנה צורת העלין עדיין חשיב מין הדס, ולא חשיב הדס המורכב, ושפיר כשר למצוה.

נמצא דיש לצדד דהדס המורכב על צמח אחר ויוצא הדסים שיש להו כל סימני הדס דיש להכשיר הני הדסים למצוה.

ב

הנה עי' במור וקציעה בסי' תרמ"ח דאיתא וז"ל אתרוג המורכב ודאי פסול משום דודאי אינו דומה לאתרוג האמיתי מכל וכל, ואפילו יש בו קצת סימנים אינו כשר דהו"ל נדמה ואפילו אתרוג הדומה לכושי פסול משום דלאו אורחיו והו"ל נדמה דפסול, כ"ש מורכב דברי' אחרת היא לגמרי, ולא בר מיני' אלא במקצת גרע וראי' מנדמה, ואמרינן בב"ק דאם נדמה פסול ק"ו לכלאים והכא כיון דנדמה פסול כלאים לא כל שכן דאיכא תרתי וזה ברור דלא הוי הדר משא"כ בהדס מורכב שאין

קפב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

לו תואר אתרוג, והיינו דאתרוג המורכב פסול כעין הא דאתרוג הכושי פסול, דרש"י בסוכה הסביר דאתרוג הכושי היינו נדמה, אבל הדס שלא נשתנה כלל ע"י הרכבה אינו פסול. ולכאורה פשוט דגם חילוק זה נוגע לאתרוג שנשתנה מחמת ההרכבה, דלכך אין לו תואר אתרוג, עכ"פ במקצת, ורק בזה חילק בין אתרוג להדס כיון דהדס "דומה ממש". אבל לפי הצד לפסול אתרוג אפילו היכא שלא נשתנה כלל מחמת ההרכבה, לא חזינן בדבריו שום צד לחלק בין אתרוג להדס, ואם אתרוג פסול אף דלא נשתנה כלל י"ל דגם הדס פסול אף שלא נשתנה כלל.

(ועי' בשו"ת הרמ"א סי' קי"ז דאיתא וז"ל כאן חסר תחלת השאלה ולפי

הענין היתה השאלה מ"ש דאתרוג המורכב פסול והדס מצראה כשר, והיתה התשובה לפי שהמורכב לא נקרא אתרוג ולא מקרי פרי עץ הדר אבל הדס דבעבות תליא רחמנא וא"כ בהדס מצראה שאנו רואין בו שהוא עבות למה נפסול אותו, שהרי ליכא למטעי בדבר הנראה לחוש. עכ"ל. והנה נראה דגם אין להוכיח מהרמ"א שיש חילוק בין אתרוג להדס, דאפשר דהרמ"א מיירי באתרוג שנשתנה צורתו מחמת ההרכבה).

ג

הנה עיין בערוך השלחן בסוף סי' תרמ"ו דאיתא וז"ל ודע שיש שפוסלים הדס המורכב כמו שפסול אתרוג מורכב ושום אחד מהפוסקים לא הזכיר דבר זה, דבשלמא אתרוג דפירא הוא שפיר יש

הרכבה פוסלתו אם לא ניכר בו שינוי והדר הוא בעבותו לית לן בה כך נ"ל. עכ"ל. הרי דהוא חילק בין הדס לאתרוג, אבל לכאורה אין דבריו נוגע לדברינו הנ"ל, דלכאורה כל חילוק נוגע לאתרוג שנשתנה מחמת ההרכבה, עכ"פ במקצת, ובזה חילק בין אתרוג להדס כיון דהדס אינו משתנה. אבל לפי הצד לפסול אתרוג אפילו היכא שלא נשתנה כלל מחמת ההרכבה, לא חזינן בדבריו חילוק בין אתרוג להדס, ואם אתרוג פסול אף דלא נשתנה כלל, י"ל דגם הדס פסול אף שלא נשתנה כלל. רק אנו אמרנו לעיל שעדיין יש מקום לחלק בין הדס לאתרוג משום שרק באתרוג פוסלים מחמת ההשפעה של אידך מין אף כשאין שינוי.

ועיין בפמ"ג סי' תרמ"ט משבו"ז ס"ק ג' וז"ל להלבוש הדס המורכב י"ל כשר דלא נעבדה עבירה כי נראה הדס אילן סרק הוא אע"ג דגדילים בו כמין ענבים עיין הל' ברכות מזה ועי"ד רצ"ה בש"ך אות ג' ובס"ו בהג"ה סרק בסרק מותר להרכיב, ולהמג"א (שס"ל דאתרוג המורכב פסול משום דלאו אתרוג הוא) אסור דלאו הדס הוא וכו' וי"ל אתרוג כנדמה הוי מאחר שאין לו תואר אתרוג משא"כ הדס אי דומה ממש ומיהו בשו"ת ח"צ ז"ל בסי' קמ"א וגם בית יעקב כ"ע מודים דמורכב הדס פסול יע"ש וא"כ הדסים בארצות אלו אם יודעין שהם מורכבים פסולים ובספק צ"ע ועי"ד לענין קבוע בזה. עכ"ל. הרי דהפמ"ג צידד לחלק בין הדס לאתרוג די"ל דאתרוג המורכב פסול משום שהוא "כנדמה" מאחר ואין

הפרש טעם בין אתרוג גמור להמורכב, אבל בהדסים דהמצוה הוא העץ והעלים מה שיין בו מורכב וצ"ע, ועש"ת סק"ח ומ"מ למעשה אם ידוע שהוא מורכב אינו כדאי ליטלו למצוה בדאיכא אחר אבל אי ליכא אחר נלע"ד דמותר. עכ"ל.

הרי שחילק בין אתרוג להדס ע"פ הא דאתרוג הוי פירא והדס הוי עץ ועלים, אבל הוא לא כתב כדברינו שיש סיבה לפסול אתרוג אפילו אם לא נשתנה כלל, אלא הוא כתב דאתרוג פסול משום שנשתנה הטעם.

נמצא שיש "שינוי" בין דברינו ע"פ החזו"א לדברי הערוה"ש, בדברינו ע"פ החזו"א איתא דכיון דאתרוג הוי פירא לכן יש לפוסלו אפילו אם אין שינוי כלל משום ה"השפעה" של אידך מין, ולהערוה"ש כיון דאתרוג הוי פירא לכן יש לפוסלו מחמת שינוי טעם.

ואפשר דהאי "שינוי" תלוי ב"שינוי" אחר, דעי' בחזו"א כלאים סי' ג' שביאר מהו "מין" וז"ל סידור המינים הוא ע"פ קיבוץ הרגשות רבות כי מלבד התבנית והמראה והטעם, אצור בכל פירי מזון אחר כפי רב היסודות האצורים בדם החי ובהרגשות פנימיות מכיר האדם בחלוקות המזון של כל פרי ופרי, והכריעו חכמים ברוח קדשם מה הן מין אחד ומה הם מינים חלוקים וכו' ובהלכה ב' כתב (הרמב"ם) ויש בזרעים שהן דומין זל"ז וכו' הואיל והן ב' מינים הרי אלו אסורים, ולכאור' אינו מובן הלא על זה אנו דנין לסדר את הצמחים מה הן ב'

מינים ומה הן מין א' וכיון שקרובים זל"ז למה לא נחשבינהו למין א' וכ"כ רבנו בהלכה ד' אע"פ שדומין וכו' הואיל והן ב' מינים וכ"כ בהלכה ה' אע"פ שהן ב' מינים בטבען וכו' וכל זה מוכיח בהכרעת המינים תלוי בטבען ולא במראיתן ותבניתן החיצוני. עכ"ל. הרי מבואר בדברי החזו"א דהשם "מין" אינו דבר שרואים בעינים. ולפ"ז אפשר דזהו הכוונה דהשפעת מין א' על חבירו גורם לשינוי השם, דאף אם אנו לא רואים שום שינוי בהפרי, אבל כיון שהיתה השפעה ממין א' על חבירו, שוב אין הטבע והמזון דהאי פרי הטבע והמזון של אותו הפרי לבד, אלא יש בזה הרכבת הטבעים, וזה יכול לגרום לשינוי השם. אבל יש חלוקים על החזו"א, דהנה ראיתי בס' מעדני ארץ למס' כלאים ביאור אחר בזה וז"ל שני מינים היינו מינים חלוקים בטעם וכמו גבי מין בשאינו מינו בהלכות תערובת וכן משמע מהר"י קורקוס דהיינו בתר טעמא, ונמצא דאזלי' בתר חשיבות הבדל הטעם בכה"ג שההבדל ביניהם הוא לא רחוק ביותר וזהו מש"כ כו' מין א' או ב' מינים היינו שדומין בטעם או חלוקין בטעם באופן שאינן חלוקין ביותר, ובזה אף שדומין בעלין או בפירות אם חלוקין בטעם חשיבי ב' מינים וכן להיפך. עכ"ד. ועד"ז שו"ר במקדש דוד כלאים סימן י"ז וז"ל איזה דבר עושה אותן למין אחד או לב' מינים בטבען, ונראה דמין אחד או ב' מינים בטבען תלוי בטעם הפרי, דחזרת וחזרת גלים כו' אף שצורתן משונה כמו שכתב הרמב"ם ז"ל מכל מקום טעם הפרי שיהיה זה עושה אותן

קפר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

יש לפסול שניהם מחמת שינוי השם.

וי"ל דמיירי מן הסתם, דאין לנו ידיעה מיוחדת אם נשתנה מחמת ההרכבה, דבזה מבואר בדברי הפוסקים הנ"ל דבאתרוג נקטינן שיש איזה שינוי מחמת ההרכבה ופסול, משא"כ בהדסים.

[חנה עיין בשו"ת מעיל צדקה סי' נ' וז"ל הפסול הזה (דמורכב) שגור בפי ההמון על האתרוגים וחשב כן גם על ההדסים שייך פסול זה וכו' ודבריו כוזבים ושקרים שהרי עינינו רואות כל האילן אחד בסימניו ומצוריו ושמו עליו ומה גם כי לא שייך הרכבה בהיחור עצמו שאינו משתנה מכח הרכבתו ולא כן פרי שמוציא אילנו מחדש ואם הוא מהרכבה באינו מינו הרי אינו מין הפרי חדש ואינו אתרוג כמו שהאריך הר"מ אלשיך בתשובתו, אבל ההדס גוף היחור נראה בסימניו וכל ציורו עליו וענביו והא ודאי לא נשתנה אף אם יהי' מורכב, וא"ת הענפים המתחדשים בו יפסלו שאינו מן האילן י"ל אלו היה מן הענפים המתחדשים היה להם שינוי אחד ואחרי שאנו רואים כל האילן אחד הא ודאי לא נשתנה ואינו מורכב, וגם האומן נאמן שאומר שאינו מורכב דאינו מרע לאומנתו דלא שייך באילני ריח הרכבה ומכל שכן לפי טעם הלבוש שפסל האתרוג המורכב משום מצוה הבאה בעבירת ההרכבה דלא שייך בהדס באילן סרק לא נאסר ההרכבה ות"ל כמה אנשים שלמים אתנו שידעו בטוב שהוא האילן בעצמו וגם הוא הודה לבסוף וכו'. עכ"ל. וצ"ע בכוונתו].

למין אחד בטבע, ולפת עם הצנון אין טעמן שוה ומש"ה חשיב להו הרמב"ם ז"ל לב' מינים בטבע, ומכל מקום לענין כלאים כיון דפרייהן או עליהן דומין זה לזה דמיון גדול מותרין אף שהן ב' מינים בטבע, ומשום דלא הלכו בכלאים אלא אחר מראית העין, והיכא דאין טעם הפרי שוה רק אינו רחוק אז מהני דמיון הפרי והעלין להיות מותר אף שאין דומין דמיון גדול. עכ"ל. ולפי המקדש דוד והמעדני ארץ אם עסקינן בסוג הרכבה שטעם האתרוג נשאר כטעם אתרוג א"כ אפשר דאין צד לפסול האתרוג כיון שלא נשתנה מראה או טעם הפרי, והיינו כהנתבאר בהערוה"ש.

קרי' עכ"פ נתבאר דאף שהרכבה מפרשים חילקו בין אתרוג המורכב להדס המורכב, עדיין לית מזה ראי' להצד דידן הנ"ל לחלק ביניהם, דאף א' מהמפרשים הנ"ל לא כתבו לחלק ביניהם אף היכא שהאתרוג לא נשתנה כלל. ולפי הנתבאר אפשר דרק להחזו"א לטעמי' בביאור מהו "מין" יש מקום לחילוק זה.

ד

עיי' בספר הלכות חג בחג הלכות ארבעת מינים פ"ה הערה 15 שחילק למעשה בין הדס לאתרוג וז"ל באין לו אחר יש ליטלם בלא ברכה שלא כבאתרוג. עכ"ל. והנה לכאור' צ"ב, במאי עסקינן, אם עסקינן היכא שלא נשתנה כלל מחמת ההרכבה, א"כ לכאור' גם באתרוג יש ליטלו בלא ברכה בדליכא אחר, ואם עסקינן היכא שנשתנה מחמת ההרכבה, א"כ לכאורה

ענף כמ

בענין הדסים שנראים משונים מחמת מקומם

עיינן בספר כשרות ד' מינים עמ' קה דאיתא וז"ל להלכה הדס המורכב פסול וכר' ויש להעיר שאותם ההדסים הנראים בשוק, השונים מסוג הדסי צפת, לדברי החוקרים, אין זה משום שהם מורכבים, שכן כל סוגי "הדסי צפת" כאשר שותלים אותם במקום אחר משנים צורתם והדבר תלוי באקלים המקום ובסוג אדמה שם. עכ"ל.

ולכא' מציאות זו היינו כיסודו של הרמב"ם בריש פ"ג מהל' כלאים ה"א וז"ל יש מינין בזרעים שיהיה המין האחד נפרד לצורות הרבה מפני שינוי מקומות והעבודה שעובדין הארץ עד

שיראה כשני מינין ואע"פ שאין דומין זה לזה הואיל והן מין אחד אינן כלאים זה בזה. עכ"ל. הרי מבואר ברמב"ם דמין א' נפרד לצורות הרבה מחמת "שינוי המקומות".

אבל אפשר דזה אינו, דאף שיש שינויים בין ההדסים הנ"ל, אבל אפשר דעדיין לא "נראים כשני מינין", והחידוש של הרמב"ם הוא שיש מין א' שנפרד לב' צורות עד כדי שנראים כשני מינים, ולכן הו"א שהם כלאים זב"ז, וקמ"ל דאינם כלאים זב"ז, אבל היכא שלא נראים כב' מינים זהו פשוט שיש איזה שינויים קלים ע"י שינוי המקומות.

ענף ל

הדס המורכב והנידון הנ"ל דאתרוגי מרוקו

משום שנתלשים בעודם בוסר וקטנים, ועיי"ש שתמה על השבו"י שרצה בשביל שינוי מועט שבין אלו הדסים לשאר הדסים לחשוש עליהם שהם מורכבים, הלא איכא הדס מצראה דקיימי ז' בחד קינא וג"כ כשר ואין לך שינוי גדול מזה, ולא חיישינן מחמת כך למורכב עיי"ש, ונראה דלסוף דבריו אלו אי"צ למש"כ בתחלה ענבי הדסים יש להם גרעינים כשיגדלו, דאף בלא"ה אין חוששין בו כלל שמא הורכבה כמו דמכשרינן הדס מצוראה כנ"ל אע"פ שמשונה שינוי גדול וכו', ועשע"ת סימן תרמ"ו סק"ח שמביא דבריהם ונראה שמסכים להשבו"י דעיי"ש יש לו גרעינים גדולים זה סימן שהורכבה, מיהו בשו"ת דבר משה סימן י"ז העלה דהעיקר כהחכ"צ שבשביל שינוי מועט זה אין לחשוש לדונם מחמת זה לספק מורכב והעיד שגם בעל חו"ד בירך על הדסים כאלו והשתדל הרבה להשיגן עיי"ש, ובביכורי יעקב סי' תרמ"ו סקי"ב כתב שהדין עם החכ"צ להכשיר הדסים אלו שידוע הוא שאינן מורכבים עיי"ש וכו', וכן בשו"ת פנים מאירות ח"א סי' ט' פשיטא ליה שאין בהן חשש מורכב וע"כ כ"ש שאסור ליטול עמהם עוד הדס הרגיל משום בל תוסיף וכן הסכים לדברי החכ"צ להלכה במ"ב סימן תרמ"ח סקי"א

הנה הנידון הנ"ל ד"הדס המורכב" יכול להיות נוגע לעוד נידון בענייני אתרוג המורכב. דהנה ראינו דא' הסוגי אתרוגים שאנשים רוצים לרכש היינו אתרוגים מ"מרוקו", ויש הרבה מקורות שיש לאתרוגים אלו "מסורה טובה", אלא שיש מפקפקים בהם מצד הא דעכ"פ הרבה פעמים אין בהם גרעינים, וראינו שיש סוברים דהרכבה הוא שגרם להם לאבד הגרעינים.

והנה יש מביאים רא"י דהרכבה אינה גורמת לאבד הגרעינים מהנידון הנ"ל דהדס המורכב. דע' בקונטרס "פרי תמרים" (קובץ ששי) דאיתא וזה"ל כתב השו"ת שבות יעקב סימן ל"ו שיש לחשוש על הדסים מסויימים שמא מורכבים הם מפני שענביהם משונים מצורת שאר ענבי הדס, שסתם ענבי הדס הם עגולים, ואין בהם גרעינים כלל, ובאלו, הענבים מושכים והגרעינים גדולים עיי"ש, א"כ אדרבה מוכח שהרכבה מגדלת גרעינים, ועיי"ן שו"ת חכם צבי סימן קס"א שבכלל חולק על השבו"י שאין מחמת זה חשש הרכבה דאטו כל מיני גפנים הם שוים, יש ארוכים ויש עגולים יש שחורים ויש לבנים וכן באתרוגים, ועיי"ש שכתב דמה שסתם הדסים ענביהם אין להם גרעינים הוא

וכו' וכ"כ בברכי יוסף שנראין בעיניו דברי החכם צבי, היוצא מכל הנ"ל דלא מיבעיא להחכ"צ והדבר משה והחוו"ד ובעל ביכו"י ופנים מאירות והברכ"י והמ"ב שבכלל ס"ל דמשום שינוי אין חוששין לחשש מורכב, וא"כ ה"ה באתרוגים אלו, ואף אם יתעקש המתעקש ויאמר דעכ"פ חזינן משם שדעת השבו"י והשע"ת שבשביל שינוי דנו לחשוש למורכב, אלא שמטבע הארצות אינו שוה, ששם מחמת ההרכבה נתגדלו הגרעינים וכאן גרם ההרכבה שבכלל לא יהיה, הנה מלבד שכבר כתבנו שרוב הפוסקים חולקין על השבו"י כנ"ל מ"מ אף לדידיה לסברת השבו"י כיון שממילא אנו צריכין לומר שטבע הארצות משונה אף אנו נאמר שבאמת אינו מורכב ומה שאינה מגדלת גרעינים משום שטבע הארצות משונה ולמה לן לאחזוקי ריעותא בכדי. עכ"ל.

והנה לכאורה יש לדחות הראי', שיש

לחלק בין "שינוי בהגרעינים" שבזה מבואר בפוסקים הנ"ל דאין הרכבה הגורם, ל"איבוד הגרעינים", די"ל שיש סברא מיוחדת דהרכבה יגרום לאיבוד הגרעינים, דהא בדרך כלל ע"י הגרעינים אפשר לעשות עוד פירות, ומצינו סברא מיוחדת שהרכבה גורמת להפסיד האפשרות לעשות עוד פירות, דעי' בספורנו בפ' בראשית דאיתא וז"ל עץ פרי עושה פרי למינו כי המורכב משני מינין לא יוליד. עכ"ל. והיינו על דרך הא דאיתא במס' מגילה דף יג ע"ב "כפרידה זו שאינה עושה פירות", ועי' גם במסכת בכורות דף ח ע"ב דאיתא אמרו ליה אימא לן מילי דבדיאי אמר להו הוה ההוא כודניתא דילידא והוה תלי ליה פיתקא וכתב ביה דמסיק בבי אבא מאה אלפא זוזי אמרו ליה וכודניתא מי ילדה אמר להו הי ניהו מילי דבדיאי. וא"כ שפיר יש לדחות הראי' הנ"ל מההדסים להנידון דאתרוגי מרוקו.

ענף לא

האם ערבה וצפצפה כלאים זב"ז

א

עיינ במשנה במס' סוכה דף לג ע"ב
דאיתא ערבה גזולה ויבשה פסולה
של אשרה ושל עיר הנדחת פסולה נקטם
ראשה נפרצו עליה והצפצפה פסולה. הרי
ד"צפצפה" הוזכרה בין הערבות הפסולות.
והנה אפשר דיש ללמוד מזה דיש לצפצפה
שם "ערבה" אלא דהיא ערבה פסולה.

ועיי"ש בסוגיית הגמ' שהובא ברייתא
תניא אידך ערבי נחל אין לי
אלא ערבי נחל של בעל ושל הרים מניין
תלמוד לומר ערבי נחל מכל מקום, ופרש"י
ערבי מכל מקום לשון רבים. עכ"ל. ועי'
בדף לד ע"א דאיתא תנו רבנן ערבי נחל
הגדילות על הנחל פרט לצפצפה הגדילה
בין ההרים. הרי משמע דערבי "נחל"
ממעט צפצפה, אבל מצד הא דכתיב
"ערבי" לא היינו ממעטים צפצפה, ומשמע
כנ"ל שיש לצפצפה שם "ערבה" אלא
שהיא נתמעט. ועיי"ש בהמשך הגמ'
דאיתא אמר רבי זירא מאי קראה קח על
מים רבים צפצפה שמו. ופרש"י מאי
קראה דצפצפה לגריעותא, ולא מינא
דערבה היא, דנרבייה מערבי מכל מקום.
עכ"ל. הרי דרש"י פירש דקושיית הגמ'
"מאי קראה" היינו דכמו דמרבין של
בעל ושל הרים מ"ערבי" (לשון רבים)

הוא הדין דהיה לן לרבות צפצפה מ"ערבי".
ומהא דהיה לן לרבות צפצפה מ"ערבי"
שוב מוכח שיש לצפצפה שם "ערבה"
אלא דהיא ערבה פסולה.

ועי' ברש"י על המשנה הנ"ל דאיתא
וז"ל צפצפה מין ערבה ועלה שלה
עגול כדאמרינן לקמן ופסיל לה מקרא.
עכ"ל. הרי מפורש דצפצפה הוי "מין
ערבה". ועי' ברש"י ליחזקאל פי"ז פ"ה
(הפסוק שהובא בסוגיית הגמ' הנ"ל)
דאיתא וז"ל צפצפה מין אילן ערבה
שענפיו מרובים שאלק"א בלע"ז. עכ"ל.
ועיי"ש במצודות ציון דאיתא וז"ל צפצפה
הוא מין ערבה. עכ"ל. ועי' ברש"י במס'
קידושין דף מה ע"א דאיתא וז"ל תותי
ציפי תחת אילני צפצפה שהוא מין ערבה.
עכ"ל. ועי' במלבי"ם על ויקרא פכ"ג
פ"מ דאיתא וז"ל ומינים הגדלים בנחל
ניכרים מן הגדלים בהרים שהם מיני
ערבה הנקראים צפצפה. עכ"ל. ועי' בס'
אור זרוע ח"ב אות ש"ח דאיתא וז"ל
הצפצפה מין ערבה פסולה. עכ"ל.

אבל יל"ע בזה מלשון רש"י הנ"ל בדף
לד ע"א מאי קראה דצפצפה
לגריעותא, ולא מינא דערבה היא, דנרבייה
מערבי מכל מקום. עכ"ל. הרי דמבואר
בלשון רש"י דאין צפצפה מין ערבה,

אתרוג

ענף לא

למינו

קפט

ולכאורה זה סותר לדברי רש"י הנ"ל.
וצע"ע בזה.

נמצא דהנה יש לחקור האם צפצפה
הוי "מין ערבה" פסולה או אינה
מין ערבה. וע"פ הלשונות הנ"ל אפשר
דיש לומר שיש בזה מחלוקת ראשונים.
וצע"ע בזה.

ב

הנה לכאורה א"ש לומר דהרמב"ם אזיל
בזה לטעמי, דהנה ידוע דהרמב"ם
כתב בהקדמה לפהמ"ש וז"ל הפירושים
המקובלים מפי משה, אין מחלוקת בהם
בשום פנים, שהרי מאז ועד עתה לא
מצאנו מחלוקת נפלה בזמן מן הזמנים,
מימות משה ועד רב אשי, בין החכמים,
כדי שיאמר אחד, המוציא עין חברו
יוציאו את עינו, שנאמר עין בעין, ויאמר
השני, אינו אלא כופר בלבד שחייב לתת,
ולא מצאנו ג"כ מחלוקת במה שאמר
הכתוב (ויקרא כג), פרי עץ הדר, כדי
שיאמר אחד שהוא אתרוג, ויאמר אחד
שהוא חבושים, או רמונים, או זולתו,
ולא מצאנו ג"כ מחלוקת בעץ עבות,
שהוא הדס וכו', וכיוצא בזה בכלל המצות
אין מחלוקת בהן, שכולן פירושים
מקובלים מפי משה, ועליהם ועל דומיהם
אמרו, כל התורה נאמרו כללותיה
ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אבל אע"פ
שהן מקובלין ואין מחלוקת בהם מחכמת
התורה הנתונה לנו, נוכל להוציא ממנה
אלו הפירושים בדרך מדרכי הסברות
והאסמכתות והראיות והרמזים המצויים

הנה עי' ברמב"ם בהל' לולב פ"ז ה"ג-ה"ד
דאיתא וז"ל ערבי נחל האמורות
בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל אלא
מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל עלה
שלו משור ופיו חלק וקנה שלו אדום
וזה הוא הנקרא ערבה ורוב מין זה גדל
על הנחלים לכך נאמר ערבי נחל ואפילו
היה גדל במדבר או בהרים כשר, ויש
מין אחר דומה לערבה אלא שעלה שלו
עגול ופיו דומה למסר וקנה שלו אינו
אדום וזה הוא הנקרא צפצפה והיא
פסולה, ויש שם מין ערבה שאין פי
העלה שלה חלק ואינו כמסר אלא יש
בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל
קטן וזה כשר וכל הדברים האלו מפי
השמועה ממשה רבינו נתפרשו. עכ"ל.
ועי' במאירי על המשנה שם דאיתא וז"ל
הצפצפה פסולה והיא דומה לערבה ואינה
מין ערבה ופי' בגמ' שהערבה מין שרוב
מינו גדל על הנחל וקנה שלה אדום
ועלה שלה משוך ופיה חלק וכל שסימנין
אלו בה אף על פי שהיא במדבר או
בהרים כשר וצפצפה היא שרוב מינה
גדלה בהרים קנה שלה לבן עלה שלה
עגול ופיה דומה למגל שפגימותיה דקות
ואפי' היתה גדלה על הנחל פסולה ויש
מין ערבה אחר שפיו דומה למגל אלא
ששוה לערבה בשאר הסימנים והוא מין
ערבה וכשר אף על פי שאינה נקראת
ערבה סתם אלא חילפא גילי. עכ"ל. הרי
מבואר להדיא בלשון הרמב"ם ובלשון

קצ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

במקרא, וכשתראה אותם בתלמוד מעינים וחולקין זה על זה במערכת העיון, ומביאין ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להן, כגון מה שאמרו במאמר הכתוב פרי עץ הדר, אולי יהיה רמונים, או חבושים, או זולתם, עד שהביאו ראיה עליו ממה שנאמר פרי עץ הדר, ואמרו, עץ שטעם עזו ופריו שוה, ואמר אחר, פרי הדר באילנו משנה לשנה, ואמר אחר, פרי הדר על כל מים, אלו הראיות לא הביאו מפני שנשתבש עליהם הענין עד שנודע להם מהראיות האלה, אבל ראינו ללא ספק מיהושע עד עתה, שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה, ואין בו מחלוקת, אבל חקרו על הרמז הנמצא בכתוב לזה הפירוש המקובל, וכן היא ראייתם על ההדס. עכ"ל. והנה נראה פשוט דהרמב"ם רמז לכל זה כמה שכתב בסוף דבריו הנ"ל "וכל הדברים האלו מפי השמועה ממש רבינו נתפרשו".

ולפ"ז י"ל דאם ילפינן דמצות ערבי נחל היא לקחת "ערבה" מהפסוקים וכפשטות סוגיית הבבלי, א"כ לכאן י"ל דהפסוקים מיירי במצות ד' מינים ולא בעיקר המין, וא"כ אם יש מיעוט בפסוקים אלו למעט צפצפה, בע"כ דבעצם צפצפה הוי מין ערבה, ורק נתמעט ממצות ד' מינים. וכן מדויק ברש"י כנ"ל דצפצפה היא מין ערבה. אבל להרמב"ם ידעין דמצות ערבי נחל היא לקחת "ערבה" ממש רבינו, וא"כ י"ל דהא דמחלקין בין ערבה וצפצפה אינה ראי' דצפצפה הוי מין ערבה, דלא ממעטינן צפצפה מערבי "נחל", ואין הכרח דצפצפה נקרא

"ערבי", אלא כך נאמר למשה רבינו דהמצוה היא עם המין ערבה, (והא דהוצרך לומר דאין המצוה עם צפצפה היינו משום שהוא מין דומה לערבה.) ושפיר י"ל כהמדויק ברמב"ם דאין צפצפה מין ערבה כלל.

ג.

הנה עכ"פ צ"ב מהו הנפק"מ בהאי חקירה. ויש בזה כמה אפשרויות:

(א') הרכבת ערבה בצפצפה. הנה י"ל ע אם ערבה וצפצפה הם כלאים זב"ז. ואפשר דזהו נפק"מ מהחקירה הנ"ל, דאם צפצפה הוי מין ערבה א"כ אינם כלאים זב"ז, אבל אם צפצפה אינה מין ערבה א"כ שפיר הוו כלאים זב"ז.

[ועי' בתשו' הב"ח סי' קל"ה (כתוב שם דתשובה היא מהסמ"ע אל הב"ח)] דאיתא וז"ל כשנרכבו שני מיני אילנות דאתרוגים יחד הוא דכשר כגון שהרכיבו ענף האילן שפירותיו דקין וקטנים לתוך האילן שפירותיו גסין והכל ממין אתרוג אחד כמו שמצינו שחז"ל אמרו תענית כה ע"ב שעשרה מיני ארזים הם י"ל נמי ששני מיני אתרוגים הן וזהו ודאי דכשר כשהרכיבן זה בזה אעפ"י שגם שם מרכיב עליהן בכיוצא בזה וכדתנן בפרק משוח מלחמה דף מ"ג ע"ב ואפשר שמזה מיירי אותו תשובה שכתב כ"ת שמצא כתוב בקיצור להתיר. עכ"ל. הרי מבואר דהרכבה הדומה להרכבת עשרה מיני ארזים הוי הרכבה המדוברת בפרק משוח מלחמה דהיינו הרכבת היתר. וא"כ חזינן די' מיני

אתרוג

ענף לא

למינו

קצא

ארזים אינם כלאים זב"ז. וא"כ י"ל דגם ב' מיני ערבות אינם כלאים זב"ז. וא"כ שפיר יש לצדד דערבה וצפצפה אינם כלאים זב"ז.

אלא דיל"ע מהו הנפק"מ מהנידון אם הם כלאים זב"ז הרי מבואר בכ"מ דערבה הוי אילן סרק, וא"כ מסתמא גם צפצפה הוי אילן סרק, וא"כ אף אם ערבה וצפצפה הם מינים שונים לית איסור כלאים, דע"י בירושלמי כלאים פ"א ה"ז (דף ג ע"ב) דאיתא תני מניין שאין מרכיבין עץ סרק על גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל מין בשאינו מינו מניין תלמוד לומר וכו', הרי מבואר דאסור להרכיב "עץ סרק" ע"ג עץ מאכל, ומשמע דרק אסור להרכיב עץ סרק ע"ג עץ מאכל, אבל לא עץ סרק ע"ג עץ סרק, ועי' בר"ש שם דאיתא וז"ל ירושלמי תני מנין שאין מרכיבין עץ סרק על עץ מאכל או עץ מאכל על עץ מאכל בשאינו מינו ת"ל (שם) את חקותי תשמרו משמע דעץ סרק אעץ סרק לא אסיר מדלא תני ליה ושמא ה"ט כיון דעץ סרק נינהו אפי' מין בשאינו מינו כחד מינא חשיב ואית ספרים דגרסי שאין מרכיבין אילן סרק על עץ סרק ועל עץ מאכל. עכ"ל. הרי להדיא דלגירסא דילן מותר להרכיב עץ סרק ע"ג עץ סרק. ופשוט דקיי"ל כגירסא דילן, דע"י בשו"ע יו"ד סי' רצ"ה דאיתא מותר לזרוע זרעים וזרע אילנות כאחד וכן מותר לערב זרעי אילנות ולזרעם כאחד, שאין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד, בין אילן בירק, בין

ירק באילן, בין ירק בירק שאינו מינו, ואפילו עץ סרק על עץ מאכל או עץ מאכל על עץ סרק. עכ"ל. הרי משמע כנ"ל דרק אסור להרכיב עץ סרק ע"ג עץ מאכל או עץ מאכל ע"ג עץ סרק, אבל לא עץ סרק ע"ג עץ סרק, וכ"ה להדיא ברמ"א שם בסעיף ח' וז"ל וכן מותר להרכיב מין א' אפילו שחורות בלבנות ודקות בגסות אע"פ שיש לו שם לווי וכן סרק על גבי סרק שרי אף ע"פ שאינו מינו. עכ"ל. וא"כ אף אם ערבה וצפצפה הם מינים שונים לית בהו איסור כלאים.

אלא דעיי"ש ברמ"א שהמשיך "ומכל מקום הואיל ואין רוב העולם מכירין רוב המינים טוב ליזהר מכולן" ולכאורה משמע דדבריו קאים גם לענין הרכבת אילן סרק על אילן סרק, ושור' בשע"צ בדיני כלאי אילן ס"ק ה' דאיתא להדיא עץ סרק ע"ג עץ סרק מדינא מותר אך מפני שאין הכל בקיאים במינים טוב ליזהר, ועי' בציון ההלכה בפ"א מהל' כלאים ס"ק צ' דאיתא וז"ל וכ"כ בשע"צ שמפני שאין הכל בקיאים במינים טוב ליזהר אפי' סרק ע"ג סרק. עכ"ל. ועי' בתשו' חת"ס יו"ד סי' רפ"ז דאיתא וז"ל מותרים להבריכם למאן דסמין עצמו אהך גירסא בירושלמי אבל לע"ד דשומר נפשו ירחק מהם ויחוש לאידך גירסא דגם אילני סרק לא יבריכם זע"ז ומכ"ש לפי הטעם שכתב רמב"ן שאין לך עשב שאין לו מזל למעלה שאומר לו גדל והמערב המינים מבלבל כחות שלמעלה א"כ זה

קצב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שאינם מינם כגון הדס שוטה בסימן תרמ"ו וצפצפה בסימן תרמ"ז ואתרוג המורכב. עכ"ל.

ועיי"ש בסעיף ו' דאיתא וז"ל בשעת הדחק שאין נמצא כשר כל הפסולים נוטלין ואין מברכין וכו' אבל בלא ברכה יכול ליטול כל הפסולין ולא יברך עליהם. עכ"ל. ועי' במ"ב ס"ק נ"ג דאיתא וז"ל כל הפסולין וכו' היינו הפסולים מחמת מום אבל הפסולין מחמת שאינן מינן כגון הדס שוטה וצפצפה או מורכב פסול אפילו בשעת הדחק דאיתי למטעי לצאת בהן תמיד. עכ"ל.

הרי שמבואר בזה ב' הלכות שיש בהו חילוק בין פסולים מפני מומין לפסולים מחמת "שאינם מינם". חדא, שלהשו"ע יש חילוק ביניהם לענין שאר ימים, ושנית, שיש חילוק ביניהם בשעת הדחק. ולענין ב' הדברים מבואר במשנה ברורה דצפצפה חשיב "אינם מינם", ולכן גם להשו"ע צפצפה פסולה בשאר ימים, ואין נוטלים צפצפה בשעת הדחק.

ולכאורה היה אפשר לחשוב דזהו נפק"מ מהחקירה הנ"ל, דמוכח מזה דצפצפה "אינו מין" ערבה ולכן הוא פסול גם בשאר ימים וגם בשעת הדחק.

אבל נראה דזה אינו, דאף אם צפצפה הוי "מין ערבה" בעצמותה, אבל אינה המין ערבה שעליה דיברה התורה לענין מצות ד' מינים. והרי מבואר בדברי המשנה ברורה הנ"ל דגם "הדס שוטה" אינו כשר בשאר ימים או בשעת הדחק

שייך אפי' באילני סרק כמובן אלא שאין לנו עסק בנסתרות במופלא ממני. עכ"ל.

וא"ב עדיין יש לחקור אם ערבה וצפצפה הם כלאים זב"ז, דהא מיהא נפק"מ ל"שומר נפשו" שחושש לאידך גירסא בירושלמי ואינו רוצה להרכיב אפילו סרק ע"ג סרק אם הם מינים שונים, האם הוא יכול להרכיב ערבה וצפצפה בהדי הדדי.

(חנה אפי') את"ל דערבה וצפצפה הם מינים שונים, יל"ע אי מותר להרכיבם בהדדי מחמת הא שהרמב"ם כתב בפ"ג מהל' כלאים ה"ה דמותר להרכיב מינים שונים להדדי כשהעלים או הפירות דומים להדדי דמיון גדול. ולכאורה י"ל דאין העלים של הערבה והצפצפה דומים להדדי דמיון גדול, ורק דומים להדדי, אבל לא דמיון גדול, וכדמוכח לכאורה מהא שיש ב' סימנים לחלק בין עלי ערבה לעלי צפצפה וכדאיתא בבריייתא בסוכה שם דערבה עלה שלה משוך ופיה חלק וצפצפה עלה שלה עגול ופיה דומה למגל).

(ב') בענין נטילת צפצפה בשאר ימים ובשעת הדחק. הנה עיין בשו"ע סי' תרמ"ט ס"ה דאיתא וז"ל כל אלו שאמרנו שהם פסולין מפני מומין שביארנו, או מפני גזל וגניבה, ביום טוב הראשון בלבד אבל בשאר ימים הכל כשר וכו' והפיסול שהוא משום עבודת כוכבי' או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה או מפני שאינם מינם או שהם חסרים השיעור בין ב"ט ראשון בין בשאר ימים פסול. עכ"ל. ועי' במ"ב ס"ק נ"ג דאיתא וז"ל

אתרוג

ענף לא

למינו

קצנ

משום ד"אינו מינו", והרי פשוט לכאורה, דהדס שוטה הוא אותו מין בעצמותו כמו הדס כשרה, רק דאינו המין הדס שעליו דיברה התורה לגבי מצות ד' מינים, וא"כ י"ל דה"ה לענין צפצפה דאין הני דינים שייכים להחקירה הנ"ל.

[הנה לענין הדין הנ"ל שאין נוטלים צפצפה בשעת הדחק ראיתי דאין הדברים מוסכמים, דעיין בבכורי יעקב בסי' תרמ"ז ס"ק ג' דאיתא וז"ל בפמ"ג משב"ז סק"א מסופק אם אין לו רק צפצפה הגדלה על הנחל אם יקחנה ופסק דיטול בלא ברכה וכן נלענ"ד ג"כ ע"פ מש"כ ס"ק ב' דכיון דלהפוסקים דשל בעל פסול ע"כ ממעטינן מערבי נחל וא"כ לא דרשינן שעלה משוך כנחל ולכן יטול בלא ברכה לצאת ידי פוסקים הללו ולדידהו צפצפה כשרה. עכ"ל. ועי' בספר הלכות חג כחג דאיתא וז"ל ומ"מ כשאין לו ערבה אחרת י"א שיקח צפצפה הגדלה על הנחל בלא ברכה וצ"ע, ויכוין בנטילתו רק מספק על צד שיש מצוה בזה. עכ"ל. ועי"ש בהערה דאיתא וז"ל אך עכ"פ הרי בפי כל הראשונים ז"ל מוסכם שצפצפה פסולה וכבר כתב הרמב"ם בהקדמה לפיה"מ והרמב"ן פרשת בהר דהד' מינין הם במסורת והדרשות רק למצוא אסמכתא ומקורות לדינים וכו' וצע"ג ונראה שיכוין מספק רק על דעת שיש בזה צד מצוה עי' ביאור"ל סי' ל"ד ס"ב. עכ"ל. והנה לפי הנתבאר לעיל יש לצדד ולא קשה על שיטה זו מדברי הרמב"ם בהקדמה לפה"מ"ש, דהא נתבאר דאין דברי הרמב"ם מוסכמים, דמדוייק

ברש"י בסוגיא דלא כהרמב"ם, וא"כ י"ל דהאי שיטה אזלי לפי רש"י ודעימ' הסוברים דילפינן הדינים מהפסוקים, וצפצפה הוי מין ערבה, ושפיר י"ל שיש צד ליטול הצפצפה כשאין ערבה אחרת].

(ג') מקצת עלים כמסר. הנה אפשר שיש מקור דצפצפה אינה מין ערבה מהתוספתא. דהנה עיין בתוספתא סוכה פ"ב ה"ח דאיתא ערבה של בעל ושל הרים כשרה א"כ למה נאמר ערבי נחל פרט לצפצף, איזהו צפצף העשוי כמין מסר איזו היא ערבה כשרה קנה שלה אדום ועלה ארוך איזו היא ערבה פסולה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול. הרי מדוייק שיש ג' סוגים, צפצפה, ערבה כשרה וערבה פסולה, ("ערבה כשרה" בתוספתא היינו כחילפא גילא כשרה בגמ', ו"ערבה פסולה" בתוספתא היינו כצפצפה בגמ', ו"צפצפה" בתוספתא היינו כחילפא גילה פסולה בגמ'). וא"כ משמע דצפצפה לא הוי "ערבה פסולה" אלא הוי סוג אחר לגמרי.

אבל יל"ע אי קיי"ל כהתוספתא, דעיין בגמ' בסוכה דף לד ע"א שהובא ברייתא בנוסח אחר תנו רבנן אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה ערבה קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה חלק צפצפה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל והא תניא דומה למגל כשר דומה למסר פסול אמר אביי כי תניא ההיא בחילפא גילא אמר אביי שמע מינה האי חילפא גילא כשר להושענא פשיטא מהו דתימא הואיל ואית ליה שם לווי

קצר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

לא נתכשר קא משמע לן ואימא הכי נמי ערבי נחל אמר רחמנא מכל מקום. ולפי המבואר בגמ' שפיר י"ל דצפצפה הוי "ערבה פסולה".

[ונראה דגם הירושלמי סובר כהתוספתא, דעי' בירושלמי סוכה פ"ג ה"ג, דף יג ע"ב, דאיתא כתיב וערבי נחל אין לי אלא של נחל של בעל ושל הרים מניין תלמוד לומר וערבי אבא שאול אומר ערבי נחל שתיים ערבה ללולב וערבה למקדש אם כן למה נאמר וערבי נחל פרט לצפצפה איזו היא של צפצפה העשויה כמין מגל פסולה כמין מסר כשירה איזו היא ערבה פסולה עלה עגול וקנה לבן איזו היא ערבה כשירה עלה ארוך וקנה אדום. ועי' באו"ש בהלכות קרבן פסח פ"ד ה"ג דאיתא וז"ל לגמרא דילן היה תוספתא אחרייתי כי התוספתא שלנו נסדר על פי נוסחת הירושלמי כאשר יש אתי בזה הרבה. עכ"ל].

והנה עיין בשבט הלוי ח"ח סי' קמ"ט דאיתא וז"ל ואשר שאל בענין הכשר ערבות הנהוגים באה"ק ושלח לדוגמא בדי ערבה ומצא שכל ערבה שהתתילה להתארך עליה התחתונים דומים למסר בין לרש"י בין לרמב"ם אולם העליונים תלמיהם קטנים ונוטים במקצת ואלו ערבה קצרה רוב עליה תלמיה קטנים ומה דינם בזה וכו'. (ועיי"ש שהשבט הלוי הביא דברי התוספתא הנ"ל ועפ"ז כתב,) והשתא אם ישנם ב' הסימנים דקנה שלו אדום (או ירוק כמש"כ ב"י) וגם עלה משוך ועלים העליונים שבערבה

כולם גם אין דומים למסר רק ישנם עליהם למטה שנראים דומים למסר הדעת נוטה דכשרים דכיון דסימן יחיד של צפצפה הוא דומה למסר כמ"ש וכו' תוספתא אם כן יראה דקיי"ל דבצפצפה כל העלים כן דאל"כ לא באו לפרש אלא לסתום והשכל נוטה כיון שישנם שאר סימני כשרות וגם העלים הרגילים אינם כמסר ה"ה ערבה כהלכה אלא שנשתנה כידוע דנעשים שינויים כאלה ממדינה למדינה ומתקופה לתקופה. עכ"ל.

הנה כיון דהשבט הלוי ביסס דבריו על שיטת התוספתא אפשר שיש בזה נפק"מ בין התוספתא להביריתא בגמ', דהא להביריתא בגמ' כל הג' סימנים שייכים לצפצפה. והיינו י"ל דלפי התוספתא צפצפה הוא "כמסר" וא"כ י"ל דכל שאין כל העלים כמסר עדיין אין הענף כמסר וא"כ עדיין אין לפוסלו, ורק אם כל העלים הם כמסר אז הוי "כמסר" ופסול. אבל להבבלי לא בעינן שיהא כמסר לפסול, אלא בעצם ערבה בעי ג' סימנים, ויש לזה יוצא מן הכלל דבחילפא גילא סגי בב' סימנים, אבל אף דסגי בב' סימנים היינו דוקא אם הפגיונות כמגל, אבל אם הפגיונות כמסר אז שוב לא סגי בב' סימנים, וא"כ אפשר לומר להיפך, דכל שמקצת עליהם כמסר, כבר לא הוי בכלל הערבה שעליו נאמר דסגי בב' סימנים, וא"כ שפיר יש לפוסלו.

והדברים היו מתאימים עם הסברות הנ"ל, דלהתוספתא צפצפה אינה מין ערבה, והוי מין אחר לגמרי,

אתרוג ענף לא למינו קצה

הנפק"מ בהאי חקירה, ונתבאר דאין הנידון דנטילת צפצפה בשאר ימים ובשעת הדחק תלוי בהאי חקירה, ונתבאר שמדינא באמת אין מזה נפק"מ לענין כלאים, דמדינא קיי"ל דמותר להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק, ועדיין צע"ע אם הציור ד"מקצת עלים כמסר" הוא באמת נפק"מ בהאי חקירה, וא"כ עדיין צע"ע מהו נפק"מ בהאי חקירה אם צפצפה הוא "מין ערבה".

וי"ל דלשוויי מין אחר לגמרי בעינן שיהא לגמרי כמסר, ולכן בעינן שכל העלים יהיו כמסר, אבל להבבלי צפצפה היא מין ערבה אלא שהיא פסולה, וי"ל דכיון דלא בעינן לשוויי למין אחר לא בעינן שכל העלים יהיו כמסר. אבל צע"ע בזה.

סיכום. הנה חקרנו האם צפצפה הוי מין ערבה בעצמותה, וחקרנו מהו

ענף לב

ערבה שהורכבה וגדר סימני ערבה

מורכבות. עכ"ל. הרי חזינן עצם הדבר שמרכיבים ערבות].

והנה עיין במס' סוכה דף לד ע"א דאיתא תנו רבנן אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה ערבה קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה חלק צפצפה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל והא תניא דומה למגל כשר דומה למסר פסול אמר אביי כי תניא ההיא בחילפא גילא אמר אביי שמע מינה האי חילפא גילא כשר להושענא פשיטא מהו דתימא הואיל ואית ליה שם לווי לא נתכשר קא משמע לן ואימא הכי נמי ערבי נחל אמר רחמנא מכל מקום. הרי מבואר שיש ג' סימני ערבה.

ולפ"ז היה אפשר לומר דאם מרכיב ערבה על צמח אחר, ויוצא ערבות שעדיין יש להו הני ג' סימני ערבה, דהערבות כשרות כיון דעדיין אית בהו הסימני ערבה.

אבל י"ל דזה אינו, די"ל דזהו פשוט דאין הסימנים מה שגורמים ההכשר, אלא הסימנים הם רק "סימנים" שזהו האי מין, דכל שיש הני סימנים אמרינן שזהו המין "ערבה". וא"כ הכא שהרכיב הערבה בצמח אחר, א"כ אין

א

עיין במס' כלאים פ"א מ"ז דאיתא אין מביאין אילן באילן ירק בירק ולא אילן בירק ולא ירק באילן. ועיין בירושלמי שם פ"א ה"ז (דף ג ע"ב) דאיתא תני מניין שאין מרכיבין עץ סרק על גבי עץ מאכל ולא עץ מאכל על גבי עץ מאכל מין בשאינו מינו מניין תלמוד לומר וכו', הרי מבואר דאסור להרכיב "עץ סרק" ע"ג עץ מאכל. ומבואר דגם בעץ סרק יש מושג דהרכבה. וא"כ אף דמבואר בכ"מ דערבה היא עץ סרק, עדיין שייך בה המושג דהרכבה.

ולפ"ז יל"ע מהו הדין אם מרכיב ערבה על צמח אחר, האם הערבות שיוצאות מהאי הרכבה כשרות למצות ד' מינים.

[שו"ר בס' כשרות ד' מינים עמ' קכ"ד דאיתא וז"ל ערבה לבנה סוג ערבה הגדלה על הנחלים מצויה הרבה בארץ בשפלת החוף ובעמק הירדן, ואין רצוי לקחתה למצות ארבעת המינים, עליה רחבים פגימותיהן גסות במיוחד וחלק מהן גם פגימות בעלות ב' עוקצין, חוקרי הצמחים נחלקו אם במקורה הקנה שלה אדום או לא, כיום קשה לבדוק זאת כיון שרוב הערבות מסוג זה הן

אתרוג

ענף לב

למינו

קצו

זה "מין ערבה" אלא זהו "מין ערבה מורכבת", וכמו דק"ל דאתרוג המורכב פסול אף כשיש בו סימני אתרוג, (וכל הנידון בזה הוא רק כשלא ידעין אם האתרוג מורכב, אבל כשידעין שהאתרוג מורכב אז הוא פסול אף כשיש לאתרוג סימני אתרוג), הוא הדין דערבה מורכבת יהא פסולה ואינה כשרה אף שיש בה סימני ערבה.

ב

הנה לפי הנתבאר דסימני ערבה אינם אלא סימנים על המין, ולא גורמי ההכשר, א"ש גם מה שראיתי כותבים דאם יש עץ שיש לו ג' סימני ערבה אבל צמח בו ענף אחד עם סימני צפצפה, ד"ל דגם ענף זה כשר, אף שנראה כצפצפה, כיון שאילן זה כבר הוחזק בסימניו כערבה ולא כצפצפה. [ע"י לקמן].

ג

הנה נתבאר דעצם הדבר שיש לערבה מורכבת סימני ערבה אינו מספיק להכשירה. אבל יש לדון להכשירה מצד אחר.

דהנה הבאנו לעיל דברי החזו"א בכלאים סי' ב' ס"ק ט"ו ובסי' ג' ס"ק ז'. ומבואר בדבריו שיש ב' סוגי הרכבות, יש הרכבה שמשנה הפרי ויש הרכבה שאינה משנה הפרי, וב' ההרכבות אסורות. והנה אם האתרוג מורכב באופן שמשנה הפרי זהו פשוט דהאתרוג המורכב פסול, אבל אם האתרוג מורכב באופן שאינו משנה הפרי אז יש לחזו"א ספק אם

האתרוג פסול. והנה יש להבין צדדי הספק מלשון החזו"א הנ"ל "ונראה דכל הרכבה שהפרי דומה לאחד ממולידיו והשני לא שנה צורת הפרי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו", הרי דבהרכבה זו אין שינוי בצורת הפרי ע"י השני אבל יש "השפעה" מהשני, וכיון שיש השפעה מהשני אפשר דזה סגי לפסול האתרוג, דבעינן "אתרוג" למצוה ולא אתרוג עם השפעת מין אחר.

הנה לפ"ז לכאורה היינו אומרים דאם הרכיב הערבה ועדיין יש להערבות סימני ערבה אז זהו סוג הרכבה שלא נשתנה הערבה ואינו ודאי פסול אלא ספק פסול.

אבל אולי י"ל דלא הוי אפילו ספק פסול, דאפשר דכל הצד לפסול מחמת "השפעה" מאידך מין היינו רק בפרי (כגון אתרוג), דהפרי שיוצא מעץ המורכב יוצא מהזדווגות בין ב' המינים, ואף אם נראה כא' מהם אבל בודאי יש השפעה מאידך מין בתוך הפרי שיצא מהאי עץ המורכב, אבל לגבי העלים שהם חלק מהעץ ולא תוצאה מהעץ, אפשר דבהני ליכא "השפעה" ממין אחר בתוך הני עליו, וכל שלא נשתנה צורת העליון עדיין חשיב מין ערבה, ולא חשיב ערבה מורכבת, ושפיר כשר למצוה.

נמצא דיש לצדד דערבה המורכבת על צמח אחר ויוצא ערבות שיש להו כל סימני ערבה דיש להכשיר הני ערבות למצוה. וצ"ע לדינא.

קצה אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ד

הנה הנידון הנ"ל הוא בערבה שהורכבה ויצאה מההרכבה ערבות עם סימני ערבה. אבל אם הערבה הורכבה ויצאה מההרכבה ערבות דלית בהו סימני ערבה לכאורה פשוט מאד דהערבות פסולות, דאף שנתבאר לעיל דאם ענף אחד יוצא מהערבה בלי סימני ערבה דיש להכשירה (כיון דאין הסימנים גורמי ההכשר), י"ל דהיינו דוקא התם דהעץ מוחזק כערבה ומאיזה סיבה אין לערבה זו סימני ערבה, אבל הכא שהרכיב הערבה א"כ פשוט דאמרין דהא דלית להאי ענף סימני ערבה היינו משום דההרכבה שינתה צורת הערבה, ושוב לא הוי מין ערבה, אלא מין ערבה המורכבת ופסולה.

אבל הא מיהא יש להסתפק היכא שיצאו ערבות עם קנה אדום ועלים משוכים אבל פיה דומה למגל, האם האי ערבה כשרה כחילפא גילא, או האם הערבה פסולה כיון שנשתנה צורתה ע"י ההרכבה.

ולכאורה י"ל דהערבה פסולה, דאף דקנה אדום ועלים משוכים ופיה דומה למגל הוי צורת מין ערבה, ולכך חילפא גילא כשרה, אבל כנ"ל היינו רק "סימנים", אבל הכא הרי ידעינן שהערבה נשתנה מחמת ההרכבה ולכן לכאור' יש לפוסלה.

ה

הנה ראינו דסימני ערבה אינם אלא סימנים על המין, ולא גורמי ההכשר, וראינו דלפ"ז א"ש גם מה שראיתי

כותבים דאם יש עץ שיש לו ג' סימני ערבה אבל צמח בו ענף אחד עם סימני צפצפה, די"ל דגם ענף זה כשר, אף שנראה כצפצפה, כיון שאילן זה כבר הוחזק בסימניו כערבה ולא כצפצפה.

והנה יש להעיר דראיתי בספר כשרות ד' מינים עמ' ק"י דאיתא וז"ל עץ ערבה המוציא כמה סוגים וכו' שיש בו ענפים בעלי פגימות קטנות ויש בו גם ענפים בעלי פגימות גדולות כמסר אפשר לקחת את הענפים בעלי הפגימות הקטנות וכו' שכאשר בעץ אחד ישנם ב' סוגים שאינו נפסל אלא הענף בעל התכונה הפוסלת והענף שאין בו תכונה זו כשר, הדבר שכיח בעץ ערבה זקן שמוציא ענפים בעלי עלים רחבים מאד שפגימותיהן גסות וכבר ראיתי בו עלה בגודל של כ"ה ס"מ ולהאמור אפשר יהיה לקחת מאותן ענפים שעליהם צרים יותר ופגימותיהן קטנות. עכ"ל. ולכאור' הדברים אינם מתאימים עם הנתבאר, דהא להנתבאר אין לחלק בין הענפים.

ושו"ר הני ב' צדדים בספר תשור' והנהגות ח"ג סי' קפ"ז וז"ל מצות ערבה וכו' מאד קשה למצוא ערבה כשרה כפי הסימנים שקבלנו והיינו לפי הרמב"ם ופסק השו"ע ר"ס תרמ"ז וביהגר"א צריך דוקא פגימות קטנות עד מאד אבל אם הפגימות ניכרים היטב ראוי לפסול ורוב הערבות המצויים היום בשוק אפילו בארץ ישראל הפגימות ניכרים מאד ולפעמים קבלתי ערבות מאמריקא והיו כפי הסימנים בלי שינוי בלי פגימות או שלא היו ניכרים

אתרוג

ענף לב

למינו

קצמ

כמעט לעין והעלים היו משוך וצר והקנה אדום וזהו ערבה הכשירה אבל שאר ערבות המצויים בשוק דהפגימות ניכרות היטב ולא קטנים עד מאד וגם רובם העלים רחבות ראוי לחשוש שאיננה הערבה האמורה בתורה וצ"ב שבארץ ישראל המנהג שיוצאין בערבות אלו וכן בחו"ל, ונראה דכל הסימנים בערבה אינם בצורת ענף הערבה אלא רק במין העץ שהוא עץ ערבה ולכן כשמקצת הערבות בעץ זה יש להם סימני ערבה אף שרובם אינם כן י"ל דהוי כבר סימן שהוא מין ערבה וכשר ומיהו בהדסים שמצוי בעץ אחד משולשין ובלתי משולשין וקיימא לן שהמשולשים כשרים ובלתי משולשין פסולין אף להפוסקים שדין עבות הוא במין העץ וע"כ דע"ז שאינו עבות נחשב כמין אחר ועוברין בבל תוסיף כפי הנראה המנהג לסמוך להקל דחלוק ערבה מהדס ובערבה לא נאמר צורת העץ בקרא כמו בהדס שנאמר עבות ע"כ אין מעכב שיהא בכל ערבה סימני ערבה אלא כל שבעץ ישנן כמה ערבות עם סימני ערבה בידוע שזהו מאותו המין אלא שנשתנה צורתן ע"י צורת גידולם וכשרים ומיהו לעצמי אני נוהג דגם ערבה שבאותו עץ יש ענפים שונים לחשוש שיש כמה וכמה סוגי ערבות באותו עץ וכשגדל עם פגימות ניכרות בטלה מינה בזה שם ערבה ופסול ולכן אני מקפיד לחפש ערבות שהעלים בלי פגימות ניכרות וגם העלים לא גדולות אלא עלה משוך וצר כנחל ואף דאפשר

שאלו סימנים על המין וכל העץ כשר מ"מ יש לומר שרק בזה שמם עליהו ואף שראיתי בספר ארבעת המינים השלם שהביא מפי השמועה בשם רבינו החזו"א וצ"ל ומסיק בשמו הערבות הגדולות בנחל הירקון היה מברך עליהם הראו לו ערבה אחת מהירקון שפגימותיה היו קצת יותר גדולות מסתם ערבות שבירקון ואמר שהיא כשרה והדברים נרשמו כהלכתא בלי טעמא וצ"ע הטעם שהכשיר בכ"ז וכבר כתבתי פוק חזי מאי עמא דבר שיוצאין גם בפגימות ניכרות כיון שזהו המין הנכון לפי המסורת המקובלת וע"כ גם בנשתנה בפגימות ורחבים מהני ועדיין צ"ב ולעצמי אני משתדל בס"ד להשיג מאמריקא ערבות מנחל שהעלים חלקות בלי פגמים ולא רחבות וזקופות ורק בשעת הדחק כשאני לא משיג אותם סומך אני על מנהג העולם להכשיר הערבות הרגילות שלדבריהם השינויים אינו מחמת שזה מין אחר אלא רק מכח האדמה. עכ"ל. וצע"ע בזה.

(ועי"ש בספר כשרות ד' מינים בעמ' קי"ד דאיתא וז"ל ולכן לפעמים גם אם הקנה ירוק לגמרי אם יש על עץ זה ערבות נוספות שיש בהם אדמומית הרי מוכח שסיבת ירקותה אינה מפני שהיא מין אחר אלא שהשמש לא הגיעה אליה ובסופה היתה מתאדמת ולכן כשקונה מסוחר נאמן שאומר שכל הערבות הם מעץ אחד וחלקן אדומות בזה גם הירוקות כשרות. עכ"ל).

חלק ד

שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה

הנוגעים לדינא

דאתרוג המורכב

שיעור א

שיעור הלכה ודרשה לשבת שובה בענין רכישת אתרוג שאינו מורכב

א

עיי' בשו"ע או"ח ריש סימן תכ"ט דאיתא וז"ל שואלין בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום. עכ"ל. ועיי"ש במשנה ברורה ס"ק ב' דאיתא וז"ל ועכשיו נוהגין לדרוש בשבת הגדול כשאין ע"פ חל בו דאז צריך להקדים בשבת הקודם ובשבת שובה והעיקר להורות לעם דרכי ה' ללמד המעשה אשר יעשון דהיינו דיני הגעלה וביעור חמץ ואפיית המצה ושאר הלכות פסח וכן בשבת שובה לדרוש לפנייהם הלכות יוה"כ וחג הסוכות לבד מה שדורש מענין התשובה אבל אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן. עכ"ל.

הרי מבואר דא' מהדברים שיש להרב לדרוש בהו ב"שבת שובה" הוא הלכות חג הסוכות. (ועיי"ש במג"א ובשו"ע הרב).

[חנה מבואר מלשון המ"ב דע"י דרשת שבת הגדול ושבת שובה מקיימים החיוב לדרוש בהלכות פסח שלשים יום קודם החג. והנה צ"ב למה עושים כן, למה לא דורשים בכל השלשים יום כדאיתא בש"ס ובשו"ע. וצ"ל דמחמת איזה סיבה באריכות הגלות אין באפשרותנו לדרוש ל' יום קודם, ולכן עושים כל הדרשות בדרשת שבת הגדול ושבת שובה. ולכאורה הטעם בזה הוא דיש אנשים שדרים רחוק ממקום הדרשות, ולא יכולים לבוא כי אם פעם א', לכן צריכים לדרוש הכל בשבת אחת. שו"ר בב"ח בסי' תכ"ט שכתב וז"ל כתוב במחזורים דעכשיו בגלות שאין לנו קרבנות סגי לדרוש בשבת שלפני הפסח ומכל מקום מצוה לכל אחד ואחד לעסוק בהלכות הפסח כל שלשים יום לפני הפסח עד כאן וכיוצא בזה במהרי"ל (הל' ל' יום קודם הפסח עמ' ח) אבל לפי דברי התוספות בפרק קמא דעבודה זרה דלעיל צריך לדרוש שלשים יום אף עכשיו שאין לנו קרבנות ואפשר לתת טעם למנהגינו דלאחר שגרם העון שנתפזרנו פיזור רב ודרים בכפרים ועיירות ובשבת הגדול באים אל הקהילה במקום שיש רב דורש וגרים שם עד אחר המועד על כן לא נהגו לדרוש עד שיתאספו בני הכפרים בשבת הגדול ולזה נקרא שבת הגדול לחד טעמא לפי שמתקבצות קהילות

רד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

גדולות לשמוע הלכות גדולות. עכ"ל. נמצא דכשבאים עכשו לדרוש בהלכות חג הסוכות מקיימים בזה הדין לדרוש ל' יום קודם חג הסוכות].

ב

הנה "הלכות חג הסוכות" בודאי כולל הלכות ד' מינים, שזהו א' מהמצות הנוהגות בחג הסוכות. (והנה לכאורה פשוט דאי אפשר ללמוד הכל בדרשה אחת, והרי יש מסכת שלימה המלמדת דיני חג הסוכות, ויל"ע אי עדיף לדרוש "ראשי פרקים" בכל סוגי דינים או אם עדיף לדרוש ענין א' בעיון. הנה עכ"פ מבואר בלשון המ"ב הנ"ל ד"אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן", ומשמע דכל שדורש איזה הלכות הנוגעות למעשה דיוצאים יד"ח אף אם אינו מזכיר כל סוגי הלכות. והנה לפ"ז שפיר יש לן מקום לדרוש דין א' מדיני ד' מינים הנוגע למעשה).

ג

הנה דיני ד' מינים נוגעים אפילו לפני עשיית המצוה עצמה, דצריכים לדעת איזה סוג מינים לרכוש כדי לקיים בהם המצוה כשיגיע הזמן.

אלא דאפשר דזה אינו, דאפשר דאין צריך לרכוש ד' מינים כלל, וישתמש עם ד' מינים של חבריו (וגם לפ"ז דיני ד' מינים עדיין נוגעים לפני זמן המצוה, דעכ"פ "חבירו" צריך לדעת איזה סוגי מינים לרכוש, אבל הא מיהא דאין הדינים נוגעים לכל אחד לפני חג הסוכות), ואף דידוע שיש דינא ד"לכם", דהד' מינים צריכים להיות שלו, אבל חבריו יכול להקנות לו הד' מינים במתנה (וכאשר יתבאר לקמן בעז"ה), ויכול לצאת בהד' מינים שרכש חבריו.

אבל אין זה עצה כ"כ פשוטה מכמה טעמים.

(א') עי' בשו"ע או"ח סימן תרנ"ח ס"ט דאיתא וז"ל מה שנוהגים במקום שאין אתרוג מצוי שכל הקהל קונים אתרוג בשותפות, הטעם מפני שכיון שקנאוהו לצאת בו מסתמא הוי כאילו פירשו שכל הקהל נותנים חלקם לכל מי שנוטלו לצאת בו על מנת שיחזירוהו להם. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק ל"ט דאיתא וז"ל ואע"פ שכל זה הוא דין גמור מ"מ כיון שאין הכל יודעין להקנות לכן כתבו כמה אחרונים שמוטב לברך על שלו אם יש לו כל ד' מינים כשרים אע"פ שאינם מהודרים כמו של חבריו, ואם אין לו מוטב שיטול של חבריו הכשרים משיטול של הקהל כי י"א דבשל קהל לא יצא דשמא יש באחד מהם מי שאין בדעתו להקנות חלקו לחבריו ואף דלא קי"ל הכי מ"מ לכתחילה עדיף טפי ליטול של יחיד. עכ"ל. הרי מבואר דתמיד עדיף ליקח שלו מליטול של חבריו.

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רה

ועי' ברמ"א בסוף הסימן שם דאיתא וז"ל וכל אדם ישתדל ויהא זריז במצוה לקנות לו אתרוג ולולב לבד כדי לקיים המצוה כתקנה. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק מ"ב שכתב וז"ל המצוה כתקונה כי רוב העולם אינם יודעים להקנות לחביריהם. עכ"ל.

הרי מבואר במשנה ברורה בב' המקומות הנ"ל שהטעם דעדיף לרכש ד' מינים בעצמו הוא משום שיש חשש בהקנאת הד' מינים מחבירו.

(ב') גם מטעם אחר עדיף ליקח ד' מינים בעצמו, דהפוסקים מביאים מהזוה"ק בפ' תרומה קכ"ח ע"א דאיתא וזה"ל בגין דלא זכי בההוא עובדא כלל לאמשכא עליה רוחא דקודשא, אלא באגר שלים בספרא דחרשי דאוליף אשמדאי לשלמה מלכא, כל מאן דבעי לאשתדלא לאעברא מניה רוח מסאבא, ולאכפייא רוחא אחרא, ההוא עובדא דבעי לאשתדלא ביה, בעי למקני ליה באגר שלים, בכל מה דיבעון מניה בין זעיר בין רב, בגין דרוח מסאבא איהו אזדמן תדיר במגנא ובריקנייא, ואזדבן בלא אגרא, ואניס לבני נשא למשרי עליהו, ומפתי לון לדיירא עמהון בכמה פתויין, בכמה ארחין סטי לון לשוואה דיוריה עמהון. ורוח קודשא לאו הכי, אלא באגר שלים. עכ"ל.

ועי' בחיי אדם כלל ס"ח סט"ז דאיתא וז"ל תנאים שצריך לזהר בכל מצוה ומצוה וכו', שלא יעשה מצוה בחנם, אלא יקנה אותה בשכר שלם, כמו שכתוב ויאמר דוד לארונה כו' ולא אעלה עולות לה' חנם, ובזוהר מחמיר מאד בזה. עכ"ל.

ועי' בכף החיים סי' תנ"ד ס"ק ל"ט-מ' דאיתא וז"ל ועיין בזוה"ק פ' תרומה (קכ"ח ע"א) שכתב דאסור לקחת דבר מצוה בחנם בגין דלא זכי בההוא עובדא כלל לאמשכא עליה רוחא דקדשא אלא באגר שלים וכו' וכתב בשה"מ פ' עקב על האר"י ז"ל כשהיה קונה איזה מצוה כגון תפילין או אתרוג לא היה מקפיד לדעת כמה יתן במצוה ההיא אלא היה פורע כל מה שהיו שואלין אותו בפעם ראשונה והיה אומר למוכר הרי המעות לפניך קח כל מה שתמצא וכמ"ש בזוה"ק פ' תרומה. עכ"ל.

[ויש להנהגת האריז"ל רמז מיוחד במצות ד' מינים, דעי' במשלי פ"ח פ"י-פ"א דכתיב קחו מוסרי ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר, כי טובה חכמה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה, ועי' בילקוט שמעוני משלי פ"ח רמז תתק"מ דאיתא ד"א הרבה קיחות צויתי אתכם ולקחתם לכם ביום הראשון במקח ולא בגזל וכל חפצים לא ישוו בה. הרי מבואר ד"ולקחתם לולב" נכלל בהא דכתיב ד"קחו" ואיתא ד"וכל חפצים לא ישוו בה" ולכן אין להקפיד על כמה כסף משלם. ועי' במדרש רבה ויקרא פרשה ל' פסקה א' שמביא האי פסוק במשלי על הפסוק ולקחתם לכם].

רו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

(חנה) בענין הקפידה לשלם בעד ד' מינים ראוי לציין להא שראיתי בספר שלמי תודה חלק סוכות וז"ל ויש מקפידים לשלם מממונם דוקא, ולא ליקחו בחנם אף אם רוצים ליתן לו בחנם, ושמעתי מהרה"צ ר' דוד פרנקל ז"ל, ששימש אצל מרן החזו"א ועוד, שפעם אחת הביא אחד אתרוג למרן החזו"א וכן למרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל, והיו האתרוגים בתכלית הכשרות וההידור, ומאד שמחו בזה, וכששאלו אותו כמה צריך לשלם על כך אמר שחלילה לו לקחת מהם ממון ונותן להם האתרוג במתנה, החזו"א בשמעו זאת הפטיר ואמר לו אני מבין אותך ואת רצונך אבל על מצוה אני רוצה לשלם וזה האיש בשמעו כך לא היה יכול עוד לסרב מליטול המצוה, והגרי"ז כששמע שאינו רוצה לקחת ממון עבור האתרוג נחרד ואמר שאם כך תקח בחזרה את האתרוג מיד, כי חשש הגרי"ז שאינו נותן לו במתנה בלב שלם וא"כ אינו קונה האתרוג ויש בו חשש גזל וגם אינו שלכם וכשראה את חרדת הגרי"ז הסכים מיד לקבל מצוה עבור האתרוג. עכה"ל).

(ג') אולי יש עוד סיבה דעדיף ליקח ד' מינים לעצמו, דעי' עוד שם במדרש רבה ויקרא פרשה ל' פסקה ו' דאיתא ד"א ולקחתם לכם תני ר' חייא במקח ולא בגזל. ועי' בספר כפות תמרים על מס' סוכה דף מ"א ע"ב דאיתא וז"ל וראיתי בתשובות הרא"ש ריש כלל ל"ה אות ב' ד"ה וכי הוה דרשינן מיייתי שם תשובת ה"ר אביגדור וכתוב שם באמצע התשובה וז"ל דרשינן לכם לרבות השותפין דכל היכא דכתיב לכם בין יחידים בין רבים במשמע כדאיתא פ"ק דיומא דף י"א ע"ב בית השותפין מטמא בנגעים ופריך פשיטא ומהדר מהו דתימא ובא אשר לו הבית, לו ולא להם, משמע אי הוה כתוב להם שותפין בכלל, ה"ה לכם דכתיב אף שותפין במשמע, והני מילי שותפין שלקחוהו לשם מצוה דהא בלקיחה דמצוה הכתוב מדבר ועלה קאי לכם, אבל לקיחתו לסחור לחודיה לא מיקרי לכם אא"כ יכול לאכלו כדאמרינן בפרק יש נוחלין, ואם אינו יכול לאכלו אינו יוצא בו דבעיא שיהא כולו שלו והא ליכא כי החצי הוא של חבריו, ואי משום לכם דמשמע אף שותפין, הא אוקימנא בשותפין שלקחו למצוה וכו', יעו"ש באורך, ודברי ה"ר אביגדור תמוהים בעיני דרוצה לדרוש מן הפסוק דשותפין שקנו אתרוג לצאת בו יוצאים בו מדכתיב ולקחתם לכם ולא התיר הכתוב של שותפין אלא בשותפין שלקחוהו לצאת בו כדכתיב ולקחתם לכם ורוצה לפרש ולקחתם מלשון קניה ומקח דהרי אמר דבלקיחה דמצוה הכתוב מדבר ועלה קאי לכם אבל לקיחתו לסחורה לא מיקרי לכם, וזה ודאי אינו, דפי' ולקחתם אינו על הקניה אלא פירוש ולקחתם הוא על מצוה נטילת לולב, ולפי דברי ה"ר אביגדור דפי' ולקחתם הוא על הקניה א"כ עיקר המצוה דהיא נטילת לולב לא נזכרה בכתוב. עכ"ל. (ועי' בירושלמי במס' ערלה פ"א ה"א דאיתא תנינן ולקחתם לכם ולא מן המצוה תמן ולקחתם לכם בדמים לא מן המצוה).

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רז

הרי שיש צד ד"ולקחתם" הוא מלשון מקח. ולפ"ז אולי מבואר שעדיף "ליקח" ד' מינים לעצמו.

(ד') אפשר שיש עוד סיבה דעדיף ליקח ד' מינים לעצמו, דעיינן בבה"ג בריש הל' לולב דאיתא וז"ל דמייבינן למעבד הושענא ואתויי אתרוגא בחמשה עשר בתשרי וברוכי עלייהו שבעה יומי דכתיב דבר אל בני ישראל לאמר בחמשה עשר וגו' וכתיב בתריה ולקחתם לכם ביום הראשון מאי טעמא אמר רחמנא עיבידו הושענא בחג הסוכות תניא רבי אליעזר אומר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים כשם שארבעת מינין הללו אי אפשר להם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא גשמים ובההוא אגרא דטרחין ישראל ומייתו הושענא ואתרוגא ומברכין עליהו קמי הקב"ה מידכר לה ומחית להו מיטרא בעידניה. עכ"ל. הרי מבואר שיש ענין מיוחד לטרוח בהבאת הד' מינים. וי"ל דאם סומך על מתנה ע"מ להחזיר מחבירו אינו מקיים בזה ד"טרחין ישראל".

(ה') הנה יש עוד סיבה דעדיף ליקח ד' מינים לעצמו, דעיי"ש במ"ב שהזכיר עוד טעם להא דאיתא ברמ"א דכל אדם ישתדל ויהא זריז במצוה לקנות לו אתרוג ולולב לבד כדי לקיים המצוה כתקנה "ועוד לעשות הנענועים כהלכתן".

והנה עי' במס' ערכין דף ב ע"ב דאיתא הכל חייבין בלולב לאיתויי מאי לאיתויי קטן היודע לנענע דתנן קטן היודע לנענע חייב בלולב הכל חייבין בציצית לאיתויי מאי לאיתויי קטן היודע להתעטף דתניא קטן היודע להתעטף חייב בציצית הכל חייבין בתפילין לאיתויי מאי לאיתויי קטן היודע לשמור תפילין דתניא קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו תפילין. ועיי"ש בתוס' דאיתא וז"ל אביו לוקח לו תפילין וגבי ציצית לא נקט לישנא דלוקח דמסתמא טלית יש לו וגבי לולב נמי יכול לצאת בלולבו של אביו אי נמי משום דתפילין דמיהן יקרים שייך בהו לקיחה. עכ"ל. הרי לפי תירוצן קמא דתוס' מבואר דא"צ "ליקח" ד' מינים, דיכול להשתמש עם של חבירו. אבל יש להסתפק בכוונת התוס', האם רק בקטן כתבו דיכול לצאת בשל אביו משום דס"ל דקטן יוצא בלולב "שאול", או האם גם בגדול יכול לצאת בשל חבירו משום דיכול לקבלו ממנו במתנה ע"מ להחזיר.

ועכ"פ אפשר דאין דברי התוס' נוגעים להלכה, דעי' בשו"ע או"ח סימן תרנ"ז דאיתא וז"ל קטן היודע לנענע לולב כדינו, אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצות. עכ"ל. ולכאורה חזינן דלכתחילה יש לכל א' ליקח לולב לקטן ולא לסמוך על לולב של אביו. אבל יש לדחות, די"ל דקטן שאני דאם האב נותן הלולב להקטן, הקטן לא יהא יכול להקנותו בחזרה, וזה יגרום איזה בעיא כגון אם האב צריך לחנך עוד בנים עם הלולב או בחו"ל דהאב צריך שיהלולב יהא שלו ביו"ט

רח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שני. אבל כל זה דוחק מאד בלשון השו"ע, ולמעשה עיי"ש במ"ב דאיתא וז"ל וי"א דאם ידו משגת טוב יותר שיקנה לו לולב כדי שיעשה הנענועים כדינו בשעת הלל עם הצבור שזה טוב יותר ממה שיברך אח"כ. עכ"ל. ולפ"ז אין מקום לחלק בין גדול לקטן, וזהו עוד מקור דעדיף שכל גדול ירכש ד' מינים לעצמו.

הרי עכ"פ נתבאר ה' סיבות אפשריות דעדיף ליקח ד' מינים לעצמו ולא לסמוך על מתנה ע"מ להחזיר מחבירו:

א' משום חשש שאין חבירו יודע להקנות. ב' כדי שישלם בעד המצוה מחיר שלם. ג' כדי ש"יקח" המצוה. ד' כדי שיטרח בהבאת המצוה. ה' כדי שיעשה הנענועים כדין. [עיי' לקמן]. וא"כ לכתחילה דיני ד' מינים נוגעים לכל א' אפילו לפני עשיית המצוה, דיש לכל א' לדעת איזה סוג מינים לרכוש, ואין לו רק לסמוך על המינים של הרב וכיו"ב.

הנה ראוי לציין לעוד מקורות במפרשים לעצם הענין דעדיף לקנות ד' מינים לעצמו:

עיי' בספר מעשה רב אות רכ"ג דאיתא וז"ל לקנות אתרוג לעצמו ולא לסמוך על של הקהל ולדקדק היטב שיהיו הד' מינים כשרים ע"פ הדין. עכ"ל. [והיה אפשר לדייק מלשון זה שיש ענין מיוחד לקנות "אתרוג" יותר מאידך ג' מינים (וביאור אחד בזה היה דבשו"ת חו"י מבואר דיש "הידור מצוה" ליקח אתרוג לעצמו, ויש קפידה מיוחדת באתרוג שיהא מהודר), אבל י"ל דלית בזה דיוק, דעיי"ש בסי' תרנ"ח ס"ט דאיתא וז"ל מה שנוהגים במקום שאין אתרוג מצוי שכל הקהל קונים אתרוג בשותפות וכו', עכ"ל, הרי דהענין ד"של קהל" רק הוזכר לגבי אתרוג (דמשמע דהיה זמנים דרק אתרוג לא היה מצוי), ולזה ה"מעשה רב" אומר דאין לסמוך על אתרוג של הקהל אלא יש לקנות אתרוג לעצמו]. (הנה אם מדייקים בלשון הנ"ל, מבואר שיש "לקנות" אתרוג לעצמו, ולא רק סגי שיהא לו אתרוג לעצמו).

ועיי' בספר יסוד ושורש העבודה שער י"א פרק י"ד דאיתא וז"ל הנה בודאי אחיי וריעי מי שחננו השם יתעלה וספק בידו לקנות אתרוג לעצמו מוטל עליו החיוב לקנות אתרוג הכשר ומהודר ולולב ומיניו ולצאת בהם ידי חובתו. עכ"ל.

ועיי' בביאור הלכה בסוף סי' תרנ"ו דאיתא וז"ל שמצוה לכל אחד לקנות אתרוג לעצמו וכתב המגן אכרהם אם אין בידו אלא ה' סלעים וצריך לפדות בנו וליקח אתרוג יקנה אתרוג שזו מצוה עוברת וזו מצוה שאינה עוברת אכן אם יוכל לצאת באתרוג של אחר אף שמצוה לקנות משלו מכל מקום פדיון קודם בזה בכורי יעקב. עכ"ל.

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רמ

ואסיים בהבאת דברי ספר סדר היום וז"ל וצריך כל אדם להשתדל בעבודה הזאת ואל תהי קלה בעיניו שאחר שיש לה יחוד השם יתברך ואהבתו ראוי להחזיק בה, ואל יסמוך לומר עם הקהל אני נוטל כי היא סמיכה של הבל, כי לא נתקן לולב לקהל אלא שיטול אותו מי שאין לאל ידו משגת לקנות לולב לעצמו או שבא מן הדרך או שארעו איזה אונס ולא קנה לו לולב ואתרוג תנאי בית דין הוא שיועיל לו נטילתו בלולב הקהל אבל מי שבידו ספוק לקנות ולחבב המצוה ולהדר אותה לא ידחה אותה מעליו שהיא גדולה במאד מאד בכמות ובאיכות ומגיע לו תועלת רב אם לנפש אם לגופו אם לכל אנשי ביתו שניצולים מכל צרה ומכל גזירה רעה אם עושה אותה כתקנה, ועוד שאעפ"י שיטול לולב הקהל לא יוכל לנענע אלא פעם אחת לצאת ידי חובת מצוה אבל הנענועים האחרים בג' מקומות מן ההלל ולהקיף בו בזמן ההושענות איך יעשה. עכ"ל.

ד

הנה נתבאר דעדיף שכל א' ירכש ד' מינים לעצמו, וא"כ כל א' צריך לדעת איזה סוג מינים לרכש.

הנה לגבי האתרוג מצינו נידון מיוחד לגבי איזה סוג לרכש. דמחד גיסא יש קפידה מיוחדת שהאתרוג יהא מהודר. [עי' ביש"ש בב"ק דף ט ע"ב אות כ"ד דאיתא וז"ל ומסיק שליש מלגיו או שליש מלבר תיקו וכו' ודוקא גבי אתרוג שנאמר פרי עץ הדר א"כ לא נקרא הדור בשיעור הגרוע, אף שיוצא בו, אבל גבי שופר ודכוותיה אף כשיעור הגרוע שאין למטה ממנו, אין צריך להוסיף שליש, ומ"מ טוב להדר אחר נאה, משום אלי ואנוהו כדאיתא בברייתא. עכ"ל. הרי דס"ל דהדין דצריך להוסיף שליש להידור היינו דוקא באתרוג. ולכאורה כן משמע מפשטות דברי השו"ע באו"ח סי' תרנ"ו דאיתא וז"ל שצריך לחזור אחרי הדור מצוה בקניית האתרוג, אם קנה אתרוג שראוי לצאת בו בצמצום, כגון שהוא כביצה מצומצמת, ואח"כ מצא גדול ממנו, מצוה להוסיף עד שליש מלגיו בדמי הראשון, כדי להחליפו ביותר נאה, ויש מי שאומר שאם מוצא שני אתרוגים לקנות והאחד הדור מחבירו, יקח ההדר אם אין מייקרים אותו יותר משליש מלגיו בדמי חבירו. עכ"ל. והשו"ע לא כתב כל זה לגבי מצוה אחרית].

אבל מאידך גיסא ידוע מה דאיתא בספרי הפוסקים דעץ האתרוג הבלתי מורכב הוא חלש ואינו מאריך ימים, וגם תוארו ויפיו של פירותיו לפעמים אינם כמו האתרוג המורכב, ולכן הרבה ממגדלי האתרוגים בכל הדורות הרכיבו יחור ממין אתרוג על אילן אחר או הרכיבו עץ האתרוג על עץ אחר כדי לחזק עץ האתרוג או

רי אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

לשפר פירותיו. וא"כ לפעמים קניית אתרוג מהודר יכול להיות כרוך בקניית אתרוג שיכול להיות מורכב.

והנה מהו הדין אם האתרוג הוא מורכב. עיין במשנה ברורה בסימן תרמ"ח ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל וכו' ודע שהסכימו האחרונים דיש להחמיר לענין אתרוג המורכב אפילו בשאר ימים. עכ"ל.

ועיין בשו"ע או"ח סי' תרמ"ט ס"ה דאיתא וז"ל והפיסול שהוא משום עבודת כוכבים או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה או מפני שאינם מינם או שהם חסרים השיעור בין ביו"ט ראשון בין בשאר ימים פסול. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק מ"ו דאיתא וז"ל שאינם מינם כגון הדס שוטה בסימן תרמ"ו וצפצפה בסימן תרמ"ז ואתרוג המורכב. עכ"ל.

קרי מבואר במ"ב דאתרוג המורכב פסול למצות אתרוג בכל ימי החג. וא"כ יש באמת קושי מיוחד ברכישת אתרוג, דכנ"ל מחד גיסא יש להשתדל לרכוש אתרוג מהודר, אבל כנ"ל מאידך גיסא הרבה אתרוגים מהודרים הם מורכבים, ואם האתרוג הוא מורכב, הוא פסול. וא"כ באמת צריך לדעת איזה אתרוג לרכוש, דאין סתם להשתדל לרכוש המהודר ביותר, דאם עושה כן יכול להיות שהוא מרכש אתרוג פסול.

ה

הנה איך אפשר לדעת אם האתרוג אינו מורכב כדי לדעת איזה אתרוג לרכוש. והנה עיין במשנה ברורה שם בסימן תרמ"ח דאיתא וז"ל ויש ג' סימנים שנוכל להכיר אם הוא מורכב או לא (א) כי המורכב חלק ולא אתרוג בליטות קטנות בכל גופה וגובה להם (ב) המורכב העוקץ בולט ובאתרוג העוקץ שוקע (ג) כי תוך המורכב רחב והמוהל שלו הוא רב והקליפה הממוצעת (דהיינו בין קליפה עליונה שהיא דקה כגליד ובין התוך שהן חדרי הזרע עם קליפתן) דקה ובאתרוג הוא להיפך כי הקליפה עבה והתוך קצר והוא כמעט יבש [ובעולת שבת כתב עוד סימן שבאתרוג הגרעין זקוף לאורך האתרוג ובמורכב הגרעין מושכב לרוחב האתרוג ובבכורי יעקב כתב שבדק באתרוגים הרגילים אצלנו ושיש להם כל סימני אתרוג כשר שלפעמים הגרעינים שוכבים באורך ולפעמים ברוחב ע"ש וע"כ ע"י סימן זה א"א להבחין כלל] וכתב בתשובת חתם סופר חא"ח סימן קפ"ג אתרוגים שיש להם סימנים שמבחין דהיינו העוקץ שוקע ובליטות הרבה אין לחוש שמא ימצא בסימנים הפנימים היפך מזה ומשמע מזה דאם יש לו רק סימן אחד שמורה שהוא אתרוג והסימן השני מורה שהוא מורכב כגון שהוא חלק והעוקץ שלו שוקע יש להחמיר מספיקא וכ"כ במור וקציעה, אמנם בסימן

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו ריא

ר"ז מפקפק החת"ס מאוד בענין הסימנים אחרי שלא נזכרו בש"ס וכו' ועיין בבה"ל מה שכתבנו בשם הבכורי יעקב ולפי המבואר שם נראה דביעבד כשכבר קנה או שאין לו מקומות הידועים למוחזקים נראה דיוכל לסמוך על שתי סימנים שמבחוץ ולברך ג"כ וכמ"ש למעלה. עכ"ל.

ועיי"ש בביאור הלכה דאיתא וז"ל עיין במ"ב מה שכתבנו לענין אתרוגים המורכבים וזה לשון הבכורי יעקב זה פשוט שהאתרוגים הגדלים אצלנו במדינת אשכנז בגנות של שרים כולם מורכבים הם אבל אותם שבאים מאיטליא והם ספק מורכבים לכאורה יהיו כשרים אם א"א להכריע דניזיל בתר רובא ורוב האתרוגים שבעולם ידוע שאינם מורכבים אכן לדינא צ"ע ועכ"פ ספק מורכב אם אין לו אחר יטלו בלא ברכה עכ"ל ולענ"ד אפשר לומר דלהכי סמכו כמה פוסקים על הסימנים אף דאין ראייה כ"כ כמו שכתבו הפוסקים האחרונים משום דבצירוף רובא יש לסמוך ע"ז וע"כ אין למחות במי שסומך ע"ז ומברך כנלענ"ד. עכ"ל.

הרי מבואר למעשה בדברי החפץ חיים זי"ע דע"י הסימנים ורוב עכ"פ בדיעבד יכול לברך על אתרוג.

והנה כיון דהנידון דידן הוא "איזה אתרוג לרכש", לית לן לזה פתרון מדברים הנ"ל של המ"ב והביאור הלכה, דאנו רוצים לברר איזה אתרוג לרכש לכתחילה, והח"ח מסיק דרק בדיעבד יכול לסמוך על הסימנים ועל הרוב, וא"כ עדיין צ"ב איך אפשר לדעת אם האתרוג מורכב כדי לדעת איזה אתרוג לרכש.

ועוד אפילו לגבי בדיעבד אפשר דלית לן לזה פתרון מדברים הנ"ל של המ"ב והביאור הלכה, דהרי בין מצד הסימנים ובין מצד הרוב אפשר דאין דברי הח"ח נוגעים בזמנינו.

דהנה לענין הסימנים, עי' בס' כשרות ד' מינים עמ' קפ"א דאיתא וז"ל אע"פ שבספרי הפוסקים הוזכרו סימנים לחלק בין אתרוג מורכב לאינו מורכב מ"מ למעשה כבר כתבו הפוסקים שכיום אי אפשר לקבוע דבר זה ע"פ סימנים לא להכשיר ולא לפסול משום שתלוי באקלים מה גם שמגדלי האתרוגים המציאו שיטות הרכבה שאינן משנות את הסימנים כמבואר בתורת חסד או"ח סי' ל"ד. עכ"ל. ועי' בהליכות שלמה פ"י סי"ז דאיתא וז"ל ולשוואלים בענין חשש מורכבים היה רגיל לומר שהוא עצמו חתך כמה פעמים את האתרוגים אחר סוכות כדי לבדוק בסימניהם ונוכח לדעת שאין הסימנים מתאימים כלל אף באתרוגים המוחזקים אצלנו ביותר כבלתי מורכבים ולכן אין לקבוע על פי הסימנים כלל. עכ"ל.

ריב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ולענין הרוב עיין בספר שו"ת הלכות שם שהסתפק בזה וז"ל וכן הסומך על הסימנין אפי' לכתחלה ולברך אין למחות בידו לפי שרוב אתרוגים שבעולם ידוע שאינן מורכבים וצ"ע אם גם בזמנינו הוא כן. עכ"ל.

שו"ר בספר הל' חג בחג דאיתא וז"ל אתרוג שהוא ספק מורכב שלא נודע אודותיו אך לא יצאו עליו עוררין וכו' אם היו לו כל סימני אתרוג הניכרין בחוץ המברך עליו אין למחות בידו ובזמנינו ראה במקורות. עכ"ל. ועיי"ש במקורות שכתב צ"ע אם יש לסמוך עכ"ז בזמנינו וכמ"ש בתורת חסד סי' ל"ה שההרכבה נתחדש עד שאין שום היכר בין המורכב לאתרוג. עכ"ל. הרי מבואר כעצם הדברים הנ"ל דאם יש סימנים אז בעצם היה אפשר לברך כמוש"כ המ"ב, אבל בזמנינו שאי אפשר לסמוך על הסימנים נשאר בספק אם לברך.

עב"פ נמצא דעדיין צ"ב איך אפשר לדעת אם האתרוג אינו מורכב כדי לדעת איזה אתרוג לרכש.

ו

הנה עוד אופן לידע אם אין האתרוג מורכב הוא אם יש לו "כתב הכשר" (מסוג הכשר שהוא סומך עליו) שאין העץ מורכב.

אלא דדע דיתכן דעדיין לית בזה פתרון לידע איזה אתרוג לרכש. דהנה ידוע דבענין "אתרוג המורכב" יש ב' נידונים כלליים. חדא יש נידון האם האתרוג גדל באילן המורכב, ובזה הסכמת הפוסקים היא שהוא פסול וכו"ל. ושנית יש נידון האם האתרוג הוי תולדה מאילן המורכב, ובזה יש מחלוקת גדולה בין הפוסקים.

דבספר שערי תשובה סימן תרמ"ט איתא וז"ל ובספרי שו"ת בית אפרים סי' נ"ו הארכתי בענין זה והבאתי שם דברי מהר"מ אלשיך בתשובה ושאר פוסקים ותשובות המדברים בענין זה ונשאתי ונתתי בדבריהם באורך וברוחב בעזה"י והעליתי דאותן האתרוגים שמביאים עתה מאי קורפ"ו והם מהודרים ביותר אין לחוש להם מחשש מורכב לפי מה שהועד לפני שאין האילנות שם מורכבים ממש דהיינו שהאילן של לימון או מראנץ ובתוכו הורכב יחור מאילן אתרוג רק כל אילן האתרוג אחד הוא רק החשש הוא שמא גידול האילנות עתה מיחורים שלקחו ממורכבים וכו' וסיומא דפסקא הוא שהאתרוגים הבאים בזמנינו מאי קורפ"ו או ממקום אחר הידוע לנו שהוא ממקומות שבעלי גנות ופרדסים מגדלי אתרוגים למכור כו' ומכ"ש באתרוגים שמביאים לכאן שהדבר ידוע שאין בהם הרכבת מפרי אחר עתה רק גוף האילן הוא אילן אתרוג בלי שום גידול פרי אחר אף שי"ל שאפשר שנלקחו היחורים שנעשו האילנות מהם מאילנות המורכבים סלקנו מהם חשש מורכב לגמרי ומברכים עליהם

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו ריג

בלי פקפוק. עכ"ל. הרי דהבית אפרים סובר דרק אתרוג המורכב פסול ולא תולדת המורכב. (ועי' גם בשו"ת חלקת יואב או"ח סי' ל"ב סוף ענף ו').

אבל עי' בתורת ר' שמואל סלאנט סימן י"ב דאיתא וז"ל יש מערערים ואומרים כי הנטיעות (שמהם באים האילנות הבודקים) היו מאינם בדוקים (וא"כ נמצא דהאתרוגים על הני נטיעות הם בחשש "תולדת מורכב") ובזה הגאון ר"ז מרגליות מבראד ז"ל מכשירים, וכמה גאונים חולקים עליו בזה, הגאון בעל גט מקושר ז"ל בתשובת בגדי ישע והרה"ג ר' שמואל מביאליסטאק ז"ל וכמדומני שגם הגאון בעל בית מאיר ז"ל והגאון מוהר"ע אייגער ז"ל החמירו בזה, ואין מטרת מכתבי להאריך בזה הענין לדינא. עכ"ל. הרי שהרבה אחרונים חולקים על הבית אפרים ופוסלים תולדת המורכב, וכ"ה דעת החזו"א דאין לחלק בין מורכב לתולדת המורכב.

[**הנה** לכאורה היינו אומרים דמחלוקת זו תלוי' בהטעמים באחרונים לפסול אתרוג המורכב, דהלבוש כתב דאתרוג המורכב פסול משום שנעבדה בו עבירה, וא"כ היינו דוקא באתרוג המורכב עצמו, דאסור להרכיב ייחור של אתרוג על מין אחר, אבל לא בתולדת המורכב, דהא עיין בירושלמי כלאים פ"א ה"ד (דף ב ע"ב) דאיתא תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו ייחור והולך ונוטע במקום אחר, וכן נפסק בשו"ע יו"ד בסוף סי' רצ"ה וז"ל ומותר ליקח ענף מהמורכב ולנטעו במקום אחר. עכ"ל. וא"כ היכא שנוטל ייחור מאילן המורכב ונוטעו, האתרוגים שיוצאים מהאי ייחור לא נעבדו בהם עבירה, ואין סיבה לפוסלם לפי הלבוש. ועד"ז המהר"ם אלשיך כתב דאתרוג המורכב פסול משום דילדה שסיבכה בזקנה בטלה לגבי הזקנה וממילא יש להענף והפירות שעליו דין לימו"ן, וא"כ י"ל דרק אתרוג המורכב עצמו הוי בטלה להעץ של המין האחר ופסול, אבל לא תולדת המורכב. וכן לפי הכפו"ת שכתב דאתרוג המורכב פסול משום דאין טעם עץ ופריו שווים, אפשר די"ל דרק באתרוג המורכב עצמו יש חסרון זה משום דהעץ הוא ממין אחר, וממילא אין טעם הפרי וטעם העץ שווים, אבל בתולדת המורכב, אפשר דטעם הפרי וטעם הייחור שנטע שפיר הוו שווים. אבל בלשון המ"ב הנ"ל איתא "אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל", ולפ"ז בפשוטו אין לחלק בין מורכב לתולדת המורכב, דגם תולדת המורכב בא מפרי שאינו אתרוג. (אבל אפשר דגם להמג"א והמ"ב יש מקום לחלק בין מורכב לתולדת מורכב, דעיין בתשו' והנהגות ח"ד סי' קנ"ו דאיתא וז"ל והנה באתרוג המורכב יש שתי שיטות דעת זקני הבית אפרים זצ"ל שו"ת או"ח סימן נ"ו שרק בהרכבה ראשונה ממין אחר שהרכיבו האתרוג פסול אבל אם לקחו מהאתרוג המורכב ושוב הרכיבו ממנו לאחר אין בזה פסול מורכב, אבל דעת רבים מגדולי הפוסקים אינו כן ופסלו תולדותיהם ותולדות תולדותיהם עד עולם וכן העלה הגרע"א במכתב וכן הוא דעת

ריד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הגאון מצינץ זצ"ל ובחזו"א זצ"ל דאפילו אין בזה איסור הרכבה במורכב דמורכב פסול לאתרוג עיין מועו"ז ח"ו סימן ס' ושמעתי שהמומחים לחקלאות טוענים ע"פ המדע כדעת הבית אפרים הנ"ל ולדעתם ההרכבה השניה באילן אינו משנה באילן ובפרי כלל וכשנמצא מועיל בגידול ונגד מחלות וגם אז נשאר אתרוג טהור ומוכן דעת הבית אפרים דעם ההוספה דענף פסלינן אבל במקום אחר לא פעל בו ההרכבה לשנותו ולכן כשר אמנם אנו חוששים לדברי גאוני עולם זצ"ל שפסלו למצות אתרוג אפילו אחרי אלף שנה ואף שבמורכב דמורכב יש כל הסימנים כאינו מורכב ממש. עכ"ל. ולפי דבריו נמצא דאפילו להמג"א והמ"ב לכאן יש מקום לחלק בין מורכב לתולדת מורכב. וצע"ע בזה. ע"י לקמן].

עכ"פ, לפ"ז יש להעיר דהאי "הכשר" הנ"ל רק מודיע שאין העץ מורכב, אבל עדיין אפשר דהאתרוג הוא "תולדת מורכב", והרבה פוסלים וכנ"ל.

וראיתי האי הערה בענין אתרוג עם "הכשר" בס' מועו"ז ח"ו סי' ס' וז"ל באתי במק"א שהאתרוגים הנפוצים היום בשוק בהכשר וכו' שאינם מורכבים אף אלו נטעו במקומות שונים בארץ מקורם מחדרה ומקודם אסרום אחר כך התירו ושוורש ההיתר בסימני העץ וכפי הנראה סמכו בזה שאינו מורכב ודי בכך אבל רבים המחמירים בזה וכן שמעתי שרבינו החזו"א זצ"ל נפגש עם בעל הפרדס עצים הללו שהכשירו וכשיצא אמר שפסולין ואין לברך עליהם והיינו טעמא שפסול מורכב תוך מורכב לעולמים וכמ"ש וכו' אמנם אם כי גדולים אלו אסרום (היכא שיש חשש תולדת מורכב) ומהאי טעמא רבים נמנעים לברך בשום אופן על אתרוגים כהנ"ל טענו לפני כמה גדולי ישראל שבשום אופן אי אפשר להאמין שבית ישראל אף המהדרין ומדקדקין להכשר אינם יוצאין המצוה ורק מיעוט שאינו מצוי שמהדרין לשתיל מיוחד מקיימין מצות ד' מינים וע"כ כהלכתא בלא טעמא אמרו שיוצאין ובחזקת כשרות קאי והדברים הגיעו לידי כך שהגה"ק האלפאנדרי זצ"ל הורה שלימון ממש כשר ג"כ לאתרוג רק כנראה חזר בו, ולענ"ד יש יסוד גדול לשיטת זקני הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות זצ"ל שמורכב למורכב כשר ועל סמך זה הכשירו האתרוגים ויש להוסיף עוד על ההכשר כאלו הרבה שלפי שיטה זאת כשרים ובית ישראל יוצאין האי מצוה ואם כי לא לידי ודכוותי להכריע במחלוקת מאורי העולם וכו' ובכ"ז די ללמוד זכות לבד על בית ישראל שנהגו בהכשר אף שלדברינו הוא מורכב במורכב ושמענו על צדיקים מפורסמים וקדושי עליון שנהגו להקל בזה ולדבריהם כך נהגו גם אבותיהם ואין להרהר וכו' רק נראה שבעיקר ע"כ סומכין דמורכב במורכב כשר ויש לזה יסוד בהלכה וכמ"ש וכו', ולכן אף שצריך להשתדל ולהדר כדברי גדולי הפוסקים שאסרו מורכב במורכב מצאנו סמך למקילים בזה וכבר כתבתי לו שאין חלקי עם המתירין במצוה חביבה זאת ובפרט שמעיקר רמזי המצוה שהבאנו ראוי

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רטו

לדקדק שכולו תולדותיו ותולדות תולדותיו כולו אתרוג טהור לבד דוקא וכמ"ש לעיל אמנם זכור דבר זה שלפי דעתי האתרוגים וכו' בהכשר כאן אף שאינם מורכבים שיש ע"ז סימנים בהעץ היינו שאינם מורכבים אבל עדיין נשאר בהו החשש שהם תולדות מורכב שפסול לכמה מגדולי הפוסקים שהבאנו רק הבאנו לעיל לימוד זכות למקילין כהפוסקים שמכשירין בזה. עכ"ל.

הנה לפ"ז נמצא דאף אם "יש על מי לסמוך" לרכש אתרוג עם א' מהני הכשרים, אבל יש בזה מחלוקת הפוסקים, ואפשר דלא כדאי לרכש אתרוג זה.

ז

ויש להוסיף בזה, דאחד הטעמים שהיינו רוצים לרכש אתרוג עם הכשר הנ"ל היינו היכא שהאתרוג הוא מהודר מאד, דבזה היינו אומרים דכיון דהאתרוג הוא כ"כ מהודר (ויש באתרוג קפידה מיוחדת להיות מהודר וכנ"ל), ויש על מי לסמוך לגבי הדין מורכב א"כ כדאי לרכש האי אתרוג ולא להחמיר כ"כ לגבי הדין מורכב. אבל דע דעיינן בביאור הלכה בסימן תרנו ד"ה אם דאיתא וז"ל ומ"מ באתרוג או לולב שיש בו חשש פסול [וה"ה בכל המצות כה"ג] שתלוי בפלוגתא דרבוותא אף שהלכה דכשר מכ"מ י"ל דבזה לכו"ע צריך לקיים הידור מצוה עד שליש לקנות אחר לצאת כל הדיעות. עכ"ל. הרי דמדיני הידור גופא יש להשתדל לרכש אתרוג שהוא כשר לכל הדעות. וא"כ שפיר יש מקום להשתדל לרכש אתרוג דלית בו חשש תולדת המורכב.

ח

אבל צ"ב איך אפשר לרכש אתרוג דלית בו חשש תולדת המורכב, הרי אם הסימנים לא מועילים, והכשר שהעץ לא מורכב לא מועיל, מהו העצה לזה. (ולכאורה ידיעה ע"פ רוח"ק ג"כ אינה עצה, דיש לטעון דלגבי עשיית מצוות אמרינן "לא בשמים היא", ואין ליזיל בתר "רוח הקודש" כדי לדעת איזה אתרוג כשר למצוה. ע"ע בזה. אבל שו"ר באבני נזר חו"מ סימן קט"ו דאיתא וז"ל והנה שמעתי שהרבי מלובלין זצוקלה"ה שיבח הקורפי וזה היה עמוד גדול לסמוך כי מסתמא צפה ברוח קדשו שאינם מורכבים ובוודאי העולם סומכים עליו וע"כ יוצאים לכתחילה בהקורפו אולם זאת שמעתי בבירור שמה שחסידי פולין אינם נוהרים באיסור חדש נצמח מחמת כי בבית הרבי מלובלין זצלה"ה היו נותנים על השלחן כוסמת של חדש כי הרבי אמר מאחר שזקנו הב"ח התיר אין לו לחוש, וע"כ יוכל להיות שע"כ לא חשש הרבי מלובלין זצלה"ה ג"כ לחשש מורכב מאחר שהב"ח התיר בתשובה המורכבים שמראה אתרוג היינו שמרכיב ענף אילן אתרוג בתוך אילן לימוני ואף שיש בו ריח לימוני ואם זה הי' טעמו מן הדין עלינו לחוש לשיטת רוב אחרונים

רמז אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

החולקים על הב"ח בזה. עכ"ל. הרי מדויק דס"ל דרוה"ק כן היה מועיל לזה. אבל כיון דעסקינן ברכישת אתרוג ע"י כל אחד, פשיטא דאין רוה"ק עצה, דלית ל"ל כל אחד" רוה"ק).

והנה עיין בהרבה מפרשים שייסדו ד"אזלינן בתר המסורה", לדוגמא, עי' בשו"ת חתם סופר חלק או"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל נידון אתרוגים הבאים מאיים חדשים אשר לא הורגלו להביא משם, אם יש לסמוך אבדיקת סימנים וכו' כבר כתבתי וכו' כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרו בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת [חולין ס"ג ע"ב], על כן אותן וכו' שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבותינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח וכו' הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן וכו', אבל הבאים בודאי מאיים אחרים, אפילו יש להם אותן הסימנים אין רא"י שאינם מורכבים. עכ"ל.

ועי' בספר תורת רבינו שמואל סלאנט ז"ל שהובא שם מכתב שר"ש סלאנט כתב לרי"א מקוונא ז"ל והתם איתא וז"ל והוא סותר מאתרוגים הכשרים בלי שום חשש ופקפוק כלל הבאים מסביבות צפת מהגנות אם-אל-פחם וכדומה המוחזקים משנות דור ודור מזמן מרן הרב בית יוסף וחביריו אשר היו בצפת כי הם כשרים בלי שום פקפוק. עכ"ל.

ועיין בספר מסורת האתרוג עמ' מ"ה שהובא פסק דין מב"ד שעשו בדיקה באילנות ע"י מומחים לראות אם הם מורכבים, ובתוה"ד איתא וז"ל והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב (דהיינו אולי הם "תולדת מורכב") ובדבר הזה אין שום סימן להכירו, ועל זה יישבנו ועיינו ע"פ דתוה"ק והסכמנו אשר ע"פ הדין אין לחוש לזה כלל כי אם באנו לחוש לזה לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם, עכ"ל, ועיי"ש שהסביר שאין הני דברים מוסכמים, שיש לחלק בין מקום שנמצאו אילנות מורכבים למקום שלא נמצאו אילנות מורכבים כלל, דמקום שנמצאו מורכבים אז שפיר יש לחשוש גם לתולדת מורכב, אבל במקום שלא נמצאו מורכבים כלל (כמו המקומות שהזכיר ר"ש מסלאנט) ויש להו מסורה על המקום הזה שלא נמצאו מורכבים, בזה המסורה קובעת ולכן אין צריך לחשוש לתולדת מורכב.

וי"ל דזהו הבסיס של "אתרוגי חזון איש", דהחזו"א לקח האתרוגים שלו מא' מהני מקומות שיש בהו מסורת מדור דור שאתרוגיהם לא היו מורכבים, ומאתרוגים אלו יצאו כל האתרוגי חזו"א.

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו ריז

ט

נמצא שבזה"ז יש ב' עצות איך לידע שאתרוג אינו מורכב כדי לרכשו למצוה בסוכות. חדא, לסמוך על הכשר שאין העץ מורכב, ובזה עדיין לא נסתלק החשש דתולדת מורכב וכו"ל. שנית, לרכש אתרוג הבא ממקום שיש לו מסורה שלא הרכיבו האתרוגים מדור דור, ובזה"ז יש הכשרים שמכשירים שמקור האתרוג הוא מא' מהני מקומות כגון ההכשרים על "אתרוגי החזון איש המיוחסים".

והנה יל"ע איך סובר רבינו המשנה ברורה בהאי מחלוקת, דהא ראינו דאפילו המ"ב רק סמך על סימנים ורוב בדיעבד, ויל"ע מהו שיטתו לענין רכישת אתרוג לכתחילה.

והנה עיי"ש בסי' תרמ"ח דאחרי שהביא הדברים הנ"ל בענין הסימנים כתב וז"ל אמנם בסימן ר"ז מפקפק הח"ס מאוד בענין הסימנים אחרי שלא נזכרו בש"ס ודעתו דלמעשה אין לסמוך על סימנים כלל להקל ודינן של אתרוגים כדין עוף טהור דנאכל במסורת דהיינו שאותו המקום יהיה מוחזק מימים קדמונים שאתרוגיהם אינם מורכבים ומסיים שם העולה מזה כל האתרוגים וכו' אין ליקח בלי כתב הכשר שידוע המעיד שאינם מהמורכבים ואין לסמוך על הסימנים וכו' וכעין זה כתב ג"כ בספר שנות חיים בסי' ע"ר ע"ש וכו' אכן באמת אודות כתב ההכשר יש ג"כ הרבה לדקדק (א) שצריך למצוא אנשים שיכירו היטב חתימת המעיד או עכ"פ שהסוחר עצמו יכיר כתב ההכשר והוא יהיה מוחזק לנו בכשרות (ב) על האתרוגים שאינם מוחזקים מכבר בכשרות להעיד שאינם מורכבים לזה אין להאמין להמעיד רק אם הוא מוחזק בכשרות וצריך שיהיה ירא שמים לדקדק דאולי מטעי קטעי ובפרט במלאכת הנטיעה, גם מצוי עוד כמה רמיות בענין זה שהוא מניח כתב ההכשר על תיבה אחת והסוחר כשמוכר אותו קעסטיל מניח הכתב על קעסטיל אחר וע"כ יש לדקדק לקנות מאיש נאמן, ואם מוצא לקנות אתרוג מאיזה מקומות הידועים מעולם ומוחזקים שאינם מורכבים יותר טוב לקנות מהם. עכ"ל.

הנה לכאורה מבואר מדברי המ"ב דס"ל דמעיקר הדין יכול לסמוך על סוג הכשר הנ"ל שרק מעיד שאין אתרוגים אלו מהמורכבים, אבל "יותר טוב" לקנות ממקום שיש לו מסורה שלא הרכיבו מעולם. וזה מובן מאד ע"פ כל הנתבאר. (וצע"ע בזה בלשון המ"ב).

י

הנה הזכרנו ד' סיבות אפשריות דעדיף לקנות ד' מינים לעצמו ולא לסמוך על קבלת מתנה ע"מ להחזיר משל חבירו. והנה ע"פ הנתבאר אפשר שיש נפק"מ בין הני ד' סיבות.

ריח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

ובחקרם, עיי"ש במ"ב בתו"ד דאיתא וז"ל אך ביו"ט שני שהוא דרבנן יש לסמוך על הסימנים אף למאל דס"ל דגם ביו"ט ב' פסול מורכב ע"ש. עכ"ל. ומבואר מזה דאף דגם בשאר ימים אתרוג המורכב פסול וכנ"ל, אבל יש בזה יותר מקום להקל בשאר ימים כיון דהוא דין דרבנן בשאר ימים.

והנה לענין הא שכתב דבשאר ימים יכול לסמוך על הסימנים אפשר דבזמנינו זה אינו, דהא ראינו שהפוסקים כתבו דבזמנינו הסימנים לא מעלים ולא מורידים. וצ"ע לדינא.

(שו"ר בספר הלכות חג בחג דאיתא וז"ל ואם היו לו כל סימני אתרוג הניכרין בחוץ וכו' המברך עליו אין למחות בידו ובזמננו ראה במקורות ומיו"ט שני ואילך בודאי יש לסמוך על הסימנים אף לענין ברכה. עכ"ל. ועע"ש דאיתא וז"ל צ"ע אם יש לסמוך עכ"ז בזמנינו וכמ"ש בתורת חסד סי' ל"ה שההרכבה נתחדש עד שאין שום היכר בין המורכב לאתרוג וכש"כ בזמנינו דצ"ע אם שייך כלל לסמוך על סימנים ואמנם כ"ז ביום הא' אבל בשאר הימים שהוא דרבנן כ' במ"ב או' ס"ה בשם הגרש"ק זצ"ל בשנות חיים דודאי אפשר לסמוך על הסימנים בספק מורכב ולברך דספק דרבנן ולקולא ונראה דאף בזמנינו אין חלוק בזה. עכ"ל. הרי מבואר דס"ל דגם בזה"ז יש לסמוך על הסימנים בשאר ימים).

והנה אפילו אם אי אפשר לסמוך על הסימנים בזה"ז בשאר ימים, אפשר דיש ללמוד מדברי המ"ב להקל בעוד נידונים בשאר ימים, כגון להקל בשאר ימים בתולדת המורכב.

והנה לפ"ז י"ל דאם הסיבה לרכוש ד' מינים לעצמו הוא מחמת הנענועים אפשר שיש מקום לחלק בין האתרוג שנוטל בשעת עיקר הנטילה להאתרוג שנוטל להנענועים (בפרט בשעת ההלל אחרי שכבר נענע בשעת הברכה), דמצד הנענועים (וההקפות) אפשר דהיה סגי לרכוש אתרוג עם הכשר שאין העץ מורכב, ובשעת הנטילה לקבל מתנה ע"מ להחזיר מחבירו שרכש אתרוג עם מסורה, ואח"כ להלל וההקפות ישתמש עם האתרוג שלו לכתחילה. [ואף אם יש מעלה להשתמש עם אותו אתרוג להלל ולהקפות שהשתמש בו בשעת הנטילה, עדיין יכול לנהוג כהנ"ל דהא יכול ליטול אתרוג שלו קודם ואח"כ יטול אתרוג המיוחס של חבירו (וכמו שמוכח מהנהגת הגר"ח מבריסק ז"ל דלית בזה הפסק בין הברכה לנטילת האתרוג המיוחס)].

(שו"ר בס' נטעי גבריאל הל' ארבעה מינים עמ' ק"א דאיתא וז"ל אם אין לו רק אתרוג ספק מורכב יש להורות שרשאי ליטלו להלל והושענות. עכ"ל).

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רימ

אבל כל זה הוא אם הסיבה לרכש ד' מינים לעצמו הוא מחמת הנענועים, אבל לפי אידך צדדים הנ"ל דהסיבה לזה קשורה לעצם המצוה, א"כ יש יותר מקום להחמיר כנ"ל ולהקפיד לרכש אתרוג שיש לו מסורה ולא לסמוך בזה על מתנה ע"מ להחזיר מחבירו, וזהו גופא הידור מצוה וכנ"ל.

יא

עוד נפק"מ בין הסיבות הנ"ל יכול להיות בציור שאחרי כל ההשתדלות להשיג אתרוג מהודר שאינו מורכב, הוא בא לביהכנ"ס ורואה שיש לחבירו אתרוג יותר מהודר עם סוג הכשר שמאשר שהאתרוג בא ממקום שיש לו מסורה, האם עדיף לברך על שלו או האם עדיף לברך על של חבירו (אם חבירו מסכים ליתן לו מתנה ע"מ להחזיר). והנה לפי כל הד' סיבות הנ"ל יש לדון בזה בצדדים שונים.

(א') הנה אם הסיבה דעדיף לקנות ד' מינים בעצמו הוא משום שיש חששות בהקנאת האתרוג ע"י חבירו, א"כ זהו פשוט דאף אם יברך על של חבירו היותר מהודר דעדיין יש לו ליטול שלו מחמת הני חששות, והספק הוא האם יש חשש "הפסק" בין הברכה לנטילת אתרוג שלו כשנוטל אתרוג של חבירו. [אפשר שזה תלוי במחלוקת המפרשים, דע"י בס' מקראי קודש סוכות ח"ב סי' ט' דאיתא וז"ל הגרשי"ז אמר בשם הגאון הגר"ח סולובייצקי בעובדא דידי' שהיה לו ב' אתרוגים א' מא"י ודאי כשר והשני מקורפו מהודר אבל ספק פסול, והעלה לברך על ספק פסול ואח"כ זה שהוא ודאי כשר, דאל"כ לא יהא מקיים מצות הידור מצוה, כי הידור בלא מצוה אינו כלום, ואני הערתי מרש"י עירובין (דף נ ע"א ד"ה והרי מעשר בהמה) ולבי אומר דאינו מברך על התנופה ועל הסמיכה דלא ליהוי ברכה לבטלה משום דכל א' ספק, ואי להאמור הרי יכול לעשות תנופה לזה ותנופה לזה ויהא ודאי מצוה ולמה לא יברך אלא ודאי דחשיב הפסק. עכ"ל. עע"ש, וע"י בספר מועדים וזמנים ח"ב סי' קי"ח].

(ב'-ד') הנה אם הסיבה דעדיף לקנות ד' מינים בעצמו הוא כדי שישלם מחיר שלם בשביל האתרוג או כדי ש"יקח" המצוה או שיטרח בעד הבאת המצוה, א"כ צריך לדון מה עדיף, הני סיבות או אתרוג יותר מהודר. (אפשר שיש בזה מחלוקת אחרונים, דע"י בשו"ת חכם צבי סוף סי' מ"ה דאיתא וז"ל אם כבר לקח האתרוג שאינו מהודר בידו לברך ועד שלא בירך הביאו לו בחנם אתרוג יפה שאין כמוהו ונתנוהו לו במתנה לפי דבריו לא יברך כי אם על הראשון שאינו מהודר, ודבר זה נשתקע ולא נאמר, והדבר ברור דבין באתרוג בין בנרות חנוכה ובכל המצות שבעולם מברך על היפה והמהודר ויוצא בו יד"ח אף שבא באחרונה. עכ"ל. אבל ע"י בשו"ת תורה לשמה להבין איש חי סי' נ' דאיתא להיפך וז"ל כי ע"פ דברי זוה"ק הנז'

רכ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שהפליג בשבת המצוה שאדם קונה בממון עד שאמר בדרך ההפלגה בזה"ל אבל אשתדלותא דקב"ה דקיימא בעובדא אסיר לנטלא ליה למגנא ובריקנייא וכו' הנה מזה יש לנו ללמוד ענין אחר שאם האדם קנה אתרוג כשר קודם יו"ט כדי ליטול אותו ביו"ט ואח"כ שלחו לו במתנה חלוטה אתרוג אחר מעיר אחרת ונעשה אצלו שנים, לא יברך הוא אלא על אתרוג שקנה בדמים ואע"פ שאתרוג הב' שבא לו במתנה הוא הדור יותר ומשובח מאד וארז"ל הדור מצוה עד שליש עכ"ז יתרון זה שיש באתרוג שקנה בדמים הוא עדיף טפי ויברך עליו אך מאחר שאתרוג הב' הוא הדור הרבה יטלנו אחריו ויעשה בו נענועים ועכ"ז הנענועים של ההלל והקפות יעשה באותו שקנה בדמים. עכ"ל).

(ה') ואם הסיבה דעדיף לקנות ד' מינים בעצמו הוא כדי לעשות הנענועים בשעת ההלל, א"כ יש לחקור מה עדיף אתרוג יותר מהודר או ההידור לעשות הנענועים בהלל עם אותו אתרוג שבירך עליו.

יב

הנה הזכרנו האפשרות המפורסמת לקבל אתרוג מחבירו במתנה ע"מ להחזיר אפילו ביו"ט. והנה יש לעיין בהאי אפשרות, ובהקדם, דהנה בלשון המשנה ברורה שראינו בתחילת דברינו איתא וכן בשבת שובה לדרוש לפנייהם הלכות יוה"כ וחג הסוכות לבד מה שדורש מענין התשובה אבל אם יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן. עכ"ל. ולכאורה מבואר דלא סגי רק לדרוש בדיני חג הסוכות הנ"ל אלא צריך גם לדרוש בהלכות הנוגעות ליוה"כ"פ.

והנה עיין בשו"ע או"ח סימן תרי"א ס"ב דאיתא וז"ל כל מלאכה שחייבים עליה בשבת, חייבים עליה ביום הכיפורים, וכל שבשבת פטור אבל אסור, גם ביה"כ כן אלא שבשבת זדונו בסקילה, ויום הכיפורים זדונו בכרת, וכל שאסור לטלטלו בשבת אסור לטלטלו ביום כיפור, והתירו לקנב ירק ולפצוע אגוזים מן המנחה ולמעלה, כשחל בחול, והאידנא נהגו לאסור. עכ"ל. [ועיי"ש במ"ב ס"ק ד' דאיתא וז"ל וגם האידנא דאינו נוהג דיני נפשות מ"מ נפק"מ לענין קים ליה בדרבה מיניה דהחובל בחבירו בשבת כיון דהיה מחויב מיתה בידי אדם פטור מתשלומין ואפילו בחובל בשוגג וכדמבואר בחו"מ סימן תכ"ט משא"כ ביוה"כ שאין בו רק כרת. עכ"ל].

והנה א' מהדברים שאסור בשבת וביוה"כ"פ וביו"ט הוא עשיית מקח וממכר. והאי איסור נלמד מהפסוקים בספר ישעי' שמהוים ההפטרה בשחרית ביוה"כ"פ.

והנה עי' בשו"ע או"ח סי' ש"ו ס"ד דאיתא וז"ל מחשיכין על התחום לעשות צרכי כלה או צרכי מת להביא לו ארון ותכריכין ויכול לומר לחבירו שיחשיך כדי

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רכא

שיביא לו, ויכול לומר לו לך למקום פלוני למחר ואם לא מצאת במקום פלוני לך למקום פלוני, לא מצאת במנה קח במאתים, ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח, כלומר שלא יאמר לו סך ידוע שלא להוסיף עליו, וכן אם לקח ממנו בשמונה, לא יאמר תן לי עוד בשנים ואהיה חייב לך עשרה, הג"ה ואם א"א לו א"כ יזכור לו סכום מקח, מותר בכל ענין דהא צרכי מצוה הוא (הגמ"ר פ"ה), ויש אוסרים בכל ענין, וכן עיקר (ב"י בשם הר"ן ומרדכי פ' כירה והג"מ פ"א ופכ"ו). עכ"ל.

ועי' במ"ב ס"ק י"ד דאיתא וז"ל בכל ענין אסכום מקח קאי דס"ל דכיון דהוא דרך מקח וממכר ממש לא התירו בשום גווני אפילו לצורך מצוה. עכ"ל. הרי מבואר דדרך מקח וממכר ממש אסור אפילו לצורך מצוה.

ועיי"ש בס"ק ל"ג דאיתא וז"ל לקנות שופר או אתרוג ביו"ט מן המוכר אתרוגים אסור. עכ"ל. הרי שוב מבואר דדרך מקח וממכר ממש אסור אפילו לצורך מצוה.

ועע"ש בס"ק ל"ג דאיתא וז"ל והנה מקח וממכר אחד בפה ואחד במסירה אסור גזירה שמא יבוא לכתיבה וגם אסור ליתן מתנה לחבירו דדמי למקח וממכר שהרי יוצא מרשותו אלא דבמתנה מותר כשהוא לצורך שבת ויו"ט כמש"כ סימן שכ"ג ס"ז וכן לצורך מצוה. עכ"ל. הרי מבואר דרך מקח וממכר ממש אסור לצורך מצוה, אבל ליתן מתנה מותר כשהוא לצורך שבת ויו"ט או לצורך מצוה. (המקור הנ"ל דמותר ליתן מתנה לצורך שבת הוא מהא דאיתא בסי' שכ"ג ס"ז וז"ל מותר להטביל כלי חדש הטעון טבילה, ויש אוסרים, וירא שמים יצא את כולם ויתן הכלי לא"י במתנה ויחזור וישאלנו ממנו, ואין צריך טבילה. עכ"ל).

ועי' במ"ב סימן תמ"ד ס"ק כ' דאיתא וז"ל אם יש לו חמץ הרבה בחדר מיוחד ושכח למכור אותו בע"ש צריך ליתנו במתנה לנכרי וכו' ואף שאסור ליתן מתנה בשבת לצורך מצוה מותר ואם ירא ליתן במתנה שמא לא יחזירו לו יש מהאחרונים שמצדדים דיכול גם למכור לעכו"ם ולא מיקרי מקח וממכר בשבת כיון שאינו עושה אלא להנצל מאיסור חמץ אבל כמה אחרונים חולקים ע"ז ודעתם דמכירה אסור בכל גווני אפילו אינו לוקח מעות ממנו כלל אלא קוצץ עמו סכום המקח או מוכרו לו כשער שבשוק בלי קציצת סכום המקח ומקנה לו החמץ באחד מדרכי הקניה אע"פ שמכירה זו היא לצורך מצות ביעור חמץ לא התירו חכמים בשבת מקח וממכר גמור אפילו לצורך מצוה. עכ"ל. הרי ששוב חילק בין מתנה למכר.

והנה עיין בשו"ע סי' תרנ"ח דאיתא וז"ל אין אדם יוצא ידי חובתו ביום ראשון בלולב של חבירו שהשאלו דבעינן לכם וכו' ואם נתנו לו במתנה מותר, נתנו לו על מנת להחזירו הרי זה יוצא בו ידי חובתו ומחזירו שמתנה על מנת להחזיר

רכב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שמה מתנה וכו' נתנו לו סתם הוי כאילו אמר לו על מנת שתחזירוהו לי וכו' ואם לא החזירו לא יצא, הג"ה וצריך לחזור וליתנו לבעליו במתנה, כדי שיהיה של בעלים ויצאו בו וכו', שותפים שקנו לולב או אתרוג בשותפות אין אחד מהם יוצא בו ידי חובתו ביום הראשון עד שיתן לו חלקו במתנה וכו' האחים שקנו אתרוגים מתפיסת הבית ונטל אחד מהם אתרוג ויצא בו אם יכול לאוכלו ואין האחים מקפידים בכך יצא ואם היו מקפידים לא יצא עד שיתנו לו חלקם במתנה וכו' מה שנוהגים במקום שאין אתרוג מצוי שכל הקהל קונים אתרוג בשותפות הטעם מפני שכיון שקנאוהו לצאת בו מסתמא הוי כאילו פירשו שכל הקהל נותנים חלקם לכל מי שנוטלו לצאת בו על מנת שיחזירוהו להם. עכ"ל. הרי מבואר בכל אורך הסימן דמותר ליתן ד' מינים במתנה ביו"ט, ולית בזה איסור הקנאת מתנה ביו"ט. ולכאורה היינו משום דמותר ליתן מתנה לצורך מצוה. (והכא אפשר דגם איכא ההיתר ד"לצורך יום טוב" דאפשר דמצות ד' מינים חשיב צורך יו"ט דסוכות).

וב"ה להדיא במרדכי על מס' ביצה אות תרע"ו וז"ל מקנה קמחו לאחרים ובה"ג התירו להקנות ביו"ט משום מצוה וכן לולב ואתרוג יוצאין בהן כל העם ע"י מתנה ע"מ להחזיר. עכ"ל.

ועיין בספר בכורי יעקב בסי' תרנ"ח ס"ק כ"ז דאיתא וז"ל ליתן לחבירו אתרוג במתנה גמורה שלא ע"מ להחזיר ביו"ט ראשון נראה שם בפירוש דשרי, שהרי התיר וכו' מרדכי ליתן מתנה וכו' לצורך מצוה וכו' כל שכן דבאתרוג מותר דתרווייהו איכא לצורך יו"ט שהרי אינו יוצא בשאול וגם לצורך מצוה, ורק במכר מכירה גמורה אסור, ודלא כמו שראיתי בספר המקנה (קדושין דף ו' ד"ה בא"ד וי"ל) שכתב בשם המג"א דליתן אתרוג במתנה שלא ע"מ להחזיר אסור ביו"ט דזה אינו דהמג"א לא כתב כן רק לענין מכר ובודאי חמיר מכר ממתנה שהרי מקח וממכר אפילו לצורך שבת ויו"ט ולצורך מצוה אסור ואילו מתנה שרי. עכ"ל. הרי מבואר דמותר ליתן ד' מינים במתנה גמורה משום צורך מצוה. (וגם מבואר מדבריו כנ"ל דד' מינים גם חשיבי צורך יו"ט).

הנה ע"פ כל הני יסודות יל"ע מהו הדין אם א' כבר השיג אתרוג עם סימנים ועם הכשר הנ"ל, ועתה ביוהכ"פ (או בסוכות עצמה) יש לו הזדמנות עוברת להשיג אתרוג עם מסורה, האם זה נקרא "צורך" מצוה, ויהא מותר לרכשו, או האם זה לא נקרא "צורך" מצוה כיון דמעיקר הדין אפשר דסגי בהאתרוג עם סימנים והכשר שאינו מורכב. (ויש בזה ספק מיוחד כשיו"ט ראשון דסוכות חל בשבת).

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רבג

והנה זהו פשוט דאסור לקנות האתרוג בדמים, דאפילו אם אין לו אתרוג כלל, אסור לקנות אתרוג בדמים כנ"ל, אבל היכא שאידך מסכים ליתן לו מתנה, האם מותר לרכשו משום "צורך" מצוה. עי' לקמן.

יג

הנה יש הנהגה של גדולי עולם לקחת הרבה אתרוגים מזנים שונים מחמת חשש מורכב או תולדת מורכב.

לדוגמא, עיין בספר ארחות רבנו ענייני אתרוג אות י"ג דאיתא וז"ל מרן החזו"א זצוק"ל בעצמו לא נטל אתרוג תימני אף לא לנטילה בלא ברכה כמו שנטל שאר זני אתרוגים שהיו בתיבה על שולחנו כשמונה או תשע אתרוגים מזנים שונים היו בתיבתו של מרן, מרן ברך על אתרוג משתילי הלפרין שמרן בעצמו הביא את הזן מצפת ומסר לר"י הלפרין ששתלו וגדלו וכו' ואח"כ נטל מרן את כולם. עכ"ל. הרי מבואר דאפילו אחרי שהיה להחזו"א את "אתרוג החזון איש" עדיין נטל ח' או ט' אתרוגים. (ומהלשון "מזנים שונים" משמע דהיינו משום חששות בייחוס האתרוג).

ועי' ש' בארחות רבינו באות י"ב דאיתא וז"ל מו"ר (הקה"י) לקח נוסף לאתרוג התימני גם אתרוגים אחרים, את הברכה עשה על האתרוג התימני כמדומה עד שנת תשל"ב ואפשר קצת לפני זה שאז הפסיק מו"ר לברך על אתרוג תימני וכו' ומאז מברך מו"ר על אתרוג מזן חזו"א מהגרמי"ל ואח"כ נטל את האתרוג התימני והאתרוגים האחרים, בשנים האחרונות שהי' למו"ר גם אתרוג מרוקני נטל לאחר רמי"ל את המרוקני ואח"כ את התימני. עכ"ל.

ועי' בספר מועזי' ח"ו סימן ס' דאיתא וז"ל ויש בארץ עוד זנים שנתפרסמו בזמן האחרון אבל אינם מצויים כ"כ בכמויות בשוק, מהם בשם הגה"ק הגרי"ל דסקין זצ"ל אבל כפי הנראה לקח סוגים הרבה וכו' הקשיים ביארתי היטב וגאוני ישראל בדורנו כמו מרן הגאון דבריסק זצ"ל או רבינו החזו"א זצ"ל לקחו הרבה סוגים לצאת מכל פקפוק ומצוה זאת רפויה וקשה וה' יעזרינו לקיימה כרצונו ית"ש. עכ"ל.

הרי מבואר דהגרי"ל דיסקין והחזו"א והגרי"ז והקה"י זכרונם לברכה נטלו הרבה אתרוגים מחמת החששות דמורכב אפילו אחרי שנטלו אתרוג עם מסורה.

[האירוני שיש שהביאו רמז להאי הנהגה מהא דכתיב בתהלים ק"מ "אך צדיקים יודו לשמך", ד"אך" הוא נוטריקון "כמה אתרוגים", ש"צדיקים" נוטלים כמה אתרוגים להודות בהם, שזהו ענין נטילת ד' מינים להודות ולהלל, ויש לזה שייכות מיוחדת "לשמך", דכידוע מהבית יוסף בשם הריקנטי הד' מינים הם כנגד

רכר אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

הד' אותיות של שם ד'. אבל קשה למה הוזכר הרמז בלשון "אך" שזה תמיד בא למעט. וי"ל דזה בא לרמז דהאי הנהגה היא רק טוב אם אינו בא עי"ז לידי גאווה, אבל אם יבוא לידי גאווה אז הוא נתמעט מהנהגה זו, וא"ת מהיכ"ת שזהו המיעוט, וי"ל דעי' בספר "מזקנים אתבונן" שהובא בשם הגר"א"ל שטיינמן שליט"א וזה"ל אתרוג ראשי תיבות "אל תבואני רגל גאווה" (תהלים ל"ו:י"ב) יש המחפשים אתרוג בגלל הגאווה ולא בגלל שמהדרים במצוות. עכה"ל. נמצא דרך צדיקים שאצלהם קיים הבחינה ד"אל תבואני רגל גאווה" יודו לשמך עם כמה אתרוגים, אבל מי שיבוא לידי רגל גאווה אין לו לעשות האי הנהגה. (אולם עע"ש בספר הנ"ל דאיתא וז"ל סיפר מרן על נכדו של הח"ח שלקח אתרוגים מזנים שונים לצאת ידי שיטות נוספות, אמרה לו אימו, אבי הח"ח היה לו אתרוג אחד, אתה מהדר יותר ממנו? ענה לו הנכד, לסבא הספיק שתי חליפות אחת לשבת ואחת לחול, ולי שיש הרבה חליפות יש גם הרבה אתרוגים, וביאר מרן שמה שאמר לה שהיום העולם השתנה, וזה לא מה שהיה פעם, וכיון שהחומרות רבתה, לא תהי' הרוחניות כהנה כפונדקית. עכה"ל. וא"כ בזה"ז אפשר שיש איזו "הוראת שעה" דגם מי שהוא לא "צדיק" יכול לעשות האי הנהגה. ע"ע בכ"ז).

והנה בכה"ג, לכאורה הוי רק חומרא ליטול אידך אתרוגים ואינם חששות ממש, וא"כ בודאי יש לצדד דזה לא נקרא "צורך" מצוה, ולא יהא היתר לרכש אתרוג מאחר כדי ליטול ח' או ט' אתרוגים (והחזו"א והקה"י כבר רכשו הרבה אתרוגים קודם יו"ט).

אבל למעשה ראיתי נוהגים בכל אתר ואתר שאפילו כדי ליטול ח' או ט' אתרוגים, דרוכשים אתרוגים מהודרים ומיוחסים מאחרים ביו"ט, ולא מפקפקים בזה. ובע"כ דס"ל דכל זה נקרא צורך מצוה (או צורך יו"ט) כיון שעושה כדי להיות יותר בטוח שיצא המצוה. ולפ"ז כל שכן דבציור הנ"ל דאין לו אתרוג עם מסורה כלל דמותר לרכש אתרוג עם מסורה מאחר.

נמצא דכנראה דהאפשרות הנ"ל לקבל "אתרוג עם מסורה" במתנה מחבירו כדי לצאת בו, הוא מותר משום דבכל אופן חשיב "צורך מצוה" או (צורך יו"ט). [הנה בכל הני סוג ציורים אם נאמר דהוא רק חשיב צורך יו"ט ולא צורך מצוה א"כ לא יהא בזה היתר כי אם בסוכות עצמה ולא ביוהכ"פ, אבל לכאור' אין מקום לחלק בזה בין צורך מצוה לצורך יו"ט].

יד

הנה בלשון המשנה ברורה שראינו בתחילת דברינו איתא וכן בשבת שובה לדרוש לפניהם הלכות יוה"כ וחג הסוכות לבד מה שדורש מענין התשובה אבל אם

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רבה

יהיה הדרשה רק בפלפול או דרוש בעלמא אין יוצאין בזה ידי חובתן. עכ"ל. הרי מדויק שחורץ ממה שדרשנו כנ"ל בהלכות יוהכ"פ ובהלכות חג הסוכות, דגם צריכים לדרוש מענין התשובה.

ויש להעיר דגם בחלק זה של הדרשה אפשר לדבר על "הפסול דאתרוג המורכב אף שנראה מהודר".

דהנה עיין במדרש רבה ויקרא פרשה ל פסוק י"ב דאיתא פרי עץ הדר אלו ישראל מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים כפות תמרים אלו ישראל מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים וענף עץ עבות אלו ישראל מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה וערבי נחל אלו ישראל מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים ומה הקדוש ברוך הוא עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקדוש ברוך הוא יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו. ע"כ. הרי מבואר דהר"י מינים שנוטלים בחג הסוכות הם כנגד הד' כיתות בכלל ישראל, ומבואר דהאתרוג במיוחד הוא כנגד הכת בדרגה הכי גבוה.

[ועיין] במסילת ישרים בפרק י"ג ובפרק י"ט שהביא דברי המדרש, ומבואר מדבריו שם דהאתרוג מסמל ה"חסיד". ועי' גם באדרת אליהו על דברים פל"ג פ"ה דאיתא וז"ל ארבעה מינים בלולב, אחד טעם וריח, טעם בלא ריח, ריח בלא טעם, לא טעם ולא ריח, וכולם אגודין זה בזה, "טעם וריח" הם התלמידי חכמים העוסקין בתורה ובעלי מצות גם כן, "וטעם בלא ריח" תורה בלא מצות, כמו שאמרו (יבמות קט, ב) האומר אין לו אלא תורה אין לו אלא תורה כו', "ריח בלא טעם" הם בעלי מצות, "לא טעם ולא ריח" בלא תורה ובלא מצות, רק שאין פורשין מדרכי הצבור, ואף על פי כן כולם אחודים זה בזה, לבד אתרוג שהוא פרוש מן העולם, אך אעפ"כ בשעת נטילה צריך לחברן יחד. עכ"ל].

ויש לומר דזהו הסיבה דבאתרוג במיוחד יש קפידה מיוחדת שיהא מהודר, אבל שלא ע"י הרכבה, דהאתרוג החסיד הוא "מהודר" יותר משאר חלקי הבריאה (ועי' במס' ברכות דף נז ע"א דאיתא הרואה אתרוג בחלום הדור הוא לפני קונו שנאמר פרי עץ הדר), אבל האי הידור צריך לבוא מבפנים, דע"י תיקון הפנימיות נעשה מהודר, אבל אין לערב בו דברים חיצונים כדי לעשותו מהודר.

רבו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

וזהו קריאה לתשובה, דאנו צריכים לעבוד על הפנימיות שלנו, לעבוד על הקשר הפנימי שלנו עם הבורא עולם ית', ולבוא להכרה ברורה שרק זה הוא מה שעושה אותנו מהודר, אבל חיצוניות אינו עושה אותנו מהודר.

ויש עוד מדרש שמסביר הרמז דהד' מינים, דעיי"ש במדרש רבה בפסקה י"ד דאיתא רבי מני פתח (תהלים לה) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך לא נאמר פסוק זה אלא בשביל לולב השדרה של לולב דומה לשדרה של אדם וההדס דומה לעין וערבה דומה לפה והאתרוג דומה ללב אמר דוד אין בכל האיברים גדול מאלו שהן שקולין כנגד כל הגוף הוי כל עצמותי תאמרנה. ע"כ. (ואין סתירה בין המדרשים דהביאור הגר"א לשו"ע הל' לולב הביא שניהם להסביר דינים שונים). ועי' בחינוך במצות ד' מינים שמסביר שאתרוג דומה ללב היינו הלב שהוא משכן השכל. וא"כ נמצא שיש חילוק בין האתרוג לאידך ג' מינים, דאידך ג' מינים הן כנגד אברים גופניים, אבל האתרוג הוא כנגד השכל והמחשבות הרוחניים. וזה מתאים עם הנ"ל דהאתרוג מסמל הידור בפנימיות, וי"ל כנ"ל דלכן צריך להיות מהודר ביותר דהידור בפנימיות הוא הידור אמיתי, ולכן אין לעשותו מהודר ע"י כלאים מבחוץ.

[לעיל ראינו הא דכתיב במשלי פ"ח פ"י-פי"א "קחו מוסרי ואל כסף, ודעת מחרץ (פרש"י דהוא מין זהב) נבחר, כי טובה חכמה מפנינים וכל חפצים לא ישו בה". וראינו דבמדרשים איתא ד"קחו" קאי על מצות "ולקחתם" דד' מינים. והנה ע"פ מה רשאינו בלשון המהרש"ל ביש"ש ובלשון השו"ע משמע דיש ענין מיוחד להדר בתשלומי ממון (אפילו עד שלישי) בשביל האתרוג יותר מבשביל אידך ג' מינים. ולהנבאר אפשר דזהו מרומז בהאי קרא, דכיון דאתרוג הוא כנגד דעת וחכמה, וכנ"ל, א"כ כשמשלם הרבה בעד האתרוג הוא מראה ד"כל חפצים לא ישו לדעת חכמה". ורמז זה הוא מעניינא דיומא, דמבואר בקרא דכשלוקח האתרוג באופן שמראה דכל חפצים לא ישו בה, זהו "לקיחת מוסר".]

טו

הנה ראינו שהדרשה צריכה לכלול ענין התשובה. וכבר דרשנו בענין התשובה דבר הנוגע בעיקרו "בין אדם למקום", אבל מבואר בכ"מ דהתשובה דיוהכ"פ גם נוגעת "בין אדם לחבירו", לדוגמא עי' בשו"ע או"ח סי' תר"ו בריש הסימן דאיתא "שיפייס אדם חבירו בערב יום כפור".

והנה א' השורשים שעל ידו אפשר לבוא לתשובה גמורה בענייני בין אדם לחבירו הוא ע"י ביטול אנושיות ואנוכיות, דכשאדם מתבונן דחבירו חשוב כמוהו, דשניכם עובדי ד' ועל ידי שניכם צריכים להביא נחת רוח לבורא עולם ית', א"כ

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רבו

כמו שאדם אינו רוצה להרע לעצמו גם לא ירצה להרע לחבירו. וגם ענין זה שייך להלכות אתרוג המורכב.

דהנה אע"פ שראינו כל ה"חסרונות" לצאת בד' מינים של חבירו, וכ"ש לצאת בד' מינים של הקהל, אפ"ה עי' במ"ב בסוף סימן תרנ"ח שפסק וז"ל אדם שיש לו אתרוג מיוחד ובעיר אחרת אין להם כלל מוטב שישלחנו לשם והוא יברך על של קהל כ"כ מ"א בשם מטה משה ובמחצית השקל כתב דבזה"ז דרוב פעמים אחר עבור איזה ימים מהחג ע"י רוב משמוש בני אדם אתרוג של הקהל מתקלקל אפשר א"צ לשלוח לחבירו אתרוג שלו עכ"ל וספקו יוכל להיות רק על שאר הימים דביום ראשון אינו מצוי כ"כ להתקלקל גם יכול לברך עליו בבקר קודם שיד הכל יממשו בו. עכ"ל. הרי דהיכא דאין חשש שהאתרוג של הקהל יהא פסול ממש, אז לכ"ע מוטב לשלוח אתרוג שלו לעיר אחרת אף שהוא יצטרך לברך על אתרוג של חבירו או על אתרוג של הקהל.

ועיי"ש בספר שערי תשובה דאיתא וז"ל וע"ש בבית יעקב שליחיד הדר בכפר אין מחויב להלוות אף שהוא יכול לברך בעיר על אתרוג של חבירו אין חיוב עליו לשלחו ועיי' מ"ש לעיל סי' י"ד לענין טלית בבה"ט וש"ת, ובא"ר השיג עליו ומסיק דאף משום יחיד הדר בישוב כיון דאין לו אתרוג ראוי לשלחו והוא יברך על אחר. עכ"ל. הרי דהא"ר סובר דאף בשביל יחיד הדר בכפר ראוי לשלוח את שלו ולברך על של חבירו או על של הקהל.

ועי' במשנה ברורה בסימן תרע"א ס"ק ו' דאיתא וז"ל אם יש לו שמן בצמצום על כל השמנה ימים ולחבירו אין לו כלום מוטב שידליק בכל לילה אחד ויתן גם לחבירו דהא מדינא א"צ אלא אחד כנ"ל. עכ"ל.

ויל"ע מהו הדין אם האתרוגים שיש בעירו הם עם סימנים ועם ההכשר הנ"ל, ולית להו מסורה ברורה שמעולם לא הרכיבו, ויש לו אתרוג עם מסורה, ויש עיר אחרת שאין להם כלום, ומאיזה סיבה אינו יכול לשלוח לעיר אחרת אלא האתרוג עם מסורה (כגון היכא ששאר אתרוגים בעירו הם מהודרים ביותר ולכן שאר אנשי עירו לא יסכימו לשלוח שאר אתרוגים במקום לשלוח האתרוג שלו שאינו כ"כ מהודר), האם עדיף לברך על האתרוג עם מסורה או עדיף לשלחו להעיר האחרת. רצ"ע לדינא.

והנה עכ"פ מבואר בזה הענין הנ"ל הנוגע ליוהכ"פ לכאורה, דהנה חזינן מזה דאין לאדם לדאוג רק לעבודת ד' שלו, אלא יש לו גם לדאוג לאחרני, ואף היכא שהוא בעצמו מפסיד איזה הידור בעבודתו. וזהו המהלך של העובד לשם שמים, דכיון דחשוב לו שעבודת ד' יתקיים, ולא שהוא בעצמו יעבוד, א"כ יותר חשוב

רכח אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

שיותר אנשים יקיימו עצם החיוב ממה שהוא בעצמו יקיים המצוה בהידור. והוא ענין השייך להתפשטות הגשמיות ביוהכ"פ, דכל א' מבטל עצמו לעבודת ד', וכלל ישראל נעשים כמלאכי השרת דלית להו אנושיות ואנוכיות כלל אלא שמחים ביותר להיות עובדי ד'.

זז

הרי דרשנו בעז"ה בהלכות יוהכ"פ ובהלכות חג הסוכות ודרשנו בענין התשובה, יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנוכה לעשות תשובה שלימה לפניו ית' ולקיים הלכות אלו ושאר הלכות התורה.

שיעור ב

שיעור הלכה ודרשה לשבת שובה בענין אתרוג הדסים וערבות מורכבים

א

הנה עיין לעיל בשיעור א' שראינו שמבואר במג"א ובשו"ע הרב ובמשנה ברורה דא' מהדברים שיש להרב לדרוש בהו ב"שבת שובה" הוא הלכות חג הסוכות. וביארנו ד"הלכות חג הסוכות" בודאי כולל הלכות ד' מינים, שזהו א' מהמצות הנוהגות בחג הסוכות. וביארנו שם הרבה יסודות שנוגעות הלכה למעשה בענין "רכישת אתרוג שאינו מורכב" להמצוה בחג הסוכות. וראינו שענין זה גם נוגע להלכות יוהכ"פ ולעניינא דתשובה שגם צריכים להיות כלולות בדרשה, כמוש"נ.

הנה ראינו שם את כל מה שכתב המשנה ברורה בענין "אתרוג המורכב" בסי' תרמ"ח ס"ק ס"ה. והנה אחרי שהמ"ב סיים דבריו הנ"ל בענין אתרוג המורכב הוא המשיך לכתוב וז"ל ולענין הדסים אם יודע שהם מורכבים אין ליטול אותם דפסולים הם כמו אתרוגים אך בסתמא משמע מאחרונים שאין לחוש דסתמא אינן מורכבים (עיין בפמ"ג בסי' תרמ"ט אות י"א) ומה שרצה השבות יעקב לפסול אותן הגדלים בגנות השרים מפני חשש מורכבים חלקו עליו החכם צבי והפנים מאירות ועיין בבכורי יעקב שכתב שכן פשט המנהג להכשירם. עכ"ל. הרי דהמ"ב סובר בפשיטות דהדס המורכב פסול כמו אתרוג המורכב, וכל החילוק ביניהם הוא האם צריכים לחשוש בסתמא להרכבה.

[עיין בקיצור שלחן ערוך סי' קל"ו ס"ב שכתב וז"ל הירא דבר ד' יהדר לקנות הדסים לחים ירוקים משולשים ומהודרים, והגדלים במדינתנו צריכין לדקדק בם אם אינם מורכבים ואם לא גדלו בעציץ שאינו נקוב. עכ"ל. ועיין בספר עלות אליהו במעלות הסולם בהגה"ה כ"ד דאיתא אשר פעם שלח הכביר מ' חיים יהושע ז"ל מסלאנים על ידי ציר מיוחד הדסים מובחרים קודם חג הסוכות מהעיר קניסברג, ואחיו של הגאון נ"ע הרה"ג מ' דוב בער זצ"ל קיבל את ההדסים מיד השליח והושיט אותם לאחיו הגאון, ותיכף כשאחזם בידו בשמחה כרגע השליכם לארץ ואמר

רל אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

כי הכיר בהם אשר המה מורכבים, והרה"ג בעל חיי אדם צעק והרעיש כאשר ראה בבית מדרשו של הגאון נוטלים הדסים כאלה. עכה"ל].

ב

הנה י"ל דהמ"ב אזיל בזה לטעמי, דהמ"ב סובר דאתרוג המורכב פסול משום "דלא מקרי אתרוג כלל", דלפ"ז י"ל דגם הדס המורכב פסול משום "דלא מיקרי הדס כלל".

ועי' בס' כשרות ד' מינים עמ' קכ"ד דאיתא וז"ל ערבה לבנה סוג ערבה הגדלה על הנחלים מצויה הרבה בארץ בשפלת החוף ובעמק הירדן, ואין רצוי לקחתה למצות ארבעת המינים, עליה רחבים פגימותיהן גסות במיוחד וחלק מהן גם פגימות בעלות ב' עוקצין, חוקרי הצמחים נחלקו אם במקורה הקנה שלה אדום או לא, כיום קשה לבדוק זאת כיון שרוב הערבות מסוג זה הן מורכבות. עכ"ל. הרי חזינן שגם בערבות שייך המושג דהרכבה.

ולפי' המ"ב לכאור' פשוט מאד דערבה המורכבת פסולה "דלא מיקרי ערבה כלל".

ג

אבל' ידוע דהלבוש והכפות תמרים כתבו טעמים אחרים לפסול אתרוג המורכב, ולפי הטעמים שלהם יש חילוק בין אתרוג להדסים וערבות.

דהנה הלבוש בס"י תרמ"ט ס"ד כתב דהפסול דאתרוג המורכב הוא משום שנעבדה בו עבירה. והנה עיין בשו"ע ביו"ד סי' רצ"ה דאיתא וז"ל אין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד, בין אילן בירק, בין ירק באילן, בין ירק בירק שאינו מינו, ואפילו עץ סרק על עץ מאכל או עץ מאכל על עץ סרק. עכ"ל. הרי משמע דדוקא אסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן מאכל או אילן מאכל ע"ג אילן סרק, אבל אין איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק. ועי"ש ברמ"א דאיתא להדיא וז"ל וכן סרק על גבי סרק שרי אף ע"פ שאינו מינו ומ"מ הואיל ואין רוב העולם מכירין רוב המינין, טוב ליזהר מכולן. עכ"ל. ועי' בשערי צדק דאיתא וז"ל סרק ע"ג סרק מדינא מותר אך מפני שאין הכל בקיאים במינים טוב ליזהר. עכ"ל. הרי מבואר דמדינא אין איסור להרכיב אילן סרק ע"ג אילן סרק.

וא"כ הנה מבואר בכ"מ דערבות הם "אילן סרק", וא"כ היכא שמרכיבים הערבות הנ"ל ע"ג אילן סרק לית בזה עבירה, ולפ"ז להלבוש אין טעם לפסול הערבה המורכבת.

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רלא

(אבל אם מרכיבים אותם ע"ג אילן מאכל אז הערבה פסולה גם להלבוש. והנה מן הסתם א"צ לחשוש שהערבה מורכבת, אבל יל"ע מהו הדין אם ידעין שהערבה מורכבת אלא שאין אנו יודעים אם הורכבה הערבה עם אילן סרק או עם אילן מאכל, לפי הלבוש האם צריכים לחשוש שהורכבה עם אילן מאכל. וצע"ע בזה).

[ע"י בפתחי תשובה על השו"ע שם באות ג' דאיתא וז"ל עיין בתשובת חתם סופר יו"ד סוף סימן רפ"ז וכו' שומר נפשו ירחק מזה ויחוש לאידך גירסא בירושלמי (כלאים פ"א) דגם אילני סרק לא יבריכם זה על זה עיי"ש. עכ"ל. והנה מי שהוא "שומר נפשו" ומחמיר לא להרכיב אילן סרק זע"ז, לפי הלבוש האם יש לו גם להחמיר לא ליטול ערבה שמורכבת ע"ג אילן סרק. ע"י].

הנה כל זה הוא לענין ערבות, ויל"ע האם גם הדסים נחשבו לאילן סרק, ונפק"מ להדס המורכב לפי הלבוש.

והנה ע"י בשו"ע או"ח סי' ר"ג ס"ד-ס"ה דאיתא וז"ל על פירות שמוציאין אילני סרק, שהכל. בני אסא, אף ע"ג דבישלן והויין כפירות, אינו מברך אלא שהכל. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק ו' וז"ל בני אסא היינו ענבים קטנים שרגילין להמצא בהדסים, אלא שהכל דלא חשיבי והו"ל כפירות שמוציאין אילני סרק. עכ"ל. הרי מבואר דבני אסא הם דומים לפירות שמוציאים אילני סרק, ולכך מברכים שהכל. וא"כ מבואר דגם הדס הוי אילן סרק, וגם הדס אינו אסור להרכיב, וגם הס המורכב יהא כשר לפי הלבוש.

ד

הנה הדינים הנ"ל גם נוגעים להלכות יוה"כ, דגם זה מוטל עלינו לדרוש כמו שראינו בשיעור א', דע"י בשו"ע סי' תרי"ב ס"ו-ס"ח דאיתא וז"ל אכל אוכלים שאינם ראויים לאכילה וכו' פטור וכו' אכל עלי קנים פטור, ולולבי גפנים שלבלבו קודם ראש השנה, פטור, דעין בעלמא הם וכו', כס (פירוש שכסס ופצע אותם בשיניו) פלפלי או זנגבילא, אם הם יבשים, פטור, דלא חזו לאכילה, ואם הם רטובים, חייב. עכ"ל. הרי מבואר דאם אכל אוכלים שאינם ראויים לאכילה דפטור, ומבואר שיש חלקים מהעץ שאינם ראויים לאכילה.

והנה מהו הדין אם אוכל "בנות הדס" ביוה"כ"פ. והנה לכאורה היה אפשר לחשוב דכל מה דהוי חלק מ"אילן סרק" בע"כ שאינו אוכל, ובע"כ שפטור עליו אם אכלו ביוה"כ"פ. אבל להנתבאר בדברי השו"ע הנ"ל בהל' ברכות חזינן שיש דברים היוצאים מאילן סרק שכן נחשבו ראויים לאכילה, רק שאינם "פירות". [דאם לא היו ראויים לאכילה לא היינו מברכים עליהם כלום כדאיתא בשו"ע או"ח סי' ר"ב סט"ז].

רלב אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

אלא דבלשון השו"ע הנ"ל איתא "בני אסא אף ע"ג דבישלן והויין כפירות אינו מברך אלא שהכל", ולפ"ז אפשר דדוקא אם בישלן הויין ראויין לאכילה וחייב עליהם ביוהכ"פ. ע"י.

הנה עיין במ"ב בס"ק ט"ו ובס"ק כ"ב דאיתא וז"ל באוכלים שאינם ראויים לאכילה יש איסור לכתחלה מדרבנן, ואפילו בחצי שיעור מהן ג"כ יש לזהר לכתחלה וכו' וכל פטור דאתמר הכא פטור אבל אסור. עכ"ל. ולפ"ז בזה"ז אין נפק"מ מהנתבאר, דאף אם בנות הדס היו אינם ראויים לאכילה עדיין היה אסור מדרבנן לאכלם.

אבל יש נפק"מ ביוהכ"פ אם האסור לאכול איזה דבר הוא מדאורייתא או מדרבנן. דהנה ע"י בסימן תרי"ח ס"ז דאיתא וז"ל כשמאכילין את העוברות או את החולה מאכילין אותם מעט מעט כדי שלא יצטרף לשיעור. עכ"ל. וא"כ אם יש איזה ציור דיתיישב דעת החולה ע"י אכילת בנות הדס וכיו"ב, א"כ אם האיסור לאכלם אינו אלא מדרבנן אפשר דיש להאכיל הני דברים קודם. ואפשר שיש עוד נפק"מ באיזה ציור של ספיקות. וצע"ע בזה.

ה

הנה הכפות תמרים במס' סוכה דף לה ע"א ביאר הטעם דאתרוג המורכב פסול באופ"א וז"ל ת"ר פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה י"מ דמפיק לה מיתורא דתיבת עץ דהיל"ל פרי הדר שהפרי הוא היפה לא העץ, כ"כ הרא"ם בפרשת אמור ויפה תואר בראשית דף ק"ח, ולא נהירא דאם לא היה אומר תיבת עץ לא הייתי יודע אם הוא מפרי העץ או מפרי האדמה, וכן ראיתי דהקשה בספר שמע שלמה פרשת אמור, אלא נראה דנפקא ליה דהיל"ל פרי מעץ הדר ואמר פרי עץ הדר לומר שיש טעם לעץ כטעם הפרי שיש בו מרירות וחריפות, וא"ת דלמא הוא לימון או נרנג"ה שהעץ שוה לפרי בטעם וחריפות, י"ל דעיקר פריו של הלימון והנרנג"ה הוא החמוץ שבתוכו והוא מרובה על קליפתו ונמצא דעיקר פריו הוא חמוץ ואין עצו חמוץ אלא טעמו כקליפת הפרי, אבל אתרוג חמוץ שבתוכו הוא מועט וזה לא נחשב לפרי ועיקר פריו היא קליפתו דהיא גסה ביותר ויש בה מרירות וחריפות וטעם עצו כטעם פריו, וכן יראה האדם דהחמוץ של אתרוג הוא מועט, וכ"כ מהר"מ אלשיך ז"ל סי' ק"י על יחור של אתרוג שהורכב באילן של לימון אותם אתרוגים פסולים, ונתן סימן כי המורכב החמוץ שבתוכו הרבה מה שא"כ לבלתי מורכב שהחמוץ מועט והקליפה שלו עבה יעו"ש, ולפ"ז א"ש אמאי לא פריך ואימא אתרוג מורכב, דאתרוג מורכב אין טעם עצו דומה לפריו דהמורכב הוא חמוץ, והר"מ אלשיך סוף סימן הנזכר נתקשה בזה יעו"ש, ולע"ד הדבר ברור כדכתיבנא ודוק. עכ"ל.

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רלג

הרי מבואר בכפ"ת דדוקא אתרוג הוי טעם עץ ופריו שווה ולא לימון ותפוז, ולא אתרוג המורכב.

(הנה לפ"ז מבואר ד"טעם עץ ופריו שווה" הוא דבר המעכב באתרוג. ועיין בשו"ת חתם סופר חלק או"ח תשובה ר"ז דאיתא וז"ל כי כל אלו הסימנים לאו דאורייתא ולא נזכרו בש"ס ובשום מקום, ומן הדין דינו של אתרוג כדין עוף טהור נאכל במסורת, על כן אותן הבאים מיעניווע שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבתינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח באתרוגים הבאים מיעניווע, הן הנה הכשרים ואין צריך לשום סימן, והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני האתרוגים ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותן שמסורת בידנו, אבל הבאים בוודאי מאיים אחרים, אפילו יש להם אותן הסימנים אין רא' שאינם מורכבים, כן כתבתי מאז, וכעת זיכני ה"ת ולמדתי פרק לולב הגזול בישיבה, עיינתי ב' טפי, ושם נאמר פרי עץ הדר שטעם עצו ופריו שווים, וכתב כפות תמרים הרי לימונים וכו' פירות חמוצים כאלו טעם עצו ופריו שווה, כי הרב המחבר ההוא הי' בקי בהם ובשמותיהם, ותירץ כי כל אלו הפירות הקליפה קצרה ודקה ועיקר הפרי הוא התוך היינו העסיס והגרעינים כמו בלימונים ומאראנסיס וכדומה, וא"כ אין טעם עצו שווה לפריו שהוא התוך אלא טעם עצו שווה לקליפת הפרי שהוא הטפל לפרי ולא לפרי עצמו, משא"כ אתרוג שהתוך הוא הטפל והוא קצר ונזרק, וקליפתו הרחבה והעבה היא הנאכלת והוא עיקר הפרי נמצא טעם עצו ופריו שווה, אלו דבריו ודברי אלקים חיים המה, וזכינו וכו' רק זה הסימן הוא סימן מובהק דאורייתא, לומר, כל שלא נמצא כן איננו עצו ופריו שווה ופסול בודאי, ואמנם אם נמצא כן היה לכאורה נראה שודאי הוא אתרוג על כל פנים שהרי לא מצאו בש"ס שום פרי בעולם שיהי' עצו ופריו שווה חוץ מאתרוג ופלפלין, וע"ש בתוס' ל"ה ע"א ד"ה ללמדך וכו' ויע"ש ל"ב ע"ב בגמ' ענף עץ עבות שטעם עצו ופריו שווה, צ"ל לא מינכר לקיחתו כמו פלפלין, מ"מ מבואר שאין שום פרי הגדל באילן שמינכר לקיחתו שיהי' טעם עצו ופריו שווה אלא אתרוג, ופירוש טעם עצו ופריו שווה היינו שקליפתו רחבה, דאי לאו הכי כל פירות החמוצים טעם עץ ופריו שווה, לפ"ז אם אנו מוצאים פרי חמוץ שקליפתו רחבה ותוכו קצר הרי זה אתרוג לכאורה. עכ"ל).

והנה גם לפ"ז דוקא אתרוג המורכב פסול אבל לא הדס מורכב או ערבה מורכבת, דבהדס וערבה לא בעינן טעם עץ ופריו שווים.

וא"ת הרי מבואר במס' סוכה דף לב ע"ב רבי אליעזר בן יעקב אומר ענף עץ עבת עץ שטעם עצו ופריו שווה הוי אומר זה הדס, הרי מבואר שגם הדס צריך להיות טעם עץ ופריו שווים. אבל יש ליישב דהגירסא הנ"ל היא קשה מאד ע"פ

רלד אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

המבואר לקמן שם בדף לה ע"א, עיי"ש, ועי' בריטב"א בף לב ע"ב דאיתא וז"ל ה"ג ראב"י אומר ענף עץ עבות עץ שענפיו חופין את עצו ול"ג עץ שטעם עצו ופריו שוה דהא מענף עץ עבות ליכא למדרש הכי שהרי אין בכתוב זכר פרי וגבי אתרוג הוא דדרשינן הכי. עכ"ל. ועי' בהשלמות לדקדוקי סופרים דאיתא להדיא הגירסא "עצו וענפיו" במקום "עצו ופריו". וא"כ שפיר י"ל כנ"ל דשאני הדס מאתרוג, ודוקא אתרוג המורכב פסול משום דאין טעם עץ ופריו שווים.

ו

הנה החזו"א בהל' כלאים סי' ג' ובהל' שביעית סימן ז' סקט"ז ובהל' שביעית סי' ט' ס"ק י"ז דן האם אתרוג ולימו"ן ותפוז ואשכולית חשיבי מין אחד לענין כלאים ומעשרות. ועיי' בקונטרס הל' תרו"מ מהחזו"א נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג דאיתא וז"ל הפריש תפוז על אשכוליות ולימו"ן ואתרוג יש להחמיר שלא לאכול את התפוז דאפשר דכל הני מין א' אבל חייב להפריש עוד הפעם מאותו המין דלמא ב' מינים הם ועדיין הפירות בטבלן. עכ"ל. הרי שיש בזה ב' צדדים.

והנה לכאורה י"ל דהלבוש והכפור"ת נחלקו בהני ב' צדדים, דלפי הלבוש מוכח דאתרוג ואידך פירות הדר הנ"ל הוו כלאים זב"ז, דבדרך כלל כשהאחרונים דיברו על אתרוג המורכב דיברו על אתרוג המורכב עם לימו"ן ואפ"ה הלבוש כתב שיש בזה עבירה, ומבואר דאתרוג ולימו"ן הוו כלאים זב"ז. ולפי הכפור"ת משמע דבעצם אתרוג ולימו"ן שווים לכל דבר, ורק משונים זה מזה בהא שרק אתרוג הוי טעם עץ ופריו שווים, וכיון דשוים לגבי שאר דברים מסתבר לומר דאינם כלאים זב"ז. הרי לכאורה א"ש לומר דע"פ דברי הלבוש והכפור"ת בביאור הטעם לפסול אתרוג המורכב יוצא שנחלקו בב' הצדדים הנ"ל של החזו"א. ועכ"פ י"ל כנ"ל דשוים הלבוש והכפור"ת בענין הדס וערבה המורכבים וכן"ל.

ז

הנה יש להעיר דאפילו להמשנה ברורה הסובר דאתרוג המורכב פסול משום "דלא מיקרי אתרוג" היה מקום לחלק בזה בין אתרוג להדסים וערבות.

דהנה עיי' במס' סוכה דף לד ע"א דאיתא תנו רבנן אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה ערבה קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה חלק צפצפה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל. הרי מבואר שיש ג' סימני ערבה.

ולפ"ז היה אפשר לומר דאם מרכיב ערבה על צמח אחר, ויוצא ערבות שעדיין יש להו הני ג' סימני ערבה, דהערבות כשרות כיון דעדיין אית בהו הסימני ערבה. אבל י"ל דזה אינו, די"ל דזהו פשוט דאין הסימנים מה שגורמים ההכשר, אלא

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רלה

הסימנים הם רק "סימנים" שזהו האי מין, דכל שיש הני סימנים אמרינן שזהו המין "ערבה". וא"כ הכא שהרכיב הערבה בצמח אחר, א"כ אין זה "מין ערבה" אלא זהו "מין ערבה מורכבת", וכמו דקיי"ל דאתרוג המורכב פסול אף כשיש בו סימני אתרוג, (וכל הנידון בזה הוא רק כשלא ידעין אם האתרוג מורכב, אבל כשידעין שהאתרוג מורכב אז הוא פסול אף כשיש לאתרוג סימני אתרוג), הוא הדין דערבה מורכבת יהא פסולה ואינה כשרה אף שיש בה סימני ערבה.

אבל באמת אפשר שיש צד להכשיר הערבה דהנה עיין בדברי החזו"א בכלאים סי' ב' ס"ק ט"ו ובסי' ג' ס"ק ז'. והנה חזינן מסו"ד בסי' ג' שגם למסקנא החזו"א הזכיר הספק דילי' להכשיר אתרוג המורכב, ובע"כ דגם בדבריו בסי' ב' הנ"ל כוונתו היא כך "אבל באמת הוא משתנה בתבניתו הפנימי והחיצוני ע"י ההרכבה בכמה פרטים וכבר יצא הדבר לאיסור" דהיינו היכא שנשתנה צורתו אז יצא הדבר לאיסור, אבל כשלא נשתנה צורתו אז בעינן לאידך טעמים שהזכיר החזו"א בהמשך "וגם אין ללמוד מין אתרוג מכלאים דכלאים מראיתו עיקר ואתרוג מינו עיקר וגם אין לדמות לזית מינים אחרים וכמש"כ לעיל" ובזה עדיין יש ספק, וכלשון החזו"א הנ"ל "אין אתנו להכריע".

נמצא דמבואר בכל דברי החזו"א שיש ב' סוגי הרכבות, יש הרכבה שמשנה הפרי ויש הרכבה שאינה משנה הפרי, וב' ההרכבות אסורות. והנה אם האתרוג מורכב באופן שמשנה הפרי זהו פשוט דהאתרוג המורכב פסול, אבל אם האתרוג מורכב באופן שאינו משנה הפרי אז יש לחזו"א ספק אם האתרוג פסול. והנה יש להבין צדדי הספק מלשון החזו"א הנ"ל "ונראה דכל הרכבה שהפרי דומה לאחד ממולידיה והשני לא שנה צורת הפרי אף שהשפיע בו דינו כפרי שהוא נדמה לו", הרי דבהרכבה זו אין שינוי בצורת הפרי ע"י השני אבל יש "השפעה" מהשני, וכיון שיש השפעה מהשני אפשר דזה סגי לפסול האתרוג, דבעינן "אתרוג" למצוה ולא אתרוג עם השפעת מין אחר.

הנה לפ"ז אולי י"ל דאם מרכיב ערבה ועדיין יש בה סימני ערבה דלא הוי אפילו ספק פסול, דאפשר דכל הצד לפסול מחמת "השפעה" מאידך מין היינו רק בפרי (כגון אתרוג), דהפרי שיוצא מעץ המורכב יוצא מהזדווגות בין ב' המינים, ואף אם נראה כא' מהם אבל בודאי יש השפעה מאידך מין בתוך הפרי שיצא מהאי עץ המורכב, אבל לגבי העלים שהם חלק מהעץ ולא תוצאה מהעץ, אפשר דבהני ליכא "השפעה" ממין אחר בתוך הני עלין, וכל שלא נשתנה צורת העלין עדיין חשיב מין ערבה, ולא חשיב ערבה מורכבת, ושפיר כשר למצוה.

רלו אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

נמצא דיש לצדד דערבה המורכבת על צמח אחר ויוצא ערבות שיש להו כל סימני ערבה דיש להכשיר הני ערבות למצוה.

וער"ז י"ל לענין הדס, דכל שעדיין יש בו סימני הדס, דהיינו שענפיו חופין את עצו וקלוע כמין קליעה ודומה לשלשלת זהו הדס, דיש להכשיר ההדסים למצוה, אף אם הוא מורכב, דגם בהדס שאינו "פרי" אין "השפעה" פוסלת.

ח

הנה עי' במור וקציעה בסי' תרמ"ח דאיתא וז"ל אתרוג המורכב ודאי פסול משום דודאי אינו דומה לאתרוג האמיתי מכל וכל, ואפילו יש בו קצת סימנים אינו כשר דהו"ל נדמה ואפילו אתרוג הדומה לכושי פסול משום דלאו אורח' והו"ל נדמה דפסול, כ"ש מורכב דברי' אחרת היא לגמרי, ולא בר מיני' אלא במקצת גרע וראי' מנדמה, ואמרינן בב"ק דאם נדמה פסול ק"ו לכלאים והכא כיון דנדמה פסול כלאים לא כל שכן דאיכא תרתי וזה ברור דלא הוי הדר משא"כ בהדס מורכב שאין הרכבה פוסלתו אם לא ניכר בו שינוי והדר הוא בעבותו לית לן בה כך נ"ל. עכ"ל. הרי דחילק בין הדס לאתרוג, אבל אין דבריו נוגע לדברינו הנ"ל, דכל חילוקו נוגע לאתרוג שנשתנה מחמת ההרכבה, עכ"פ במקצת, ובזה חילק בין אתרוג להדס כיון דהדס אינו משתנה. אבל לפי הצד לפסול אתרוג אפילו היכא שלא נשתנה כלל מחמת ההרכבה, לא חזינן בדבריו חילוק בין אתרוג להדס, ואם אתרוג פסול אף דלא נשתנה כלל י"ל דגם הדס פסול אף שלא נשתנה כלל. רק אנו אמרנו לעיל שעדיין יש מקום לחלק בין הדס לאתרוג משום שרק באתרוג פוסלים מחמת ההשפעה של אידך מין אף כשאין שינוי.

ועיין בפמ"ג סי' תרמ"ט משבו"ז ס"ק ג' וז"ל להלבוש הדס המורכב י"ל כשר דלא נעבדה עבירה כי נראה הדס אילן סרק הוא אע"ג דגדילים בו כמין ענבים עיין הל' ברכות מזה ועי"ד רצ"ה בשו"ך אות ג' ובס"ו בהג"ה סרק בסרק מותר להרכיב, ולהמג"א (שס"ל דאתרוג המורכב פסול משום דלאו אתרוג הוא) אסור דלאו הדס הוא וכו' וי"ל אתרוג כנדמה הוי מאחר שאין לו תואר אתרוג משא"כ הדס אי דומה ממש ומיהו בשו"ת ח"צ ז"ל בסי' קמ"א וגם בית יעקב כ"ע מודים דמורכב הדס פסול יע"ש וא"כ הדסים בארצות אלו אם יודעין שהם מורכבים פסולים ובספק צ"ע ועי"ד לענין קבוע בזה. עכ"ל. הרי דהפמ"ג צידד לחלק בין הדס לאתרוג דיי"ל דאתרוג המורכב פסול משום שהוא "כנדמה" מאחר ואין לו תואר אתרוג, והיינו דאתרוג המורכב פסול כעין הא דאתרוג הכושי פסול, דרש"י בסוכה הסביר דאתרוג הכושי היינו נדמה, אבל הדס שלא נשתנה כלל ע"י הרכבה אינו פסול. ולכאורה פשוט דגם חילוק זה נוגע לאתרוג שנשתנה מחמת ההרכבה, דלכך אין לו תואר

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רלו

אתרוג, עכ"פ במקצת, ורק בזה חילק בין אתרוג להדס כיון דהדס "דומה ממש". אבל לפי הצד לפסול אתרוג אפילו היכא שלא נשתנה כלל מחמת ההרכבה, לא חזינן בדבריו שום צד לחלק בין אתרוג להדס, ואם אתרוג פסול אף דלא נשתנה כלל י"ל דגם הדס פסול אף שלא נשתנה כלל.

ועיין בערוך השלחן בסוף סי' תרמ"ו דאיתא וז"ל ודע שיש שפוסלים הדס המורכב כמו שפסול אתרוג מורכב ושום אחד מהפוסקים לא הזכיר דבר זה, דבשלמא אתרוג דפירא הוא שפיר יש הפרש טעם בין אתרוג גמור להמורכב, אבל בהדסים דהמצוה הוא העץ והעלים מה שיין בו מורכב וצ"ע, ועש"ת סק"ח ומ"מ למעשה אם ידוע שהוא מורכב אינו כדאי ליטלו למצוה בדאיכא אחר אבל אי ליכא אחר נלע"ד דמותר. עכ"ל. הרי שחילק בין אתרוג להדס ע"פ הא דאתרוג הוי פירא והדס הוי עץ ועלים, אבל הוא לא כתב כדברינו שיש סיבה לפסול אתרוג אפילו אם לא נשתנה כלל, אלא הוא כתב דאתרוג פסול משום שנשתנה הטעם.

(ועי' בשו"ת הרמ"א סי' קי"ז דאיתא וז"ל כאן חסר תחלת השאלה ולפי הענין היתה השאלה מ"ש דאתרוג המורכב פסול והדס מצראה כשר, והיתה התשובה לפי שהמורכב לא נקרא אתרוג ולא מקרי פרי עץ הדר אבל הדס דבעבות תליא רחמנא וא"כ בהדס מצראה שאנו רואין בו שהוא עבות למה נפסול אותו, שהרי ליכא למטעי בדבר הנראה לחוש. עכ"ל. והנה נראה דגם אין להוכיח מהרמ"א שיש חילוק בין אתרוג להדס, דאפשר דהרמ"א מיירי באתרוג שנשתנה צורתו מחמת ההרכבה).

הרי נתבאר דאף שהרבה מפרשים חילקו בין אתרוג המורכב להדס המורכב, עדיין לית מזה ראי' להצד דידן הנ"ל לחלק ביניהם, דאף א' מהמפרשים הנ"ל לא כתבו לחלק ביניהם אף היכא שהאתרוג לא נשתנה כלל.

ט

הנה הנידון הנ"ל ד"הדס המורכב" אינו נוגע כ"כ למעשה דהא ראינו דבמ"ב איתא "אך בסתמא משמע מאחרונים שאין לחוש דסתמא אינן מורכבים", ועוד עיין בספר כשרות ד' מינים עמ' ק"ה דאיתא וז"ל להלכה הדס המורכב פסול וכו' ויש להעיר שאותם ההדסים הנראים בשוק, השונים מסוג הדסי צפת, לדברי החוקרים, אין זה משום שהם מורכבים, שכן כל סוגי "הדסי צפת" כאשר שותלים אותם במקום אחר משנים צורתם והדבר תלוי באקלים המקום ובסוג אדמה שם. עכ"ל.

רלה אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

י

אבל הנידון דהדס המורכב יכול להיות נוגע לעוד "נידון מעניין" בענין אתרוג המורכב. דהנה ידוע דא' הסוגי אתרוגים שאנשים רוצים לרכש היינו אתרוגים מ"מרוקו", ויש הרבה מקורות שיש לאתרוגים אלו "מסורה טובה", אלא שיש מפקקים בהם מצד הא דעכ"פ הרבה פעמים אין בהם גרעינים, ויש סוברים דהרכבה היא הגורם להא שאין בו גרעינים.

ולזה יש מביאים רא' דהרכבה אינה גורמת לאבד הגרעינים מהנידון הנ"ל דהדס המורכב. דע' בקונטרס "פרי תמרים" (קובץ ששי) דאיתא וזה"ל כתב השו"ת שבות יעקב סימן ל"ו שיש לחשוש על הדסים מסויימים שמא מורכבים הם מפני שענביהם משונים מצורת שאר ענבי הדס, שסתם ענבי הדס הם עגולים, ואין בהם גרעינים כלל, ובאלו, הענבים מושכים והגרעינים גדולים עיי"ש, א"כ אדרבה מוכח שהרכבה מגדלת גרעינים, ועיין שו"ת חכם צבי סימן קס"א שבכלל חולק על השבוי"י שאין מחמת זה חשש הרכבה דאטו כל מיני גפנים הם שוים, יש ארוכים ויש עגולים יש שחורים ויש לבנים וכן באתרוגים, ועיי"ש שכתב דמה שסתם הדסים ענביהם אין להם גרעינים הוא משום שנתלשים בעודם בוסר וקטנים, ועיי"ש שתמה על השבוי"י שרצה בשביל שינוי מועט שבין אלו הדסים לשאר הדסים לחשוש עליהם שהם מורכבים, הלא איכא הדס מצראה דקיימי ז' ז' בחד קינא וג"כ כשר ואין לך שינוי גדול מזה, ולא חיישינן מחמת כך למורכב עיי"ש, ונראה דלסוף דבריו אלו אי"צ למש"כ בתחלה ענבי הדסים יש להם גרעינים כשיגדלו, דאף בלא"ה אין חוששין בו כלל שמא הורכבה כמו דמכשרינן הדס מצראה כנ"ל אע"פ שמשונה שינוי גדול וכו', ועשע"ת סימן תרמ"ו סק"ח שמביא דבריהם ונכראה שמסכים להשבוי"י דע"י שיש לו גרעינים גדולים זה סימן שהורכבה, מיהו בשו"ת דבר משה סימן י"ז העלה דהעיקר כהחכ"צ שבשביל שינוי מועט זה אין לחשוש לדונם מחמת זה לספק מורכב והעיד שגם בעל חו"ד בירך על הדסים כאלו והשתדל הרבה להשיגן עיי"ש, ובביכורי יעקב סי' תרמ"ו סק"ב כתב שהדין עם החכ"צ להכשיר הדסים אלו שידוע הוא שאינן מורכבים עיי"ש וכו', וכן בשו"ת פנים מאירות ח"א סי' ט' פשיטא ליה שאין בהן חשש מורכב וע"כ כ"ש שאסור ליטול עמהם עוד הדס הרגיל משום בל תוסיף וכן הסכים לדברי החכ"צ להלכה במ"ב סימן תרמ"ח סק"א וכו' וכ"כ בברכי יוסף שנראין בעיניו דברי החכם צבי, היוצא מכל הנ"ל דלא מיבעיא להחכ"צ והדבר משה והחו"ד ובעל ביכוי"י ופנים מאירות והברכ"י והמ"ב שבכלל ס"ל דמשום שינוי אין חוששין לחשש מורכב, וא"כ ה"ה באתרוגים אלו, ואף אם יתעקש המתעקש ויאמר דעכ"פ חזינן משם שדעת השבוי"י והשע"ת שבשביל שינוי דנו לחשוש למורכב, אלא שמתבאר הארצות אינו שוה, ששם מחמת ההרכבה נתגדלו הגרעינים וכאן גרם ההרכבה שבכלל לא יהיה, הנה מלבד שכבר כתבנו שרוב הפוסקים חולקין על השבוי"י כנ"ל

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רל"ט

מ"מ אף לדידיה לסברת השבו"י כיון שממילא אנו צריכין לומר שטבע הארצות משונה אף אנו נאמר שבאמת אינו מורכב ומה שאינה מגדלת גרעינים משום שטבע הארצות משונה ולמה לן לאחזוקי ריעותא בכדי. עכ"ל.

והנה לכאורה יש לדחות הראי', שיש לחלק בין "שינוי בהגרעינים" שבזה מבואר בפוסקים הנ"ל דאין הרכבה הגורם, ל"איבוד הגרעינים", די"ל שיש סברא מיוחדת דהרכבה יגרום לאיבוד הגרעינים, דהא בדרך כלל ע"י הגרעינים אפשר לעשות עוד פירות, ומצינו סברא מיוחדת שהרכבה גורמת להפסיד האפשרות לעשות עוד פירות, דעי' בספורנו בפ' בראשית דאיתא וז"ל עץ פרי עושה פרי למינו כי המורכב משני מינין לא יוליד. עכ"ל. והיינו על דרך הא דאיתא במס' מגילה דף יג ע"ב "כפרידה זו שאינה עושה פירות", ועי' גם במסכת בכורות דף ח ע"ב דאיתא אמרו ליה אימא לן מילי דבדיאי אמר להו הוה ההוא כודניתא דילידא והוה תלי ליה פיתקא וכתב ביה דמסיק בבי אבא מאה אלפא זוזי אמרו ליה וכודניתא מי ילדה אמר להו הי ניהו מילי דבדיאי. וא"כ שפיר יש לדחות הראי' הנ"ל מההדסים להנידון דאתרוגי מרוקו.

יא

הנה ראינו בשיעור א' דחוץ מלימוד הלכות יוהכ"פ והלכות סוכות, גם מוטל עלינו לדרוש מענין התשובה. והנה ראינו היסוד ד"כלאים" במיוחד גורם לאיבוד האפשרות לעשות "פירות". והוא ממש להיפך ממחשבת האדם, דהאדם חושב דגם הוא יכול "לעשות ולפעול", דעי' הרבעת בהמות והרכבת מינים הוא יכול ג"כ להיות "בורא" (כביכול) דהוא יוצר דבר חדש שלא היה חלק מבריאת העולם, אבל האמת הוא להיפך, דעיקר המהלך לעשות ולפעול הוא כשעושה רצון ד' בתוך מסגרת הבריאה של הקב"ה.

ועי' ברבנו בחיי על במדבר פ"ה פל"א דאיתא וז"ל כי הם עם הזונות יפרדו (הושע ד:יד) כלומר מלשון פרדה שאינה עושה פירות כך הם שטופים בזנות כפרדים וסוסים ולא לעשות פירות אלא למלאות תאוותם. עכ"ל. הרי דמה שעושה לתאוותו אינו עושה פירות, דרק עבודת ד' עושה פירות.

וראינו הסוגיא הנ"ל בבכורות, ועי' בספר שיח יצחק חלק א' בדרוש לשבת שובה דאיתא וז"ל ועל כל אלה היה ג"כ שאלת חכמי אתונא לריב"ח, באמרם אליו "אימא לן מילי דכדיבי", ר"ל תברר לנו האיך אתם אומרים שהאמת אתכם, והשקר אתנו, ואנחנו מוצלחים ומאושרים בעולם, ואתם ירודים מטה מטה, וע"ז השיב להם בנועם מליצותיו "הוה לן כודנייתא" וכו', והוא מאמר הכתוב "רני עקרה לא ילדה כי רבים בני שוממה", והוא כמאמר דביתהו דרבי מאיר לההוא מינא "רני

רמ אתרוג ענייני "אתרוג המורכב" בהלכה למינו

עקרה, דלא ילדה בנים לגיהנם כוונתו וכו', והוא מליצה נפלאה, שבזה מיושב הפליאה הזאת בשאלתם משפלות ישראל, והיינו כמ"ש "רק אתכם ידעתי וכו' על כן אפקוד עליכם עוונותיכם", שהוא יתברך ברחמיו, מחשבתו לצרף ולטהר ישראל מכל סיג ועוון, בכדי שיוכלו לזכות לכל טוב המעוה, כמ"ש "וצרפתים כצורף את הכסף" וכו', לכן מוכרחים להתאחד בגלותם ובצרתם, עד זמן המוגבל מעומק מחשבתו יתברך, שהנחש יקבל את שלו, מה שנאחז בהם מצד עוונותיהם, ובזה שליטתו על ישראל לרע לו, כמ"ש "עת אשר שלט האדם" וכו', והוא מ"ש משה רע"ה בשירת האזינו "לי נקם ושילם לעת תמוט רגלם" וכו', והיינו שבאמת השקר אתם, שאין לו רגלים, וישראל בעוונותיהם נותנים לו אחיזה ורגל, כמ"ש הקב"ה לאדם "והוא ישופך עקב", ולעת קץ אחר שיקבלו ישראל אופיא על כל עוונות שקדמו להם בגמר הבירור, אז "תמוט רגלם" ויפלו בנופלים, אין להם רגלים, והוא מה שראה דניאל בפתרון מראה נבוכדנצר, בצלם של ד' מלכויות (דניאל ב'), "חזי הוית עד דהתגזרת אבן דילא בדין ומחית על צלמא על רגלוי די פרזלא וכו', באדיין דקו כחדא" וכו', ופתר ליה דניאל מ"ש "וביומייא די מלכא יקום אלה שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל וכו' תדיק ותסיף" וכו', ומצד זה נמשלו לכודנייתא, שהיא הפרידה, שאינה עושה פירות, שאיו להם תורה ומצוות, לגדל פירות תמיד, שבזה קונים הנצחיות, שהם שמים חדשים וארץ חדשה, המתחדשים בכל עת ע"י ישראל, כמ"ש במ"א בביאור הכתוב (ישעיה ס"ו) "כי כאשר השמים החדשים עומדים לפני תמיד כן יעמוד זרעכם ושמכם". עכ"ל.

ועי' בספר ביאורי אגדות (אפיקי ים) דאיתא בנוסח אחר וז"ל והוא מ"ש כאן סבי דבי אתונא לריב"ח שהוא אומר שהסט"א הוא אין ואין להם קיום ומציאות כלל, שיאמר להם במה יש להם קיום בעוה"ז לשלוט בקדושה וכעין השאלה ששאל מין א' לר' אלעזר מ"ש שפת אמת תכון לעד וכו' כמ"ש בזוהר (ח"ב קפח ע"א), וע"ז השיב להם ריב"ח הוה לן כודנייתא וכו' שהוא פרד שאין עושה פירות ואין לו זיוג כלל, ואעפ"כ יש בו מציאות זיוג והוא סמאל ונחש שע"י עונות ישראל עושים זיוג ביניהם, והוא מה שממציאים כוחות הסט"א שהם המענישים את ישראל, והם תולדות שלהם וכמ"ש (תהלים פט לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. אבל אחר שישראל מקבלים עונשם מתבטלים ע"י כוחות הסט"א וכמ"ש (קהלת ח ט) עת אשר שלט האדם באדם לרע לו, וז"ש והוה תלי לה פתקא וכתוב בה דמסיק בבי אבא וכו' ר"ל מארי דחובא דחיק, שעונות ישראל הם החובות שהסט"א הם הגבאים המחזירים תדיר בכל יום ונפרעים מן האדם וכו', ובזה הי' לה זיוג וילידה וכמ"ש (תהלים ז טו) הרה עמל וילד שקר, והם נגעי בני אדם שמתילדים מזוג סמאל ונחש, והם שבאו מחובות כלל ישראל שהם ס"ר שכל דור כלול מס"ר שש מאות אלף, והם מאה אלפי זווי שכל זוו הוא שש מעה כסף כמ"ש (בכורות נ ע"א)

אתרוג שיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה למינו רמא

שש מעה כסף דינר. אמרו לי' וכודניתא מי ילדה וכו' ר"ל כיון שאתם אומרים שאין מציאות באמת לסט"א וכמ"ש (ישעיה מ יז) כל הגוים כאין נגדו מאפס ותוהו נחשבו לו שכוחם מצד ההעדר וכמ"ש בס' פתחי שערים שלי באריכות, א"כ מנין להם כח ההולדה והממשלה בעולם. וע"ז השיב להם הי נינהו מילי דבדיאי ר"ל שזהו כח השק"ר שמעורב בו אמת בתחי', והוא ש' של שק"ר שבו יש לו אחיזה וכח ההולדה קצת עד שיבוער הרע מן הארץ. עכ"ל.

והנה הדברים הם למעלה מהשגתי, אבל הא מיהא חזינן כהיסוד הנ"ל דהדרך לעשות פירות, דהיינו לפעול בעולם, היינו ע"י עשיית תורה ומצוות, ולא ע"י עשיית דברים שבודא מלבנו. וזהו שורש גדול בעשיית תשובה.

הרי דרשנו בעז"ה בהלכות יוהכ"פ ובהלכות חג הסוכות ודרשנו בענין התשובה, יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנזכה לעשות תשובה שלימה לפניו ית' ולקיים הלכות אלו ושאר הלכות התורה.

חלק ה

קונטרס אתרוגי זרעים

בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים

סימן א

חילוק בין אתרוגי א"י לאתרוגי חו"ל מחמת דיני כלאים
גופא

א

הנה ידוע דהרבה מהאתרוגים המיוחסים (דהיינו שצאים ממקום שיש לו מסורה שלא הרכיבו שם מעולם וכנ"ל) צאים מארץ ישראל ואכמ"ל.

והנה באתרוגי ארץ ישראל יש עוד ענין הנוגע דוקא להם, שצריכים לצרר, והיינו המצוות התלויות בארץ כגון תרו"מ ושמיטה וספק ערלה, שחלק מהם מעכבים צמנות ד' מינים צדיעצד, וחלק מהם נוגעים למצות ד' מינים עכ"פ לכתחילה, וכמבואר בעיקר צמס' סוכה צדף לד ע"צ וצדף ל"ה וצדף ל"ט.

והנה ראיתי להציא כאן דוגמאות לחששות שיכולים להיות באתרוגי א"י מחמת המצוות התלויות בארץ, עכ"פ היכא שלא ציררו דלית בהאתרוגים הני חששות. והנה אף את"ל

שיש מקום לסמוך להקל ולא לחשוש לעכ"פ חלק מהני חששות, אבל צריך לשקול בכל פעם, היכא שרק יכול להשיג איזה סוג אתרוג מארץ ישראל, האם עדיף לחשוש להני חששות ולרכש אתרוג מחו"ל, או האם עדיף לרכש האתרוג מא"י, דהא ראינו דגם לענין חששות דמורכב שיש בזה דרגות חלוקות, שיש חששות שיכול להיות מעכבים מעיקר הדין, אבל יש גם חששות שאינם מעיקר הדין.

והיבא שרק יכול לרכש אתרוג עם מסורה ודאית מארץ ישראל ויש באתרוג זה הני סוג חששות מחמת המצוות התלויות בארץ, אפשר דזה יגרום לעוד ציורים ד"מהדר צמנות" ירצה ליטול צ' אתרוגים, ויהא בזה כל הנידונים השייכים לנטילת צ' אתרוגים, כגון איזה מהם ליטול צראשונה, והאם עדיף לעשות איזה ענה כדי להיות צעות שאינו נוטל המינים צא"ו.

רמד אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

[הנה גם מעורר סידה מצוות התלויות בארץ
נוגעות להנידון דאתרוג המורכב, דע'
לקמן שיתבאר הנידון האם אפשר להפריש
תרו"מ מאתרוג שאינו מיוחס על אתרוג מיוחס].

ב

הנה יש להעיר דהאי נידון, האם עדיף לרכש
אתרוג מחו"ל מחמת חששות באתרוגי
א"י מחמת "מצוות זרעים", יכול להיות נוגע
להנידון ד"אתרוג המורכב" גופא.

דהנה ראינו כמה פעמים דהלבוש כתב דאתרוג
המורכב פסול משום שנעצדה צו עצירה.
וראיתי מעירים לפני טעם זה יש יותר סידה
לפסול אתרוג המורכב מא"י, דצחו"ל בדרך כלל
הגויים מרכיבים, משא"כ בא"י, אם יש עץ
מורכב, צהרצה ציורים ההרכבה נעשית ע"י
ישאל ר"ל.

והנה הלבוש צעמנו כתב לפסול אתרוג המורכב
מחמת העצירה אפילו כשגוי עשה הרכבה,

משום דאיכא למ"ד אף בן נח מצווה על הרכבת
אילן, אבל הרבה אחרונים סוברים דלמעשה
קיי"ל דאין עכו"ם מצווה על הרכבת אילן, ועי'
בדרך אמונה צפ"א מהל' כלאים ס"ק ל"ג
שכתב דרוב הראשונים סוברים דאין עכו"ם
מצווים על הרכבת האילן והחזו"א מנדד דהעיקר
כהני ראשונים, ולפ"ז להלכה, לפי טעמו של
הלבוש, אין טעם לפסול אתרוג המורכב אם
גוי הרכיבו. ובאופן שמחמת דיני אתרוג המורכב
גופא עדיף לרכש אתרוג מחו"ל דצחו"ל שהגויים
מרכיבים אין אתרוג המורכב פסול לפי טעמו
של הלבוש.

ובן העירו בזה דהחת"ס צשו"ת או"ת סי'
ר"ז ציאר דעת הלבוש דפסול המורכב
הוא משום דאף אחר שנזרע אסור לקיימו ונמצא
דכל גידולו באיסור ולכך פסול למנוה, ולפ"ז
הרי החת"ס צשו"ת יו"ד סי' רפ"ח כתב דצחו"ל
אין איסור לקיים הרכבה, וא"כ יש עוד סידה
שיש לנדד להכשיר אתרוג המורכב צחו"ל לפי
טעמו של הלבוש.

סימן ב

בענין אתרוג של טבל והשייכות לדיני אתרוג המורכב

א

נטל כשר. הנה המפרשים עמדו צהא דלא הוזכר

אתרוג של טבל, ונחלקו הראשונים מהו הדין
אם נטל אתרוג של טבל.הנה עיי"ש בדף לה צרש"י וצמח"ס, ועיי'
צרמב"ס צפ"ח מהל' לולב דכולם סוברים
דאין יוצאים באתרוג של טבל כה.הנה עיין במסכת סוכה דף לד ע"ז דאיתא
אתרוג הגזול והיצב פסול של אשרה ושל
עיר הנדחת פסול של ערלה פסול של תרומה
טמאה פסול של תרומה טהורה לא יטול ואם
נטל כשר של דמאי צית שמאי פוסלין וצית הלל
מכשירין של מעשר שני צירושלים לא יטול ואם

כה. אלא שנחלקו הני ראשונים בטעמא דמילתא שאין יוצאים באתרוג של טבל, רש"י
שם סובר דאתרוג של טבל הוא פסול משום דלית בה היתר אכילה, ולכך לא חשיב
"לכם", ותוס' שם כתבו דאתרוג של טבל הוי כמו אתרוג דשותפין שיש לכהן וללוי חלק
בו ודמי לאחין שקנו אתרוג וכו'. עכ"ל.

(הנה הא דתוס' לא פירשו כרש"י, י"ל דס"ל דאית לאתרוג של טבל היתר אכילה כיון
דאפשר להפריש ממנו תרו"מ, ומבואר בדין "אתרוג של דמאי" דכל דאית דרך להתיר
האיסור אכילה סגי להכשיר האתרוג. והא דרש"י לא פירש כתוס', י"ל דס"ל לרש"י
דאתרוג השותפין מיקרי לכם, ואין ראי' מאחין שקנו אתרוג בתפוסת הבית, דש"י רש"י
והרשב"ם היא דאין לאח פשוט כלום קודם חלוקה, רק לתוס' לשיטתם הסוברים דיש
לאח פשוט קודם חלוקה הוא דאית ראי' לאתרוג השותפין. עוד י"ל דרש"י סובר דאין
לכהן "חלק" בטבל. עי' במנחת ברוך סי' צ"ו. עוד י"ל דרש"י סובר דאתרוג של טבל לא
הוי דומה לאתרוג השותפין כיון דיכול לסלק זכות הכהן, שיכול להפריש התרו"מ מאתרוג
אחר על אתרוג זה. והנה עיין ביבמות דף פ"ו דרש"י סובר דחיוב מיתה דטבל הוא מחמת
התרומה דאית בה, ותוס' שם חולקים, והי' אפשר לחשוב דתוס' סוברים דכל זמן שלא
הפריש התרומה לית שם תרומה כלל ולכך אין החיוב מיתה מחמת התרומה דאית בה,
וכ"ה הפשטות בדעת התוס' לכאן, דע"ש שהביאו הסוגיא בסנהד' דמגדיר דטבל הוא מה
ש"עתידין לתרום" ומשמע דדוקא בעתיד אית לי' שם תרומה אבל עתה אין שם תרומה,
אבל מבואר בתוס' אצלנו דגם תוס' סוברים דגם קודם ההפרשה אית תרומה בתוך הטבל,
ולכך נחשב דאית חלק כהן בתוך הטבל, ואפ"ה אין חיוב מיתה דכל שלא נתברר חלק
הכהן אין חיוב מיתה דתרומה).

והנה לפ"ז נמצא דבין לרש"י ובין לתוס' החסרון דאתרוג של טבל הוא דלא חשיב
לכם. אבל עי' ברמב"ם בהל' לולב פ"ח ה"ב שכלל אתרוג של טבל באתרוגים שאינם
ראויים לאכילה, ובהלכה ט' שם כתב דאתרוג שאינו ראוי לאכילה הוא פסול כל ז', וא"כ

רמו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

הנה לפי"ז צ"ז למה צ"ז זה לא הוזכר שם
צמנה. לכא"ז י"ל שהוא נלמד מהצ"ז
ד"אתרוג של דמאי", דהתנא נקט "של דמאי"
וכו' וצ"ח הלל מכשירין", ומשמע דרק של דמאי
כשה, אצל של טבל פסול.
הנה הרמב"ן (צמנה להל' לולב להרא"ז ד)
חולק על הראשונים הנ"ל וסובר דיוצאים
צאתרוג של טבל. (עיי"ש שהרמב"ן צ"ח
דלכן המנהג הנ"ל לא הזכירה הצ"ח דאתרוג
של טבל).

מבואר דאין החסרון דאתרוג של טבל משום דאינו "לכם" דהא רק ביום א' יש דין "לכם",
ולפי הרמב"ם צ"ב מהו החסרון דאתרוג שאינו ראוי לאכילה.

והנה עי' בפהמ"ש על המשנה שם דאיתא בביאור הפסול דאתרוג של ערלה וז"ל שהרי
אמר ד' פרי ואלה אינם ראויים לאכילה בשום פנים. עכ"ל. והנה לכא"ז טעם זה שייך רק
בערלה ובתרומה טמאה שבהם הזכיר הרמב"ם טעם זה, אבל בטבל לכא"ז אי אפשר לומר
דאינו פרי, דהא כיון דיכול להפריש תרומה ויהא מותר באכילה לכא"ז אין שום חסרון
עתה בהתורה פרי. ובאמת עיי"ש בפהמ"ש שכתב דערלה ותרומה טמאה הן מכלל הדברים
הטעונים שריפה וכו' ולפיכך הוא פסול שהרי אמר ד' פרי ואלה אינם ראויים לאכילה
בשום פנים. עכ"ל. הרי דהזכיר הא דערלה ותרומה טמאה הן מכלל הדברים הטעונים
שריפה, וא"כ בודאי הו' הני דברים דוקא בערלה ותרומה טמאה אבל לא בטבל, דטבל
לא טעון שריפה כלל. וא"כ להרמב"ם עדיין צ"ב למה אתרוג של טבל פסול. (ועי' בשו"ע
או"ח סי' תרמ"ט ס"ה שג"כ פסק דכל שאינו ראוי לאכילה פסול כל ז', והגר"א כתב משום
כתותי מכתת שיעוריו. וא"כ זהו דוקא בערלה ותרומה טמאה דאית בהו דין שריפה אבל
לא בטבל). ולכא"ז מוכח דהרמב"ם סובר דכל זמן שלא הפריש תרומה מהפרי עדיין חסר
בהתורה פרי כיון דאינו יכול לאכלו, ורק ע"י הפרשת תרומה נעשה פרי, והענין צ"ב.

הנה ראינו דבמשנה שם איתא דב"ה מכשירין אתרוג של דמאי, ועיי"ש בגמ' איתא
מאי טעמא דבית הלל כיון דאי בעי מפקר להו לנכסיה והו' עני וחזי ליה השתא נמי
לכם קרינא ביה דתנן מאכילין את העניים דמאי ואת אכסניא דמאי. והנה במס' שבת
ובמס' עירובין ובמס' פסחים כשהגמ' מסביר דיני דמאי ע"י ה"מיגו" הנ"ל, הגמ' מסיים
אחרי ה"מיגו" דהשתא נמי "חזי" ליה. אבל במס' סוכה שם הגמ' מסיים השתא נמי "לכם"
קרינא ביה. ומבואר דקושיית הגמ' היתה דלמה חשיב דמאי "לכם" והתירוץ הוא דע"י
המיגו חשיב לכם. וכ"ה בודאי הפשטות דבגמ' לעיל בדף לה ע"א איתא דאם אין לו
היתר אכילה לא חשיב לכם וא"כ בודאי צ"ב למה דמאי חשיב לכם הא לית לו בזה
היתר אכילה, וע"ז מיישבת הגמ' דמחמת המיגו האתרוג חשיב לכם דהא יש לו אופן
שהוא יכול לאכלו דהיינו אם הוא מפקיר נכסיו. אבל עיי"ש בפהמ"ש בסוכה שם דנראה
דאין המיגו מסלק חסרון בדין "לכם", דעיי"ש דאיתא וז"ל ומה שהתירו אתרוג של דמאי,
לפי שהדמאי אוכלין אותו העניים כמו שנבאר במקומו, ואם רצה להקדיש נכסיו ויהיה
עני יהיה זה האתרוג של דמאי מותר לו לאכילה, וכיון שיש בו צד היתר שיהיה ראוי
לאכילה מותר לברך עליו. עכ"ל. והנה מדברי הרמב"ם משמע דאין המיגו מסביר איך
הוי האתרוג "לכם", דהא הרמב"ם לא הזכיר "לכם" כלל, אלא משמע דהמיגו בא לסלק
חסרון אחר. ופשוט דהרמב"ם אזיל בזה לטעמי, דראינו דהרמב"ם סובר שיש יסוד דאתרוג
שאינו ראוי לאכילה לא חשיב "פרי". וא"כ י"ל דזהו קושיית הגמ' למה אתרוג של דמאי
חשיב פרי, והגמ' תירץ דע"י המיגו יש לו אפשרות לאכול האתרוג ולכך שפיר חשיב
פרי. הרי שוב מבואר דהרמב"ם סובר דקודם הפרשת תרומה לא חשיב "פרי".

[והנה עיי"ש צרמז"ן וזראשונים בסוכה שהציאו
ש"י הרמז"ן, שהסבירו דהא דיש לכהן
חלק לא הוי חסרון משום שיכול לסלק זכות
הכהן, דהא יכול להפריש ממקום אחר על
אתרוג זה, וציארו דתוס' סוברים דלעולם אתרוג
של טבל פסול ללאפרושי מיני' וצ"י קא. ויל"ע
מהו ציאור המחלוקת צ"ן תוס' והרמז"ן].

הנה השו"ע לא הזכיר הפסול דאתרוג של
טבל, וא"כ אפשר היה לומר דקיי"ל
צוה כהרמז"ן, אבל ע"י בשער היזון סימן
תרמ"ט ס"ק מ"ה דאיתא וז"ל וטבל עיין צר"ן
שהציא דעות צוה אי אמרינן מיגו דאי צעי
היה מפריש ממקום אחר עליו דמינייה וציה
א"א להפריש דהו"ל חסר או אפשר כיון דעתה
אין צו היתר אכילה אין יוצאין צו והרמז"ס
הוא מן המחמירין כנ"ל ולכן יש ליטול אתרוג
של טבל צא"י בלא צרכה, וצחו"ל אין כאן איסור
טבל כלל דאין תרומות ומעשרות צחו"ל צוה"ז כ"י.
עכ"ל. הרי מצואר דקיי"ל דיש ליטול אתרוג
של טבל מחמת ש"י הרמז"ן, אבל בלי צרכה
משום שיטת רוב ראשונים הג"ל.

[נמצא דכמו דהפסול ד"אתרוג המורכב" לא
הוזכר במשנה וצשו"ע, ויש שיטות
שמכשירים, ואפ"ה קיי"ל דהוא פסול, עד"ז
קצת הפסול ד"אתרוג של טבל" לא הוזכר
במשנה וצשו"ע, ויש שיטות שמכשירים, ואפ"ה
לרוב שיטות הוא פסול, אלא דצאתרוג המורכב
מצואר צמ"צ דהוא פסול לגמרי, אבל צאתרוג
של טבל כתב ליטלו בלא צרכה].

ב

הנה ראינו דלפי רוב ראשונים אין יוצאים
צאתרוג של טבל, ואף שלא הוזכר פסול
זה צשו"ע, אבל הא מיהא לענין הצרכה קיי"ל
דאין ליטול אתרוג של טבל.

הנה צוה"ז הרבה אינשי קונים אתרוגים עם
"הכשר". (רק שיש צהכשרים סוגים
שונים לגבי החשש ד"חולדת מורכב" וכמוש"נ).
וכל א' מהני אינשי קונה אתרוג עם הכשר
שהוא סומך עליו, וא' מהדברים שמקובל שההכשר
אחראי עליו הוא להפריש תרו"מ מהאתרוגים,
וא"כ הפסול דאתרוג של טבל אינו נוגע לכל
הני אינשי.

ג

אבל אפשר דזה אינו, דהנה עיין צספר
תשובות והנהגות ח"ג סימן ש"מ
שהגר"מ שטרנבוך שליט"א הציא שחמיו שאל
את מרן החזו"א ז"ל כשיש הכשר מעולה אם
יפריש (תרו"מ) עוד פעם צציתו והשיב שהנהגה
טובה היא תמיד להפריש צצית שיתרגל להפריש
תמיד. ע"כ. הרי רואים שהחזו"א סבר שתמיד
יש לחזור ולעשר צעצמו, ואפילו כשיש "הכשר
מוסכם". וידוע שגם מרן הגרי"ז ז"ל תמיד
עושה צעצמו.

ועיין צספר משפטי ארץ צסוף פרק כ"ז
שהוצא מכתב שהגר"ר אפרתי שליט"א
כתב צשם מרן הגרי"ש ז"ל והכי איתא שם
וז"ל אודות שאלתו כיצד להורות לתלמידים

בו. העירוני דלשון השע"ה צ"ד אין תרומות ומעשרות בחו"ל בזמן הזה צ"ב קצת, דלכאוי
משמע דבזמן הבית היה תרו"מ בחו"ל. [ואולי הוא כשי' א' בתוס' בכ"מ דבאמת היתה
תקנת מעשרות בחו"ל ואח"כ "באו הרובים ובטלום"]. וצ"ע.

רמח אתרוג בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

(ועיין בארחות רבינו חלק תרומות ומעשרות דאיתא וז"ל בשמחות נכדוהו של מו"ר שהיו באולם אף שא' מצני ציתו מעשר את כל המאכלות והמשקאות אעפ"כ ראיתי את מו"ר חזר ומעשר את הצירה הלצנה ששתה וכן את הצרנדי שחלק לאחרים וכן ראיתי ציתו של מו"ר זנוק"ל אמר לעשר את המאכלים שהציאה לו א' ממשפחתו למשלוח מנות. עכ"ל. וע"ש דאיתא וז"ל ראיתי תמיד כשמו"ר זנוק"ל מעשר משקאות לא היה מקיף את הכוסות או הללחת שהתרומות בחוכן לבקצוק וכו' ולכא' היה צריך שיגע מדין מוקף, ותיירץ לי בנו הגר"ח"ק שליט"א דמשקאות אלה שראיתי שמו"ר היה מעשר רק לחומרא עשר דהם היו בהשגחת הצד"ץ ומסתמא כבר עשרוס כמה פעמים ולכן לא הקפיד כאן מו"ר על המוקף. עכ"ל. ועיין בזמנחת יצחק ח"ט סי' ק"ט שכתב בתו"ד וז"ל אמנם כמובן המהדר ומפריש תרו"מ ציתו מטעם הכתוב בספר המעשר והתרומה פרק חמישי צית האוצר אות ל"ב וכו' תבוא עליו ברכה וכו'. עכ"ל. ע"ש).

הרי מצואר מדברי כל הני רבנות דאפילו כשיש על הפירות השגחה שקומכים עליה לשאר ענייני כשרות, אצל לעיני תרו"מ ראוי לו להפריש בעצמו (דהיינו מה שנקרא צפי הציור "איבער מעשרין"). [ועיין צפ"ט מהל' מעשר ציון ההלכה ס"ק פ"ט שכתב וז"ל ופעם א' שכחו לעשר את החלות מערב שבת ולא הי' תנאי רק הי' במקום שיש שם השגחה מעולה וכמעט צרור הי' שזה מעושר וכו' לא רצה (החזו"א) להתיר לאכלן צלי מעשר. עכ"ל. הרי דהחזו"א לא התיר לאכול צלי לעשר אפילו צדיעצד].

בישיבה ובשעורים בסמינר שבמקומכם כאשר הם קונים תולדת מהשגחה מוסכמת שפקיע שמה לטובה אם חייבים להפריש תרו"מ, והורה הגר"ש"א (שליט"א) [וז"ל] להשיצו וכו' צידון דידן הלוך תולדת ממקומות שהם תחת פיקוח נאות ורצנים ת"ח אחראים על הפרשת תרו"מ מעיקר הדין א"צ לשוץ ולהפריש תרו"מ, וכך ראוי למידרש בפירקא, אולם בעל נפש הירא וחרד לדבר ד' כדאי שינהיג עצמו להפריש מכל דבר הנכנס לציתו וצפרטו שידוע כי גם במקומות שיש בהם השגחה על תרו"מ נוקקים הם לכמה עקולי ופשוטי ואשרי חלקו של הנוהג בהידור זה להפריש תרו"מ ציתו. עכ"ל.

ועיין גם בדרך אמונה הל' מעשר פ"ט ס"ק י' דאיתא וז"ל ומ"מ ראוי לכל ירא שמים אף אם קנה במקום שיש השגחה מעולה לחזור ולעשר בעצמו צלי ברכה שהנסיון מוכיח שכמה פעמים קורה תקלות אף במקום שיש השגחה. עכ"ל.

ועי' ציבור ההלכה צפ"ד מהל' מעשר ה"א דאיתא וז"ל ודע שגם במקומות שמוציא משגיחים על המעשרות וידוע שאין אחריים מעשרים אלא הם, מ"מ אין לעשר ממה שלקח צפ"א על מה שלקח בפעם שני, ואולי גם צפ"א מכמה ארגזים, כי ידוע שלפעמים שוכחים או מאחרים או טועים ונשאר טבל, ואולי זה מעושר וזה אינו מעושר, ובדרך כלל ראוי לכל ירא שמים לחזור ולעשר צלי ברכה כל מה שקונים אפילו במקום שיש משגיח טוב וצקי ויר"ש כי בכל דבר יצורי קורה תקלות כמה פעמים כנודע מפי הנסיון רבות כאלה וצפרטו אם צעה"ב אינו יר"ש ורק סומכין על המשגיח אא"כ יודעים צרור שנתעשר. עכ"ל.

והנה לכאורה י"ל דמי שמקפיד לנהוג כרבותינו הנ"ל ולעשר האוכל שקונה אף שיש עליו "הכשר מוסכס" על הכשרות, דיש לו גם להקפיד להפריש תרו"מ על האתרוג שלו, דכמו שמפריש צעמנו כדי להיות (יותר) בטוח שהאוכל אינו טבל כדי לאכלו, הוא הדין שיש לו להפריש צעמנו כדי להיות (יותר) בטוח שהאתרוג אינו טבל כי ללא המצה.

[ואפשר שיש יותר סיבה להחמיר ולעשר צעמנו כדי לקיים המצה מלעשר קודם אכילה, דהא צוה"ז האיסור לאכול טבל הוא איסור דרבנן, וא"כ הוא מעשר קודם אכילתו כדי להציל מאיסור דרבנן, אבל המצה לקחת אתרוג הוא מצוה דאורייתא, וכל דהוי טבל מדרבנן אפשר דזה מעכב אפילו צהמצה דאורייתא, דלמעשה אינו יכול לאכלו או למעשה אינו "לכס", וא"כ אפשר דהיה יותר נד לעשר לקיום המצה משום שהוא נוגע לדין דאורייתא. אבל צוה"ע צוה אם טבל מדרבנן יכול לעכב מצוה דאורייתא].

ד

אבל יל"ע צוה, דהנה צפשוטו הסיבה להפריש תרו"מ צעמנו הוא משום דכל האוכל הוא "דמאי", אף שיש לזה הכשר מוסכס, כיון שהצעה"צ והמשגיח לא קיבלו "חצירות" כצומן הגמ', וא"כ רק יש סיבה להפריש קודם אכילה, דאסור לאכול דמאי, אבל אין סיבה להפריש תרו"מ מהאתרוג, דהא ראינו דמצוה להדיא צמשה צסוכה דצית הלל מכשירין אתרוג של דמאי.

אבל מדצרי רבותינו הנ"ל משמע דס"ל דאין ההנהגה לעשר צעמנו צוה"ז מדין "דמאי", (וא"ת למה אין הכל דמאי צוה"ז, יש צוה כמה מהלכים צמפרשים, ואכמ"ל, ע"י מה שהארכתי צוה צס"ד צספר גינת ראובן על מס' דמאי, ועכ"פ ע"ס הדבר שאין הכל דמאי צוה"ז אע"פ שלא מקבלים "חצירות" כצומן הגמ' איתא צחו"א שציעית סי' י' ס"ק ח'), אלא הוא הנהגה שהנהיגו כדי להיות (יותר) בטוח שהאוכל מעושר או מחמת איזה חששות שיש להו צהפרשת ההכשר, עיין צהערה כ', וא"כ

בז. הנה בדברי הגר"ח שליט"א הנ"ל מבואר דהטעם לעשר בבית הוא משום דלפעמים קורה איזה מבשול או אונס בהפרשת ההכשר, אבל לא משום שיש איזה חשש בעצם כשההכשר מפריש. אבל ידוע שיש שהוסיפו שיש להו חששות בעצם בהפרשת ההכשר. לדוגמא בעלמא:

(א) עיין בספר תשובות ונהגות (ח"ג סי' ש"מ) שכתב דיש חשש בעצם ההפרשת תרו"מ כשהבעלים ע"ה שהרי עיקר מצות מעשר עני היא להפרישו שיהא ממון עניים ודוקא כך נתקיימה המצוה אבל היום הלוא בעל המפעל אינו מסכים לוותר על עשרה אחוז דמעשר ראשון או אפי' עשרים אחוז בשנה של מעשר עני וכל מה שמסכים הוא מפני שהסבירו לו שלמעשה יפסיד כאחוז אחד לבד וע"כ מוכן לוותר על האחוז הזה ותמורת זאת יקבל הכשר ואינו יודע כלל שבעצם חייב גם לתת לעני או ללוי, וסבור שתרו"מ היינו קריאת שם גרידא. עיי"ש. ועד"ז איתא במנחת שלמה להגרשז"א צ"ל בסימן נ"ג ובסימן ס"ב י', עיי"ש כל דבריו.

(ב) יש שגם העירו דיש עוד חשש בזה דהלוא רוב בעלי המפעלים בעו"ה בא"י הם מומרים ומחללי שבת בפרהסיא ואינם בני ברית ולכן לא מועיל שליחות של מומר

רנ אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

לכאן י"ל דהוא הדין לענין האתרוג שיש להנהיג
להפריש ממנו תרו"מ כדי להיות (יותר) נטות אבל עדיין יל"ע צוה, דהא מנזר נספרי
שהאתרוג אינו אתרוג של טבל. הפוסקים דכשמעשרים מדגרי שיש לו

לתרומה וכמו שמבאר החתם סופר בהגהותיו לש"ע א"ח קפ"ט.

(ג') ועוד אפשר שיש מפעלים שיש בהם שותפות ישראל ועכו"ם ולפעמים הפירות נעשו טבל מקודם שהגיעו למפעל וכבר נתחייבו בתרומות ומעשרות ועתה ההפרשה יהא בשליחותו של העכו"ם ולפי הרבה שיטות יש בזה חסרון דאין שליחות לעכו"ם. [וראיתי בספר באר חיים שהוסיף דהרי מפעלים רבים בא"י מכרו את מניות מפעליהם לגויים ועי"ז נעשים הגויים בעלי המפעל והפירות הרי כבר נתחייבו בתרו"מ כשגדלו אצל הישראל ואמנם אין חשש גזל מבעלי המניות בהפרשה שעושה המנהל כיון דע"י הפרשה זו ירבו רווחי המפעל שיותר אנשים יקנו פירותיהם וכשם שמותר לו למנהל לעשות כל דבר אחר הגורם להרבות רווחי המפעל כך מותר לו להפריש תרו"מ הגורם להרבות רווחי המפעל וצ"ע אם יש לו רשות להקנות כעשרים אחוז מהפירות ללוי ולעני או שזה כבר לא רווחי למפעל וא"כ מתחזקת בזה ההערה הנ"ל שאין זה "הפרשה", אבל מ"מ כיון שהבעלות היא של הגויים נמצא שהמנהל הוא שליח שלהם ואין שליחות לעכו"ם והאריכו פוסקי זמנינו בנדון זה של הפרשת ישראל מפירות עכו"ם ובנדון הפרשה ממפעל שהמניות נמכרו לעכו"ם ומצדדים לכאן ולכאן בעצות התלויות במחלוקות ראשונים ואחרונים ואכמ"ל ומקום גדול יש להדר בזה לחזור ולהפריש תרו"מ. עכ"ל].

(ד') עי' במנחת שלמה שם מה שכתב שם עוד ע"פ דברי התוס' במס' קידושין בעובדא דר"ג והזקנים. ואפשר דע"פ דבריו יש עוד סיבה לחזור ולעשר בביתו שהכל מונח לפניו. וצ"ע.

(ה') עוד יש שהעירו דאין בעל הפירות עושה המשגיח שליח בכל פעם ואם עושהו שליח מקודם והו מינוי שליחות על דבר שלא בא לעולם. [אבל אמרו לי שאם עושים מינוי שליחות בכתב שמורים לכתחילה דאין בזה חסרון דדבר שלא בא לעולם, עי' מרכה"מ הל' גירושין, ועיין חזו"א הל' מעשרות סימן ז' ס"ק ט"ו].

(ו') י"א שיש ציורים שיש חשש בהפרשה של המשגיח דאפשר שמפרישים התרו"מ קודם שמביאים הפירות לתוך החנות וא"כ בעל החנות עדיין לא עשה שום קנין על הני פירות ואינו יכול לעשות את המשגיח לשליח. (לפני מספר שנים היו שעוררו טעם נוסף שיש לחזור ולהפריש תרו"מ מכל מוצר המכיל קמח משום שהפרשת התרו"מ מהתבואה היתה נעשית בא"י בזמן שהתבואה היתה בבעלות הממשלה דרך היה הנוהל שהממשלה קונה מבעלי התבואות את כל התבואה ומשם קונים בעלי המאפיות וכשהיתה התבואה בבעלות הממשלה היו מפרישין התרו"מ ויש נוקטים שאין מועילה הפרשה זו מכיון שאין בעלים על הממשלה שיוכל להפריש תרו"מ או למנות שליח להפריש עיין בקיצור הלכות במקורות לפי"ד ס"ט שעורר כמה חששות בהפרשה זו, וראיתי שם בספר באר חיים דעכ"פ היום בטל השש זה מכיון שהיום זה נעשה ע"י הברה פרטית הקונה את כל התבואות מהחקלאים בארץ וכשזה בבעלות החברה מפרישין התרו"מ. עכ"ל).

אתרוג

סימן ב

זרעים רנא

הכשר מוסכם דאפשר לנהוג "קולות דמאי".
לדוגמא:

עיין בדרך אמונה צפ"א מהל' מע"ש ס"ק מ' שכתב וז"ל ובמקום שיש השגחה מעולה על המעשרות שאפשר לסמוך ע"ז מדינא אף שאנו מחמירין לחזור ולעשר י"ל דלא חמיר מדמאי לענין זה וא"צ לצער. עכ"ל. (ועיי"ש שכתב שכן שמע בשם החזו"א).

ובן עי' צפ"ו דמס' דמאי וזרמב"ס פ"ט מהל' מעשר דמזו"א דאפשר לעשר דמאי של אחר בשבת אם עושה תנאי מערב שבת, אבל אי אפשר לעשר טבל של אחר בשבת ע"י תנאי מערב שבת. וראיתי בס' ארחות שבת (ח"ב פכ"ב סעיף ס"ו) שכתבו בזה וז"ל אם חזרו מקפיד לקנות את הפירות והירקות מחנות שיש לה השגחה מהודרת יכול הוא לעשות תנאי מערב שבת על פירות אלו. עכ"ל כח.

ועי' בספר צאר חיים דאיתא וז"ל וממנן הגריש"א [זו"ל] שמעתי דמזרי"ש שיש עליהם הכשר טוב אינם "דמאי" אלא הם פחות מדמאי (כלומר יותר יש להקל בהם) וודאי שיש לנהוג בהם קולות דמאי שאין להוסיף חומש ואין בהם ציבור מעשרות. עכ"ל.

וא"כ הכא שיש על האתרוג "הכשר" לכאורה אפשר לנהוג בו קולות דמאי, וא"כ א"צ לעשרו כלל, דאתרוג של דמאי כשר.

אבל אפשר דלית בזה כלל דאפשר לנהוג כל קולות דמאי, דראיתי בספר צאר חיים דאיתא וז"ל ושאילתי את מרן הגר"ח קנייבסקי שליט"א האם אפשר ללמוד משני דינים אלו להקל אף את שאר הקולות דמאי צמחרי"ש שיש עליהם הכשר טוב, והשיב לי הגר"ח שליט"א שכתב וצ"פ, דאצ"ו הקל רק לענין לעשר בשבת, וכן החזו"א הקל רק לענין ציבור מעשרות, אבל שאר קולות דמאי אינן נוהגין היום בשום מקרה. עכ"ל. וא"כ לכאורה שפיר יש מקום להחמיר ולעשר האתרוג.

[ואפשר] שיש להציא רא"י לזה, דלית בזה "כלל" לנהוג כל קולות דמאי, דהא עיין בחזו"א בהל' דמאי סי' י"ג ס"ק ח' שכתב וז"ל והנה צא לידינו עיסה שעיקרה משיפון חו"ל אבל מרנין שמערבין בה סלת חטים והסלת יש צורך מהגדל כאן ויש מהמוצא מחו"ל והגדל כאן הוא נטחן צרחיים הגדולה המספקת סלת לכל הארץ שכפי הנשמע מעשרין שמה ע"י משגיח ממונה על כך, ונראה דאפשר להקל להפריש מני' וצ"י כדעת הרא"ש דיש צילה צקמח כיון דספק ספיקא הוא שמה לא עירצו ואם עירצו שמה של חו"ל ואם של ארץ שמה

בח. אבל עיי"ש בהערה מה שכתבו בשם החזו"א, ועי' בקונטרס "בית רבי" בסוף ספר אשכנתי דרבי ח"ב עמ' קנ"ח דאיתא דרבינו הקה"י הורה שמאכלים שנוהגין לעשר מטעם חומרא כגון מצרכים בהכשר טוב וכדו' שכמעט ברור שהם מעושרים ורק מצד חומרא חששו לעשר עו פעם מותר לעשרם בשבת אף בלא תנאי מערב שבת והעיד שכך היה מעשה בבית מרן החזו"א שהפרישו חלה בשבת כשהפרשה היתה מצד חומרא. עכ"ל. הרי דהחזו"א התיר לעשר בשבת אפילו בלי תנאי, וא"כ בע"כ דאין זה משום קולות דמאי אלא הוא סברא אחרת. וצ"ע. ואבמ"ל.

רנב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

הוא מעושר ועוד נראה דעובדא דידן לא חמירא מדמאי וקיי"ל דדמאי יש צילה וכמש"נ לעיל סי' י"ב ומיהו אם אפשר למצוא טבל ודאי יכול להפריש עליהן בתנאי וכו'. עכ"ל. ולכא' משמע שהמשגיח לחוד רק עושה ספק, ואין לנהוג קולות דמאי אלא משום שיש גם עוד ספיקות. והיינו כנ"ל דאין צוה כלל לנהוג כל קולות דמאי כשיש משגיח. אבל אפשר דלית משם רא' דאפשר דהתם מיירי בהשגחה שאינה מוסכמת. ע"י. (ועוד העירוני, הרי אפשר דהתם שאני דרך "כפי הנשמע" היה שם משגיח שמעשר). והנה אפשר שיש רא' להיפך, שגם בשאר דברים נוהגים קולות דמאי, דהנה דמאי מותר לשנות את סדרי ההפרשת תרו"מ וחלה כדאיתא ברמב"ם פ"ט ממעשר ה"ו ודרך אמונה שם ס"ק מ', וראיתי בספר זכר חיים דאיתא וז"ל ביארנו בשם הפוסקים דצמורים שיש עליהם הכשר טוב אפשר להקל קולות דמאי ואף לדעת הגר"ח קנייבסקי שליט"א בשם החזו"א הנ"ל שם שבמנינו אין להקל קולות דמאי אף צמורים הללו מ"מ כששאלתי את הגר"ח קנייבסקי שליט"א האם צמורים אלו אפשר להפריש החלה לפני כל ההפרשת תרו"מ א"נ אחר כל ההפרשת תרו"מ השיב לי במכתב וצ"פ דנהגו להקל בספיקות כלומר דהא דלריך להפריש החלה לאחר מעשר ראשון קודם מעשר שני הוא רק בטבל ודאי ולא בספק טבל וא"כ צמורים שיש עליהם הכשר טוב וחוזר ומפריש צביתו תרו"מ וחלה לכו"ע שרי להפריש החלה לפני כל ההפרשת תרו"מ א"נ אחר כל ההפרשת תרו"מ. עכ"ל. וצ"ע.

ו

הנה אפשר דכל החומר לעשר צעמנו הוא רק להציל ממאכלות אסורות (מחמת

ההשפעות רעות שיש מהם על הלז וכו'), וא"כ לכאורה אין צריך לעשר האתרוג.

והרי משמע לי מכמה מקומות דלא הקפידו צוה על כל דיני תרו"מ, רק מה שנוגע להאיסור אכילה, ושור"ר בספר זכר חיים דאיתא וז"ל הגדרת החומר שמעתי מהגר"מ קופשין שליט"א דההפרשה החוזרת צמורים שיש עליהם הכשר טוב היא רק חומר צהירות ממאכלות אסורות, ולא חומר צמנות הפרשת תרו"מ, כלומר דבתרו"מ הרי יש צ' דינים א' מצות ההפרשה צ' איסור אכילת הפירות כשהם טבל ולענין קיום מצות ההפרשה היה אפשר לסמוך על ההכשרים המהודרים שנתעשר שפיר אך למניעת מאכלות אסורות שאסור לאכול טבל נוהגים לחוש ולהפריש שוב תרו"מ ונפק"מ דכמה דינים שיש צמנות הפרשת תרו"מ שהם רק לכתחילה ולא לעיכובא וכגון הפרשה שלא מן המוקף אזי צמורים הללו אפשר להקל בדינים אלו אף לכתחילה דלענין זה סומכים על כך שזה כבר נתעשר ורק כדי לוודא שאין צפירות איסור טבל חוזרים ומפרישים מהם תרו"מ. עכ"ד.

אבל י"ל דיש לחלק בין הני דינים שלא מקפידים בהם שאינם אלא דינים לכתחילה, למצות אתרוג שהיא חיוצ גמור, וגם לגבי האי מצוה יש להיות (יותר) בטוח שקיים המצוה.

וא"כ עדיין יל"ע אי הני שקוים אתרוג עם הכשר צריכים לעשר האתרוג, ועכ"פ יל"ע אי ראוי להם לעשות כן.

(הנה עכ"פ לכא' יש צוה "הידור מצוה" להפריש צעמנו כדי להיות יותר בטוח שקיים המצוה).

אתרוג

סימן ב

זרעים רנג

ז

הנה יש סוג אחר דאינשי דלכאורה פשוט דדיני הפרשת תרומ"מ נוגעים לאתרוגים שלהם, והיינו להנהיג שלוקטים או מקבלים אתרוג ישר מהאילן או עכ"פ מהפרדס קודם ששם "הכשר" הפריש.

ח

אבל דע, שגם זה אינו פשוט לגמרי, דידוע דהמהרשד"ם (בשו"ת ח"א יו"ד סי' קצ"ב) כתב דאתרוג שנלקט מהאילן למנוה ולא לאכילה פטור מתרומ"מ, ומה שנתבאר לעיל לפסול אתרוג של טבל היינו דוקא באתרוג שנגמ"מ לאכילה ורובה ללאת צו יד"ת, אבל אתרוג שנלקט למנוה ואין דעתו לאוכלו כלל פטור מתרומ"מ ואינו טבל.

[**הנה** אפשר דפטור זה אינו נוגע כ"כ לאתרוגים הנ"ל עם הכשר, והוא רק נוגע למי שלוקח אתרוג מהאילן עצמו, דעי' בצאור הלכה בפ"ב מהל' תרומות ה"ב (ד"ה זרען) דאיתא וז"ל מיהו אלו שנטעין בשביל למכור האתרוגים אין תלוי בדעתם דאולי הלקוחות יראו לאכול הפירות כמ"ש בירושלמי חלה פ"א ה"ה ובכלים פכ"ו מ"ח וכו' ובזמנינו דעת כל הנוטעים למנוה לחלקם להרצה אנשים, ורבים מהם אוכלים את האתרוג אחר החג, וא"כ הוי כדעתו נמי לאכילה וחייב צמעשר, ואע"ג דגבי ערלה כתב בחזו"א ערלה סי' א' ס"ק ב' דלמאי דצעי דמיפטר אתרוג שנטעו למנוה היינו אפילו דעתו לאכלו אחר החג זהו דוקא לענין ערלה דתלוי אם העץ נקרא עץ מאכל או לא וכיון דעיקרו אינו לזה אין עליו שם עץ מאכל וכנ"ל אבל גבי מעשר כיון שדעתו נמי לאכול יש לחייב צמעשר וכן המנהג שמעשרין האתרוגים בצרכה.

עכ"ל. וא"כ אין הפטור הנ"ל נוגע לאתרוגים הנ"ל עם הכשר דכל אלו באים מהאילנות והלקיטה (והמירוח) שעליו דיצר הגרמ"ק שליט"א שחייבים בכל אופן צמעשר. אבל הא מיהא לענין הני אינשי שלוקטים אתרוג צעממן מהאילן למנוה, לא יהא חיוב צמעשר.

אבל אין דברי המהרשד"ם מוסכמים, דעי' בכפונ"ת במס' סוכה דף לז ע"ב ועי' באו"ש פ"ח מהל' לולב ה"ב, ועי' בדרך אמונה בפ"ב מהל' מעשר ס"ק ו' דאיתא וז"ל והממרח אתרוגים למנוה י"ל דג"כ פטור מה"ת וי"א דחייב. עכ"ל.

ט

הנה גם מטעם אחר אין זה פשוט דהני סוג אינשי חייב לעשר האתרוג, דעי' במס' ר"ה דף יד ע"א דאיתא תנו רבנן מעשה ברבי עקיבא שליקט אתרוג באחד בשבט ונהג צו שני עישורין, ועי' בריטב"א שם דאיתא וז"ל ת"ר מעשה בר"ע וכו' פי' אילן של אתרוגין דאלו אתרוג א' לא מחייב צמעשרות. עכ"ל. וא"כ חזינן דמי שליקט רק אתרוג אחד פטור מתרומ"מ. ועיין בחזו"א דמאי סי' ו' ס"ק כ"ד דאיתא וז"ל הביא לבית שמים לא יאכל ואם הביא אחת אוכל, ודין צעה"ב כשהכנים לבית כדין לוקח, דבית קובע צמידי דמקח קובע. עכ"ל.

י

הנה עכ"פ באזה ציור שרובה להפריש תרומ"מ מאתרוג, יל"ע בהספק הנ"ל האם עדיף לרכש אתרוג מחו"ל, דפשיטא שיש צעיא בהפרשת תרומ"מ מאתרוג, דהא אם מפריש תרומ"מ מהאתרוג שלו הרי האתרוג יהי' אתרוג חסר.

רנד אֲתֵרוֹגִי בענין אֲתֵרוֹג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

אבל יל"ע מהו האופנים לסלק האי "צעיא", וממילא נצין יותר אם יש צאמת נד להעדיף אֲתֵרוֹג מחו"ל.

יא

הנה לכא' יכול ליקח אֲתֵרוֹג אחר מאותו פרדס ולהפריש מאידך אֲתֵרוֹג על האֲתֵרוֹג שלו, אבל מחמת כמה סיבות אין זה ענה פשוטה.

(א') הרי ינטרך לשלם צעד אידך אֲתֵרוֹג. [ולפעמים נריך לשלם הון רב].

(ב') הרי זהו רק ענה למי שלוקח אֲתֵרוֹג ישר מהמפרדס, אבל אין זה ענה למי שלוקח אֲתֵרוֹג עם הכשר מחנות, דהא אין מפרישים מ"ספק טבל" או "דמאי" על אֲתֵרוֹג שיש בו ספק טבל אחר או על אֲתֵרוֹג אחר של דמאי, כי שמא א' נתעשר וא' לא נתעשר והוי הפרשה מן הפטור על החיוב, וא"כ יהא נריך להפריש על כל אֲתֵרוֹג דוקא מאֲתֵרוֹג של אותו ספק טבל כלומר ששניהם נתעשרו יחד, והרבה פעמים אין צאפשרותו להשיג אֲתֵרוֹג כזה.

[**הנה** שו"ר "קולא" צוה בצפר צאר חיים וז"ל ושמעתי ע"ז מהג"ר משה קופשיץ שליט"א דבחנות שהמפריש הוא אדם קבוע כגי ליקח אֲתֵרוֹג אחד פסול מאותה חנות ולהפריש ממנו על הכל, דזהו חשש יותר רחוק לומר שהיום הפריש שפיר ואחמול לא וגם יש לנרף לזה את שיטת הראשונים הסוברים שאֲתֵרוֹג טבל כשר, וצ' חנויות או בחנות אחת שהמפריש תרו"מ אינו קבוע אזי יש להפריש מאֲתֵרוֹג של אותה סחורה כלומר ששניהם נתעשרו ביחד, דצ' אנשים יותר יש לחוש שמא ראובן הפריש שפיר ושמעון לא. עכ"ל. אבל פשוט שעדיין יש

הרבה מיקרים דאי אפשר להפריש מאֲתֵרוֹג אחר על אֲתֵרוֹג שבחנות].

(ג') הנה אפילו כשמשיג אֲתֵרוֹג צפרדס יש אופנים שאי אפשר להפריש מאֲתֵרוֹג אחר על האֲתֵרוֹג שלו, דהא היכא שהאילנות הן של ישראל והגמ"מ נעשה ע"י עכו"ם יש שיטות הפוטרות הפירות מתרו"מ (עי' בטור יו"ד סי' של"א וצרמב"ם צפ"א מתרומות הי"ג ובשו"ת מצ"ט ח"צ סי' קצ"ו וצדך אמונה על הרמב"ם שם), ועיין בצפר צאר חיים שכתב וז"ל ומרן הגריש"א [זצ"ל] הורה דכשפועלים גויים גמרו מלאכת הפירות של יהודים יפריש תרו"מ בלא ברכה דיש לחוש להסוברים דפטור לגמרי מתרו"מ, מכתב מהגריש"א [זצ"ל] להגר"ח קנייבסקי שליט"א נדפס בקובץ הליכות שדה. עכ"ל. ולפ"ז אם יש שם פועלים יהודים וגויים ביחד שלוקטים מהאילן ועוטפים ומכניסים לארגזים, א"כ בחלק מהאֲתֵרוֹגים יש הנידון הנ"ל אם הם חייבים בתרו"מ ואם מפריש מא' מהם על אֲתֵרוֹג שנגמ"מ ע"י ישראל שמא הוי הפרשה מן הפטור על החיוב.

(הגריב"ו שליט"א הוסיף וזת"ל יש עוד שאלה של תערוצת לקות, כיון דהצעה"צ ג"כ יקח מאֲתֵרוֹגים אלו, ועדיין אינו מזכיר, ואם מעשר, הרי מעשר מהנגמר ע"מ למכור על שלו, וא"כ עכ"פ לגבי המעשר שני יוצא שהחלק של הצעה"צ הוא טבל למע"ש, וכיון דלחזו"א אין צריכה גם צוה"ז, נמצא שיש כאן תערוצת של פטור וחיוב).

[**אבל** עע"ש בצפר צאר חיים שיש צוה נדדים להקל דחזו"א צדמאי י"צ י"ט ד"ה ישראל כתב דכיון דתרו"מ צוה"ז דרבנן אזי בשעת הדחק יש לסמוך על הסוברים שכיון

שהתצואה של ישראל מיקרי מירוח ישראל אע"פ שהעכו"ם מירחו ואפשר להפריש מזה על פירות אחרים שמירחן ישראל, ובשביעית א' כ"ד ד"ה ר"מ כתב החזו"א דמדיד ללאו בני גורן נינהו ומתחייב בגמר מלאכה פי' שאין אוספין הפירות ע"י העמדת ערימה כתצואה אלא אוספין בכלים וכדו' ומכניסין לבית אם גמר ישראל ע"י פועלים גויים לכו"ע לא מיקרי דיגון עכו"ם, וכ"ש אם הגוי רק הציא הפירות לבית דודאי תשיב שראה פני הבית וחייב, עפ"י הדרך אמונה פ"א מתרומות ס"ק קמ"ט, עוד יעוין צמחנה אפרים הל' שלוחין סימן י"א שכתב דאם ישראל גמר את מלאכת פירותיו לא ע"י שליח עכו"ם אלא ע"י פועל עכו"ם י"ל דמיקרי דיגון ישראל כיון דיד פועל כיד צעה"צ ונחשז כמו שהצעה"צ ישראל עצמו גמרו, ומציא לזה המחנ"א ראה מהירושלמי דפאה. עכ"ל.]

וא"ב יל"ע אם יש איזה ענה אחרת אין להפריש תרומה על האתרוג שלו.

יב

הנה היבא שקונה אתרוג מהחנות, אפשר דצאמת יכול להפריש תרומה מהאתרוג מיני' וצ"י, דכיון דהוי רק ספק טבל (או "פחות" מזה) ולא ודאי טבל, א"כ אינו צריך ליתן המתנות לצעליהם, דהממע"ה, וצכה"ג האתרוג לא יהא "חסר".

אלא דאף אם אינו מפריש המתנות מהאתרוג בפועל הרי עדיין הוו המתנות של הלוי

ושל העני, וא"כ אין האתרוג "לכס". אבל י"ל דכיון דא"צ ליתן המתנות להלוי והעני משום הממע"ה לית צוה חסרון דלכס. ויש צוה כמה נדדים.

(עיי' דרך אמונה צהל' תרומות פ"ו ס"ק כ' שכתב וז"ל וכן אין לתת מעש"ר ללוים צוה"ז כיון שעולין ע"פ עצמן וא"צ אפילו להעלותן בדמים, וציון ההלכה ס"ק ע"ז כתב וז"ל ומ"מ לענין אתרוג ומנה דעבי שלכס חשש מרן שלא יהא שם המעש"ר וכ"ש המעש"ר ע"י כי כיון שאם יתצבר מי הלוי ינטרף ליתן לו אין זה שלכס. עכ"ל. ועי' גם צ"כ כשרות ד' מינים עמ' ע"ג צ"ס הגרש"א ז"ל. והנה עיי"ש בהמשך דברי הדרך אמונה שכתב וז"ל וכל זה בודאי טבל אבל צספק א"צ לתת אפילו בזמן הבית. עכ"ל. והנה יל"ע אי דבריו הג"ל ציון ההלכה היינו דוקא בודאי טבל, והיינו בודאי טבל הוא שקוצר החזו"א דצאתרוג ומנה יש לחשוש שלא יהא שם המעש"ר ראשון, דהתם בודאי הוי מעש"ר ראשון ואם יתצבר מי הוא הלוי ינט' ליתן לו ולכך לא הוי לכס אבל צספק טבל אפילו להחזו"א א"צ לחשוש לזה כיון שמדינא א"צ ליתן לשום לוי משום המע"ה, או האם דבריו הג"ל נוגעים גם צספק טבל, דכיון שרק א"צ ליתן ללוי מחמת המע"ה, לכך לא מקרי לכס, והנה מסידור דברי הדרך אמונה אפשר דמשמע כ"ד הראשון וצספק טבל א"צ להקפיד צוה. והיינו כדבריו הג"ל, דצספק טבל אין חסרון ב"לכס" ע"י קריאת שם המתנות כ"ט).

בט. אולם קבלתי מכתב מהגרימ"ו שליט"א וז"ל זה תלוי בפלוגתא דהמחבר והרמ"א, ביו"ד סי' שט"ז סעיף א', דלהמחבר תקפו בהן מוציאין מידו, וממילא לבאו' הו"ל שלו, ולהרמ"א אין מוציאין, ממילא לא הו"ל לבאו' שלו, רק שעדיין לא תקפו מידו, וכן נוהגים, שלא יהיה המעש"ר ראשון מעורב, באתרוגים ובמצות, ולבאו' הוא כהרמ"א. עכ"ל.

רנו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

יג

אלא דהנה אף אם לית בזה חסרון ד"לכס", עדיין יש בזה חסרון אחר לכאורה, דכיון דקורא שם לחלק תרומה ותרומת מעשר, הרי הו' אתרוג של תרומה, ואין נוטלים אתרוג של תרומה כמצואר שם במשנה בסוכה.

והנה במשנה בסוכה שם איתא של תרומה טומאה פסול של תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר. ויל"ע צעניינינו האם האי תרומה בתוך האתרוג הו' תרומה טהורה או טומאה. והנה עיין בחזו"א שציעית סי' ה' ס"ק י"ב ד"ה וכהן שכתב לגבי דיני תרומה דסתם פירות הן בחזקת שלא הוכשרו ולכן אפשר לנקוט דהתרומה הו' תרומה טהורה עיי"ש, וא"כ הכא נמי יש לנקוט דהו' תרומה טהורה. והנה כיון דהו' תרומה טהורה ולא תרומה טומאה נמצא דאין צד דהאתרוג הו' אתרוג פסול, רק הו' ספק שיש דין לכתחילה שלא ליטול האי אתרוג אבל צדיעצד צודאי הו' כשר. והנה כיון שיש אופנים דלא מקפידים צדיינים לכתחילה כשמעשרים דבר עם הכשר וכנ"ל, לכא' שפיר יכול להקל בדין זה, ועוד הרי הכא הדין לכתחילה לא ליטול אתרוג של תרומה טהורה הו' דין דרבנן, ושפיר יכול להקל בזה. (ואפילו באתרוג של ודאי תרומה טהורה יל"ע האם יכול ליטלו היכא שאין לו אתרוג אחר. וי"ע לדינא).

[הנה לפ"ז נמצא דהוא יכול ליטול האתרוג משום דנקטינן דהתרומה היא תרומה טהורה. (לפ"ז ינטרך להקפיד שהאתרוג שלו לא יוכשר לקבל טומאה). הנה אפשר דהדברים הנ"ל הם תלויים בצ' גירסאות בתוספתא מכשירין פ"ג ה"ה, דעיי"ש דאיתא "אתרוגי

קיסרי הרי אלו בחזקת" וצאור הגנוז גרס "בחזקת טהורה" וא"כ מצואר דאין מולפין מים על אתרוגים, אבל צהגהות הגר"א וצמנחת בכורים גרסו "בחזקת טומאה", וא"כ מצואר שמולפין מים על אתרוגים. אלא די"ל דהיינו דוקא בקיסרי. ע"ע בזה, ועיין בתוס' ע"ז ריש דף נט ע"א. (שוב קבלתי מכתב מהגרימ"ו שליט"א וזת"ל ועי' בתוס' ר' יהודה מפאריש בשטת הקדמונים נח ע"ב שם שכתב "הקשה רבי לפירוש ר"ת מדאמרינן צירושלמי דמסכת דמאי, אמר רשב"ג שלח לי ר' יוסי צר' אתרוג ואמר לי זה בא לידי מקיסרין, ולמדתי ממנו ג' דברים שהוא ודאי, פירוש ודאי טבל, שהוא צידו אחר, שהוא ודאי, פירוש ודאי טבל, שהוא טמא, שמרביצין עליו מים, ואף על גב דתניא בשילהי תוספתא דטהרות ואתרוגי קיסרין בחזקת טהרה, משמע שלא הוכשרו. הני מילי צשאר ימות השנה, אבל בחג מולפין עליו מים כדי שיהא הדרי". הנה לפי הנהוג באתרוגים לרחוץ אותם במים וסבון, לכאורה הוכשרו לקבל טומאה, ולכן יש להקפיד לרחוץ אותם אחר הפרשה, או להפריש את התרומה והתרומ"מ, מהאינס רחוצים, אמנם אם נפסלו המים משתית כלב, אינו מכשיר, אבל נפסל משתית אדם, תלוי בפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד, צפ"ב מטומאת אוכלין הל' י"ד, דלהרמב"ם רק אם כבר נטמא, אינו יוצא מטומאתו, עד שיפסל לכלב, אבל קודם טומאה, צעי ראוי לאדם, אמנם הני מים אם נגע בהם קודם שנתן הסבון, הרי נטמאו, ואין יוצאין מטומאתו, עד שיפסלו לכלב, ולכא' גם מכשירין. עכת"ד).

אבל אפשר דעדיין יש בזה חסרון, דאף דאין חסרון ד"לכס" מחמת המעשר ראשון או המעשר עני, אבל יכול להיות חסרון ד"לכס"

מחמת התרומה, דהא יש ציורים דרך לגבי מעשרות אמרינן דצמקום ספק אין צריך ליתן לצעליהם משום דהממע"ה אצל לגבי תרומה צריך ליתנה לכהנים אפילו צמקום ספק, כגון הא דצריך ליתן תרומת דמאי לכהן, וא"כ הכא שנשאר חלק התרומה בתוך האתרוג אפשר דגם צה חשיב חלק של הכהן, וא"כ אפשר דעדיין יש צה חסרון ד"לכס".

הנה יש צה כמה נדדים ע"פ דברי התוס' בלולב הגזול, דהנה צמשה הג"ל צמק' סוכה מצואר דלפי צ"ה אתרוג של דמאי כשר, ובגמ' איתא דהיינו טעמא דצ"ה דמאי דאי צעי מפקר להו לנכסיה והוי עני וחזי ליה השתא נמי לכס קרינא ציה דתנן מאכילין את העניים דמאי ואת אכסניא דמאי. ועיי"ש בתוס' (ד"ה דאי) דאיתא וז"ל דאי צעי מפקר נכסיה לא הוה צריך להאי טעמא אלא משום די"ש צו היתר אכילה לעני כמו לישראל דנפיק בשל תרומה דחזי לכהן. עכ"ל. הרי לכאורה מצואר צתוס' דזה שיש תרומה בתוך האתרוג לא הוי חסרון צ"לכס", ולכך כתבו דצעטס לא היינו צריכים להמייגו. וא"כ לעולם אין חסרון צ"לכס" מחמת חלק התרומה שצאתרוג. אצל פשיטא דקשה מה שהקשו המפרשים דזה קותר לדברי התוס' שם צדף לה ע"א דכנ"ל תוס' שם

כתבו דהטעם דאין יוצאים צאתרוג של טבל היינו משום דטבל לא חשיב לכס דהוי כמו אתרוג דשותפין כיון שיש לכהן וללוי צו חלק ודמי לאחין שקנו אתרוג צתפיסת הצית צקוף יש נוחלין. וא"כ אין כתבו התוס' דגם צלי המייגו היה אפשר לצאת צאתרוג של דמאי, הרי צלי המייגו גם צדמאי יש לכהן חלק צו דצריך ליתן לכהן התרומת מעשר. והנה ע"פ התירוצ' להאי "סתירה" אפשר דלא יהא חסרון צ"לכס" מחמת חלק התרומה צצור דידן. ויש צה כמה נדדים ל. ואכמ"ל.

הנה יש להוסיף דאפשר דזה שיש תרומה בתוך האתרוג לא הוי רק סיבה שאין הפרשת תרו"מ מיני' וצ" ענה טובה צצור דידן, אלא אפשר דהוא גם סיבה דעדיף לא להפריש תרו"מ כלל. דהנה ראיתי ישוב אחד להסתירה הג"ל צתוס' צספר צרכת אצרהס למס' סוכה וז"ל לכאוי נראה לתרץ צפשיטות שהרי צדמאי א"צ ליתן המעשר ללוי שהרי לגבי נתינה אמרי' המע"ה ואין הפרשה ונתינה אלא על תרומת מעשר וכו' והנה צצרכת אצרהס על מס' יצמות פו ע"א צענין אסור טבל אות ד' נתצאר ש' רש"י דהטבל אינו טבול לתרו"מ דרך אחרי שהפריש מעשר חל צמעשר דין טבל לתרו"מ וכל המחייב של תרו"מ הוא קריאת

ל. קבלתי מכתב מהגרימ"ו שליט"א וז"ל לכאוי אפשר ליישב בפשוטו, דבדמאי אין לכהן חלק, כיון שאפשר לתת לעני, ואז לא יהיה לו חלק, א"כ כבר בעת, אי אפשר לומר שיש לכהן חלק, כיון שבכל רגע אפשר להפקיעו, ואפ' אם בסוף לא ניתן לעני, לא אמרי' דיש לכהן חלק למפרע, דכל ממון שאפשר לפקיע זכותו, לא מקרי ממון, ולא מקרי של כהן, וממילא מקרי שלכם, דהיינו של ישראל. [ואין לומר דהתוס' פי' את הגמ', באופן שירש את הדמאי מכהן, דהוה שלו, אם מתנות שלא הורמו כמי שהורמו, ולכך אי"צ להפקיר, דס"ל לתוס' דלא יהני מטעם הפקר רק להתיר באבילה ולא לעשותו שלו, דזה דחוק מאד בגמ', וגם הגמ' הרי צריכה לומר את המייגו לאופן שלא ירש]. עכ"ל.

רנה אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

הנה לפי אפשר דיותר טוב לא להפריש תרו"מ מלהפריש תרו"מ מיני' וצי', דאם אינו מפריש אז אם הוא טבל הרי יוצא המצוה לכתחילה לפי הרמב"ן, והשער הציון הביא שיטה זו להלכה וכנ"ל, אבל אם מפריש מיני' וצי', אז יש כמה דדדים להתרומה שבתוך האתרוג גורם איזה חסרון לכ"ע, או שהוא יכול לפסול האתרוג משום דהוי תרומה טמאה, או שהוא יכול לפסול האתרוג משום דהוי חלקו של הכהן, או שעכ"פ גורמת שאסור ליטלה לכתחילה. אבל מאידך גיסא כנ"ל, יש כמה דדדים שליכא שום חסרון מחמת התרומה שצפנים, ואם הוא טבל הוי פסול לפי רוב ראשונים, ולפי"ז עדיף להפריש מיני' וצי' מלא להפריש, וא"כ צ"ע למועשה מה עדיף, להפריש מיני' וצי' או שלא להפריש. ואפשר דאף דנוהג בכל מקום להפריש צעמנו, אבל שאני אתרוג כיון דאתרוג של דמאי כשר. ע"ע לא.

והנה לענין כמה מהנידונים הנ"ל שו"ר ד"מורי"ה שנה ל"ג בשם הגריש"א זי"ל וז"ל מי שנתן לחצירו אתרוג טבל מותר בכה"ג לתרום שלא מן המוקף ולתקן אותו להיות ומה שאסור לתרום שלא מן המוקף אינו מעכב צדיעצד כאן שאין צריכה אחרת מותר לעשות כן אף לכתחלה עוד אמר הרב דמי שיש לו אתרוג טבל שלא הפריש ממנו תרו"מ ואין לו אתרוג אחר להפריש ממנו צריך שיקצב

שם מעשר ויסוד לזה הראוי מרש"י צמכות יז ע"א צרה"ע ד"ה אפרושי דעמי הארץ לא מפרישין מעשר כיון דעי"ז יטרכו להפריש תרו"מ כדי שלא יהי' חיוב מיתה ומשמע להדיא דכל זמן שלא הופרש מעשר אין כאן דין תרומת מעשר, ולפי"ז י"ל דצדמאי אין חסרון בעלות שהרי לא תקנו כלל דין נתינה על מעשר רק דין קריא"ש וכל זמן שלא קרא שם מעשר עדיין אין שום זכות לכהן לגבי תרו"מ גם אם מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמיון ושז שפיר הוה בעלים גמורים על דמאי וכל הגידון שאסור באכילה וע"ז שפיר כתבו תוס' שיכול להאכיל לעניים ואין צורך צמה דאי צמי מפיקר וכו'. (ומה דצדמאי מיהו יש דין מעשר שמי וקיי"ל כר' מאיר דממון גבוה י"ל דלא קשה כלל לפי משנ"ת צכס"מ מע"ש פ"ג ה"ז דגם אם מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמיון לא אמרי' כן לגבי מע"ש והרי אפשר להקנות הטבל והציא מהר"י קורקוס דלא נעשה ממון גבוה אלא ע"י הפרשה וכו' ולפי"ז לא נשאר צדמאי חסרון ממון). עכ"ל. [ולפי"ז אין שיטת התוס' הנ"ל (דלא צענין להמיוג) נוגע לציור דידן, דהא הכא מיירי צמי שג"כ מפריש תרומה גדולה, ולא רק תרומת מעשר, דכך נוהגים צוה"ז ע"פ החזו"א שכל מי שמפריש תרומות ומעשרות צעמנו ג"כ מפריש תרומה גדולה, כיון דצוה"ז אין מי שרק מפריש תרו"ג, דלא כהעמי הארץ צומן חז"ל. וחלק התרומה גדולה שפיר גורם חסרון צ"לכס"].

לא. קבלתי מכתב מהגרימ"ו שליט"א וז"ל אפשר לעשר בתנאי, דאם היה לו הכשר במשקים, או יובשר בימי החג, לא יהיה תרומה, וגם אם בעלות הכהן על התרומה תפסול, שישאר טבל. עכ"ל.

אתרוג

סימן ב

זרעים רנמ

מקום צמחו ויקרא שם תו"מ לאחר מכן נריך להקנות את התרומה לכהן ואח"כ יבקש מהכהן שיקנה לו את התרומה צמורה ולאחר סוכות אסור לאכול אתרוג זה היות יש צמחו תרומה אמנם ענה זו לא מהני רק אם לא הוכשר לקבל טומאה דאז הוי אתרוג של תרומה טהורה דאף שלכתחילה לא יוצא בו כהן שאין אפשרות אחרת מותר אצל אם הוכשר לקבל טומאה הוי אתרוג של תרומה טמאה ולא יוצא בו אפילו בדיעבד. עכ"ל.

הנה צריך ד' דמצינו דדברי הגריש"א כדברינו הנ"ל לענין הא דהאתרוג הוי "אתרוג של תרומה", ושאלו ענה אם התרומה היא תרומה טמאה.

אלא דלענין התקרון ד"לכס" בתרומה טהורה הרי כתב ענה אחרת צה דנריך להקנות את התרומה לכהן ואח"כ יבקש מהכהן שיקנה לו את התרומה צמורה. והנה יש צה חידוש לכאורה, דהא צה"ז צדך כלל לא נותנים תרומה לכהן, ויש מפרשים שסוצרים דדוקא לא נותנים תרומה לכהן, משום "חשש תקלה" או משום "שרק על ידי זה יש להכהנים ולויים נאמנות על ייחוסם", ואכמ"ל. [וכן העירוני שיש צה עוד חידוש לכאורה, דלגבי דינים דאורייתא מהיכ"ת שנקטינן צמורת ודאי דהאי כהן הוא צאמת כהן. ונע"ע צה"ב. אלא דשוב קבלתי מכתב מהגרמ"ו שליט"א וזת"ל החזו"א סוצר דמן התורה הם חשיצי כהנים, רק יש חומרא דרצנן של יוחסין, ולכן אין

לב. עיין בספר מנחת חינוך מצוה שנ"ז אות ט"ו שכתב דברים הנוגעים לענין זה וז"ל יש איסור האידנא חרמי כהנים וכו', כיון דצריכין אנו ליתן לכהן ואין לנו כהנים מיוחדים רק כהני חזקה ואין אוכלים בתרומה דאורייתא כמבואר בכתובות [כ"ה ע"א] ובר"מ פ"ו מתרומות ה"ב, ואם כן היאך יקיים מצות התורה. ובפדיון הבן ופטר חמור אין ברירה דבא לו המצוה שלא מדעתו, אבל שיחייב עצמו בתחילה שיתחייב ליתן לכהן חזקה זה בודאי אסור, על כן לא יחרים בזמן הזה אף לכהנים. ואדרבה קשה על הא דעולא בערכין כ"ט ע"א דהוה יהיב כולו לכהנים דסבירא ליה סתם לכהנים, הא קיימא לן דחרמי כהנים כל זמן שלא בא לידי כהן הוא קודש קדשים ומועלין בו, אם כן היאך יתן לכהן ויהנה בו היאך נפקע איסור תורה ודאי על ידי כהן חזקה, דאפשר לאו כהן הוא, כמו שאינו אוכל בתרומה דאורייתא מהאי טעמא. ואפשר שם היו כהנים מיוחדים, אבל האידנא אם אחד מחרים חרמי כהנים צ"ע דאין לו תקנה כלל בכהן, אך במטלטלין יגנוז עד שירקבו דפדיון אינו מועיל, ובקרקע אין לו תקנה כלל ולא מהני מה שנותן לכהן חזקה. וצ"ע גדול בזמן הזה אם אירע שאחד החרים חרמי כהנים מה יעשה, בודאי אינו נותן לכהן, כן נראה לי, ובאתי לעורר. ולשאלו כבר כתבנו לעיל [אות י'] אם בחרמי כהנים מהני שאלה, אך אם אין לו פתח לשאול נראה דלא מהני תקנה בנתינה לכהן וצ"ע. אך מ"מ מצאתי תקנה בחרמי כהנים האידנא, שיתן לכהן ומזכה לכל הכהנים שבעולם על ידו, ובודאי בעולם יש איזה כהן מיוחד ונפקע ההקדש דהוי ליה כאילו בא ליד הכהן, ואחרי זה יעשה הכהן מה שחפץ כי אין כהן אחר יכול להוציא מידו כי שמא אינו כהן, ואפשר אף על ידי ישראל יוכל לזכות ואחרי זה נותן לכהן כמו פדיון הבן, כן נראה וכו' ובעזרת השם יתברך מה שכתבתי הוא אמת דודאי בזמן הזה דאין לנו כהנים לא מיבעי דלא יחרים לכתחילה אלא אפילו בדיעבד לא יתן מטלטלין ליד הכהן דאסור לו בהנאה דילמא אינו כהן, והמטלטלין ירקבו וקרקע אין תקנה ויניחנה בורה. הכלל אין

רם אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

תמיד יהא צוה איזה חשש מחמת התרומה
שצפנים משום שהוא תרומה טמאה.

הנה שו"ר בשו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' מ"ה
דאפשר שמאל צוה ענה איך להפריש
מהאתרוג מיני' וצי' צלי שיהא חסרון מחמת
"חסר" או מחמת "לכס" וז"ל ע"פ מה דאיתא
בשו"ע סי' תרמ"ח ס"ד אתרוג שנימות כל
בשרו מצפנים וכו' כשר לדעה א' דהלכה כוותי',
וכתב צ"ח זיכורי יעקב שם ס"ק י"א דהה"ד
חסרון מצפנים ל"ה חסרון, וכן החו"ד יו"ד
סי' ל"ו ס"ו דהחמיר במסר כל בשרו מצפנים,
ועי' בתשו' בית יצחק חיו"ד ח"ב סי' קל"ד
מזה מ"מ אם נחסר רק קצת מוכח שם דגם
הוא מתיר, א"כ הרי אפשר לקצוץ התרו"מ
צפנים, דאף דהוי תרומה טמאה, מ"מ ל"ה
רק כאלו חסר אותו מקום דאין פסול כיון
שהוי צפנים, וכן אין כאן משום שותפות, דאף

נותנים מתנות, וא"כ יוצא מן התורה, וצפרט
דתרו"מ דרצנן, וא"כ לגבי שלכס הו"ל ספק
דרצנן ולקולא, ולזה די צהני חזקה גם להנך
דס"ל דהם כהנים רק מדרצנן. עכ"ד]. וא"כ
אפשר דהגריש"א רק כתב ענה זו כשאין ענה
אחרת, אבל אינה ענה לכתחילה כשיכול להשיג
אתרוג מחו"ל.

(הנה עכ"פ אין ראוי דהגריש"א ז"ל סובר
דתרומה גורמת חסרון דלכס צניור
דין הנ"ל כשיש הכשר על האתרוג, די"ל
דהגריש"א מיירי באתרוג של טבל ממש, ולא
צמי שמפריש תרו"מ מאתרוג עם הכשר מוסכס).

הנה עכ"פ מצויר דצדרי הגריש"א כנ"ל
דליכא צדצרי ענה היכא דהתרומה הוי
תרומה טמאה, וא"כ נמצא דעדיין זע"ע אם
יש ענה להפריש תרו"מ מהאתרוג מיני' וצי'
היכא שהאתרוג הוכשר לקבל טומאה או האם

תקנה לכהן ומקום הניחו לי מן השמים לפסוק הוראה אמיתית. ומכל מקום מצאתי לעיל
[ד"ה אך]. תקנה לזכות על ידי אחר לכל הכהנים שבעולם דודאי יש בעולם כהנים
אמיתיים. אך תקנה זו היא דנעשית חולין כיון שזכו בהם הכהנים ומ"מ אינו של כהן
ולשום אדם שימכור או לקדש בו אשה דשמא אינו שלו ושייך לכהן אחר, אך אפשר
כולם מתייאשים מזה כי אינם יכולים להוציא מידו על כן הוא שלו, אך ביאוש לחודיה
אי קנה [צ"ע], וגם בקרקע לא מהני יאוש, וצריך אריכות. וגם בפדיון הבן בזמן הזה, אם
נותן לו חפץ בפדיון בנו אפשר אינו שלו לקידושי אשה ולא ראיתי מי שהרגיש בזה. אך
עכ"פ גם בפדיון הבן אם אחד רוצה לצאת ידי שמים בשלימות ושמא אין זה כהן, יזכה
על ידי אחר לכל הכהנים אמיתיים או מי שהוא אמת, אך באמת כיון שאין שום כהן
יכול להוציא מידו מאי זכות הוא אך הזכות הוא שנעשה המצוה בשלימות. ועיין בספר
כרתי ופלתי יו"ד סי' ס"א [פלתי סק"ו] כתב דלמה אנשי מעשה אין מקיימין מצות זרוע
ולחיים וקיבה בחוץ לארץ, וכתב דהיינו טעמא לפי שאין לנו אלא כהני חזקה, ולפי מה
שכתבתי יש תקנה לזכות לכהן אמת. ועי"ש שמביא בשם חתנו ז"ל שפדה בנו ונתן
[לאותו כהן] גם כן זרוע ולחיים וקיבה, ולפי מה שכתבתי [לעיל אות כ"א ד"ה אך] דזה
[פדיון הבן] אין ברירה, אבל לחייב עצמו במצוה למה ליה לקנות בהמה ולהתחייב
להשיטות שנוהג ואינו מקיים המצוה בשלימות, ולפי מה שכתבתי נכון הדבר וגם בפדיון
הבן. ועיין פרי חדש [יו"ד סי' ס"א אות י"ג] ופרי מגדים [שם במשבצות זהב אות י'] אם
מהני נתינה על ידי שליח הכהן, ועיין ר"מ פ"ב מאיסורי ביאה בידי כהני זמן הזה. עכ"ל.

זוה אין כאן רק משום של"ה "לכס" באתו חלק, ולא גרע מ"חסר" אותו חלק וא"ש וכו', אמנם שוב נתעוררתי מת"ח גדול אי' שהעיר על המנצחתי הנ"ל מהא דאיתא במתני' פ"ג תרומות מ"ה האומר תרומת הכרי זה בתוכו וכו' ר"ש אומר קרא שם, ופי' הרע"ז כיון דאמר בתוכו משמע באמצע הכרי וכו', וחכ"א עד שיאמר בצפוניו או בדרומו ופי' הרע"ז אע"ג דבתוכו משמע באמצעותו ל"ה מקום מקוים וכו', וכתב במשנה ראשונה דמשמע מדברי הרע"ז הנ"ל דאפי' אמר צהדיא באמצעותו ל"ה מקוים לחכמים, ומ"מ לא אתפרש טעמא שפיר אמאי לא חשבו אמצעותו מקום מקוים אלא ראשית משמע לי' ראשו של הכרי ותחילתו ולא אמצעותו וכו' והלכה כחכמים כמצואר ברמב"ם פ"ג מהל' תרומות ה"ח ובטוש"ע יו"ד סי' של"א סכ"ב, עיי"ש, לפ"ז לכאוי' ל"מ גם אם קובע מקום תוך האתרוג, אצל חוץ ממה דמלינו בפוסקים כ"פ קביעת מקום בתחתית הפירות עוד העיר הת"ח הנ"ל בעמנו ממה דאיתא בש"ס סוכה דף לה ע"ב שם ושל תרומה טהורה לא יטול פליגי זה ר"א ור"א וכו' מאי בינייהו כגון שקרא עלי' שם חוץ מקליפתה וכו' עיי"ש, הרי דמהני קביעת תרומה בתוכו של הפירי, אם לא דנחלק בין קריאת שם תרומה על כל התוכו ובין קריאת שם רק על חלק ממנו, ובגד"ד הרי אנו נריכים לקביעות שם המעשרות ג"כ, ונריכים לקבוע מקום לכל או"א, וגאמר דבכה"ג גרע, אצל זה דוחק דהרי שפיר אפשר לקבוע מקום לכל או"א בצפוניו ובדרומו ובמזרחו ומערבו ותחת הקליפה, וחוק לזה הרי גם צהא דבתוכו של הכרי, ראיתי בספר ערוך השלחן העמיד הל' תרומות סי' ס' סעיף כ"ט שכתב צה"ל האומר תרומת הכרי הזה יהי

בתוכו כיון שלא סיים המקום בצפוניו או בדרומו או סימן אחר אינו יודע מקום התרומה ומקום השיריים וכו' ולא אמרי' דבתוכו משמע באמצעותו ואם אמר באמצעותו או בצפוניו או בדרומו הר"ז תרומה כיון שסיים המקום וכו', הרי כתב בפירוש דלא כהרע"ז וא"כ לפ"ז מהני גם הקביעת מקום בתוך האתרוג אם סיים המקום וא"ש דברינו הנ"ל בעזה"י. עכ"ל. (והגרימ"ז שליט"א הוסיף עוד ענה, דהנה כיון שיש אופנים דנקלף כשר, עי' באו"ח סי' תרמ"ח, יכול לעשות עכ"פ חלק מהקליפה תרומה. וכן להשי' דניקב וחסר עד כאסר כשר, יכול לעשות עד כאסר לתרומה ותרומת מעשר. עכ"ל ד).

הנה ע"פ כל הנתבאר נמצא דבהרצה זיורים הענה להפריש מאתרוג אחר אינה ענה פשוטה, ועכ"פ צהרצה זיורים הענה להפריש מהאתרוג שלו מיני' ובי' אינה ענה פשוטה, וצ"ע כנ"ל אם עדיף לרכש אתרוג מחו"ל.

יד

הנה צממה אופנים יש צוה עוד ענה, ובהקדם, דהנה באיזה מהזיורים הנ"ל שמפריש תרו"מ מאתרוג אחר על האתרוג שלו, יל"ע האם יכול להפריש מאתרוג פסול על אתרוג כשר, ועיין בדרך אמונה צפ"ה מהל' תרומות ס"ק ד' דאיתא וז"ל מה שאחד מחירו יותר זה אין נקרא יפה ומותר להפריש ממקום היוקר על מקום הזול וממקום הזול על מקום היוקר ומה"ט יכול להפריש בסוכות מאתרוג פסול על אתרוג כשר וכן כל כה"ג. עכ"ל.

ור"פ"ז הרי יכול להשיג אתרוג אחר להפריש ממנו על האתרוג שלו צלי לשלם הון רב, דיכול להשיג אתרוג פסול, אלא דמחמת

רמב"א אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

כל החששות הנ"ל ינטרך להשיג אתרוג אחר שהוא טבל ודאי, ולהרצה אינשי אין זה באפשרות, אבל לאלו שהוא כן באפשרותם יש לזה האזנה ענה.

אולם עיין בספר צאר חיים דאיתא וז"ל ענה למעשה היאך להפריש על האתרוגים שצדשותו, הרוצה להדר לחזור ולהפריש תרו"מ מהאתרוגים שצדשותו נראה ענה למעשה היאך יפריש עליהם באופן שלא יהיה צו חשש מהחששות הנ"ל יקח אתרוגים פסולים יפס מ"טבל ודאי" שגדלו צדשות ישראל וגמרה מלאכתם ע"י ישראל ויפריש מהם על האתרוגים הכשרים שצדשותו, דאע"פ שאין תורמין לכתחילה מודאי טבל על ספק טבל וכמו שמוכיח כן החזו"א דמאי ט' כ"א ד"ה ואף, מ"מ הכא כדי להוציא האתרוגים הכשרים מחשש טבל כדי שיוכל לקיים זהם המנוה, שפיר שרי להפריש כך לכתחילה וכמ"ש שם החזו"א דלאפרושי מאיסורא שרי לכתחילה להפריש מודאי טבל על הדמאי. עכ"ל. הרי מבואר דגם ענה זו אינה פשוטה לגמרי.

[ובן יש צה עוד הערה דקבלתי מכתב מהגרימ"ו שליט"א וז"ל ועוד יש לפקפק כאשר קוטפים אתרוגים לטבל ודאי, הרי נקטפו להשחתה ולא לאכילה, ולכא' אינם חייבים בתרו"מ מה"ת, כמס"כ בחזו"א מעשרות ס' ג' סק"ו (אמנם צד' א' סק"י, כתב בלשון "אפשר") וכ"ה לכא' לפי המהרשד"ם, ח"א יו"ד ס' קצ"ב, שפטר אתרוגים שנגמרו למנוה, אף בתוס' ותוס' הרא"ש נדה ג' ע"א, ד"ה שזרען, מבואר דדבר העומד למאכל אדם, לא מהני דעתו, להפקיעו מאוכל, רק צרען לצהמה, אלא דהיה אפ"ל דמעשר דתלוי בגמ"מ

שאני, אבל בתו' הרא"ש שם נ"א ע"א, ד"ה אלא לאו, בסופו, מפורש גם לענין מעשה, אף אולי הכל מדרבנן, וגם י"ל דכיון דרוב אתרוגים אין עומדים לאוכל, מהני דעתו גם לפי תוס' הרא"ש, אף דהתם הא דאינו עומד לאדם, אינו ראוי מצד עצמו לאדם שהוא מתקשה, וכאן רק אין צד"א טורחין לאכלו, אלא די"ל, כיון שאם יצאו משית, יוכל הכהן לאכול, הו"ל עדיין גמר מלאכה לאכילה. וצ"ע. עכ"ל.]

טו

הנה אם יש אופן שיכול להפריש מאתרוג אחר על האתרוג שלו, יל"ע האם צריך להקפיד על "יחוסו" של האתרוג האחר כדי שיהא בטוח שהוא מפריש ממין על מינו.

וי"צ להעיר דמחמת צירוף כמה טעמים לכאורה פשוט דיכול להקל בזה, ולהפריש מ"סתם אתרוג", אף שאינו יודע יחוסו.

(א') הנה אף אם הפרשתו מהסתם אתרוג לא מועיל משום דהוי ממין על שאינו מינו, עדיין אינו ודאי פסול, דהא אף להלכה מבואר בדברי השער הגיון הנ"ל שיש צד דאתרוג של טבל כשר כהרמב"ן, וכיון שכן י"ל דיכול להפריש מ"סתם אתרוג" דרך הוי ספק מורכב ולא ודאי מורכב.

(ב') ועוד הרי ראינו שיש הרבה נדדים לומר דאין צריך לעשר בעצמו כלל, ויכול לסמוך על ההכשר, וא"כ אף אם מחמיר לעשר אפשר דקאי לעשר מסתם אתרוג שאינו ודאי מורכב.

(ג') ועוד הרי יש כמה נדדים דאף אם איך אתרוג הוא ודאי מורכב, דאפ"ה יכול

להפריש מהמורכב על שאינו מורכב, דע"י צמחניות בספ"צ דתרומות דמצואר לכל שאינו כלאים זכ"י דיכול להפריש מזה על זה. והנה שיטת הרמב"ם בפ"ג דכלאים הוא דאם צ' מינים הם דומים דמיון גדול בעלים או בפירות או אינם כלאים זכ"י אף דהו"ו צ' מינים, ומצואר שם להדיא דדברי הרמב"ם דהו"ו גם צמיני אילנות, ולאו דוקא צורעים, וא"כ י"ל דאתרוג ואתרוג המורכב הו"ו דומים דמיון גדול בפירות, וא"כ אף דהו"ו צ' מינים כיון שיש לאתרוג המורכב עוד מין צפנים, אפ"ה אפשר לעשר מאתרוג מורכב על אתרוג שאינו מורכב. ואף שיש ראשונים שחולקים בכל זה על הרמב"ם, אבל מצואר בחזו"א דקיי"ל כהרמב"ם, וא"כ למעשה יהא יכול לעשר אתרוג המורכב על אתרוג שאינו מורכב.

אבל אפשר דהו"ו דוקא היכא שהאתרוגים באמת נראים דומים, אבל אם יש לאתרוג המורכב סימני מורכב שהוכרו צמחנה צרורה בס' תרומות, אפשר דשזב לא נחשבו האתרוגים לדומים דמיון גדול, ונ"ע בזה.

והנה אפילו את"ל דבכה"ג אינם נחשבים לדומים דמיון גדול אבל יש עוד דאפשר לעשר אתרוג מורכב על שאינו מורכב, דיש לחזו"א דכל מיני פירות הדר הם מין אחד לענין כלאים, ורק לגבי מנחה קבלנו דרק אתרוג הו"ו פרי עץ הדר האמור בתורה. ולפ"ז כיון דהרבה אתרוגים המורכבים הם מורכבים על פירות הדר אחרים כגון לימון, א"כ שפיר אפשר לעשר מזה על זה, דלגבי כלאים ומעשרות הכל מין א'. ועי' בחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק ז'.

טז

הנה עד כאן היינו עוסקים בחששות באתרוג מחמת האפשרות שעדיין לא הופרש ממנו תרו"מ, ועתה יש להעיר דגם יש חשש מחמת האפשרות שכבר הופרש ממנו תרו"מ. דהיינו, אם ההכשר באמת כבר הפריש תרו"מ מהאתרוגים א"כ באופן שלא הפרישו המעשר ראשון והמעשר עני בפועל הרי יש הני מתנות בתוך האתרוגים ויש בזה חסרון דלכס. ואף דלעיל נדדנו דאם אינו נריך ליתן המתנות ללוי ולעני מחמת הממע"ה דלית בזה חסרון ד"לכס", אבל למעשה יש בזה כמה נדדים.

ושו"ר בספר צאר חיים דאיתא וז"ל פירות שספק אם מעורב בהם מעש"ר ומע"ע הו"ל הממע"ה ופליגי האחרונים האם הוא לכס או לאו, האתרוגים וכו' המצויים צדינו היום צומנינו נעשית ההפרשת תרו"מ בחנויות ובמפעלים ע"י ועדות הכשרות, וישנם וועדות כשרות הרגילים להפריש את המעשר ראשון ואין נותנין אותו ללוי כלל אלא משאירים המעש"ר בתוך הפירות וכדעת החזו"א הג"ל סימן ד' דבזה"ז אין נותנין המעש"ר, וישנם וועדות כשרות שעושין כן אף צמח עני שאין מקיימים את מצות הנתינה כלל לא צמח"ר ולא צמע"ע אלא משאירים המעשרות בתוך הפירות ומטעם שהם אינם אחראים למצות הנתינה שיש על בעל הפירות רק דואגים לכשרות הפירות לציבור להוציאם מאיסור טבל ולפי"ז צפירות הנמכרים לציבור מעורבים פירות של הלויים והעניים, ומותר לכל אדם צביתו לאכול הפירות, כיון דבכל פרי ופרי הו"ל ספק ממון האם יש בזה את המעשרות השייכים ללוי ולעני או לאו, ומספק אמרינן הממע"ה, אבל לענין לזאת בזה

רפר אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

מי שחזר והפריש תרו"מ צציתו מהמנות והאתרוגים וכו' ולא היתה לו האפשרות להפריש המעשרות מפירות אחרים אלא רק מאותם פירות עצמם שיואל בהם יד"ח "לכס" צני אלו יש לו תקנה ע"י שיזכה את חלק המעשר והמע"ע שצפירותיו ללוי ולעני ויחזור ויקנה מהם דהשתא צמעשר עני ירוח שזה יהיה שלו בודאי ולא רק מדין הממע"ה וצמעשר ראשון לפי המהרי"ט והחזו"א ג"כ ירוח שזה יהיה שלו בודאי ולפי היש"ש צל"ע אם ירוח צה מידי דהא צל"ה זה שלו מדין הממע"ה ואחרי שיקנה ללוי ויחזור ויקנה ממנו נמי הוא שלו רק מדין הממע"ה ומאי נפק"מ מכח כמה ספיקות זה שלו או נאמר כמשכ"ל דעדיף שיהיה שלו מכח צ' ספיקות דהו"ל ספק ספיקא דהרי יש סוברים דספק ספיקא מהני אפי' להוציא ממון וכ"ש דיועיל להחזיק הממון שיהיה שלו בודאי, ולעיל וכו' הצאנו צס החזו"א דצריך להזהר כשחוזר וקונה מהלוי ומהעני שלא לקנות מהם מדאי צול שלא יהא נראה ככהן המסייע צצית הגרנות והאיסור חמור מאד כמ"ש החזו"א שם וצל"ע האם גם צאופן זה שמקנה ללוי ולעני מספק וחוזר וקונה מהם גם צריך להזהר צה וא"כ כשמסופק אם יש צפירותיו מעשר ראשון או מעשר עני שהפרישו ועד הכשרות הרי עלול להיות שכל פירותיו הם מעש"ר או מעשר עני וא"כ צריך ליתן ללוי או לעני דמים צשווי כל פירותיו שרואה לצאת בהם יד"ח לכס וכו' ונראה דהכא שפיר שרי לתקן פירותיו ע"י שיתן הכל ללוי ולעני צמתנה ע"מ להחזיר אי נמי שיתן להם צמתנה גמורה ויחזור ויקבל מהם צמתנה גמורה, דהנה צספר תשובות והנהגות מהגר"מ שטרנצוף שליט"א ח"ג סימן ש"מ כותב שמרן הגרי"ו מצריסק זצ"ל אמר

יד"ח לכס תלוי צשיטות הנ"ל, וישנם וועדות כשרות הרגילים להקנות את המעשר ראשון ללוי ומעשר עני לעני וחוזרים וקונים מהם וצמעשר עני ניחא דעל ידי זה הוא שפיר ממון שלנו לכו"ע, וכן צמעשר ראשון לפי דעת המהרי"ט והחזו"א הנ"ל סימן ד' שיש היום חזקת כהנים ולויים מדאורייתא נמי ניחא דכיון די"ש ללויים חזקה וצכל התורה אזלינן צתר חזקה א"כ לאחר שהלוי קנה והקנה צחורה הו"ל ודאי שלנו ושפיר יוצאים צה יד"ח לכס לכו"ע, אצל לפי דעת היש"ש והש"ך והמג"א הנ"ל שם דליכא צה"ז חזקת כהנים ולויים והלויים הם ספק לויים א"כ גם לאחר שהלוי קנה והקנה אכתי הפירות הם ספק שלנו ספק של צצט הלויים ולענין לצאת צה יד"ח לכס תלוי צשיטות הנ"ל, ואולי ע"י שקנה הלוי וחזר והקנה עדיף טפי דהשתא הו"ל ממון שלנו מכח צ' ספיקות ספק אם צפרי זה יש את המעשר שהפרישו ועד הכשרות וספק אם הלוי שקנה והקנה הוא צאמת לוי, ויש סוברים הרי דספק ספיקא מהני אפי' להוציא ממון כ"ש דיועיל להחזיק הממון שיהיה שלנו בודאי וצל"ע, וישנם וועדות כשרות המהדרין להפריש את המעשר ראשון ומעשר עני מקמת אחר שאינו נטתן למנות ומאתרוגים פסולים שאינם נמכרים לציבור וכן צמרור, וצה מרווחים דהאתרוגים והמנות והמרור שפיר הוו לכס לכו"ע, אצל לענין כזית אי' דסוכה לא משכח"ל להזהר צה צהפרשה הנעשית ע"י ועדות הכשרות, הרואה להדר צה צציתו שיהא ודאי לכס לכו"ע, והנה החושש שמה נשאר אצלו צמנות או צמרור או צאתרוגים או צכזית אי' דסוכה מעשר ראשון או מעשר עני שהפרישו ועד הכשרות וציארנו שזה שלו מדין הממע"ה, ורואה הוא להדר שיהא ודאי לכס לכו"ע וכן

לו לפדות בנו הזכור ע"י שיתן ה' סלעים לכהן אחד צמתנה גמורה ואח"כ יכול ליתן עוד ה' סלעים לכהנים נוספים, שמא הם כהנים מיוחדים, צמתנה ע"מ להחזיר, דאינו מפסיד הכהנים כיון דצלא"ה מלך הדין הוא פטור מליתן להם לכן מותר צמתנה ע"מ להחזיר, וע"ע שו"ע יור"ד סי' ש"ה סעיף ח' בגליון מהרש"א ופתחי תשובה שהביאו בשם היעב"ץ דהאידנא דאין לנו כהן מיוחד נכון לכתחילה לפדות הזכור צמתנה ע"מ להחזיר וא"כ נראה דצמקרה דידן שהוא ספק וחומרם צעלמא ודאי שרי ליתן ללוי ולעמי צמתנה ע"מ להחזיר א"י ליתן להם צמתנה גמורה ויחזור ויקבל מהם צמתנה גמורה. עכ"ל.

[קבלתי מכתב זהאי עניינא מהגרימ"ו שליט"א וחת"ל, הנה הגרמ"ק שליט"א משאיר מקומה של המנחה, לזרז ליל ראשון של סוכות. אצל כפי המציאות, שעד 90 אחוז מהחיטה בא"י הוא מחו"ל, ממילא אם אוכלין יותר מהשיעור הרי שאין צוה מעש"ר ומעשר עני, וצלא"ה הרי השיעור של מעש"ר הוא 9 אחוז, (שהרי התרו"מ הפרישו), והמעשר עני 9 אחוז, ביחד 18 אחוז, נריך רק להוסיף עוד 18 אחוז לשיעור. אמנם כ"ז אם יש צילה בקמת, אצל אם נחוש שאכלו באו כל המעש"ר, וגם של ה-10 אחוז של א"י, אז לא יועיל מה שיוסיף. הנה לגבי לחוש שצא אכלו הכל מא"י, הרי למש"כ בשו"ע או"ח סי' תנ"ג סעיף ג', יש צילה בקמת, ואפי' לשי' הסמ"ק, שהוצא שם צמ"ב, דס"ל דהוה יבש ציבש (שהרי בחזו"א דמאי סי' י"ג סק"ת, כתב להקל דהוה לח רק כשיש ג' ספיקות, ואמנם כשיש תערובת מחו"ל, יש ג' ספיקות, ספק מא"י ספק מחו"ל, ואפי' מא"י, אפשר שאינו מעשר ראשון ומעשר עני,

ואפי' אם הוא מעשר ראשון ומעשר עני, אפשר דהוה שלו, משום המוציא מחצירו), הכא שמקפידים לערב היטב, כ' בחזו"צ דלכו"ע יש צילה. אך אם כולו מא"י, ואין לנו יודעים היכן המעשר ראשון והמעשר עני, ואין שייך צוה צילה, שהרי החיטים שהם המעשר ראשון ומעשר עני, הם נטחנות, ונארוזות צפנ"ע, אך מדין כל דפריש, יכול לנקוט שלא באו לידו מן המיעוט הנ"ל, דמהני לכל דיני התורה, אך אפשר דלענין ממון, כיון שנתערב, הרי יש להם זכות בכל הממון, כפי זכותו, ועי' צילה ל"ח ע"ב, אלא דא"כ שוב יכול רק להוסיף קצת על השיעור, ודי צוה. אלא שיל"ד מלך דאחי המקמת, היותר מן השיעור, שאינו שלו, ומצטל למנחה, כדאמר' בפסחים קט"ו ע"א, אך כבר כ' תוס' שם, דמעט תבלין אינו מצטל, וא"כ י"ל דזה לא גרע מתבלין, אך אם כונת תוס' דרק תבלין דמצטל לפת, לא יהיה ראייה למעט פת שאינו שלו, אצל תוס' שנקטו שאינו רק דבר מועט, מבואר דמשום מיעוטו אינו מצטל. אמנם הרי מפורש בצלה פ"ג מ"ז, דאורז המעורב עם חטה, יוצאין זה צפסת, אמנם הראיה רק לשי' הראב"ד צפ"ו מחמץ ומנחה ה"ה, דצעי שיהיה כזית בכדי אכילת פרס, ויאכלנו, וא"כ החידוש דאין החיטין צטלין באורז, ובחזו"א דמאי סי' י"ג סק"י, נקט את הראב"ד צפסתא, וכן בחוס' זבחים ע"ח ע"א ד"ה אלא, כ' דהטעם, דאין האורז מצטל את המנחה, או דרק מרור מצטל את המנחה מפני "חזוק המרירות", או דאם אוכל הרבה אינו מצטל הטעם, משמע דס"ל כהראב"ד, ואמנם לתירוץ השני של תוס', י"ל כדברי תוס' בפסחים שכל שהוא מיעוט, הו"ל כלפי המיעוט, כאוכל הרבה, אצל הרא"ש בסוף הל' חלה, כ' דאי"ל לאכול רק כזית מהתערובת,

רסו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

דהאורז יש לו דין מנה, דהחטה גוררתו, ועי' מ"צ תנ"ג סעיף ב', וא"כ אין ראיה לענין אם מערב פת שאין יולא זה. עכ"ל ד].

יז

נמצא דהנה צדריך כלל בכל פרי שקונה לאכילה יכול להיות כל מיני חששות מחמת החיוב תרו"מ, אבל תמיד יש ענה לסלק כל החששות, דיכול להפריש מכל פרי מיני' וצי', אבל הכא אין ענה פשוטה להפריש מהאתרוג מיני' וצי', דהא הפרשה מיני' וצי' יכול לפסול האתרוג מחמת הפסול ד"חסר"

ומחמת הדין ד"לכס" וכנ"ל, ועוד הרי הפרשה מיני' וצי' אינה מסלקת חשש שהחשך כבר הפריש ולא סלק מתנותיהם מהאתרוג. ולכך דוקא צאתרוג, יותר מפירות שקונים לאכילה, יש ריבוי חששות מחמת החיוב תרו"מ. ועוד הרי כנ"ל לענין פירות לאכילה למעשה קיי"ל דהחיוב תרו"מ צוה"ז הוא מדרבנן, וא"כ אין חששות מחמת חיוב תרו"מ יכול לגרום חשש הנוגע לדין דאורייתא, אבל אתרוג הוא מנזה דאורייתא, וכמה מהחששות הנ"ל יכול לעכב אפילו צהמנזה דאורייתא. וא"כ שפיר יל"ע אי כדאי לרכש אתרוג מחו"ל.

סימן ג

בענין מי שישכח להפריש תרו"מ מזהאתרוג לפני יו"ט

א

עיינן מה שנתבאר בסימן הקודם בענין אתרוג של טבל. והנה היכא דיש לו "אתרוג של טבל", לכאור' אסור להפריש ממנו תרו"מ צו"ט, דכמו דאי אפשר לעצור על "איסור שבות" צו"ט משום מלות תקיעת שופר (וכדאי' בפרק ד' דמס' ר"ה), הוא הדין דאסור לעצור על ה"איסור שבות" שאסור לעשר ביום טוב, כדי לנאת באתרוג זה. וכפי מה שראיתי כן נקטו הפוסקים למעשה, דאסור לעשר האתרוג צו"ט, אפילו אם אין לו אתרוג אחר.

[אולם עי' בפמ"ג צקי' תרמ"ט א"א ס"ק כ', אבל כזר העירו המפרשים על דבריו, ואכמ"ל. אבל עי' ציון ההלכה בפ"ט מהל' מעשר ס"ק פ"ט דאיתא וז"ל פעם א' שכחו לעשר את החלות מערב שבת ולא היה תנאי רק היה במקום שיש שם השגחה מעולה וכמעט ברור היה שזה מעושר והתיר מרן לעשרן בשבת, אבל לא רצה להתיר לאכלן בלי מעשר, וכן היה מעשה פעם א' ציין והתיר ג"כ כנ"ל, עוד פעם א' שלחו אתרוג לרב צירושלים שיצרך ע"ז וכל קהלתו, וצילל יו"ט נתעורר שאלה על המעשרות וזה לעשר מודאי טבל עליו צו"ט כדי שלא יכשלו כל האנשים שם, עוד מעשה בא' ששלח לחצירו מאכל צעיר אחרת וזכר בשבת שלא עשירו וזה מרן לעשר בשבת משלו על של חצירו ועי' פמ"ג באו"ח

קי' תרמ"ט בא"א ס"ק כ'. עכ"ל. הרי שיש ציור דהחזו"א התיר לעשר אתרוג צו"ט. אבל העירוני די"ל דשאני התם שזה היה כדי להציל כל הקהל מצרכה לצטלה. ועי' בארחות רצנו ח"ד עמ' י"ח דאיתא וז"ל מעשה באתרוג שהתיר מרן לעשרו צו"ט, הוי עוצדא שהררד"ז שליט"א קנה אתרוגים תימנים עצור ועצור הגרמ"ק שליט"א אצל בעל אילנות, ר"ד ור"ח הפרישו תרו"מ, והגרמ"ק שלח אתרוג לירושלים לחותנו להגריש"א שליט"א, צילל יו"ט נתעוררה אצלם שאלה על אופן הפרשת התרו"מ, השאלה משום שהם שלמו לצעל האילנות לפני שקטפו את האתרוגים מהאילן, ואפשר דהוי כקנו את האתרוגים במחזור והם עשירו אותם עם אתרוג שקנו בתלוש ונכנס לצית והיינו כלקות, כשצאו להתפלל ותיקין אצל מרן החזו"א זוק"ל הצינו לפניו את השאלה והורה מרן זוק"ל לעשר עכשיו צו"ט מחדש עם טבל ודאי את האתרוג צירושלים, ותשבנו את הזמן מתי שמתפלל צירושלים ועדיין הי' לפני זמן תפלתם ואמר מרן שיש להזדרז ולעשר לפני שיצרכו, והוסיף מרן שכל המתפללים יברכו על אתרוגו של הגרי"ש א"כ מותר לעשרו ביו"ט כדי שלא יכשלו כמו שאומרת הגמ' בעירובין דל"צ מוטב שיעשה חצר וכו' והלך מיד הררד"ז שליט"א לרש"כ ז"ל שהי' לו עצי אתרוג וצדיתו הי' אתרוג טבל והציא ממנו אתרוג טבל ועשירו עמו את האתרוג ששלחו לירושלים ידעתי

רפח אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

מהעובדא אמנס צמדויק רשמתי מפי צעל
העובדא צעמנו הררד"ו שליט"א. עכה"ל.

ב

הגה עי' במשנה בתרומות פ"ג מ"ג דהיכא
דעיסר בשבת קנסו אותו שאינו יכול
לאכול, ויכוד הקנס הוא דקנסו אותו שלא ירוח
מהאיסור שעשה. והנה מצוה צמנה שם דאם
עבר על איסור טבילת כלים דאסור להשתמש
בכלים אלו, ויל"ע היכא דעיסר האתרוג כדי
לנאת צו האם שוב יהא אסור לו להשתמש עם
האתרוג למנוה, או כיון דצדך כלל רק טבילת
כלים הוא נוגע להשתמשות, ומעשרות נוגעות
רק לאכילה, לכן דוקא קנסו המעשר שאסור
לאכול, אבל לא קנסוהו דאסור להשתמש עם
מה שעיסר למנוה. ויל"ע.

[הגרמ"ו שליט"א הוסיף וזת"ל עי' סוכה
ל"ג ע"ב דעבר וליקט עיני הדם
ציו"ט כשר, אע"פ שאסור ללקט משום מתקן
מנא, ולכא' באתרוג ג"כ הדין כן. וגם מטעם
אחר י"ל דמותר להשתמש עם האתרוג למנוה,
שהרי מצוה צמנה ל"ז ע"ב, דמותר להריח
אתרוג, כיון דאיתקצי רק לאכילה, כיון שעיקרו
לאכילה, וא"כ עיקר הקנס הוא לענין אכילה,
ולא לענין מנוה. עכת"ד].

ג

הגה יל"ע האם יש אופן להפריש תרו"מ
ציו"ט מהאתרוג צהיתר. (מהעובדא
הנ"ל בארחות רבנו אפשר דמשמע דלית צוה
אופן להפריש צהיתר. אבל יש לדחות דהרי
מצוה שם דהוצרכו להפריש צריזות לפני
שיצרכו צירושלים, ואפשר דלא היה אופן להפריש
צהיתר צריזות).

והנה עיין בספר זיך הקודש צסימן י"ט
שהציא עובדא דהוה בשבת ערב פסח
שזכרו שלא הפרישו חלה מהמנוח כדין, והורה
להם הגאון הק' ר' יהושע ליב דיסקין ז"ל
ליתן א' מהמנוח לקטן מופלא סמוך לאיש והוא
יפריש ממנוה שלו לפטור כל המנוח. ועד"ו עי'
בספר חלת לחם סימן י' ס"ק ז' שכתב דיש
תקנה להפריש חלה בשבת ע"י קטן שהגיע
לעונת נדריש ואי משום שאין שליחות לקטן לזה
כתב שיקנו לו צמתנה העיסה או הלחם והיכא
דדעת אחרת מקנה אותו קונה מדאורייתא ותהא
העיסה שלו ויכול להפריש. עכ"ל.

ורפ"ז יש ענה שהאז יקנה האתרוג לקטן
מופלא סמוך לאיש, והקטן יפריש
התרו"מ מהאתרוג. [הנה כשמופלא סמוך לאיש
תורם צריך לצודקו אם יודע שתורם לשם מנוח
תרומה כדאיתא צמשנה ראשונה תרומות פ"א
מ"ג, הציאו להלכה הדרך אמונה צפ"ד מהל'
תרומות ס"ק נ'.

אבל יל"ע אם יש החירו של הגרמ"ל דיסקין
צצור דידן. דהנה מהו הפירוש צהתירו
של המהרי"ל דיסקין, הרי אסור לספות איסור
לקטן, אפילו אם הוא איסור דרבנן, אפילו אם
הקטן אינו צנו. ועי' צשו"ת הר צבי אור"ח ח"ב
סי' א' דמצוה דס"ל דיסוד היתר לספות
לקטן איסור הפרשת תרו"מ בשבת הוא משום
דהפרשת תרו"מ וחלה הוי איסור דרבנן ומשום
שהקטן עושה לצורך עצמו.

[הנה אף דפשוט להר צבי דפסקין להתיר
ספייה לקטן צאיסור דרבנן היכא דהוי
לצורך הקטן, אבל לכאורה אין זה פשוט כלל,
דהנה עי' צציאור הלכה צבי' שמ"ג דאיתא
וח"ל ודעת הרש"ב"א והר"ן דאם התינוק צריך

לכך מותר אפילו לספות לו צידים דבר שהוא אסור מדרבנן אך המחבר סתם לדינא כדעת החולקים עליהם ואוסרים בכל גווני. עכ"ל. הרי דהצאור הלכה הציא שהשו"ע חולק על המחירים. ועי' צמ"צ סי' ס"ב ס"ק מ"ד שסתם וז"ל אצל אציו מנווה לחנכו ולגעור צו ולהפרישו כשרואהו מחלל שבת אפי' להנחת עצמו ואפילו באיסורי ד"ס כמ"ש בסימן שמ"ג. עכ"ל. הרי דהמ"צ סתם דלא כהרש"א. אצל י"ל דלפי ההר צי שזה גופא עכ"פ חלק מהמידוש של המהרי"ל דיסקין, דציורים אלו דליכא ענה אחרת דיכול לסמוך על הרש"א. ועוד יש להעיר דנראה דכ"ה הפשטות להפוסקים דקיי"ל דמותר לספות איסור דרבנן להקטן היכא דהוי לצורך הקטן, דהנה עיי"ש צצאור הלכה צסי' שמ"ג צמה שהציא מהגרעק"א, ונראה שכך סובר להלכה, וכן נראה מפשטות דברי ההר צצי הנ"ל. ועוד עי' צס' מאור השבת ח"ד מכתב מ"ט ובס' חוט שני ח"ד פנ"ה ס"ק ג' עמ' רצ"ד שהוכירו היתר לפתוח מקרר ע"י קטן היכא דהוי לצורך הקטן. (עי' צס' ארחות שבת ח"צ עמ' תקע"ד דאיתא וז"ל להלכה השו"ע כתב צסתמא לאסור ספייה לקטן אף באיסורים דרבנן, אמנם יש מגדולי האחרונים שסמכו צשעת הצורך על הרש"א. עכ"ל. והנה מצואר דס"ל צעיקרו דלא קיי"ל צזה כהרש"א. וא"כ לכאורה הארחות שבת לא יסכים להוראת הגרשז"א ז"ל וצ"ל הגרנ"ק שליט"א. וצאמת עיי"ש צעמ' תקפ"צ שהוצא הוראה זו צארחות שבת, ועיי"ש שמצואר דלא ס"ל להארחות שבת כהוראה זו).

א' יכול לפטור הרצה מנזות, צזה מעשה הפרשה של הקטן לצרכו מהני גם למנזות של אחרים. אצל הפרשת תרו"מ מהאתרוג אינו לצורך הקטן, אלא"כ מיירי היכא שגם הקטן צריך לצאת צהאי אתרוג.

ד

הנה אף אם לא מיירי היכא דהפרשת תרו"מ מהאתרוג הוא לצורך הקטן, אפי"ה אפשר שעדיין מהני צזה ענת המהרי"ל דיסקין, דהנה יש ציאור אחר למה אין איסור ספייה צציור של המהרי"ל דיסקין, ולפ"ז צאמת אין חילוק צין הפרשת חלה ממנזות להפרשת תרו"מ מאתרוג.

דהנה עי' צמג"א צסי' שמ"ג ס"ק ג' שלמד מדברי תוס' ורבינו ירוחם צצמקום שמחנכין את הקטן למנזות כגון לאכילת קרבן פסח או לתקיעת שופר לא נאמר איסור ספייה שאין זה דומה לספיית שרצים וציילות. ולפ"ז י"ל דזהו הפירוש צענת המהרי"ל דיסקין, דהכא שמחנך הקטן למנזות הפרשת חלה אין איסור ספייה. [שו"ר ציאור זה צצברי המהרי"ל דיסקין צס' ארחות שבת ח"צ עמ' תקפ"א]. ולפ"ז הרי אין חילוק צין הפרשת חלה ממנזות להפרשת תרו"מ מאתרוג, דגם צהפרשת תרו"מ מאתרוג יש חינוך מנזות, ולכן ליכא איסור ספייה אף אם לא הוי לצורך הקטן.

ה

הנה כל הנתבאר היינו רק לענין האיסור ספייה, דאין מותר לומר למופלג סמוך לאיש להפריש תרו"מ, הרי אסור לספות לו איסור. וצזה ראינו צ' ציאורים להחמיר, חדא

הנה לפ"ז לכאוי יש לחלק צין הפרשת חלה ממנזות להפרשת תרו"מ מאתרוג, דרק צהפרשת חלה ממנזות דע"י הפרשת חלק ממנזות

ער אַתרוג בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ו

הנה המהרי"ל דסקין לא התיר להפריש ע"י מופלא סמוך לאיש אלא בשעת הדחק, ולא התיר בכל אופן. ועי' במ"צ מהדו' דרשו לסי' תק"ו הערה 52 דאיתא וי"ל המהרי"ל דסקין הורה וכו' כשאירע הדבר לתת אחת מהמנות לקטן בן י"ג הנחשב כמופלא הסמוך לאיש שהפרשתו הפרשה והוא יפריש חלה מהמנה שלו ויכוין לפטור את כל המנות, אכן כשאירע בן פעם אחת הורה שיקחו מנות מאחרים, וציאר ה"ץ הקודש (שם אות ח') שמה שהורה היתר להפריש ע"י קטן היה באופן שהיתה השאלה מוגעת גם לרבים אחרים שקנו מנות מבצל המאפיה ולא היתה אפשרות להודיע לכולם שלא הופרשה חלה והאחריות על ההפרשה היתה על צעל המאפיה, ולפיכך הותר לו לעבור עזירה קלה כדי שלא יכשלו אחרים, אך בפעם השנייה שהורה לקחת מנות מאחרים לא היה מכשול לרבים, ולא הותר להכשיל קטן בעזירה, ובספר מלא העומר (סי' ס"ו ס"ק ז') כתב טעם שונה לשינוי צהוראותיו של המהרי"ל דסקין דהשואל הראשון הקפיד מאד שלא לאכול מנה של אחר ולפיכך התירו לו אך השואל השני לא הקפיד כל כך. עכ"ל. הרי מצואר דאין ההיתר אלא בשעת הדחק. [ועי' גם בספר חנוך לנער פרק ל"ז הערה ג']. וא"כ אפשר דהאי היתר היינו דוקא באופן שאינו יכול להשיג אתרוג מאחר.

אבל ז"ע בזה, דעיין לעיל בשיעורי הלכה ודרשות לשבת שובה שראינו שמחמת הרצה סיבות דעדיף ליעול אתרוג שלו, ולא לסמוך על של חצירו, וא"כ אפשר דשפיר חשיב שעת הדחק, אף אם יכול להשיג אתרוג מאחר. אבל ע"פ המצואר שם אפשר דזהו תלוי אם

היכל שעושה לצורך עצמו, ושנית משום שיש בזה חינוך מנהל.

אבל עדיין יל"ע אם ענת המהרי"ל דסקין היא ענה היכל שהמופלא סמוך לאיש הוא בנו, דהנה עי' בשער הציון בסי' של"ד ס"ק נ"ד דאיתא וי"ל ולענ"ד דבדליקת אביו מחוייב אביו מן התורה למחות צידו כיון שהוא עושה לדעתו כדי שלא יעבור אמה דכתיב לא תעשה וגו' וצנך וצנך. עכ"ל. וא"כ גם הכא אם המופלא סמוך לאיש הוא בנו ועושה על דעת אביו יש לאסור מדין "שציתת בנו".

והנה י"ל דנראה מדברי הפוסקים הנ"ל דאם הקטן עושה לצורך עצמו אז גם ליכא לאסור מדין שציתת בנו. (שו"ר בסי' ארצות שבת ח"ב עמ' תקס"ט שכתב להדיא לענין שציתת בנו וי"ל אמנם אם הקטן עושה את המלאכה לצורך עצמו ולא לצורך אביו אין האב עובר באיסור זה. עכ"ל. עיי"ש בהערה דאיתא וי"ל בן מוכח מהא דנקטינן בגמ' יצמות דף קיד ע"א דקטן המציא מפתח לדעת עצמו ולהנאתו אין אביו צריך למונעו, ונראה דאף אם האב מנהל על הקטן לעשות מלאכה עבור הקטן אין בזה איסור דשציתת בנו שהרי אינו עושה עבור אביו. עכ"ל).

אבל זהו רק לפי הצד הנ"ל דמייירי בהפרשת תרו"מ מהאתרוג לצורך הקטן, אבל לפי אידך צד הנ"ל דיסוד ההיתר הוא משום "חינוך מנהל" לכאן עדיין יש לאסור משום שציתת בנו. וי"ל דעי' בתשו' והנהגות ח"ב סי' ר"ה שהציא בשם הגרעק"א והאו"ש שצדרבנן אין לאו זה דשציתת בנו, וא"כ הכא דעסקינן בהפרשת תרו"מ בשבת דאינו אלא איסור דרבנן י"ל דליכא איסור שציתת בנו.

אתרוג

סימן ג

זרעים רעא

רק יכול להשיג אתרוג מאחר ע"י "מתנה על מנת להחזיר" או אם יכול להשיג אתרוג מאחר במתנה מוחלטת. וע"ע היטב בכ"ז לדינא.

ז

הגה עדיין נ"צ מהו ההנהגה שינהג בזה, האם יקנה האתרוג להקטן וממילא יכול הקטן להפריש משום שהאתרוג שלו, או האם עדיף שלא יקנה האתרוג להקטן משום דאסור להקנות ציו"ט, ואפ"ה יהא מותר לקטן להפריש בתורת שליחות, דעיי' בדרך אמונה בפ"ד מהל' תרומות ס"ק ז' וצ"אור ההלכה שם הלכה ב' דס"ל למעשה דמופלג סמוך לאיש יכול להיות שליח להפרשת תרו"מ. (עיי"ש שהציא חולקים בזה).

והגה למעשה יש הרבה נדדים להתיר הקנאת האתרוג להילד בשבת ויו"ט:

(א') הציט מאיר באה"ע סי' מ"ה סובר דדוקא מתנת קרקע נאסרה בשבת ולא מתנת מטלטלין והציא רא"י ממשנה במס' ביצה דף יד ע"ב, ועיי"ש שהציא עוד ראיות. ולפ"ז אין איסור ליתן אתרוג במתנה ציו"ט כיון שהוא מטלטלין. (אלא דלכא' לא קיי"ל בהצית מאיר בזה, דעי' במג"א סי' ש"ו ס"ק ט"ו שלמד מדברי המרדכי במס' ביצה דכל מתנה שאינה לצורך שבת או יו"ט אסורה ומטעם זה תמה על המנהג שנהגו ליתן מתנה בשבת לחתן הדורש, והמשנה ברורה בס' ש"ו ס"ק ל"ג העתיק דברי המג"א).

(ב') המקנה בקו"א לסי' מ"ה כתב דהאיסור מתנה הוא רק על המקבל ולא על הנותן. ובשו"ת כת"ס או"ח סי' נ"ט צ"א דהיכא

שהנותן משתתף בעצם מעשה הקנין כגון בקנין סודר בזה גם הנותן עובר אצל אם הנותן רק אומר למקבל למשוך את החפץ או להגביהו והמקבל עושה את מעשה הקנין בזה רק המקבל עובר [ולכן התיר בשעת הדחק ליתן בהמה מבכרת לנכרי בשבת כיון שהנכרי עושה את מעשה הקנין, עיי"ש שכתב צירופים נוספים להתיר דין זה]. ויותר מזה הרי עי' בר"ן במס' ביצה דף י"ז דמבואר דכל היכא שמקנה במשיכה בלי קנין סודר הוא מותר לגמרי משום שאינו נראה כמקח וממכר. הרי מבואר דלפי כל הני שיטות דאם מקנים מתנה בדרך משיכה אז אין שום איסור על נותן המתנה. ולפ"ז אין שום איסור על הגדול ליתן האתרוג להילד, ואף אם בדרך כלל יש איסור על המקבל וממילא אסור להנותן להכשיל המקבל, אצל שאני הכא דאין צע"א לספות איסור לקטן וכמוש"נ. (אלא דלכא' לא קיי"ל כהאי שיטה בזה דהא עי' במ"צ סי' שכ"ג ס"ק ל"ד, שמבואר מדברי המג"א שהציא המ"צ שם, דאסור ליתן מתנה לנכרי בשבת אם לא משום צורך שבת, ומבואר שיש איסור על הנותן).

(ג') והנה מבואר בפוסקים דמותר ליתן מתנה שהיא לצורך מצוה או לצורך יו"ט. ולכאורה זהו טעם דמותר ליתן האתרוג לילד ציו"ט, דיש בזה צורך מצוה וצורך יו"ט, דעושה כן כדי שיכול לתקן האתרוג למצוה. ועי' במרדכי במס' ביצה שכתב דהיתר להקנות קמח ציו"ט למי שלא עשה עירוב תבשילין הוא משום דהוי צורך מצוה והוסיף דהכא נמי מה שמקובל בישראל שקונין אתרוג אחד לכל הקהילה ומקנה אותו אחד לשני במתנה ע"מ להחזיר הר"ז מותר משום דהוי לצורך מצוה.

ערב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

וע"פ כל זה לכאוי י"ל דמותר להקנות האתרוג להקטן, והקטן יפריש מהם תרו"מ לעצמו, ואין צורך ליכנס לפלוגתא המפרשים אם מופלא סמוך לאיש יכול להפריש צמורת שליחות, ואין צריך ליכנס להנידון אם הצעה"צ עובר על השבות משום ששלומו מפריש תרו"מ ציו"ט.

אבל י"ל דזה אינו, דהרי אם מקנה האתרוג להקטן תו לא יהא יכול לנאת צהאי אתרוג, דהאתרוג לא יהא "לכס", דעי' בשו"ע

או"ת סי' תרנ"ח ס"ו שהוצא צ' דעות אם קטן שהגיע לעונת הפעוטות יכול להקנות אתרוג לגדול לנאת צו, ועי"ש צביאור הלכה שכתב דפשוט דיש להחמיר לכתחילה כשיטת הרמב"ם שהוצא שם צסתמא דאין קטן יכול להקנות אתרוג לנאת צו אפילו כשהגיע לעונת הפעוטות. וא"כ הכא לכאורה עדיף לא להקנות האתרוג להקטן, והקטן יפריש תרו"מ צמורת שליחות. אצל צע"ע אם כדאי לעשות כן, דהא יכנס צוה להנידון אם הצעה"צ עובר על השבות משום ששלומו מפריש תרו"מ ציו"ט. וצ"ע לדינא.

סימן ד

בענין אתרוג של מעשר שני ורבעי

א

עיינן לעיל שציארנו השייכות בין דיני אתרוג במצוות התלויות בארץ לדיני אתרוג המורכב, עיי"ש. וראינו שם החששות שיכולות להיות באתרוג מחמת דיני הפרשת תרומות ומעשרות. והנה בדרך כלל כשמפרישים תרו"מ, עכ"פ צו"ז, גם מחללים המע"ש והרצעי על פרוטה (או שוה פרוטה וכאשר יתבאר בעו"ה), ומעתה יש להוסיף עוד סוג חששות שיכולות להיות באתרוג מחמת דיני "חילול מעשר שני ורצעי", וגם מחמת הני חששות יש לדון כנ"ל דאפשר דכדאי לרכש אתרוג מחו"ל.

ב

אבל אפשר דזה אינו, דהא יש לדעת דצחינה מקוימת החשש צמע"ש הוא יותר גדול מהחשש צמעשר ראשון וצמעשר עני.

דהנה יש ועדי כשרות שמחללים המעשר שני שתחת השגחתם על פרוטות צמטצעות, וכשהמטצעות נעשו מליאות אז מחללים הקדושת מע"ש צמטצעות אלו על פירות. (צציאור המנהג שמחללים דוקא על פירות ולא על מטבע אחר, עי' צהערה ל"ג). והנה לפי שיטת הראצ"ד והגר"א לא מהני חילול המטצעות על פירות, ונראה שכן פסק מרן החזו"א דאפילו צדיעצד לא מהני חילול על פירות צו"ז. (דהנה עי' צהל' דמאי סי' ג' ס"ק י' שכתב וז"ל שו"ר

הנה ראינו צסימן הנ"ל שיש צ' סוגי חששות, יש חששות מחמת הצד שעדיין לא הופרשו תרו"מ מהאתרוג, ולהיפך יש חששות מחמת הצד שכבר הופרשו תרו"מ ולא הוציאו המתנות מהאתרוג. עיי"ש. והנה מצד הצ' סוגי חששות היינו אומרים לכאורה דלית צוה נידון מיוחד לגבי מעשר שני (ורצעי), דלגבי החששות מחמת הצד שעדיין לא הופרשו תרו"מ מהאתרוג, לכאורה מעשר שני שוה לגמרי לאידך מתנות, ואין נידון מיוחד צמעשר שני.

ולגבי החששות מחמת הצד שכבר הופרשו תרו"מ ולא הוציאו המתנות מהאתרוג,

לג. הנה ידוע שיש ועדי כשרות דכשהמטבעות מתמלאים דמחללים המטבעות על פירות. וצ"ב למה מחללים המטבעות על פירות ולא על מטבעות אחרות. ועיין בספרי גינת

עדר אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

בירושלמי ספ"ק דמע"ש אמר רב הדיא דבזה"ז אין מחללין מעות על פירות ואף דיעבד אין מחולל והציאו גם הסמ"ג עשין קל"ז וכו'. עכ"ל. ובהמשך כתב עוד במוסגר וז"ל ואחרי שראינו דברי הירושלמי שאין פירות נתפסין בזה"ז נראה להחמיר בזה. עכ"ל. ועי' ציון ההלכה צפ"ב מהל' מעשר שני ס"ק נ"ד שכתב וז"ל וכ"כ מרן באגרת שאי אפשר לחלל מעות על פירות בזה"ז בין בירושלים בין חוץ לירושלים ואפילו דיעבד לא חל החילול. עכ"ל. וכ"כ צפ"ד ס"ק ל"ט).

לפ"ז נמצא דלפי הראב"ד הגר"א והחזו"א המטבעות של הועדי הכשרות הנ"ל נשארים מלאות, וא"כ כשצאים אח"כ לפדות מעשר שני אחר על הגי מטבעות אין מקום צהני מטבעות, וממילא לשיטת הראב"ד הגר"א והחזו"א המעשר שני ישאר צהני פירות.

ועיין ציון ההלכה לפ"ג מהל' תרומות ס"ק תמ"ז שכתב וז"ל היום שבידוע מנזי הרצה ע"ה שמעשרין אצל אין להם מטבע מיוחדת, או שיש להם ואין יודעים לחללה כראוי

ראובן על מס' מעשר שני חלק ב' סימן צ"ח, ולפי הנתבאר שם המנהג מובן היטב, דס"ל כהנתבאר שם בדעת הרמב"ם, דלא מהני חילול שוה מנה על שו"פ כשמייירי בחילול מטבע על מטבע.

אבל י"ל ביאור אחר במנהגם, די"ל דס"ל דאי אפשר לחלל ממטבע על מטבע משום דהוי חילול נחושת על נחושת, ולכן דוקא מחללים ממעות על פירות. ובאמת, דיברתי עם א' המשגיחים המפורסמים של הבר"ץ עדה חרדית בירושלים והוא אמר לי דלא תמיד מחללים המטבעות על פירות, אלא לפעמים מחללים על פירות ולפעמים מחללים על מטבע אחר, והוא אמר לי שכשמחללים על מטבע אחר אז מחללים עוד מעשר שני בהדי חילול המטבע דבכה"ג ליכא חסרון דמחלל נחושת על נחושת כמו דאיתא במס' מעשר שני פ"ב מ"ח, וחזינן מזה כהצד הנ"ל דהטעם דרוצים לחלל המטבעות דוקא על פירות הוא כדי שלא יהא חסרון דחילול נחושת על נחושת, ולא משום דס"ל דלא מהני לחלל מטבע שוה מנה על מטבע שו"פ.

וראיתי בס' ארחות הבית להגר"מ שטרנבוך שליט"א עמ' כ"ג שכתב וז"ל טעם מנהג ירושלים עיה"ק הסברנו במקו"א שהנה עיקר הטעם שאפשר לחלל מנה על שו"פ היינו משום שאין אונאה להקדש, עיין ביאור הגר"א יו"ד רצ"ד, וא"כ לא שייך זה במטבע על מטבע ששוויו ידוע וניכר, ודינו כטעה במדה ובמשקל ולא כאונאה, (ודעת החולקים שמועיל גם היום בפרוטה שהיום המע"ש אינו שוה יותר מפרוטה כיון שאי אפשר לאוכלו) עכ"ל. הרי מבואר פירוש אחר במנהג הבר"ץ. ע"ש בסימן צ"ח.

הנה לפי כל האפשרויות הנ"ל במנהג הבר"ץ למעשה חזינן דפודים המטבעות על פירות וממילא לית להו כל ה"בעיות" הנ"ל בהחילול על מטבעות, דלא הוי חילול נחושת על נחושת ולא הוי חילול מטבע על מטבע, וא"כ צ"ב למה הוצרך מרן החזו"א בנוסחאות להפרשת תרו"מ וחילול מע"ש שלו לדחוק עם עצה איך לחלל מטבע גדולה על מטבע קטנה, הא למה אי אפשר לעשות כעצת הבר"ץ לחלל המטבעות על פירות. וידוע דזהו משום דהחזו"א אויל לטעמי, דיתבאר דהחזו"א סובר דאפילו בדיעבד לא מהני חילול על פירות בזה"ז. וא"כ לפי החזו"א ליכא עצה כלל לחלל המטבעות על פירות, ולכך הוצרך לומר לחלל מטבע גדולה על מטבע קטנה.

בזמנה, נמצא שנשאר המע"ש בתוך הפירות או שמחללין המע"ש על פירות דלהרבה פוסקים לא מהני ונשאר המע"ש בתוכו ראוי שיוסיף "וכן כל המעשר שני שצפירות אלו יהא מחולל על פרוטה וכו' או שלא יאמר ויהא מחולל עליו אלא יאמר מע"ש שיש כאן יהא מחולל וכו'" או עכ"פ שיכין וכו' גם על מע"ש זה אם יש שם וז"ע ואולי סתמא כן הוא וז"ע. עכ"ל. הרי שכתב דיש לחשוש שיש מע"ש בתוך הפירות משום דאפשר שחיללו המע"ש על פירות דלהרבה פוסקים לא מהני.

וא"ב שפיר יש מקום לחשוש שיש מעשר שני שנשאר בתוך אתרוג עם הכשר, דאם יש לאתרוג א' מהני הכשירים שמחללים על פירות אז לפי החזו"א צהרצה מקרים המע"ש ישאר בתוך האתרוג מעיקר הדין.

ג

ובן אפשר שיש עוד סיבה שמחמתה יש לחשוש שהמע"ש או הרצעי נשאר בתוך האתרוג, אף שקנה אתרוג עם "הכשר".

דחנה צננת השמיטה כל הפירות הם הפקר וכששליח צ"ד מלקט פירות (כגון אתרוגים) מעצים כדי לספקם להציצור באופן "אוצר בית דין", הרי הוא אינו זוכה בהם דהוא רק שליח צ"ד לספק פירות של הפקר להציצור, וא"כ אין הוא יכול לחלל הקדושת רצעי בהם (דהא לכאורה מצואר צמס' צ"ק דף ס"ט דאי אפשר לחלל קדושת רצעי מפרי שאינו ברשותו וכל שכן מפרי שאינו שלו), ורק אח"כ כשהקונה קונה הפירות אז הוא זוכה בהם ואז יכול לחללם.

וזוה נוגע אף להני שלא נוהגים לעשות אוצר צ"ד לשאר פירות, דהא צדך כלל גם הני עושים אוצר צ"ד לאתרוגים. וממילא הערה זו נוגעת גם לצני חו"ל דהא שולחים אתרוגי אוצר צ"ד גם לחו"ל.

ואף את"ל שאין סיבה מעיקר הדין לחשוש שהפירות הם רצעי, (ויש צה כמה לדדים ואכמ"ל). אבל עכ"פ הכא עסקינן בפירות תחת שליטת הצ"ד, ולענין מה שהוא תחת שליטת צ"ד אין ההנהגה הראוי' שהצ"ד יניחו להקונים לסמוך על "רוב" (דרוב פירות אינם רצעי). דעי' צדך אמונה צפתיחה לה' ערלה ורצעי (קודם פ"ט מהל' מעשר שני) שהציא הנידון אם מותר לקנות פירות מחשוד או האם צריכים לחשוש לערלה, ועיי"ש צ"יין ההלכה שהציא שהחזו"א הורה להקל בזה, ועיי"ש שסיים וז"ל וכל זה בנוגע ליחיד שקונה אבל על הרבנים צודאי מוטל לדאוג עד כמה שאפשר ולהודיע בכל מקום שיש ערלה וכמצואר צמס' שצת י"ג א' ד"ה רצא וכן ראיתי תשובה ממנו"ח שליט"א והציא עוד ראיות לזה וע"ע צתשו' רדב"ז ח"א סי' תק"פ. עכ"ל. [ועי' צהעמק דבר על ויקרא פי"א פמ"ז דאיתא וז"ל להצדיל בין הטמא ובין הטהור הוא מ"ע לחקור ולצדוק כל שהוא ספק אם טמא או טהור ע"פ סימנים שאין ניכר לנו צברור כדאי' צחולין דנ"ט צ' היה מהלך צמדצר ומצא צהמה שפרסותיה חתוכות צודק כו' ואפילו לדעת הרמב"ם דספק מה"ט מותר מה"ט מכ"מ כל שאפשר לצרורי מ"ע מה"ט לצדוק ולצרר וכתיב בין הטמא ובין הטהור ולא כתיב בין טמא לטהור וכבר צאצרו כ"פ דשתי פעמים בין מלמדנו דיש הצדל בין ערבי הקנאות קרוב לזה ולזה כמש"כ צס' צראשית א' וצכ"מ והיינו משום דלא כל הספיקות שוין יש ספק

רעו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

פעם לנחת לכ"ע, ואלולא דמסתפינא אמיינא ששליח צ"ד יפדה כל יום לאחר שתלשו צאופן שהוא שלו והיינו שיזכה צאתרוגים וכדו' בקנין חזר שישכור את מקומם ליהוי כשלו ואז יפדה צב' פרוטות עם חומשו ומספיק צוה לכ"ע ואף שאסור לזכות בשביעית כ"כ הרצה היינו לצורך עצמו אבל כאן שזוכה לעצמו כשליח צ"ד וכדי לזכות הציבור אין צוה מעין סחורה ושרי לכ"ע ויש צוה לענ"ד דרך סלולה לנחת לכל השיטות. עכ"ל.

הרי דס"ל דלהרמב"ן ליכא יישוב להאי הערה, והמשגיח באמת אינו יכול לפדות, אלא דס"ל דאין צוה הערה להלכה, דההלכה היא כהרמב"ם ולכן המשגיח יכול לפדות ומי שרוצה להחמיר כהרמב"ן יעשה אי' מב' עצות, או שהקונים באמת יחללו לצד, או שיש לחדש שאין איסור למשגיח לזכות בהרצה פירות כיון שעושה כן לטובת הציבור ואחרי שכבר זכה בהפירות יכול לחללם כרצונו. אבל לא צריך לי כ"כ למה פשוט להתשובות והנהגות ד"ר רוב הפוסקים סוברים כהרמב"ם, ולע"ע צוה. וא"כ אפשר דעדיין נמצא צוה חשש שהרצעי נשאר בפנים.

ד

הנה עוד יש לציין צוה לדברי האזי עזרי צפ"צ מהל' מכירה ה"ט וז"ל צריכים צעלים לעצם דין הפדי' מאחר שיש צעלים למע"ש ונט"ר לאוכלן צירושלים וראי' ברורה לזה דאם נימא שלעצם דין פדי' לא צעין צעלים, רק אם יש צעלים אז יש עיכוב הצעלים שלא לחלל בלא דעתן, א"כ יקשה מה זה שהגמ' תלי לה בדין דר' יוחנן כמו שאינו יכול להקדיש את שאינו ברשותו כמו"כ אינו יכול לחלל אינו ברשותו והלא ודאי שאין הגזל יכול לעכב על

קוב לכשר מכ"מ צריך לזרר לגמרי הכשרו אלא שאם לא צירר לא עשה איסור כ"כ וגם לענין לכתחלה קיל כמו בחולין דס"ד גבי צינים חלצון מבחון וחלמון מצפנים ואמר לך נכרי של עוף פלוני וטהור הוא סמוך עליו צמחמא לא תסמוך עליו וכן הרצה ויש ספק קרוב לטמא ועונשו צדי שמים מרובה מכ"מ אינו אלא ספק ואין לוקין עליו והכל נקרא ספק כמו ספק חשיכה ספק אינו חשיכה אין מעשרין וכו' וע"ז כתיב מ"ע להבדיל בין הטמא ובין הטהור שכל הספיקות שאפשר לזרר בין היתרין בין איסורין מ"ע על ב"ד לברר וכשם שאסור להקל בספק הקרוב להחמיר או שלא לזרר איזה ספק ולנהוג זו היתר כך אסור להחמיר במקום שאפשר לזרר היתרו. עכ"ל. וא"כ היכא דהצ"ד יודעים שהפירות הם של רצעי הרי יש להם להודיע לקונים שהפירות הם של רצעי.

אבל הא שנקטנו דאין המשגיח יכול לחלל הרצעי אינו פשוט, ויש צוה הרצה נדדים, עי' מה שהארכנו צוה צב"ד בצפרי גינת ראובן על מס' מע"ש ח"צ סימן קכ"ז ובצפרי זמני שמינית ענף ל"ו.

אלא דהא מיהא, עי' בתשו' והנהגות ח"ד סי' ר"ס שהוא הסכים לעצם ההערה הנ"ל דאין יכול המשגיח לחלל רצעי של שביעית, ועיי"ש שכתב וז"ל לשיטת הרמב"ן דלא קיימא לן כננועין ולדידי' הצעלים ממש צריך לפדות והיינו דלאחר שזוכה זו מדין הפקר פודה וכו' אבל נראה שמעיקר הדין נוכל לסמוך על רוב הפוסקים שקיימא לן כהרמב"ם ומועיל ואם רוצה להחמיר הלא כל אחד יכול גם לפדות בעצמו לאחר שזכה וע"כ השליח בית דין המשגיח יפדה כהנ"ל ושוב כל אי' אם ירצה יפדה עוד

הגזל לעשות בשלהן מה שירצה אלא שאין הצעלים יכולין להקדיש משום שאינו ברשותו ועי"ז חסר להן הצעלות אבל אין זה מטעם עיכוב של הגזל, ואם נימא שלדין חילול לא צעין צעלים אלא שיש עיכוב הצעלים מדוע לא יוכל לחלל אף מה שאינו ברשותו הא לא גריעי ממה שאם אינו שלו לגמרי וכמו הפקר שיכול לחלל וגם אם אינו ברשותו הלא אין כאן עיכוב ממי שהוא וכו' (ע"ע"ש) וע"כ נראה שמוכח שצעין לדין חילול צעלים דוקא וכו' ומה שכתב הרמז"ס שם ולא יאכלו עד שיפדו צריך לומר שהוא מדין שליחות הצעלים וכו'. עכ"ל.

ולפ"ז כל החששות שיש בהפרשת תרו"מ של ועדי הכשרות מחמת הענין ד"שליחות" (כגון שליחות על דבר שלא צא לעולם או אין שליחות למומר) גם היא חששות בהחילול מע"ש של ההכשר. ואכמ"ל עוד בזה.

ה

דרי ראינו שיש באמת סיבות שיש לחשוש שהמע"ש או רצעי נשאר צפירות אף כשקונה אתרוג עם הכשר, אלא דיש להעיר דאפ"ה לכאורה ליכא בזה חשש כ"כ לגבי כשרות האתרוג, וממילא לית מזה סיבה כלל לרכש אתרוג מחו"ל, דהא צמער שני ורצעי יש בזה ענה פשוטה מאד, דיכול לחלל המע"ש צעצמו, ואין זה ענה שעולה הון רב בזה"ו, דבזה"ו נוהגים לחלל תמיד אפרוטה (או פרוטה ורציע).

ו

אבל יש לדעת שיש ציורים דלא כ"כ פשוט לחלל המע"ש מהאתרוג שלו. לדוגמא:

(א') הנה כשהועד הכשרות מפריש תרו"מ הם מפרישים מהרצה אתרוגים, וא"כ המע"ש תמיד יהא שו"פ, וצכל אופן הם יכולים לחלל המע"ש, אבל כשאדם צא לחלל המע"ש מאתרוג אחד אפשר דאין שו"פ בהמע"ש בתוך האתרוג, וא"כ לא יהא יכול לחלל המע"ש אם אין לו "מענות ראשונות", דעי' במס' צ"מ דף נ"ב דמצואר דכדי לחלל מעשר שני פחות משו"פ צריך "מענות הראשונות", דהיינו מעות שכבר חילל עליו מעשר שני ששזה פרוטה.

אבל אפשר זה אינו, דהנה היכא שרוצה לחלל מע"ש מהאתרוג משום האד שועד הכשרות לא הוציא המע"ש מהאתרוג א"כ בדרך כלל אם יש מע"ש בתוך האתרוג אז כל האתרוג הוא מע"ש, דהא הם מפרישים הרצה אתרוגים למע"ש, וכיון שלהאי צד כל האתרוג הוא מע"ש, א"כ מסתמא שפיר יש שו"פ צמער שמחלל. אבל אם הוא רוצה לחלל מע"ש מהאתרוג משום שהוא חושש שלא הופרש תרו"מ, ולכן הפריש תרו"מ צעצמו, ועתה צא לחלל המע"ש שהוא הפריש, הרי בזה רק כעשירית מהאתרוג יכול להיות מע"ש, ובה יכול להיות שאין המע"ש שו"פ. אולם עי' בדרך אמונה פ"ד ס"ק קי"א דאיתא וז"ל וצ"ע אם אתרוג כשר צסוכות שדמיו הרצה אם צריך לפדותו כדמי המצוה או כדמיו לאכילה כיון שאין צייב צמער אלא מצד האכילה. עכ"ל. ועי"ש ציון ההלכה ס"ק קע"ו דאיתא וז"ל ומו"ח [זנ"ל] הביא רא"י מתוס' סוכה ל"ט א' ד"ה יותר דכשמוכר אתרוג כשר בצציעית נתפסין כל דמיו צקדושת צציעית וצ"ע ועמש"כ צצה"ל פ"ו משמיטה ה"ו בזה. עכ"ל. ועי"ש צצאור ההלכה שכתב וז"ל כיון דהשתא אם ירצה אתרוג זה לאכילה לא ימכרוהו לו אלא צדמים יקרים א"כ מאי

רעה אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

נפק"מ למה דמיו יקריס אצל למעשה אין יכול להשיג אתרוג זה לאכילה אלא בדמיוס הללו א"כ כ"ז דמי האתרוג לאכילה ולדוגמה ר"ג שלקח לולב באלף וזו בספינה משום שלא יכלו להשיג לולב אחר אטו אין כל זה דמיו אפילו לאכילה לפי שאין משיגין כ"א במחיר זה וכן אותו מלך שקנה האתרוגים במחיר גדול לרפואה כמו שמציא רש"י בסוכה מ"ו ב' ממדרש (עיי"ש) ברש"י דאיתא וז"ל מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני, והקניטתו אשתו וזרם, ולא היה לו צמח להחפרנס, בשביעי של ערבה הלך ושמט אתרוגין מיד התינוקות, כדתנן תמן מיד התינוקות שומטין כו', והיה אותו חסיד עובר בספינה דרך כרך אחד, והוצרכו לצית המלך לאתרוגין דמנזה לרפואה, ומכרן ציוקר גדול, וחזר לציתו, עכ"ל, אטו אין זה מחירן וכיון שאין משיג לאכילה אלא במחיר זה, זה נחשב דמיו ותופס כל דמיו. עכ"ל. הרי מצואר ד"דמי האתרוג" היינו הדמיוס יקריס שקוים אתרוג צעדס, וא"כ עשירית האתרוג שפיר הוי שוה פרוטה.

(ב') עוד ציור שיש צד שאינו פשוט לחלל מע"ש צעמנו קיים צמי שעומד בחו"ל. דהנה עי' צביאור ההלכה צפ"ד מהל' מע"ש דאיתא וז"ל ואם נמצא צאמריקה ורוצה לחלל על מעות אמריקה לכ"ע יכול לחלל עליהן. עכ"ל. הרי דהגרר"ק שליט"א כתב דחילול על מטבע חו"ל בחו"ל מהני לכ"ע. ולפ"ז פשוט מאד לצי חו"ל לחלל המע"ש מהאחרונ.

אבל יש שחולקים על זה, דעי' בתשובות והנהגות ח"א סי' תרס"ט שכתב וז"ל פירות וירקות המגיעים מא"י שחייצין בתרו"מ נהגו להפריש ולחלל על מטבע מקומי (דרום אפריקה כאן או צמדינה אחרת המטבע ששם)

ולדעתי הדבר צ"ב אם מועיל, עי' צרדצ"ז פ"ד דמעש"ש הי"ד שאין פודין לרמז"ס צמטצע של צבל צצבל שאין שיירות מנזיות וגם אפילו מגיע לירושלים יפסיד בחילוף ע"ש, ונראה דמה שמפסיד צא"י כשמחליף המטבע הוא יסוד ועיקר גדול לפסול לחלל צמטצע מקומי בחו"ל שצצאנקים צא"י לא מחליפים מטבעות קטנות רק שטרות נייר וממילא מטבע שוה פרוטה כאן שם (צא"י) אינו שוה פרוטה ולא נקרא מנזי צידך לחלל צא"י וממילא אינו ראו לחלל צמטצע כאן שאינו ראוי כפי שויו שם צארץ ודינו כשל צבל צצבל דלא מועיל להרמז"ס ומה עוד שלכ"ע אם חילל צש"פ כאן אינו שו"פ צארץ ולכן לא כדאי לפדות צו וכו', ונראה להסביר הדברים עוד שלפנים כל מטבע שויו היה צכסף והצ שבו ומעלתו על כסף והצ גרידא מפני שעם חותם המלך שעליו אין צריך שומא וגם שיוצא צהוצאה אצל המטבע גופא היא שוה כשויו הנקוב צכסף והצ או נחושא אצל היום השטרות או המטבעות הם רק התחייבות הממשלה ומ"מ נהגו צא"י לפדות צמטבעות מפני ששוים קיץ וכל א' מקבלם אצל מטבעות דכאן (של חו"ל) צא"י אין דינו כמטבע שם שאינו שוה שם כפי שויו כאן ולא קיץ ולכן אין פודין כיון שאינו מטבע כשיצאו לא"י וכו' ולמעשה צ"ב מה לעשות וכו' (דהא) מטבע דא"י לא מועיל לראצ"ד צהשגות שם אלא צמקומו ונראה שאם רוצה לקיים המנהג לחלל בחו"ל צמטצע המקומי וכנהוג עדיף יותר לחלל אח"כ גם צפירי שוה פרוטה שמועיל כפסק השו"ע רצ"צ ס"ו כשיטת הרמז"ס ושכן מנהג וותיק צירושלים עיה"ק כמצואר צרדצ"ז תשל"א ובצקת רוכל סי' ד' ובשערי צדק ובצירוף שניהם מטבע מקומי וגם פירי מועיל יותר אף

אתרוג

סימן ד

זרעים רעמ

שלדעת החזו"א ז"ל הראב"ד מחמיר לא לחלל צפירי. עכ"ל. הרי מצואר דס"ל דאין לחלל על מטבע חו"ל צחו"ל.

והנה אף מי שצריך כלל מיקל כהגרמ"ק שליט"א לחלל על מטבע של חו"ל צחו"ל, אפשר דהיינו דוקא לענין אכילה, שקיי"ל דצוה"ז חיוז תרו"מ ואיסור טבל אינו אלא מדרבנן, אבל לגבי אחריוג דהוי מנה דאורייתא, יש מקום לומר דאף אי הוי אסור לאכול מדרבנן, זה מעכב צהמנה דאורייתא, דאינו "לכס", וא"כ אולי יש יותר מקום להחמיר לגבי אחריוג כהתשו' והנהגות, ולא לחלל על מטבע צחו"ל.

הנה להלכה יש למי שעומד צחו"ל עוד ענה, דיכול לחלל על מטבע של א"י הנמנא צא"י, אבל אין זה ענה לאלו שאין להם מטבע של א"י צא"י. [ועוד הרי לפי הרמב"ם אין מי שעומד צחו"ל יכול לחלל על מטבע של א"י צא"י, ואף דלא קיי"ל כהרמב"ם, אבל אפשר שרואה להחמיר כוותי'].

והנה אליבא דהרמב"ם יש למי שעומד צחו"ל עוד ענה דיכול לחלל על פירות, אבל כבר נמצא דהחזו"א פסק דצוה"ז חילול על פירות לא מהני כלל. [ועוד הרי עיין צדוך אמונה צפ"ד מהל' מעשר שני ס"ק י"ג שכתב דאפילו לפי הרמב"ם הסובר דאפשר לחלל על פירות י"א דדוקא על פירות שראוין להיות מעשר שני אבל על פירות חו"ל או הפקר אי אפשר לחלל. עכ"ל. וא"כ אפשר דאין צני חו"ל יכולים להשתמש עם פירות שלהם לחלל עליהם המעשר שני. אבל עיין צספרי גינת ראובן למס' מעשר שני חלק א' סימן נ"ג שהרצנו להקשות על שיטה זו הנריך דוקא פירות שראויות להיות מעשר שני, עיי"ש].

וא"כ אפשר דלית לצני חו"ל ענה פשוטה איך לחלל מעשר שני שלהם ל"ד.

(ג') עוד ניזיר שאין ענה פשוטה לחלל המע"ש צעמנו קיים היכא שהאחריוג נמנא צירושלים [צגצולות העתיקים] [כגון אם הוא צא להחפלי]

לד. הנה לפי שיטת התשו' והנהגות יל"ע איך לחלל מע"ש ורבעי בחו"ל אליבא דמין החזו"א, ואולי היה איזה צד לומר דבכה"ג יש לחלל על "דולר" של נייר וכיו"ב (דהבאנקים בא"י לא מחליפים מטבעות אבל שפיר מחליפים ניירות של דולר), דעי' בחזו"א דמאי סי' ג' ס"ק י"ב דאיתא וז"ל ואף דמטבעות בזה"ז אין להם שיווי עצמי מ"מ כיון שיש בהן שיווי משום שהן מטבע שפיר חשיב שיווי וכמש"כ הגר"א סי' ש"ה לענין פדה"ב ואם באנו להחמיר דצריך מטבע שיש בו שיווי להיתוך כמו בזמן הגמ' א"כ אין לחשוב גם במטבע של כסף אלא שיווי הכסף להיתוך וגם בזמן הגמ' היה שיווי המטבע יותר ממה שיש בו שיווי כסף להיתוך ולפ"ז פודין אף במטבע של נייר אלא אין עושין מעשה במה שלא שמענו מרבנותו ואפשר דלא ליתי לזלזולי בפדיונו אין לעשות כן וצ"ע. עכ"ל. וכדברי החזו"א לענין נייר כן סתם הדרך אמונה בהל' מעשר שני פ"ד ס"ק ס' ולא הביא בזה שום חולקים. הרי מבואר מדברי החזו"א דמסברא היינו אומרים דיותר לחלל על מטבע של נייר אלא שאין עושין מעשה במה שלא שמענו מרבנותנו, א"כ בכה"ג שאין שום עצה אחרת אפשר דהחזו"א היה אומר לחלל על מטבע של נייר. (ועד"ז יל"ע אפילו בא"י דמהו הדין בשעת הדחק גדול כשאין לו אפשרות אחר לפדות חוץ ממטבע של נייר האם יכול לפדות על מטבע של נייר. צ"ע לדינא).

רפ אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

בסוכות בכותל המערבי ועדיין לא חילל המע"ש).
דעי' בקונטרס הל' תרו"מ להחזו"א (נדפס
בסוף דרך אמונה ח"ג) דאיתא וז"ל במעשר
שני בירושלים יש חילוק בין טהור לטמא שהטמא
נפדה אפילו בירושלים אבל הטהור מע"פ שאינו
נאכל וכו' מ"מ אי אפשר לחללו על הכסף
בירושלים כל זמן שהוא טהור. עכ"ל. הרי
מבואר דגם בזה"ו שיש חילוק בין מע"ש טהור
למע"ש טמא לענין היתר פדיון בירושלים. וא"כ
אם יש חשש שהמע"ש נשאר באתרוג, והוא
מע"ש טהור (כגון היכא שהאתרוג לא הוכשר
לקבל טומאה) אז לא יהא באפשרותו לחלל
המע"ש בירושלים לה'.

אלא שיש לזה ענה, דיכול להכשירו ולטמאותו,
דעי' בחזו"א שביעית סי' ה' ס"ק י'
דאיתא וז"ל ובמעשר שני בירושלים כתב הטור
דבזה"ו דאסור לאוכלו ואסור לפדותו מותר
לטמאות, ומש"כ בדרישה לפרש דאיירי קודם
מירות תמוה דא"כ אית לי' תקנתא להוציאו
חוץ לירושלים, אלא ודאי במע"ש ממש איירי,
ולא קשה מתרומה (דרך מותר להכשיר קודם
מירות אפילו בזה"ו כמבואר בטור שם) דהתם
לית לי' תקנתא בטומאה ולמה יטמאנו אבל
הכא במעשר שני דאית לי' תקנתא צפדיי' חשיב
כהפסד מרובה וצמקום שהולך להפסד מותר
לטמא צד משום הללה צמקום הפסד מרובה.
עכ"ל. (הנה עיקר המקור להיתר הפסד

מרובה לטמא מה שהולך לאיצוד הוא מהסוגיות
דרחס"ה צפ"ק דפסחים, וחזו"ן דהני סוגיות
דנראות דאינן נוגעות להלכה בזה"ו, הן באמת
מאד נוגעות, ועל פיהן מוציאים הלכות אלו כמו
שביאר החזו"א). אבל אפשר דאין זה ענה כ"כ
פשוטה, דאף דמנן החזו"א סובר (ע"פ משמעות
דברי הטור) דמותר לטמא המע"ש עצמו כדי
לפדותו בירושלים, אבל לבאורה יש הרבה חולקים
על זה, דהנה אפשר דהרמב"ם והגר"א אינם
סוברים כעצת הטור, דהא הרמב"ם צפ"צ מהל'
מע"ש התייחס לכתוב ענה למע"ש בירושלים
בזה"ו, ואפ"ה לא כתב כעצת הטור היכא
שהפריש המע"ש צפנים, עיי"ש, והגר"א פירש
סוגיית הירושלמי, שהיא המקור לטהור, דמיירי
בפירות הטבולין למע"ש, ולא בהמע"ש עצמו,
והמקדש דוד (מע"ש ונט"ר סימן כ"ו-כ"ח)
ביאר דדוקא מחמת זה הוא דליכא איסור
לטמאות המע"ש לפי הגר"א. וגם הט"ז סובר
דאסור לטמאות המע"ש, דכשהרמ"א הביא דברי
הטור, הט"ז כתב וז"ל צד"א במעשר שני כו'
בזה מתוך מ"ש הטור שמותר להכשירו שיהיה
טמא והרמב"ם שביאר אח"כ פסק שירקבו אלא
דהרמב"ם מיירי מטהור שלא נכשר עד אחר
המירות והוצא לירושלים שאז אסור לטמאות.
עכ"ל. והיינו כמוש"כ החזו"א בשם הדרישה
דהיתר לטמאות היינו דוקא קודם מירות.
נמצא דלהרמב"ם הגר"א הדרישה והט"ז יש
איסור לטמאות המע"ש אפילו בזה"ו. ולפ"ז

לה. עי' בשו"ת ציץ אליעזר חי"א סימן ס"ו שהביא מספר טוב ירושלים שהרב"צ ידלר
ז"ל סיפר שפעם הפריש תרו"מ בעיר העתיקה והפריש המע"ש בלא הכשר קבלת
טומאה והיה אסור בפדיה, ושאל את הגרש"ס ז"ל, וענה לו בזה"ל לתקוני שדרתיך ולא
לעוותי וכל זמן שלא תפריש בדין בטלה שליחותך בממונה על המעשר מטעם הבוד"ץ
ותוכל להפריש מחדש. עבה"ד.

אף דהחזו"א פסק דמותר לטמא המע"ש ענמו, אולי יש מקום להחמיר בזה. (ובאמת עי' ציון ההלכה צפ"צ מהל' מע"ש ס"ק ס' שהציא בשם פסקי החזו"א בסוף קו' הל' כלאים ערלה שיטמאנו בעודו טבל ואז יוכל לפדות מע"ש שלהן, ועיי"ש ציון ההלכה שהעיר דזהו דלא כדברי החזו"א הג"ל בזה' שציעית).

הרי נתבאר שיכול להיות ציורים שלא יהא באפשרותו לחלל המע"ש או הרצעי בקלות.

1

אלא דהנה אף אם המע"ש או הרצעי נשאר בתוך האתרוג יש לעיין אם יש בזה חסרון צמנות אתרוג, דבשלמא צמער ראשון ומעשר עני ראינו שאם נשארים צפנים אפשר דיש בזה חסרון בדיון "לכס", אבל צמער מהו החסרון אם נשאר צפנים.

דהנה עיין צממ' סוכה דף לד ע"ב דאיתא (אתרוג) של מעשר שני צירושלים לא יטול ואם נטל כשר. הרי מצוה צממנה דיוצא באתרוג של מע"ש, ולפי הרצה מפרשים קיי"ל דאם יש לאתרוג היתר אכילה מיקרי "לכס" אף אם אין בו דין ממון (עי' הגהות רעק"א צפ"ח מהל' לולב ה"ב ועי' צממנו שדה בסוכה דף לה ע"א ובחי' ר' מאיר שמתה בסוכה דף לה ע"ב), וא"כ אף אם קיי"ל דמע"ש ורצעי ממון גבוה, אפ"ה קיי"ל כהמשנה דיוצא באתרוג של מע"ש ורצעי.

אבל לכאוי י"ל דהיינו דוקא בזמן הצית, משום דמותר לאכול מע"ש צירושלים, אבל בזה"ז דאסור לאכול מע"ש אפילו צירושלים, בודאי אינו יוצא בו דאין האתרוג "לכס" משום

דלית בו היתר אכילה. וא"כ כל היכא שהמע"ש נשאר בתוך האתרוג י"ל דאינו יוצא המנזה.

אבל עי' צמפ"ח צממ' סוכה דף לד ע"ב דאיתא וז"ל והרמב"ם כתב פ"ח מלולב ה"ב וז"ל ושל מעשר שני צירושלים לא יטול שמה יכשירו לטומאה ואם נטל כשר וכו' ומסתמות דבריו משמע דגם בזמן הזה אם נטל אתרוג של מעשר שני צירושלים יצא, וקשה דמעשר שני אסור לאכלו צירושלים בזמן הזה דאין לנו בית המקדש להקריב קרבנות כמ"ש הרמב"ם פ"ב דמעשר שני ה"א, והוא תלמוד ערוך פרק אלו הן הלוקין דף י"ט ע"ב כמו שכתב הכסף משנה, והיינו טעמא דתנן פ"ק דמעשר שני מ"ה דהלוקה פירות בכסף מעשר אם אין מקדש ירקצו ופסקה הרמב"ם פ"ז דה' מעשר שני ה"ט י"ע ש"ס וכו' הכלל העולה דהנה נתבאר דאם מקריצין קרבנות יכולין לאכול מ"ש צירושלים בזמן הזה אע"ג דאין חומות לירושלים, אבל אם אין מקריצין קרבנות אין יכולין לאכול מעשר שני צירושלים בזמן הזה, וכיון דאסור לאכול מעשר שני צירושלים בזמן הזה משום דאין אנו מקריצין קרבנות, א"כ יש חימה על הרמב"ם איך סתם וכתב פ"ח דלולב ה"ב דאם נטל אתרוג של מעשר שני צירושלים יצא הרי מעשר שני אין אנו יכולים לאכול בזמן הזה צירושלים וכיון דאין בו היתר אכילה לא מיקרי לכס ולכ"ע היתר אכילה צעיק, וכ"כ מגו דיכול לפדותו, הא ליתא דמ"ש טהור אין יכול לפדותו צירושלים, וכ"כ יכשירו ויטמאנו ויפדנו, הא נמי ליתא דאין יכולין לטמא מע"ש, וכל אלו הם דינים פשוטים בזה מע"ש, ואפשר לדחוק ולומר דמ"ש הרמב"ם דאם נטל אתרוג של מע"ש יצא איירי דוקא בזמן שמקריצין קרבנות דאוכלין מ"ש אבל בזמן הזה לא יצא

רפב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ו"ע דוק. עכ"ל. הרי מצואר דפשוטו מצואר
צרמז"ס דיוואים צאתרוג של מע"ש צירושלים
אפילו צוה"ו.

אלא דזהו דוקא צירושלים, אבל חוץ לירושלים
לכאורה פשוט דאינו יוצא צאתרוג של
מע"ש צוה"ו, והא מיהא לענין נטילת אתרוג
חוץ לירושלים עדיין קיימות כל החששות הנ"ל.

[אלא דיש להעיר דאפשר דיכול לצאת צאתרוג
של מע"ש אפילו חוץ מירושלים, דהנה
מהו היישוב לקושיית הכפות תמרים על הרמז"ס,
איך יוצא צאתרוג של מע"ש צוה"ו אפילו
צירושלים, הא אסור לאכלו. ולכא"ז כ"ל כמו
שביאר מו"ר הגאון ר' יעקב דרילמן שליט"א
דהרמז"ס סובר דכיון דיש חלות דין שהמע"ש
ניתן לאכילה שחל ע"י הכניסה לירושלים, לכן
נקרא אתרוג עם היתר אכילה, ואף שאסור
לאכלו בפועל, זהו עוד דין, שאינו נוגע לחלות
דין צפרי שיש בו דין שניתן לאכילה צירושלים.
ויסוד זה שיש חלות צפרי שהוא ניתן לאכילה
כשנכנס לירושלים הוא מצואר צסוגיא צמס'
מכות דף יט ע"ב דאיתא אמר ר' אסי אמר
רבי יוחנן מעשר שני מאימתי חייבין עליו משראה
פני החומה מ"ט דאמר קרא לפני ה' אלהיך
תאכלנו וכתוב לא תוכל לאכול צשעריך כל היכא
דקרינן ציה לפני ה' אלהיך תאכלנו קרינן ציה
לא תוכל לאכול צשעריך וכל היכא דלא קרינן
ציה לפני ה' אלהיך תאכלנו לא קרינן ציה לא
תוכל לאכול צשעריך. והאי "דין שניתן לאכילה"
שחל ע"י הכניסה לירושלים נוהג אף צוה"ו,
דלכן הרמז"ס לא כתב דאין מלקות על אכילת
מע"ש חוץ לירושלים צוה"ו, ומצואר מזה דאף
דאין מלקות צשציל אכילת מע"ש חוץ לירושלים
עד שהמע"ש נכנס לירושלים וכנ"ל, אפ"ה

צוה"ו יש מלקות אם אוכל מע"ש חוץ לירושלים
אחרי הכניסה לירושלים, ומצואר דגם צוה"ו יש
חלות דין שהמע"ש ניתן לאכילה ע"י הכניסה
לירושלים. (ועי' צרמז"ס צפ"צ מהל' מע"ש
ה"ד דאיתא דאם נכנס צירושלים אף צומן הזה
אין מוציאין אותו משם ומניחים אותו שם עד
שירקצ וכן אם עבר והוציאו משם מניחין אותו
עד שירקצ). הנה לפ"ז אם האתרוג נכנס
לירושלים אז שוב אפשר לצאת צו אפילו חוץ
לירושלים, דכבר חל צו היתר אכילה. אלא דעדיין
י"ל דזה רק מהני לצאתרוגים שנכנסו לירושלים,
אבל צאתרוגים שלא נכנסו לירושלים עדיין קיימות
כל החששות הנ"ל.

ז

הנה יש להעיר דאפשר שיש לחלק צוה צין
מע"ש לצדעי, והיכא שכל החשש הוא
שנשאר "רצעי" צפנים, אפשר דשפיר יוצא
צנטילת האתרוג (אפילו אם האתרוג לא נכנס
לירושלים). דהנה ראינו דקיי"ל דאין מע"ש
נאכל צוה"ו. והפוסקים ציאלו דמקור הדברים
הוא מהסוגיא צמס' מכות דף יט ע"א, דעיי"ש
שיש היקש מצבור למע"ש, ומזה ילפינן דאין
מע"ש נאכל צוה"ו. והנה קיי"ל בכל מקום
דדיני רצעי שוים לדיני מע"ש, וא"כ לכא"ז
היינו אומרים דגם רצעי אינו נאכל צוה"ו. [עי'
צמנ"ח מנחה רמ"ז אות ט"ו דמיידי צרצעי
וכתב וז"ל נהי דאין יכולים לאכלו צירושלים
כמו מעשר שני. עכ"ל].

אבל הנה עיין צמס' ציה דף ה' דאיתא
ותנן כרס רצעי היה עולה לירושלים
מהלך יום אחד לכל צד וזו היא תחומה אילת
מן הדרום ועקרבת מן הצפון לוד מן המערב
וירדן מן המזרח ואמר עולא ואיתימא רבה צר

בר חנה אמר רבי יוחנן מה טעם כדי לעטר שוקי ירושלים בפירות ותניא כרם רבני היה לו לרבי אליעזר צמורה לוד צד כפר טבי וצקש להפקירו לעניים אמרו לו תלמידיו רבי כבר נמנו עליך חצריך והתירוהו מאן חצריך רבן יוחנן בן זכאי. והנה מהא דאיתא בסוגיא ד"כבר נמנו עליך חצריך והתירוהו" לכאן מוכח דהסוגיא מיירי לאחר החורבן. [עיי"ש בפנ"י]. והנה כיון דמיירי לאחר החורבן, למה ציקש להפקירו לעניים, הא עכ"פ אין רבני נאכל דומיא דמע"ש דאינו נאכל לאחר החורבן וכנ"ל.

והנה עי' ברש"י דאיתא וז"ל להפקירו לעניים שילקטוהו הם ויעלוהו לירושלים ויאכלוהו שם שהיה עליו טורח להעלות שם הפירות, כבר נמנו עליך חצריך והתירוהו לפדותו ולהעלות דמיו ואף על גב דלאחר חורבן הוא קסברי קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבא וצריך להעלות הפירות או הדמים. עכ"ל. הרי לכאורה מוצא ברש"י דאף דהוי לאחר החורבן אפ"ה אוכלים רבני צירושלים, ואין רבני דומה צה למע"ש.

ועיי"ש בתוס' שכתבו וז"ל וצקש ר' אליעזר להפקירו לעניים וא"ת אי קסבר קדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא א"כ מה הרווחו עניים צה הא היו צריכין לפדותו קודם אכילה שהרי לא היה חומה לירושלים ולא היו יכולין לאכלו בשום מקום רק לפדותו קודם אכילה וי"ל לפרש"י ניחא דפי' קדושה ראשונה אליצא דרבי אליעזר קדשה לעתיד לבא א"כ יכולין העניים להציא פירות לירושלים ולאכלן שם צלא פדייה אי נמי אפילו ס"ל לא קדשה לעתיד לבא מ"מ היו מרווחין העניים דהא הקדש שוה מנה שחללו על שוה

פרוטה מחולל ואפילו לכתחילה צמן הזה כדאי צערבין (דף כט) .. עכ"ל. הרי מוצא דגם תוס' סוצרים דאם קדושה ראשונה קידשה לשעתא ולע"ל דרבני נאכל צה"ז.

אלא דהעירוני די"ל דהה"נ מוכח צגמ' דרבני נאכל לאחר החורבן אצל אפשר דהיינו דוקא לר"א דשמותי הוא ואזיל בשיטת צ"ש, וצפשוטו מוכח מפ"ה מ"ג דצ"ש סוצרים דאין היקש צין מע"ש לרבני, וא"כ לא לומדים רבני ממע"ש לענין אכילה לאחר החורבן, אצל לדין דקיי"ל כצ"ה דמדמים רבני למע"ש, לעולם י"ל דאין רבני נאכל לאחר החורבן. (ויש סיוע לומר דר"א קיימי בדעת צ"ש, דהא מהא דר"א ציקש "להפקיר" הרבני, לכאורה מוצא דס"ל דרבני הוי ממון הדיוט ולא ממון גבוה, ויש צד לומר דהיינו כשיטת צ"ש שמתייב רבני צפרט ועוללות). אלא דלכאן זהו סתם מאד צדצרי הראשונים צציה וצר"ה לומר דדוקא לצ"ש רבני נאכל לאחר החורבן, אלא צפשוטו מוצא צראשונים דהו פשוט לכ"ע דאם קדשה לשעתא ולע"ל דרבני נאכל לאחר החורבן.

ולבצעשה, עיין צנ"ח למס' ציה שם דאיתא וז"ל ודע שצנוף הדין אם יכולים צמן הזה לאכול כרם רבני צירושלים צלא פדיון איני מסתפק, והנה ראיתי צדצרי רבינו הגדול צפ"ט ממע"ש ונטע רבני הלכה צ' הרוכה לפדות נטע רבני פודה כמע"ש וכו' ודינו צשאר הדצרים לענין אכילה ושתיה ופדיה כמעשר עכ"ל הרמב"ם. הרי שהשוו אותו לענין אכילה ופדיה כמעשר, וצריש פ"צ ממע"ש [ה"א] כתב הרמב"ם ונוהג צפני הצית ושלל צפני הצית אצל אינו נאכל צירושלים אלא צפני הצית שנאמר מעשר דגנך וכו' וצבורות צקרק ואנך מפי

רפר ארתורגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

השמועה למדו מה זכור וכו', וזהו ד' כשם שאין אוכלין מע"ש בזמן הזה צירושלים כך אין פודין אותה שם וכו', וכיון שהשנה רבינו נטע רצעי למעשה א"כ בזמן הזה אינו נאכל צירושלים בלי פדיון ואף פדיון אינו מועיל שם ונריך לפדותו בחוץ לירושלים. ואמנם אני לעצמי יש לדון בקרקע לפני רבינו הגדול ולומר אם לדין יש תשובה, הרי בזבחים דף ק' ע"ב יליף זכור בשרו דאיתקש לדמו ושוב יליף מעשה דאיתקש לזכור, והקשה וכי דבר הלמד בהיקש חוזר ונלמד בהיקש וכו' דם וזשור חדא מלתא הוא, והנה זה שייך לתרך גבי מעשה ועכ"פ מעשה ודאי דבר הלמד הוא מזכור ואין נילף שוב רצעי בגז"ש דקודש קודש והרי דבר הלמד בהיקש ודאי אינו חוזר ומלמד בגזירה שזה כדאמרינן שם דף מ"ט ע"ב, והניחא למ"ד בחר למד אזלינן ונטע רצעי חולין הוא אבל למ"ד בחר מלמד אזלינן והרי זכור שהוא המלמד ודאי קודש הוא, וא"כ איך סתם רבינו הגדול להשוות נטע רצעי למעשה לכל דבר אכילה, וז"ל כיון שזה פלוגתא אם אזלינן בחר מלמד או בחר למד פסק לחומרא. עכ"ל.

הרי משמע דהצל"ח סובר דבפשוטו י"ל דרצעי נאכל לאחר החורבן. ורק יש לו ראיה מהרמב"ם שרצעי אינו נאכל. וא"כ י"ל שיש בזה באמת מחלוקת בין הרמב"ם לשאר ראשונים, דהרמב"ם סובר דאין רצעי נאכל לאחר החורבן, ואידך ראשונים סוברים דרצעי נאכל לאחר החורבן. וע"פ דברי הצל"ח יש להסביר המחלוקת. דהנה צל"ח מצאיר דילפי' דיני רצעי ממע"ש ע"י גז"ש דקודש קודש, ויש לזה מקור מפורש במס' קידושין דף נד ע"ב דאיתא דתנן כרם רצעי בית שמאי אומרים אומרים אין לו חומש ואין לו ציעור ובית הלל אומרים יש לו בית

שמאי אומרים אומרים יש לו פרט ויש לו עוללות ובית הלל אומרים כולו לגת מאי טעמא דבית הלל גמרי קודש קודש ממעשה מה מעשה יש לו חומש ויש לו ציעור אף כרם רצעי יש לו חומש ויש לו.

אבל אפשר דאין הרמב"ם סובר כן, דע"י צפ"ט מהל' מע"ש ה"א דאיתא וז"ל נטע רצעי הרי הוא קודש שנאמר וזשנה הרציעית יהיה כל פריו קדש הלולים לד' ודינו להאכל צירושלים לצעליו כמעשה שני וכשם שאין מעשה שני בקוריא כך אין נטע רצעי בקוריא ובנטע רצעי הוא אומר ואיש את קדשיו לו יהיו שאין לך קדש שלא נתפרש דינו בתורה למי שהוא חוץ מנטע רצעי. עכ"ל. הרי משמע מסוף דברי הרמב"ם שלהרמב"ם לית בזה גז"ש, אלא באמת לא נתפרש דיני נט"ר כלל, ולכן צענין ללמוד דיני רצעי ממקורות שאין כ"כ מפורשות, ומהא דאיתא בפסוק "ואיש את קדשיו לו יהיו" וצ"כ דזה קאי ארצעי, א"כ מזה ילפינן דדינו להאכל צירושלים לצעליו, וכיון שמצינו דבר אחר דדינו להאכל צירושלים לצעליו, דהיינו מע"ש א"כ גם רצעי דדינו להאכל צירושלים לצעליו הו' דינו כמעשה שני דהא לא נתפרש דינו, אבל לא שיש בזה גז"ש. וא"כ ע"פ דברי הצל"ח י"ל דרק לשאר ראשונים ע"פ הצבלי בקידושין אי אפשר ללמוד רצעי ממע"ש דדבר הלמד בהיקש אינו חוזר ומלמד בגז"ש אי אזלינן בחר המלמד, אבל להרמב"ם דלית בזה לימוד ע"י גז"ש שפיר הו' רצעי דומה למע"ש דאינו נאכל אלא בפני הבית.

אלא דנע"ע בכל מה שכתבנו ע"פ דברי הצל"ח, דלכאורה אין דברי הצל"ח יישוב גמור להסביר החילוק בין מע"ש לרצעי, דהא

לפי הזד דאזלין צתר הלמד למה אי אפשר ללמוד רצעי ממע"ש ע"י הגז"ש. ואפשר דרק מעשר דגן חשיב חולין לענין זה כיון דצענמותו הו"מ מעשר דגן דומיא דמעשר ראשון ומעשר עני, אבל רצעי הו"מ קודש. וזע"ע צה.

הנה אף אם הראשונים באמת סוברים דרצעי נאכל אחר החורבן, אין מזה ראי' דרצעי נאכל צה"ז. די"ל דדוקא בזמנו של ר"א רצעי נאכל משום שהיה להם אפר הפרה והיו יכולים להיות טהורים, אבל צה"ז שלדאבוננו אין לנו אפר הפרה, אין לנו יכולים להיות טהורים ואי אפשר בשום פנים לאכול רצעי.

אלא דע"י צו"ת רדב"ז ח"ד תשובה צ'ק"ט שכתב וז"ל שאלת ממני על הפירות הגדלים בתוך חומת ירושלים אם נוהג בהם דין נט"ר, לא ידעתי מקום לשאלה זו כיון שפירות נט"ר דינם להעלותם לירושלים הגדלים בירושלים הרי אוכל אותם בתוך ירושלים ואין צריך לא פדיון ולא חלול ומה שלא הוזכר בדברי הפוסקים לרוב פשיטותו ועוד שאסור ליטע אילנות בתוך ירושלים אבל עתה שהיא צד עכו"ם, והם נוטעים בה אילנות נ"ל דאפילו ישראל מותרין וכבר כתבתי על זה תשובה אחרת, ומה שיש לדקדק צה אם ישראל דהם עתה בתוך חומת ירושלים הראשונה כי נראה ששכונת היהודים הוא צעיר ציון וכן אומרים הישמעאלים עד היום, הילכך אם הפירות ההם גדלו בתוך ירושלים, כלומר מפתח השוק ולפנים, אוכל אותם שם בלא פדיון כלל, ואם גדלו הפירות בתוך השכונה צריכין פדיון מן הספק ולא יצרך כי שם אנו דרים בתוך מחיצות ירושלים, ומסתברא לי כיון שהדבר ספק מחלל אותם לכתחילה על שו"פ ודיו, ומעשר שני אין נאכל

צה"ז בירושלים ואין פודין אותו בירושלים אלא כנטמא, ונט"ר נאכל צה"ז בירושלים. עכ"ל. והוצאו דבריו בצרכי יוסף סוף סי' רצ"ד בלי חולק. הרי מצואר ברדב"ז כעצם הזד הנ"ל דרצעי נאכל לאחר החורבן בלא כמו מע"ש, אבל עוד מצואר מדבריו דאפילו צה"ז אוכלים רצעי, וזהו תמוה לכאורה, הרי כולנו טמאים.

והנה ע"י צפאת השלחן פ"ג אות ל' שתמה על הרדב"ז שהרי רצעי הוקש למע"ש לכל דבר וכן תמה המלבושי יו"ט חובת קרקע סי' י"א ותמה עוד שהרי מע"ש אינו נאכל בטומאת הגוף והוא הדין רצעי וצה"ז כולנו טמאי מתים ואיך נוכל לאכול רצעי. והנה כנ"ל בדברי הגל"ח יש יישוב להקושיא מההיקש דשאני דין זה דצממ"ש גופא הוא נלמד מהיקש לבכור ולא כתיב צממ"ש עצמו ולכן אי אפשר ללמוד ממע"ש לרצעי על הזד דאולי צתר המלמד. אבל עדיין קשה איך קושיא דכולנו טמאים.

והנה כע"ז הקשה הצ"ח צו"ד סי' של"א על שיטה שסוברת דמותר לאכול מע"ש צה"ז, עיי"ש. ועי' ציון ההלכה צפ"צ מהל' מע"ש ס"ק ט"ו שצידד ליישב קושיית הצ"ח וז"ל וכנראה דס"ל דאיסור טומאת הגוף הוא ג"כ מפני שמטמא את המע"ש בשעת אכילה אבל אם לא הוכשרה אין איסור גם בטומאת הגוף וז"ע וקצת סמך לזה מדתנן בפ"ה דמע"ש מ"ב הא אם הפרישו בטומאה משמע דכל האיסור משום שמטמאו וע"ש במלכת שלמה. עכ"ל. וא"כ י"ל כן גם בדעת הרדב"ז. אבל עיי"ש ציון ההלכה שסיים וז"ל אבל ציצמות ע"ג צ' מכות י"ט צ' לכא' לא משמע כן וז"ע. עכ"ל. וא"כ דעת הרדב"ז עדיין צ"ב.

רפו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

והנה יש להעיר דאפשר שיש נפק"מ בזה"ז משיטת הראשונים הנ"ל דרבעי נאכל אחר החורבן, אפילו אם נקוט דאסור לאכול רבעי בזה"ז (דלא כהרד"ז) מחמת טומאת הגוף.

דחנה יל"ע מהו הדין דאתרוג של רבעי, האם אפשר ללכת בו ביום א' דסוכות בזה"ז, ובפשוטו היינו אומרים דבדאי אינו יולא בו בזה"ז דאסור לאכלו. אבל לפי הנתבאר אפשר דכל האיסור לאכלו לשאר ראשונים ופשוטות סוגיות הגמ' צ"ה וקידושין הוא משום דאסור לגבירא לאכלו בטומאת הגוף, אבל מלך הרבעי ענמה אין איסור לאכלו וא"כ אפשר דשפיר יולא בו.

והנה ידעתי שיש חידוש בזהאי נד דיוצאים באתרוג של רבעי בזה"ז, אבל כיון דיש נדדים שאין שום א' מהחששות הנ"ל מעיקר הדין אפשר דשפיר אפשר לזרף האי נד דיוצאים באתרוג של רבעי לעוד נדדים הנ"ל לומר דא"א לחשוש שהרבעי נשאר בתוך אתרוג עם הכשר, ורק החששות שהמעשר שני נשאר בפנים קיימות.

ח

הנה אף אם לפי הנדדים הנ"ל דיוצאים באתרוג של מע"ש או רבעי עדיין יש חשש דאסור ליטלו לכתחילה, דהא מבואר במשנה בסוכה שם דלכתחילה אין ליטול אתרוג של מע"ש. אבל כבר נתבאר לעיל דאפשר דלא חיישינן בכל זה לדינים לכתחילה, ועוד הרי כיון דהאי דין לכתחילה הוא דין דרבנן לכאז' יש להקל במקום ספק.

ועוד יש להעיר דבזה"ז אפשר דשפיר יכול ליטול אתרוג של מע"ש לכתחילה, אפילו אם יודעים בוודאות שהוא אתרוג של מע"ש. דראינו לעיל דהחזו"א כתב דמותר להכשיר ולטמא מע"ש ורבעי שנכנס לירושלים בזה"ז. והנה עי' במס' סוכה שם דאיתא של תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר של דמאי צית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין של מעשר שני צירושלים לא יטול ואם נטל כשר וכו' ושל תרומה טהורה לא יטול, פליגי בה רבי אמי ורבי אסי חד אמר מפני שמכשירה וחד אמר מפני שמפסידה וכו', של מעשר שני שצירושלים, למאן דאמר מפני שמכשירה הרי מכשירה למאן דאמר מפני שמפסידה הרי מפסידה. הרי מבואר דלמ"ד א' הטעם שאסור לכתחילה ליטול אתרוג של מע"ש צירושלים הוא משום חשש שהוא מכשירה לקבל טומאה. וכך פסק הרמב"ם בפ"ח מהל' לולב ה"ב וז"ל אתרוג של תרומה טהורה ושל מעשר שני צירושלים לא יטול שמא יכשירו לטומאה ואם נטל כשר. עכ"ל. וא"כ בזה"ז דמותר לכתחילה להכשיר מע"ש ורבעי צירושלים לקבל טומאה, אפשר דמותר לכתחילה ליטול אתרוג של מע"ש צירושלים דלא אכפ"ל אם יכשירו לקבל טומאה. והוא חידוש דין.

ט

הנה בזהאי עניינא דאתרוג של מעשר שני ורבעי יש להוסיף "מעשה שהיה", דעיי' בארחות רבנו ח"ג דאיתא וז"ל שציעית תשל"ד הבאתי למו"ר [זאוק"ל] אתרוג ספק רבעי או משנה החמישית ושכח לפדותו, צליל יו"ט נזכר והי' ער עד לפנות צוקר כדי למנוא תקנה

בשבת או ביום"ט, מ"מ החליט מו"ר שיכול
צנו לפדות מטעם דצנו הוי כצן ציתו דמצואר
שצן צית יכול לעשר את הפירות של הצית
וגם צנו הגר"ח צמוגע לאתרוגים נקרא צן
צית כי עושה צהם כצשלו. עכה"ל. והא מיהא
חזינן דמרן הקה"י ז"ל שפיר חשש ל"ספק
רצעי" צמלות אתרוג.

איך לפדותו ביום"ט, ואמר לי מו"ר אף שהיו
לו כמה נדדים לעשות ספק ספיקא כדי לפדותו
כגון זירף את השיטה שצציעית לא נוהג
רצעי מ"מ אמר לי לאחר חיפוש צספר חזו"א
היסס אס לפדות, לפנות צוקר צא צנו הגר"ח ק
שליט"א ואמר למו"ר שעשה חנאי גם על
פדיון רצעי אצל לא מהני חנאי למתנה שקבל

לו. הנה במשנה במס' ביצה דף לו ע"ב לא מוזכר שיש איסור לפדות מעשר שני ורבעי
בשבת ויום"ט, אבל למעשה העירוני שיש מקורות מפורשות שבאמת אסור לפדות מעשר
ורבעי בשבת ויום"ט. (וצע"ק למה לא הוזכר איסור זה במשנה הנ"ל בביצה).

עי' במס' שבת דף קכו ע"ב דאיתא מפנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל
תבואה מפני האורחים ומפני בטול בית המדרש אבל לא את האוצר מפנין תרומה טהורה
ודמאי ומעשר ראשון שניטלה תרומתו ומעשר שני והקדש שנפדו והתורמוס היבש מפני
שהוא מאכל לעזים אבל לא את הטבל ולא את מעשר ראשון שלא נטלה תרומתו ולא
את מעשר שני והקדש שלא נפדו. ולכאורה מבואר מזה דאסור לפדות המעשר שני בשבת.
ועי' במס' עירובין דף לא ע"א דאיתא מערבין בדמאי ובמעשר ראשון שניטלה תרומתו
ובמעשר שני והקדש שנפדו והכהנים בחלה אבל לא בטבל ולא במעשר ראשון שלא
נטלה תרומתו ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו. ועי' בתורת כהנים פרשת אחרי מות
פרק ז' דאיתא אין לי אלא שביתת רשות שביתת מצוה מנין לא יקדיש ולא יעריך ולא
יחרים ולא יגביה ולא יתרום ולא יעשר ולא יקדש ולא יגרש ולא ימאן ולא יחלוץ ולא
ייבם ולא יפדה נטע רבעי ומעשר שני תלמוד לומר שבתון שבות. (ועי' במשניות בפ"ז
דדמאי דלכאורה מדויק דאסור לפדות מע"ש בשבת). [ועי' בתוספתא דמו"ק פ"ב ה"ז
דאיתא לגבי חול המועד דדנין דיני ממונות ודיני נפשות ודיני קנסות ושורפין את הפרה
ועורפין את העגלה ורוצעין עבד עברי ופודין את הערכין ואת החרמים ואת ההקדשות
ואת מעשר שני]. ועי' בדרך אמונה בפ"ד מהל' מעשר שני ס"ק ב' דאיתא וז"ל ואסור
לחלל מע"ש ונט"ר בשבת ויום"ט. עכ"ל.

[עיי"ש בדרך אמונה שהמשיך "ואם פדה פדוי" ועיי"ש בציון ההלכה דאיתא וז"ל עי'
שו"ע או"ח סי' של"ט ס"ד. עכ"ל. ויל"ע בזה דהא עיי"ש בשו"ע דאיתא וז"ל אין דנין וכו'
ולא חולצין ולא מיבמין ואין כונסין ולא מקדישים ולא מעריכין ולא מחרימין ולא מפרישין
תרומות ומעשרות אין פודין הבן ואין מגרשין אלא אם כן הוא גט שכיב מרע וכולם אם
נעשו שוגגין או מזידין או מוטעין מה שעשו עשוי. עכ"ל. ועיי"ש במ"ב ס"ק ל' דאיתא
וז"ל וכולם וכו' אבל המבואר בסעיף זה קאי חוץ מהפרשת תרומות ומעשרות דבארנו
לעיל דאם הפרישן במזיד אסור בו ביום. עכ"ל. הרי מבואר דהפרשת תרו"מ שאני משאר
הדברים שהוזכרו בהאי סעיף. וא"כ הנה פדיון מע"ש לא הוזכר בהאי סעיף וכמו שראינו
שלא הוזכר במשנה בביצה ואפ"ה אסור לפדות מע"ש בשבת, וא"כ אפשר דגם לגבי הדין
דבמזיד קנסו אותו דלא מהני הפרשה דגם בזה פדיון מע"ש הוא כמו הפרשת תרו"מ וגם
בזה יש קנס ואסור לאכול המע"ש הפדוי עד אחר שבת. ע"ע].

רפח אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

הוספה

הנה לגבי השש הנ"ל דאפשר דנשאר מע"ש או רבעי בתוך האתרוג (או פירות אחרות) מחמת הנהגת ועדי הכשרות לחלל מטבעות על פירות, רציתי להביא שו"ט זהאי עניינא.

א

מכתב ששלחתי לת"ח אחד

בירושלים

[א] ידוע המה' הרמז"ס והראב"ד צענין חילול מע"ש על פירות. ומנהג ירושלים כהרמז"ס, וידוע דכן נוהגים למעשה הדב"ץ עד"ת, והחזו"א קוצר דלא מועיל כלל. נמצא דלחזו"א מצרים עם הכשר הדב"ץ יש בתוכם מעשר שני ורבעי שאינו מחולל. א"כ איך קוצרים כל הפוסקים (ובתוכם הרב שליט"א לפי מה שהבנתי מספרו וכו') שיש לנהוג קולות דמאי בדבר עם הכשר הדב"ץ, הרי אה"נ לגבי הפרשת תרו"מ יש לנהוג קולות דמאי, אבל לגבי חילול מעשר שני מה שייך לנהוג קולות דמאי, הרי להחזו"א יש מע"ש ורבעי ודאי בתוך הני מצרים.

[ער"ו] צ"ב איך איתא בספר ארחות רצנו שהחזו"א המיר לעשר יין עם הכשר עד"ת ולשתותו בשבת, הרי להחזו"א איך מחללים המע"ש ורבעי בשבת].

[ב] השאלה הנ"ל הוא מאד מאד נוגע לאכילה אבל אחר בשבת, דאפילו תנאי לא יועיל להחילול מעשר שני, ולפעמים צריכים לאכול אבל קרובי משפחה שאף שרק קונים דברים עם "הכשרים טובים" אבל לא מעשרים צבית, ולפעמים יקפידו אם שואלים אותם לעשר לפני שבת, וכולם אומרים דאין בזה צעיא ד"תעשר לצד ע"י תנאי" דתנאי מועיל למצרים עם הכשר

טוב כמו דמאי. אבל זה רק מועיל להפרשת תרו"מ, אבל זה לא מועיל לחילול מע"ש להחזו"א, ובשלמא מי שגר בירושלים או שיש לו מנהג כמנהג ירושלים, י"ל שיכול להקל, אבל אם אין לו מנהג ירושלמי הרי לכאורה עכ"פ צורעים החזו"א קוצע ההלכה, וא"כ לכאור' אין מקום להקל בזה.

[האם] כדאי לבני חו"ל לצוא לארץ ישראל לביקור אם יטרכו לאכול אבל סוג קרובי משפחה הנ"ל, הרי לית לבני חו"ל מנהג ירושלמי, ועוד הרי מצואר בשערי דק לבעל החי אדם שמוטל על בני חו"ל להחמיר יותר במצוות התלויות בארץ, וא"כ למה להו ליכנס למצוה הזו, הרי ישארו בחו"ל כדי שלא יטרכו לאכול אבל הני קרובי משפחה].

[ג] איך קונים דברים עם הכשר הדב"ץ, הרי כיון שיש מעשר שני צפנים עוצרים על איסור מכירת מעשר שני, דמצואר בדרך אמונה בשם החזו"א דהיכא שיש איסור מכירה גם הלוקח עובר משום שמשחקף באיסור.

ב

מכתב שהת"ח הנ"ל כתב בחזרה

הנה רוצא דרובא של המוצרים שצורשנו אין בתוכם לא מע"ש ולא רבעי מתרי טעמי:

א) צומנינו הרבה משגיחים ואולי רוצם מנויים לקרן המעשרות ומחללים המע"ש על מטבע של הקרן (זה יותר קל להם מאשר לחלל על פירות ולאצדם), וממילא זה מהני אף להחזו"א. ב) אפילו אם המשגיח השאיר מע"ש בתוך המוצרים של המפעל מ"מ ספק גדול אם צומנרים שהגיעו אלי יש מע"ש או רבעי דהרי מע"ש הם רק 9 אחוז מכלל הפירות, וכמו"כ

רצעי הוא רק שנה אחת של האילן (ועד הכשרות מפרסמים את אחוזי הערלה שיש בשוק וזה פחות מ-10 אחוז ורצעי הוא עוד פחות מזה וכו') א"כ החשש שבדיוק במזרים שאכלי צצית יש מע"ש או רצעי שלא נתחלל כראוי הוא כ"כ רחוק ולא נראה שצריך לחוש לזה עד שמחמת זה לא יתארח אכל אחרים או לחוש שכשקונה מוצרי מאכל עובר על איסור סחורה צמע"ש ורצעי.

וב"ב לענין חילול מע"ש ורצעי המתארח אכל אחרים בשבת ורואה לחלל את המע"ש ורצעי שאולי יש צפירותיהם לא צריך לזה תנאי ולא צריך לחלל בשבת, אלא יכול דערב שבת לחלל את כל המע"ש שיש צציתו של חצירו על מטבע של עצמו או של קרן המעשרות אם הוא מנוי וכו' וזה מהני מדין "זכין" וכו'.

ג

מתוך מכתבו שכתב ת"ח א' מבני ברק אחרי שראה המכתב ש"ה הת"ח הג"ה

הגם דמע"ש ורצעי הם מיעוט, ויחד הם לפי החשבון, דערך י"ג אחוז, צפירות, וצירקות 9 אחוז (רק יש להוריד, לפי מה שהציא בחיבורו, שהרצה מהם, מחללים את המטבעות על מטבע) עדיין כיון דהוה דבר שיש לו מתירין, אסור.

ואף דהוה כל דפריש, והריטצ"א צציתא ז' ע"א בשם הרא"ה מתיר, (וכן צל"ח שם, וצחות יאיר סי' קל"ג, הוצא צפ"ת סי' ק"צ סק"א) אבל הרשב"א והר"ן והש"ס צציתא ז' ע"א אוסרים, הוצא צמג"א תקט"ו ס"ק י"ג, ועיי"ש מחנה"ש, וכן צמ"צ שם ס"ק כ"ד, וכן צפ"ת שם בשם ז"ל, וסידורו של שבת,

בנתערב ואח"כ פירש, ואף למש"כ בחזו"א דמאי סי' א' ס"ק ט"ו, דרך בשכר נתערב קודם פרישה, או כשיש אכל כל אחד גם מן האיסור, וכן סתם לכאן בשציעית סי' י' ס"ק י"ז ד"ה צמס"כ, הכא הרי יש ודאי איסור, ונתערב קודם פרישה, וא"כ להלכה יש לאסור.

[ואף] דהכא יש הפסד של ההפרשה וכו' הרי כ' בחזו"א מעשרות סי' ז' ס"ק ט"ו, לגבי ספק אם עישר, "דהכא צמפיקא ממ"נ צריך לקרוא שם שאם הוא טבל אין כאן פסידא שבדין מפסיד, ואם אינו טבל אין קריאת שם כלום, ואם יצא אח"כ לאכול את התרומה משום ספק דרבנן יאכל, ואם אסור לו לאכול מדרבנן כיון דקרי ליה שם בשביל זה לא נפסד סבת יל"מ", הכ"נ, ממנ"פ, אם יש כאן מע"ש ורצעי, הרי צדין מפסיד, ואם אין כאן מע"ש ורצעי, לא חל כלום. וגם י"ל דחלול על פרוטה, חשיב הפסד מועט (וצפרט צומנינו, שיש מטבע מיוחד, לחילול, ואין משתמש בו, רק לחילול, ואח"כ פודה כל החילולים, על פרוטה אחת, נמצא דלצוקף, לא הפסיד כלום) דעדיין הוה דבר שיש לו מתירין, ועי' ש"ך סי' ק"ב סק"ת, בשם מהרי"ל, דהפסד מועט חשיב יש לו מתירין, כמו לעלות לירושלים, לרש"י צ"מ נ"ג ותו' רא"ש ור"ן נדרים נ"ח ע"א, ועי' לשון החכמת אדם, כלל נ"ג דין כ"ג, שכו' "ודוקא צמקום הפסד גדול או טורח גדול אמרינן כיון שצריך להוציא הוצאות לא הוי דבר שיש לו מתירין אבל צמקום הפסד מועט כגון כלי שנאסר בצליעת איסור שנתערב צאחרים אף על גב דיש אומרים דבטל ברוב כדין יבש ציבש ואין דינו כדבר שיש לו מתירין אף על גב שיכול להגעילו לפי שצריך להוציא הוצאות מכל מקום כיון שזה הפסד מועט וכו'", וכן בחזו"א ערלה סי' ז'

רצ אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ס"ק י"ז כ' דלהגעיל כלי א' לא מקרי הפסד, ולהגעיל כלים הרבה מקרי הפסד].

וגם בשלמא ביבש, הוה באמת מיעוט, אבל בלח, מאי איכא למימר, שהרי השאלה גם על יין, או שאר משקאות (שמן שמשתמשים במאכלים, הם דר"כ מחו"ל) ואז כיון שיש צילה יוצא שבודאי יש אצלי מע"ש (וכן רבעי אם נניח שחציות, שיש ציקצים של ק' קוב יין, יש בודאי קצת רבעי) שהרי כפי נוסח הע"ת, המעש"ר למוטה, בתחית הפירות, והמע"ש למעלה, אם מעשרים בנוסח זה בלח, יוצא שכל חצית של ד' שנות מע"ש, יש ודאי מע"ש בכל טיפה (וגם יש בזה ערעור על המשך ההפרשה,

שהרי אפשר שהמע"ש הוא מהמעש"ר, שא"א לעשותו מע"ש, רק אם מחפ' שיחול על יין שיכול לחול) ואמנם אם מיחידין חצית למעשר ראשון, וחצית למעשר שני, אז א"א לומר שיש בודאי מע"ש, בכל בקבוק, אבל בודאי שהוא שכיח מאוד, שהרי אפי' קצת מע"ש שיש בחצית, עושה שכלל הבקבוקים, שמלאו מחצית זו, יש בהם מע"ש, והרבה פעמים מערצין בין החציות, כך שגם אם בשעת ההפרשה, היה חצית מיוחדת למע"ש, מערצין אח"כ בחציות האחרות, כך שאפ"ל שרוב הבקבוקים יש בהם מע"ש, ולכאוי גם רבעי, כך שגם בשנות מעשר עני, יש חיוז חילול, מלד הרבעי, וגם מערצין מחציות של שנות מע"ש, לחציות של שנות מעשר עני.

סימן ה

בענין אתרוג של רבעי חו"ל

א

הגב' עיין לעיל שראינו שיכול להיות חילוקים בין אתרוגי א"י לאתרוגי חו"ל מחמת דיני מע"ש ורבעי. ויש להעיר בזה, דבשלמא במע"ש יש בזה חילוק בין א"י לחו"ל דהא מע"ש אינו נוהג בחו"ל, אבל לענין רבעי מהו החילוק בזה, הרי גם בחו"ל נוהג דין רבעי, דעי' בשו"ע יו"ד סי' רנ"ד סעיף ו' דאיתא וז"ל דין נטע רבעי נוהג אף בחוזה לארץ, ויש מי שאומר (דהיינו הרמב"ם) שאינו נוהג אלא בארץ, אבל בחוזה לארץ פירות הבאים אחר שעברו שני ערלה מותרים בלא פדיון (וי"א שאינו נוהג בחוזה לארץ רק בכרם, ולא בשאר אילנות). עכ"ל. הרי דהשו"ע סובר בעיקר דנטע רבעי נוהג בחו"ל, ועיי"ש בש"ך ס"ק י"ז דאיתא וז"ל ויש מי שאומר וכו' הלכך נראה דבין בכרם רבעי ובין נטע רבעי יש לפדות בחו"ל בלא ברכה. עכ"ל. וא"כ גם בחו"ל נוהג רבעי באתרוגים.

ב

הגב' אפילו למי שנוהג כדעת השו"ע, ונוהג שיש רבעי בכל מיני פירות, ולאו דוקא בכרם, עדיין י"ל שיש בכל זה חילוק בין פירות א"י לפירות חו"ל, דראיתי בחזו"א שם (דיני ערלה אות ט') דאיתא וז"ל וספק רבעי בחו"ל מותר כספק ערלה. עכ"ל. (ועי' גם בחזו"א בזה"ל ערלה סוף סי' י"א).

ועי' בשאלות שאילתא ק' דאיתא וז"ל והאי מאן דהו"ל סוגיא דפרדיסא ואחית ציה גופני חדתי כי ידע צהו אסיר למיכל מן פיריהו עד דפריק להו וכו'. עכ"ל. ועיי"ש בהעמק שאלה שדייק הלשון "כי ידע צהו" וז"ל פי' ודאן אסור הא ספקו מותר מהלכה כדאיתא קדושין דף ל"ט לענין ערלה, ואע"ג דרבעי דבר שיש לו מתירין כדאיתא בפ' הזהב לענין

אבל למעשה זה אינו לכאורה, דהא שאר פוסקים ס"ל להלכה שרק כרם רבעי נוהג בחו"ל, ולא נטע רבעי, עיי"ש בציאור הגר"א דאיתא וז"ל סברא שלישיית עיקר והיא סברת הגאונים וכו' וכ"כ תוס' בצרכות ל"ה א' ד"ה ולמאן וכו'. עכ"ל. ועי' בערוה"ש שחמה על הש"ך וכתב דהעיקר כהגר"א. ועי' גם בחזו"א דיני ערלה אות ט' דאיתא וז"ל

רצב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

מע"ש ל', וספק דבר שיש לו מחירין לרצב אשי ריש מס' צינה להחמיר, מכל מקום שאני רצעי דצפי' ניתנה הלכה צערלה להקל ואין רצעי חמור מערלה לעולם. עכ"ל.

הרי מצואר דספק רצעי מותר בחו"ל.

[הנה עי' במג"ח מנזה רמ"ז שנסתפק קצת בזה וז"ל ונראה לי פשוט, כיון דחכמים החמירו לנהוג כרס רצעי בחוץ לארץ מ"מ לא החמירו יותר מערלה דהיא הלכה למשה מסיני, וקיימא לן גבי ערלה דספיקא שריא ואפילו לספוקי אהדדי שריא, וכן אפילו רוצא להחמיר מ"מ מקילינן כמצואר לעיל (מנזה רמ"ז) א"כ נטע רצעי או כרס רצעי בחו"ל ג"כ דינא הכי וספיקא שריא כאי גוונא כמו גבי ערלה, ולא יהא נטע רצעי חמור מערלה. ואפשר לומר בשלמא ערלה דהיא הלכה כך, או למאן דאמר הילכתא מדינה על כן קיל, אבל זו דנטע רצעי ציוו חכמים משום גזירת רצעי בארץ ישראל, א"כ דינו כמו שאר איסורים דרצנן דאסור לספוקי וגם צרוב אולינן להחמיר. ודא הראשון נראה יותר, דלא חמור מערלה עיין ציו"ד שם סימן רנ"ד ס"ז. עכ"ל. והנה ה"ד שהזכיר המנ"ח דספק רצעי אסור היינו דוקא לטעמיה דס"ל דרצעי בחו"ל הוא דין דרצנן, אבל עי' בספר נטע הלולים עמ' כ"ד שהציא דעות שסוברים דהוא דין דאורייתא, דהיינו מהל"מ. ולפי דעות אלו משמע דליכא צד לאסור ספק רצעי. והא מיהא אפילו המנ"ח כתב דנראה יותר להחמיר ספק רצעי].

וא"כ גם להשו"ע שרצעי נוהג באתרוגים יש חילוק בין פירות א"י לפירות חו"ל, דצפירות א"י גם ספק רצעי אסור, ולכן במקום שיש חשש רצעי זה יכול לפסול האתרוג, אבל בחו"ל ספק רצעי מותר, וא"כ אין "חשש" רצעי, דכל שאינו יודע שהוא רצעי אין צריך לחשוש לרצעי.

ג

אלא דצדעת השו"ע יל"ע בזה, דהנה ראינו שהשו"ע פסק דנטע רצעי נוהג בחו"ל, ועי' בדברי הגר"א ודעימיה שהסבירו שיש לחלוק בזה על השו"ע משום דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל, ולכן בחו"ל יש לפסוק כמ"ד "כרס רצעי". וחזוין שהשו"ע אינו סובר כן, ולכאורה היינו משום דהשו"ע סובר כהראשונים שסוברים דרק היכא דאתמר בגמ' להדיא אז אמרינן האי כללא דהלכה כמותו בחו"ל. והקשו המפרשים מדברי השו"ע שם בסעיף י"ז וז"ל דמצריך ומרכיב אינו חייב צערלה אלא בארץ אבל לא בחו"ל. עכ"ל. הרי מצואר דגם היכא דלא אתמר בגמ' להדיא אמרינן הכלל דהלכה כהמיקל בחו"ל.

ועי' באור שמח הלכות מאכלות אסורות פ"י הט"ו שכתב ליישב דעת השו"ע וז"ל והורו מקצת גאונים שכרס רצעי לצדו פודין אותו בחו"ל לארץ כו' טעמם משום דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל, ולא נהירא לרצינו משום דהפלוגתא היא רק על רצעי ולא על

לז. הנה צ"ב למה חשיב רבעי דבר שיש לו מתירין, הא כשפודה הרבעי הוא מפסיד הדמי פדיון, עי' ברמ"א יו"ד סי' ק"ב סעיף ג', וצ"ל דכיון דהוי הפסד מועט עדיין חשיב יש לו מתירין, עיי"ש בש"ך ס"ק ח' בשם מהרי"ל.

אתרוגי

סימן ה

זרעים רצג

ערלה דכולי עלמא מודו דזערלה חייב כל אילן מאכל ועוין מאור ואם כן הו דבר שיש לו מתירין על ידי פדיה או העלאה לירושלים בזמן הבית יעוין צ"מ נ"ג ומסיק ריש ביצה רב אשי דספק בדבר שיש לו מתירין אסור אף בספיקא דרצגן יעוין שם, ולכן אף בחו"ל אסור וזה דעת השולחן ערוך שלא הביא שיטה זו אם כי במצריך ומרכיב בסעיף י"ז פסק דכל המיקל בארץ הלכה כמותו בחו"ל משום דאיסור ערלה אין לו מתירין ולחנם תמה שער המלך ופשוט. עכ"ל.

הרי דהא"ש חילק בזה בין ערלה לרצעי, דלעולם השו"ע סובר דאמרינן הלכה כהמיקל בחו"ל אף היכא דלא אחמר להדיא בגמ', אבל שאני רצעי כיון דהו דבר שיש לו מתירין, ובה ליכא להכליל ליזיל בתר המיקל, דכמו דלא אמרינן ספק דרצגן לקולא, הוא הדין דלא אמרינן הלכה כהמיקל בחו"ל.

לפ"ז לכאורה י"ל דלפי השו"ע שיש להחמיר בספק רצעי, דכיון דהו דבר שיש לו מתירין אין לומר זו הכלל דספק ערלה בחו"ל מותר. ומיושב למה לא מוזכר בשו"ע דספק רצעי מותר.

הגה לפ"ז להחמיר כהשו"ע דרצעי נוהג בכל הפירות ולהחמיר בספק רצעי בחו"ל, אינם צ' חומרות חלוקות, אלא הכל שיטה אחת, כיון דהשו"ע פסק דנטע רצעי נוהג בחו"ל ממילא מוכח דס"ל דרצעי דהו דבר שיש לו מתירין אין שום כלל להקל, וממילא יש להחמיר גם בספק רצעי. וא"כ מי שמחמיר כהשו"ע [והש"ך] שיש רצעי באתרוגי חו"ל יש לו גם להחמיר בספק רצעי באתרוגי חו"ל.

(והרי המקורות העיקריות להקל בספק רצעי, היינו מדברי השאלות ומדברי החזו"א, ושניהם הוו שיטות דס"ל דרק כרס רצעי נוהג בחו"ל ולא נט"ר, וא"כ לעולם א"ש לומר דלפי מי שסובר דנט"ר נוהג בחו"ל, שאין היתר דספק רצעי בחו"ל).

ד

אבל אפשר דזה אינו, אפשר שיש עוד סברא דרצעי אינו יכול להיות יותר חמור מערלה, וא"כ רק לענין המחלוקת ד"נטע רצעי" או "כרס רצעי" השו"ע מחמיר בחו"ל, דגם "נטע רצעי" אינו יותר חמור מערלה, אבל לענין ספק נטע רצעי גם השו"ע מודה דמותר בחו"ל, דרצעי אינו יותר חמור מערלה.

ואפשר דכן משמע מלשון השו"ע שם בסעיף י"ז "אף על פי שמנהג עובדי אדמה להצריך גפנים בכל שנה, מותר לשתות יין מגפני העובדי כוכבים, משום דספק ערלה מותר, ואפילו בכרמים שישראל עובדים אותם ומצריכים אותם בכל שנה, מותר, משום דמצריך ומרכיב אינו חייב זערלה אלא בארץ אבל לא בחוצה לארץ". דיש להעיר איך מותר לשתות היין, הא אף אם אין חשש ערלה משום דספק ערלה מותר, עדיין צריך להיות חשש רצעי, ובע"כ דגם ספק רצעי מותר בחו"ל אפילו לדעת השו"ע.

אבל בע"כ דלית מזה ראי', דהא עיי"ש בשו"ע שהמשיך "ויש למאן היתר גם לבני ארץ ישראל ביין של כרמי העובדי כוכבים, משום דרובא דגפנים לאו ערלה נינהו, ואפילו בכרמים שידוע ודאי שיש בהם ערלה, יש להחמיר משום דקודם שיעברו עליה שני ערלה אינם

רצד אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

הנה אף שנתצאר דנראה דהעיקר להלכה הוא
ללא כהשו"ע והש"ך, אבל פשיטא שיש
מקום להחמיר כמותם, ואפשר שיש מקור
שהגר"א צענמו החמיר כמותם.

דעיינ בתוספת מעשה רב (ס"ק כ"ו, הוצא
בקונטרס הלכות הגר"א אחריות
י"א-י"ב) דאיתא בזה"ל ציקש מר' אהרן
מוירשיפע שיתן לו קרקע ד' אמות על ד'
אמות במתנה, ונטע שם אילן פרי, וקיים
ג' שנים ערלה ושנה רביעית נטע רבעי,
קנה שדה חטיבים על שמורה, ונטע עס כל
המנין שלו, וקצרו בשימור, והניח פאה צפוף
השדה, ונתן מעשר, וקיים לקט, ואף נמושות.
ובהזדמן קיים גם שכחה. עכה"ל. [ובכתבי האדריק
רי"ו מסלנט עמ' קט"ו איתא וזה"ל הנהגה
ששמע אדמו"ר (מ)ר"מ מטעלו מתלמידי החסיד
הגר"א, הגר"א הי' מהדר לקיים בגופו בחטים
שנקצרו למזות מזה, לקט, שכחה פאה וכל
הדינים השייכים כגון שלא יקצרו הלקט בקרדומות.
עכה"ל. הרי לכאורה מצואר דהגר"א צענמו
קיים נטע רבעי בחו"ל.

אבל יל"ע בזה, דהא מצואר כלשון הג"ל
דהגר"א "הניח פאה ונתן מעשר",
ול"צ למה הניח פאה ונתן מעשר, הרי הגר"א
היה בחו"ל במקום רחוק מא"י. והנה לגבי פאה
י"ל דהגר"א קוצר דהא דאיתא במס' חולין דף
קל"ז ע"ב שיש חיוב פאה בחו"ל היינו בכל חו"ל,
ולא רק במקומות הסמוכים לא"י, וכפשוט
דברי הרמב"ם בפ"א מהל' מתנו"ע הי"ד.
ושו"ר שכ"ה צביאור ההלכה צהל' מתנ"ע שם
חו"ל ובתוס' מעשה רב סי' כ"ז כתב שהגר"א
קנה שדה בחו"ל והפריש ממנה לשו"פ משמע
שדעתו כדעת רבינו דכלל חו"ל חייב מדצריהם.

עושים פירות, ואם עושים, הם דקים וקלושים
שאינם ראויים לעשות מהן יין". ול"צ הרי אף
שיש בזה היתר לחשש ערלה, אבל עדיין יכול
להיות דלית בזה היתר לחשש רבעי, דהא עי'
בפתחי תשובה ריש סי' ק"ב שהציא ז"ל דלא
אזלינן בחר רוב בדבר שיש לו מחירין, וא"כ
הא דאיתא בשו"ע "משום דרובא דגפנים לאו
ערלה נינהו" אינו היתר לרבעי, וכן הא דאיתא
בסו"ד "דקודם שיעצרו עליה שני ערלה אינם
עושים פירות ואם עושים הם דקים וקלושים
שאינם ראויים לעשות מהן יין" לכאורה אינו
היתר לרבעי, דברמז"ן עה"ת בפ' קדושים
מצואר דבשנה רביעית העץ מתחיל ליתן פירות
יפים וזהו גופא הביאור בהמז"ה דרבעי. וצ"כ
דהשו"ע לא צא למצוא תקנה לרבעי, דלרבעי
יכול לחלל אפרוטה, ורק לערלה הוא דצעינן
תקנה, וא"כ גם לענין חו"ל י"ל דלא צא למצוא
תקנה לרבעי, דלרבעי יכול לחלל אפרוטה, ולעולם
שפיר יש מקום לומר בדעת השו"ע דספק רבעי
אסור בחו"ל. ולע"ע בזה.

נמצא בדעת השו"ע והש"ך עדיין ז"ע אם
יש איזה חילוק בין אתרוגי א"י לאתרוגי
חו"ל לענין רבעי, אבל הא מיהא בדעת הגר"א
ודעימא' שפיר קיימים כל החילוקים הג"ל, וכבר
נתצאר דנראה דהעיקר להלכה הוא כדעת
הגר"א ודעימא', וא"כ עכ"פ להלכה שפיר
קיימים החילוקים הג"ל.

ה

הנה הא מיהא צאתרוג שהוא ודאי רבעי יש
מחלוקת בין השו"ע והש"ך לעומת אידך
פוסקים הג"ל אי רבעי נוהג בחו"ל.

עכ"ל לח. אבל לגבי מעשר מאי איכא למימר. אולם עי' צביאור ההלכה בתרומות פ"א ה"א סד"ה והחכמים שכתב וז"ל אמנם בתוס' מעשה רב סי' ק"ו איתא שהגר"א קנה קרקע וזרע זה חיטים וקצרה ונתן מעשר משמע דס"ל דכל חו"ל נהג מעשר מדרבנן גם היום וז"ע. עכ"ל. וכן עיי"ש צ"ן ההלכה ס"ק ל' דאיתא וז"ל ובתוס' מעשה רב וכו' ואם המעשה נכונה משמע דהגר"א ס"ל כדעת מקנת ראשונים דכל חו"ל נהג תרו"מ מדרבנן כמו שהצאנו השיטות צ"ה"ל וצ"ל שיהא קרקע של ישראל כמש"כ הר"ש צ"ק דדמאי מ"ד אבל לא נהגו כן כלל ואפילו בדגן תירוש ויזהר כמש"כ כל הראשונים וז"ע ועי' בכ"פ ספ"ג שהצי"ג ג"כ צ"ס רבנו אפרים שהיה לו דלית צחצחו והיה מוציא מיינה תרומה ומשקה אותה לכהנים קטנים וכ' ע"ז הכו"פ שהוא מידת חסידות וכן הצי"ג מהר"ם חלאה צפסחים מ"ו שיטת רבינו אפרים וחלק עליו ומוכח שם דרבנו אפרים קצר דמדינא חייב בכל חו"ל ע"ש. עכ"ל. הרי דהגרמ"ק שליט"א סובר דהנהגות הגר"א הנ"ל היתה משום דס"ל להגר"א שיש חיוב צהני דברים בחו"ל. ולפ"ז שפיר יש להעיר כנ"ל דלמה קיים "נטע רבעי" צען פרי, הרי ס"ל שרק יש כרם רבעי צגפנים בחו"ל. וצ"ע כ"ז"ל שהחמיר לשיטת השו"ע דגם נט"ר נהג בחו"ל.

אבל לכאורה יש פירוש אחר צהנהגות הגר"א

הנ"ל, דעי' צעיטור אות פה פרוצול וז"ל ודאי תרומה לא נהגא צוה"ז וליכא הפרשת תרומה אלא רבנן קמאי שאנו אומרים שמועה מפיהם היו מחמירין לעצמן אע"פ ששרוין במקום טומאה היו נוהגין טהרה וקדושה ואוכלין חוליהן צטהרה ומפרישין תרו"מ בישראל השרויין על אדמתן וכן לעניים מתנות עניים גרסי' לוי זרע צדיק לא היו עניים למיסקל לקט שכתה ופאה וכו' וכישר כלום חייבת לקט שכתה ופאה הרי מעשים בכל יום ובכל השנים ובכל הדורות שאין מתנות עניים אלא צצבל ולא צשאר ארצות אלא מי שרצה להחמיר על עצמו. עכ"ל. הרי מצוה ד"רבנן קמאי" סוברים דאין חיוב תרו"מ ומתנ"ע בחו"ל, ואפ"ה היו מקיימים דיני תרו"מ ומתנ"ע כישראל השרויין על אדמתן. [עי' צ"ן ההלכה פ"א מהל' מתנ"ע ס"ק קל"ט שכתב וז"ל ומ"מ משמע צעיטור דמדת חסידות יש להפריש בכל חו"ל שו"ר צתצ"ץ ח"ג סי' ר' שהצי"ג דברי הגאונים צענין אחר וז"ע. עכ"ל].

ועד"ז איתא צעיטור הל' חמץ ומצה וז"ל ולפי שראיתי מנהג פרצינאל מימות אבותם שלא היו מפרישין חלה אלא צפסת, שמה עשו אותה כתרומה ומעשר שרצונו הראשונים היו אוכלין חוליהן צטהרה אחר חורבן והיו מפרישין חלותיהן צטהרה והיו נוהגין שמטה ויובל ומנהגם כרבותינו שבא"י, ועכשו צטלה טהרה ממנו וצטלו תרו"מ בחו"ל וצטלה חלת חו"ל כי אני ראיתי שאין מפרישין אלא

לח. לכאורה לא קיי"ל בזה כהרמב"ם [והגר"א], דעי' בדרך אמונה בפ"א מהל' מתנ"ע ס"ק פ"ד דאיתא וז"ל אבל י"א דגם כאן לא חייבו אלא במקומות הסמוכין כמו בתרו"מ וכן נראה שהסכים בחזו"א (שביעית סי' ז' ס"ק ל"א). עכ"ל.

רצו אתרונג בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

בפסח ומצרכין עליה זמן. עכ"ל. הרי דגס היו מחמירים לקיים שמיטה ויוצא, הכל כמו ישראל השרויין על אדמתן.

ועיין בספר כפתור ופרח פרק ט"ו שהציא מתשובת רב נחמ צר מר פלטוי בשם גאוני פומבדיתא ז"ל כי צודאי לא נהגו תרומה בזמן הזה, וליכא הפרשת תרומה בחו"ל אלא רבנן ראשונים שאנו אומרים הלכה מפיהם החמירו על עצמם בכל דבריהם. עכ"ל. (תשובה זו הוצאה באו"ה ג' צ"ה יב ע"ב). הרי שוב מבואר דרבנן ראשונים החמירו על עצמן.

וא"ב י"ל דהגר"א סובר דמעיקר הדין אין חיוב מעשר ופאה במקומו בחו"ל, ואפ"ה קיים כל הני דינים ממידת חסידות לנהוג כמו ישראל השרויין על אדמתן. ולפ"ז י"ל דלכן אף דס"ל דמדינא בחו"ל רק יש חיוב כרס רצעי, אפ"ה קיים דין נטע רצעי, דזהו המידת חסידות דהכל יהא כמו ישראל שרויין על אדמתן. וא"כ אין מקור מהנהגות הגר"א להחמיר לשיטת השו"ע שיש חיוב נט"ר בחו"ל, דרק יש מקור מהגר"א שמי שמחמיר לקיים דיני מעשר ופאה בחו"ל גם יחמיר לקיים נט"ר.

ו

הנה יש עוד נידון צענין הצד להחמיר בזה כשיטת השו"ע דנט"ר נוגע בחו"ל הנוגע לענייננו הנ"ל, דהנה מי שתמיד נוהג כהגר"א ודעימני, ואינו נוהג שיש רצעי בשאר פירות לענין איסור אכילת רצעי, יל"ע אי יש מקום להחמיר בזה יותר לענין מצות אתרוג.

והנה לכאורה היינו אומרים שאין מקום לחלק בזה, דהא כל הסיבה דאתרוג של רצעי פסול למזוה הוא משום שאינו ראוי לאכילה,

וא"כ עד כמה שסובר דנטע רצעי ראוי לאכילה בחו"ל, אין סיבה לומר שהוא פסול למזוה.

אבל אפשר שיש מקום לחלק בזה, דהנה נחלקו האחרונים אי איסור ערלה ורצעי בזה"ז הוא מדאורייתא או מדרבנן, ועי' בחו"א דיני ערלה אות י' דאיתא וז"ל ארץ ישראל בזה"ז דינו כא"י צין לענין ערלה צין לענין רצעי וי"א דבזה"ז ספיקו מותר מה"ת אבל אסור מדרבנן. עכ"ל. ואף לפי הנד דהאיסור ערלה ורצעי בזה"ז הוא מדאורייתא, עדיין יש צד דהיינו דוקא ברצעי בא"י, אבל בחו"ל המנחת חינוך סובר ברצעי אלאמד"ר. וא"כ י"ל דאף אם אינו מחמיר לגבי איסור אכילת נטע רצעי בחו"ל, י"ל דהיינו משום שיש לכה"פ צד שאין האיסור אלא מדרבנן, אבל לגבי מצות אתרוג דהוי מזוה דאורייתא, יש יותר מקום להחמיר, דאף אם האיסור אכילה אלאמד"ר יש צד שזה מעכב בהמצוה דאורייתא דלמעשה אסור לאכלו.

ז

הנה יש להעיר דאם יש מי שבאמת נוהג כהגר"א והערוה"ש והחזו"א לגבי האיסור אכילה, ומחמיר כהשו"ע והש"ך לגבי מצות אתרוג, אז הוא יכול לחלל האתרוג של רצעי על פרוטה, ואח"כ הוא יכול להשתמש עם הפרוטה לתשמיש של חול, דלגבי קדושת רצעי הוא אינו מחמיר כהשו"ע, רק לגבי המזוה.

אבל אפשר דאינו ראוי לנהוג כן, דמאחר שקרא שם רצעי על הפרוטה, ויש צד שמחמת זה דיש באמת קדושת רצעי על הפרוטה, אפשר דהוי כמו זלוזל להשתמש עם הפרוטה לתשמיש של חול. עי' מה שכתבו הפוסקים לענין מי שמעשר פרי לחומרא בעלמא, האם

אתרוג

סימן ה

זרעים רצו

ראוי לאחר שאינו מחמיר בזה להשתמש עם המעשרות שאיך הפריש.

ח

הנה לעיל ראינו "מעשה" מהארחות רבינו דהקה"י שכתב לחלל ספק רבעי לפני יו"ט, עיי"ש. ויל"ע מהו הדין בכה"ג למי שמחמיר כשיטת השו"ע דנט"ר נוהג בחו"ל שכתב לחלל הנט"ר לפני יו"ט, האם יש לו איזה ענה לחלל הרבעי ביו"ט כדי לנאת מנות אתרוג עם הארץ אתרוג של רבעי.

והנה עיין בדרך אמונה פרק ט' מהל' מעשר ס"ק פ"ט שכתב וז"ל פעם א' שכתב לעשר את החלות מערב שבת ולא הי' תנאי רק הי' במקום שיש שם השגחה מעולה וכמעט ברור הי' שזה מעושר והתיר מרן לעשרן בשבת אבל לא רצה להתיר לכלן בלי מעשר וכן הי' מעשה פעם א' ביין והתיר ג"כ כנ"ל. עכ"ל. ועיין בס' ארחות רבנו בח"ג בהוספות לשבת אות ז"ב, דהחזו"א התיר לעשר בשבת יין ששכחו לעשר עם הכשר הבד"ץ ירושלים אף אם לא היה תנאי. ע"כ.

ועד"ז ראינו בס' תשובות והנהגות חלק ה' סימן ד"ש שכתב וז"ל נראה שהנוהג להפריש לחומרא מהכשר מעולה אינו נקרא מתקן ומותר להפריש בשבת גם בלי להתנות מע"ש וכעין המצואר במשנה בביצה (י"ז ב') שמטבילין בשבת מגב לגב ומחצורה לחצורה ומפרש הרמב"ם שכיון שאינו אלא חומרא לא נקרא מתקן. עכ"ל.

והנה לכאור' ז"ב, דמהו הסברא בזה, הא לכאור' הוא מעשר צעמנו משום שיש לו איזה חשש שהפירות לא נתעשרו כראוי ע"י

ההכשר, ולכך זה שהוא חושש לו אסור להפריש תרו"מ בשבת. וז"ל דלמעשה מותר לו לאכול הני פירות וא"כ לא חשיב תיקון כשהוא מעשר אותם. וז"ל דהוא הדין שלא חשיב מקדיש כיון שמעיקר הדין נקטינן דפירות אלו פטורות מתרו"מ. ועדיין ז"ע בזה].

הנה לפ"ז לכאורה י"ל דהוא הדין לאתרוג של נט"ר, דכיון דקיי"ל מעיקר הדין דאין נט"ר נוהג בחו"ל, והוא רק מחמיר דנט"ר נוהג, א"כ לא חשיב תיקון לחללו, ושפיר יכול לחללו ביו"ט.

אבל יל"ע בזה, דהנה מצואר בכ"מ כמוש"נ לעיל דהחזו"א אמר לחזור ולעשר צעמנו אף במקום שאין חשש בהפרשה של ההכשר, וא"כ אפשר דדוקא בכה"ג הוא דהתיר החזו"א לעשר בשבת, אבל מי שמפריש מחמת איזה חששות שיש לו לא יהא בזה היתר להפריש בשבת. וא"כ מי שמחלל משום שחושש לשיטת השו"ע דנט"ר נוהג בחו"ל אפשר דלא יהא לו היתר לחלל בשבת.

ובן יל"ע בזה, דראיתי שיש מספרי הפוסקים שרק התירו לעשר במקום שיש הכשר עם עשו "תנאי", דעי' בס' ארחות שבת ח"ב פכ"ב סעיף ס"ו שכתבו וז"ל אם חצירו מקפיד לקנות את הפירות והירקות מחנות שיש לה השגחה מהודרת יכול הוא לעשות תנאי מערב שבת על פירות אלו. עכ"ל. הרי דרך התירו להדיא לפריש בכה"ג ע"י תנאי, ועיי"ש בהערה, ועכ"פ חזינן שאינו היתר ברור לעשר בלי תנאי.

ובן עי' בספר הלכות שבת בשבת ח"ב עמ' קל"ה שפקפק בהיתר לעשר בלי תנאי, דהנה עי' ברמב"ם בפכ"ג מהל' שבת, דכה"ט

רחצ אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

כתב וז"ל ואין מגביהין תרומות ומעשרות בשבת מפני שנראה כמתקן דבר שלא היה מתוקן. עכ"ל. וזהו ד' כתב וז"ל ואין מקדישין ולא מעריכין ולא מתרימין מפני שהוא כמקח וממכר ואין מגביהין תרומות ומעשרות שזה דומה למקדיש אותן פירות שהפריש ועוד מפני שהוא כמתקן אותן בשבת. עכ"ל. הרי מצוה שיש צ' טעמים לאסור הפרשת תרומה בשבת חלה דהוי מקדיש ושנית דקא מתקן לט'. ועפ"ז עיי"ש בהלכות שבת בשבת שכתב וז"ל יש אומרים

לט'. הנה יש להעיר דאף דהרמב"ם סובר שיש ב' טעמים דאסור להפריש תרומה בשבת, אבל יש הרבה ראשונים שסוברים דכל האיסור הוא משום מתקן ולא משום מקדיש.

דהנה לכאורה רש"י סובר דכל האיסור הוא משום מתקן, דעי' בביצה דף לו ע"א ברש"י ד"ה תני רב יוסף דנראה דהאיסור הוא רק משום מתקן. וכן עי' בביצה דף ט ע"א דאיתא גלגל עיסה מערב יום טוב מפריש ממנה חלתה ביום טוב אבוא דשמואל אמר אפילו גלגל עיסה מערב יום טוב אין מפריש ממנה חלתה ביום טוב, לימא פליגא דשמואל אדאבוא (דשמואל) דאמר שמואל חלת חוצה לארץ אוכל והולך ואחר כך מפריש, אמר רבא מי לא מודה שמואל שאם קרא עליה שם שאסורה לזרים. ויש אחרונים שפירשו דכוונת דברי רבא היא דאע"פ שאוכל והולך ואח"כ מפריש ולכך אין בהפרשת חלת חו"ל משום מתקן, אבל עדיין יש לאסור הפרשת חלת חו"ל ביו"ט דכיון דאי קרא שם אסורה לזרים א"כ יהא אסור מטעם מקדיש. אבל עיי"ש ברש"י שנראה שפירש דהאיסור הפרשת חו"ל הוא משום מתקן ולא משום מקדיש, ונראה פשוט דאזיל לטעמי, דס"ל דכל האיסור הוא משום מתקן.

וכן עי' במלחמת ובר"ן בפסחים דף ק"ה דמדוייק בדבריהם דהאיסור להפריש תרומה הוא מבוסס על היסוד דשבת קובעת למעשר. ומדוייק דבעצם היה מותר להפריש תרומה מדבר שלא נקבע למעשר ולא אמרינן שאסור משום מקדיש. ומבואר מזה לכאורה דהרמב"ן והר"ן סוברים דאין האיסור אלא משום מתקן. ועי' גם בשו"ת הריב"ש סי' קנ"ו דאיתא וז"ל הפרשת תרומות לא אסרו אלא משום דדמי למתקן התם הוא מפני שא"צ אלא להפריש ואינו צריך להקנות ולתת לכהן מיד וכו' ואע"פ שתרומות שהופרשו כבר מותר לשלחם לכהן ביו"ט התם הוא שאין בעל הבית מקנה לו דבר שכבר הוא של כהן. עכ"ל.

[וראיתי באור שמח פכ"ג מהל' שבת הי"ב שכתב וז"ל אולם אף שרבינו כתב בטעמו של אין מגביהין תרומות ומעשרות דהוא מקדיש את הפירות ועוד דהוי כמתקן, הוא לפי תלמודא דילן בפרק קמא דביצה דף ט' אין מפריש ממנה חלה ביום טוב לימא פליגא כו' דחלת חו"ל אוכל ואחר כך מפריש פירוש ותו לא הוי מתקן, מי לא מודה שמואל שאם קרא עליה שם שאסורה לזרים, ואף על גב דלא הוי מתקן מכל מקום הוי כמקדיש דנחת' בהו קדושה להיאסר לזרים. זה פירוש נכון. אבל הירושלמי נראה דלא סבר לטעמא דהוי כמקדיש, כדאמר בירושלמי פרק אלו עוברין (פסחים פ"ג ה"ג) גבי מפרישין חלה בטומאה ביום טוב מתניתין ביום טוב של פסח, הא בעצרת ובחג מותר, פירוש שמותר להפריש העיסה ולקרות שם על החלה והשיריים יאפו לאכלן ביום טוב רק בפסח הלא תחמיץ החלה כו' אפילו בעצרת ובחג אסור על שם כל מלאכה לא יעשה בהם. פי' והפרשת חלה הוי מלאכה. מה בינה לקניבת ירק של תרומה, פי' הלא לתקן אוכלים מותר ביום טוב לצורך אוכל נפש, זו ראויה לאכילה כו' רבנן דקסרין בעיין מה בילה לבורר קטנית ביום טוב, פירש דשרי אף על גב דהפסולת הנבררת לא חזי' לאכילה אף

שהנוהג להפריש תרו"מ בשבת מכל דבר גם מהכשר מוסמך, כיון שהוא חומרא, מותר להפריש בשבת גם אם לא עשו תנאי מערב שבת, וראה במקורות דבאופן זה עדיף להפריש במחשבה מטעם שלא יהא נראה כמקדיש. עכ"ל. ועיי"ש בהערה דאיתא וז"ל כן שמעתי ממרן הקה"י זצ"ל שכן הורה מרן החזו"א זצ"ל לגבי הפרשת חלה בשבת מחמת חומרא, וכהיום נדמ"ח בספר ארחות רבינו ח"צ בהוספות או"י ז"צ דכן היה עובדא צבית החזו"א על יין בהשגחת צד"ץ עדה"ח שהורה החזו"א לעשר שזב ולאכול וימקח כי היקל לעשרו לפי שאינו אלא חומרא דמסתמא כבר מעושר ע"ש, ואמנם שאלתי למרן הקה"י זצ"ל דהרי יש צי' טעמים בהפרשת תרו"מ בשבת חדא משום מיחוי כמתקן וחדא משום דנראה כמקדיש, ובשלמא לגבי מיחוי כמתקן י"ל דכל שהכשר מוסמך ומעיקר הדין מותר לאכול בלא מעשר אין כאן תיקון בשבת, אלא למ"ד משום דנראה כמקדיש, ואף דהוא חומרא בעלמא מ"מ המפריש מכיון שאם לא חל עליו שם תרו"מ שיחול עליו כעת שם תרו"מ ואין לך נראה כמקדיש גדול מזה במה שמכיון שיחול עליה שם תרו"מ ע"ש, והשיב

לי מרן זצ"ל "איני יודע אף כך הורה מרן החזו"א זצ"ל", (ושו"ר כיסוד זה צאמרי צינה או"ח סי' ט"ז למה אין מעשרין דמאי צי"ט שני הא הוא ספק ספיקא וחי' שם דעכ"פ נראה כמקדיש), וכפה"נ דעת החזו"א דאם מותר מדינא לאכול אין כאן גזירת אין מפרישין תרו"מ בשבת, ולא אסרו משום נראה כמקדיש לחוד, דהאיסור דנראה כמקדיש הוא שלא להפריש דבר שחייב בהפרשה אצל מה שמותר לאכול לגמרי בלא גזירה (ולא כחלת חו"ל דעכ"פ אוכל ואח"כ מפריש), אין כאן איסור משום נראה כמקדיש לחוד, ודו"ק. עכ"ל.

וא"ב יל"ע אי יש עוד ענה לחלל הרצעי מהאחרון צו"ט, ועכ"פ יש לעיין בזה לפי שיטת השו"ע עצמו דס"ל דנט"ר נוהג בחו"ל מעיקר הדין, האם יש בזה איזה ענה לחלל הרצעי צו"ט.

ה

הנה עיין במס' קידושין דף לט ע"א דאיתא אמר ליה לוי לשמואל אריון ספק לי ואנא איכול רב אויא ורצה בר רב חנן מספקו

לבהמה ועיין פני משה שם. ואם נאמר דבהפרשה הוא מקדיש מאי דמיון לבורר קיטנית דהא הבא עביד הקדש בחלה שאסורה באכילה והתם הוי רק משום מתקן ולכך כשהוא מתקן אוכל נפש שרי ביום טוב. וחזינא דסבר הירושלמי דלא הוי כמקדיש. עכ"ל. ועיי"ש שהאו"ש המשיך וז"ל ולכאורה אפשר לומר דלא פליגי בבלי וירושלמי. דדווקא בחלת חו"ל דמותר לאכול ואחר כך להפריש אם כן כי מפריש קדשה דעבשו אסורה לזרים ומתחלה היה מותר דמי להקדש. אבל בשאר חלה ותרומות דמקודם אסורה לזרים משום טבל אם כן בהפרשה בלבד לא מתחזי כהקדש דלא נחית עלייהו איסור חדש, דלומר דעיקר מה שדומה למקדיש הוא מפני שצריך ליתן לכהן אם כן אין זה טעם על תרומתו של כהן בפירות עצמו, וע"כ משום דנחית עלייהו איסור חדש והא היו אסורים מקודם משום טבל וכו' וזה דבר נכון בס"ד. אבל דעת רבינו דבכולהו שייך משום מקדיש. עכ"ל. הרי דהאו"ש כתב דהירושלמי רק סובר הטעם דמתקן וצידד דאף הבבלי סובר כן.

ש אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ספוקי להדדי. הרי מצואר דמותר ליתן לחצירו פירות ערלת חו"ל כשחצירו אינו יודע שהם ערלה. ולכאורה קי"ל כהאי סוגיא, דעי' צמג"א וצמאנה צרורה צקי' תרמ"ט שסתמו דאתרוג של ערלת חו"ל כשר למצות ד' מיניס דחשיב "לכס" משום שיכול לכתחילה להאכילו לחצירו שאינו מכיר בה. וא"כ לכא' מצואר דקיי"ל שיש היתר זה. וכן משמע בחזו"א דיני ערלה אות מ"ו דאיתא וז"ל מותר ליתן ערלה לחצירו כיון שחצירו לא ידע ויש אוקרים. עכ"ל. [ועי' צס' משפטי ארץ חלק ערלה עמ' פ"ד צהערה שהציאו דברי המג"א והמ"ב, ומשמע דס"ל דקיי"ל כהיתר זה].

והנה דין זה נוצע מההיתר דספק ערלה בחו"ל. וכיון שראינו דספק רצעי מותר בחו"ל א"כ גם ברצעי יהא מותר ליתנו לחצירו שאינו יודע שהם רצעי. וכ"ה להדיא בחזו"א צהל' ערלה סוף סי' י"א וז"ל וצירושלמי סוטה פ"ח ה"ה יכול הנוטע כרם בחו"ל יהא חוזר ת"ל ולא חללו את שמנוה לחללו ינא זה שאין מנוה לחללו, וזה מצואר צהדיא כהר"מ שאין רצעי בחו"ל, ולדעת ש"פ ז"ל דהכי קאמר ולא חללו משמע צהאי כרם דכתיב בקרא שמנוה לחללו אצל בחו"ל לא כתיב בקרא מנוה חילול רק מהלכה, ועוד אין מצוה לחללו שאפשר לספקו כדאמר קדושין ל"ט א' ספק לי ואנא איכול ולא חמירא רצעי מערלה. עכ"ל.

הנה לפ"ז, אפשר דיש לדון דמותר לפדות רצעי חו"ל צצצת, אפילו אם איסורו הוא מעיקר הדין ולא מחמת חומרא, דכיון דיכול להאכילו לחצירו אפילו צלי פדייה, א"כ האי תיקון דפדייה, לא הוי תיקון צחפצא, דפדייה רק מחיר לו לאכלו, אצל יש אופן לאכול

החפצא גם צלי פדייה דיכול להאכילו לחצירו, ולא הוי דומיא דמכה צפטיש, ואפשר דאין איסור צצצת. ואפשר דא"ש. וז"ע היטב לדינא.

י

אבל אפשר דיש להעיר כמה הערות על עצה זו:

(א') אף אם אין איסור לפדות רצעי בחו"ל צצצת מצד האיסור מתקן, אצל אפשר דפדיון מע"ש ורצעי גם אסורים משום מקדיש, וא"כ אפשר דיש לאסור פדיון רצעי חו"ל מטעם מקדיש. וז"ע צזה. [עי' לעיל מה שהצאנו מהספר הלכות שבת צצצת].

(ב') עוד יש להעיר צזה דראינו צד דלפי השיטה דנט"ר אסור בחו"ל דאין היתר לספק רצעי בחו"ל, ולפ"ז כיון דצאים למצוא עצה לחלל רצעי לפי שיטה זו, א"כ אין להמציא תקנה שהיא מצוססת על ההיתר דספק רצעי בחו"ל.

(ג') [עוד יש להעיר דלשיטת המחבר ענמו אין היתר להאכיל ערלת חו"ל לחצירו שאינו יודע שהפירות ערלה דהצית יוסף ציו"ד סי' רצ"ד שאל מדוע הרמב"ם והטור השמיטו היתר זה וכתב שמא סברו שהותר רק למ"ד ערלה בחו"ל מהלכות מדינה אצל לפי מה דקיי"ל שערלת חו"ל מהלכה למשה מסיני אסור, וכן צשו"ע לא הביא היתר זה].

וא"כ עדיין צ"ע אם יש עצה לחלל אתרוג של רצעי חו"ל ציו"ט.

צו"ד צשו"ת יעצ"ך ח"צ סי' כ"א דאיתא וז"ל מי שיש לו נט"ר בחו"ל וצריך להם צצצת ואינו יכול לפדותם וכו' כך נאמר

אתרוגי

סימן ה

זרעים שא

לו צודאי מאחר שהחלטנו שאינו אלא חומרא
צעלמא, והלא גדולה מזו אפילו איסורין המירו
משום כבוד שבת וכו' אל"ל שנתיר זו מה
שמותר מן הדין אלל גדולי הפוסקים, אלל שלא
מדוחק כבר אמרתי אפשר שראוי להחמיר זו
כמו כן לפדות בשו"פ משום מהיות טוב, דאף
צמילי דרצנן אמרינן הכי דכוותה אע"ג דתנן
התם כל ספק בטהרת ידים טהור כתב הראב"ד
דכי שכיחי ליה מיא אמרינן ליה קום ורחוץ
איברא הא קילא טפי מכמה אנפי. עכ"ל.

סימן ו

בענין אתרוג של שביעית

א

הנה צמימנים הקודמים ראינו חלק מהנידון האם עדיף לרכוש אתרוג מחו"ל בשאר שנים, ומעתה יש להציג חלק מהנידון זה בסוכות דמוצאי שמיטה (דצורך כלל בסוכות של שנת השמיטה אין להאחרונים קדושת שביעית, רק בסוכות של מוצאי שמיטה יש להאחרונים קדושת שביעית, ואכמ"ל).

הנה יל"ע האם מותר לכתחילה להשתמש עם אתרוג של שביעית למנות ד' מינים.

והמפרשים העירו שיש רא"י ממשנה מפורשת דיכול לטול אתרוג של שביעית לכתחילה למנות ד' מינים, דע"י צמס' סוכה דף לט ע"א דאיתא הלוקח לולב מחצירו בשביעית נותן לו אתרוג צמחנה לפי שאין ראוי ללוקחו בשביעית, הרי דהמשנה מיידי צמחנה של שביעית, ולכך אין ראוי ללוקחו, ואפ"ה משמע צמחנה דנוטל אתרוג זה למנותו². [וכן משמע לכאורה מסתימת המשנה בדף לד ע"ב, דלמה לא הוזכר אתרוג של שביעית צהדי אידך אתרוגים דלא יטלם לכתחילה, אלא משמע דשפיר נוטלים אתרוג של שביעית לכתחילה].

מ. הנה יש להעיר דאפשר דאין רא"י ממתני' שלהלכה משתמשים עם אתרוג של שביעית למצוה. דהנה ע"י במס' פרה פ"א מ"ח דאיתא אזור שהזהר בו וכו' לקטו לעצים ונפלו עליו משקין, מנגבו והוא כשר לקטו לאכלין ונפלו עליו משקין, אף על פי שנגבו, פסול. לקטו לחטאת, כמלקט לאכלין, דברי רבי מאיר. רבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון אומרים, כמלקט לעצים. הרי דנחלקו התנאים אם מלקט למצותו הוי כמלקט לאכלין או לעצים. והנה ע"י בספר אור שמח הלכות פרה אדומה פרק י"א הלכה ז' דאיתא וז"ל מיושב מה דסתם רבינו בהלכות שמיטה פ"ח דבלולב אין קדושת שביעית ולא מפליג בין אם ששית שנכנס לשביעית או בשביעית שנכנס לשמינית דחנטה דיליה הוי בשביעית ואפילו הכי הוי כעצים דעלמא, משום דבלולב שלקטו ליקח אותו למצוה הוי ממש פלוגתא דמשנתנו ואנן קיי"ל לקטו למצוה הוי כמלקט לעצים ואין בו קדושת שביעית, ופלפול הגמרא אזלא לר' מאיר דסתם משנה כמותו והוי כמלקט לאוכלים ודוק. עכ"ל.

הרי דהאור"ש כתב דהנידון האם יש ללולב קדושת שביעית הוא תלוי בהאי מחלוקת, דלפי ר' מאיר מצוה הוי כמו אכילה, וא"כ האי לולב שמשמש עמו למצוה הוי כמו שמשמש עמו להנאתו, וממילא יש בו קדושת שביעית, וכך מבואר בסוגיא במס' סוכה דף לט ע"ב דהסוגיא אזלי בשי' ר' מאיר כדי להסביר הסתם משנה שם, אבל לאידך תנאים מצוה הוי כמו עצים, וא"כ האי לולב שמשמש עמו למצוה הוי כמו שמשמש עמו לעצים, וממילא אין בו קדושת שביעית, וכך סובר הרמב"ם להלכה כדאיתא בפהמ"ש בסוכה שם ובפ"ח מהל' שמיט' הי"א. והנה האור"ש רק כתב דהנידון אם יש קדושת שביעית ללולב הוא תלוי בהמחלוקת תנאים הנ"ל, אבל לכאוי י"ל דגם השתמשות עם

אתרוג למצוה יהא תלוי בזה, וממילא אין ראי' מהמשנה הנ"ל שמותר להשתמש עם אתרוג של שביעית למצות ד' מינים, דאפשר דהא דאיתא במשנה שם דמשתמש עם אתרוג של שביעית למצוה היינו דוקא לר' מאיר הסובר דמצוה הוי כמו אכילה וא"כ השתמשות עם אתרוג למצוה הוי כמו השתמשות עמו לאכילה ומותר בפירות שביעית, אבל לאידך תנאים י"ל דאין היתר להשתמש עם האתרוג של שביעית למצוה, דהוי כמו שמשמש עם אתרוג של שביעית לאיזה תשמיש אחר ולית לזה היתר.

אלא דלכאורה זה אינו, דאין סיבה לאסור להשתמש עם אתרוג של שביעית למצוה כיון דלא הוי סוג השתמשות שמחסר הפרי. [וכל הצד לאסור השתמשות עם האתרוג למצוה הוא מפני שמפסיד הפרי עצמו ע"י משמוש יד, ובזה דנו המפרשים מאי שנא אתרוג של שביעית שלא נאסר מטעם זה, מאתרוג של תרומה ומע"ש שכן נאסר מטעם זה]. וכל מה שתלה האו"ש דין בהמחלוקת תנאים הנ"ל היינו לענין חלות קדושת שביעית ולא לענין היתר השתמשות.

אלא דהא מיהא אפשר שיש ללמוד דין אחר באתרוג מדברי האו"ש דהיינו יש ללמוד ממה שכתב האו"ש בלולב לענין חלות קדושת שביעית באתרוג, דהיינו י"ל דלר' מאיר אתרוג שמשמש עמו למצוה יש בו קדושת שביעית, ולאידך תנאים אתרוג שמשמש עמו למצוה לית בו קדושת שביעית.

אבל משום ב' סיבות לכאורה אין ללמוד אתרוג מלולב לענין זה, חדא הרי מבואר בתורה דאתרוג הוי "פרי", וא"כ י"ל דהמצוה היא לקחת "פרי", וא"כ אף אם תשמישו למצוה עדיין חשיב שתשמישו לאכילה. ועוד הרי אפשר דדוקא בלולב שיש צד דהוי עצים, בזה מהני מחשבה למצוה להחשיבו לעצים, אבל אתרוג דהוי פרי בעצמותו, בזה לכ"ע אף אם חושב למצוה נשאר פרי.

ובאמת עי' באור שמח הל' לולב פ"ח ה"ב דאיתא וז"ל הנה בשו"ת מוהרשד"ם כתב בסימן קצ"ב וז"ל עוד אני אומר שאפילו היה בזמן הזה טבל מן התורה היו יוצאים בו ידי חובה כיון שיהודי כשחותך האתרוג מן האילן אינו חותכו לאכלו אלא לצאת בו ידי חובת מצוה ולמדתי זה ממה שכתב הרמב"ם אינו חייב להפריש מן התורה אלא הגומר פירותיו לאכלן כו' אם כן זכינו לדין דכיון שזה אינו נותר לאכול אלא למצוה יכול לצאת בו, והנה אם כי היא הערה נפלאה אמנם מה דפסיקא ליה דאין זה גומר לאכילה צריך עיון טובא מהא שכתב רבינו פרק י' מהלכות מע"ש הרי זה הנוטע למצוה כגון שנטע אתרוג ללולב או זית למנורה חייב בערלה והיא מדברי הירושלמי הרי דמקרי כשהוא נוטע למצותו כנוטע למאכל דכתיב ונטעתם כו' עץ מאכל ולא כשנוטעו לסייג ולקורה הכי נמי הוי כגומר פירות לאכילה וכו' אמנם באמת היא משנה מפורשת ופליגי בה תנאי בפרה פרק י"א באזוב שלקטו לעצים ונפלו עליו משקין כו' והוא כשר דאינו מקבל טומאה לקטן לאוכלין כו' פסול דוהזה הטהור כתיב ובעי שיהא טהור לקטו לחטאת היינו למצותו כמלקט לאוכלין דברי ר' מאיר ר"י ור"י ור"ש אומרים כמלקט לעצים הרי דפליגי תנאי אם הוי כלאוכלין או כלעצים בלקטו למצותו והנה לענין איזוב תלוי בכ"מ במחשבתו יעוין במשנה פרק ח' דשביעית חשב עליו למאכל אדם כו' כגון הסיאה והאזוב ויעוין במעשרות פרק ג' ובנדה דף נ' וכן בשבת קכ"ח הכניסן לעצים כו' וחזו"א דבמחשבתו למצוה פליגי תנאי אם הוי כלאוכלין או לא. ומר' מאיר דסבר מחשבתו לחטאת הוי כלאוכלין לענין טומאה לא קשה דאימור תמן דחושבו לטבול גבעולין במי חטאת שמטמאין טומאה חמורה לכן מחשיבו לקבל טומאת אוכלין ויעוין תוספות חולין על גבי דיבור

דש אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ב

"משומר" אז ר"ת ודעימי' סוצרים שאסור

צאכילה (וצתשמישים אחרים), וכן אס האתרוג
הוא "נעצד" אז יש ראשונים שסוצרים שאסור
צאכילה וצתשמישים אחרים.

ולפ"ז לכאורה אינו יכול לנאת מנאת ד'

מימים צאתרוגים אלל, דהא עי' בשו"ע
סי' תרמ"ט ס"ה דאיתא וז"ל והפסול (צאתרוג)

הנה אף דנתצאר כנ"ל שיכול ליטול אתרוג
של שציעית למנאה, אצל יש אופנים שאינו
ינא מנאת ד' מינים צאתרוג של שציעית מחמת
חששי אסור שנעשה צהס.

דהנה האתרוג יכול להיות אסור צאכילה או
צתשמישים אחרים. דאס האתרוג הוא

המתחיל ס"ד אמינא ואולי גזר אטו כי מלקטו לחטאת להשליכו אל תוך שריפת הפרה
דזה מטמא טומאה חמורה ויעיון זבחים ק"ה פרה ופרים כו' טומאת אוכלין אולם מר"י
ור"ש קשה וכן רבינו שפוסק שם כרבים והוי כלקטו לעצים וכאן פוסק בהירושלמי דנוהג
בו ערלה אכן לא דמי דתמן אין בו חשיבות אוכל עד שיחשוב עליו לכן מחשבתו למצוה
לא משוי ליה אוכל אבל כאן הלא האתרוג מאכל הוי אלא דמחשבתו למצוה ויצא
מתורת נטע למאכל זה לא אמרינן, והנה באמת הירושלמי צריך ביאור דזה לשונו מה
בינו למשמר לעצים. פירוש דהא כתיב כל עץ מאכל ובעי שיהיה נטוע למאכל והכא גם
כן אינו נטוע למאכל אלא למצוה כשם שהוא רוצה בפריו כך הוא רוצה בעצו והפרי
והעץ שוים הם אצלו ברם הכא הוא רוצה בפריו ואינו רוצה בעצו שבהעץ אינו יוצא
כלל והוא נטוע בשביל הפרי שהוא העיקר למצוה ועוד מן הדא דא"ר חנינא פרי אם
אומר עצמו אין אדם יוצא בו בחג הסוכות וברור דהגירסא צריך להיות כך פרי עצמו
אם אסור אין אדם יוצא בו כו' פירוש דאם האתרוג הוא אסור באכילה אינו יוצא ידי
חובה דבעי שיהא בו היתר אכילה ואם כן במה שנטעו לצאת בו הוי כנטעו למאכל דהא
בהא תליא דבעינן שיהא חזי לאכילה וכן כי קאמר זית למנורה דגם גבי מנורה בעינן
ממשקה ישראל מן המותר לישראל יעויין שם ולכן שמן שריפה פסול למנורה דאינו
ממשקה ישראל ועיין פנ"מ ודו"ק וז"ב. ומה שכתוב בשולחן ערוך לולב למצוה כבר תמה
על זה המעד"מ דתמן רוצה בעצו וכן שיהא בו היתר אכילה לא שייך ביה דלאו בר
מאכל הוי ולכן גבי אזוב דלא בעי שיהא בו היתר אכילה להזייה, ושל אשירה פסול או
משום דמיכתת שיעורו או משום דמצות ליהנות ניתנו לכן חשוב כלקטו לעצים, ולפי זה
נסתרו דברי הרשד"ם שודאי לוקטו למצוה הוי כלוקטו לאכילה כיון דבעי שיהא בו היתר
אכילה וחייב בתרומ"ע מן התורה ופסול כשהוא של טבל ודו"ק. עכ"ל.

הרי דבתו"ד הוזכרו ב' סברות הנ"ל, חדא דשאני לולב ואזוב דאינם לאכילה בעצמותם,
ושנית דשאני אתרוג דצריך להיות ראוי לאכילה.

(אלא שאפשר שיש שינוי בין דברינו לדברי האו"ש, דהאו"ש רק כתב דבעינן שהאתרוג
יהא ראוי לאכילה, דבלשונו הנ"ל בהל' לולב כתב פירוש דאם האתרוג הוא אסור באכילה
אינו יוצא ידי חובה דבעי שיהא בו היתר אכילה ואם כן במה שנטעו לצאת בו הוי
כנטעו למאכל דהא תליא דבעינן שיהא חזי לאכילה. עכ"ל. ובהל' פרה אדומה שם
כתב וז"ל דאתרוג בעי שיהא בו היתר אכילה לפיכך חשוב כנטע לאכול הפרי דלכם
כתיב שיהא בו היתר אכילה. עכ"ל. אבל אנו כתבנו לעיל דבעינן שהאתרוג יהא פרי,
עי' בזה לקמן).

ע"ע בכל זה.

וכו' מפני שאותו אתרוג אסור באכילה וכו' צין ציו"ט ראשון צין בשאר ימים פסול, ועי' במ"צ שם ס"ק מ"ה דאיתא וז"ל משמע אע"פ שמותר בהנאה כגון של טבל כיון דאסור באכילה פסול כל ז' וכ"ש אתרוג של ערלה ושל תרומה טמאה דעומדים לשרפה דפסול כל ז'. עכ"ל.

[וי"ש להעיר דיכול להיות ציורים דאנשים הם שומרי שמיעה ע"פ ההלכה לגבי שאר דברים ואפ"ה אתרוגיהם הם נעצדים, דעי' ציון ההלכה לפ"א מהל' שמו"י ס"ק קע"ט דאיתא וז"ל כתב בס' תה"ש בשם מו"ח וכו' דלא הותרה מלאכה למניעת הפסד הפרי רק כשעלול להגרם הפסד בגוף הפרי אבל אסור לעשות מלאכות אלו לתועלת כספית גרידא כגון לכין את עונת ההבשלה של הפירות לזמן שמחיר הפירות יהי' גבוה או למנוע פגם קטן שאינו משמעותי לגבי הפרי אע"פ שהוא משמעותי לגבי מחירו ולכן מותר בשביעית לשים שקיות על הפירות בעת גידולם על העץ ככדי למנוע מהם מזק שמגרע באכילתם אבל אסור לשים ככדי למנוע הפסד בצורתם החיצונית או בכשרותם כגון באתרוגים וכ"כ בס' ארצות רבנו ח"צ עמ' שכ"ה בשם אאמו"ר זללה"ה כעין זה ע"ש בס' י"ח. עכ"ל. ועע"ש צביאור ההלכה. וא"כ אפילו מי שלוקט אתרוג מהפקר צריך לברר שבעל הפרדס לא סמך על איזה קולות צהאי עיין].

אבל להלכה לכאורה י"ל דאף אם האתרוג הוא משומר או נעצד דאין זה פוסלו מלנאת בו במזות ד' מיינס, דהא החזו"א פסק דמעיקר הדין דאין שמור ונעצד אסורים באכילה

כלל, לענין "משומר" כ"ה ציון ההלכה לפ"ד מהל' שמו"י ס"ק שי"ז, ולענין "נעצד" כ"ה ציון ההלכה שם ס"ק קפ"ו.

אבל אפשר דאין זה כ"כ פשוט להקל בשמור ונעצד, חדא דעי' בקריינא דאגרתא ח"א אות קמ"ז דאיתא וז"ל לא רצה להזדקק להחיר למעשה היתר מוחלט אע"פ שגילה דעתו הקדושה בצפרו מ"מ לקבוע הלכה לרבים נגד דעת ר"ת ז"ל לא רצה וכלל היתה דרכו בקודש במקום שההלכה רפוי' וש' נדדים להקל ליחיד השואל אבל להחיר בסיטונות לכל הכלל כולו ראה צוה ענין קלות בשמירת תורה"ק ונראה לענ"ד דמה"ט אע"פ שבצפרו כתב שאפשר להקל במשומר מ"מ בצדר השביעית שהיא קביעת הלכה למעשה לכל הצבור כתב דאסור ופעם א' נדברנו עמו זללה"ה צמה שדבריו ז"ל סותרים וכמו שהעיר מעכ"ת שליט"א והשיב שלזה נחזין שיהי' סתירה בדבריו ואשער שהוא מה"ט שכתבנו עוד אשער צוה טעמים אבל אינם אלא השערות ולא ראייתו תועלת לכחוד אותם. עכ"ל. הרי מבואר דאף דס"ל להחזו"א דמשומר מותר מעיקר הדין, אבל ס"ל דאין זה פשוט להקל צוה לכתחילה כשמו"י לרבים. ועוד הרי המנהג של הרבה אנשים והצד"ץ צירושלים הוא להחמיר במשומר, דעי' בבית רידצ"ז סוף פרק ג' שמוצא פסק דין של צד"ץ שצירושלים שנעצד אסור וכן מוצא בשו"ת חשב האפוד סימן כ"צ שמנהג ירושלים ע"פ הוראה מגדולי ירושלים להחמיר בשמור, ובמדריך הכשרות איתא וז"ל שכל הנעצד או נשמר ולא קיימו צו ושבתה הארץ אפ' צוה"ז הפירות והתבואות אסורים וכמו שהוכיחו וכו' הגרידצ"ז זצ"ל והגר"ח ברלין זצ"ל מארי דארעא קדישא הדין וכן קיימו וקבלו כל הצחי

שו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

דין מאז פרושים וחסידים וכפי שנתפרסם מטעם הצד"ץ כמה וכמה פעמים. עכה"ל מא.

(אבל יש להעיר דאף אם משומר ונעצד אסור, יש סוצרים דגדר האיסורים דשמור ונעצד שאני מאיסורי אכילה אחרים, דהאיסורים נוצע מדין הגזר לקיים דיני שביעית, ואינם איסורים גרידא בחפזא, וא"כ אפשר דאין הני איסורים מעכבים צמנות ד' מינים, והא מיהא אפשר דהאי נד סגי להטורף עם עיקר הדין לפי החזו"א דשמור ונעצד מותרים).

הנה פשוט דכל זה היינו דוקא צאתרוגים שנעשו צהם איסורים שביעית, אבל צאתרוגים שהופקרו כדין, ליכא צהג"ל סיבה לא להשתמש בהם.

ג

הנה צהו"ל יש עוד נדדים שאינו יכול לנאת מנות ד' מינים צאתרוג של שביעית. דהנה צפשוטו אסור להוציא האתרוג מא"י לחו"ל, וא"כ גם צאתרוג זה נוהג האיסור (מדרבנן) להעביר הפירות שביעית ממקום למקום, וא"כ אפשר שיהא אסור לו להציא הפירות לציתו או לציהכנ"ס.

ד

הנה עכ"פ יש צעיא איך לרכש אתרוג של שביעית. דהנה קניית אתרוג של שביעית יכול להיות כרוכה צהרצה איסורים.

אבל צפשוטו משמע צרמנ"ס דכל שלא נקרא מקום חדש לגבי מנות ציעור לית צזה האיסור העברה ממקום למקום. ועדיין צ"ע צזה. (שו"ר צס' חוט שני הל' שמיטה פ"ז דאיתא וז"ל השיעור של ממקום למקום לא מסתברא שאסור להוציאם מחוץ לד' אמות שלהם ואפשר שהשיעור הוא שלא יוציאם לעיר אחרת ואולי יש לדמות לעירוצי תחומין שכל מה שנמצא בתחום העיר של הצעלים זהו מקומם. עכ"ל). וכן הרי למעשה יש הרצה נדדים צפוסקים להחיר הוצאת אתרוגים לחו"ל, עכ"פ ליחיד].

עוד יש להעיר דהנה לפי הראצ"ד והגר"א אסור לאכול פירות שביעית צהו"ל, ולפי הרש"ס אסור לאכול פירות שביעית שיצאו לחו"ל אפילו אם יחזרו לא"י, וא"כ יש עוד נד דלאינו יוצא המנוה צפירות שביעית. אבל צפשוטו לא קיי"ל כהני שיטות, וא"כ למעשה יש נדדים לא לחשוש לכל זה.

מא. עי' בספר ארבעת המינים השלם עמ' שכ"ב אות ח' דאיתא על פי השמועה שהחזו"א בשמיטה אחרונה לימי חייו לא בירך על אתרוגים הנקיים שלא היה קים ליה בהם שהופקרו כדין אלא בירך על אתרוג שהיו לו כמה בלעטליך ממקום שהכיר את בעליו שהפקירו כדין. ועי' בביאור ההלכה בפ"ח מהל' שמשו"י ד"ה הלוקח וובציון ההלכה שם ס"ק קי"ז] דאיתא וז"ל ומ"מ למעשה החמיר בזה מרן לעצמו ולא רצה ליטול לולב ממשומר כדרכו להחמיר לעצמו במשומר וגם לא לקנות לולב משום איסור סחורה רק ליטול מהמופקר. עכ"ל. ועי' בציון ההלכה בפ"ז מהל' שמשו"י ס"ק רכ"ב דאיתא וז"ל וכן ראיתי למרן ז"ל שהחמיר שלא לקחת הדסים ממשומר כמנהגו שנהג להחמיר לעצמו במשומר וגם משום איסור סחורה. עכ"ל.

(א') דהנה אסור לעשות סחורה בפירות שביעית כדאיתא במס' שביעית פ"ז מ"ג וצרמז"ס רפ"ו מהל' שמטו"י. (ועיי"ש צביאור ההלכה שנקט דהאיסור סחורה הוא מה"ת). וכשקונים פירות שיש להם קדושת שביעית נריך ליזהר מאיסור סחורה.

אבל מנזד האיסור סחורה לחוד אולי לא היינו אומרים שאסור לקנות הני פירות באופן רגיל, דאפשר דקניית פירות פעם א' כשקונה כמות מועטת שרואה להשתמש לעצמו לא חשיב סחורה, אבל יל"ע אם ניתן לומר כן כשקונה מ"סוחר". ועי' בתוס' במס' סוכה דף לט ע"א דאיתא וז"ל וליחיד ליה דמי האתרוג צהדיא מ"ט אין רשאי ללוקחו דאי משום דאסור לעשות סחורה בפירות שביעית לא חשיב סחורה אלא כי היא דמסכת שביעית פ"ז (מ"ג) לא יהא לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק אבל הוא לוקט וצנו מוכר על ידו לקח לעצמו והותר מותר למכור פי' היינו לוקח היינו לוקט כדקתני סיפא אבל הוא לוקט וצהדיא קתני בתוספתא ולא יהא לוקט וכשמוכר בשוק הוא הלוקט עצמו אסור ללקט לאכלה אמר רחמנא ולא ללקט לסחורה דהיינו למכור אבל הוא לוקט וצנו מוכר על ידו דלא חשיב סחורה כיון דהוא לא ליקטם וצירושל' אמרי' האחין מלקטין ואחד מוכר על ידיהן דעל ידי הצלעה מוכר שלו ושל חצירו א"ר יוסי צר צון וצלצד שלא יעשו פלטר פי' ולא יהא מוכר צההוא אתרא כל שעה וסוחרי שביעית דתנן פ"ק דר"ה (דף כב. ושם) ופי' זה צורר (סנהדרין כד:). היינו כי האי גוונא ואפשר הקונה מחצירו כדי להרויח ולמכור ציוקר היינו נמי סחורה וצפ' ז' דשביעית (מ"ג) תנן שאין עושין סחורה בפירות שביעית ולא צצכורות

ולא צצכורות ולא צצכורות ולא צטרפו' ולא צצקצים ולא צצמשי' לא משכחת שיהו כולם שוים לענין סחורה אלא כי האי גוונא צצהדיא שרא רחמנא למכור כדכתיב או מכור לנכרי. עכ"ל. הרי דתוס' לא כתבו דלא חשיב סחורה משום שקונה פעם א' כמות מועטת, ומוכר כשקונה מסוחר דחמיד חשיב סחורה ואסור.

(ב') עוד סיבה לאסור קניית הני פירות הוא צצהרצה מציורים אלו, יהא אסור למסור הדמים להמוכר, משום האיסור למסור דמי שביעית לעם הארץ.

אלא דמנזד איסור זה היה יכול לקנות הפירות צצהלעה או צהקפה.

[**הנה** אם רואה לעשות העצה ד"הצלעה" יש להעיר צצמשנה צצוכה וצרמז"ס משמע דלכתחילה רק יקנה הדבר דלית צו קדושת שביעית והמוכר יתן האתרוג שיש צו קדושת שביעית צצמנה, ורק אם אינו רואה לעשות כן אז יעשו הצלעה. אבל לא ראיתי צפוסקים שהציאו זה. וצ"ע לדינא].

אלא דהכא אין זה פשוט לעשות הני צ' עצות, דלענין "הצלעה" ראיתי צפוסקים (ע"פ הסוגיא צצכורות דף לא ע"צ) שההצלעה צריכה להיות "צצירה", כלומר שלא יצליע פירות שביעית שזה מנה צפירות ששית שזה פרוטה או שמצליע פירות שביעית צצבר שאינו שמוש, ללא ערך כספי, כגון שהתשלוס הוא עבד הארציה ולא עבד הפירות עצמם. (ויל"ע אי ענין זה הוא לעיכוצא, דהיינו היכא שעשה הצלעה שאינה צצירה האם עדיין אומרים דאין הדמים נתפסים צקדושת שביעית). וא"כ אם הוא מחמיר כהצד דגם יש להדקיס וללולצ

שח אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

קדושת שביעית אז מסתמא שזב לא יהא לו אפשרות לקנות בהצלעה, דבמה יצליע.

והנה ראיתי בספר פירות שביעית פרק כ"ב סעיף ל"ג דאיתא וז"ל הנוטל אתרוג שביעית למנוח ארבעת המינים וכו' צריך להקפיד שלא להיכשל באיסור סחורה בפירות שביעית או באיסור מסירת דמי שביעית לעם הארץ והיינו שיקנהו בהצלעה כלומר עם לולב או עם הדסים או עם מוצר אחר ויכסם עם המוכר שאת האתרוג הוא נותן לו במתנה ועבור הדבר השני שקונה הוא מוסיף למוכר את דמי האתרוג. עכ"ל. הרי דהוסיף עוד אפשרות שיקנה בהצלעה עם מוצר אחר. אבל פשיטא שיש הרבה מיקרים שאין זה ענה, דרוב מוכרי ד' מינים רק מוכרים ד' מינים ותו לא וכיון שההצלעה צריכה להיות סבירה וכנ"ל, א"כ אין זה ענה למכור בהצלעה השקיות להלולב וכיו"ב.

[הנה] אף את"ל שיש הכא ענה בהצלעה לסלק האיסור מסירת דמי שביעית לע"ה, אבל אין זה ענה להאיסור סחורה, דע"י דרך אמונה בפ"ח מהל' שמו"י ס"ק פ"ח דאיתא ע"פ מה ששמע בשם החזו"א וז"ל ולא מהני הצלעה אלא לענין שלא יתפסו הדמים בדמי שביעית אבל לענין איסור סחורה לא מהני הצלעה. עכ"ל. וא"כ אף היכא שיש ענה בהצלעה עדיין ישאר האיסור סחורה. (אבל ע"י צס' פירות שביעית עמ' קס"ד שהציא צוה מחלוקת, דיש סוברים בהצלעה מהני לסלק האיסור סחורה, עכ"פ היכא שאומר להדיא דנותן הפירות שביעית במתנה).]

ולענין "הקפה" ראיתי בפוסקים (ע"פ דברי המפרשים בסוגיא צע"ז דף סב ע"ב) דלכתחילה צריך שתהיה ההקפה עד לאחר

שהפירות יאכלו, וא"כ לא יהא יכול לשלם צעד הפירות עד אחרי סוכות, ויש צוה קולא דע"י צמשה צורה צס' תרנ"ח ס"ק י' דאיתא וז"ל דבעינן לכס משלכם יש אומרים דהני דקני אתרוג למנוח ופרעי לאחר החג לא יאות עבדי דכל כמה דלא יהיב דמי לא קני אלא מדרבנן ואין צעין לכס דאורייתא חס לא שהציאו לרשותו וקנהו בתורת חצר ולכתחלה נכון ליזהר צוה ולפרוע קודם החג. עכ"ל. וא"כ לכאורה אין קנייה בהקפה ענה כ"כ טובה לקניית ד' מינים.

[אבל] דע דהנצי"צ וז"ל סמך למעשה על הענה בהקפה, דע"י צמשיב דצר ח"ב סימן נ"א שכתב אתרוג של שביעית כיון שתופס את דמיו ואסור למכור דמי אתרוג למי שלא ישמור את המעות לאכלן בקדושת שביעית לכן השתדלתי שישלחו לי אתרוג באופן שאשלם דמיו אחר החג ותיקף אחר החג ציויתי לטון את האתרוג ולאכול בקדושת שביעית ואח"כ שלחתי את המעות ושזב אינו חל קדושת שביעית. עכ"ל].

הרי נתבאר דבין מצד האיסור סחורה ובין מצד איסור מסירת דמי שביעית לעם הארץ לכאורה אסור לקנות אתרוג למנוח ד' מינים.

(ג') ויש להוסיף, דהנה צחוס' צמס' סוכה הנ"ל איתא א"ר יוסי בר בון ובלבד שלא יעשו פלטר פי' ולא יהא מוכר בההוא אתרא כל שעה. ועי' צחוט שני עמ' שמ"ה דאיתא למעשה וז"ל וכן אסור למכור בשוק צמקום שמוכר כל השנה וכן אסור למכור צחנות שמוכר שם כל השנה אלא מוכר צצית או צממטא ובחצר. עכ"ל.

ואפשר דמחמת איסור זה יהא אסור לקנות אתרוג במקום הרגיל למכירת ד' מינים, וא"ת דזה אינו דלכאורה איסור זה אינו אלא על המוכר, יש לומר דאיסור זה הוא חלק מהאיסור סחורה, וא"כ אם האיסור סחורה הוא גם על הלוקח (עי' לקמן בעו"ה) א"כ גם איסור זה הוא גם על הלוקח.

(ד') ובהרבה מהני ציורים יכול להיות איסור לקנות הני פירות גם מטעם אחר, דעי' ברמב"ם צפ"ח מהל' שטו"י הי"ד דאיתא ו"ל מי שהוא חשוד לעשות סחורה צפירות שביעית או לשמור פירותיו ולמכור מהן אין לוקחין ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית כלל. עכ"ל.

[ובצד איסור זה יש לאסור לקנות אפילו דברים דלית בהו קדושת שביעית, כגון ערבות, דעי' בדרך אמונה על דברי הרמב"ם צפ"ח שם בס"ק קי"ג שכתב ו"ל אפשר דכל הנמחין קאמר שיש בהן זיקת שביעית לענין לזרען ולעבדן בשביעית אע"ג שאין בהן קדושת שביעית ואיסור ספיחין. עכ"ל].

אלא דעי' בציון ההלכה צפ"ו מהל' שטו"י ס"ק י"ב דאיתא ו"ל גם העידו בשם מרן שגשאל אם יש היום הקנס שלא לקנות מחשוד [עיין לקמן פ"ח הי"ד] והשיב דאף אם נימא דלא חל הקנס מ"מ הקונה עובר בזה שמשותף באיסור סחורה או משום לפני עור. עכ"ל. הרי דלא פשוט לחזו"א שיש איסור לקנות דבר שיש בו זיקת שביעית מחשוד בזה"ו.

(אבל) הגרימ"ו שליט"א העיר על זה דיש הרבה מקורות דקנס זה נוהג גם בזה"ו, דעי' ציו"ד סי' קי"ט סעיף ד', ובכרוז

רבני ירושלם בשנת תרס"ם, ובחזו"א דיני ערלה אות מ"ה, ובקהלות יעקב חלק ב' סי' ז', ובקילור הלכות פ"ד דין י"א ופי"א דין ד'. ומה דאיתא בנ"ל כנ"ל דא' שאל את החזו"א אם נוהג דין זה ואמר לו אפ' אם אינו נוהג וכו', אין ראיה דמספק"ל לחזו"א, די"ל דענה לפי השאל. ואמנם יל"ע, דבמתני' במס' בכורות שהיא המקור להאיסור לקנות מחשוד, תנן ג"כ דהחשוד למכור טבל לשם חולין מתוקנין אין לוקחין ממנו דבר שיש בו זיקת מעשר, וכן תנן התם דהחשוד למכור בכור לשם חולין אין לוקחין ממנו דבר שיש בו זיקת בכור, וא"כ לא נוכל לקנות פירות וירקות ובגדי צמר אצל החשודים. וכבר נתקשה בזה בזכרון שאל, ואולי במקום שא"א, שיכול למכור לחשודין כמותו, שאז הקנס רק על הקונה, ולא על המוכר, לא גזרו חכמים, וכמש"כ סברא זו תלמיד החזו"א, במשפטי ארץ עמ' 283, וכע"ז צפ"ח מגן האלף סי' תמ"ח לגבי חמץ של מומר, ועי' בשו"ע חו"מ סי' רל"א סעיף כ', ובסמ"ע ס"ק ל"ח. אך כשיש אפשרות לקנות מאינם חשודים, הדין במקומו עומד, וכן צמור במקום שיש רק יראי ה', שאם לא יקנו, יהיה הקנס עליו, הדין במקומו עומד. עכ"ד).

(ד') הנה חוץ מהאיסורים הנ"ל לכאורה יש לאסור קניית הני פירות גם משום "לפני עור" שמכשיל את המוכר, וכמו שהביא הציון ההלכה צפ"ו מהל' שטו"י ס"ק י"ב ממרן החזו"א וכנ"ל ו"ל גם העידו בשם מרן שגשאל אם יש היום הקנס שלא לקנות מחשוד וכו' והשיב דאף אם נימא דלא חל הקנס מ"מ הקונה עובר בזה שמשותף באיסור סחורה או משום לפני עור. עכ"ל.

שי אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

תולדותיו בין בחול בין בשבת מצויים אותו לחילול שבת ואיכא לפני"ע גמור וקולר תלוי בצואר הקונים ע"ד שאחז"ל צביזא צוה דלאו עכצא גנבא אלא חורא גנבא בגיטין מ"ה ובכמה דוכתי. עכ"ל. אבל יש לזדד דאין איסור זה נוגע צמי שקונה פעם א' די"ל דבקינה פעם א' אין לזה השפעה].

(חגה לכאורה י"ל דהכלעה לא מהני לסלק האי איסור, אבל דע דיש זד דהכלעה מהני גם לזה לכאורה, דראיתי צאג"מ ח"א סי' קפ"ו דאיתא ח"ל ואנחנו כאן נריכים לקנות מהם דהכלעה ע"י הלולב כעצת הגמ' וזה מועיל אף שלא להחשיב מסייע ידי עובדי עברה כדאיתא ברש"א שמה שבשמור אפילו בכתבי איסור אסור הוא קנסא דנראה כמסייע ידי עו"ע שמשמר פירותיו ומ"מ החירו דהכלעה. עכ"ל. הרי לכאורה מצואר דהכלעה מהני אף ללפני עור, אבל זל"ע מהו הציאור צוה. וז"ע).

ע"י צס' דיני שביעית השלם תשס"ח צעמ' רי"צ דאיתא דבשעת הדחק כשנאלצים לקנות אז יש לקנות דהכלעה או דהקפה. ע"כ. וז"צ למה לית צוה איסור משום לפני עור. ושו"ר בדרך אמונה צפ"ו מהל' שמו"י ס"ק כ"ג דאיתא ח"ל אסור למכור פירות שביעית בארץ שדרך למוכרם כך כל השנים וצמקום שאפשר ישתדל לקנות רק אצל אלה שמוכרין כדין מיהו אף אם המוכר עובר אין הפירות נאסרים. עכ"ל. וז"צ למה רק צריך להשתדל, למה אין זה חיוצ גמור. ע"ע.

(אורלם קבלתי צוה מכתב מהגרימ"ו שליט"א ח"ל זה אינו מספר חזו"א, רק מההל' שנדפסו ע"י ר"ז שפירא ז"ל, וזה היה צומן

[וי"ש להדיגש דהכא לא הוי "לפני עור" רק משום שמכשיל המוכר באיסור סחורה צעת קנייתו, אלא הוא גם מסייע להמוכר וכיו"צ לעצור על עוד איסורי שביעית. דע"י צקהלות יעקב צחלקים ח"צ סי' ז' דאיתא ח"ל והנה פשוט מאוד דענין לפני עור הוא לאו דוקא צממציא לו חפץ לעשות צו עברה אלא כל שעושה מעשה המעורר אצל חצירו הרצון וההסכמה לעשות עברה וזה לפני עור דאורייתא וכהא דהמכה לבנו גדול דעובר משום לפני"ע כמצואר צמו"ק י"ז א' והוא משום שצבאיתו מעורר אצל הבען הרצון שיעצור על כאו"א, וזה א"צ לפני"ע, ומעתה מי שמחלל שבת בצביל לקוחותיו ואילו לא היו קונים סחורתו ודאי לא ה' מחלל שבת ולא שדי זוזי וטרחא צכדי, הנה הקונה ממנו ודאי שהוא המסבב לו הרצון וההסכמה להמשיך עצודתו גם להבא ומכשילו לשבת הצאה וקעצר אלפני עור דאורייתא והוא פשוט וכו' צנידון דידן שעושה למכור והתוורת שלו הוא לפי רוב הקונים ואילו היו היראים צבארץ ישראל נמנעים מלקנות ודאי ה' מוכרח למעט בתולדותיו וה' עכ"פ ממעט צחילול איזו שבתות צשנה או שה' ממעט צפועלים או צשעות העבודה צכמותה ונמצא שכל קונה וקונה מסייעו ממש שחלל שבת יותר משאילו לא קנה צאופן צבלעדו לא ה' זה החילול שבת והוא צרור צבצרא וכן אמר גיסי הגאון האמיתי צעל חזון אי"ש שליט"א והוי לפני"ע גמור, ומה"ט פשוט מאוד דאסור דהחלט לקנות גם ממלט שידוע צצירור שלא חללו עליו את השבת, שהרי אילו לא היו קונים מהם זה שנעשה צחול וה' מנצצר אצלו הרבה מלט צאין קונה ודאי ה' ממעט צעצודתו להבא, אם צהפסק כמה צצועות אם צמיעוט פועלים כנ"ל, ונמצא צצקניית

החזו"א, שצקושי הנליחו להעמיד חנויות, שישמרו שביעית, והיה קשה להם לקבל את ענין השביעית, מפני המסיתים לסמוך על ההיתר הידוע, לכך לא רצה החזו"א לכתוב בדבר שקשה לקיים לשון "חיוז", שכיון שצנ"א יעברו ע"ו, כבר יהיה בעיניהם שאינם מקיימים שביעית, וכבר יצטלו הכל, וכידוע דרכו של החזו"א והירותו בזה. עכ"ל. ונ"ע בזה).

הנה עי' בחזו"א שביעית סימן י' אות ו' (ד"ה ואתרוגין) דמצואר דעיקר הצעיא בהשתמשות בפירות שביעית למנות ד' מינים היינו שצקנייתם מוסר דמי פירות שביעית לעם הארץ, דז"ל ואתרוגין של שביעית אע"ג שמטייבין אותן בשביעית באיסור ומשמרין אותן אין הפירות נאסרין ויוצאין בהן צהג שעדיין הוא קדם ציעור אלא שצריך ליקחם במתנה שלא למסור דמי פירות שביעית לע"ה ולמש"כ תו' ע"ז ס"ז ב' אף בהקפה מותר מיהו הסותרים צכך עוזרים משום איסור סחורה. עכ"ל.

ובאמת זהו משמעות המשנה בסוכה דף לט, דהמשנה צא להורות לן על הענין דהשתמשות בפירות שביעית למנות ד' מינים, וכל הנידון במשנה הוא מסירת דמי שביעית לע"ה כמצואר בגמ' שם.

ועי' גם צאג"מ או"ח ח"א סי' קפ"ו שכתב לענין אתרוגים שנאים משדות שסומכים על ה"היתר מכירה" וז"ל מה שהמוכרים עברו ולקחו לסחורה צא"י והציאו כאן לא נאסרו באכילה, ואנחנו כאן צריכים לקנות מהם בהצלה ע"י הלולב כעצת הגמ' וזה מועיל אף שלא להחשיב מסייע ידי עוצרי עצירה כדאיתא ברש"א שמה שבשמור אפילו בכחצי איסור אסור הוא קנסא דנראה כמסייע ידי עו"ע שמשמר פירותיו

ומ"מ התירו בהצלה וגם פשוט שכיון שהם עושין ע"פ הוראה ליכא איסור לפני"ע ולא איסור מסייע ידי עו"ע שהעושה ע"פ הוראה אין לו שום חטא אף אם ההלכה שלא כמותו כל זמן שלא עמדו למנין בקבוץ כל חכמי הדור ונפסק שלא כמותם כמו שלא חטאו מקומו של ריה"ג כלום בזה שאכלו בשר עוף בחלב והעושיין כר"א עוד קבלו שכר על עשיית סכין למו"ל בשבת אף שהאמת לדינא שהוא עוד בחיוז סקילה ולכן אין שייך כאן קנסא ולא סיוע ידי עו"ע כלל. עכ"ל. הרי משמע ממנו דהעצא היחידה שיש היא לקנות בהצלה כעצת הגמ', וא"כ לפי הנתבאר דלא פשוט לעשות בהצלה בנידון דידן א"כ לכאורה ליכא שום עצה להאיסור למסור דמי שביעית לעם הארץ וכמו שנתבאר.

ולמעשה נשאר קשה דמהו העצה לענין האי איסור דמסירת דמי שביעית לע"ה, דהנה המשנה נקטה עצה איך להשיג אתרוג, דהיינו ע"י קניית לולב, אבל זהו רק עצה לאופן שיכול לקנות לולב, אבל אם מחמירים דגם יש קדושת שביעית ללולב תו ליכא עצה כלל. והמהרי"ל דיסקין ז"ל הוצא בשו"ת לץ הקודש ח"א צאמת אמר דכשאין עצה לקנות בהצלה עם הלולב אז העצה היא לקנות בהצלה עם ההדסים, אבל זהו רק עצה לשיטת המהרי"ל דיסקין דאין קדושת שביעית בהדסים, אבל הפוסקים הציאו חולקים על המהרי"ל דיסקין, ולשיטתם מהו צאמת העצה לקניית ד' מינים בשביעית. ונ"ע.

הרי לכאורה חזינן דליכא עצה פשוטה "לקנות" אתרוג של שביעית למנות ד' מינים, וא"כ יל"ע אי יש לזה עצה אחרת איך לרכוש אתרוג של שביעית.

שיב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ה

[חנה יל"ע למה לית צוה עצה שהמוכר יתן האתרוג להקונה צמתנה והקונה יתן המעות צמתנה להמוכר, ועל דרך הא דאיתא במס' שביעית פ"ח מ"ה אין נותנים לא לצייר ולא לבגל ולא לספר ולא לספן אצל נותן הוא לצייר לשמות ולכולן הוא נותן מתנת חנם. שו"ר בספר פירות שביעית עמ' קנ"ט וז"ל לא יועיל תנאי שהמוכר יתן לו צמתנה את הפירות והקונה יתן לו צמתנה את המעות, ספר השמיטה להגרי"מ טוקזינסקי זצ"ל פ"ח הערה 21 מדאמרו צמטנה וצפוסקים שיצליע האתרוג צדמי לולב ולא אמרו פשוט שיתן למוכר המעות צמתנה והמוכר יתן לו האתרוג צמתנה משמע שצאופן זה אינו מועיל ואע"ג שמוותר לתת פירות שביעית ואפי' בחליפין וכו' י"ל דוקא כשנתנו פירות צפירות שצבגון דא רגילים להחליף צמתנה, אצל סלע צפירות ניכר שהוא דרך מכירה וכו'. עכ"ל. הרי מצואר דאין נתינת מתנת חנם להדדי ענה, וא"כ עדיין נשאר קשה דמהו העצה צוה].

ו

הנה לכאורה יש עוד עצה דיכול ללקוט אתרוג מן ההפקר מ"ב.

אבל יש להעיר דלכאורה משמע צמטנה וצגמרא שיש איזה סיבה שהתנא רצה לנקוט ענה איך לקנות ד' מינים שביעית.

ואפשר שיש לזה גם עוד סיבות, אצל הא מיהא הדבר מובן ע"פ הא שראינו לעיל צדרשות לשבת שובה שיעור א' שיש סיבות מיוחדות "לקנות" הד' מינים ולא להשיגם צחנם.

דהנה הפוסקים מציאים מהזוה"ק צפ' תרומה קכ"ח ע"א דלריך לקחת המנוה "צאגר שלים". ועי' צחי' אדם כלל ס"ח סט"ז דאיתא וז"ל תנאים שצריך ליזהר בכל מנוה ומנוה וכו' שלא יעשה מנוה צחנם, אלא יקנה אותה צשכר שלם, כמו שכתוב ויאמר דוד לארונה כו' ולא אעלה עולות לה' חנם, וצוהר מחמיר מאד צוה. עכ"ל. ועי' צכף החיים סי' תנ"ד ס"ק ל"ט-מ' דאיתא וז"ל ועיין צוה"ק פ' תרומה (קכ"ח ע"א) שכתב דאסור לקחת דבר מנוה צחנם בגין דלא זכי צההוא עוצדא כלל לאמשכא עליה רוחא דקדשא אלא צאגר שלים וכו' וכתב צשה"מ פ' עקב על האר"י ז"ל כשהיה קונה איזה מנוה כגון תפילין או אתרוג לא היה מקפיד לדעת כמה יתן צמנוה ההיא אלא היה פורע כל מה שהיו שואלין אותו צפעס ראשונה והיה אומר למוכר הרי המעות לפניך קח כל מה שתרצה וכמ"ש צוה"ק פ' תרומה. עכ"ל. ועי' צשו"ת תורה לשמה להצן איש חי סי' נ' דאיתא וז"ל כי ע"פ דברי זוה"ק הנו' שהפליג צשבת המנוה שאדם קונה צממון עד שאמר צדרך ההפלגה צוה"ל אצל אשתדלותא דקצ"ה דקיימא צעוצדא אסיר לנטלא ליה למגנא וצריקנייא וכו' הנה מנה יש לנו ללמוד ענין אחר שאם

מב. הנה בהרבה ציורים אין זה עצה ללולב והדסים, דהא כיון שיש מחלוקת אם יש ללולב והדס קדושת שביעית א"כ יתכן שאין הבעלים חייבים להפקיר לולביהם והדסיהם. (עי' בס' פירות שביעית עמ' תפ"ט דאיתא וז"ל לפי שיש סוברים שאין קדושת שביעית בלולבים אין דין הפקר נוהג בהם בשביעית ואסור לקטפם ללא רשות הבעלים. עכ"ל).

אתרוג

סימן ו

זרעים

מסירת דמי פירות שציעית לעם הארץ מג. ולכאורה אומר ד"ד הו' ענה גם לזאת שיטת האריז"ל הנ"ל דהא כשמשלם לאור ד"ד הרי משתתף בהוצאות השדה והו' כמו מי שליקט מפרדס שלו.

אבל יש מפקפקים בהענה דאור ד"ד בכללות, ולכן יש שנמנעים לעשות האי ענה למנות ד' מינים. (והפקפוקים יכולים להיות בין לגבי סוג איסורים דהפרי עצמו כגון משומר ונעזד, ובין לגבי סוג איסורים זרעים הפרי). ונ"ע בזה.

ח

הנה לענין ענש הדין הנ"ל דנוטלים אתרוג של שציעית למנוה כזר העירו המפרשים בזה מהא דאיתא במשנה בסוכה דף לד ע"ב אתרוג וכו' של תרומה טהורה לא יטול ואם נטל כשר וכו' של מעשר שני צירושלים לא יטול ואם נטל כשר. ועי' בגמ' שם דף לה ע"ב דאיתא ושל תרומה טהורה לא יטול פליגי זה רבי אמי ורבי אסי חד אמר מפני שמכשירה וחד אמר מפני שמפסידה מאי צינייהו כגון שקרא עליה שם חוץ מקליפתה חייונה למאן דאמר מפני שמכשירה איכא למאן דאמר מפני שמפסידה ליכא וכו' של מעשר שני שצירושלים למאן דאמר מפני שמכשירה הרי מכשירה למאן דאמר מפני שמפסידה הרי מפסידה. הרי מצוה דאסור לכתחילה ליטול אתרוג של תרומה ומעשר שני מפני שמפסידה או מפני שמכשירה.

האדם קנה אתרוג כשר קודם יו"ט כדי ליטול אותו ביו"ט ואח"כ שלחו לו צמתנה חלוטה אתרוג אחר מעיר אחרת ונעשה אלו שנים, לא יברך הוא אלא על אתרוג שקנה בדמים ואע"פ שאתרוג ה' שצא לו צמתנה הוא הדור יותר ומשוכח מאד וארז"ל הדור מנוה עד שלש עכ"ז יתרון זה שיש באתרוג שקנה בדמים הוא עדיף טפי ויברך עליו אך מאחר שאתרוג ה' הוא הדור הרבה יטלו אחריו ויעשה בו נענועים ועכ"ז הנענועים של ההלל והקפות יעשה באתרוג שקנה בדמים. עכ"ל.

ועי' ש שהצאנו הנד ד"ולקחתם" שנאמר לגבי מנות ד' מינים הוא מלשון "מקח".

ולפ"ז אפשר דהתנא רצה להשמיע לן ענה איך "לקנות" ד' מינים שציעית ולא רצה לסמוך על לקיטה מהפקר, דכשלוקט מהפקר הרי הפסיד האי "מעלה" לשלם ממון שציל המנוה. (לכאורה פשוט דמי שיש לו פרדסים בעצמו דלית בזה חסרון כשמלקט מפרדסיו, דהא יש לו הרבה הוצאות צטיפול הפרדסים, ואפילו שצמיטה יש מלאכות שעושה כדי שלא ימותו האילנות).

וא"ב אפשר דלקיטה מן ההפקר אינה ענה פשוטה.

ז

הנה יש שעושים הענה ד"אור צית דין" כדי שלא יהיו האיסורי קנייה הנ"ל, דהא באור ד"ד ליכא איסור סחורה וליכא איסור

מג. ושמעתי שחזן מהאוצר ב"ד לאתרוגים, שיש באמת מחמירים גם לעשות אוצר ב"ד להדסים ולולבים.

שיד אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

לכן לא גזרו על זה ויזהרו שלא ימשמשו הרצה עד שיפסיד הקליפה מאכילה. עכ"ל.

[הנה לפי"ז מצואר דבעצם גם באתרוג של שביעית היה לנו לאסור ליטול לכתחילה מפני שמפסידה, רק דהקילו קולא מיוחדת משום שלא יהו מספיק אתרוגים, אבל בעצם הטעם דמפני שמפסידה הוא נוגע גם באתרוג של שביעית. וא"כ כשנוטל האתרוג של שביעית אפשר דלריך לזהר שלא ימשמשו הרצה עד שיפסיד הקליפה מאכילה דהא אסור להפסיד הקליפה, ורק שלא גזרו לאסור נטילת האתרוג מהטעם הנ"ל. וכן הוא להדיא בלשון הגרמ"ק שליט"א הנ"ל ויזהרו שלא ימשמשו הרצה עד שיפסיד הקליפה מאכילה. ואפשר שזהו חידוש דין, ואפשר דזהו עוד סיבה שיש להשתדל לא ליטול אתרוג של שביעית, כגון אם יש לו ענה קלה ליטול אתרוג מחו"ל. עי'. אלא דיל"ע בזה, דהא עי' ברמב"ם בפ"ח מהל' לולב ה"ב דאיתא וז"ל אתרוג של תרומה טהורה ושל מעשר שני צירושלם לא יטול שמא יכשירו לטומאה. עכ"ל. ועי' גם בפהמ"ש לכוה שם דאיתא וז"ל והמאכלות כולם אינן מקבלות טומאה עד שיפול עליהם אחת מז' משקין וכמו שיתבאר אלו העיקרים וענפיהם במסכת מכשירין, ולפיכך לא נתייר לכתחילה שיטול אתרוג מתרומה טהורה ושל מעשר שני, שמא יכשיר אותה לטומאה. עכ"ל. הרי דהרמב"ם סובר להלכה כמ"ד מפני שמכשירה. וכיון שחזינן שהמ"ד "מפני שמכשירה" חולק על המ"ד "מפני שמפסידה" אפשר דלהלכה אין דין זה קיים. אבל ע"ע בזה, דבפשוטו המ"ד מפני שמכשירה רק חולק משום דסובר דלא גזרי' לאסור נטילת האתרוג שמא יפסיד אותה, אבל לעולם יסכים

והנה למ"ד "מפני שמכשירה" א"כ פשוט דזהו דוקא בתרומה ומעשר שני לאסור לאכלם כשהם טמאים, אבל פירות שביעית שנאכלים בטומאה אין הא שמכשירה לקבל טומאה טעם לאסור נטילת אתרוג של שביעית, וא"כ לא קשה מה שמצואר במשנה הנ"ל דף ל"ט דנוטלים אתרוג של שביעית. אבל למ"ד "מפני שמפסידה" מאי שנא אתרוג של תרומה ומע"ש מאתרוג של שביעית, הרי כמו שאסור להפסיד פירות של תרומה ומע"ש הרי גם אסור להפסיד פירות של שביעית, דעי' במס' פסחים דף נב ע"ב דאיתא רבי אילעאי קץ כפנייתא דשביעית היכי עביד הכי לאכלה אמר רחמנא ולא להפסד. וא"כ למה מצואר במשנה דף לט דנוטלים אתרוג של שביעית לכתחילה.

הנה העירוני די"ל דאם החששות דמפני שמפסידה ומפני שמכשירה אינן אלא חששות דרבנן, א"כ אפשר די"ל דבשביעית לא התמירו מדרבנן דאם יתמירו לא יהיו מספיק אתרוגים לכל ישראל בא"י לקיים מצות אתרוג, משא"כ בתרומה ומע"ש דיכול ליטול אתרוג אחר.

וב"ה צביאור ההלכה בפ"ה מהל' שמטו"י ה"ז, עיי"ש דאיתא וז"ל ואפשר דמפני שמפסידה אין הכונה שודאי מפסידה אלא שחוששין שירצו במשמוש ציד עד שיפסיד ולכן בתרומה ובמע"ש שאפשר ליטול אתרוגים אחרים אמרו שלא יטול אלו אבל בשביעית שכל הפירות קדושים ואם יאסרו לא יוכלו כלל לקיים המצוה כי אי אפשר לכל כלל ישראל להציא אתרוגים מחו"ל וגם בזמן הציאת לא היו ישראל צחו"ל

אתרוג

סימן ו

זרעים שמו

לזריץ לזוהר שלא יפסידה כמו שזריץ לזוהר
בכל פירות שלא יפסיד אותם. וא"כ אפשר
דדין זה כן נוגע גם להלכה, וזע"ע בזה מד].

הנה יש מפרשים שקוצרים דהיתר ליטול
אתרוג של שביעית למזוה, אף שמפסידה,
הוא מיוסד על הא דהוי זורח מזוה (אלא
ד"זורח מזוה" עצמו אינו מסביר החילוק בין
שביעית לתרומה ומע"ש, דהא גם בתרומה
וצמע"ש הוי זורח מזוה). [לדוגמא, עי' בספר
תורת הארץ ח"א פ"ח אות ל"ט שהביא מספר
השמיטה להגרי"מ טוקצינסקי ז"ל סוף פרק
ח' דהיתר להשתמש עם אתרוג של שביעית
הוא רק משום דהוי זורח מזוה, ולכך לא מיקרי
הפסד, אבל אם יש לו אתרוג מחו"ל תו לא
הוי זורח מזוה וממילא יהא אסור ליטול אתרוג
של שביעית]. והנה לפ"ז אם יש לאי אתרוג

מחו"ל משום שלא רצה לקנות אתרוג מא"י
בשביעית מכמה טעמים, ויש להצירו אתרוג
מא"י, וזה שיש לו האתרוג מחו"ל רוצה גם
ליטול האתרוג מא"י משום איזה הידור שיש
בנטילתו, כגון אם הוא סוג אתרוג אחר שיש
איזה צירור יותר שאינו מורכב, יש להעיר דלפי
הפוסקים הנ"ל אפשר דליכא היתר לו ליטול
האתרוג מא"י, דכיון שכבר יאז המזוה עם
האתרוג מחו"ל שוב לא הוי זורח מזוה ממש
ליטול האתרוג מארץ ישראל.

אבל אפשר די"ל דכל החשש שיפסיד
האתרוג הוא רק באתרוג שלו
דממשמשו הרבה דאוחזו כל ההלל וההקפות,
אבל לזאת עם אתרוג של אחר שרק אוחזו
לדקה קלה אפשר דבזה ליכא חשש שיפסידו
וליכא איסור לכ"ע. עי'.

מד. הנה ראיתי במרומי שדה להנצי"ב שביאר באופ"א למה אתרוג של שביעית שאני
מאתרוג של תרומה או אתרוג של מע"ש וז"ל לא קשה שהרי תנן התם קל מהם
שביעית שניתנה להדלקת הנר והטעם הוא מבואר בסוגיין דכל הנאה שהנאתו וביעורו
שוה רשאין לעשות מפירות שביעית משום דכתיב לכם לכל צרכיכם, וה"ה הדלקת הנר,
וא"כ ה"נ הנאת מצוה של אתרוג מיקרי הנאתו וביעורו שוה משו"ה שרי. עכ"ל. ולפ"ז
פשוט דאין צריך לזוהר שלא ימשמש הרבה עד שיפסיד הקליפה מאכילה.

אבל אין ללמוד מדברי הנצי"ב הנ"ל דס"ל להלכה דלא כהדין הנ"ל, דהא הנצי"ב
המשיך וז"ל כל זה לא מתיישב אלא אי נימא דמצות ליהנות ניתנו א"כ הוי נטילת
האתרוג הנאה והנאתו וביעורו שוה אבל למ"ד מצות לאו ליהנות ניתנו א"כ קשה האין
שרי להפסיד האתרוג בלי הנאה וצ"ל דמאן דס"ל מצות לאו ליהנות ניתנו ס"ל הטעם
מפני שמכשירה ומשו"ה פסק הרמב"ם בטעם זה. עכ"ל.

וא"כ להלכה הרי מבואר מדברי הנצי"ב דאין היתר להפסיד האתרוג משום דמצות
לאו ליהנות ניתנו. וא"כ להלכה לכאן גם הנצי"ב יסכים להלכה שהבאנו מהגר"ח ק
שליט"א.

הנה יש שביארו החילוק בין שביעית לתרומה ומע"ש באופ"א, לדוגמא, עי' בבית רידב"ז
על הל' שביעית פ"ה אות א' שכתב שאין זה הפסד בידים אלא גרמא בלבד ורק בתרומה
אסור גרם הפסד משום משמרת ולא בשביעית. ולפ"ז לכאורה אין צריך לזוהר שלא
ימשמש הרבה עד שיפסיד הקליפה מאכילה, דאין זה אלא גרמא ואין איסור לגרום הפסד
לפירות שביעית.

שמו **אתרוג** בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

אחריו שיש צו חשש טבל או חשש מעשר שני, ט
הרי נתצארו כמה מהחששות שיכולות להיות דאפשר דעדיף לרכש אתרוג מחו"ל, וזריך צוה
קיימות צאתרוג של שביעית, ולפ"ז יש שיקול מיוחד היכא שיש להאחריוג מא"י מסורה
לדון צאתרוג של שביעית על דרך שדגנו לענין יותר צרורה וכלל הג"ל.

סימן ז

בענין אתרוג שיש בו חשש ערלה

א

הגה עיין במתני' בסוכה דף לד ע"ב דאיתא דאתרוג של ערלה פסול. והנה ידוע שאף שהדין דערלה נוהג גם בחו"ל, אבל יש חילוק גדול בין דין ערלה בא"י לדין ערלה בחו"ל, דעי' במשנה בסוף ערלה דאיתא ספק ערלה בארץ ישראל אסור ובסוריא מותר ובחוצה לארץ יורד ולוקח ובלבד שלא יראנו לוקט. וא"כ אפשר דזהו עוד סיבה דעדיף לרכש אתרוג מחו"ל, דאתרוג של ספק ערלה מארץ ישראל יכול להיות פסול, אבל אתרוג של ספק ערלה מחו"ל הוא כשר.

ב

אבל יל"ע אי יש מקום לחשש שהאתרוג הוא ערלה, דלכאורה מבואר בראשונים צענייני ערלה דצדק כלל אין פירות יפים ומהודרים גדלים באילנות בג' שנים ראשונים, וכיון שצדק כלל משתדלים ליקח פירות יפים ומהודרים למנוח אתרוג, לכאורה לא נריכים לחשש כלל שהאתרוג הוא ערלה.

והיינו על דרך הא דאיתא בשו"ע יו"ד סימן רנ"ד סי"ז דאיתא וז"ל אע"פ שמנהג עובדי אדמה להצריך גפנים בכל שנה, מותר לשחות יין מגפני העובדי כוכבים, משום דספק ערלה מותר (בחז"ל) ואפילו בכרמים שישראל עובדים אותם ומצריכים אותם בכל שנה, מותר,

משום דמצריך ומרכיב אינו חייב בערלה אלא בארץ אבל לא בחוצה לארץ, ויש למנוח היתר גם לבני ארץ ישראל ציין של כרמי העובדי כוכבים, משום דרובא דגפנים לאו ערלה נינהו, ואפילו בכרמים שידוע ודאי שיש בהם ערלה, יש להחירה משום דקודם שיעצרו עליה שני ערלה אינם עושים פירות, ואם עושים, הם דקים וקלושים שאינם ראויים לעשות מהן יין. עכ"ל. הרי מבואר דיש היתר לספק ערלה מחמת הא דהפירות ערלה הם "דקים וקלושים".

ג

אבל יש שהעירו בזה, ובהקדם, הא דאיתא במס' ב"ב דף פז ע"א א"ר יוחנן כל שרואה פני חמה זהו מן הגזע וכל שאינו רואה פני חמה זהו מן השורשים, ועי' ברש"י צ"מ דף קי"ט ד"ה אילן שזה נוגע לדין ערלה, שכל שיוצא מן הגזע שמתחת לקרקע נחשב יוצא מן השורשים. ועי' ברמב"ם צפ"י מהל' מע"ש הי"ט דאיתא וז"ל אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה מן השרשים חייב. עכ"ל. והנה היה אפשר לומר דלא קיי"ל כהרמב"ם בזה, דעי' צדק אמונה שם ס"ק ק"ל שהציא שהא"ו סי' שכ"ז פסק דגם היוצא מן השרשים פטור, ועיי"ש בציאור ההלכה סוד"ה מן השרשים דגם עוד ראשונים סוברים כן, והטור והשו"ע השמיטו דין זה, וא"כ אפשר דחזינן דקיי"ל כהא"ו ודעימאי, אבל למעשה זה אינו, דעי' בחזו"א

שיח אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

מעיקר הדין אפילו כשאין לפירות "הכשר" כלל משום דאפשר לסמוך על "רוז".

לדוגמא, עי' בספר ילקוט יוסף פרק ט' ערלה בארבעת המינים אות ב' שכתב וז"ל אתרוגי א"י לכתחלה יש לקנות מאדם ירא שמים ונאמן, או מפרדס שיש עליו הכשר של רבנים, המעידים שאין באתרוגים חשש ערלה, אולם מעיקר הדין הקונה אתרוג, אינו צריך לחוש שמא הוא מערלה, אחר שרוב ככל האתרוגים בארץ אינם מערלה, ואמרינן בזה דכל דפריש מרובא פריש, והמחמיר על עצמו לזרר היכא דאפשר לזרר בנקל, אם האתרוג הוא ערלה או לא, תבוא עליו ברכה, והדבר ברור שעל צעלי הפרדסים של האתרוגים ליזהר בזה שלא לשווק אתרוגי ערלה אף שהם לזורך מזה. עכ"ל.

ועיי' ש' צהערה שציאר וז"ל הנה באתרוגי ארץ ישראל אין לחוש להם שמא הם ערלה וכמו שכתב בן בשו"ת צית ינחק וכו' והוא על פי מה שכתב הרדב"ז חלק א' סימן תק"פ שאין לחוש בזה מספק, אלא אם כן איתחזק ריעותא עיי"ש, וכן כתב בשו"ת ביכורי שלמה וכו' גם בשו"ת מהרש"ם חלק ג' סימן ס"ז כתב שאין לחוש לערלה משום דכל דפריש מרובא פריש, ובתשו' הרדב"ז מוסף על נדדי ההיתר ושל ערלה הם מיעוטא דמיעוטא וצטלים במאמץ, אבל ליקח מן הגן שידוע שיש שם ערלה ודאי אסור, אך באין ידוע תולין שהם מהרוב שמיאיים מן השוק, ומאותן שאינן של ערלה, וגם הלא רובן מציאים הכשרים מהרבנים, ולא רק שהם מותרים למאזה אלא גם המרקחת שעושים מאותן אתרוגים מותרים באכילה ע"ש, ובשו"ת נפש חיה אורח חיים סימן ד' הביא

דיני ערלה אות כ"ח דאיתא וז"ל ענפים חדשים היוצאים מן האילן מן הגזע הרי הן כהאילן ואפילו יצאו מן הטפח התחתון, אבל היוצאים מן השרשין חשיבי כהאילן נטוע מחדש וחייב בערלה. עכ"ל. הרי דקיי"ל כהרמב"ם.

ולפ"ז העירו המפרשים שמא צאילני אתרוגים שיוצאים ענפים חדשים מן השרשים מתחת ל"פני האדמה", וכיון שהני ענפים יוצאים ממקום שמכוסה צעפר צריך למנות עליו ערלה מחדש וכו"ל, וא"כ האתרוגים על האץ ענף הם ערלה אף שהאילן זקן, והפירות יכולות להיות יפים ומהודרים.

[עי' בספר כשרות ארבעת המינים דאיתא וז"ל זהירות מיוחדת צעניני ערלה באתרוגים, העירני דודי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שעני אתרוגים גועס אינו כשאר גועי ענפים שענפיהם יוצאים רק מתוך ענפים גלויים, אלא שכל שנה יוצאים ענפים חדשים מחלק העץ שבתוך האדמה וענפים אלו לפעמים צריך למנות להם שנות ערלה מחדש, והוא ע"פ המבואר בצ"צ דף פז א' וכו' ולפי"ז ענף חדש היוצא מן השרשים של האילן אם הוא יוצא מהחלק המכוסה צעפר ואינו רואה פני השמש נחשב כשורש וחייב צמנין שנות ערלה מחדש ורק מה שיוצא מהחלק המגולה נחשב כאחד מענפי האילן ואינו חייב צמנין ערלה מחדש. עכ"ל.]

וא"ב אפשר דחשש ערלה שפיר הוי סיבה להעדיף לרכש אתרוג מחו"ל.

ד

אולם עדיין יל"ע אם זהו סיבה להעדיף לרכש אתרוג מחו"ל, דהנה ראיתי שהפוסקים נקטו דאין צריך לחשוש לערלה

מכתב מהגאון רבי מאיר אויערבאך צעל האמרי
 צינה שכתב שאין כל חשש באתרוגי ארץ ישראל
 כי נודע וגלוי לכל שהפירות הגדלים במחוז ארץ
 הקדושה יגיע עד חמש או שש שנים אשר ישא
 פירותיו אתרוג ממנו, והרצ מקוטנא יחד עם
 הצד"ץ של ווארשא והגאון צעל אמרי צינה
 מבטלים את החשש של ערלה מאתרוגים שבארץ
 ישראל והכשירו ללא כל פקפוק את האתרוגים
 המגיעים מהארץ ע"ש, אלא שבספר ארבעת
 המינים השלם עמוד רפ"ז כתב שהרצ נפש חיה
 כתב כן בשנת תרל"ז אולם צומנינו יש חשש
 ערלה באתרוג, כמו שנתזרר אלל מגדלי אתרוגים,
 ולכן יש ליזהר בזה, ויש לדון לענין רוב וקצו, ע"כ,
 גם בספר הלכות חג צהג על ארבעת
 המינים עמוד קע"ה כתב שדבר זה מנאי מאד
 ויש להזהיר על זה למוכרי אתרוגים ולמשגיחים
 שיקפידו על זה ע"ש, ואמנם לדינא יש לסמוך
 על הרוב, ורק לכתחלה והיכא דאפשר לזרר
 צנקל נכון שיזרר אס אתרוג זה אינו מאתרוגי
 ערלה, וכן צעלי שדות של אתרוגים עליהם
 לזרר אס אין אלו אתרוגי ערלה, אך מעיקר
 הדין הקונה אתרוג צשוק אין לו לחוש שמא
 אתרוג זה הוא מערלה אחר שרוב ככל האתרוגים
 בארץ אינם מערלה ואמרינן בזה דכל דפריש
 מרוצא פריש וכמו שנתבאר בכיו"צ בשו"ת יציע
 אומר ח"ו חיו"ד סי' כ"ד ע"ש וכו' גם בשו"ת
 ישיב משה עמ' פ"ג כתב בשם הגרי"ש אלישיב
 שסומכים על רוב האתרוגים שאינם ערלה, ואין
 לחוש בזה, והציא שם מדברי הרדב"ז בחלק א'
 סימן תק"פ שיש כמה היתרים בזה, דמונין
 שנות ערלה משעת הנטיעה ופעמים דב' שצחות
 ויום אחד חשוב כשנה וגם אחזקי איסורא
 מספק לא מחזקינן וכן רוב וקרוב הולכים אחר
 הרוב וגם למיעוטא דמיעוטא לא חיישינן וגם

יש כאן ספק ספיקא וכן כל דפריש מרוצא
 פריש ואמנם בשו"ת צית יצחק הנ"ל פקפק
 וכו' אך גם הוא כתב דיש לסמוך להיתר על
 שיטת המהרי"ט שחזקה העשויה להשתנות לא
 הוי חזקה, וממילא לא נחזיק את הפרי בחזקת
 תוך ג' שנים ע"ש, ובספר פרי עץ הדר הנ"ל
 כתב שאמרו לו שלא מנאי אתרוגים של ערלה
 צשוק לפי שתוך ג' שנים עדיין הנה קטנים
 וירוקים אלא שיחכן שבשנה השלישית יהיו
 אתרוגים טושים, אך עם כל זה אין לחוש דכל
 דפריש מרוצא פריש, ומה שכתבנו לגבי צירור
 הדבר ראה בשו"ת יציע אומר ח"ו הנ"ל דמבואר
 מדבריו דגבי ספק ספיקא אף שאפשר לזרר
 א"צ לזרר ושכ"ד הרשב"א וס"ס דינו כרוב
 וממילא גם לגבי כל דפריש אף דאפשר לזרר
 מעיקר הדין א"צ לזרר, והמחמיר לזרר היכא
 דאפשר לזרר צנקל תע"ב עכ"ל.

הרי דמבואר ע"פ הרצה מקורות דאין צריך
 לחשוש לערלה מעיקר הדין אפילו כשאין
 לפירות "הכשר", משום דאפשר לסמוך על רוב.
 וא"כ נמצא דאפילו לפי הנתבאר ששייך שיש
 אתרוגי ערלה שיפים מחמת הענפים שגדלים
 מתחת לקרקע, אצל עדיין אפשר לסמוך על
 הרוב מעיקר הדין.

[ועי' דרך אמונה בפתיחה להל' ערלה ורצעי
 (קודם פ"ט מהל' מעשר שני) שכתב
 ע"פ דברי החזו"א בצמח מקומות (דיני ערלה
 אות מ"ה והל' ערלה סי' י"צ סק"ו והל'
 דמאי סי' א' סקט"ז) וז"ל כרם של גוי שיש
 בו נטיעות והצרכות של ערלה והציא הגוי
 ענבים למכור אס רוב היתר מותר ליקח ממנו
 אע"פ שאין צכרם מאתים של היתר שהולכין
 אחר רוב העולם וכו' ואם הכרם אלל ישראל

שב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ועוד הרי לפי הגתצאר צענין ענפי אתרוגים שגדלים מתחת לקרקע יל"ע אם צאמת ניתן לסמוך על רוב להחזיר אתרוגים מחשש ערלה, דהנה ראינו לשון השו"ע צו"ד וז"ל אע"פ שמנהג עובדי אדמה להצריך גפנים בכל שנה, מותר לשתות יין מגפני העובדי כוכבים וכו' ויש למנוח היתר גם לבני ארץ ישראל ציין של כרמי העובדי כוכבים, משום דרובא דגפנים לאו ערלה נינהו, ואפילו בכרמים שידוע ודאי שיש בהם ערלה, יש להתירה משום דקודם שיעצרו עליה שני ערלה אינם עושים פירות, ואם עושים, הם דקים וקלושים שאינם ראויים לעשות מהן יין. עכ"ל. הרי מדויק לכאורה דרך אפשר לסמוך על רוב אם אין ידוע ודאי שיש ערלה בכרם, אבל אם ידוע שיש ערלה בכרם אז אין לסמוך על רוב, וכל ההיתר הוא רק משום שהפירות הם דקים וקלושים. וכ"ה בלשון הג"ל שהציא הילקוט יוסף "אבל ליקח מן הגן שידוע שיש שם ערלה ודאי אסור אך צאין ידוע תולין שהם מהרוב". וא"כ לפי הגתצאר צענין ענפי אתרוגים שגדלים מתחת לקרקע, אז לכא' אין שום היתר, דלכאורה הני ענפים גורמים שידוע שיש ערלה צפרדס.

ואפשר דאף דמנאי שהני ענפים גדלים, אבל עדיין יש פרדסים דלית בהו אתרוגים בהני סוג ענפים, וא"כ עדיין אפשר ליזיל בתר רוב.

אבל צ"ע אם אפשר לומר כן, דהרי מצואר בדברי המפרשים ש"מנאי" שהענפים גדלים מתחת לקרקע, וכיון שהוא מנאי מתצאר דבכל הפרדס יש עכ"פ איזה פירות ערלה.

חשוד אסור ללקוט ממנו אף שיש מאתים כיון שישראל מכיר בערלה אפשר דחשיב קצוב ואפילו אם יהי' החשוד צו"ר ונתן לו כיון שרואהו לוקט אסור אבל אם הציא למכור אפשר דמותר ליקח ממנו אף בליכא מאתים כיון דליכא רובא היתר כיון שהחשוד אין לו נאמנות ואין חושש בדבר י"ל דמקרי פירש וצ"ע ובחזו"א יו"ד סי' ל"ז סקי"ד מנדד להקל בזה וסיים צ"ע (עיי"ש צ"ע) ההלכה שציאר הגידון בזה אם לאסור משום קצוב אף דעתה נמנא בשוק וז"ל לא מקרי קצוב אלא"כ ידוע במקומו ולא צידוע בעיר אחרת ומ"מ בלקח מהקצוב והולך לעיר אחרת אע"ג דהשתא אי אפשר לעמוד עליו אסור ולפיכך יש לדון גם על הלוקח ממנו ומסיק צ"ע ובערלה שם ציין לעי' צו"ד סי' ל"ז ושם מנדד להקל בלוקח מן החשוד לילך אחר הרוב ואף דמסיק שם צ"ע מ"מ למעשה הורה להקל בזה) וכ"ז צידוע לצעלים איזה הערלה אבל אם אין ידוע להצעלים אין כאן קצוב ומיהו אפשר דמשום קנסא אין ליקח מהחשוד כל דבר שיש בו זיקת ערלה וכמש"כ רבינו צפ"ח משמיטה הט"ז לענין שביעית ואפשר דערלה חמירא להו לאינשי ולא קנסו וצ"ע. עכ"ל. הרי דלמעשה הקיל החזו"א בקניית פירות מן השוק לענין חשש ערלה וכהא דאיתא צ"ע ההלכה כג"ל "מכל מקום למעשה הורה להקל בזה".

אבל אפשר די"ל דאף אי מותר מעיקר הדין לסמוך על הרוב, עדיין עדיף לרכש אתרוג מחו"ל, ועל דרך הא דמצואר בדברי הילקוט יוסף דמי שמזכיר אם האתרוג הוא ערלה תע"ב. וצ"ע בזה.

ועי' בס' משפטי ארץ חלק ערלה פרק י"ד
שהציאו בשם הגריש"א ז"ל וזה"ל אין
לקנות פירות שלא ידועה כשרותם שמא נלקחו
מהמטע באופנים האסורים ונאסרו לכולם, אמנם
מה שאמרנו שהפירות נאסרים כאשר הספק
מתחיל במקום הקציעות כל זה כאשר אנו יודעים
שצאיזור שממנו נקטפים הפירות יש ערלה
או שיש רגלים לדבר לומר שיש שם ערלה,
דהיינו שיש סצירות לומר שיש ערלה באותו
איזור, ואנו מסופקים על הענינים שקוטפים מהם
עכשיו אם הם מההיתר או מהאיסור, אבל
כשקיים ספק ואין רגלים לדבר שיש כאן ערלה
ערלה ס"ל למרן הגריש"א ז"ל שזה נחשב
ל"ספק קבוע" ומותר (הגריש"א ס"ל שכאשר
קיים ספק אם קבוע כאן איסור או לא היות
שמנאלנו בזה לכא' מחלוקת בראשונים ובאחרונים
האם אסור או מותר, עי' באחרונים בטוש"ע
או"ח סי' תר"ה, בפחת הדציר ח"א סי' ל"ז
אות י"ג הוצא בשד"ח ח"ג מערכת כ' כלל
ז"ו כתב שהולכים אחרי רגלים לדבר ואם יש
רגלים לדבר שיש כאן איסור אסור ע"כ יש
לנהוג למעשה שאם יש רגלים לדבר שיש כאן
איסור אסור ואם אין רגלים לדבר לכך מותר)
ולכן כדי לדעת באיזה מנינים צריך לחשוש מנד
הדין לערלה ובאיזה מנינים אין צורך לחשוש יש
לדעת את כמות המטעים של ערלה מאותו מין
והאם יש "רגלים לדבר" שהם נמנאים בכל
מקום וכו'. יש לאסור לקנות פירות בשוק לא
רק משום החשש שנלקחו מהמטע בצורה של
קבוע אלא גם משום גזירה (שמא יקח ממקום
הקציעות כדעת הש"ך) אמנם ס"ל למרן הגריש"א
וכו' שגם מטעם גזירה זו יש לאסור רק כשיש
רגלים לדבר שיש ערלה בכל מקום שאם
אין רגלים לדבר הרי מותר לקחת פירות ממקום

הקציעות וממילא ברור שאין גזירה שמא יקח
מן הקבוע, ולכן גם מטעם זה יש לאסור רק
כאשר יש ערלה בכמות כזו שיש סצירות
להניח שיש מהם בכל מקום. עכ"ל. והנה לפי
הנמצא צענין ענפי אתרוגים שגדלים מתחת
לקרקע, לכאורה י"ל דאתרוגים הם סוג פרי
שיש "רגלים לדבר" שיש ערלה בכל מקום,
וא"כ שוב אין לסמוך על רוב.

וישו"ר בספר הלכות חג בחג דמיירי לענין
הני ענפים וכתב בהאי ליגנא וז"ל
ומ"מ הלוקח סתם מהמוחזק בכשרות אין לחוש
לכך כל שאין ידוע שיש צפרדס זה יחורים עם
פירות כאלו הנמכרים גם הם שלא נכנס לכלל
הספק ואין כאן קבוע, עי' בחקרי לז יו"ד סי'
ק"ה ואף למחמירין בספק איסור בקבוע, היינו
כשאיתחזק שם ספק, עי' בשאלת יעב"ץ סי'
נ"ז וברכ"ט סי' ק"י סקל"ה, ועי' יו"ד סי'
קיי"ט ס"א ובש"ך שם לענין נאמנות המוכר
כשהוא שומר תומ"ץ ובחכמ"א כלל ע"א. עכ"ל.
הרי לכאורה מצואר דרך התיר כשנלקח מהמוחזק
בכשרות, דבזה אף אם נקטינן מן הסתם שיש
פירות מהני ענפים, אבל י"ל שאינם מהנמכרים.
אבל ליקח סתם פירות מחשוד לכאורה לא יהא
בזה היתר.

ויצע"ע בזה אם הני ענפים באמת גורמים
שמן הסתם אין היתר לסמוך על
הרוב מעיקר הדין.

אולם ראיתי בספר פרי עץ הדר שכתב וז"ל
בדרך כלל הפרדסנים כורחים ענפים
אלה בכדי שלא יחלישו את האילן. עכ"ל. ולפ"ז
אפשר דשפיר ניתן לסמוך על רוב, דתמיד יש

שכב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ספק אם יש פירות מענפים כאלו בהפרדס. ונע"ע בזה.

[חנה בענין כל הנתבאר דאפשר לסמוך על רוב וס"ס וכיו"צ לגבי החששות של ערלה, יל"ע האם זה משום דאין לחלק בזה בין איסורים למצוות, וגם לגבי קיום מצוות אפשר לסמוך על רוב וס"ס וכיו"צ, או האם ליכא ראי' מהבא למצוות אחרות, דהכא הקיום מצוה תלו' בהאיסור אכילה, דכל הסיבה דאתרוג של ערלה פסול הוא משום שאינו ראוי לאכילה. ונע"ע בזה. הנה עכ"פ לפי ד' הנדדים, מבואר דלגבי אתרוג שאינו ראוי לאכילה, דאפשר לסמוך על רוב וס"ס וכיו"צ. ולכא' זהו מוכח מהא דבית הלל מכשירין אתרוג של דמאי, דאף דמבואר בגמ' דליכא לפסול האתרוג מכח גזירת דמאי כיון דיכול להפקיר נכסיו, אבל למה אין חשש באתרוג משום "ספק טבל" כיון שיש מיעוט המצוי שאינם מעשרים, אלא בע"כ דגם לגבי מצות אתרוג אפשר לסמוך על הרוב. והנה לפי רש"י הסובר דאתרוג של טבל פסול משום שאינו ראוי לאכילה אז גם לגבי אתרוג של דמאי יש להסביר הא דב"ה מכשירין עם ד' הנדדים הנ"ל, אבל לפי חוס' הסוברים דאתרוג של טבל פסול משום שיש לכהן חלק בתוך האתרוג, א"כ מוכח כהנ"ל דגם לגבי קיום מצוות סגי ברוב].

ה

הנה אפילו את"ל שמחמת הני ענפים הנ"ל שיש צמח חשש ערלה, ולא ניתן לסמוך על הרוב, עדיין יכול להיות דלית מזה סיבה להעדיף לרכוש אתרוג מחו"ל, דהא כל זה היינו דוקא באתרוג דלית בו "הכשר", אבל בדרך כלל קונים אתרוגים עם "הכשר", וההכשר

מעיד דאין הני אתרוגים מהגדלים על הני ענפים, וא"כ לית בזה חשש. [דזהו פשוט לכאורה דלגבי ענין זה דההכשר אינו סומך על הרוב].

(ובי שהולך לפרדס ללקוט אתרוג בעצמו אפשר שיכול להקפיד לא ללקוט מהענפים הגדלים מתחת לקרקע).

אולם אולי עדיין יש להעיר בזה, דעי' בספר זכרון שאול במס' ערלה דאיתא וז"ל שמענו ממרן החזו"א זל"ה שאסור פירות שגדלו על ענף היוצא מן הגזע סמוך לקרקע והיה חשש מצוסס שמקודם היה שם עפר ולא ראה פני השמש ואח"כ נתגלה. עכ"ל. ועד"ז עי' בקה"י זרעים סי' כ"ז ס"ק ו' דמבואר דאפילו אם הא' ענף החדש יתחבר אח"כ עם האילן ולא יהא ניכר מ"מ כבר נאסר, ואכמ"ל. ויש ללמוד מזה דיכול להיות חששות מחמת דין זה שאינם ניכרים, וצריכים זהירות יתירה.

ו

ובן יש להעיר דיכול להיות חששות באתרוגים מחמת איסור ערלה מסיבות אחרות, לדוגמא:

ראיתי בספר פרי עץ הדר שכתב וז"ל המגדלים (אתרוגים) רגילים לשחול את שתיל האתרוג בתחילה בשקית פלסטיק צפינה מוגנת בפרדס משתלה, וכך השתיל מוגן יותר מתרקים, רוחות, השקית פלסטיק מכילה כשלשים או כחמישים ליטר אדמה ונקוצה בחורים קטנים, לאחר התפתחות השתיל, במשך שנה שנתיים, מעצירים את השתיל עם גוש האדמה ונוטעים אותו בפרדס, שנות הערלה נמנים משעת נטיעת השתיל בעיץ, השאלה מתעוררת בעת העברת השתיל, האם צריכים למנות שנות

ערלה מחדש, נידון בפני עצמו הוא מה דינו של שקית פלסטיק כזה האם דינו כענין נקוב או לאו מפני שבמציאות שרשי השתילים מוצאים להם מקום לפעפע ולנחת ולהתחבר עם הקרקע כשעומדים על השטח, מה שיעור נקב החור בענין שיחשב ענין נקוב וכו', העצרת השתילים ממקום למקום, משנה מס' ערלה פ"א מ"ג אילן שנעקר והסלע עמו אם יכול לחיות, הרמב"ם בפיהמ"ש צ"ח העפר המתעבה על עיקר האילן קורין אותו סלע וכו', ברמב"ם פ"י מהל' מע"ש ונט"ר ה"ב נעקר כולו ונעקרה הסלע ששורשיו זה עמו וחזר ונטעו כמה שהוא בכל האדמה שסביבות שורשיו אם היה יכול לחיות מאותה אדמה אילו לא נטע הרי הוא כמי שלא נעקר ואם לאו חייב, וכ"ה בשו"ע יו"ד סימן רצ"ד סעיף יט, מהו הזמן שהעץ "יכול לחיות" בגוש העפר שמסביבו, יש דעה ג' שנים פתחי תשובה יו"ד סי' רצ"ד ס"ק י"ג כשי ערלה, עיי"ע בערוה"ש שם, ובס' חזו"א ערלה סי' ז' סעיפים י"ב וכו', וראה עוד בס' הארץ ומנוחתה בשם הגרשו"א, בענין נקוב אשר תוך העצרתו ממקום למקום נשתנה לזמן קצר להיחשב כאינו נקוב, נלע"ד דכל שהוא בגושיו דשיעור שיכול לחיות אין דינו כנטיעה חדשה, העצרה צהירות, בזמן העצרת השתילים למטע יש להיזהר מתנועות חזקות הגורמות לזעזוע בעפר הגוש הקטן, ועלול לפגוע בכושר של "יכול לחיות" כשיעור הדרוש, בהעצרת השתילים לשטח לנטיעה יש שמעצרים את השתילים במשאיות פתוחות למטה או שיש בקרקעיתן רשת וזה נקצם גדולים לכהפ"ח בקוטר של ז' ס"מ, ספר הארץ ומנוחתה עמוד ז"ב, וראה עוד תשו' שבט הלוי ח"ה סי' קנ"ו, ויש הנוהרים להעביר את השתילים על גבי

משטח ברזל מרושת עם מרווחים גדולים המורם על ידי טרקטור ונוהרים לא להרים את שקית אדמה שהשתיל בו רק עד כעשרה טפחים מהקרקע כשמונים ס"מ. עכ"ל.

ובן ראיתי כותבים שיש מציאות דחששות דערלה באתרוגים מחמת "הצרכה הנעשית מאליה".

ועי' דרך אמונה פ"י מהל' מע"ש ס"ק ס"ה דאיתא וז"ל יש להסתפק באילן שנעקר וסלע עמו שיכול לחיות ונחנו בענין שאינו נקוב ואח"כ חזר ונטעו אם בטלה חיותו והו"ל נטיעה חדשה וכשמעצרים את העצמים הנקוצים יש להזהר שלא יעצרוהו באוטו של מתכת וכו"ג דהוי כהפסיק היניקה ורק אם האוטו נקוב כדין מותר או שיעצרוהו בעגלה נקובה. עכ"ל. ועיי"ש ציצאור ההלכה ד"ה הנוטע דאיתא וז"ל יל"ע באותן שנוטעין אילנות רכים לתוך ענין שאין יכול להתקיים בו ג' שנים ודעתם להעצירם אח"כ כשיגדלו כמו שדרך הרבה אנשים לעשות כן היום אם נוהג בהן ערלה צעודן בענין כיון שאין מתקיימין גם ג' שנים או י"ל דכאן שלכתחילה נטעה באופן שאין ראוי להתקיים ג' שנה י"ל דאין כאן דין ערלה כלל עד שיטענה בקרקע ואז יתחיל דין ערלה. עכ"ל. ובכל הני ציורים האילן עושה פירות בתוך שנות ערלה ואין הפירות קלושים. ע"ע בזה.

ושו"ר צס' משפטי ארץ חלק ערלה עמ' ק"ז דאיתא וז"ל בשנים האחרונות התעוררה הצע"י של פירות הערלה בשוקים במלא חומרתה, כתוצאה משיטות גידול חדישות מניבים העצים פירות בשנתם השניה והשלישית כך שישנם מטעים שלמים של ערלה וחקלאים

שכר אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

שאינם שומרי תורה ומצוות משווקים פירות
אלו לציבור הרחב. עכ"ל.
שספק ערלה מותר, ליחא לכל הני חששות.

ולפ"ז יש לדון כנ"ל דאפשר דעדיף לרכש

אתרוג מחו"ל, וזריך בזה שיקול מיוחד

היבא שיש להאתרוג מא"י מסורה יותר ברורה

וככל הנ"ל.

הנה אכמ"ל בכל זה, רק רשמתי כל זה

לדוגמאות לחששות שיכולות להיות

באתרוגי א"י מחמת דיני ערלה, ובאתרוגי חו"ל

סימן ח

בענין אתרוג של ערלת חו"ל

א

הגב' צסימן הקודם ראינו דאפשר שיש חילוק בין אתרוגי א"י לאתרוגי חו"ל לגבי "חשש ערלה", ומעתה יש להוסיף דאפשר שיש חילוק ביניהם גם לגבי "ערלה ודאי", דאפשר דרק אתרוג של ערלת א"י פסול למנוה, אבל לא אתרוג של ערלת חו"ל, וכאשר יתבאר בעו"ה.

הגב' ראינו דצמחני' בסוכה דף לד ע"ב איתא דאתרוג של ערלה פסול. והנה השו"ע לא הזכיר פסול זה, אבל יל"ע אי יש בזה דיוק, דהא בגמ' שם דף לה ע"א איתא דהפסול הוא משום שאינו ראוי לאכילה, והשו"ע לא פרט שום ציור שפסול משום שאינו ראוי לאכילה, רק נקט צסימן תרמ"ט ס"ה וז"ל והפיסול שהוא משום עבודת כוכבי' או מפני שאותו אתרוג אסור באכילה או מפני שאינם מינים או שהם חסריים השיעור בין ציו"ט ראשון בין בשאר ימים פסול. עכ"ל. וא"כ אפשר דאין דיוק מיוחד בזה שלא הזכיר ערלה להדיא.

אולם למעשה ראיתי שהמג"א כן די"ק הא שהפוסקים לא הזכירו להדיא הפסול דאתרוג של ערלה, דעי' דבריו צסי' תרמ"ט ס"ק כ' דאיתא וז"ל אתרוג של ערלה פסול (גמ') וערלת חו"ל כשר שהרי יכול לכתחלה להאכילו לחצירו שאינו מכיר זה (שלטה"ג) וכ"מ דעת הפוסקים שהשמיטוהו. עכ"ל. ועיין

שם צמחני' השקל דאיתא וז"ל וכן משמע דעת הפוסקים שהשמיטוהו, ר"ל השמיטו דין אתרוג ערלה שפסול, והוא משנה שלמה, והיינו טעמא משום דאנו בגולה צעונותינו הרצים צחו"ה לארץ והיו ספק ושרי להאכילו לאחר אם אינו מציר זה וזה מיקרי היתר אכילה. עכ"ל.

הרי דהמג"א סובר שיש דיוק ממה שהפוסקים לא הזכירו הפסול דאתרוג של ערלה, ומוזה למד דאתרוג של ערלת חו"ל כשר.

[אולם עי' לקמן שיתבאר בעו"ה שיש הרבה חולקים על המג"א, וסוברים דאתרוג של ערלת חו"ל פסול, ואפשר דס"ל כנ"ל דאין דיוק בזה שהשו"ע השמיט "אתרוג של ערלה"].

(הגב' לפי המג"א בשם השלטה"ג דאתרוג של ערלת חו"ל כשר ז"צ הא דהתנא סתם דאתרוג של ערלה פסול, למה לא חילק בין ערלת א"י לערלת חו"ל. והנה בהמשך המשנה בסוכה איתא דאתרוג הכושי פסול, ועי' בגמ' דף לו ע"א דאיתא אמר מר אתרוג כושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול אמר אביי כי תנן גמי מתניתין דומה לכושי תנן רבא אמר לא קשיא הא לן והא להו. הרי מבואר בדברי רבא דהא דתנן אתרוג הכושי היינו לצני א"י אבל לא לצני צבל, וא"כ חזינן דמתני' מיירי לצני א"י, וא"כ שפיר יש מקום לחלק בדעת התנא בין ערלת א"י לערלת חו"ל).

שבו אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ב

הנה ראינו דהמג"א הביא דברי השלטה"ג הסובר שיש להכשיר אתרוג של ערלה חו"ל שיהי יכול לכתולה להאכילו לחצירו שאינו מכיר זה". והמ"צ שם צמ"ק מ"ה הביא דברי המג"א צמחמא חו"ל וערלת חו"ל כשר אפילו ביום ראשון. עכ"ל.

אבל דע דאין דין זה פשוט כלל. דהנה המג"א בעצמו כבר העיר בזה בהמשך דבריו חו"ל אצל לפי מה שכתב הרב בית יוסף צו"ד סי' רנ"ד דאסור להאכילו לחצירו א"כ פסול הוא, מ"מ נ"ל דיש להכשיר הואיל ופשוטא דתלמודא משמע שיכול להאכילו לחצירו יש לסמוך עליו לגבי אתרוג. עכ"ל. והיינו דע"י צמ"ק יוסף שם דאיתא חו"ל ואיכא למידק על הרמב"ם ורבינו למה לא כתבו דאפילו מי שידע בפירות שהן ערלה מותר לספק לחצירו ולהאכילו וכדאמר ליה לוי לשמואל וכדעדי רב אחא ורבה בר בר חנה (קידושין ל"ט) יש לומר דספירא להו דהנך רבנן סברי כשמואל דאמר ערלה בחוזה לארץ הלכתא מדינה היא אצל לרבי יוחנן דקצר הלכה למשה מסיני היא אסור. עכ"ל.

וא"כ להלכה לית לאתרוג היתר אכילה, והו"ל להיות פסול. וזה כתב המג"א "מכל מקום נ"ל דיש להכשיר הואיל ופשוטא דתלמודא משמע שיכול להאכילו לחצירו יש לסמוך עליו

לגבי אתרוג", והדברים נראים תמוהים לכאורה, הא מאי שגא אתרוג מאיסור אכילת ערלה, הרי כיון דקיימינן גם לענין יום א' א"כ מנזות אתרוג היא מנזה דאורייתא ומהיכ"ת להקל יותר בזה. והרי אפשר היה לומר להיפך דיש מקום להחמיר יותר לגבי מנזה דיש אומרים דרוצ וחזקה וכיו"צ לא מועיל. ובחמלת ד' שו"ר צמ"ק הלכות חג צמח צהרורה לדין אתרוג של ערלת חו"ל שהעיר בזה חו"ל מה שייך לחלק בין אתרוג לערלה, ואדרבה מנזה חמירא דיש אומרים דלא מועיל זה חזקה וס"ס וכדומה כדי לנאת ידי חיובו. עכ"ל. ונ"ע.

ג

ואפשר היה לדון להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל מטעם אחר, אף אם קיי"ל כהצ"י דאין היתר להאכיל ודאי ערלה לאחר.

דהנה ראינו דאתרוג של ערלה פסול משום דלית זה היתר אכילה, וידוע שנחלקו הראשונים בגדר הפסול, דרש"י שם כתב חו"ל לפי שאין זה היתר אכילה ורחמנא אמר לכם הראוי לכם בכל דרכי הגאון, וכ"ה צמ"ק. אצל ע"י צפהמ"ש להרמב"ם שכתב חו"ל ערלה ותרומה טמאה הם מכלל הדברים הטעונים שריפה כמו שכתב צורעים ולפי' הוא פסול למאמר הש"י פרי דאלו אינן ראויין לאכילה בשום פנים. עכ"ל מה.

מה. הנה אפשר דהפשטות היא דדברי הרמב"ם בפהמ"ש לא מתאימים עם סוגיית הבבלי, דהנה ה' אפשר לומר דדברי הרמב"ם הם פירוש להא דאיתא שם בסוגיא דלמ"ד א' אתרוג של ערלה פסול משום שאין בו היתר אכילה, ולאידך מ"ד הסובר דטעמא דאתרוג של ערלה פסול הוא משום שאין בו דין ממון היינו חסרון ב"לכם", אבל לכאוי אין זה הפשטות, דבסוגיא משמע דלשני השיטות הוי אותה פסול רק דנחלקו למה יש פסול זה, וא"כ משמע דלכ"ע הפסול הוא דאינו לכם, וזהו דלא כהרמב"ם. ואפשר דאדא"נ סוגיית הבבלי היא דלא כהרמב"ם, ואפשר דמקורו של הרמב"ם הוא

בירושלמי, דהנה ה' אפשר לומר דפרי עץ הדר הוא רק קביעות איזה חפצא בעינן למצוה, דבעי מין מיוחד ושיהא מין שבעצמותו הוא "פרי" ולא עץ או חלק אחר של האילן, אבל בירושלמי מס' ערלה רואים דבעינן שהאתרוג שיוצאי בו יהא פרי בפועל ואינו רק קביעות החפצא, דבמס' ערלה פ"א ה"א (דף ב ע"א) איתא חזר רב הונא אתרוג שנטעו למצותו חייב בערלה כו' מה בינו למשמר פירותיו לעצים (פי' כמו דמשמר פירותיו לנשים פטור מערלה כיון דאין הפירות עומדים לאכילה הוא הדין דיש לפטור אתרוג שנטעו למצותו דאין הפירות עומדים לאכילה) ועי' בירושלמי שחילק בין הציורים בב' אופנים ובאופן שני איתא שם מן הדא דא"ר חנינא פרי אם אומר עזו אין אדם יוצא בה ידי חובתו בחג (פי' דאם אתה אומר בנוטע למצוה דכנוטע לעצים דמי נמצא אין אדם יוצא בה ידי חובתו דעץ הוא לוקח והתורה אמרה פרי אלא ע"כ בפרי הוא רוצה הלכך חייב בערלה). ורואים להדיא דבעינן שהאתרוג יהא פרי בפועל, ופרי עץ הדר הוא קפידה שיהא פרי, ולא רק קביעות איזה חפצא הוא המדובר בתורה.

א"כ אפשר דיסוד זו של הרמב"ם דבעינן שהאתרוג יהא "פרי" הוא שינוי בין ההבלי והירושלמי, ועי' במס' סוכה דף לו ע"א דאיתא אתרוג הבוסר ר"ע פוסל וחכמים מכשירין אמר רבה ר' עקיבא ור"ש אמרו דבר אחד ר"ע הא דאמרן ר"ש מאי היא דתנן (ריש מעשרות) ר"ש פוטר את האתרוגים בקוטנן א"ל דלמא לא היא עד כאן לא קאמר ר"ע הכא דבעינן הדר וליכא אבל התם כרבנן ס"ל א"נ ע"כ לא קאמר ר"ש התם אלא דכתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך כדרך שבני אדם מוציאין לזריעה אבל הכא כרבנן סבירא ל'י. הרי דהבבלי מדחה הדמיון מב' הצדדים וא"כ אפשר דחכמים שמכשירין אתרוג הבוסר לאתרוג סוברים דהוא רק כשר לאתרוג אבל אין חיוב מעשרות וכשי' ר' שמעון דאין חיוב מעשרות כשהאתרוגים קטנים, והטעם ביאר הגמ' דחיוב מעשרות תלוי בדרך שבני אדם מוציאין לזריעה. אבל עי' בירושלמי סוכה פ"ג ה"ז דאיתא אתרוג הבוסר ר' עקיבא אומר אינו פרי וחכ"א פרי ר' אלא ר' יסא בשם ר' לעזר אתיא דר"ש כשי' ר' עקיבא רבו כמה דר' עקיבא אמר אתרוג בוסר אינו פרי כן ר' שמעון אמר אתרוג בוסר אינו פרי א"ר יוסה וכי כל שהוא כשר בלולב חייב במעשרות וכל שאינו כשר בלולב אינו חייב במעשרות התיכון הרי מנומר הרי הוא גדל בדפוס הרי הוא עשוי ככדור הרי הוא פסול בלולב וחייב במעשרות מסתברא ר' שמעון יודה לר"ע ר"ע לא יודי לר"ש ר"ש יודי לר"ע דכתיב פרי ואינו פרי ר' עקיבא לא יודי לר' שמעון. ע"כ. הרי דהירוש' רק קאמר להאי גיסא דאפשר דר' עקיבא לא יודה לר' שמעון דאפשר דכבר בקוטנן יש חיוב מעשרות ואפ"ה יהא פסול לאתרוג כשאר אתרוגים פסולים (משום הדר) אבל הירוש' קאמר דאי אפשר לומר דר' שמעון סובר דאתרוג הבוסר הוי כשר לאתרוג דכיון דאין חיוב מעשרות בודאי פסול לאתרוג וביאור הדבר ביאר הירושלמי ר"ש יודי לר"ע דכתיב פרי ואינו פרי, ואפשר דרואים כנ"ל דהירושלמי סובר דאתרוג צריך להיות "פרי" ובבבלי ליכא מקור זו [אלא דאינו מוכח מזה דהבבלי סובר דלא בעינן פרי דהא אפשר דלעולם בעינן פרי ואתרוג בוסר כבר הוי פרי ואפ"ה אתרוגים קטנים פטורים ממעשרות משום דכתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך].

ועוד יש לדייק לשון המחלוקת בין ר"ע וחכמים, דבבבלי הובא המח' בהאי לשון אתרוג הבוסר ר"ע "פוסל" וחכמים "מכשירין", אבל בירושלמי הוא בהאי לשון אתרוג בוסר ר' עקיבא אומר "אינו פרי" וחכ"א "פרי", ואפשר דשוב חזינן דהירושלמי סובר דבעינן שהאתרוג יהא "פרי" והבבלי אינו סובר כן.

אלא דצל"ע בזה דהא גם בבבלי בסוכה דף ל"א איתא ולא בעי (ר' יהודה) הדר והא

שבת אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

אנן תנן הירוק ככרתי ר' מאיר מכשיר ור' יהודה פוסל לאו משום דבעי הדר לא משום דלא גמר פירא ת"ש שיעור אתרוג קטן כו' ר' יהודה אומר כביצה לאו משום דבעי הדר לא משום דלא גמר פירא. הרי דגם לבבלי יש דין דבעינן "גמר פירא" של האתרוג, ולכאוי' היינו משום דכל זמן שלא נגמר הפרי לא הוי אפילו פרי בעצמותו, ולא הוי החפצא דפרי עץ הדר כלל, וא"כ מהאי טעמא יש גם לפסול אתרוג הבוסר, דלא הוי פרי בעצמותו, ואין זה נוגע להנידון דאתרוג של ערלה או אתרוג שנטע ומשמר לעצים, דבאתרוג של ערלה או שנטע לעצים מצד עצמו הפרי בודאי הוי פרי אלא דאין משתמשים בו כפרי, אבל אתרוג הבוסר בעצמותו עדיין אינו פרי, וא"כ אין לתלות שינוי הלשונות בענין אתרוג של בוסר בהשינוי הנ"ל בין הרמב"ם והראשונים.

אבל אפשר די"ל דכן הוי תלוי, דעי' בתוס' בסוכה דף לא ע"ב שכתבו דהמח' בין ר"ע וחכמים אי אתרוג הבוסר כשר והמח' בין ר' מאיר ור' יהודה אי שיעור אתרוג הוא באגוז או כביצה אינו אותו מחלוקת, דאתרוג הבוסר הוא היכא שעדיין יגדל יותר אפי' אם עתה הוי יותר מכביצה אפ"ה פוסל ר' עקיבא שעדיין יגדל יותר ועדיין לא הגיע לבישול פרי, ואגוז או ביצה הוא אפי' אם לא יגדל יותר אבל לא נחשב גמר פירא אם לא הגיע לשיעור זו, א"כ אפשר דאה"נ הבבלי מסכים דבעינן גמר פירא, דעד גמר פירא לא נחשב חפצא דפרי עץ הדר, אבל אתרוג דבוסר בודאי אין לפסול מטעם שאינו פרי בעצמותו, דבודאי הוי פרי בעצמותו, רק דאינו בכלל בישול הפרי, ולא אוכלים אותו כך, ועי' בתוס' רי"ד שם שביאר שעדיין אינו מתוק, א"כ שפיר י"ל דלבבלי לא אכפ"ל דעדיין אינו בישול פרי ועדיין אינו מתוק כיון דכבר הוי חפצא דפרי עץ הדר, ולכך הבבלי לא ביאר שי' ר"ע משום שאינו פרי אלא ביארו משום שאינו הדר או משום דכתיב עשר תעשר כו', ושפיר הוי תלוי בהנידון דפסול אתרוג שאינו ראוי לאכילה, דרק לירושלמי בעינן שיהא פרי בפועל שמשתמשים בו כפרי, ולכאוי' א"ש.

הנה אפשר שיש עוד שינוי בין הבבלי והירושלמי דהוא תלוי בהנ"ל, דעי' במס' סוכה דף ל"ב דאם היו ענביו של הדס מרובות מעליו פסול ובדף ל"ג ע"ב איתא ל"ש אלא ענביו שחורות אבל ענביו ירוקות מיני דהדס הוא וכשר ופרש"י מיני דהדס נינהו שמראיהן שוה לו ואינו נראה מנומר. עכ"ל. ועי' ברש"י לעיל דהחסרון דמנומר הוא דלאו הדר הוא, נמצא דמהא דביאר הבבלי דירקות כשרות משום דמיני דהדס הוא רואים דהפסול בענבים מרובות הוא דאינו הדר, אבל הנה עי' בירושלמי סוכה שביאר הפסול משום דגמר פירא וביארו המפרשים דבעינן "עץ" (או "ענף") ולא "פרי" וכשענביו מרובות נחשב שהוא נוטל "פרי", ונע"ש בירושלמי שג"כ מחלק בין ענבים שחורות לירקות והדבר צ"ב רב הא אה"נ ירקות לא הוי גמר פרי אבל עדיין לא הוי עץ ולכאוי' מוכח מזה כמו שכתבתי באורך בס"ד בספרי גינת ראובן למס' ערלה בפרק א' שם דכל זמן דהפרי לא נעשה פרי עדיין נחשב חלק מהעץ].

ולכאורה דברי הירושלמי אלו שייכים לאידך יסוד דרואים בירושלמי דכמו ב"פרי" עץ הדר אינו קביעות החפצא לחוד אלא הוא מלמד דבעינן שהאתרוג יהא פרי בפועל, הוא הדין דענף "עץ" עבות מלמד שבעינן שההדס יהא עץ ולא פרי, והבבלי לא ס"ל יסוד זו ולכן הבבלי פירש הפסול מטעם אחר משום שאינו הדר.

הנה להלכה השו"ע באו"ח סי' תרמ"ט כתב כהרמב"ם דמה שאינו ראוי לאכילה פסול כל ז'. וא"כ לכאוי' השו"ע פסק כהרמב"ם דהיינו כדעת הירושלמי, אבל לענין ענביו מרובים

והנה בפשוטו הרמז"ס הוא ה"מחמיר" צהאי מחלוקת, דהנה לפי רש"י ותוס' דוקא ציום א' הוי אתרוג של ערלה פסול ככל פסולי "לכס" שאינם אלא ציום א', אבל להרמז"ס י"ל דהפסול הוא כל ז'. ועי' באמת צרמז"ס צהל' לולב שכתב דאתרוג שאינו ראוי לאכילה הוי פסול כל ז', והמפרשים באמת ציאו דהיינו הרמז"ס לטעמי', דכיון דמצואר צפהמ"ש דאס אינו ראוי לאכילה דאינו פרי א"כ פסול כל ז', דכל ז' צעינן "פרי" עץ הדור.

אבל אפשר ששיטת הרמז"ס היא גם נוגע "להקל", דהנה הרמז"ס כתב דאתרוג של ערלה פסול ד"אלו אינן ראויין לאכילה בשום פנים", וא"כ אפשר דהיינו דוקא אתרוג של ארץ ישראל דאינו ראוי לאכילה בשום פנים, אבל אתרוג של ערלת חו"ל דראוי לאכילה היכא שיש א' מהקולות דערלת חו"ל אפשר דזה אינו מפסיד השם פרי, ושפיר הוי כשר למנות אתרוג. (ואולי יש להוסיף ציאו צוה לפי אלו שקוצרים שהציאו צהא דספק ערלת חו"ל מותר היינו שערלת חו"ל היא איסור גזרא ולא איסור חפצא ככל מאכלות אסורות, דלפ"ז י"ל פשוט דהערלת חו"ל אינה מפקדת השם פרי. עי').

ואין להקשות מהא דהרמז"ס סתם דאתרוג של ערלה פסול, והו"ל לחלק בין ערלת א"י לערלת חו"ל להדיא, דהא הרמז"ס רק העתיק דברי המשנה, והפוסקים לא הוכיחו מלשון המשנה לפסול אתרוג של ערלת חו"ל, א"כ ה"ה דאין להוכיח מלשון הרמז"ס לפסול אתרוג של ערלת חו"ל.

נמצא דרק לרש"י ודעימי' דהפסול דאינו ראוי לאכילה הוא משום דאינו לכס, צוה אמרינן דאס אינו יכול להאכילו לאחר אינו לכס, אבל להרמז"ס דאינו ראוי לאכילה פסול משום דאינו פרי, צוה י"ל דאף אס אינו יכול להאכילו לאחר, אבל כיון שיש אופן שיכול לאכלו כגון אס נעשה צמנצ דספק, אז אינו מפסיד השם פרי. וא"כ לא צעינן לדחוק כהמג"א לחלק בין איסור ערלה למנות אתרוג, אלא אף אס קיי"ל כהצ"י דאסור להאכיל ודאי ערלה לאחר, אפ"ה יש להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל.

והא דהמג"א לא כתב כדצרינו היינו לטעמי', דעי"ש לעיל צס"ק כ' שכתב וז"ל דדוקא גצי אתרוג כיון שראוי לאכילה דרשינן לכס שלכס תהא לאכלו, ומה שפסול כל ז' היינו

מעליו עי' סי' תרמ"ו דהמשנה ברורה כתב דטעם הפסול הוא משום שאינו הדר, ועיי"ש בשע"צ שהביא הירושלמי אבל משמע שהוא סובר דעיקר ההלכה הוא דהפסול הוא משום שאינו הדר, וא"כ אתרוג שאינו ראוי לאכילה הוא פסול כל ז' משום שאינו פרי, והדס שענביו מרובות הוא פסול רק ביום א' ולא אמרי' דפסול כל ז' משום שאינו עץ, ואפשר דרואים דאין ב' הדברים תלויים בהדדי.

אבל לא קשה על התלוי' דידן, דהמ"ב אזיל בזה לטעמי', דיתבאר לקמן בעז"ה דהמג"א לא ביאר דאתרוג שאינו ראוי לאכילה פסול כל ז' משום שאינו פרי, והמ"ב אזיל בזה בדעת המג"א (והגר"א), וכל דברינו היינו דוקא אליבא דהמבואר בפהמ"ש דאתרוג שאינו ראוי לאכילה פסול משום דאינו פרי. וא"ש.

ולפ"ז יהא מובח דהרמב"ם סובר כהירושלמי דענביו מרובה מעליו פסול כל ז', ולא רק ביום א', ועי' באו"ש בפ"ח מהל' לולב ה"ה בסו"ד, ונמצא דא"ש לומר כן.

של אתרוג בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

שראו חו"ל לאוסרו כיון שהפסול בגוף האתרוג. עכ"ל. הרי ללא כתב דהפסול דאתרוג שאינו ראוי לאכילה כל ז' הוא משום שאינו פרי כהרמב"ם צפהמ"ש, אלא כתב היינו משום דגם "לכס" יכול להיות פסול כל ז' (כיון דהפסול בגוף האתרוג).

ד

הנה עד"ז י"ל דהנה המפרשים נתקשו מאד בדברי המג"א שם השלטה"ג (עי' צמח"ס מנחה רמ"ו ונשכ שבעתמ"א ש"א פ"ב), דאין סובר דמותר להאכיל ערלה ודאי לאחר הרי כיון דערלה אסור בהנאה, אסור להאכילה לאחר משום שמקבל הנאה, דהרי איך מחזיק לו טובה (עי' בתוס' פסחים כז ע"ב ד"ה ואמה"ת, והעירוני לעי' ברש"י עירובין סד ע"ב ובתוס' שם ד"ה ולמדנו ובתוס' צמח' ע"ז סו ע"ב ד"ה ישראל). ומירצו דהשלטה"ג שם הריא"ז סובר כשיטת התוס' רי"ד דערלת חו"ל מותר בהנאה מ"י. וא"כ תמוה, הרי מסתימת הפסוקים בהלכות ערלה משמע דקיי"ל דערלת חו"ל אסור

נמצא, דהנה המג"א דייק מהשמטת הפוסקים דאתרוג של ערלת חו"ל כשר אפילו ביום א', וכן פסק המ"ב, ותמוה איך זה מתאים עם המצואר צ"י בהלכות ערלה דלהלכה אסור להאכיל ערלה ודאי לאחר, והמג"א עומד בזה, וכנ"ל תירונו ז"ב, וי"ל כנ"ל דרק להמג"א לטעמי' היה קשה קושיא זו דהוא סובר דהפסול דאתרוג שאינו ראוי לאכילה כל ז' הוא משום דאינו לכס, אצל לפי המצואר צמח"ס צפהמ"ש דהפסול הוא משום דאינו פרי י"ל דזהו פשוט

מו. דהנה עיין בתוס' בסוכה דף ל"ה שהקשו דלמה לי להטעמים שהוזכרו בסוגיא לפסול אתרוג של ערלה, הא י"ל דאתרוג של ערלה כותתי מיכתת שיעורי' כיון בערלה הוא מהנשרפין (ומטעם דכותתי מיכתת שיעורי' יש לפסול אתרוג של ערלה כל ז', אבל הטעמים של הגמ' רק יפסלו אתרוג של ערלה ביום א' לבד), ועי' שם בתוס' רי"ד שכתב ליישב קושיא זו וז"ל דהאי ערלה סתם קתני ואפי' בחו"ל שאינה אסורה בהנאה אלא באכילה כדאמרי' בפ"ק בקידושין שהלכה למשה מסיני דודאי אסורה וספיקה מותרת כדאמר התם ספק לי ואנא איכול הלכך לאו לשריפה קיימא שהרי מוכרה לחבירו ואינו מודיעו שהיא ערלה ומותר בה להכי מפרש טעמא לפי שאין בה היתר אכילה. עכ"ל.

והנה הכפות תמרים והמלבושי יו"ט הביאו ראיות מע"ז דף כ"ב ומפסחים דף כ"ה דערלת חו"ל הוא אסור בהנאה, ויש שרצו לומר דהוא מח' אמוראים, אבל יש להוכיח דהרי"ד אינו סובר דהוא מח' אמוראים, דהנה לפי הרי"ד מהו כוונת האמורא שאמר שם בדף לה ע"א דאתרוג של ערלה פסול משום דאין בו דין ממון, הא כיון דמותר בהנאה שפיר יש בו דין ממון כדאי' להדיא בהמשך הסוגיא שם, ע"ש בתוס' רי"ד שהקשה קושיא זו ותירץ דמ"ד זו לא קאי אערלה אלא אמעשר שני עיי"ש, וצ"ב למה הוצרך לדחוק כל כך בסוגיא הא למה לא תירץ דהוא מח' אמוראים אי ערלת חו"ל אסור בהנאה אלא רואים דהרי"ד סובר דלכ"ע ערלת חו"ל מותרת בהנאה, וצ"ע מהסוגיות שהביאו האחרונים הנ"ל.

הנה לפי הנתבאר נמצא דבין להרי"ד ובין להריא"ז ערלת חו"ל מותרת בהנאה, ואפ"ה נחלקו בדין אתרוג, דלהרי"ד אתרוג של ערלת חו"ל פסול משום דאינו יכול לאכלו,

אתרוג

סימן ח

זרעים שלא

צהנאה, וא"כ להלכה צודאי יש לפסול אתרוג של ערלת חו"ל.

ולדרבננו הג"ל גם זה לא קשה, דאף אם ערלת חו"ל אסור צהנאה אצל אינו מפסיד השם פרי כיון שיש אופנים שמוותר לאכלו, ושפיר יש להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל.

וא"ת דקשה על כל הג"ל דאה"נ לפי הרמב"ם יש להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל, אצל לרש"י ותוס' יש לפוסלו משום דאינו "לכס", וי"ל דלא קשה דלמעשה משמע בשו"ע דקיי"ל כהרמב"ם כיון דסתם דאתרוג שאינו ראוי לאכילה פסול כל ז', דמשמע דפסול צתורת ודאי, והיינו כשיטת הרמב"ם.

הוא דמוותר ליתן ערלת חו"ל לחצירו כיון שחצירו לא ידע, ולפ"ז להלכה לא צעין להצאור דידן להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל, דיש להכשירו מחמת טעמו של הריא"ז שהציא המג"א, דיש צו היתר אכילה, ורק לה"ש אוקרים" שהזכיר החזו"א הוא דצעין להצאור הג"ל להכשיר אתרוג של ערלת חו"ל. ואפשר דנפק"מ צעיקר לצי ספרד, דלצי ספרד עיקר הפסק נריך להיות כה"ש אוקרים דזהו שיטת הצ"ח יוסף, ולדידהו אין היתר לספק ערלה לחצירו, וצ"כ צ"ל כהצאור הג"ל להכשיר אתרוג ערלת חו"ל, אצל לצי אשכנז י"ל דעיקר הפסק הוא כהשיטה שהציא החזו"א צסתמא, ולא צעין להצאור הג"ל, אלא סגי בהצאור של הריא"ז שהציא המג"א.

ה

הנה עיין בחזו"א צדיני ערלה אות מ"ו דאיתא וז"ל ערלת חו"ל ספיקה מותר ולפיכך אם נתערצו צהיתר כולן מותרות, ואפילו חד צחד, ואפשר דאין לאוכלן צצ"א, ואסור לצעלים לערבן, שהרי נהנה, אצל אחר רשאי לספק, וכן מותר ליתן ערלה לחצירו כיון שחצירו לא ידע ויש אוקרים. עכ"ל. הרי משמע דהעיקר להלכה

ו

הנה למעשה אף שהמג"א והמ"צ הכשירו אתרוג של ערלת חו"ל, אצל יש הרצה חולקים עליהם. לדוגמא, ע"י צערוה"ש צצי' תרמ"ח סמ"ג דאיתא וז"ל אתרוג של ערלה פסול לפי שהוא אסור באכילה והתורה אמרה ולקחתם לכם הראוי לכם צכל דרכי הנאחז שם תרצו לאכלו יהא ציכולת לאוכלו וערלה כיון

ולהריא"ז הוא כשר משום דיכול להאכילו לאחר.

הנה עיי"ש בסוגיא בדף ל"ה ע"ב דמבואר דבדיעבד יוצאים באתרוג של תרומה טהורה, ומדוייק בר"ן דדוקא כהן יוצא באתרוג זו, ובתוס' כתבו דגם ישראל יוצא בו כיון דיש היתר אכילה לכהנים, אבל רש"י כתב דהטעם דישאל יוצא בו הוא הואיל ויכול להאכילה לבן בתו כהן, ולכאור' הריא"ז סובר כרש"י דסגי אם יכול להאכילו לאחר, והרי"ד סובר כתוס' והר"ן דבעינן שיכול לאכלו בעצמו. אלא דעי' בשערי שמועות להגרמ"ש צצ"ל למס' סוכה שכתב ע"פ דברי המאירי שם דלרש"י רק מהני משום שיכול להאכילה לבן בתו כהן אבל הא דיכול להאכילה לאחר בעלמא לא מהני ודוקא בתרומה ולא בשאר דברים, עיי"ש, א"כ אפשר דהרי"ד מודה לרש"י, רק דבערלה לא מהני זה שיכול להאכילה לאחר דזהו היתר הנאה ולא היתר אכילה.

שלב אחרוני בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

ערלת חו"ל דאס יודע חצירו שהיא ערלה אסור לאכלה י"ל דאינו יונא צו וע"כ יש להחמיר בדברי מו"ז של הרי"א וזה דעת מג"א סק"כ להתיר נראה משום דלא נכנס בחילוק שכתבנו, ועוד עיין בשו"ת בית יהודה ח"ב סי' ל' שכתב להשיג על דברי מג"א הנז' והסכים לאסור וכתב שכן הורה הלכה למעשה לאסור צין לידע צין לשאינו יודע יעו"ש, אך היכא דלא אפשר באתר יש ליטלו בלא ברכה כיון דיש מתירין. עכ"ל.

שאסור באכילה לא קרינא ציה לכס, ואתרוג של ספק ערלה נראה דצא"י אסור וצחו"ל מותר כדין ספק ערלה כמ"ש ציו"ד סי' רצ"ד. עכ"ל.

ועי' בקף החיים בסי' תרמ"ט אות ל"ח דאיתא וז"ל צמה שכתב להתיר ערלת חו"ל יש לפקפק דלא התירו של תרומה טהורה מפני שראוי ליתנה לכהן אלא התם דוקא משום דאעפ"י שידוע הכהן שהיא תרומה מותר לאכלה משא"כ

סימן ט

בענין אתרוג של פאה

א

הנה עוד מנה מ"מנחות זרעים" שיכולה להיות שייכת לאתרוג היא מנה פאה.

דהנה עי' במס' ביכורים פ"ג מ"ו דאיתא אתרוג שיה לאילן בשלשה דרכים, ולירק בדרך אחד, שיה לאילן בערלה וברבעי וצשעית, ולירק בדרך אחד ששעת לקיטתו עשורו, דברי רבן גמליאל, רבי אליעזר אומר, שיה לאילן בכל דבר. והקשו הראשונים דלמה לא תני זהאי משנה דינו של אתרוג לענין פאה, דממ"נ קשה, אם אתרוג חייב בפאה א"כ הו"ל לומר דאתרוג שיה לאילן דחייב בפאה, ואם אתרוג פטור מפאה א"כ הו"ל לומר דאתרוג שיה לירק דפטור מפאה. אלא שיש שינוי בראשונים איך שהקשו הקושיא. תוס' בקידושין דף ג' הקשו דהו"ל לומר דאתרוג שיה לירק דפטור מפאה, והרשב"א והר"ן בר"ה דף יד ע"ב הקשו דהו"ל לומר דאתרוג שיה לאילן דחייב בפאה. ומבואר מזה שנחלקו הראשונים אי אתרוג חייב בפאה, דתוס' סוברים דאתרוג פטור מפאה והרשב"א והר"ן סוברים דאתרוג חייב בפאה, וכ"כ המאירי בקידושין דף ב'.

והנה עי' בחזו"א שציעית סי' ז' סקכ"ח שכתב דאתרוג פטור מפאה, אבל עיי"ש וצמה שהוצא בהמשך שם שנראה שהחזו"א רק הביא ראשונים שכתבו דאתרוג פטור מפאה או ראשונים שהקשו הקושיא על המשנה הנ"ל בדרך ממ"נ והסביר שהם יכולים לסבור דאתרוג פטור

מפאה, וכתב דלא מצינו חולק על זה, אבל הרשב"א והר"ן [והמאירי] רק כתבו דאתרוג חייב בפאה, וא"כ אפשר דשפיר יש צוה מחלוקת ראשונים. ועי' בדרך אמונה צפ"צ מהל' מתנ"ע ס"ק י"ט וציין ההלכה שם שכתב להדיא שיש צוה מחלוקת ראשונים.

[הנה יש רמז כהחזו"א דכ"ע סוברים דאתרוג פטור מפאה, דהנה ראינו שיש הערה על המשנה בביכורים הנ"ל דלמה לא הוזכר אם אתרוג שיה לאילן או לירק לענין פאה, ועד"ז קשה דלמה לא הוזכר דאתרוג שיה לאילן לענין כלאי הכרס, ועד"ז קשה דלמה לא הוזכר דאתרוג שיה לירק לענין ביכורים. ויש מתרצים כל זה דאתרוג לא שייך בו כלאים ופאה וביכורים, לכן לא מנה אותם, שלא מנו אלא דברים שישנם באתרוג. והנה תירוצו זה רק מועיל אם אתרוג פטור מפאה, דאז לא שייך פאה באתרוג, אבל אם אתרוג חייב בפאה אז שפיר שייך פאה באתרוג. וא"כ מוכח מהמשנה דאתרוג פטור מפאה. אלא דעכ"פ כל הראשונים לא כתבו תירוצו זה ליישב הני קושיות].

(עיי"ש בציאור ההלכה דאיתא וז"ל ויל"ע מה טעם הראשונים שמחייבין אתרוג בפאה, הרי אתרוג אין מכניסו לקיום שמתקלקל לאחר זמן קצר, ושמה כיון שמטוגנין אותו ע"י נוקר והן מתקיימין כמו שעושין גם בזמנינו וז"ל שגם צימי חז"ל היו הרבה עושין כן ולכן

שלד אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

מקרי מכניסו לקיום וכמ"ד מכניסו לקיום ע"י כבישה מהני ולענין לקיטתו כח' אפשר דס"ל דכיון דדרך כלל מלקטין האתרוגים בזמן סוכות מקרי לקיטתו כח' ואף דזומנן היו מלקטין אותן לאכילה אפשר ג"כ דזמן לקיטתן הי' בזמן ח' ולא כמו תפוזי זומנינו. עכ"ל.

ב

הגה לפי הרשב"א ודעימ' יש לאתרוג שייכות מיוחדת לפאה, דהא יש הרבה אינשי שאינם מלקטים פירות מאילנות, והפעם היחיד שמלקטים פירות מאילנות הוא כשמלקטים אתרוג מהאילן, ולפי הני ראשונים כשעושים האי לקיטה הרי צריכים לזהר שלא לעצור ע"י הלקיטה על מנזות פאה. ובאופן שלהאי סוג אינשי צריכים לזהר בדיון פאה רק לגבי אתרוגים, ולא לגבי פירות אחרות.

[אלא דאפילו אם עוצרים בלקיטתן על מנזות פאה, בפשוטו, זה לא יפסול האתרוג].

ג

הגה ענין זה יכול להיות נוגע אפילו בזה"ז, דהנה עיין בשו"ע יו"ד סימן של"ב דאיתא וז"ל לקט שכחה ופאה אם אין עניי ישראל מנזים שם ליטלם אין צריך להניחם, הג"ה והאידנא אין נוהגין בזה לפי שהרוב עובדי כוכבים ואם ייחוס יצואו עובדי כוכבים ויטלוס (טור). עכ"ל. ורוב המפרשים הבינו דכוונת השו"ע והרמ"א היא דכשאין עניים דאינו צריך ליתן מתנות עניים כלל ואפילו בא"י, והיינו כפשטות הסוגיא במס' חולין דף קל"ד ע"ב דאיתא לוי זרע בכישר ולא הו עניים למשקל לקט, אתא לקמיה דרב ששת אמר ליה לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורצים ולא לעטלפים, מיתבי אין מציאין תרומה לא מגורן

לעיר ולא ממדבר לישב ואם אין שם כהן שוכר פרה ומציאה מפני הפסד תרומה שאני תרומה דטבלה ולא סגי' דלא מפריש לה, והרי מתנות דלא טבלי ותניא מקום שנהגו למלוג צעגלים לא יפשיט את הזרוע להפשיט את הראש לא יפשיט את הלחי ואם אין שם כהן מעלין אותן בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן שאני מתנות כהונה דנתינה כתיבא ביה, השתא דאיתת להכי תרומה נמי נתינה כתיבא ביה, ואלא תעזוב יתירא למה לי (פרש"י אלא תעזוב יתירא דכתיב בלקט למה לי חד בקדושים תהיו וחד בשור או כשב לאו לרצויי שאפילו במקום שאין עניים שעליו להצניעם עד שימנא עניים) לכדתניא המפקיר את כרמו ולשחר השכים וצארו חייב צפרט וצעוללות וצכחה וצפאה ופטור מן המעשרות. דהנה מהא דאיתא בסוגיא שאני תרומה דטבלה ולא סגי' דלא מפריש לה", מצואר דדוקא בתרומה יש דין להפרישה במקום שאין כהן, אבל במתנות עניים אין דין להפרישם כלל במקום שאין עניים.

[והסוגיא בחולין מייירי בלקט, ומצואר מזה דלא רק דאין הצעה צ"צ צריך להפריש פאה אלא דאף השם לקט ושכחה אינם חלים בציורים אלו אע"פ שלקט ושכחה חלים מעצמם. והעירוי דיש ללמוד מזה דאפילו אם קורא שם פאה דלא מהני, והתצואה יהא חייב צמעשרות. (עי' דרך אמונה פ"א מהל' מתנו"ע ס"ק ס"ב שכתב וז"ל ואפי' יקרא שם פאה לא מהני מידי. עכ"ל).]

והגה שיטה זו של רוב המפרשים שאין חיוצ להניח פאה בזה"ז הוא נוגע אפילו בזמנינו שיש הרבה ישראלים בא"י וכמו שציאר מרן החזו"א בזה"ל מעשרות סימן ז' ס"ק י' וז"ל וצייקר דין לקט שו"פ לדידן, עדיין לא

נשתנה ממש"כ הרמ"א ס' של"צ דכפי ראות עייניו לא יטריח שום עני לילך בשדה ללקוט מתנות עניים שטרחו יותר על שכרו, ואללנו הלחם בזול ומנוי, ועיקר העניות הוא לשאר הנרכים צין בסעודה צין בכלי תשמיש ודירה וכצ"ס וצגדים ויתר הנרכים, ואין עני המחזיר על הפתחים מתרצה צפת לחם, וכש"כ שלא יטריח לקצור פאה ולדוש ולטחון ולאפות, ויצאו הערצים וילקטום שהם צתכונות מסוגלות לכך וכו' ואף אם נניח שאם היו כל ישראל משמרים נתינת המתנות הי' כדאי לעני להטריח, מ"מ השתא לא חייל לקט, שאם יהי' לקט לא ילקטוהו עניי ישראל, וצוה לא אמרה תורה, אף אם הוא שלא כהוגן צביצת הדצר שגרם לזה מה שאין הרצים משמרים מצות פאה, אבל גם זה אינו מוכרע אם מנהגם שלא כדין וכמש"כ. עכ"ל.

וע"פ דברים אלו של החזו"א י"ל שיש צוה חילוק צין אתרוגים לדברים אחרים, דפשיטא דכל עני היה שמח לטרוח לצוא לקחת אתרוג צחנם צמקום לשלם הון רב צעד אתרוג למצוה, וא"כ אף אם לא נזהרים להניח פאה בשאר מיקרים, אבל באתרוג יש מקום ליזהר להניח פאה.

אבל לכאן אין הערה זו למשעשה דכנ"ל, החזו"א פסק דאתרוג פטור מפאה. וצ"ע.

ד

בהאי עניינא דפאה מאתרוגים, מצאתי צס' חשוקי חמד למס' פאה פ"ג מ"ד דאיתא וז"ל נטע עץ אתרוגים למצוה, ושפך עליו רעל האם חייב צפאה, שאלה אדם נטע עץ אתרוגים למצוה והחיו עליו רעל למנוע כרסום תולעים, האם חייב צמנות פאה או לא,

נדדי הספק הם שמצד אחד הכלל צפאה הוא שהפירות צריכות להיות "אוכל" כמצוה וכו', והאתרוגים הללו אינם ראויים למאכל מפני שהורעלו, ולכן אולי פטורים מפאה, מצד שני האתרוגים עצמם ראויים לאכילה אלא שסיבה חיצונית פסלה אותם מתורת מזון ולכן אולי חייבים צפאה והעניים אמנם לא יאכלום אבל ישתמשו בהם למצוה צשמחה רצה. תשובה נאמר צמסכת פאה פרק ג משנה ד האמהות של צללים חייבות צפאה ורצי יוסי פוטר, ופירש המשנה ראשונה ולענ"ד דצללים אע"פ שירק הוא חייב צפאה, שמכניסין לקיום וכו' והכא האמהות אין מכניסין לקיום שהרי משתהין צארץ ומתקלקלין ואין מתקיימים, וסברי חכמים כיון דחזו לקיום אילו לא הניחן זמן מרובה צארץ מכניסו לקיום מיקרי ור' יוסי סבר צתר דידי' אזלינן, והשתא מיהא אין מתקיימין וכו', מצוה צדצרו שצ"פ שאין מכניסין את האמהות לקיום מכל מקום מכיון שאילו לא היו מניחין אותם צארץ זמן רב הם היו ראויים לקיום הם חייבים צפאה לפי חכמים וקיי"ל כחכמים, וא"כ אולי ה"ה צעניינו אמנם האתרוגים לא ראויים כעת למאכל אולם הסיבה לכך היא צגלל ששפך עליהם רעל, ואילו לא היה שופך עליהם רעל הם היו ראויים לאכילה אם כן הם חייבים צפאה לחכמים אך יתכן שיש לחלק דדוקא לענין מכניסין לקיום ס"ל לחכמים שלא אזלינן צתר השתא, אבל צענינו שהאתרוגים לא ראויים, לכו"ע הם פטורים מפאה, מפני שכל מה שהתורה ציוותה להפריש פאה הוא כדי שיהי' לעניים אוכל, ואם זה לא ראוי לאכילה התורה לא ציוותה להניחו לעניים, ואין זה דומה למכניסו לקיום שהוא תנאי נדדי, אבל אם אין ראוי לאכילה אין שם מתנות עניים על זה כלל, וצ"ע. עכ"ל.

סימן י

באתרוג המורכב האם אזלינן בתר לקיטה למעשר

זהני מקריס דאידך פרי שהרכיב עם האתרוג גורס השתנות צהארתו.

והנה כיון דאידך פרי גורס השתנות צהארתו, יל"ע צדינו של "האתרוג המורכב" לענין מעשר, האם ליזיל בתר "לקיטה" כאתרוג או בתר "חנטה" כשאר פירות האילן.

הנה צלשון המשנה ברורה הנ"ל איתא דמורכב היינו מאתרוג ולמוג"י או פאמראנ"ך, וא"כ יש נד דאין סיבה ליזיל בתר חנטה כלל, דהא ע"י צחז"א ה' שציעית סימן ז' סקט"ז דאיתא וז"ל תפוז"י ולימון וחצרותיהן שמשקין אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין צננין הפרי בקליפתן ובחילוק חלקיהן וקרומיהן ופרין משקה נוזל פקיד בקרוס המקיפו יש להסתפק בהן דמינא דאתרוג נינהו וזריך לעשר ב' מעשרות צין שני' הנכנסת לשלישית וצין שלישית הנכנסת לרביעית שהוא ספק אם אזלינן צו בתר חנטה או בתר לקיטה וזריך להתנות ולפדות וליתן לעניים. עכ"ל. ועי' גם שציעית סי' ט' ס"ק י"ז שכתב וז"ל וקרוב הדבר דפירות לימון ותפוז"י הן מינא דאתרוג וראוי להחמיר לדעת הר"מ. עכ"ל. ועיין בקונטרס ה' תרו"מ מהחזו"א נדפס בסוף דרך אמונה ח"ג דאיתא וז"ל הפריש תפוז"י על אשכליות ולימון ואתרוג יש להחמיר שלא לאכול את התפוז"י דאפשר דכל הני מין אי אכל חייב להפריש עוד הפעם

עייין במס' בכורים פ"ב מ"ו דאיתא אתרוג שזה לאילן בשלשה דרכים, ולירק בדרך אחד, שזה לאילן בערלה וצרבני, וצציעית, ולירק בדרך אחד, שצשעת לקיטתו עשורו, דברי רבן גמליאל. רבי אליעזר אומר, שזה לאילן בכל דבר. הרי דנחלקו התנאים אי אתרוג דומה לירק או לאילן לענין מעשר. ועי' ברמב"ם בהל' מעשר שני פ"א ה"ה דאיתא וז"ל וכן האתרוג צלבד משאר פירות האילן הרי הוא כירק והולכין אחר לקיטתו צין למעשר צין לשציעית כינא אם נלקט בשלישית אחר ט"ו צצט מפרישין ממנו מעשר עני אע"פ שנגמרה בשנייה וכן אם נלקט ברביעית קודם ט"ו צצט מפרישין ממנו מעשר עני נלקט ברביעית אחר ט"ו צצט מפרישין ממנו מע"ש. עכ"ל. הרי דהרמב"ם פסק דאתרוג דומה לירק דצשעת לקיטתו עשורו. (הא דצמשה איתא דרק לענין מעשר הולכים אחר לקיטה, וברמב"ם מצואר דגם לענין שציעית הולכים אחר לקיטה, הוא משום דהרמב"ם פסק כהא דאיתא במס' סוכה דף מ ע"א דרצותינו נמנו באושא ואמרו אתרוג בתר לקיטה צין למעשר צין לשציעית).

הנה ראינו דמצואר צמשה ברורה (סימן תרמ"ח ס"ק ס"ה) שעכ"פ יש מקריס שיש "סימנים" שעל ידם אפשר להבחין צין "אתרוג" ל"אתרוג המורכב", ומצואר דעכ"פ

מאותו המין דלמא צ' מינים הם ועדיין הפירות
צטנן. עכ"ל.

הרי יש ד' דכמו דבאתרוג אזלין בתר לקיטה,
הוא הדין דבלימו"ן ותפו"ן אזלין בתר
לקיטה, ועי' ציון ההלכה בפ"א מהל' מע"ש
ס"ק נ"ז שכתב וז"ל ועי' ברש"ס פ"ט דשביעית
דף קנ"א א' שכתב דלימוניש אזלי' בהו בתר
לקיטה. עכ"ל.

ולפ"ז פשיטא דבאתרוג המורכב אזלין בתר
לקיטה, דצין מנד האתרוג וצין מנד
אידך פרי יש ליזיל בתר לקיטה.

אבל החזו"א הניח הדבר בספק אם בלימו"ן
וכיו"צ אזלין בתר לקיטה, וא"כ עדיין
נ"ע באתרוג המורכב, אם יש ליזיל בתר לקיטה
בתורת ודאי או אם יש בזה ספק.

ועוד הרי צלשון המשנה ברורה הג"ל לא רק
הזכיר הרכבה עם לימו"ן או תפו"ן,
אלא גם הזכיר הרכבה עם "שום פרי אחרת",
וצכה"ג שפיר יש להסתפק אם אזלין בתר
לקיטה או בתר חנטה.

[עיי' בספר חשוקי חמד לפ"ק ממס' כלאים
דאיתא וז"ל פרי המורכב מירק ואילן
איזה ברכה יברך עליו, שאלה פרי המורכב מירק
ואילן ברכתו בורא פרי האדמה שבה יוצא גם
על בורא פרי העץ, אך יש להסתפק מה הדין

אם צדיקת מעצדה מתצרר שרוב הפרי החדש
מורכב מהפרי ורק המיעוט הוא מירק, והרי
מבואר במשנה ברורה סימן רי"ב סק"א ששני
מינים המעורבים זה בזה, הולכים אחר הרוב,
ואולי גם צענינו נלך אחר הרוב, עוד יש
להסתפק מה הדין אם הרכיב ירק עם פרי
משבעת המינים איזה ברכה אחרונה יברך עליו
מעין שלש בגלל הפרי או שמא בורא נפשות,
תשובה בהתעוררות תשובה נדפ"מ ח"א סימן
נ"ד כתב שהמרכיב ענבים בפרי האדמה יש לו
לאכול עוד מין של שבעת המינים, ועוד מין
של בורא נפשות כדי לזאת ידי חובה, שצרכת
מעין שלש אינו יוצא ברכת בורא נפשות של
ירק כמבואר בשו"ע או"ח סימן ר"ח סי"ג,
שאם אכל פירות מו' המינים ואכל תפוחים אין
צריך לברך על התפוחים בורא נפשות, שגם הם
בכלל ברכת על העץ שגם הם פה"ע, אבל אם
אכל תפוחים ושתה יין צריך לברך בורא נפשות
על התפוחים, וכ"ש אם אכל בשר או פרי
האדמה ושתה יין, או אכל מו' המינים שצריך
לברך על כל אחת ואחת ולגבי ברכה ראשונה
נראה שאם הרכיב פרי עם ירק, יש לצדוק את
צורת גידולו, של הפרי המורכב, ולפי זה יברך,
וכמבואר הסימנים ברמ"א סימן ר"ג ס"ב, ואם
הפרי החדש גודל כירק דהיינו שהוא מוציא
עליו משרשיו, או שהוא עץ נגמר כל שנה,
הרי מבואר שהירק הוא העיקר ויצרך בורא
פרי האדמה, ואם גידולו כעץ הרי הפרי הוא
העיקר ויצרך עליו בורא פרי העץ. עכ"ל.]

שלח אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

סימן יא

בענין אתרוג בת ששית שנכנס לשביעית חייב במעשרות

מתורתו של מו"ר ר' מרדכי צבי מרקוס שליט"א

נכתב על ידי א' התלמידים נ"י

א

הכא אין אתרוג הפקר, דהא לית לאתרוג קדושת שביעית, וא"כ למה יהא פטור ממעשר.

והנה עיין בתוס' במס' ר"ה שם (ד"ה יד הכל) דס"ל שיש עוד סיבה לפטור פירות שביעית ממעשר, מלבד הטעם דהפקר, ועי' באו"ש בפ"א מהל' מע"ש ה"ה וצעוד מפרשים שהסבירו דהיינו משום דשנת השביעית לא נאמר קדר מעשרות, וא"כ כל פירות דשנת שביעית פטורות ממעשר אף אם לית בהו קדושת שביעית, וי"ל דכך סובר הרע"ב. [ועי' גם בשער המלך בפ"ד מהל' שמי"י הי"ב ועפ"ד י"ל דרך תוס' סוברים כן, אבל רש"י בר"ה שם חולק, וי"ל דתוס' אנשי שם אזלי בשטת רש"י].

הרי חזין שמצואר במפרשים צ' סיבות לפטור פירות דשנת השביעית ממעשר, חדא משום דהפירות הן הפקר, ושנית משום דלא נאמר קדר מעשרות להשנה השביעית. עי' באורך בכל הסוגיא במס' ר"ה שם.

ב

הנה עיי"ש בר"ה דף טו ע"ב דאיתא כי איתא רבין אמר רבי יוחנן אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית אפילו כזית ונעשית ככר

עי' במס' בכורים פ"ב מ"ו דאיתא אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים, ולירק בדרך אחד. שוה לאילן בערלה וברבעי, ובשביעית. ולירק בדרך אחד, שבעת לקיטתו עשורו, דברי רבן גמליאל. רבי אליעזר אומר, שוה לאילן בכל דבר. ויש בזה שיטה שלישית כמצואר במס' ר"ה דף טו ע"א ובמס' סוכה דף מ ע"א דרבותינו נמנו באושא ואמרו אחר לקיטתו צין למעשר צין לשביעית.

הנה עיי"ש בבכורים דרע"ב דאיתא צביאור שיטת רבן גמליאל וז"ל שוה לאילן דאזלינן בתר חנטה, ומונין לו שלש לערלה משעת חנטה וכן לרבעי, וכן לשביעית, דאם נחנט בששית ונגמר בשביעית מותר ומכל מקום פטור ממעשר דלענין מעשר אזלינן בתר לקיטה כדין ירק וכיון דנלקט בשביעית פטור ממעשר. עכ"ל. ומצואר דאם נחנט בששית ונלקט בשביעית דלית ליה קדושת שביעית כיון דלענין שביעית אזלינן בתר חנטה, ואפ"ה פטור ממעשר כיון דלענין מעשר אזלינן בתר לקיטה.

ועיי"ש בתוס' אנשי שם שהקשה דהפטור ממעשר בשביעית נוצע מהא דהפירות בשביעית הן הפקר, והפקר פטור ממעשר, אבל

אתרוג

סימן יא

זרעים שלם

חייבין עליה משום טבל. הרי מבואר דאתרוג שנחנט בששית ונלקט בשביעית חייב צמעשר.

והנה לכאורה י"ל דר' יוחנן סובר דאזלינן בחר חנטה לענין מעשר. אבל בודאי קשה לומר כן, דרק ר' אליעזר סובר כן וכנ"ל, ובדרך כלל לא פסקינן כר' אליעזר, דר"א שמוחי.

אלא אפשר לומר דר' יוחנן סובר כהנחבאר בתוס' אנשי שם דהפטור מעשרות בשביעית הוא רק משום דהפירות הן הפקר, וכיון דאזלינן בחר חנטה לשביעית א"כ אין האי אתרוג הפקר, ולכן הוי חייב צמעשרות אף דאזלינן בחר לקיטה למעשר. ולפ"ז נמלא דר' יוחנן פסק כר"ג, וגם צה יש הערה קצת דהא כיון דרבותנו "נמנו באושא" דאחר לקיטתו צין למעשר צין לשביעית לכאורה כן יש לפסוק.

עוד יש להעיר דלפ"ז לא נתבאר איזה מעשר יתן מהאי אתרוג, דכיון דהוי אתרוג של שנה שביעית לא נתבאר אם יתן מעשר שני או מעשר עני. [עיין בפ"ד ממס' ידים מ"ג].

עוד יש להעיר על לשונו הנ"ל של ר' יוחנן "אפילו כזית ונעשית ככר", הרי כיון דאזלינן בחר חנטה לשביעית מהו ההו"א לפטור ממעשר מחמת זה שגדל הרבה בשביעית.

ג

הנה עיין ברמב"ם בפ"א מהל' מע"ש ה"ה-ה"ו דאיתא וז"ל וכן האתרוג בלבד משאר פירות האילן הרי הוא כירק והולכין אחר לקיטתו צין למעשר צין לשביעית כיצד אם נלקט בשלישית אחר ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר עני אע"פ שנגמרה בשנייה וכן אם נלקט

ברביעית קודם ט"ו בשבט מפרישין ממנו מעשר עני נלקט ברביעית אחר ט"ו בשבט מפרישין ממנו מע"ש. ואע"פ שהולכין אחר לקיטתו אתרוג צת ששית שנכנסה לשביעית אפילו היתה כזית ונעשית ככר חייבת צמעשרות. עכ"ל. הרי דהרמב"ם פסק כרבותנו שבאושא דאתרוג אחר לקיטתו צין למעשר צין לשביעית, ואפ"ה פסק כר' יוחנן דאתרוג צת ששית שנכנסה לשביעית חייבת צמעשרות.

והרב נראים תמוהים, הרי כיון דאזלינן בחר לקיטה לשביעית הוי ככל פירות שביעית ולמה חייבת צמעשר. וכן השיג הראב"ד שם וז"ל א"א כמה דצריז מבולגלים ומקולקלים ומשובשים והוא תופס דצרי רבי יוחנן ור"ש צן לקיש דאמרי תרוייהו אתרוג צת ששית שנכנסה לשביעית לעולם ששית וחייבים עליה משום טבל ופטורה מן הדיעור ואם כן היינו אחר חנטה לשביעית. עכ"ל.

ועי' ברמב"ם בהל' שטו"י פ"ד הי"צ דאיתא וז"ל והאתרוג אפילו היה כפול קודם ר"ה ונעשה ככר בשביעית חייב צמעשרות כפירות ששית ואפילו היה ככר בששית הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית ומתעשר כפירות ששית להחמיר. עכ"ל. הרי הכא הרמב"ם כתב דהחיוצ מעשרות צהאי אתרוג הוא "להחמיר". ולכאורה הכוונה היא כדצרי הרדב"ז בהל' מע"ש פ"א ה"ה והכס"מ בהל' שטו"י פ"ד הי"צ שפירשו שיש לרמב"ם ספק אם לפסוק ליזיל בחר חנטה כרצן גמליאל או בחר לקיטה כרבותנו שבאושא, וא"כ יש ספק אם הפירות הן פירות שביעית, ומספק כתב דחייב צמעשר. וא"כ י"ל דגם בהל' מע"ש פסק דהאתרוג חייב צמעשרות משום שיש לו ספק

שם אתרוג בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

אם אזלינן בתר חנטה או בתר לקיטה. (וכ"ה ש"ט רש"י ותוס' בסוגיא הג"ל בר"ה).

אלא דיש להעיר דאף אם יש ספק אם הפירות הן פירות שביעית אפשר דעדיין יהיו פטורות ממעשרות דאפשר דנריך להפקיר מספק [ואפשר דזה תלוי בזה שיש לחקור אם ספק הפקר שביעית יש לו דין של ספק ממון או ספק איסור (עיין דברי הר"ן בנדרים דף ז ע"א ועיין בש"ך בסוף הל' רבית סי' קע"ז ס"ק ס"ח ובגליון רעק"א ובפתחי תשובה שם)]. וא"כ עדיין לא היה מיושז למא הרמב"ם ספק דחייב במעשרות.

ועב"פ יש להעיר דמלשון הרמב"ם הג"ל בזה' מע"ש לא נראה לכאורה דהחיוז מעשרות הוא מספק. ועוד הרי אם יש בזה ספק, מדוע לענין שניה שנכנסה לשלישית ושלישית שנכנסה לרביעית לא חייב מספק מע"ש ומעשר עני. ולכך נראה בפשוטו דזענין יישוב אחר לשיטת הרמב"ם.

ד

הנה אע"ג שיש נידון כנ"ל באתרוג אם אזלינן בתר חנטה או בתר לקיטה לגבי שביעית, אבל בירק בודאי אזלינן בתר לקיטה. והעירו האחרונים הרי כיון דאזלינן בתר לקיטה, א"כ עד שלא נלקט הירק אין צו קדושת שביעית, וא"כ אינו הפקר, וא"כ נמצא דאין דין להפקיר ירקותיו במחזור, וזה נראה קשה, דהרי בודאי נריך להפקיר כל פירותיו שביעית.

ה

הנה עיין ברמב"ם בריש פרק ה' ו' וז' מהל' שמטו"י דאיתא פירות שביעית ניתנו

לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה מפי השמועה למדו תהיה אף להדלקת נר ולצביעה בזה בצע וכו', אין עושין סחורה בפירות שביעית וכו', פירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כ"ז שאתו המין מצינו בשדה. עכ"ל. הרי דלגבי "אכילה" "סחורה" ו"צביעה" הרמב"ם כתב דהדינים נוגעים ל"פירות שביעית".

אבל עיין לעיל בפ"ד מהל' שמטו"י הכ"ד דאיתא וז"ל מנזות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה. עכ"ל. הרי דהכא לא כתב דהדין הפקר נוגע ל"פירות שביעית" אלא כתב דהוא נוגע ל"כל מה שתוציא הארץ בשביעית".

והנה עיין בתוס' במס' פסחים דף נא ע"ב ובר"ש בפ"ט משביעית מ"א שכתבו דאע"ג דאזלינן בתר לקיטה לענין קדושת שביעית בירק, אבל לענין איסור ספיחים זענין שגדל בשביעית, וירק שלא גדל בשביעית, אע"ג שנלקט בשביעית, ויש צו קדושת שביעית, לא יהא איסור באיסור ספיחים. וחזינן מזה ע"ס האפשרות לחלק בין גידול בשביעית לקדושת שביעית. ועי' גם ברמב"ן עה"ת בפ' בזה (ויקרא כה:ה). ועד"ז י"ל בדברי הרמב"ם הג"ל שזהדין "הפקר" וזהדין "קדושת שביעית" אינם תלויים זב"ז, דהדין הפקר לא נאמר על כל מה שיש לו קדושת שביעית אלא על כל מה ש"תוציא הארץ בשביעית". (עי' לקמן).

ו

הנה לפ"ז י"ל דבודאי קיי"ל כרבותנו שבאושא דאתרוג בתר לקיטה בין למעשה ובין לשביעית, אבל זהו רק לענין קדושת שביעית,

אתרוג

סימן יא

זרעים שמא

ז

הגה מהו הגדר זהא דהדין הפקר תלוי במה ש"תו"א הארץ בשביעית" ולא ז"פירות שביעית". וי"ל דהפקר הוא מדיני "עבודת הארץ". דהארץ נריך לשבות שביעית (המפרשים חקרו בזה בגדר הדברים), ומה שתו"א הארץ בשביעית הוא כעין סתירה להאי שביעה, ובה נאמר הדין הפקר, דנריך להשמיט (לעזוז) כל עבודת הקרקע בשביעית, דין עבודה ענמית ודין עבודת הקרקע, וכשהוא מפקיר הפירות הוא משמיט עבודת הקרקע, ולכן הדין הפקר רק נאמר על מה שתו"א הארץ בשביעית.

(ועי' בחינוך במנחה פ"ד דאיתא וז"ל ומנחה זו שהיא להפקיר כל פירותיה, והמנחה האחרת שנינו האל לשבות זה, כמו שכתוב בפי' תשא "בחרש ובקציר תשבות" קשר אחד להן. עכ"ל. ועיי"ש במנחה קי"ב דאיתא וז"ל מנחה שביעת הארץ בשנת השמיטה, לנטל עבודת הארץ בשנה השביעית, שנאמר בחרש ובקציר תשבות, וזו הפירוש שעל שנה השביעית נאמר, שננטונו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ, ונכפלה המנחה בזה באמרו במקום אחר שנת שבתון יהיה לארץ, וכן ושבתה הארץ שבת לה, וכבר כתבתי כל ענינה משלם למעלה בסדר אם כסף תלוה במנחה והשביעית תשמיטה ונטשתה שבתה לזוה על הפקר פירות שנה זו לכל, ואף על פי שכלל היה מקומו. עכ"ל).

[ועד"ז י"ל צביאור שיטת ר"ת והבעה"מ ש"שמור" אסור מה"ת, דמסתבר שאין גדר האיסור קנס מפני שעבר על איסור, אלא י"ל דהגדר הוא דשמור חשיב עבודת הארץ, ואסור לאכול מן עבודת הארץ של שביעית,

דאתרוג שנלקט בשביעית יש לו קדושת שביעית, אבל לגבי הפקר לא סגי בנלקט שביעית, דרק מה שתוציא הארץ בשביעית הוא הפקר, וכיון דאתרוג זה חנט בשביעית לכך אינו הפקר, וכיון שאינו הפקר חייב במעשרות.

דחייבו אין סתירה בין רבותנו שצאושא ודברי ר' יוחנן, דאזלינן בתר לקיטה לקבוע שיש לאתרוג קדושת שביעית, ואפ"ה חייב במעשרות כיון שלא יא' מהארץ בשביעית.

עי' לקמן.

ז

הגה לפ"ז מובנים דברי ר' יוחנן הנ"ל "אפילו בזית ונעשית ככר", דהערנו דכיון דאזלינן בתר חנטה לשביעית מהו ההו"א לפטור ממעשר מחמת זה שגדל הרבה בשביעית. אבל לפי הנחבאר ר' יוחנן לא מיירי דדין התלוי בחנטה או לקיטה, אלא מיירי דדין התלוי צ"גידול בשביעית", וא"כ סלקד"א דאם גדל הרבה בשביעית דזה סגי לקבוע דגדל בשביעית והוי הפקר, קמ"ל דאפילו בזית ונעשה ככר בשביעית לא סגי, דבעינן דוקא ש"תו"א הארץ בשביעית", אבל אם לא תו"א הארץ בשביעית אינו הפקר.

ח

הגה לפ"ז מיושבת קושיית האחרונים הנ"ל, דאף דאזלינן בתר לקיטה לירק, ולכן אין קדושת שביעית על הירק עד הלקיטה, אבל הפקר שאני, דכל שתו"א הארץ בשביעית הוא הפקר, וא"כ אף קודם הלקיטה הירק הוא הפקר, דכל מה שתו"א הארץ בשביעית הוא הפקר. ואה"נ הוא נריך להפקיר כל מה שבשדה, ואפילו הירק.

שמב אתרוגי בענין אתרוג המורכב והלכות מצוות זרעים זרעים

דרך מותר לאכול מה שיוצא עלי שום עבודה או שמירה].

החנטה קובעת, והאתרוג חשיב אתרוג של ששית למעשה.

ועי' ברמב"ם ברפ"ד מהל' שמיט' שפסק דספיתים אסורים רק מדרבנן "שלא יזרע אדם בשביעית", וזהו מלתא דעבודת הארץ, ובהלכה א' שם הגדיר האיסור בשם "כל שתוציא הארץ", וחזין כנ"ל דאם האיסור הוא משום לתא דעבודת הארץ אז האיסור הוא על מה שתוציא הארץ ולא על פירות שביעית.

וי"ל דזהו כוונת לשון הרמב"ם הנ"ל בהל' שמיט' "להחמיר", דאף דדרך כלל לא אזלינן בתר חנטה, אבל הכא להחמיר אזלינן בתר חנטה כיון דאין הלקיטה יכול לקצוע. דו"ק.

[חנה לענין חיוב חלה, אם גלגל עיסה פחות מן השיעור אף שלא נתחייב בחלה, אם יצטרף אח"כ לעיסה אחרת וצין שניהם יהי השיעור או יתחייב בחלה, אבל עיסה שנעשה ע"י גוי או אם העיסה הפקר או הקדש בשעת הגלגול או אינו חוזר ומתחייב אח"כ אף אם תהי' אח"כ של ישראל. והיינו משום דגוי והקדש והפקר אינם רק דינים שאינם מתחייבים בחלה אלא הם "פוטרים" מחלה, ולכך פוטרים לעולם, אבל פחות מכשיעור הוא רק דין שאינו מתחייב ולכך יכול להתחייב אח"כ. ועד"ז הכא נאמר ששנת השביעית אינה "פטור" ממעשרות, אלא רק יש בה הלכה שאינה חייבת במעשרות, ולכך אין הלקיטה בשביעית גורמת שום פטור, ונמצא שהלקיטה אינה קובעת שום הלכה חיונית ולא נקבע מחמתה שום דין צהפלא של הפירות, וכיון שלא נקבע שום דין צהפירות ע"י הלקיטה לכך יכולים להתחייב על ידי החנטה שקובעת דין חיובי של מעשרות].

יא

חנה לפ"ז מיושב היטב מה שהערנו לעיל דלא נחבאר איזה מעשר יתן מהאי אתרוג, דזה קשה רק אם האתרוג הוא אתרוג של שנה שביעית למעשה, אבל להנחבאר בדעת

י

חנה לפ"ז צ"ב למה ירק שיצא בששית ונלקט בשביעית פטור ממעשרות, הרי כיון שיצא מהארץ בששית אינו הפקר.

וי"ל דזהו משום שנתבאר לעיל דאף מה שאינו הפקר פטור ממעשרות בשביעית, דבשביעית לא נאמר סדר מעשרות.

אבל א"כ גם צאתרוג הוא לן למימר דאתרוג צה ששית שנלקט בשביעית פטור ממעשרות, דאף דאינו הפקר וכנ"ל, אבל בשביעית לא נאמר סדר מעשרות.

והנראה צה שיש לחלק בין אתרוג לירק, דצירק רק יש שעת לקיטה שיכול לקצוע, וכיון דהלקיטה בשביעית, לא נאמר צו סדר מעשרות, דהזמן היחיד שיכול לקצוע היינו הלקיטה וזה היה בשנה דלית צו סדר מעשרות. אבל צאתרוג יש צ' זמנים חשובים, החנטה והלקיטה, ודרך כלל נמנו צאושא דהלקיטה קובע שנת המעשר, ולכן אתרוג שנחנט בשני ונלקט בשלישי מעשרים מעשר עני, אבל היכא שהלקיטה אינה יכולה לקצוע משום שהיתה בשביעית, ולא נאמר צה סדר מעשרות, אז

אתרוג

סימן יא

זרעים שמוג

הרמב"ם האתרוג הוא אתרוג של ששית למעשה, ובששית פשיטא דנותן מעשר עני.

נמצא דלפי הפשטות היינו אומרים דר' יוחנן סובר דהאתרוג חייב במעשרות משום דאף דאזלינן בתר לקיטה למעשרות, אבל אזלינן בתר חנוטה לשביעית (כשיטת ר"ג), וא"כ הוי אתרוג של שביעית למעשה כלי קדושת שביעית, ולכן יש חיוב מעשרות, ועל זה יש הערה דלא נתבאר איזה מעשר יתן. אבל לפי הנתבאר בדעת הרמב"ם לעולם אזלינן בתר לקיטה לדין פירות שביעית, ואפ"ה אינו הפקר כיון שלא ינא מן הארץ בשביעית, ולכן יש חיוב מעשרות, ובע"כ דהאי חיוב מעשרות נקבע על ידי החנוטה, ולכן פשוט שנותן מעשר עני. ובאופן שיוצא ממש להיפך מהפשטות הג"ל, דאזלינן בתר לקיטה לשביעית ובתר חנוטה למעשרות.

יב

הנה כל זה שייך לומר בדעת הרמב"ם רק אם הרמב"ם סובר כהתוס' והרע"ב שפירות שביעית אינם חייבים במעשרות משום שלא נאמר בהם סדר מעשרות, דאם כל הפטור מעשרות בשביעית הוא משום שהפירות הפקר א"כ עדיין לית לן ציבור למה ירק שינא בששית ונלקט בשביעית פטור ממעשרות.

וקצתה, דע"י ברמב"ם בפ"ו מהל' מתני"ע ה"ה דאיתא וז"ל שנת השמטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני. עכ"ל. ומשמע דהפטור מעשרות בשמיטה הוא רק מטעם הפקר כהנתבאר בתוס' אגש' שם, ולא מטעם שלא נאמר בו דין מעשרות.

וי"ל דזה אינו, דהא בלשון הרמב"ם הג"ל נראה דהפטור הוא בשנה, דהשנה פטור ממעשר כיון דצדק כלל הכל הפקר, אבל לא שהפקר פירות מסויימות פטור ממעשה. וא"כ לעולם י"ל בדעת הרמב"ם דכל פירות שביעית פטורות ממעשה, אף אלו שאינם הפקר בפועל, והא דאתרוג שאני הוא משום דאזלינן בתר חנוטה.

יג

הנה לפי דברינו, דאין "הפקר" ו"קדושת שביעית" תלויים אהדדי נמצא שיש ציורים ד"פירות שביעית שאינם הפקר" כגון ירק שינא בששית ונלקט בשביעית, דכיון דנלקט בשביעית יש בו קדושת שביעית, אבל כיון דינא בששית אינו הפקר. ויש להדגיש בדעת הרמב"ם נראה דדוקא לפי דברינו יש ציורים כאלו, אבל אם לא אומרים כדברינו אז אין ציורים כאלו. ואע"פ שידוע שהצ"י (בשו"ת אצקת רוכל) סובר שיש ציורים כאלו הינא שלא הפקר הפירות בפועל, דאז יש לפירות קדושת שביעית ואינם הפקר כיון שלא הפקיר, אבל לכאוי י"ל דבלשון הרמב"ם קשה לומר כן, דעיי"ש בפ"ד מהל' שמטו"י הכ"ד דאיתא וז"ל מנזת עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית צטל מנזת עשה וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אצויי עמך. עכ"ל. ודברי הרמב"ם ז"ב, הרי האופן ל"צטל" מנזת תפילין הוא אם לא מניחים תפילין, ועד"ז האופן לצטל מנזת להפקיר בשביעית הוא אם לא מפקירים הפירות בשביעית, ולמה כתב הרמב"ם דהאופן לצטל המנזת

חלק ו

קונטרס סימני אתרוג

נערך בעיקרו ע"י מו"ר הגרימ"ו שליט"א מבני ברק
עם קצת הוספות ממני הק' ראובן מ. שווארץ

קונטרס סימני אתרוג

בקונטרס זה יתברר דברים שנאמרו בחז"ל אודות "אתרוג", וממילא, אתרוגים שלא ימצא כן, יש לברר אודות המסורת שלהם.

א

אתרוג הוא פרי נאה

עיי' במס' ברכות נ"ז ע"א, הרואה אתרוג בחלום הדור הוא לפני קונו שנאמר פרי עץ הדר כפת תמרים, ובסוכה כ"ט ע"ב, בשלמא יבש הדר בעינן וליכא, ופי' התוס' והראשונים, משום דכתיב הדר¹, וכן בל"ו ע"א, לגבי אתרוג הבוסר, אמר

1. אך רש"י במשנה, והסמ"ג ע' מ"ד, כ' משום זה קלי ואנוהו, וברש"י ל"ו ע"ב כ' "דהא מצוה הדורה בעינן הואיל ומזכיר שם שמים עליו כדאמר בריש פירקין יבש פסול לא שנא ביום טוב ראשון ולא שנא ביום טוב שני ואוקימנא דבעינן הדר וליכא", מבואר דהעיקר משום שמזכיר ש"ש עליו, ולא משום עצם המצוה, אך י"ל שרש"י בא לפ' למה נפסל ביום שני, אך כבר כ' הכפ"ת, דכיון דרבא בל"א ע"ב, קאמר דלולב פסול משום דמקשי' לולב לאתרוג, הרי שיש דין מיוחד באתרוג, ולא כשאר מצות, וכ' דזה קלי ואנוהו, מפ' לן דנלמד מאתרוג, ועוד תי' דכיון דקאי על נטילת ז' שהיא דרבנן, ושאלו כשר, ע"כ משום זה קלי ואנוהו, כמש"כ תו' בד"ה בעינן הדר, (ובעה"מ כ' משום הקריבהו נא לפחתך) אבל לכו"ע הדר דקרא, הוא לשון הידור, ובערכי התנאים והאמוראים לריב"ק רבו של הרוקה, בערך ר' יוחנן בן ברוקה, כ' דאפ' לר"י כ"ה פי' הדר, אלא שאינו מעכב, שכ' "והאי דקרינן הדר מודה רבי יהודה דלמצוה בעי קרא הדר. ולא משום ואנוהו לחוד, דהא כל המצות כולן בעינן נוי. אלא הא קמ"ל דמצוה מן המובחר בהדר בהדיא. מיהו לעיובא לא מעכב. דאי כתיב ודאי אתרוג הדר פשיטא דיבש פסול. אבל השתא דלא כתוב אתרוג אלא דמדרשא קאמר יהבינן לאתרוג מדרשא דהדר למדרש הדר לא פסלינן ליבש ודמי להאי דתנא שאם עשאן לסמיכה ולתנופה שיירי מצוה כאילו לא כיפר וכיפר אף על גב דמצוה היא, משום דבקדשים בעינן שנה הכתוב לעכב. ובשאר מצוות אפילו לא שנה עליו הכתוב מעכב. הילכך כיון דלא בהדיא אתרוג הדר אלא מהדר מרבינן ליה אף על גב דמצי למיכתב יפה לא מעכב. כיון דעיקר [הדר] דכתיב למילף אתרוג [קא] אתא והדר

אביי, עד כאן לא קאמר רבי עקיבא הכא דבעינן הדר וליכא, ושם ע"ב, תניא אמר רבי יוסי מעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו אמר לו רבי יהודה משם ראייה אף הם אמרו לו אין זה הדר², ובפסקי הרי"ד הגי', תניא אמר

דקרינן למצוה. ותרוייהו דריש רבי יהודה ואפשר לקיים שניהם, ולפי דבריו י"ל דלרבנן כיון דכתיב כבר בשאר מצות שצריך ואנוהו, למה נא' כאן, וע"כ לעיכובא, לכך כ' רש"י, דהוא פסול משום ואנוהו, אבל הוא דחוק ברש"י.

2. והא דקאמר ר"י בל"ו ע"ב, שרבנן אמרו לר"ע, שאין זה הדר, כ' רש"י, "ואף על גב דאוקימנא דטעמא דר' יהודה לאו משום הדר הוא הכי קאמר ליה אפילו לדיך דלא חיית לאנפולי ומייתית ראייה מדר' עקיבא אינה ראייה דאף הם אמרו לו אין זה הדר", משמע דלדבריו דר' יוסי קאמר, אמנם לגי' התור"ד והריטב"א, הרי ר"י הוא שהביא את הראיה, וא"כ יהיה ראייה אף על הדר, אך לפי ערכי התנאים ואמוראים, י"ל דלכתחילה בעי הדר, ואינו פוסל שם לכאן' בדיעבד, דמבואר ברש"י, שהוא משום דחייש לנפילה, וולרבינו יהונתן ולריטב"א שם, דהוא משום חשש דדלמא יליף, ויהיה קשה לו להחליף בידים, היה אפ"ל דר"י לשי' דס"ל בל"ג ע"ב דלולב צריך אגד, ומבואר במנחות כ"ז ע"א דגם האתרוג, צריך שיהיה עמהם בלקיחה בב"א, ולכך אינו יכול ליקח אתרוג, כשלא יוכל ליקח גם לולב, והא דקאמר בגמ' משום הדר, היינו אפ' לשי' רבנן, דלא בעי אגד, דלכתחילה בעי משום זה קלי ואנוהו, כדאמר' התם במנחות, ובסוכה ל"ג ע"א, ויל"ע באמת איך ר"ע לא עשה לכתחילה, ואלי דחק עצמו להחזיק גם הלולב, ואמרו לו שאין זה נטילה יפה ומהודרת, ולפ"ז הכא לכו"ע אין לו שייכות, לדין הדר של אתרוג.

וכן יל"ע בירוק ככרתי, שכ' ברבינו יהונתן בל"ד ע"ב, "הירוק ככרתי וכו'. פליגי אי הוי הדר או לא", וכן המאירי שם כ', ר' יהודה פוסל והלכה כדבריו שאין זה הדר, ואפשר דאף דלר"י הוא מטעם גמר פירא, כדאמר' בל"א ע"ב, וכ"ה בסמ"ק מ' קצ"ג בארחות חיים וכלבו, וכ"ה בח"א כלל קנ"א דין ט"ו, אך רבינו יהונתן והמאירי, ס"ל דלדין הטעם נשאר, מטעם הדר, ובאמת שי' הב"ח, ומהר"ח מולזין, בחוט המשולש סי' כ"ג, לפסול ירוק ככרתי, כל זמן שלא חזר למראה אתרוג, מטעם הדר, ובעולת שבת, הביא דברי הב"ח, וסיים וצ"ע, וכן לכאן' מבואר ברמב"ם וראב"ד, פ"ח מלולב הל' ח' וט', שכ' דירוק ככרתי, כשר בשאר הימים, ואי משום דלאו גמר פירא, לכאן' הו"ל לפסול גם בשאר הימים, וע"כ שהוא משום הדר, אך י"ל דלרבנן הא דלא גמר פירי, אינו משום דלא איקרי פרי, אלא הוא משום הדר, ולא מפני המראה הירוק, אמנם הלבוש כ' דפסול משום שאינו פרי, וכן בח"א פסלו כל ז', וא"כ הוא דלא כהרמב"ם, וגם הט"ז והמג"א, כ' דגם מראה ירוק כשר, אם דרכו לחזור למראה אתרוג, וכ"ה בח"א כלל קנ"א דין י"א, ודין ט"ו, ובמ"ב ס"ק ס"ה, ובחזו"א סי' קמ"ח סק"ג. ואמנם בריטב"א ל"ה ע"ב והר"ן, כ' בשם הראב"ד דמנומר במראה פסול, היינו לבן שחור וירוק ככרתי, ומוזה הוכיח מהר"ח, שהוא מראה פסול.

וכן בהשגות הרמב"ן, להל' לולב להראב"ד, כ' "מעטה נקב וחסר כל שהוא ובעל חזוית ונקלף לבן כושי ומנומר ירוק ככרתי אלו כולן בלולב כשרין הן", מדקס"ד לפסול בלולב, משמע שהוא כמנומר, אך י"ל דנקט כן אפ' לצד בגמ' דמשום הדר הוא, ולא שכן ההל', וגם במגן אבות, למאירי, ענין כ"א, בהעתקת דברי הרמב"ן, ליתא לירוק ככרתי, וכן בהמשך, כ' הרמב"ן, "אבל פסולי אתרוג למדין זה מזה לפיכך כתם כושי לבן פוסלין

קונטרס סימני אתרוג

שמע

בחוטמו במשהו ובשאר מקומות ברובו כדברי הרב, הרי שהשמיט ככרתי, וגם צבע שדרתו של לולב קרוב לכרתי, ולכאור' אינו שינוי בו, אך י"ל דהא גופא קאמר. אך ברמב"ן חולין מ"ו ע"ב כ' "אי קשיא הא דאמרינן גבי אתרוג ואדומות כשחורות דמיאן מדר' חנינא דאמר האי שחור אדום הוא אלא שלקה והכא בריאה האי שחור פסול הוא ומאי טעמא מכשרינן אדומה לא קשיא דהתם שינוי הוא אבל כאן היינו רביתייהו שיהיו אדומות מחמת דם שכל דבר שיש בו דם אין אדמימותו פסול בו דכל זמן שלא נבלע בהן דמן הן אדומות ביותר וכשרות דהדרן בריאן והרי הירוק ככרתי שכשר בריאה ופסול באתרוג, מדהוכיח מירוק ככרתי, משמע לכאור' שהמראה פסול, דאי הוא רק ראייה שלא נגמר הפרי, מה ראייה היא, הרי אין הירוק באתרוג לקותא, אך אולי מייתי ראייה מהו"א דגמ', רק דחוק דלא פי'. ועי' תשו' מבי"ט ח"ג סי' מ"ט, שכ' "שמה שהוא כעין גרב הוא שמעצמות האתרוג הוא נולד אותה הנקודה כמו תפוח או סרוח או מנומר או ירוק וזה שאנחנו קוראים חזוית אינו מרעותא של האתרוג אלא מן הקוצים ברקני' שבאילן האתרוג שעוקצין בו ובאותה העקיצה כשהוי גדל באילן משתנ' מקו' העקיצה ונעשה מקומה כמו אדום, מונקט ירוק, משמע לכאור' דהמראה פסול, דבלא"ה הוה רק סימן שלא נגמר הפרי, ומאי שיטיה הכא, דמיירי בחסרון שינוי מראה ושינוי האתרוג, אך עדיין אולי כונתו דגמר פירי, הוא חסרון מעצמותו של אתרוג, אבל לכאור' הו"ל לפרש יותר.

ואמנם בראב"ד לפנינו, לגבי נקלף, וכן לגבי מראות פוסלות בחטמו, וברא"ש סוכה פ"ג סי' י"ז, בשם הראב"ד, ליתא לירוק ככרתי, וכן בטור ושו"ע כ' דמראה פסול הוא לבן ושחור, ולא כ' ירוק ככרתי, וכן במ"ב ס"ק כ"ו, כ' רק שחור ולבן, ובחזו"א שם, כ' דאף לדברי הריטב"א והר"ן, רק לענין מנומר, כיון דמראה זה, כשר רק מפני העתיד, פוסל במנומר, ואם ככרתי גמור אינו חוזר למראה אתרוג, ע"ז מיירו, עוד כ' שתלוי אם במקום זה חוזרין למראה אתרוג, כמו כושי, אך כ' ע"ז, "מיהו אין סברא לחלק".

ובגליון ס' מהר"ל הל' אתרוג סי' ט"ז, כ' "מ"כ בספר ה"ר נחמן ז"ל אתרוג ירוק ככרתי פי' ר"ת אירנדא אבל הירוקים שלנו אינם אינדא אלא ירוק כעשבים ור"י פי' במקום אחר ירוק יילנא לאפוקי כביעתא מיהו בירוקים אישתנו לעילויא קודם ברכה ליכא מאן דפליג דאי אמרת משום דלא נגמר פרי תיאסר כולם דשמא ליקטן הגוי ירוקים ראייה ר"ת כדי שיכיר בין תכלת לכרתי ותכלת דומה לים ואפילו ירוק בשעה ברכה קרי ר"י גמר פרי כיון שמתקן ממילא ואין צריך לאילן עוד והוי יילנא מאיליו" (נדפס בס' הזכרון להגר"ב זולטי, עמ' רמ"ה, והר" נחמן, הוא מבעלי התוס', בנו של רבינו חיים כהן), הרי מפו' דאפ' שר"י פוסל כל מראה ירוק, מכשיר בירוק בשעת ברכה, כשעתיד להצהיב. מהר"ח הביא מירו' פ"ג הל' ו', הירוק ככרתן רבי זעורה בעא קומי רבי אימי כהן כרתיון או דדמי להן כרתיון א"ל כהן כרתיון אי זהו ירקרק שבירוקים ר' לעזר או' כשעוה וכשושנת קרמל סומכוס אמ' ככנפי טווס אי זהו אדמדם שבאדומים זה זהורית עמוקה וכא הוא אמר הכין אמר רבי פינחס שנייא היא תמן דכתיב ירקרק, ומפ' דהספק בדומה לכרתי, ופשיט דכשר, והוא כשי' ר"ת בתו' חולין מ"ז ע"ב, דלר"י כל שאינו כחלמון, עדיין פסול, ומוכיח מזה דע"כ מראה כרתי פסול, דבלא"ה מה שייכות לנגעים, ובחזו"א שם כ' שפי' תמוה, ובחי' ר' מאיר שמחה, ל"ה ע"ב, מפ' כעין פי' של מהר"ח, דמיירי בהתחיל להציב, ומספק"ל אי כבר הוה גמר פירי, אבל אינו מובן הא דמייתי מנגעים. וברבינו יהונתן חולין מ"ז ע"ב, כ' "ככרתי יש אומרים עלי בצלים ויש אומרים ככרתן והוא צבע דומה לתכלת וכן גורסין כדי שיכיר בין תכלת לכרתן במסכת ברכות", לפ"ז אפשר דמבעיא בירו', האי

כרתי, אי כעלי בצלים, או יותר בהיר כעין נגעים, ופשיט ליה דהכא הוא צבע עמוק, ושם אינו עמוק, כדברי רש"י בתהלים ס"ח פס' י"ד, "ולכך קראו ירקרק כמו לבן אדמדם שאינו לא לבן ולא אדום לכך נכפל ירקרק אדמדם".

אמנם בראבי"ה סי' תרע"ח כ' "ירושלמי בעי רבי זירא קומי רבי אימי מהו ככרתי כהדא כרתינין והא תנינן איזהו ירוק שבירוקים רבי לעזר אומר כשעוה וכשושנת הכרמל סומכוס אומר ככנף טווס איזהו אדמדם שבאדומים זו זהורית עמוקה וכה את אמר הכנין אמר רבי פנחס שנייה היא תמן דכתיב ירקרק או אדמדם ובירושלמי שם משובש הלשון, הרי שכ' שהלשון בירו' משובש, ולפי גירסתו, ר' זירא שאל האם הירוק ככרתי הוא ככרתינין, או שהוא כנגעים, ומשני דשם כתיב ירקרק, משא"כ כאן, ולכך באמת הוא ככרתינין, וע"ע העמק דבר פ' תזריע י"ג מ"ט, פי' דומה לזה בירו'.

וכן יל"ע באתרוג קטן, כאגוז, שפסל ר"י, בל"ד ע"ב, שכ' רבינו יהונתן, בפ"י הראשון, שהוא מטעם שאינו הדר, משמע שנשאר לדידן, גם למסקנא טעם הדר, ונפק"מ בהיה כביצה ונצטמק, דאי אינו הדר פסול הוא, וכ"ה בח"א הביאו ביה"ל תרמ"ח סכ"ב, אבל בחזו"א שם סק"ב, כ' דכשר, דאינו רק ראייה דנגמר פרי, ואם הוא עדיין כאגוז כשר, ולחזו"א צ"ל, דלשון השו"ע בתרמ"ט ס"ה "או שהם חסרים השיעור בין בי"ט ראשון בין בשאר ימים פסול", היינו לגבי אתרוג, בלא היה לו שיעור מעיקרא, ובפחות מכאגוז, לא נתפ' בחזו"א, אי טעמו של ר"מ מטעם הדר, או דס"ל דאגוז הוא גמר פירי, ובחזו"א לא נתיחס לראית הח"א, מחסר בשאר הימים, שכ' תו' מ"ו ע"ב ד"ה אתרוג, והרא"ש סי' כ"ג, והטור סי' תרמ"ט, וכן בתרוה"ד פסקים סי' נ"ב כ' "וכ"ש אם נצטמקו החתיכות לפחות מכשיעור", ובב"ח שם כ' דאף למש"כ בהשגות הרמב"ן על הל' לולב להראב"ד, והביאו המאירי כ"ט ע"ב, ובר"ן ל"ו ע"ב, צריך שישאר רוב האתרוג, דבלא"ה נקרא חצי אתרוג, והובא בדרכ"מ סי' תרמ"ט, וכן הרא"ה בכ"ט ע"ב, שכ' "דוקא בששמו עליו שעדיין ניכר שהוא לולב או הדס או אתרוג וכו' וכן אתרוג שנאכל רובו וכו' אלו פסולין אפילו ביום טוב שני דמדינה", לשי' בעי גם שיעור, וגם רוב, ובמ"ב ס"ק מ"ג, ציין לבי"ח, ואולי י"ל דכיון שאינו פרי שלם, מודה החזו"א דבעי שיעור להדר, וזכר לדבר, בב"מ מ"ז ע"א, אמר לך רב ששת מה נעלו דבר המסויים אף כל דבר המסויים לאפוקי חצי רמון וחצי אגוז דלא, ובתו' ב"ק ס"ג ע"א ד"ה דבר, לפי' א', ממעט חצי אגוז וחצי רמון, משמירה ומכפל.

אמנם בט"ז סי' תרמ"ט ס"ק ג' כ' לגבי אתרוג המורכב, שהוא שלם מבריתו, "דביום הראשון ודאי אין ליטלו כיון דחסר פסול בו כי חשבי' לההוא חלק של המין האחר כמאן דליתיה אשתכח שמה שנשאר מחלק האתרוג הוא חסר ולפ"ז אין לפוסלו בשאר הימים דחסר כשר בהם מ"מ יש חשש שמא הרוב מחמת חלק שאין מין האתרוג ולא נשאר בשיעור מחלק האתרוג ואסור אפי' בשאר ימים הר"ז כמו אתרוג החסר שאם נגרע את חלק הלימון חסר משלימותו של האתרוג", הלשון "לא נשאר בשיעור", משמע דבעי שיעור, גם באתרוג שלם, אך בתחילה נקט, "שמא הרוב חלק שאין מין האתרוג", וא"כ שיעור דקאמר, היינו רוב, והוא כשי' הרמב"ן והר"ן דבעי רוב, וצ"ע.

ובתו' ל' ע"א ד"ה משום, כ' דאשרה, "אלא טעמא משום דמיכתת שיעוריה דאתרוג נמי בעי שיעור כאגוז או כביצה דאף על גב דאמרינן לקמן טעמא דלא גמר פירא מכל מקום בעינן דמינכר לקיחתה דמהאי טעמא פסלינן לקמן פלפלין", מדלא נקטו דטעמא

קונטרס סימני אתרוג

שנא

ר' יהודה מעשה בר' עקיבה שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתיפו אמרו לו אין זה הדר אמ' ר' יוסי משם ראייה כך אמרו לו אף זה הדר, וכן מבואר בריטב"א כג' זו, ושם נקבהו עכברים אמר רב אין זה הדר.

ועיין בירושלמי סוכה פ"ג הל' ה', כתיב פרי עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר אי זה זה זה אתרוג³ אין תימר רימנא פרי הדר ואין עצו הדר אין תימר חרובה עצו הדר ואין פרי הדר אי זה זה זה אתרוג⁴.

דגמר פירי הוא לר"י, משמע דכ"ה לכו"ע, ויותר מזה מבואר להדיא בתו' הרא"ש ל"ה ע"א, "ויש ספרים דגרסי הכא אמתני' דאתרוג של אשירה ושל עיר הנדחת פסול מאי טעמא משום דהו"ל מצוה הבאה בעבירה, משום דקשיא להו דלא שייך למיפסליה משום דמיכתת שיעוריה משום דלא אשכחן שיעור מפורש באתרוג והא דאמרין כאגוז כביצה לאו משום שיעורא הוא אלא כדמפרש טעמא משום דלא גמר פרי הוא ולא נהירא וכו' ובאתרוג שייך שפיר שיעורא משום דבעינן דמינכרא לקיחתה, דמהאי טעמא פסלינן לעיל פלפלין, וכיון דמיכתת שיעוריה הוה ליה כאילו נשחק כולו ולא מינכרא לקיחה", מבואר דלמסקנא הטעם משום גמר פירי, וע"ע לשון תו' הרא"ש ל"ו ע"א ד"ה אתרוג, שג"כ נקט שנשאר הטעם דגמר פירי, ולא פי' דזה רק לר"י, משמע דזה גם לר"מ.

ובביכורי יעקב תרמ"ח סק"ג, תולה שני הדברים זב"ז, דאי אמרי' דלדידן נשאר כמו ההו"א, דהפסול מטעם הדר, אי"כ בשני הדברים, יש לנו לומר דנשאר טעם הדר, בין בשיעור ביצה, בין בירוק ככרתי, אך להחזו"א דס"ל בתרווייהו, דליכא הדר אתי שפיר, אך שי' הח"א והמ"ב שהעתיקו, לענין נצטמק, שפסול, ואילו לגבי מראה ירוק ככרתי, כל שחזור ומצהיב, מכשירין, ויל"ע למה בשיעור ס"ל שנשאר טעם הדר, ובירוק ככרתי, פסל כל ז', משום דלא גמר פירי, וצ"ל שמסופק כמש"כ בנשמת אדם אות ו', ולכך מחמיר, אבל א"כ למה הכשיר במראה ירוק.

3. אך בזהר ויקרא כ"ד ע"א, ר' יהודה פתח וכו' פרי עץ הדר מאן הוא דא אתרוג וכי אתרוג מעץ הדר הוא והא כמה קוצין אית סחרניה מכאן ומכאן ואת אמרת פרי עץ הדר, ומת' דקאי על האשה, ועי' לק' אות י"ט, ולכא' פליג ארשב"י, וכן צ"ע דהרי ר"י לא דריש הדר, אלא הדר באילנו משנה לשנה, כדאמרי' בסוכה ל"א ע"ב, אך י"ל דהא ס"ל כרשב"י שהדר קאי אאילן נמי, ומשום הקו' בזהר, דריש הדר באילנו, ולשי' ערכי התנאים והאמוראים, דאפי' לר"י, כ"ה פי' הדר, אלא שאינו מעכב, מעיקרא לא קשה, אך צ"ע מסתמא דתו"כ פ' אמור, דתניא, פרי עץ את שטעם עצו דומה לפיריו זה אתרוג בן עזאי אומר הדר הדר באילנו משנה לחברתה (וכ"ה בגמ' דילן בל"ה ע"א בשם בן עזאי, לגי' הרא"ה, וכן לכאוי', דאיך ר' אבא נכנס באמצע הברייתא) מבואר דת"ק לא ס"ל הדר באילנו, וגם ס"ל לכאוי' דהדר כמשמעו, וכר"מ דבגמ', ואמרי' בסנהדרין פ"ו ע"א, דסתם ספרא ר"י, וכן בשבת קל"ז ע"א וקידושין נ"ג ע"א, ואולי תרי תנאי אליבא דר"י, או דהגמ' דנקטה לר"י הדר באילנו ל"ד, אלא או כרבי דס"ל הדיר או כר' אבהו הידור, ויש לו שני סימנים, וצ"ע.

ולרבי אבא דעכו, בבר"ר פט"ו אות ז', דאמר אתרוג היה הה"ד ותרא האשה כי טוב העץ וגו' אמרת צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג, ושם פ"כ אות ח', ותאכל מן העץ הדא מסייעא להדיא דאמר רבי אבא דעכו אתרוג

עוד שם תני רשב"י ולקחתם לכם פרי עץ הדר עץ שפריו הדר ועצו הדר. ובמדרש אגדה פ' אמור כ"ג פס' מ', פרי עץ הדר אלו בעלי משנה ותלמוד שיש להם טעם וריח ומראה כמו האתרוג הזה שיש בו אלו השלשה טעם ומראה וריח, ובזהוהר חדש ע"ה ע"ב, משמחי לב דא אתרוג דדמייא ללב, משמע משום צורתו, ולא בטעמו.

וברמב"ן אמור כ"ג פס' י"ט, "ועל דרך האמת פרי עץ הדר הוא הפרי שבו רוב התאווה⁵ ובו חטא אדם הראשון שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל

היה, אף דכתיב וכי תאווה הוא לעינים, אינו ראייה שהעץ הדור במראהו, די"ל דהכונה שהוא מועיל לעינים, וכן מתפ' הא דאיתא בבר"ר פי"ט אות ה', ופס"ה אות י"ג, ר' אליעזר בשם רבי יוסי בר זימרא אמר שלשה דברים נאמרו בו בעץ שאכל אדה"ר טוב למאכל ויפה לעינים ומוסיף חכמה, ושלשתן נאמרו בפסוק א' שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל מכאן שהוא טוב למאכל, וכי תאווה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים, להשכיל, מכאן שהוא מוסיף חכמה, אך מהמשך המד' בפס"ה, וכן יצחק אמר ועשה לי מטעמים אמר לו בתחלה הייתי נהנה מן הראייה ועכשיו איני נהנה אלא מן הטעם, משמע שבא לומר שיפה מראהו לעינים, ולכא"ו כ"ה לר' אבא, אך עדיין אינו מוכרח לר' אבא, והאי ר' אבא אף אי הוא ר' אבהו דל"ה ע"א, היינו אחר שדרש, או הדר באילנו, או לגי' הרא"ה, הדיר לענין גדל על מים, אז הוא סי' שהוא הנחמד למראה של התורה.

4. צ"ע דדלמא זית, דכתיב בירמיה י"א פס' ט"ז, זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך, ובתהילים נ"ב פס' י' אני כזית רענן, ובהושע י"ד פס' ז', ויהי כזית הודו, ובפיהמ"ש בכורים פ"ג מ"ג, "עטרה של זית בראשו להודיע שאלו הבכורים משבעת המינים בלבד הן ואין בכולן שענפיו יפין יותר מן הזית לפיכך עושין העטרה ממנו בלבד", וכ"ה ברע"ב בשם י"מ, אמנם הרמב"ם כ' מז' המינים, אבל אפשר שיש עליו יותר נאים ממנו, וצ"ע, ועי' מרומי שדה סוכה ל"ה שהק' ואימא זית שהוא ועצו מרים, ועי' במכילתא פ' בשלח, ר' אלעזר המודעי אומר זה עץ של זית שאין לך עץ מר יותר מעץ זית ובעירובין י"ח ע"ב, וסנהדרין כ"ד ע"א, וק"ח ע"ב, מרורין כזית, אבל למשי"כ באות ה', שהעץ עצמו נאכל, משא"כ זית אינו נאכל, והכא דריש פרי עץ, שגם העץ פרי.

5. ולכא"ו אין כונת הרמב"ן, על מה שמבואר ביומא י"ח ע"א, שמרבה זרע, ועי' לק' אות כ"ג, ויהיה הכונה רוב התאווה, תאווה זנות, דלא משמע, ורוב התאווה משמע תאווה, ולא תועלת לעינים, אבל לרבי אבא דעכו, בבר"ר פט"ו אות ז', דאמר אתרוג היה הה"ד ותרא האשה כי טוב העץ וגו' אמרת צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג, ושם פ"כ אות ח', ותאכל מן העץ הדא מסייעא להאי דאמר רבי אבא דעכו אתרוג היה, אף דכתיב וכי תאווה הוא לעינים, אינו ראייה שהעץ הדור במראהו, די"ל דהכונה שהוא מועיל לעינים, וכן מתפ' הא דאיתא בבר"ר פי"ט אות ה', ופס"ה אות י"ג, ר' אליעזר בשם רבי יוסי בר זימרא אמר שלשה דברים נאמרו בו בעץ שאכל אדה"ר טוב למאכל ויפה לעינים ומוסיף חכמה, ושלשתן נאמרו בפסוק א' שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל מכאן שהוא טוב למאכל, וכי תאווה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים, להשכיל, מכאן שהוא מוסיף חכמה, אך מהמשך המד' בפס"ה, וכן יצחק אמר ועשה לי מטעמים אמר לו בתחלה הייתי נהנה מן הראייה ועכשיו איני נהנה אלא מן הטעם, משמע שבא לומר שיפה מראהו לעינים, ולכא"ו כ"ה לר' אבא, אך עדיין אינו

קונטרס סימני אתרוג

שנג

וכי תאזה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל ותקח מפריו ותאכל", וברבינו בחיי בראשית ג' פס' ו', "וע"ד הקבלה אתרוג היה והוא נרמז בכתוב שנאמר ונחמד העץ להשכיל ותרגום אונקלוס ומרגג כי הוא פרי נחמד ומהודר וטבעו חם ומושל על השכל וכן תרגום הדר אתרוגין" וכ"ה בתולדות יצחק שם, ובחינוך מ' שכ"ד, "וידוע מצד הטבע כי ארבעה המינים כולם משמחי לב רואיהם", ובדרשות ר"י אבן שועיב, פ' צו ולשבת הגדול, "האתרוג כנגד היחידים השלימים הראשוני' שהם כמו האתרוג שהוא שלם שיש בו מראה וריח ואוכל", ובדרשה ליום ראשון דסוכות, "הם החכמים והצדיקים ובעלי המעשה כאתרוג שיש להם טעם וריח ומראה", כן בריטב"א סוכה כ"ט ע"ב, "ולפי שאמר הכתוב באתרוג פרי עץ הדר כי ריגוג לשון חמדה והדרור הוא כדכתיב ונחמד העץ להשכיל ומתרגמין ומרגג אילנא והוציאו הכתוב בלשון הדר ללמד בשם העצם על האתרוג כמו שאמרנו וללמד בשם התואר שיהא מין זה נאה והדר למראה", וכן כ' בל"ה ע"א, "פי' והא ודאי קים לן דהדר היינו אתרוג ולא היו מסופקין בדבר שעשו מימות משה וכו' אלא שהקבלה העידה לנו שהדר זה אתרוג ואתרוג לשון חמדה וריגוג ובשם התואר בא הלשון להעיד על סימניו", וברמב"ן עה"ת, כ' "והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא שמו בלשון הקודש הדר כי פירוש אתרוג חמדה כדמתרגמין נחמד למראה דמרגג למיחזי לא תחמוד לא תרוג וכו' ולשון חמדה והדר שוים בטעם ונקרא העץ והפרי בשם אחד כי כן המנהג ברוב הפירות תאנה אגוז רמון זית וזולתם וכן זה שם העץ והפרי שניהם בארמית אתרוג ובלשון הקודש הדר"⁶, וכן כ' בשם בעלי הלשון, בהשגות

מוכרח לר' אבא, והאי ר' אבא אף אי הוא ר' אבהו דל"ה ע"א, היינו אחר שדרש, או הדר באילנו, או לגי' הרא"ה, הדיר לענין גדל על מים, אז הוא סי' שהוא הנחמד למראה של התורה.

6. והא דבעי בגמ', דף ל"ה ע"א, להוכיח מסימני אתרוג הרמזים, במילת הדר, כ' הרמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש והריטב"א שם, דאף שקיבלו מסיני, דהפי' הוא אתרוג, בעי להוכיח את הקבלה, מגופא דקרא, כן י"ל דאף שבלשה"ק אתרוג נקרא הדר, בעי להוכיח, מקרא, כהמסורת שזה אתרוג. ואמנם קשה להיפוך, דכיון דזה שם הפרי, מנ"ל ללמוד מזה לרבנן, דבעי הדר, בשאר פרטי אתרוג, וכן לריב"ק רבו של הרוקח, לר' יהודה, ואמנם ריב"ק לכאור' לא ס"ל שם, דהדר הוא שם העצם. אך צ"ע לפי שיטתם, למה פליג ר' יהודה, וברמב"ן בהשגות על הל' לולב לראב"ד, מסיים, "אלא שר' יהודה דרש בו הדר באילנו משנה לשנה", אבל איך דריש ר' יהודה נגד שמו של הפרי, שנקרא כן בתורה, וצ"ל כמש"כ בערכי התנאים והאמוראים לריב"ק רבו של הרוקח, בערך ר' יוחנן בן ברוקה, שהובא בהע' 1, דאפי' לר"י כ"ה פי' הדר, אלא שאינו מעכב. אך בויק"ר פ"ל אות ט"ו, שאמר שלמה, וארבעה לא ידעתים אלו ד' מיני' שבלולב שבקש לעמוד עליהם פרי עץ הדר מי יאמר שהוא אתרוג כל האילנות עושין פירות הדר וכו' ומי פירש להם לישראל על הד' מינין האלו שהן אתרוג לולב הדס ערבה חכמים, מבואר שיש מסורה, על הד'

על הל' לולב להראב"ד, וכ"ה ברא"ה סוכה ל"א ע"ב, ובמאירי סוכה כ"ט ע"ב, ובמגן אבות, ענין כ"א, ובאהל מועד פ' דרך ארץ, "ומתרגמי' לא תתאוה לא תירוג כלומר אתרוג פי' וחמדה ותאוה דבר א' הם א"כ יהיה שם אתרוג ע"ש חמדה".

וברע"ב ביכורים פ"ג מ"ט, כ' "מעטרים את הבכורים חוץ משבעת המינים מקיפים את הסלים שבכורים בהם מפירות נאים ומשובחים ואף על פי שאינם משבעת המינים כגון פריש ואתרוג וכיוצא בהן", ובס' סדר היום, בכונת הלולב ואגודתו, "האתרוג הוא שיש בו טעם וריח נחמד למראה וטוב למאכל".

ובתולדות יצחק וירא י"ח פס' ה', כ' "שאלין האתרוג וכיוצא בו משמח הלב", מבואר שגם האילן משמח הלב, אך אולי מחמת פירותיו שעליו.

אמנם מכל הנ"ל, אין מבואר רק שהוא פרי נאה, אבל יש עוד פירות נאים, אבל במדבר פמ"ג כ' "והנראה לי בארבעת מינים שבלולב שהם שמחה בצאתם מן המדבר אשר היה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשותות אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות ולקח לזכרון זה הנאה שבפירות האדמה והטוב שברוחו והיפה שבעלין והטוב שבעשבים ג"כ, ר"ל ערבי נחל ואלו הארבעה מינים הם אשר קבצו שלשת הדברים האלה האחד מהם רוב מציאותם בארץ ישראל בעת ההיא והיה כל אדם יכול למצאם והענין השני טוב מראה ורעננותם", וכע"ז בצדה לדרך, לר' מנחם זרח, במאמר ד' כלל ו' פ"א, "להיות זכרון זה צוהה התורה לקחת הנאה שבפירות והיפה שבאילנות", וכן באבע"ז באמור כ"ג פס' מ', "ובאמת כי אין פרי עץ יותר הדר ממנו", וכן במצוות זמניות, הלכות חג הסוכות, "פרי עץ הדר פירשו בו שזה הפרי הוא אתרוג ובאמת כי הוא הנאה שבפירות ויתמיד בו צהלת וטיבתו כל הז' ימים משא"כ בפרישים ולא בחבושים וכדומה להם", וכן בס' מעשה נסים לר' נסים ממרסיי (בזמן הרשב"א, הנדפס בקובץ מאה שערים) "יש שואלין טעם למה בחר השם בד' מינין שבלולב יותר מזולתם והענין לשבח השם על הארץ הנבחרת שאלו המינין נמצאים בה כי התמרים והאתרוגים נמצאים בכל הארצות כמו

מינים, ובלא"ה א"א לידע מהפס' (וכ"ה שי' הרמב"ם, בהקדמה לפיהמ"ש, והאבע"ז, והרמב"ן בראשית דבריו, והרא"ה סוכה ל"ה, וכן בריטב"א שם, כ' דהסי' דהדר באילנו, אין מוכיח שהוא אתרוג, דהרבה אילנות כן (ועי' ג"כ כפ"ת) אלא שכ"ה במסורת) ואמנם י"ל דר' מני דאיהו מרא דמימרא דלעיל מיניה, ס"ל או כמ"ד עץ הדעת חטה או גפן או תאנה, בברכות מ' ע"א, אבל הרמב"ן כשי' ר' אבא דעכו, בבר"ר פט"ו אות ז', דאמר אתרוג היה הה"ד ותרא האשה כי טוב העץ וגו' אמרת צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג, וכן שם פ"כ אות ח', ותאכל מן העץ הדא מסייעא לההיא דאמר רבי אבא דעכו אתרוג היה, כמבואר בהמשך הרמב"ן במש"כ ועל דרך האמת וכו', הועתק לעיל אות א'.

קונטרס סימני אתרוג

שנה

רוב שאר הפירות וצוה השם לקחת שני מיני אילן עושי פרי ושני מיני אילן סרק ובמיני עושי פרי בחר המין המופלג בפירותיו בכמות⁷ ויופי והדור, ובתורת המנחה לסוכות, דרשה פ"ג, "שלשה הדסים ושתי ערבות ולולב. ואין בהם פרי כי הפרי הוא תכלית האילן וגמר הפעולה והשלמתה, ועל כן צוה בלקיחת פרי עץ הדר שהוא סוף כל הצורות וגמר פעולתן, והתחיל בו שהוא הראשון ממטה למעלה. והאבר השביעי שיש באדם היא אשתו והיא עצם מעצמיו ובשר מבשרו, והיא כנגד האתרוג וכנגד מלכות שמים היפה בנשים תכלית הכל".

ובאברבנאל סו"פ אמור, כ' "ופרי עץ הדר הוא האתרוג שפריו הוא הדר ויפה והוא משמח הלב וכפות תמרים כל שם ימחאו כף והוא הסעיף שגם הוא הדר ומשמח הלב. גם הוא צריך שיהיה הדר ולא יבש. וענף עץ עבות הוא עץ שענפיו עבותים והוא הדס שגם הוא משמח הלב בזמן החום. וערבי נחל מפני היותם גדלים על המים ולפי שלא היו במצרים וכ"ש במדבר נחלי מים עיינות ותהומות לכך צוה כשיבואו אל ארץ נחלי מים ישמחו בערבותיה וכו' ופרי עץ הדר הוא האתרוג בלי ספק שהוא היותר יפה שבפירות".

אמנם צ"ע מהירו', דדריש משום דגם העץ הדר, תיפו"ל משום שהוא ההדור שבפירות, וכיון שהתורה סתמה, כונתה על היותר הדור, דבלא"ה לא נדע במאי קאי, ואולי ס"ל לירו' דהוה מרבי' כל הדור, לכך דריש שהעץ נמי הדור.

ב

יש לאתרוג ריח טוב

עיינ במס' ברכות מ"ג ע"ב, האי מאן דמורת באתרוגא או בחבושא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות.

ועיינ במס' סוכה ל"ז ע"ב אמר רבה הדס של מצוה אסור להריח בו אתרוג של מצוה מותר להריח בו מאי טעמא הדס דלריחא קאי כי אקצייה מריחא אקצייה אתרוג דלאכילה קאי כי אקצייה מאכילה אקצייה ואמר רבה הדס במחובר מותר

7. לכאוי' כונתו שהפירות גדולים, כדלק' אות י', וכדאמרי' בירו' שביעית פ"א הל' ג', אתרוג פירותיו גסין, אבל אין הכונה שיש הרבה פירות באילן א', שהרי בירו' שם אמרי' שאינו עושה הרבה.

להריח בו אתרוג במחובר אסור להריח בו מאי טעמא הדס דלהריח קאי אי שרית ליה לא אתי למגזייה אתרוג דלאכילה קאי אי שרית ליה אתי למגזייה, וכ' המאירי, "שמא יביאהו ריחו לתאוות מאכל ויבא לקרץ", ובויק"ר פ"ל אות י"ב, מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, במד' אגדה פ' אמור כ"ג פס' מ', פרי עץ הדר אלו בעלי משנה ותלמוד שיש להם טעם וריח ומראה כמו האתרוג הזה שיש בו אלו השלשה טעם ומראה וריח, והכונה בשני המדרשים, לריח טוב, כמב' בהע"ט⁸, ובכתובות ס"א ע"א, דאכלה אתרוגא הווי לה בני ריחני ברתיה דשבור מלכא אכלה בה אמה אתרוגא והווי מסקי לה לקמיה אבוה בריש ריחני (באוצר מד' עמ' 175, האוכל וכו' אתרוג הוין ליה בנים רתחנין, כנ' ט"ס, וצ"ל ריחנין, או ריחתני, כג' הראב"ן, כתובות שם) ותו' שבת פ"ח ע"א, כ' דר"ת, "מפרש דתפוח היינו אתרוג וריח אפך כתפוחים מתרגמין כריחא דאתרוגא" (אך במחזור ויטרי סי' רפ"ז מביא מהתרגום, "ורח אפך כתפוחים. ותפוח מתרג' חזור. תפוחי זהב משכיות כסף מתרג' חזורי דהבא, וכן לפנינו בתרגום, עה"פ ריח אפך, מתרגם כריחא דתפוחין דגינתא דעדן, אך עה"פ כתפוח בעצי היער, לפנינו בתרגום, כאתרוגא) ובס' מלמד התלמידים, לחג הסוכות, "המין האחד פרי עץ הדר שבארה הקבלה שהוא אתרוג והאתרוג ידוע שטעמו טוב וריחו טוב".

ובתענית כ"ט ע"ב, ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה' אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב כריח שדה של תפוחים, וכ' תו', "י"מ תפוחים כריח אתרוגים" (עיי"ש מהרש"א) ומשמע מזה, דפרדס אתרוגים יש בו ריח טוב, ויל"ע דבאתרוגים שלנו אינו מצוי, רק בשעת הפריחה ביומי ניסן, מצוי בתפוזים ושאר מיני, ובאמת הרמב"ן עה"ת תולדות כ"ה פס' ל"ד, "או ריח

8. ובהמשך המד"ר, כפות תמרים אלו ישראל מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים, ואף דברשב"ם בב"ב קמ"ו ע"א, כ' "נכנס אחריה לחורבה לבודקה, וכו' ויש מפרשים כותבת נטל בתוך חיקו ולא צנן וקרוב לגליל היה מעשה, מאן יהיב לן מכותבות דיריחו וכו' וללישנא דאמרי' שנטל עמו כותבת אמרה כותבות דיריחו אני מריח ולא צנן, יריחו נקראת עיר התמרים והיינו כותבות. אמר לה ריח צנן אני מריח בגליל, וכו' וללישנא דמפרש שכותבת היה עמו לכך אמר לה ריח צנן לדעת אם תשיבנו דבר לאמר ריח כותבת אני מריחה ולא ריח צנן", וכ"ה בר"א אב"ד בשם ר"ח, וכן צד א' בתו', וכ"ה בריטב"א ונמו"י, דמבואר רק שריחן נודף, אבל אין מבואר שיש להם ריח טוב, וא"כ מוכרח, דבאתרוג הכונה לריח טוב. (ובנמו"י שם הל', "ואמר לה ריח צנן אני מריח בגליל כלומר במקום רחוק להבחינה והיא הרגישה בטוב ריח התמרים והשיבה בבדיחותא מאן יהיב מתמרי דיריחו שהיא עיר התמרים", אינו ברור, דהכונה, בטוב כריח התמרים, דצ"ל דהכונה, הרגישה בטוב ריח, דהיינו שלא היתה חסירה, חוש הריח). אך צ"ע, מרש"י סוטה מ"ט ע"א, דקאמר התם, רב הונא אשכח תומרתא דחינוניתא שקלה כרכה בסודריה אתא רבה בריה א"ל מורחנא

קונטרס סימני אתרוג

שנו

ציצי האילנות כמו שאמרו רבותינו כריח השדה של תפוחים⁸, הרי שמפ' על ציצי האילנות של תפוח, אך אין מבואר מה פ' בתפוח⁹, אבל אתרוגים דידן, אין ריחן

ריחא דחינוניתא א"ל בני טהרה יש בך יהבה ניהליה, וכ' רש"י "דחינוניתא שמינה ויש בה ריח טוב ומין תמרים הוא לעצמן", ואמנם משמע בגמ', דרך מי שיש בו טהרה מריח, וצ"ל שמי שיש לו טהרה, מריח גם כשנמצא בסודר, ואולי כיון שאינו כל המין, לכך חשיב שאין במין ריח, וצ"ע.

9. וכן מבואר לכאור', במד' שהש"ר פ"ב, מה תפוח זה את נותן בו איסר ואת מריח בו כמה ריחות, עוד שם, אלו ההגדות שריחן וטעמן כתפוחים (ועי' לק' דהמד' לכאור' לא מפ' אתרוג) ובוזר אח"מ שהובא לק', מה תפוח אית ביה ריחא דקיק מכל שאר אילני, אבל מבואר לכאור', שאינו תפוח דידן, שכמדומה, שאין שדה שלו מריח, אמנם בשעת בישול הפירות, ריחן נודף קצת. אמנם באמת לפנינו בתרגום, עה"פ ריח אפך כתפוחים, מתרגם כריחא דתפוחין דגינתא דעדן, וא"כ אין קשה מתפוחין דידן, דהרי מיירי בתפוחין דגינתא דעדן. ועוד י"ל, דהרי אמרי' בסוטה מ"ט ע"א, בטלה טעם וריח, וכ' רש"י, "ביטלה טעם הפירות וריחם שמתוך שהיו טהורים ונוהגין בטהרה אף הקדוש ברוך הוא מטהר פירותיהן מריח רע ומטעם רע", אמנם בד' רש"י מבואר, דרך לא נטהרו הפירות, מריח רע וטעם רע, אבל אותן שהריחו ביותר, אין מבואר שבטל ריחן.

אמנם ברמב"ם פ"ט מברכות הל' א' כ' "ואם היה פרי הראוי לאכילה כגון אתרוג או תפוח מברך שנתן ריח טוב בפירות", וכ"ה בטור ובלחם רב סי' רי"ז, ובמ"ב שם סק"ח, ובפכ"א מהל' שבת הל' ז' כ' "אבל אתרוג ותפוח וכל הראוי לאכילה אסור להריח בו במחומר גזרה שמא יקוץ אותו לאכלו", וכ"ה בשו"ע של"ז ס"י, וכן בהל' ברכות לריטב"א פ"ד אות ג', "דברים העשויים לאכילה או לשתייה כגון אתרוג ותפוח וחבושים וכיוצא בהן שיש להם ריח טוב אף על פי שהריחם באפיו ונהנה מריחם אינו מברך עליו עד שיתכוין להריח", ובכד הקמח ערך זנות הלב והעין, "חוש הריח גם בזה תקנו לנו רז"ל לברך על ריח טוב. על הפירות כגון האתרוג והתפוח ברוך שנתן ריח טוב בפירות", ובאורחות חיים הל' ברכות אות מ"ב, "והמריח תפוח או אתרוג או שאר פירות שיש להם ריח טוב מברך בא"י אמ"ה אשר נתן ריח טוב בפירות. וה"מ כשלקחן להריח אבל אכלן או לקט והעלו ריח אינו מברך כל זמן דלאו לריח עבידי", ובתו' ברכות מ"ג ע"א, ד"ה ועל, "לאפוקי תפוחים וחבושים שאין עיקרן לריח אלא לאכול".

ובמחזור ויטרי סי' רפ"ז "ור"ח אפך כתפוחים. ותפוח מתרג' חזור. תפוחי זהב משכיות כסף מתרג' חזורי דהבא. ולמה נמשלה כנסת ישר' לתפוח. לומר לך מה תפוח זה ריחו נודף מכל פירות שעולם אף ישר' ערבו לפני המקום מכל אומות העולם".

מבואר שאינו תפוח דידן, אלא הוא פרי המריח, אמנם בתפוחים דידן, כשיש כמה תפוחים בתיבה, הם מריחין, אבל אין מריחין בפרי עצמו.

וכן במאירי ברכות מ"ג ע"א כ' "ולאוציא עצי אתרוגים ותפוחים שאין עיקרן להריח הא כל המוגמרות שעקרם להריח אפי' לא היו העצים בעין מברכין עליהן עצי בשמים", מבואר שגם העץ של התפוח מריח. ואם הוא פ' דקרא, שפריו מתוק, כמשי"כ בביאור הגר"א סי' תקפ"ג "תפוח. ע"ש ופריו מתוק לחכי", דמבואר דקאי על פרי התפוח דלעיל, והוא מתוק באמת, ולא שהוא מתוק לי, ועי' בוזר אח"מ שהובא לק', מה תפוח טעמיה מתיקא, ובשמו"ר שהובא לק' שג"כ מבואר שיש לו טעם, ובתו' ברכות ל"ז ע"א, "ועל כל

מה שברא להחיות בהם נפש כל חי כלומר על כל מה שבעולם שגם אם לא בראם יכולין העולם לחיות בלא הם שלא בראם כי אם לתענוג בעלמא כמו תפוחים וכיוצא בהן, זה לכאור' גם בתפוח דידן, יש שהם מתוקים.

ובמדרש ר' תנחומא פ' קדושים, ונטל סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים תאנים ותפוחים וכו' אלולי ששמעתי לך והטלתי אותו הסל אתרוגין כבר היו מרגימין אותי את כל גופי בהן, מבואר שתפוחין הם רכין מאתרוגין, ומשמע שהם כמו תאנים, ותפוחין דידן קשים כאתרוג.

ובאלפא ביתא דבן סירא עמ' 46 (ועי' הע' 29, אם הוא מוסמך) מונה תפוחין, בי' אילנות שגם גרעיניהם נאכלין, וכ"ה בילקוט הראובני, פ' בראשית, ובערך פירות, בשם הרח"ו זלה"ה, הובא לשונם באות י"ג, וכן בחסד לאברהם מעין ז' נהר ז', שאינו בתפוח דידן.

ובמעשרות פ"א מ"ד, האתרוגין חייבים גדולים וקטנים, וברמב"ם פ"ב ממעשר הל' ה' "והאתרוגים משיתעגלו מפני שהן ראויין לאכילה כשהם קטנים", ובפיהמ"ש "וכן התפוחים והאתרוגים חייבין גדולים וקטנים לפי שתחלתן אוכל וסופן אוכל וראוים הם לאכילה כשהן קטנים ואין משאירין אותן אלא להוסיף אוכל כמו שביארנו", ובמאירי סוכה ל"ז ע"א, "משנתעגלו ונעשו בצורת תפוח ואתרוג", ויל"ע אם הוא בתפוחין דידן, ובפיהמ"ש "ותפוחים" אלתפאח", ויש לברר, מהו בלשון ערבי, וכן יל"ע בבבא דמבואר בסוכה ל"ז ע"א, דלענין זריעה בקטן, בתפוחים מגדל, ובקטני קטנים אין מגדל, כמ"ש שם רש"י, אם הוא בתפוחים דידן, אמנם מהר"ח מולזין בתשו' חוט המשולש סי' כ"ג כ' "ולפ"ז היה נראה דגם במעשר לרבנן דבוזטר מהאי שיעורא פטור כיון דלא הוי פרי. והא דמחייבי במעשר קטנים וגדולים היינו קטנים כשיעור ששנו כאן כאגוז וכביצה", אך בתפוחים אולי הוא שיעור אחר, שהרי אגוז וכביצה גבי אתרוג תנן. וברמב"ם פ"ב מעשרות שם מ"ג, כ' "וכל הלבנים, כגון התפוחין, משיקרחו. א"ר חננא בר פפא משיעשו קרחות קרחות לבנות, פי' דרך אילו הפירות כשהן בוסר מכוסים כמו מחזוית כמו נוצה, וכשמחילין להתבשל מתקרחין מעט מעט מאותו השיעור ומתלבנין, ובגמר בישולן נופל הכל, והן לבנים", צ"ע שאינו בתפוחין דידן, וגם צ"ע שסותר למשנה ד' דתפוחין חייבין בקטן, וצ"ל דכמה מיני תפוחין, דקסטומלין, כ' הרע"ב מין תפוח, ובכלאים פ"א מ"ד, כ' הריב"ם צ, דקסטומלין, דהוא מין אגסים, ושם במשנה, דיש מין תפוח שנקרא חזור, "התפוחין הנשלחין לחזירים". ולט"ז סי' ר"ג סק"ג, מיירי קרא דשה"ש, בתפוח הגדל באילני סרק, והוכיח מזה שנקרא פרי, וכ' שני חילוקים, אם הוא פרי הגדל גם בגן, והחילוק השני, אם נאכל חי, או רק ע"י בישול, ואינו ברור מה בתפוח, לפי חילוק אחרון, משמע שנאכל חי, אך בפרמ"ג באגרות, אג' ג', הק' עליו, דהרי מיירי בתפוח טוב שגדל בין העצי סרק, ולא שהוא עצמו סרק, אבל מסיים, "ורמו, מה תפוח באילן סרק אין ראוי כך רק לאחר בישול, כך ישראל ע"י יסורים מתמרקין ונעשים זכים", שזהו כהט"ז, אמנם בתרגום מבואר כהפרמ"ג, דאיתא, היכמא דיאי ומשבח אתרוגא ביני אילני סרק וכולי עלמא מודעין יתיה.

ועי' עירובין כ"ט ע"א, אמר רב נחמן תפוחים בקב מיתיבי רבי שמעון בן אלעזר אומר עוכלא תבלין וליטרא ירק ועשרה אגוזין וחמשה אפרסקין ושני רמונים ואתרוג אחד ואמר גורסק בר דרי משמיה דרב מנשיא בר שגובלי משמיה דרב וכן לעירוב והני נמי ליהוו כי אפרסקין הני חשיבי והני לא חשיבי, והרמב"ם ובפ"א מעירובין הל' י"א, הביא את

קונטרס סימני אתרוג

שנ"ט

הדין בתפוחי יער, מבואר דסתם תפוחין דעירובין, הם תפוחי יער, דלא חשיבי.

ותפוח סתם, הרי כ' בתוס' שבת מ"ח ע"א, ד"ה דותים, "אומר רבינו שמואל דמותר לשום תפוחים אצל האש סמוך לחשכה אף על פי שלא יוכלו לצלות מבע"י דנאכלין טפי כמו שהן חיינ מתבשיל שנתבשל כמאכל בן דרוסאי דשרי ואף על גב דבפ"ק תנן אין צולין בשר בצל וביצה אלא כדי שיצולו מבע"י אף על פי שפעמים אוכלים בצל חי מ"מ אינו ראוי לאכול חי כמו תפוחים ורוצה להפיג חריפותן ולמתקן בבישולו", וכ"ה ברא"ש ומרדכי שם, ובריטב"א שם נ"א ע"א, וכן בתו' ברכות ל"ח ע"ב, ד"ה משכחת, "ונראין הדברים שכל דבר שהוא כל כך טוב מבושל כמו חי וחי כמו מבושל כמו מיני קטניות וכן תפוחים", וכן בתוס' תענית ל' ע"א ד"ה ערב, כ' "דכל דבר שהוא נאכל כמו שהוא חי וכו', כמו תפוחים אין בהם תורת בשול כלל וכלל", וכן בלקח טוב פ' דברים, "וכל שנאכל כמות שהוא חי אין בו משום מעשה א"י כגון התפוחים שהשליכם א"י על הגחלים מותרין לישראל", וצ"ל דהתם מיירי בתפוחין טובים, וא"כ כל הדברים שנאמרו בתפוח זה שבשה"ש, להט"ז מיירי בשל יער.

וכן יל"ע בשאר דברים שנזכרו במד' שהש"ר שם, שאין לו צל, שניצו קודם לעליו (וכ"כ רש"י שבת פ"ח ע"א ד"ה פרי, "כך דרכו וחלוק משאר אילנות חנטת פירותיו קודם לעליו") שגומר פירותיו בסיון, משעה שמוציא ניצו עד שגומר פירותיו נ' יום, אם הוא בתפוח דידן, דלכאנ' המד' דלא כהתרגום, ותו', שפי' שם שתפוח זה אתרוג, שהרי פירותיו הם בכל השנה, ולא בסיון, וכן באסת"ר פ"ט אות ב', מבואר שאינו אתרוג, ובלקח טוב פ' ויקרא, שהפירות אינן מוציאים פירות כגון תפוחים ושאר פירות.

ובשמו"ר פ"ז אות ב', כתפוח בעצי היער למה נמשל הקדוש ברוך הוא לתפוח לומר לך מה תפוח זה נראה לעין בלא כלום ויש בו טעם וריח כך הקדוש ברוך הוא חכו ממתקים וכלו מחמדים ונראה לעובדי כוכבים ולא רצו לקבל התורה והיתה התורה בעיניהם כדבר שאין בו ממש ויש בו טעם וריח טעם מנין שנא' טעמו וראו כי טוב ה' ויש בו מאכל דכתיב טוב פריי מחרוץ ומפו ויש בה ריח שנאמר וריח שלמותיך כריח לבנון, המהרז"ו פי' בלא כלום, "שיש תפוחים שאינם נאים למראה", לכאנ' לא מתפ' אתרוג שהוא הנאה שבפירות, והיפ"ת פי' שע"י שאין ענפיו מרובים יראה מרחוק כאילו הוא ערום וריק, היינו לפי המד' שהש"ר שאין לו צל, אך בסוף דבריו, מפ' לה לפי הגמ' פריז קודם לעליו, גם אתרוג.

ובשי' הזוהר העיר חכ"א, דפ' אחרי מות ע"ד ע"א, איתא, הואיל וכתוב תפוח בכלא היא משבחת ליה בגוונין בריחא ובטעמא, מה תפוח הוא אסוותא לכלא אופ קודשא בריך הוא אסוותא לכלא מה תפוח אשתכח בגוונין כמה דאוקימנא אופ קודשא בריך הוא אשתכח בגוונין עלאין מה תפוח אית ביה ריחא דקיק מכל שאר אילני אופ קודשא בריך הוא כתיב ביה וריח לו כלבנון מה תפוח טעמיה מתיקא אופ קודשא בריך הוא כתיב ביה חכו ממתקים, ובפ' לך לך פ"ה ע"א, כתפוח בעצי היער וגו' כתפוח דא קודשא בריך הוא דאיהו חמיד ומתעטר בגוונין מכל שאר אילנין דלא אית דמיו ליה, ובפ' משפטים קכ"ב ע"א, כתפוח בעצי היער וגו' כתפוח ולא תפוח דמתפרשא בגוונין ובגוונין אתאחדא מלה, ובפ' האזינו רפ"ו ע"ב, כתפוח בעצי היער מה תפוח מתפרשא בגוונין על כל שאר אילני חקלא כך קודשא בריך הוא מתפרש ואתרשים על כל חילין עלאין ותתאין, עוד שם, ת"ח קודשא בריך הוא כתפוח דאית ביה תלת גוונין כ"י כשושנה מאן שושנה

א"ר אבא שושנה סוגה סתם שושנה דאתכלילת בשית טרפי שושנה דא גוניה חוור וסומק וכלא הוא תרין גווי סומק וחור הכי כ"י קודשא בריך הוא כתפוח כ"י כשושנה דהכי אמרה כ"י תחת התפוח עוררתין תחת התפוח באן אתר היא אלא אלין אבהתין דאמרן ר' יוסי אמר דא יובלא ר' אבא אמר כלא שפיר אלא אלין אבהן דקאמרן אלין אינן ג' גווי דמתחברין בתפוח, ובפ' נשא קל"ג ע"ב, פתח ר"ש ואמר כתפוח בעצי היער וגו' מה תפוח זה כליל בתלת גווי כך קודשא בריך הוא, ובשלח ק"ע ע"ב לעילא מכל עמודא ועמודא אית תלת תפוחין דבטשי בהו תלת גווינן סומק ירוק וחור.

הגווינים שהזוהר מכנה למדותיו של הקב"ה, מבואר בפ' תרומה קמ"ח ע"ב, כרובים אינן זהב כמה דאוקמוה בגין דנפקי מסטרא דזהב ולא אתערב בהו כסף ולא גוון אחרא ודא איהו גוון זהב ירקרק במשכן מתערבין גווינן זהב וכסף למיהך כחדא למהוי רזא דלעילא בחד, תו נחשת למהוי בהדיהו ולמיזול ביניהו כל סטרין לאשתכחא שלימו בכלא כחדא דכתיב זהב וכסף ונחשת, ד"א זהב וכסף, זהב דאתהדר לכסף וכסף לזהב וכלא אתכליל כחדא ובדוכתא חדא, בתלת גווינן אתהדר, כד אצטריך לחדוותא ולא דינא זהב, כד אצטריך לרחמי כסף, כד אצטריך תקפא דדינא נחשת, ובפ' וירא צ"ח ע"ב, ותלת הוו כגוונא דלעילא בגין דקשת לא אתחזי אלא בגווינן תלתא חור וסומק וירוק והכי הוא ודאי ואלין אינן שלשה אנשים תלתא גווינן גוון חור גוון סומק גוון ירוק, גוון חור דא מיכאל בגין דאיהו סטרא דימינא, גוון סומק דא גבריאל סטרא דשמאלא גוון ירוק דא רפאל והני אינן תלת גווינן דקשת דקשת לא אתחזי אלא עמהון ובג"כ וירא אליו גלוי שכינה בתלת גווינן אלין, ובתיקונים צ"ב ע"ב, ובשם איהו בתלת גווינן חור וסומק וירוק באנפין דאתמר בהון לא עתה יבוש יעקב בגוון סומק וירוק ולא עתה פניו יחורו בגוון חור ואלין תלת גווינן דאית בהון בשת אלין אינן תלת גווינן דתלת קליפין דאגוזא דאינן עריין דבהון אתלבשת קשת ואתחזייא בהון, ושם קמ"ה ע"א, ובגין דנטיל בקדמיתא מגבורה שמשא נפיק סומקא לבתר אתלבש בחסד דאיהו חור וביה אשתכך רוגזיה דשמא ירוק הוה מסטרא דעמודא דאמצעיתא וכד אתלבש בחסד בנהורא חורא מניה יהא נהיר לסיהרא מקצה השמים מוצאו דא עמודא דאמצעיתא קצה דילה צדיק ותקופתו על קצותם תרי סמכי קשוט ובהון אין נסתר מחמתו דא שכינתא עלאה דאיהי חמה מן תמן יצטבע בגוון ירוק דאיהו רחמי בההוא זמנא מסתכלין שמשא וסיהרא כחדא ואין נסתר מחמתו דאיהי חופה דילה ובההוא זמנא נטלת היא מתלת גווינן לאתפארא קדמיה בתלת גווינן דעינא דאינן חור סומק ירוק.

ובתפוחים דידן יש ג' גווינים, ירוק בהיר, שזה לבן (כמו תאנים לבנות, בחולין קל"ו ע"ב וכריתות י"ט ע"ב, וענבים לבנות, בברכות נ"ו ע"ב, דהלבן שבשניהם, אינו לבן ממש אלא ירוק) אדום וצהוב, אך בשל"ה מס' פסחים כ', "רפדוני בתפוחים פירוש לקשרה בין נצח והוד ששם היא רפידתה בהיותה חור וסומק כתפוחים הללו שגוניהם מווגים מצד החסד", משמע שמפ' שבתפוח עצמו יש את הגווינים, וזה אינו בתפוח דידן, אמנם משכח"ל באתרוג, ולפ"ז הזוהר מפ' תפוח אתרוג, וסומק, י"ל דהיינו צהוב עמוק קרוב לאדמימות, כתפוח, שהיא כנחושת, וירוק היינו צהוב בהיר, שהוא זהב ירקרק, ובתיקו"ז בהקדמה י' ע"א אבנא כלילא מתרין גווינן חור וסומק איהו מעמודא דאמצעיתא ירוק כזהב, ושם קכ"ח ע"ב, ירוק חמ"ה, ובתיקונים נ' אחר, א' ע"א זהר חורו כסיהרא דא גדול"ה זהר זהיר סומקא כמאדים דא גבור"ה זהר מבהיק כליל ירוקא כחמה דא תפאר"ת זהר ירוק ככוכב דא נצ"ח, ובז"ח, בתיקונים, צ"ב ע"ב, זהר חורו כסיהרא דא גדול"ה זהר זהיר סומקא כמאדים

קונטרס סימני אתרוג

שכא

נודף, רק כשהם הרבה זמן בתלוש, ובמחובר אין ריחן נודף רק בחיכוך, ואולי בשדה של אתרוגים, שנתבשלו כל צרכן, ריחן נודף מעצמן, וע"ז קאמר כריח שדה, ואז שייך להריח בו בשבת, בלא חיכוך, ובאמת גם הדסים דידן, אין ריחן נודף במחובר, בלא חיכוך, ואם מריח הוא ריח קלוש, וצ"ע.

אמנם בסוכה ל"ז הנ"ל, כ' המאירי, "הדס במחובר אסור להריח בו הואיל ועיקר הנאתו לריח אילו אתה מתירו להריח יבא לקרן להפליג בריחו אבל אתרוג לא יבא לקרן לכונת ריח שאין אדם מתכוין לריחו כל כך הואיל ועיקר הנאתו בדרך אחרת ולקרן לאכילה ודאי זכור הוא ואין חוששין לו", הרי שאין להוסיף אחר ריחו כמו בהדס.

וברא"ש ברכות פ"ו סי' ו', כ' "והמריח בקנה מברך אשר נתן ריח טוב בפרי האדמה כיון שעיקרו עומד לאכילה כדאמר" לקמן האי מאן דמרח אתרוגא אומר אשר נתן ריח טוב בפירות ולא מברך בורא פירות (ס"א עצי) בשמים כיון שעיקרן עומד לאכילה", משמע שעומד גם לריח, דומיא דקנה, ובטור סי' רט"ז, הוסיף בדברי הרא"ש גם קנמון, שנקראו בתורה, בפ' כי תשא ל' פס' כ"ג, קנמן בשם וקנה בשם, ואם אתרוג יותר מהם לאכילה, מאי ראייה מאתרוג, וכן בראבי"ה ברכות סי' קמ"א, כ' "דבר הבא לאכול וגם להריח מברכים עליו, כדאמרין לעיל פ' כיצד מברכין האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא מברך ברוך שנתן ריח טוב בפירות"¹⁰, וכן בט"ז אור"ח סי' רט"ז סק"י ד, כ' "דבשאר ימות השנה קאי לאכילה ולריח", וכן בסי' רצ"ז סק"ז, "דהתם קאי האתרוג לריח ולאכילה".

אבל במהר"ם חלאווה פסחים כ"ה ע"ב, כ' "דמברכין על הריח ואפילו במידי דלא קאי להכי כדאמרין בהאי מאן דמורח אתרוגא", ובחי' הרא"ה ובשטמ"ק

דא גבור"ה. זוהר מבהיק כליל חיזור וסומק דא תפאר"ת [נ"א מבהיק ירוקא דא ת"ת] זוהר ירוק ככוכב דא נצ"ח, ועי' לק' באות ל"א, בגוון האתרוג, ואמנם בתפוחים הנקראים ענה, יש גוון ירוק בהיר, ואדום, בתפוח אחד.

אך בביאור הגר"א סי' תקפ"ג שכ' "תפוח. ע"ש ופריו מתוק לחכי וכמ"ש כריח שדה ומתרגמינן חקל תפוחים והיה בר"ה כידוע", משמע שמפ' על תפוח דידן, וגם הא דשדה של תפוחין, משמע שמפ' על תפוח דידן, דלכאוי' אין כונתו רק על שם תפוח, להזכיר הענין, וצ"ע.

10. וי"ל דלכך ס"ל לראבי"ה בסי' תרפ"א, דגם על אתרוג של מצוה מברך, דהרי כל עיקרו של אתרוג אינו עומד לריח, ואעפ"כ מברך, ולא אידחי מריח כעת יותר, אבל רבינו שמחה, שהובא במרדכי ברכות שם, ובהגה"מ פ"ט מברכות אות ה', ובטור סי' רט"ז, ובשו"ע שם סעיף י"ד, ובטור סי' תרנ"ג ובשו"ע שם, דס"ל "דלאו לריח עבידא ואין מברכין עליו", ע"כ ס"ל שכל השנה עומד גם לריח, ורק כעת, עומד למצוה, ולא לריח.

ברכות שם, "אף על פי שעקרון לאכילה ולא עבידי לריחא"¹¹, ובפרמ"ג א"א סי' רי"ז סק"ז, כ' "וי"ל להריח באתרוג הוה שלא כדרך הנאתן", אבל בש"ך יור"ד סי' ק"ח ס"ק כ"ז, אוסר להריח אתרוג, מבואר לכאן דהוה דרך הנאתו, דאי אינו דרך הנאתו, אפי' אינו דרך הנאתו אסור מדרבנן, עי' מלמל"מ פ"ה מיסוה"ת הל' ו', הרי איסור דרבנן מתיר הש"ך, רק אם נחלק בין עיקר איסורו דרבנן, לעיקר איסורו מן התורה, ועי"ש בפרמ"ג.

ובמאירי ברכות מ"ג ע"א כ' "ולהוציא עצי אתרוגים ותפוחים שאין עיקרון להריח הא כל המוגמרות שעקרון להריח אפי' לא היו העצים בעין מברכין עליהן עצי בשמים", מבואר שגם עץ האתרוג מריח, ואפשר לעשות ממנו מוגמר, אלא שאין עומד לריח, וכן מלבי"ם תולדות כ"ז פס' כ"ז, "כי בכל פרי עץ העצים והקליפות הם טפלים לפרי ואין במ ריח אבל האתרוג גם עצו ועליו יש במ ריח", וכן בצל"ח שבת פ"ז ע"א ד"ה עוד נעל"ד כ' "ואתרוג כשם שטעם עצו ופריו שוה מדכתיב פרי עץ הדר, מסתמא גם הריח שוה, שפרי עץ משמע ששוה פרי לעץ".

ג

אתרוג הוא עיקרו לאכילה

עייין בסוכה דף ל"ז שהוזכר לעיל, דאתרוג דלאכילה קאי, וכן מוכח עוד מדתניא במנחות כ"ז ע"א, ד' מינין שבלולב, ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות, וכ' רש"י, "שנים מהן עושין פירות דאתרוג ותמרים", והרי גם ענבי הדס, נאכלין, כדאמרי' בסוכה ל"ג ע"ב, כגון שליקטן לאכילה, וע"כ דאתרוג נטעי אדעתא דאכילה, והדס לא, כמב' בהע' 13, בשם הגאונים.

ובעירובין כ"ט ע"א, אמר רב נחמן תפוחים בקב מיתיבי רבי שמעון בן אלעזר אומר עוכלא תבלין וליטרא ירק ועשרה אגוזין וחמשה אפרסקין ושני רמונים ואתרוג אחד ואמר גורסק בר דרי משמיה דרב מנשיא בר שגובלי משמיה דרב וכן לעירוב והני נמי ליהוו כי אפרסקין הני חשיבי והני לא חשיבי, וכ' רש"י,

11. ולחזו"א או"ח סי' ל"ו ס"ק ה' ו', לדעת הגר"א בדעת תו', דכל הדין דמריח אתרוג מברך היינו ביחדו לריח, או גם להרא"ש, וביחדו "בתחילת לקיחתו לבשם לרשותו היתה להריח עד אכילה", אבל ביחדו לאכילה, אינו מברך כלל, דלכאן' במהר"ם חלאוה והרא"ה, מבואר, שמברך גם במיוחד לאכילה, כשנטלו להריח.

קונטרס סימני אתרוג

שסג

"ר' שמעון בן אלעזר במעשר עני שמחלקו לעניים הרבה על הגורן קאי וקאמר אין פוחתין לעני בגורן מהאי שיעור דכתיב ונתת ללוי לגר ליתום ולאלמנה ובציר מהכי לא הוי נתינה, חשיבי ואמרינן לקמן כל שהוא ליפתן כדי לאכול בו אלמא לאו ממש סעודות דליהוי כולה סעודתא מההוא מינא בעינן אלא כל מידי לפום חשיבותיה אם לפתן שאדם רגיל ללפת בו את הפת [שיעורו כדי ללפת בו את הפת] לשתי סעודות ואם דבר הרגיל לבא בקינוח סעודה הוא שיעורו בכדי שאדם רגיל להביא קינוח לשתי סעודות". ועי' ברמב"ם פ"ו ממכת"ע הל' ח', ובפ"א מעירובין הל' י"א.

והנה דין זה הובא במ"ב שפ"ו ס"ק ל"ט דחצי אתרוג נאכל לקנוח סעודה, (וכנראה אתרוג בינוני¹², דאין מבואר גדלו, ואם הוא ממין שאינו גודל יותר מכביצה, המבואר באות י'), ויל"ע למה הביא המ"ב הדין כיון שבזמננו אינו נאכל לקנוח סעודה, ואולי מרוקח נאכל חצי אתרוג בקינוח סעודה גם בזמננו. וצ"ע.

ובביצה כ"ט ע"ב, תניא הולך אדם וכו' ואצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי עשרים ביצים או חמשים אגוזים עשרה אפרסקין וחמשה רמונים ואתרוג אחד, לכאור' סותר להנ"ל, דקתני, עשרה אגוזין וחמשה אפרסקין ושני רמונים ואתרוג אחד, הרי דמה שמתמשים לאתרוג א', משתמשין ב' אגוזים וה' אפרסקין ושני רימונים, לשני סעודות, ועוד שהרי בפשוטו, מיירי ביום היו"ט, שאינו אלא סעודה א', ואעפ"כ השיעור באתרוג שלם, ובשאר דברים, באגוזים כפול ה', באפרסקין כפול ב', וברימונים כפול א' ומחצה, וא"א לומר דפליגי, שהרי בסיפא בביצה קתני דברי רשב"א, דהוא תנא דעירובין, וצ"ל דבמתנות עניים ועירובין, קתני, השיעור הפחות והמוכרח, של קינוח שני סעודות, אבל התם ביו"ט דרך אדם להרבות בסעודת יו"ט, וגם בקינוח סעודה מרבה, ואוכל כל הני, וגם מקנה באתרוג שלם.

12. וצ"ע דברי הרשב"א בב"ב קל"ז ע"ב, שכ' "יש מי שגורס ודוקא אתרוג אבל פריש או רמון לא, ופירשוהו אם יכול לאוכלו שיש אתרוגים אחרים בתפיסת הבית שיכולין שאר (האחרים) [האחים] ליטול כל אחד כנגדו נמצא זה (שלא) יוצא בו דלכם קרינא ביה, אבל פריש או רמון לא שאינו מניח להם כנגדו מה שראויין לצאת בו, ואני תמה דאפי' מניח אתרוג לכל אחד ואחד שהלא אין כל האתרוגים שוין ויש גדול ויש קטן ואפי' בשוין בקטן ובגדול זה הדר מזה [וצריך] שומא דלא לישקול טבא ולישקול חשיבא, ונמצא שלא עשה בחלוקתו כלום דמאן פלג ליה והיאך יצא", וכן הריטב"א שם, שכ' "וקשה לפירוש זה היכי אפשר שיהו שוים לגמרי בדמים ובהידור [ואדמפליג בין אתרוג לפריש ורמון ליפלוג באתרוגים גופיהו והנכון דאם יכולים לאכלם היינו שהם בני חבורה אחים ורעים דסתמא שאינן מקפידין בין הדר לשאינו הדר כל כך ובין קטן לגדול, אבל מ"מ מקפידין הם ודאי על שיטול זה אתרוג הראוי לצאת בו ויניח להם פריש או רמון", ולכאור' כיון שבכל מקום מיירי הש"ס, באתרוג בינוני, מ"ט הכא לא ס"ל, דמיירי באתרוג בינוני.

קונטרס סימני אתרוג

שסד

ובסוכה ל"ו ע"ב, רבי חנינא מטביל בה ונפיק בה וכו' איכא דאמרי אמר רב זה הדר דהא רבי חנינא מטביל בה ונפיק בה, וכ' הר"ח רש"י והרא"ה והמאירי והר"ן, "מטביל בה אוכל מקצתו", וכ' רש"י, "והא דנקט מטביל שכל מאכלם על ידי טיבול היה כדאמר בפסחים השמש מטביל בבני מעיים ר' יצחק מטביל בירקא", משמע שאוכל חי, אך י"ל שחותך חתיכה, כמב' בערוך ערך טבל, "פי' חותך חתיכה מן האתרוג ואוכלה והוה יוצא ידי חובתו בנשאר, וכן בפ' קדמון לסוכה (נדפס במוריה קצ"ג) "כלומר חותך ממנו חתיכה ואוכלו", וכן בתרוה"ד פסקים סי' נ"ב, כ' "דההוא חסר איירי שנחתך ממנו או שחתך ממנו אפי' לכתחלה כדי לאוכלו ולטבול בו", ואז י"ל שאת החתיכה בישל בדבש.

ושם מ"ה ע"א, מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין אתרוגיהן, משמע שאוכלין כמות שהוא, ומשמע בלא סכין, ואף דבמד' ר' תנחומא פ' וישב, אמרי', אמרו רז"ל פעם אחת נתקבצו המצריות ובאו לראות יופיו של יוסף מה עשתה אשת פוטיפר נטלה אתרוגים ונתנה לכל א' וא' מהן ונתנה סכין לכל א' וא' וקראה ליוסף והעמידתו לפניו כיון שהיו מסתכלו ביופיו של יוסף היו חותכות את ידיהן, וכן בע"ז ע"ו ע"ב, מבואר ששבור מלכא חתך האתרוג בסכין (ועי' לק' אות י"ז, שהאתרוג הוא פרי קשה) די"ל דהתם באתרוגים גדולים, או שמדרך ארץ, לחתוך בסכין, אך התינוקות, או הגדולים, לרש"י, היו אוכלין מיד בלא סכין, מחמת שמחה, כמש"כ רש"י (ועי' ביאור הגר"א או"ח סי' תרס"ד, שכ' "ועושי' גם כן כמו י"ט כמ"ש במתני' פ"ד דסוכה שהיו מרבין בשמחה מיד התינוקות כו'").

אך י"ל שהרי רש"י במ"ו ע"ב, ד"ה מיד, כ' "ויש מפרשים מיד תינוקות כלומר מיד אחר סיום מצות לולב התינוקות שומטין את לולביהן כלומר מניחין אותם כמו שומטו ומניחו בקרן זוית והולכין ואוכלין אתרוגיהן", תיבת הולכין, אפשר להתפ' שהלכו לבתיהם ואכלום, וא"כ אין ראייה כלל שנאכל כמות שהוא, ובלא סכין.

ונאכל כשהוא מרוקח בדבש, כמש"כ בלבוש סי' ר"ד סעיף י"א, ובב"ח שם, ובשל"ה, שער האותיות, אות הקו"ף, קדושת האכילה ב', וכן בט"ז סי' ר"ה סק"ג.

ובלבוש סי' ר"ד, כ' "מרקחת של חבושים או אתרוגים או וורדים או עשבים או שאר מיני פירות שמרקחין אותן בדבש כיון שאוכלים אותן גם כן חיים בלא מרקחת וכו' הילכך על של האתרוגים ועל החבושים מברך בורא פרי העץ, ועל של העשבים והוורדים מברך בורא פרי האדמה. ואף על גב דוורדים לא חזו לאכילה לא חיים ולא מבושלין אלא אם כן הם מבושלים עם דבש, ואם כן הוי ליה דבש עיקר והוה לן למברך שהכל, ועוד כיון שאין דרך לאוכלן לא חיים ולא מבושלין

קונטרס סימני אתרוג

שם

לא הוי פירי ולמה מברכין עליהם בורא פרי האדמה, לא הוי לן לברך אלא שהכל אפילו את"ל שהם עיקר, די"ל אדרבה כיון שעיקר תיקון הוורדים שיהיו ראויין לאכילה אינה אלא עם הדבש, הוה ליה הוורדים כפירות שאינם נאכלין חיים אלא מבושלים במים שמברך עליהם אחר בישולם במים בשם פירי, מבואר דאתרוג נאכל גם חי, וגם שלא ע"י הדחק, דבלא"ה היה ברכתו חי, פרי האדמה, והוה קשיא ג"כ כמו בורדים, למה ברכתם העץ.

אך בשל"ה שם, כ' "והוא הדין לכל הדברים המרוקחים בדבש ואפילו אינם ראויים לאכילה לא חיין ולא מבושלין במים, אלא אם כן הם מבושלין בדבש כגון וורדין שקורין רוז"ן או אתרוג וכו' אפילו הכי מברכין עליהן כברכתן ולא כברכת הדבש", הרי שהאתרוגין אינם ראויים לאכילה, רק מבושלין בדבש, וממה שהשל"ה כללו עם ורדים, וממה שס"ד, שיברך כברכת הדבש, משמע שאין ראויים לאכילה כלל, בלא ריקות, ואמנם צ"ע, דלק' אות ג', לכאור' מבואר דאתרוג מתוק מחמת עצמו.

אמנם במור וקציעה סי' ר"ד, כ' "לא יהא אלא אתרוג דלא חזי נמי לאכילה אם לא ע"י ריקות ותיקון", וכן בסי' ר"ה, "וכל שכן אתרוג שאינו ראוי לאכילה אלא ע"י טיגון וריקות דפשיטא דמברך עליו בפה"ע מאחר שהביאו לכלל תיקון אכילה והא מאי רבותא צריכא למימר איברא האוכל אתרוג המובא לנו מאיטליא בלא תיקון וריקות נ"ל דלא מברך עליו אלא בפה"א, דאכתי לא גמר פירא הוא ואין דרך לאכלו כמות שהוא חי", מהמו"ק מבואר שאתרוג נאכל חי ע"י הדחק, ולכך דינו לברך פרי האדמה, כמבו' בסי' ר"ב ס"ב.

אלא שכ' בהמשך, "ולמדנו שיש בו עוד דרך ששוה לירק, כמו ששוה לענין מעשר, אלא דתנא לא מיירי התם רק לענין מצות התלויות בקרקע. א"נ אתרוגין ידיהו הוו מעלו לאכילה חיין כמו שכתבתי לעיל ואנו אין לנו ידיעה והכרה באתרוגין איך הוא גמר פריין שיהיו ראויין לאכול, מאחר שאינן גדלין אצלנו באלו הארצות הצפוניות, ואותן המובאים מארץ רחוקה למצוה רובן ירוקים, אף שנשתהו זמן רב בדרך, ואפילו אותן שנראין גמורים יפים והדורים, קרוב הדבר שנלקטו עודן ירוקים קודם גמר בישולן, ונעשו טובי מראה בתלוש באורך הזמן שמונחין במוכין, ע"י כך נעשה יפה פרי תואר נחמד למראה, אבל אינו טוב למאכל בשביל כך, אלא כשמתבשל כל צרכו באילן, כמו שהוא הענין בכל פירי אילנות כשאין נגמרין לאכילה אחר תלישה", וכן בסי' ר"ד כ' "עם שיראה באמת שאתרוגים שלהם היו נאכלים כמו שהם חיין", ס"ל שיש חילוק בין אתרוגים דידן לאתרוגים של הגמ', או מפני שאתרוגים דידן עדיין אינם בגמר פירי, וכעין חילוק האחרון של המו"ק, מבואר בתוס' רי"ד ל"ו ע"א, שכ' "וזה פירושו הירוק ככרתן אף על גב שגדל ונתעבה כל

קונטרס סימני אתרוג

צורכו עדיין לא נתמתק והוא בוסר ועתיד לגמור עדיין באילן כדי שיגמר הפרי ויתמתק ואתרוג קטן נתמתק כבר אלא שעתיד עדיין לעמוד באילן כדי שיתגדל ויתעבה יותר והיינו דלא גמר פרי שלא נגמר גידולו והירוק ככרתן לא גמרי פרי שלא נגמר בישולו".

אבל השל"ה שכ' ספרו בא"י, שמצוי שם גידול אתרוגים, ואעפ"כ כ' שאינם ראויים לאכילה חי כלל.

אבל פלא, שהלבוש כ', שראויים לאכילה חי, וצ"ע איזה אתרוגים היו ללבוש, שהיו ראויים לאכילה חי, שלא ע"י הדחק, ואולי יש הבדל בזה בין המורכבים, לאינם מורכבים, והלבוש מיירי במורכבים, שהיו מצויים בארצות ההם, כמב' בבכורי יעקב סי' תרמ"ח ס"ק נ"ג, הובא בביה"ל סי' תרמ"ח סכ"א, ואף שכ' מהרש"י, בנו של המהר"ם פאדוה, בתשו' הרמ"א סי' קכ"ו, "כי תוך המורכב דהיינו המין רחב והמוהל שלו רב והקליפה התיכונה קצרה", וכן המהר"ם אלשיך, בתשו' ק"י, כ' "שהורכב יחור של אתרוג בלימון שמוצי' היחור ההו' דוגמת אתרוג ואין הפרש אלא שהחמץ שבתוכו מרובה", אולי עדיין י"ל שראוי טפי לאכילה חי, וצ"ע.

ובתוס' ברכות מ"ג ע"ב, כ' "האי מאן דמורח באתרוגא וחבוש' מברך וכו' ודוקא כשמריח בהם אבל אם בא לאכול מהם אין לברך ברכת ריח כי אם ברכת אכילה", וכן במרדכי שם, אבל בתוס' הרא"ש שם נ"ג ע"א, "מיירי כגון שלקחו כדי להריח בו או לאוכלו ולהריח בו אבל אם לקחו לאוכלו והריח בו כיון דלא נתכוין להריח אין צריך לברך עליו", וכ"ה בספר הפרדס, ובטור ולבוש סי' רט"ז, ועי"ש מ"ב סק"ח, שג"כ מבואר כן, מבואר שנאכל חי, דכשמרוקח, אינו מריח, אך אין מבואר אם נאכל ע"י הדחק, או שנאכל חי, כמו מרוקח, ובה"ג סי' א' פ"ו, כ' "האי מאן דמרח באטרוגא או בחבושא לימא ברוך אשר נתן ריח טוב בפירות, כד אכיל ליה בורא פרי העץ, לבסוף בורא נפשות רבות", ובשעה"צ רט"ז אות ד', מפ' דקאי בב"א, שמריח ואוכל, ואעפ"כ כ' דמברך העץ, הרי שאף דנאכל חי, מברך העץ, דמרוקח אינו מריח, ואמנם לפי האפשרות בחזו"א או"ח סי' ל"ו סק"ו, דלהגר"א, הכונה בתו' והראשונים בשם תו', ש"בתחילת לקיחתו לבשם לרשותו היתה להריח עד אכילה", ולא קאו הראשונים, כלל בשעת אכילה, רק בשעת הקנין, וא"כ אין ראיה שנאכל חי (ואולי לחזו"א מהני, גם בנמלך אח"כ ומיחדו, ותחילת לקיחתו ל"ד).

הרא"ש בברכות פ"ו סי' ל"ז כ' "כתב רב האי גאון דאותן ורדין שאנו קורין אותן רוז"א מברכין עליהם ברוך שנתן ריח טוב בפירות ורבינו משה ז"ל כתב ורד ומי ורד והלבונה והמצטכי וכיוצא בהם בורא עצי בשמים וכן נראה דודאי לאו

קונטרס סימני אתרוג

שסז

פרי הוא שאין עיקרו לאכילה, ושם סי' ו' כ' "והמריח בקנה מברך אשר נתן ריח טוב בפרי האדמה כיון שעיקרו עומד לאכילה כדאמרי' לקמן האי מאן דמרח אתרוגא אומר אשר נתן ריח טוב בפירות ולא מברך בורא פירות (ס"א עצי) בשמים כיון שעיקרן עומד לאכילה, מבואר דאם אין עיקרו לאכילה, אין מברכין רק עצי בשמים, וכן נפסק בשו"ע סי' רט"ז ס"ג, וא"כ בזמננו שרק מיעוטא דמיעוטא של האתרוגים עומדים לאכילה, יל"ע אם נשאר עליהם הברכה, דבזה אזלי' בכל דור, כמבוי' בשעה"צ סי' ר"ב אות מ"א בשם הברכ"י, ובחזו"א שביעית סי' י"ד סק"י ד"ה וכל וד"ה ובמ"ב, ועי"ש ד"ה נראה (וע"ע שם סי' ט' סק"י ד"ה ויש, וסי' כ"ה סק"י ל"ב ד"ה ויש) אך אולי רק אם עומד לבשמים, אז אזלי' בתר העיקר, אבל אם אינו עומד לדבר אחר, גם מקצת תשמישו עושהו לפרי, ואף שעומד למצותו, אינו רק לשבוע, ולא עד שיכלה, וצ"ע.

אך צ"ע דקיי"ל בעירובין כ"ח ע"ב, וחולין כ"ה ע"ב, דשקדים המרים פטורין, גם בגדלן, אף דאפשר למתקן ע"י האור, וכ"ה ברמב"ם פ"ה ממעשרות הל' ה', וכ' הרשב"א, בעירובין, "ואינו דומה לקישות ונמצאת מרה וכו' דהתם לאו מרה גמורה היא עד שלא תאכל אבל שקדים המרים אינן נאכלים כלל בלא [מיתוק]", ובריטב"א, "דגדולים מרירין טובא, ולא דמו לקשות מרה שחייבת בתרומה דהיא לא מרירא טובא וחזיא לאכילה קצת", וא"כ צ"ע אתרוגים, שכ' השל"ה, שאינן ראויים לאכילה, רק אם מרקחין אותן בדבש, שיהיו פטורין מן המעשרות, דאם צריכים דבש, ובלא"ה אינם ראויים לאכילה, הו"ל לכאור' כשקדים המרים, ואולי בלא דבש ראויים לאכילה, אחר הבישול, או אחר שריה במים, אלא שאין להם טעם, והדבש ממתקו, כמו בתבשיל של תפוחים שנותנים סוכר, משא"כ שקדים המרים, שיש להם מרירות, אמנם בגמ' אין מבואר דשקדים המרים מרקחים בדבש, אלא ע"י האור מתמתק, וא"כ לכאור' אתרוג דמי לה.

אך בחזו"א מעשרות סי' א' סק"ל, כ' "דמאן דפטור צ"ל טעמו דלא דמי לכל הפירות שאינם נאכלים חיים, דהתם נטעי להו אדעתא דהכי, אבל שקדים כיון דרוב המין משמשין אותו בקטנותם הו"ל המרים כמיעוט", וא"כ אין קושיא מקישות מרה, וממילא אתרוג חייב, אבל ברשב"א ובריטב"א מבואר דלא כהחזו"א, וצ"ע.

ועדיין צ"ע אתרוגים דידן, אם אינם ראויים לאכול חי, גם אחר שנתבשלו כ"צ, שיהיו פטורין מן המעשר, ויהיה ברכתן שהכל, שהרי כ' בחזו"א שם, דמיתוק, דאיכא מ"ד דמחייב במעשר, וכן שאף שפטור ממעשר, ברכתו העץ, "דוקא ברובו עומד לכך השתא, אבל אם מיעוטו עומד לתיקון ורובו לאיבוד ומתקן ואכלו מברך שהכל", עוד בס"ק ל"א, בד"ה ואם הסמדר, כ' "ואע"ג שהוא גוף הפירי כיון דהשתא לא חזי לברך עליו בפה"ע אלא משום שמתקנו אתינן עלה, בעינן שיהא רוב המין

עומד לאכלו ע"י תיקון", עוד שם בסק"ל, בד"ה במג"א כ' "דקליפי תפוז" לאחר ריקוח מברך עליהן בפה"ע משום דעיקר תיקון ע"י ריקוח, וצ"ע דכיון מרקחין רק מיעוט ומיעוט אנשים ורוב אזיל לאשפה לא מצינו מקור לזה דחשיב פירי ואין נפקותא בין מיעוט השכיח ללא שכיח, וכן דעת הט"ז וא"ר, ובנ"א וכו' השיג על הא"ר שמביאים הרבה קליפות לאלפים, ואין זו תשובה דאותן שמשליחים מרובים עליהם עשר פעמים, ונראה דמברך עליהם שהכל", וממש"כ "דאין מרקחין רק מיעוט ומיעוט אנשים", ובמכתבים בסוף ד"א ח"ג מ' י', כ' החזו"א, "בעינן נטעי אדעתא דהכי ברוב המין או רוב בני אדם", מבואר שמספקא ליה מה קובע, אבל באתרוג דידן איכא תרוייהו.

וגם יהיו פטורין מן השביעית, כמש"כ שם, "פטורין מן המעשר וכש"כ מן השביעית", וכ"כ בשביעית סי' י"ד ס"ק י' ד"ה ובמ"ב.

ולכא'ו יהיו גם פטורין מן הערלה, שהרי לא נקרא עץ מאכל, ולא נקרא פרי, דאח פריו כתיב.

ולכא'ו יהיו נקראין אילני סרק, ומותרין ברכבה באילן סרק, דהרי סרק בסרק מותר, כמב' ברמ"א יור"ד סי' רצ"ז סעי' ו', וכן משמע במחבר שם סעי' ג', אמנם בפ"ת שם סק"ג בשם החת"ס, דשומר נפשו יחוש לגי' בירו' שג"ז אסור, וגם הרמ"א מסיים, "ומ"מ הואיל ואין רוב העולם מכירין רוב המינין, טוב ליזהר מכולן", ובשערי צדק מבואר דקאי גם על סרק וסרק.

ולכא'ו כיון שברכתו שהכל, גם אינו מברך, אשר נתן ריח טוב בפירות, כמו שכ' הרא"ש דלעיל לגבי ורד, שאין עיקרו לאכילה, אלא מברך, בורא עצי בשמים.

אבל לצאת בהן אתרוג, עדיין פרי מקרי לענין זה, וכן לכא'ו לענין טומאת אוכלין, דמבואר בערובין כ"ח ע"ב, דפרי הראוי למתק, ע"י האור, מטמא טומאת אוכלין (אך לגבי קור מבואר שם, שרק בבשלו וטיגנו מטמא, וצ"ל כיון שאינו עיקר הפרי של האילן, דנטעי אדעתא דהכי, כמב' שם) אלא שאינו פרי חשוב, ואינו נקרא אוכל, לחייב במעשר שביעית וערלה¹³.

13. בפסקי הרי"ד, מנחות כ"ז ע"א, כ' "ראיתי כתוב בפסקות הגאונים והני בנות הדס היכי מברכי' עליהו, פירא נינהו ומברכין בורא פרי האדמה, או דיל' כיון דלא נטעי להו אינשי אלא אדעתא דאסא מברך עליהן שהכל. ת"ש מדקא מקשינן וכל היכא דלא נטעי להו אינשי אדעתא דהכי לא, ורמינהי על מיני נצפה על העלין ועל התמרות אומ' בורא פרי האדמה, ומשנינן אמ' רב נחמן בר יצחק צלף נטעי אינשי אדעתא דאכלי מיניה, אלמא כל כמה דלא נטעי אינשי כדתנן ארבעה מינין שבלולב שנים מהן עושין פירות

קונטרס סימני אתרוג

שסמ

אמנם לרשב"א ולריטב"א, דלא נחתו לתי' של החזו"א, לגבי שקדים המרים, אולי לא ס"ל שמיתוק באור, תלוי ברוב ומיעוט.

ולכא' תלוי בפלוגתא דרב האי גאון, והרמב"ם והרא"ש, שברא"ש ברכות סי' ל"ז הנ"ל, וכיון דהשו"ע פסק כהרמב"ם והרא"ש, לכא' כל דינים האלו בו, ושי' רב האי צ"ע מענבי הדס, דלא מקרי פירי, כדאמרי' במנחות כ"ז ע"א, שאין עושה פירות, ועי' הע' 13, בשם הגאונים, שמשם הוכיחו שהוא סרק, וי"ל דס"ל דהוה פרי, והא דקאמר בגמ' שאין עושה פירות, היינו שרובו לאו לאכילה, ועי' שבט הלוי, חי"א סי' נ"ד, שהשואל הק' על אתרוג דידן, שיהיה ברכתו שהכל, ולכא' תי' השבה"ל, צ"ע עדיין, להנ"ל.

ובאמת לגבי קליפות אתרוג, דקשה כנ"ל, כ' החזו"א בד"א ח"ג מ' י', "ולא דמי לאתרוג דיש קולפין הקליפה החיצונה הירוק נאכל כל עובי הקליפה הוא עיקר הפירין ויש שאין קולפין ונאכל ביחד עם הפירי ובוזה מהני מיעוט אוכלין

ושנים מהן אין עושין פירות, וכיון דקיימא לן דאין עושין פירות, פשיטא לן דלאו על בנות הדס נטעי להו, הילכך מברך עליהן שהכל. וכך ראיתי שכתב גם רב נטרונאי גאון זצוק"ל דבנות אסא אף על גב דמבשלן והויין כי פירות, לא מברכין עליהו אלא שהכל, דתניא ארבעה מינין שבלולב שנים מהן עושין פירות ושנים מהן אין עושין פירות ומאן נינהו הדס וערבה, וכיון דהדס וערבה אין עושין פירות בנות אסא לאו פירא נינהו ומברכין עליהו שהכל וכן כל כיוצא בהן, וכן בבה"ג סי' א' פ"ו, "בנת אסא שהכל דלא נטעי אינשי אסא אדעתא דבנת אסא", וכ"ה באשכול, וכן בשבלי הלקט סי' ק"ס, בשם הגאונים, הובא בב"י סי' ר"ג, וכ"ה בשו"ע שם סעיף ד', וע"כ דאתרוג נטעי אדעתא דאכילה.

(ועי' במאירי שבת צ' ע"א, "ואנו מפרשים שיש אילנות שיש להם עיקר ר"ל פרי ואמר עליהם שאף לולביהם בכלל ביעור אם יש להם לולבים הנאכלים כגון חירובין אבל אותם שאין להם פרי אלא עלין ולולבים כגון אלני סרק אף לולביהן אינן בכלל שביעית אף על פי שנאכלים ברכותם על ידי הדחק ומ"מ אין זה כלל גמור אצל הכל ובמקומו יתבאר בע"ה").

ואמנם בט"ז סי' ר"ג סק"א, כ' דבנות אסא גריעותן, משום דאינן נאכלין חיין, אלא מבושלין, ולפ"ז צ"ל דפרי שנאכל מבושל, הוא רק אם נטעי אדעתא דהכי, אבל אילן סרק, שנאכלין פירותיו מבושלין לא חשיב, אבל בגאונים הנ"ל מבואר, דהחילוק רק בנטעי אדעתא דפירי.

אך צ"ע מדתנן במעשרות פ"א מ"ג כל השחורים משינקדו, ובירור' שם מפ', וכל השחורין. כגון ענבי הדס וענבי סנה. משינקידו. תני רבי חיינא בר פפא משיעשו נקודות נקודות שחורות, ואם לא נטעי להו אדעתא דאכילה, וראויים רק ע"י בישול, למא חייבים במעשרות, ואולי מיירי במין מסויים דנטעי אדעתא דאכילה, והגמ' במנחות ארוב המין קאי, ולכא' לא מהני מה שאדם א' נוטע אדעתא דענבי ההדס, דע"כ מיירי בשמר לאכול, דאל"ה הו"ל הפקר, וכמש"כ בחזו"א, לגבי האוכל את הקליפות דבטלה דעתו, וצ"ע.

דמעיקר הדבר נאכל הוא ביחד עם האתרוג והקולפין הוא התפנקות אף שנפשות היפות הן מיעוט, אבל דבר הנקלף ואינו אוכל, אלא שיש מרקחין בזה בעינין נטעי אדעתא דהכי ברוב המין או רוב בני אדם, ומיהו אם יש אוכלין כמו שהן ואינן קולפין צריך הכרעה אי בטלה דעתם או לא, ולא דמי לאתרוג דאין שינוי כל כך בין הקליפה הירוקה לעיקר הפירי, אבל בתפוזי ההבדל רב והרי רובם ככולם סוחטין או קולפין ואילו הי' התפוזי סר טעם והיה משתוה טעמו כטעם הקליפה היה גם הקליפה פירי".

אבל אין להוכיח מהחזו"א, דעדיין בזמנו נשאר ברכת אתרוג כמו שהיה, דמיירי להסביר, על זמן הגמ', אבל בשביעית סי' ט' סק"ז, ד"ה אתרוג, וסי' י' סק"ו, ד"ה ואתרוגין, וד"ה ואם, מבואר שיש בהם שביעית בזה"ז, ובכלאים סי' ג' סק"ו, ד"ה ומיהו, לגבי כלאים עם מורכב, ובדיני ערלה אות ט"ו, ובד"א ח"ג מכתב י"ח, לענין שביעית, ומ' כ' לענין מעשר, מבואר דנשאר דינו של אתרוג.

ואמנם בירור' כלאים פ"א הל' ד', ומעשרות פ"א הל' ב', אמרי', פרישין אמר רבי יונה אספרלגין ולמה נקרא שמן פרישין שאין לך מין אילן פריש לקדרה אלא מין זה בלבד, וכ' הפנ"מ, בכלאים, "שמפרישין אותו לבשלו בקדרה ואין דרך לאוכלו חי", ובמעשרות, "שאין דרך לאכלו חי כלל אלא שיבשלו בקדרה", וכן בתפא"י בעוקצין פ"א אות ס"ב, "ר"ל שאינו ראוי לאכילה עד שיבשלונו", מבואר דכל שאר הפירות, נאכלין חיין, וכן מבואר ברש"י סוכה ל"ז ע"ב, שכ' "אבל אתרוג דלאכילה קאי כי מורח ליה מינשי ותליש ואכיל ליה ואף אם אוכלו במחובר אין לך תולש גדול מזה", וכ"ה באו"ז סי' ש"י, הרי שיכול לבוא לאכלו במחובר, ובע"כ שגם חי הוא מתוק לחיך, שישכח ויכול לבוא לידי אכילה זו (ולכאור' גם בגמ' מוכח כן, שהרי כ' המאירי, "שמא יביאחו ריחו לתאוות מאכל ויבא לקוץ", שהרי אין ריחו מזכיר, אכילתו, כשהוא מבושל, ולכאור' לא יתאוה לאכילתו מחמת ריחו בהיותו חי, אמנם בראבי"ה סי' תרפ"א כ' "מאי טעמא הדס דלריחא קאי אי לא שרית ליה אתי למיתלש אתרוג דלאכילה קאי אי לא שרית ליה לא אתי למיתלש", הרי שאתרוג אינו להוט לאכילתו, כמו ריחו של הדס, וכן מבואר לגי' שהביא בעיטור הל' לולב, ובמאירי, ובר"ן על הרי"ף ביצה י"ד ע"א מדפי הרי"ף, אתרוג דלאכילה קאי לא אתי למקצייה) וכן מבואר מד' הרשב"א דלק' אות ד', שכ' לגבי הסכין, שחתך שבור מלכא, ונתן לשמואל לאכול, אף דהוה דבר חריף, ואם לא היה חי, הרי כבר אזלה חריפותו.

אמנם מצאנו כה"ג לגבי חבוש, שכ' תוס' ברכות ל"ח ע"ב ד"ה משכחת, "וכן אותן ערמוניות וחבושים שאינן ראויין לאכלן חיין כמו מבושלן בתחלה מברכין עליהן שהכל ומבושלין בורא פרי העץ" וכן בטור סי' ר"ב, כ' "והר"ם

מרוטנבורג כתב ערמונים וחבושים כיון שאין דרך לאוכלן חייך אלא מבושלין חייך שהכל מבושלין בפה"ע וערמונים וחבושים שלנו אינם כן אלא ראויין חייך ומבושלים", הרי שנשתנה מזמן התו' ומהר"ם מרוטנבורג, לזמן הטור, בערך כק' שנה, שהמהר"ם היה רבו של הרא"ש, או שהשינוי בגלל שינוי הארצות, וצ"ע.

ד

אתרוג הוא ראוי לאכילה גם בקטנותו

תנן במעשרות פ"א מ"ד, האתרוגין חייבים גדולים וקטנים, וברמב"ם פ"ב ממעשר הל' ה' "והאתרוגים משיתעגלו מפני שהן ראויין לאכילה כשהם קטנים", ובפיהמ"ש "וכן התפוחים והאתרוגים חייבין גדולים וקטנים לפי שתחלתן אוכל וסופן אוכל וראוים הם לאכילה כשהן קטנים ואין משאירין אותן אלא להוסיף אוכל כמו שביארנו", ובמאירי סוכה ל"ו ע"א, "משנתעגלו ונעשו בצורת תפוח ואתרוג".

אמנם מהר"ח מולד'ין בתשו' חוט המשולש סי' כ"ג כ' "ולפ"ז היה נראה דגם במעשר לרבנן דבוטור מהאי שיעורא פטור כיון דלא הוי פרי. והא דמחייבי במעשר קטנים וגדולים היינו קטנים כשיעור ששנו כאן כאגוז וכביצה".

ה

עצו ועליו של האתרוג נאכלין

עיי' במס' סוכה ל"ה ע"א, פרי עץ הדר עץ שטעם עצו ופריו שוה הוי אומר זה אתרוג, וא"א לומר שהכוסס שלא כדרך, טועם כן, אבל אין הדרך לאכלו, שהרי דרש' מפרי עץ, שהעץ ג"כ פרי, וכן בב"ר פט"ו אות ז', איתא, רבי אבא דעכו אמר אתרוג היה, הה"ד ותרא האשה כי טוב העץ וגו' אמרת צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו ואין את מוצא אלא אתרוג¹⁴, ושם פ"כ אות ח', ותאכל מן

14. צ"ע דהאיכא פלפלין כדאמר' בסוכה ל"ה ע"א, וצ"ל דהאי מ"ד פליג אר"מ וס"ל דפטור מן הערלה, דאינו נאכל ביבשותו בפנ"ע, ועי' ברכות ל"ו ע"ב ויומא פ"א ע"ב,

העץ הדא מסייעא לההיא דאמר רבי אבא דעכו אתרוג היה, ובשאלתות פ' קדושים, שאילתא ק' "וכי אסירי פירי אבל לולבי ואטרפי דאטרוגא דאיכא אינשי דאכלים שרין", ובכפ"פ פנ"ד, "כתב רא"ם וטרפא דאתרוגא דאיכא אינשי דאכלין שרין", ובבה"ג סי' ו' הלכות ערלה, "וכי אסירי פירי אבל לולבי גפנים ואטרפא ואתרוג דאיכא אינשי דאכלי שרי", וצ"ל דאתרוג, כמו בשאלתות ובכפ"פ, ועי' באוצר מד' עמ' 394 (ויל"ע אם הוא מד') ולחדשיו יבכר זה אתרוג שעתיד לבכר כל חדש וחדש והוא עץ הנאכל עליו בפרי שנאמר והיה פרי למאכל ועלהו לתרופה.

ובבה"ג סי' א' פ"ו, "גשך עוקץ דאטרוגא מאן דאכיל ליה בירקיה מברך שהכל דלא נטעי אינשי אטרוגא אדעתא דגשך", מבואר דהעוקץ ראוי לאכילה, וכנ"ל דהעץ נאכל, וצ"ע דהא תניא בתוספתא עוקצין פ"א הל' ד', ר' יוסי אומר עוקצי האובשין והתפוחים והאתרוגים שלקטן לתלותן בחופתו או על פתח חנותו הרי אלו מטמאין, כ"ה גי' הגר"א בר"ש פ"א מ"ד, ובר"ש ובכת"י, הגי' שרשי, אבל לכאור' הענין א', דמיירי בעוקצין, וכן בפיהמ"ש טבו"י פ"ג מ"א "ידות האכלין הן הקצוות שאוחזין בהן את הדבר בשעת האכילה כגון העצים שבקצוות התאנים והזיתים והאתרוגין וכיוצא", ואם ראויים לאכילה, ודאי שמטמאים טומאת אוכלין, ואי"צ לדין יד, וצ"ל שאף שראוי לאכילה, כיון שאין עומד לאכילה, אינו מטמא טומאת אוכלין, רק מדין יד, וכדתנן בעוקצין פ"ג, ובחולין ע"ז ע"א לגבי שליא, רמב"ם פ"א מטו"א הל' א', ואמנם לר"ת בתו' סוכה ל"ה ע"ב ד"ה נטלה, דעוקץ של אתרוג דתנן התם בל"ד ע"ב, הוא בראשו, י"ל דמיירי הבה"ג, על שושנתו של אתרוג, דלרוב הוא ירוק, וראוי לאכילה כקליפתו, והתוספתא, מיירי בעוקץ שתלוי בעץ, ובאמת התוספתא אי גרסי' עוקצי, צ"ע קצת על ר"ת דתרי מיני עוקץ איכא באתרוג, והתנא בסוכה לא פי', דמיירי בראשו, אך אולי אגב אחרינא קורא לו עוקץ.

וביר'ו כלאים פ"ה הל' ז', אמר ר' יוסי הדא אמרה אתרוג אף על פי שאתה אומר עליו בורא פרי העץ את אמר על התמורות שלו בורא מיני דשאים, ויל"ע מהו תמורות באתרוג¹⁵.

וכמש"כ תו' ותו' הרא"ש והריטב"א בסוכה שם, ובשטמ"ק בברכות, שזהו חידושו של ר"מ, ולרש"י חידושו של ר"מ שנקרא עץ, וצ"ע.

15. דלגבי צלף, פי' רש"י בברכות ל"ו ע"א, "תמורות בתוך העלים גדלים כמין תמורות ובולטין בעלה כמו בעלין של ערבה", ובמעשרות פ"ד מ"ו כ' הריב"מ צ, "פי' תמורות הן לולי נצפה וכשהן רכין נקראו שיתיה ואוכלין אותן לחין והן עיקר העץ שיוצא מהן הפרי", וכנ"ל ט"ס וצ"ל לולבי נצפה, ועי' ברא"ש שם שכ' "הן לולבין שבו וכשהן רכין אוכלין אותו והוא עיקר העץ שגדל בו הפרי", ובפיהמ"ש שם, "יש בו ניצנים והם הנקראים תמורות", ובר"ש שם, "תמורות הן לולבין וכשהן רכין אוכלין אותן", וברע"ב, "לולבין שבו

קליפת האתרוג ראויה לאכילה

תניא בתוספתא תרומות פ"י הל' ב', קלפי אתרוג אסורין, אמנם אינו מבואר לאיזה קליפה כונת הברייתא, דיש כמה קליפות, כמב' באות הקודם, אבל כיון שהברייתא לא חילקה, מבואר שכל הקליפין נאכלין, ולכא' גם הקרום, וכן באלפא ביתא דבן סירא עמ' 46 (עי' לקמן בהערה 29 אם הוא מוסמך) מונה אתרוג, ב' פירות, שכל הפרי נאכל, וכ"ה בילקוט הראובני, פ' בראשית, ובערך פירות, בשם הרח"ו זלה"ה, ובחסד לאברהם, מעין ז' נהר ז'.

ובן בסוכה ל"ה ע"ב דקאמר כגון שקרא עליה שם חוץ מקליפתה חיצונה, מבואר, דהיה יכול לחול, אף על הקליפה, ובריטב"א ל"ד ע"ב ובר"ן על הרי"ף שם, כ' דמיירי בקליפה שיש בה חריפות, ולהשעה"צ סי' תרמ"ח אות כ"ד, מיירי בקליפה הירוקה, וכן הא דאיכא התם מ"ד מפני שמפסידה, וכ' רש"י ד"ה מפסידה, קליפתה החיצונה נמאסת במשמוש הידים¹⁶ ואסור להפסיד תרומה", וכ"ה ברבינו יהונתן, היינו קליפה הירוקה, ואמנם לחזו"א או"ח קמ"ז סק"א, האי קליפה היינו בשר האתרוג עד חדרי הזרע, דאף אם משייר את הקליפה הירוקה, עדיין יהיה נפסד,

ויש מפרשים הפרח". ולגבי תמרות של חרדל ותלתן, במעשרות שם, כ' הרבמ"ץ, "פי' לולבי החרדל והתלתן וכו', ויש מפרשין הגבעולין שלהן קודם שיפתחו נקראין תמרה כדאמר' בהדס נקטף ראשו ועלתה בו תמרה", ובפיהמ"ש "ניצני החרדל והתלתן", והר"ש והרא"ש והרע"ב כ' "לולבי תלתן כעין שיש לגפנים ואוכלין אותן ויש מפרשים דדרך הגבעולין כשמתחילין לצמוח ולגדל נראה מקום צמיחתן כעין גרגיר ונקרא תמרה כדאמרין גבי הדס עלתה בו תמרה". ולגבי תמרות של דלועין, בשביעית פ"ב מ"י, כ' הר"ש והרע"ב, "פי' בערוך הציץ קודם שיפתח דומה לתמרה כדאמר' עלתה בו תמרה בפ' לולב הגזול וי"מ תמרות כעין לולבי גפנים", והרא"ש כ' "הנץ קודם שיפתח וכו'". ולגבי תמרות של אזוב, בפרה פ"א מ"ז, כ' רב האי גאון "תמרות כדגרסי' נקטם ראשו תני עולא נקטם ראשו ועלה בו תמרה כשר", בפיהמ"ש, "ותמרות פה יקראו הכיס אשר בו יהיה הזרע בקצות הענפים ויונקות הוא אשר בארץ גבעולין הוא הפרח קודם שיפתח כל עוד שהוא מקובץ בכיס אחד", והר"ש והרע"ב כ', "כמין גרגרין קטנים יש בראש האזוב", והרע"ב כ' "גבעולים שלא גמלו כל זמן שהפרח מונח בתוך כיסו קודם שיפתח", והרא"ש כ' "יונקות בדים שלא גמלו שלא נפתח הפרח תמרות הן בראשי הקלחים והזרע בתוכם".

16. לפי המבואר בסוכה מ"ב ע"א, דלקיחה ע"י דבר אחר, דרך כבוד, הוה מצי ליטול ע"י דבר אחר, באופן שאינו מפסידו במשמוש היד.

במשמוש היד, אין ראיה שהקליפה ממש ראויה לאכילה, אך בר"ח שם כ' מ"ד מפני שמפסידה בשימוש הידים הנה קליפה הפנימית אינה נפסדת וכשר", הרי דיש שני קליפות, והיה יכול לחול על הקליפה החיצונה, אלא ששיירו, וכן החזו"א בד"א ח"ג מ' י', כ' "ולא דמי לאתרוג דיש קולפין הקליפה החיצונה הירוק נאכל כל עובי הקליפה הוא עיקר הפירין ויש שאין קולפין ונאכל ביחד עם הפירי ובוזה מהני מיעוט אוכלין דמעיקר הדבר נאכל הוא ביחד עם האתרוג והקולפין הוא התפנקות אף שנפשות היפות הן מיעוט", הרי דלענין שראוי לאכילה, גם החזו"א שפי' גם כאן דהלבן הוא קליפה, לענין הפי' בתוספתא, דראויים לאכילה, גם הוא מודה דקאי על הקליפה הירוקה, אך על הקרום החיצון, אין ראיה, רק לשעה"צ, דע"כ להר"ח, הקליפה החיצונה, שבשני הקליפות, היינו הקרום.

ולכאור' אי גם על הקרום, חייל, לכו"ע הו"ל מפסידה, והרי כ' תו' ד"ה מפני, "והוה מצי למימר איכא בינייהו שכבר הוכשר", הרי שלמ"ד מפני שמכשירה מותר, ובחזו"א פרה סי' י"ד סק"ט, כ' דלכו"ע אית להו איסור מפסידה, וצ"ע להחזו"א במאי פליגי הכא, וצ"ל שלוקח בעדינות, ומנענע בעדינות, ועדיין צ"ע שכמעט ודאי שיפסד, ואמנם אינו פס"ד, ולר"ש מותר, ואמנם להשאלות שהביאו תו' בשבת קי"א ע"ב, לא קי"ל כר"ש בשאר איסורי התורה, וגם לכאור' אתי גם כר"י, ולכאור' כשלוקח לאכילה, אי"צ להזהר שלא יפסידה, כיון שהוא דרך אכילה, שלא מצינו דלמ"ד מפני שמפסידה, שצריך להזהר בזה, אלא הכא שנוטלה לצורך אחר.

ובשבת ק"ח ע"ב, אתרוג צנון וביצה אילמלא קליפתן החיצונה אינן יוצאין מבני מעיים לעולם, מבואר דהקליפה נאכלת, וכ' רש"י, "קליפה חיצונה דביצה היא החלבון אלא אידי דתני בהדי אתרוג וצנון קליפה נקט בה נמי לשון קליפה", ומבואר לכאור' ברש"י, דבאתרוג, אינו כהחלמון, אלא קליפה חיצונה ממש, דומיא דצנון, וכן בעיטור הל' לולב כ' "ומסתברא ניקלף הקליפה העליונה כדאמרינן בשבת אלמלא קליפתן העליונה אינן יוצאין מבני מעיהן לעולם וכשאתרוג נגמר מבושל כ"צ נכרת הקליפה", אמנם עדיין אינו מוכרח, דקאי גם על הקרום, והא דנקט קליפתן החיצונה, י"ל משום אתרוג, שיש בו כמה קליפין, וכע"ז בתוספתא מעשרות פ"א הל' ב', ובירור' שם הל' ג', לגבי שקדים, שג"כ יש כמה קליפות, שעד שמתכבש, יש לו עוד קליפה, אמנם להחזו"א גם הבשר נקרא קליפתה חיצונה, והיא אינה אלא חיצונה, לחדרי הזרע.

ובמיוחס לר"ן שם, "פי' מורי הרב נר"ו דתנתי לריעותא וחדא לטיבותא אתרוג וצנון מחמת גריעותם אינן יוצאין מבני מעים לולי קליפתן שהיא חשובה מהם וביצה נמי דהיינו החלמון מחמת חשיבותו נבלע באיברים ואינו יוצא לולי

קונטרס סימני אתרוג

שעה

החלבון שהוא גרוע ממנו שמצא מין את מינו וניעור ומוציאו לחוץ", צ"ע מש"כ שאתרוג הוא גרוע, והקליפה חשובה מהם, ולכאור' בברייתא משמע שהקליפה גרועה, דהוה צריך למתני, שהקליפה אסורה, ואולי יש לו חשיבות אחרת, ולא לענין אכילה, אבל לחזו"א אתי שפיר, דקאמר דחדרי הזרע, אינן יוצאין, אלמלא הבשר, אמנם בצנון, אם הוא צנון שלנו, הרי יש רק קליפה דקה, וכל השאר בשר, ומאי גריעותא איכא בבשר, ושבת בקליפה, ואולי בקליפה עיקר הטעם, ואולי כ"ה באתרוג.

ואמנם בסו"ס נחלת יעקב עה"ת להנח"מ כ' "והגדות ממשיל לתפוחים שהן אתרוגים כמבואר בתרגום שאם יראה בהן כאשר הן מלמעלה בקליפתן אין בהם רק ריח בעלמא, ובתוכן הן טובים מאוד והתוך מכוסה בקליפה וכו' וההגדות, שהחיצוניות שלו הוא רק כקליפת האתרוג שאין בו רק ריח בעלמא, אף שהוא רק למוסר טוב, אמנם תוכיותיו הוא כעין תוכו של אתרוג שהוא טוב", מבואר שאין הקליפה רק ריח, ואולי מפני שנאכל ע"י הדחק, או דקאי על הקרום העליון.

ז

חדרי הזרע של האתרוג ראויים לאכילה

תניא בתוספתא תרומות פ"י ה"ב, מעי אתרוג אסורין מפני שהקיאות אוכלות אותן¹⁷, כ"ה הגי' בשני הכת"י (כמבואר בחזון יחזקאל) וכן גרס בחסדי דוד, וגם ברמב"ם פ"א מתרומות הל' י', כ' "ומיעי אבטיח וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון", דמתפ' גם על המעי, וכן פ"י בחסדי דוד, אך בדרך אמונה מפ' על הקליפה, אבל פשוט לשון הרמב"ם, משמע גם על המעי, וכן בד"א ח"ג מ' ט, כ' החזו"א, "אבל כשנשאר המעי לבד אין אוכלין רק קהות", וכן באו"ח סי' קמ"ז סק"א, כ' דהא דקאמר סוכה ל"ה ע"ב, חוץ מקליפתה, "שקרא שם על חדרי הזרע", מבואר דג"כ ס"ל שחל עליו תרומה, ובהא דתנן בעדויות פ"ג מ"ג, מעי אבטיח וכו' רבי דוסא

17. ועי' בירו' שביעית פ"ד הל' ו', בדפוס ונציא, הבוסר משהביא מים כו' גבי בוסר מה אית לך אמר רבי אבון שכן דרך הקיהות אוכלות אותו, ובחזו"א סי' ס"ק כ"ו, ד"ה שם גבי, והוא לפי דפוס וילנא, שאין הפסק בין הסוגיא של מעלה, אבל בדפוס ונציא, קאי על הבוסר דמתני' דקתני שכבר יש בו שביעית, וע"ז קאי פי' הפנ"מ, וכ"ה בקרבן אהרן, על התנו"כ פ' בהר, שהוא כפי' החסדי דוד דהכא, מלשון הקהה את שיניו, ועי' אבות פ"ד מ"ב.

קונטרס סימני אתרוג

שעו

מתיר לזרים¹⁸ וחכמים אוסרין, כ' בפיהמ"ש, "הזרע והרוטב שבתוך האבטיח", וברע"ב, "הזרעונים והמשקה שבתוך האבטיח", וע"כ הכא לא מיירי בגרעינים, דכבר תניא שהם מותרים, אלא דניתן לומר, דהכא ג"כ מיירי במשקה שיש באתרוג, שהם מאכל הקיאות, אך בחזו"א שכ' שחל שם על חדרי הזרע, משמע על הבעין, הרי שראוים לאכילה, מדחל ע"ז תרומה, וגם כיון דהוה זיעה בעלמא, איך יוכל להפריש ממנו על הבעין, אלא שי"ל שהוא ספוג בקרומים, ומוצץ, שאז לא מקרי זיעה, אך הגר"א לא גרס לה לגבי אתרוג.

ח

טעם האתרוג טוב

עייין במדרש אגדה פ' אמור כ"ג פס' מ', פרי עץ הדר אלו בעלי משנה ותלמוד שיש להם טעם וריח ומראה כמו האתרוג הזה שיש בו אלו השלשה טעם ומראה וריח, ובס' מלמד התלמידים לחג הסוכות, "המין האחד פרי עץ הדר שבארה הקבלה שהוא אתרוג והאתרוג ידוע שטעמו טוב וריחו טוב", וברמב"ן אמור כ"ג פס' י"ט, "ועל דרך האמת פרי עץ הדר הוא הפרי שבו רוב התאוה", ובפשוטו הכונה תאוה לאכלו, ועי' הע' 5.

ולכא' טעמו מתוק, דמבואר לפי ר"ת בתו' שבת פ"ח הנ"ל, דקרא דתפוח בעצי היער, קאי אאתרוג, וכ"ה לפנינו שם בתרגום, וכ' בביאור הגר"א סי' תקפ"ג "תפוח, ע"ש ופריו מתוק לחכי", מבואר דקאי על פרי התפוח דלעיל, והוא מתוק באמת, ולא שהוא מתוק לי, דומיא, דבצילו חמדתי, שכ' במד' שאין לו צל, רק ישראל בחרו לשבת בצילו, אך אינו מוכרח, דתו' שפי' על אתרוג, שפי' דכ"ה באמת, ובטור או"ח סי' תקפ"ג, גרס בכריתות ו' ע"א, אמר אמר אביי השתא דאמרת סימנא

18. ובירור מעשרות פ"א הל' ב', איתא, אמר רבי יוחנן רכיב הוינא על כתפי דסבי ושמעית קליה דרבי שמעון בן אלעזר יתיב מתני מכוניסין במעי מלפפון ואין מכוניסין במעי אבטיח. מה בין מעי מלפפון למעי אבטיח. אמר רבי שמעון בר ברסנא מעי מלפפון לאכילה מעי אבטיח לזריעה. אם את אומר כן נמצאת מכבד את הקרקע בשבת, ועב"פ מבואר, דמעי אבטיח, אין ראוי לאכילה, ואפ' נימא דרשב"א ס"ל כר' דוסה, הרי ר' דוסה וחכמים לא פליגי במציאות, רק במציאות שיש שאוכלין, אי חל ע"ז תרומה, אמנם עי"ש בר"ש סריליא ובביאור הגר"א, שמבואר בדבריהם, דמיירי הכא, שנפל על הארץ, וא"כ י"ל דמעי אבטיח, כשנופל על הארץ, הוא נמאס, משא"כ במעי מלפפון, וצ"ע.

קונטרס סימני אתרוג

שעז

מלתא היא יהא איניש רגיל למיכל בריש שתא אתרוגא וכו', ולכאור' הטעם שהרי כ' שם רש"י, "והני איכא דגדלי מהר ואיכא דמתקי", וי"ל דאתרוג משום מתיקה (אך בהוריות י"ב ע"א לא הזכיר רש"י מתיקה, ואמנם בהגהות רי"ד במברגר לטור, כ' דהטעם משום שנמשלו ישראל, כמבו' בתו' בשבת, הנ"ל).

אמנם בשבת ק"ט ע"ב, לגבי רפואה למי ששתה מגילוי, רב הונא בר יהודה אמר לייתי אתרוגא חליתא ולחייקיה ולימלייה דובשא ולותבה בי מילליי דנורא וליכליה, כ' רש"י "אתרוג חליתא מתוק, ולחייקיה לגויה יחקוק בתוכו חקק, וליתבה בי מילליי דנורא מניחו על גבי גחלים לוחשות שיתבשל האתרוג בדבש, וגם מבואר שהיו מבשלין האתרוג בדבש, אבל משמע שיש אתרוגים שאינם מתוקים, וכנ' דהם האתרוגים מאות הקודם, שאינם ראויים לאכילה, רק כשרוקחים אותם בדבש.

ובתשו' מהר"ם אלשיך סי' ק"י, כ' "אתרוג בלתי מורכב שהחמוץ מועט", ובחסדי דוד, בתוספתא תרומות פ"י הל' ב', שכ' בפ"י השני, על הא דתניא התם, מעי אתרוג אסורין מפני שהקיאות אוכלות, "טפי נראה שיש להגיה שהקיהות בה"א ורצונו לומר אותם שערב עליהם דברים חמוצים מלשון תקהינה שיניו" (ועי' הע' 17) ומעי החמוץ הנ"ל, מבואר בפיהמ"ש וברע"ב עדויות פ"ג מ"ג, שכ' "מעי אבטיח הזרע והרוטב שבתוך האבטיח", וא"כ י"ל דהנך אתרוגים מתוקים, אף החמיצות המועטת אין להם, ועוד י"ל דהכונה, שהם יותר מתוקים, דבכל אילן, יש פירות יותר מתוקים מחבריהם, כגון הרואים את החמה, או שבטבעו הוא יותר מתוק מחבירו, כדאמרי' במנחות פ"ז ע"א, חוליא דשימשא לא מאיס חוליא דפירא מאיס, ועי"ש ר"ג ופסקי הרי"ד שגרסו להיפך, וחוליא דשימשא, פי' תו', והרי"ד, שנשתהו על העץ בשמש, וכ"ה לכאור' ברש"י, ור"ג, אבל רש"י כת"י, פי' שתולין הענבים בשמש, וכן הביאו תו' בשמו, והרמב"ם בפיהמ"ש, ובפ"ו מאיסו"מ הל' ט', פי' שנותנים היין בחמה, וזה אפשר גם באתרוג, שנתמתק עי"ז.

ז

יש באתרוג חריפות

עיי' במס' ע"ז דף עו ע"ב, כי הא דמר יהודה ובאטי בר טבי הוי יתיבי קמיה דשבור מלכא איתאיו לקמיה אתרוגא פסק אכל פסק והב ליה לבאטי בר טבי הדר דצה עשרה זימני בארעא פסק הב ליה למר יהודה, וכ' הרשב"א בתורה"ב

ב"ד ש"ד, "אלמא נעיצת קרקע מכשרת לכל צונן ואפילו חריף כאתרוג", ושם בהמשך, "ואם חתך בה בשר שאינו חריף בהדחה בעלמא סגי ואם חתך בה דבר חם ואי נמי צונן חריף כאתרוג וצונן איכא מאן דאמר בקליפה סגי ואיכא מאן דאמר דנטילת מקום בעי וזו סברת הראב"ד ז"ל וזה יותר נכון", וכ"ה במשמה"ב שם שער א', "דאלמא אם חותך בה צונן חריף כאתרוג וכיוצא בזה אסור עד שינערין עשרה פעמים בקרקע ולא שידיח לבד", וכן בתוה"ב הקצר, "אם בא לחתוך בהם צונן אפילו הדברים החריפים כאתרוג וצונן וכיוצא בהם נועצה עשר פעמים בקרקע קשה ודיו והוא שתהא הסכין יפה שאין בה גומות וכו' סכין ששחט בה אסור לחתוך בה רותח וכו' בא לחתוך צונן אפילו דברים החריפים כאתרוג וצונן משפשפם היטב ומדיחה ודיו", וכן נפסק בשו"ע יור"ד קכ"א סעיף ז', וכו' הש"ך והגר"א, דהמקור מד' הרשב"א, וכן הובא במג"א סי' תמ"ז ס"ק ל"ג, אך אולי גם הרשב"א מיידי רק מהקליפה, שהיא חריפה, ולא גוף האתרוג, אבל מהא דפשיטא ליה לרשב"א שהיה חריף, אף דאפשר שהיה בלא קליפה, מבואר שגוף האתרוג חריף, וכמש"כ בכפ"ת סוכה ל"ה ע"א, "אבל אתרוג חמוץ שבתוכו הוא מועט וזה לא נחשב לפרי ועיקר פריו היא קליפתו דהיא גסה ביותר ויש בה מרירות וחריפות", ומבואר דפשיטא ליה לרשב"א, שאתרוג הוא חריף, לכה"פ כצנן (וגם פשיטא ליה שלא היה אתרוג מבושל).

וב"ה גם במאירי חולין צ"ז ע"א שכו', "ואם דבר חריף אף על פי שהוא צונן כאתרוג וצונן קולף", וכן שם קי"א ע"ב, "מתוך שביארנו שהדברים החריפים דינן כדברים שיש להם קצת חמימות צנן או אתרוג ובצלים או שומים ושאר הדברים החריפים שחתכן בסכין של בשר אסור לאכלן בכותח שיש בו חלב מתוך חריפותם בולעים הם משמנינות שעל דפני הסכין", וכן באורחות חיים הלכות טהרת הכלים, אות י"ב "הסכינים בין גדולים בין קטנים אם בא לחתוך בהן צונן ואפילו הדברים החריפים כאתרוג וצנן וכיוצא בהן נועצה עשרה פעמים בקרקע קשה ודיו", וכ"כ בשם הרשב"א בהל' מאכלות אסורות אות ס', וכן בס' השלחן ה' סעודה שער ט' "הסכינים של גוים בין קטנים בין גדולים אם בא לחתוך בה צונן צריך לשופה במשחות של נפחים ולהעבירה על גבה היטב עד שמשיר קליפתה ובכך מותר לחתוך בה צונן ואפילו הדברים החריפים כאתרוג וצנן וכיוצא בזה וזהו ששנינו במשנתנו הסכין שפה והיא טהורה וכו' סכין ששחט בה אסור לחתוך בה רותח לפי שעל ידי דוחק הסכין הוא בולע מן הדם שהוא בעין וחם מעט וחוזרת ופולטת על ידי רותח גמור כצלי או מבושל ולחתוך בה צונן אינה צריכה אלא שפשוף והדחה היטב ודי בכך ואפילו לדברים החריפים כאתרוג וצנן".

קונטרס סימני אתרוג

שעמ

וברימב"א סוכה ל"ד ע"ב כ' י"ש שפירשו נקלף כל הקליפה החיצונה כאותה שאמרו לפנינו שקרא עליה שם חרץ מקליפה החיצונה והוא הקליפה העבה שיש בה חריפות שאוכלין אותה", וכן הר"ן על הרי"ף שם, כ' "שנקלפה כל הקליפה החיצונה והיא הקליפה העבה שיש בה חריפות כשאוכלים אותה", ובשעה"צ סי' תרמ"ח אות כ"ד, כ' "כמה קליפות באתרוג אחת קליפה ירוקה דק מאד ולפנים ממנו היא הקליפה העבה קצת שיש בה חריפות כשאוכלין אותה ואחר כך מתחיל בשר האתרוג שהוא לבן ולפנים ממנו יש כמו עגול ובו מונחים גרעינים וזה נקרא חדרי הזרע", וא"כ החריפות רק בקליפה, וצ"ע מנ"ל לרשב"א, דמיירי שהיה קליפה, לחזור"א או"ח קמ"ז סק"א, דהאי קליפה היינו בשר האתרוג עד חדרי הזרע, וכ"כ עוד בד"א ח"ג מכתב י', "ולא דמי לאתרוג דיש קולפין הקליפה החיצונה הירוק [אבל כל עובי הקליפה הוא עיקר הפירין]", וכן הוא לכאו' בט"ז, סי' תרמ"ח סק"ו, וכן הח"א, שמכשיר אם נקלף, הקליפה הירוקה הקרובה ללבן, וכן במ"ב גופיה, בס"ק כ"ב, כ' על דברי הרמ"א "שלא נסדק קליפתו העבה", "דאלו נסדק כל קליפתו העבה והגיע לחדרי הזרע", הרי שקליפה זו היא עד חדרי הזרע, אתי שפיר, אך י"ל דכיון דאמרי' בשבת ק"ח ע"ב, אתרוג צנון וביצה אילמלא קליפתן החיצונה אינן יוצאין מבני מעיים לעולם, א"כ מסתמא היו אוכלין אתרוג בקליפתו, ועי' לעיל אות ו', דהיינו קליפה החיצונה ממש.

ולכאו' תלוי בפי' דברי הר"ן להלן, לגבי ניקב, שכ' י"ש מחמירין ואומרים שהקליפה דבר בפני עצמו הוא וכל שניקבה כולה מצד אחד נקב מפולש מיקרי", וכ' הב"י בסי' תרמ"ח, "ואפשר דכל עובי האתרוג עד חדרי הזרע קרי קליפה", אבל הב"ח כ' שם, "וברור הוא שדעתו דהקליפה החיצונה לחודה והוא שיש בה חריפות כשאוכלין אותה אם ניקבה כולה מצד אחד נקב מפולש מיקרי ולא אפשר לפרש דכל עובי האתרוג עד חדרי הזרע קרי קליפה כמו שכתב הבית יוסף דלא משתמע הכי בלשון כלל", וכן בב"ח לגבי נקלף, כ' דהרא"ש והר"ן, פליגי על הרשב"א, שכ' דנקלף עד הבשר הלבן כשר (ובאמת כהרשב"א מבואר, גם בהל' לולב לראב"ד) מבואר דס"ל דהקליפה דמיירי בה, היינו הקרום הדק.

והרמב"ם שכ' בפ"ח מלולב הל' ז', "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", וכן בכלבו, וכ"ה בשו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעיף ו', וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד וכו' וכשמגררין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות שהוא ברייתו", וכן לכאו' פי' הראב"ד בהל' לולב שלו, שכ' דשייך שישאר כמראה אתרוג, הרי דמיירי שנשאר ירוק כשהיה, או צהוב כשהיה, מבואר לכאו' דמיירי בקליפה

החיצונית, דהרי להחזו"א, לא ישאר ירוק כשהיה, שהרי הוא לבן, וצ"ל שלא נקלף כל העומק, לגמרי, כמש"כ בחזו"א, שלא יהיה חסר.

ואמנם הדמיון לאהינה סומקא, שבגמ', שהיא תמרה, בע"כ להרמב"ם, הכונה לקרום החיצון, של התמר¹⁹, וכמו שפי' בערוך ערך גלד, "כגון שניטל קרום העליון כמו התמרה האדומה שנקלפה עורו כשרה", וכן בר"ח, "פי' האתרוג שנקלף עורו במקצת כמו פני תמרה אדומין כשירה. וכו' הגלודה וכו' שנקלף עורה כאהינא סומקא", ובפסקי ריא"ז, "אתרוג שנקלף ממנו בקרום העליון כקרום התמרה", וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד כמו שנמצא באפרסקין ובתמרים והיינו דאמרין בגמרא דאגליד כאהינא סומקא וכשמגרין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות שהוא ברייתו", הרי שדימה את הגלד לתמרים, וכ"ה לכאו' ברמב"ם פ"ז משחיטה הל' א', ובשו"ע יור"ד סי' ל"ו ס"ב, על אותו לשון בחולין מ"ו ע"ב.

ובן המאירי שכ', "שקליפה זו פירושה בגרידה עד שלא נחסר מן הקליפה כלום שקליפה דקה שלמעלה אילו ישער אדם לנטלה דקה מן הדקה בקליפה בכגרידה אין כאן חסרון בגוף הפרי אלא שבקליפה אי אפשר שלא ינטל מן הלבן קצת ונמצא חסר ושיעורו בכאיסר אלא בדרך גרידה נאמרה ומעתה הכל נשאר במראה אחד ואין כאן מנומר אפי' היה בשנים ושלשה מקומות", אמנם פירושו של החזו"א, הוא ברעת הריטב"א והר"ן, ולא ברמב"ם ושו"ע, צ"ע.

ובאמת הרשב"א עצמו בתורת הבית בית ב' שער ג', הוכיח שריאה היא אדומה, מהא דכאהינא סומקה, מבואר שמפ' כרש"י דהכא, שהוא על המראה, ולא על הקרום, וא"כ אפשר לפ' על הקליפה העבה.

ובן בעיטור הל' לולב, כ' "ומסתברא ניקלף הקליפה העליונה כדאמרין בשבת אלמלא קליפתן העליונה אינן יוצאין מבני מעיהן לעולם וכשאתרוג נגמר

19. ולא כרש"י כאן ובחולין מ"ו ע"ב, שהוא למראה שנשאר, וכ"ה בר"ן כאן, וכ"ה בר"ג וריבב"ן ור"י הכהן שם, וכ"ה ג"כ בס' התרומה הל' טרפות סי' י"ג, וכן באו"ז פי' כן בשני המקומות. ובערוך ערך אהין, כ' "פי' אהיני פרי של תמרים שאינן מבושלים וכל בוסר בלשון תלמוד אהיני", וכן רש"י בעירובין כ"ח ע"ב, "אהיני הן כפניות", וכפניות כ' שם רש"י "בדניסחני דקלים זכרים שעושין כפניות ואינם נעשים תמרים לעולם וכפניות הוא גמר פירן ולוקטים אותן בניסן והנהו אוכלא נינהו וכי קאמר רב בדקלים נקיבות שכפניות שלהן נעשים תמרים הלכך אכתי לא גמר פירי הוא", ומבואר שם בעירובין ובע"ז ל"ח ע"ב, שנאכלין ע"י בישול, אך בע"ז שם מבואר שיש מין שנאכל שלא ע"י בישול, ועי' ברכות נ"ז ע"ב, כפניות ופגי תמרה, מבואר שהם שני דברים, אך י"ל דזה

קונטרס סימני אתרוג

שפא

מבושל כ"צ נכרת הקליפה ואם ניקלף כולו ואין חסר מגוף הפירי כדי פסולו כשר,¹⁹ מבואר לכאור' ג"כ כהמ"ב, ולחזו"א י"ל דהעיטור לא יפרש התם חיצונה, הקרום, רק קליפה הירוקה.

אמנם באמת, דלכו"ע יש בבשר האתרוג חריפות, שהרי אינם חולקים במציאות, רק פליגי בכונת הריטב"א והר"ן, ממילא אתי שפיר דברי הרשב"א.

אך בבכור שור חולין קי"א ע"ב כ' בדעת תו', "דשאני בין אתרוג לדבר חריף ואתרוג לאו דבר חריף מקרי", והיינו דאפי' היא פחותה מצנון, אבל גם הוא מודה, שיש בו חריפות, רק אינה כצנון.

(ובשו"ע סי' צ"ו ס"ד מבואר משבלי הלקט, דלימון הוא חריף כצנון, אמנם בתשו' מהר"ם אלשיך סי' ק"י כ' על אתרוג מורכב בלימון, "שהחמוץ שבתוכו מרובה משא"כ לאתרוג בלתי מורכב שהחמוץ מועט", וא"כ אולי אין ראייה מלימון לאתרוג).

י

אפשר שהאתרוג יהא גדול מאד

עיי' במס' ר"ה דף ט"ו ע"ב, אתרוג בת ששית שנכנסה לשביעית אפילו כזית ונעשית ככר, וכ"ה ברמב"ם פ"ד משמיטה הל' י"ב, ובסוכה ל"ו ע"ב, אמר רבי יוסי מעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו, ובירור' נזיר פ"א הל' ד', אמר רבי מני מטילין אותו לחומרין בתחילה רואין אותה כאילו מליאה אתרוגין ואחר כך רמונים ואחר כך אגוזים וכו', מבואר שסתם אתרוג גדול מרימון²⁰, ובירור' שביעית פ"א הל' ג', הרי אתרוג פירותיו גסין ואינו עושה הרבה.

בתמר זכר וזה בנקיבה, וצ"ע למה הגמ' נקטה תמר שאינו מתבשל כ"צ, ואולי תמר זה היו רגילין לקלף, אמנם יש תמרים כשלא נתבשלו הם ירוקים, והגמ' נקטה סומקי, ולרש"י הוא לומר שכן נראה האתרוג, ואעפ"כ כשר, אך להרמב"ם כנ' במין זה היה רגילות לקלף, וצ"ע.

20. ובעירובין כ"ט ע"א, מבואר שאתרוג, הוא כשני רימונים, וכן לעירוב, ועי' אות ג, אך יש לדחות, דאוכלין חצי אתרוג, לקינוח סעודה, ורמון א' לסעודה, והתם מיירי, במתנות עניים, דילפי' דבעי כדי שביעה, כמב' בירור' פאה פ"א הל' ד', וברמב"ם פ"ו ממתנ"ע הל' ח', ורש"י בעירובין פ', מטעם, דבעי שישחשב נתינה, ובביצה כ"ט ע"ב, מבואר לגבי סתם

ואמנם אפשר גם בקטן, ויהא כשר, כדתנן בסוכה ל"ד ע"ב, שיעור אתרוג הקטן רבי מאיר אומר כאגוז רבי יהודה אומר כביצה, הבה"ג, כל הראשונים פסקו בכביצה²¹, אך בהל' קצובות ובמחזורי סי' שס"ב²², כ' "ואתרוג שיעורו עד כאגוז בינוני פחות מאגוז אסור"²³, וכן בס' האורה סי' צ"ח, "שיעור אתרוג עד כאגוז פחות מכאגוז פסול", וכן הריא"ז כ' "אתרוג הבוסר כשר והוא אתרוג קטן כאגוז פחות מכאגוז פסול"²⁴ (ותוס' ב"ק ט' ע"ב, ותור"פ והרא"ש, שם, נקטו כאגוז, והב"י סי' תרנ"ו, דחה לדוגמא נקטיה הרא"ש, ולכאו' ה"ה תו', וגם במהרי"ק שורש ס"ב כ' בתי' הראשון, דלא נתכוין הרא"ש, לפסוק כן, אלא דיש נפק"מ להידור לר"מ, ולא לר"י, והתי' השני הובא בהע' 26, אבל בתו' תלמיד ר"ת שם, וכן בארחות חיים בשם ר"ת, באמת נקטו כביצה).

הרי דאפשר שיהא אתרוג כאגוז, ויהא כשר מצד צבעו, שהרי הריא"ז פסק דככרתי פסול, ובאתרוג התימני, אפ' כביצה, עדיין צבעו קצת שחור, ואינו משתנה כמו

לוקח לסעודה ביו"ט, דאתרוג הוא כנגד ה' רימונים, והטעם דשם ביו"ט אוכלין טפי, אבל לקינוח, אוכלין רק קצת יותר, אתרוג שלם, אבל אינו ראה על גדלו של אתרוג בינוני.

21. הראב"ה סי' תרנ"ג, וסי' תרע"ט, ואו"ז סי' ש"ט, וס' האסופות, הביאו מירו', לא מצא כביצה כדאי הוא לסמוך עליו על ר"מ בשעת הדחק ומביא כאגוז כשר, ואינו לפנינו, וברוקח סי' ר"ב, כ' "אתרוג קטן כאגוז כשר בשעת הדחק", וברוקח משמע, דהאי שעת הדחק, אינו כמו אם אין לו אחר, דגם יבש כשר, וכן במנהגים דבי מהר"ם, "לא מצא כביצה מביא כאגוז".

22. אבל במחזורי סי' שע"ב, פסק דהשיעור כביצה, רק כאן העתיק, את כל דברי הלכות קצובות, לענין לולב.

23. ובירו' פ"ג הל' ח', אמרי', אנו תנינן כאגוז אית תניי תני עד כאגוז מאן דאמר כאגוז כאגוז עצמו כשר מאן דאמר עד כאגוז כאגוז עצמו פסול, ויל"ע דהל' קצובות וס' האורה, נקטו שני הלשונות, דבכשר עד כאגוז, ולפסול פחות מאגוז, ואגוז עצמו לא נתפ', אבל בריא"ז מכשיר כאגוז, ופוסל פחות מאגוז, וברמב"ם פ"ח הל' ח' כ' "ושיעור אתרוג אין פחות מכביצה", וכ"ה בשו"ע תרמ"ח סכ"ב, וכן במאירי ל"ד ע"ב, וכן ברבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, ובמנוה"מ פרק ב'.

24. ובברכ"י סי' תרנ"ו בשוירי ברכה, תמה, דהרי הל' כר"י נגד ר"מ, ואולי ס"ל כהרי"ד בתוס', ובפסקים, דר"י ור"מ, בירוק ככרתי, בפלוגתא דחכמים ור"ע, וכן בראב"ן, "אתרוג הבוסר ר' מאיר מכשיר ור' יהודה פוסל שיעור אתרוג קטן ר' מאיר אומר כאגוז ור' יהודה אומר כביצה", והם יסברו דאגוז וכביצה, הוא בפלוגתא דר"ע וחכמים, ולא כהרי"ד שחילק, וס"ל דהל' כחכמים דכשר בוסר שהוא כאגוז, וכמש"כ בכפ"ת, והרי"ד כ' דהל' כר"י שכן לפי המשנה, נשנה בכלל, של הל' כר"י נגד ר"מ, וכן בארחות חיים וכלבו הביאו דיש פוסלין בוסר, אבל אינהו ס"ל, דהל' כחכמים נגד ר"ע, דנתפ' בברייתא, דחכמים כר"מ, ועי' בהשלמה, שכ' צד א', דר"י ור"מ באגוז וכביצה, אליבא דר"ע פליגי, ואינך ראשונים, דס"ל הל' כאגוז, יסברו, דבפלוגתא דר"ע ורבנן פליגי.

קונטרס סימני אתרוג

שפג

ירוק, שכ' תו' בסוכה ל"א ע"ב, ד"ה הירוק, "ואותם אתרוגים הבאים לפנינו ירוקים ככרתי כשרים אפילו לר' יהודה כשחוזרים למראה שאר אתרוגים אפילו בתלוש לאחר ששהו בכלי זמן מרובה דודאי גמר פריים", ולא משכח"ל קטנים כשרים, ולכאוי' אינו מש"כ הרמב"ם, בהל' לולב פ"ח הל' ח', "מקום שהאתרוגין שלהם כעין שחרות מעוטה כשרין ואם היו שחורים ביותר כאדם כושי הרי זה פסול בכל מקום", ועי' אות ל"ד.

אבל בתו' שם, ד"ה שיעור, כ' "אבל אתרוג שהוא פרי גדול אפילו יותר מכביצה בוסר הוא כשסופו ליגדל יותר הרבה והכא בשאין סופו ליגדל יותר דאפילו ר"ע דפסיל התם הכא מכשיר בכאגוז למר וכביצה למר דחשיב גמר פרי", וכעיי"ז בפסקי הר"ד ל"ו ע"א.

ובן הרי שי' רש"י, והרי"ד בתוספותיו ופסקיו בשם רבינו גרשום, דחכמים מכשירין בדף ל"ו ע"א אתרוג הבוסר, דהוא כפול הלבן²⁵, וכ"ה במחז"ו סי' ש"ע, ובאו"ז סי' ש"ט, ובסמ"ג ע' מ"ד, ובסמ"ק מ' קצ"ג, ובס' האסופות, ובמהרי"ל הל' אתרוג אות ט"ז.

ולכאוי' ס"ל לחכמים דלא כר"מ דס"ל דשיעור אתרוג בכאגוז, ולא כר"י דשיעורו ככביצה, וכמש"כ בפסקי הרי"ד, אבל המחז"ו בסי' שע"ב, ואו"ז הסמ"ג והסמ"ק והאסופות, פסקו דאתרוג בעי כביצה, וכ' בשבלי הלקט סי' שס"א, "וכתב

25. צ"ע דלכאוי' גדלן כמו פלפלין, דאמרי' בל"ה ע"א, דבעי שיהיה מנכר לקיחתו, ומה שסופו לגדול, לא יועיל לכאוי' לענין מינכרא לקיחתו, אמנם בשו"ע או"ח סי' ר"ב ס"ב, איתא, "לא נודע לנו שיעור פול הלבן", וכ' המ"ב, "שיש כמה מינים גדולים וקטנים", אבל גם הגדול, הוא קטן מאד, ובחולין קי"ט ע"א מבואר דהוא פחות מחצי זית, כמש"כ רש"י שם ד"ה קשיא, אבל לא נתפ' שם שהוא פול הלבן, אך בערל"נ כ' "אבל כפול הלבן מקרי מינכר לקיחתו דהא גדול יותר מתרי ותלת פלפלין דקרי שם מינכר לקיחתו מדהוצרך לומר טעם דפרי אחד אמר רחמנא". ואמנם שיעור אגוז, ג"כ לא נתפ', איזה אגוז, ואמנם האגוז הקטן, הוא יותר גדול לכאוי' מהפול, אך בהל' קצובות כ' אגוז בינוני, אבל י"ל דלא בינוני מאגוזים, רק במין דאיתקרי אגוז, הבנוני שלו, ובשבת פ"א ע"א מבואר דאגוז גדול מזית, וקטן מביצה, עי"ש רש"י ד"ה כזית, וד"ה כהכרע, ובברכות מ"א ע"ב ד"ה שיעורן, ובעירובין ד' ע"ב ד"ה גרוגרת, וברוקח סוסי' שכ"ט, הובא בב"י סי' קצ"ז, ובמו"ק סי' שי"ב, כ' "היינו אגוז הגס שכן פירוש אגוז בכל מקום כדמוכח במדרש על הפסוק גנת אגוז דאמרינן מה אגוז יש בו ד' מגורות כו'. והאי הוא דהכריע בין כזית לכביצה אבל הקטנים זוטרי מכזית בינוני ולוויים מקרו", והוא לכאוי' הנקרא אצלנו אגוזי מלך. ואמנם עיקר הסברא, דפרי שסופו לגדול, אי"צ שיעור כביצה או אגוז, צ"ב, אבל זה אולי, משום דיש יש בו חשיבות, ע"ש סופו, אף שאחר תלישה אינו עתיד לגדול, אבל לגבי מנכרא לקיחתו, הרי כעת לא מינכר, ולכאוי' לא יועיל ע"ש סופו.

רבינו שלמה ז"ל ואם נפש אדם לומר אתרוג הבוסר דקא מפליגי ביה ר' עקיבה וחכמים אמאי מכשירין וחכמים הא קתני מתני' ר' מאיר אומר כאגוז ר' יהודה אומר כביצה והכא מכשירין חכמים כפול הלבן²⁶ ישיב המשיב אתרוג הבוסר היינו טעמא דמכשירין שהן ממין שאם היה מניחו באילן היה גדול ואתרוג קטן דקא מיפליגי ביה ר' מאיר ור' יהודה הוא ממין אתרוגים קטנים שאפי' עומדים באילן אין גדילין יותר, וכ"ה באו"ז, הרי שיש אתרוגים שאין גדלים יותר מכביצה ואגוז, ואתרוגים כאלו אין מצויים היום, אבל אתרוג התימני, אפשר שהוא האתרוג, שאפי' כביצה הוא בוסר.

יא

יש לאתרוג שושנתא בראשו

עיי' בירושלמי, סוכה פ"ג הל' ו, והר"ח הביאו, בל"ה ע"ב, ועי' סוכה ל"ד ע"ב ול"ה ע"ב, ובראשונים שם, ובריי"ף, ורמב"ם פ"ח הל' ז', שג"כ מפו' דאתרוגים

26. ויש עוד תי', במהרי"ק סי' ס"ב שכ' על מה שנקט הרא"ש בב"ק ט' ע"ב כאגוז, "ועוד י"ל דס"ל לרבינו אשר שדוהק הוא שרבי מאיר ורבי יהודה סברי דלא כרבנן דר' עקיבא דהתם דקתני בברייתא אתרוג הבוסר כשר ור"ע פוסל וס"ל לרבינו אשר שדוהק להעמיד רבנן דרבי עקיבא דלא כהלכתא דקי"ל יחיד ורבים הלכה כרבים וקי"ל הלכה כרבי יהודה דבעי כביצה ואלו רבנן מכשרי אתרוג הבוסר דהיינו כפול הלבן לפיר' רש"י ומשום כך סובר רבי' אשר דרבנן דמכשירין כפול הלבן דהיינו בדליכא אחרינא אבל מודים הם דאין כאן הדור מצוה ואף על גב דקתני כשר אין לתמוה שהרי כיוצא בו מצינו באותו פרק עצמו וחכמים אומרים אם לא אגדו כשר ומ"מ מצוה לאוגדו משום זה קלי ואנוהו והכא נמי נימא הכי דמ"מ מצוה שיהיה כביצה או כאגוז משום הדור מצוה ובוה נחלק רבי מאיר סובר דבכאגוז איכא הידור מצוה והיינו דתנן התם שיעור אתרוג קטן כלומר שאין יכול להיות קטן יותר ויקיים הדור מצוה ר"מ אומר כבאגוז /בכאגוז/ ורבי יהודה אומר בכביצה אבל כבאגוז כשר הוא בדיעבד בדליכא אחרינא ואפילו כפול לרבנן דרבי עקיבא ומ"מ יש להדר בשיעור כביצה ואפי' להוסיף שליש בדמיו משום הדור מצוה, ואמנם תירוצו לומר דר"מ ור"י לענין הידור פליגי, צ"ע, איך יפ' הא דפריך בל"א ע"ב, מזה דר"י ס"ל הדר, ומשני משום גמ"פ, שהרי גם לר"י, יש דין זה קלי ואנוהו, ומה ענינו לדין הדר.

ואמנם עיקר הסברה, דפרי שסופו לגדול, אי"צ שיעור כביצה או אגוז, צ"ב, אבל זה אולי, משום דיש יש בו חשיבות, ע"ש סופו, אף שאחר תלישה אינו עתיד לגדול, אבל לגבי מנכרא לקיחתו, הרי כעת לא מינכר, ולכאוי לא יועיל ע"ש סופו.

קונטרס סימני אתרוג

שפה

יש להם בראשם דד, ובתיקונים נ"ו ע"ב, לגי' הגר"א, איתא, וצריכא למהוי אתרוג דדמייא ללבא שלימא בפטומת דילה בגין ההוא דאתמר ביה ויעקב איש תם למהוי שלימא עמיה.

ולחר"י בר יקר, והר"ח והרי"ף, והרמב"ם, שפסול ניטלה שושנתו, כ' באו"ז סי' ש"ט בשם רבינו יהודה בר נתן, שהטעם משום הדר, ובמג"א סי' תרמ"ט ס"ק י"ז, הוכיח מד' המ"מ בפ"ח מלולב הל' ז', שהפסול מטעם הדר, וכן כ' הקרבן נתנאל אות ק', בדעת ר"י בר יקר.

אך כ' באו"ז "מיהו בניטלה ראש האתרוג עם הפרח גם רבי" יצחק הלוי מודה דפסול דהא חסר הוא", וא"כ אין ראיה מד' המ"מ, שהרי ס"ל ברמב"ם דרק אם ניטלה גם העץ של השושנה, וגם בק"נ כ' דמד' הרא"ש משמע שאינו מטעם הדר, ועי' מחצה"ש שם, שכ' דלדעת הב"י והלבוש, שכ' דגם חלק מהעץ של הדר, פוסל, ע"כ שהוא מטעם הדר, וכן מפור' בלבוש, ולכאור' מד' האו"ז מבואר כדבריהם, בדעת הר"י בר יקר, דהרי אם ניטל כל העץ, כדעת המג"א שם סק"ט, פסול אף לר"י הלוי.

ובדרכ"מ סי' תרמ"ח, הביא מהר"א פראג, "דניטלה פיטמתו או עוקצו פסול כל שבעה כן משמע מדברי הרא"ש", והדרכ"מ כ', "ולא ידעתי מהיכן משמע מדברי הרא"ש כן", אך לד' הק"נ, י"ל דס"ל כן בדעת הר"י בר יקר, ומדלא חילק הרא"ש, בין השי" אם נפסל כל ז', משמע ששנים בזה, ושניהם פסולין כל ז'.

אך ברבינו ירוחם, נתיב ח' ח"ג, כ' דפסול מטעם חסר, וכן הביא הדרכ"מ מהר"ן, ולא מצאתי, ועי' פרמ"ג סי' תרמ"ט ס"ק י"ב.

אך בהל' לולב להראב"ד, כ' "גם אותו הדר כמו כן יש הרבה שאין להם ואינה מעכב אבל אם היתה לו וניטלה הימנו על זה שנינו פסול", בהשגות הרמב"ן שם, "שאינן באתרוגין בראשן דבר מתעגל שיקרא פיטמת ועוקץ יוצא ממנה אבל יש במקצתן כעין עוקץ יוצא מחוטמן ובסוף העוקץ מתעגל כעין פיטמה קטנה", וברא"ש סי' ט"ז, "וכן נהגין ליפסל בשניהם כשהיה פטמא בראש האתרוג וניטלה אבל יש אתרוג שלא היתה בו פטמא מעולם ואינו נפסל", ובשבלי הלקט ח"א סי' ש"ס כ' "עוד אני אומר דדוקא באתרוגים שאין דרכן בכך להתייבש וליפול הפרח שלהן בחוטמן פסולין אם ניטלה הפטמא אבל באתרוגים שדרכן בכך כשירין לדברי הכל ולא חסר הוא", וכן הריטב"א סוכה שם, כ' "ורובן של אתרוגין נושרין מהן אותם פרחים מיד וכו' ורוב אתרוגין יש שאין להם אותה שושנה ודרד שלה והאתרוג הדר זולתם", וכן בארחות חיים הל' לולב סי' ט"ז, "ואם לא היתה לו פיטמא כשלקטו אותו מן האילן כשר אפילו ביום ראשון ומברכין עליו מכיון שיש אתרוגים שלא

היו להם אותן פיטמות מתחלת ברייתן²⁷, וברבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, "וכתבו המפרשים דדוקא שניטלה הפטמת כלה כי רובן כך הן שנופל הפרח ממנו קודם שיגמר ונעש' בו פטמת אבל אם ניכר כי מתחלת ברייתו לא היתה בו פטמת מעולם ואין כשר", וכן בטור סי' תרמ"ח, "אבל יש אתרוגים שלא היה להם פיטמות מעולם ואין נפסלים"²⁷, ובכו"פ פ"י, כ' טעם אחר, "פי' לבני ארץ ישראל כושי פסול, וכל שכן דומה לכושי. ולבני בבל כושי כשר שאתרוגיהם כושיים, אלא אם יהיה כושי הרבה דומה לאדם כושי, שאז יהיה פסול בכל מקום. מסתברא דה"ה לפטומת שיש ארצות שאתרוגיהם בדד ויש שאין להם דד אלא ראש האתרוג עם מקום שושנתו וכן הוא בריאתו ולא נאסר אלא נטילתו", ולפי טעם זה, אם אין לו שושנתא, במקום שהאתרוגים עם שושנתא, יהיה פסול, ואמנם מדסיים, "ולא נאסר אלא נטילתו", משמע שהטעם כשאר הראשונים, וא"כ צ"ב, מאי קאמר, "מסתברא דה"ה לפטומת שיש ארצות שאתרוגיהם בדד ויש שאין להם דד", וצ"ע.

יב

יש לאתרוג גרעינים

תניא בתוספתא תרומות פ"י הל' ב', גלעני אתרוג מותרים, וכ"ה ברמב"ם פ"א מהל' תרומה הל' י"א, וכן ברש"י סוכה ל"ו ע"א, ד"ה הכא, "אם נימוח וקיימי סימפונהא דהיינו חדרי הזרע שהגרעינים בתוכם", וכן בתו' שם ד"ה אי, ובתו'

27. ואמנם עי' תשובות והנהגות ח"ב סי' שי"א שכ' "וכדאי לידע יסוד שהגדיר הגאון רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל ולדבריו מרן הגריז"ס זצ"ל קיבלו ממנו (עיין בספר פניני רבינו יחזקאל מ"א) דאתרוג שמקום הפיטום אצלו נכנס לכלל שטח האתרוג ושם יש חסרון הפיטום הוי בכלל חסר אף שהוא מתולדתו כך, שחסר דפסול היינו בכל חלק מהאתרוג ואם אין פיטום מתולדתו כשר, ולכן מכשירים אתרוג מתימן, אבל כשר רק אם חסר למעלה מן האתרוג, אבל אם חסר בגומא בתוך שטח דשייך לאתרוג גופא, גם הפיטום בכלל האתרוג וחסר פסול, ולדבריו כך נראה במ"א, וזהו חידוש גדול למברך על אתרוג תימני (ורוב האתרוגים הבלתי מורכבים אין בהם פיטום) שחסר פיטום וכשר רק אם החסרון למעלה מן האתרוג ויש לחפש אתרוג כה"ג, אך עי' בהע' לתשו' ופסקים לראב"ד, סי' ו' בהע' נ"ז כ' "על מה שנמצא באתרוגים שאינם מורכבים נקב בראש חוטמו ועובר לתוכו פעמים בעומק אצבע או שתיים ופעמים עד חציו ואפילו יותר והיו מהמוני העם שהיו בודקים אם הגיע עד חציו שאז טוענים שהגיע עד חדרי הזרע, ודברים בטלים הם כי נקב זה מכוסה קליפה ירוקה או צהובה כקליפתו החיצונה שהיא נמשכת ונכפלת לפניו עד סוף הנקב להיכן שיגיע וברייתו היא וכשר הוא למצוה מן המובחר שאין זה

קונטרס סימני אתרוג

שפז

הרא"ש, "יתכן דגבי אתרוג נמי אם ניקב עד חדרי הזרע שהגרעינין לתוכן פסול", וכן ברא"ש שם "וכן פי' ר"י אם ניקב עד חדרי הזרע שהגרעינין בתוכו פסול", וכן בטור סי' תרמ"ח, "ואם ניקב עד הזרע שגרעיניו בתוכו חשוב כמפולש לפסול", וכן במאירי סוכה ל"ו ע"א, כ' "תפוחים ואתרוגים אף בקטנן חייבים משנתעגלו ונעשו בצורת תפוח ואתרוג ואף על פי שאתרוג מיהא אין בני אדם מוציאין אותו לזריעה ר"ל שהזרע גרעינין שבתוכו אינם צומחים עד שיגמר בישולם", ומהגמ' אין ראייה, דרש"י פי' שנוטעים את האתרוג, אך בלקח טוב ריש ויקרא, איתא, אמר פרי ואמר תבואה שהפירות אינן מוציאין פירות כגון תפוחים ושאר פירות לכך נאמר ותבואתי שכשם שהתבואה פרה ורבה ובה ניזונין כל באי העולם, הרי שהפרי מוציא רק בגלל הגרעינים, ויל"ע באתרוגי מרוקו, שאין להם גרעינים²⁸.

נקב שדברו בו חכמים. וכך היה מורה בפשיטות כמהר"ר סבי זצ"ל ופעמים רבות היה פותח אתרוגים ומראה לנו שהקליפה החיצונית נמשכת עד הסוף להוציא מדעת המהבילים, הרי דפשיטא להו אפ' למחמירים, שאינו חסר, אך צ"ע אם אפשר לסמוך על עדותם, כיון שאומרים, שהיו כופרים דרדעים.

28. ועי' בביכורי יעקב, בתוספת בכורים, סוס"י תרמ"ח, שנדפס בשנת ת"ר, שכ', "ובשנה הזאת קבלתי אתרוג ממאראקא יפה ומהודר בכל מיני הכשר אשר עדיין לא ראיתי כמוהו, עוד ראיתי להזכיר שלענ"ד באתרוגים שאין גידולם שוים להמוחזקים בכשרות, מלבד חשש מורכב יש ג"כ חשש אחר אם הם ממין הכשרים, שזה ודאי שמה שאנו לוקחים אתרוג לא על הדרשות שמביא הגמ' בסוכה (דף ל"ה) שטעם עצו ופריו שזה, ושדר באילן משנה לשנה, ושדומה לדיר, ושגדל על כל מים, בלבד אנו סומכים לפרש פרי עץ הדר כן, שסימנים האלה נמצאו עוד גם בשאר פירות, אלא עיקר שהלכה למשה מסיני כמ"ש הרמב"ם ה' לולב (פ"ז ד'), ולכן כשאינם דומים להמוחזקים עד הנה בכשרות אינם בכלל הקבלה, והרי יש לנו כיוצא בזה שתלוי במסורת, כגון עופות שבמקום שמסורת בידם להכשירם כשרים, ובמקומות אחרים אסורים, וכן בפאנצין שיש מקומות שאוסרין אותן באיסור כרת, ויש מתירין לגמרי, וכזה לענ"ד יש לדון בענין הכשר אתרוגים", הרי שלא ראה שינוי באתרוגי מרוקו, שיצריך מסורה, שיוכלו בני אשכנז לסמוך עליהם.

ובס' ארבעת המינים השלם ר"ו ע"ב, הביא משו"ת ישרי לב להגאון רבי חיים דוד חזן, חכם באשי וראשון לציון, נדפס באיזמיר בשנת תר"ל, ערך אתרוג, שהביא שם עדותם של שלשה מחכמי המערב יושבי עיה"ק ירושלים משנת תרכ"ד על מסורת מאראקא מעיר קארונדה וכל ערי המערב, וז"ל מעולם לא שמענו מי שערער או פקפק על האתרוגים הנז' וכל ערי המערב וכו' מרוקו וע"ת פאס ומאקנאס וטיטואן וכאט וסאלי ומוגאדור יע"א, כרך וכל הסמוך, לוקחים מהם למצות אתרוג מדי שנה בשנה כי הם מוחזקים בכשרות באין פוצה פה כלל עכ"ל, והוסיף המחבר שם, שכבר העיר בזה אחד מרבני שאלוניקי בספרו שו"ת הגיד מרדכי לר' מרדכי אשיאו סי' ה', על אתרוגי קארונדה וכל המערב הנז' שהם מוחזקים בכשרות וראוים לברך עליהם בלי שום פקפק.

ובערוך השלחן תרמ"ח סכ"ח, שנדפס בשנת תרס"ח, כ' "ואין הסימנים מקובלים מהקדמונים אלא מה שראו במדינתם כמ"ש בעצמו שהביא ממקום אחד אתרוגים שמסתפקים בהם [הר"ם

יג

אין גרעיני אתרוג ראויים לאכילה

תניא בתוספתא תרומות פ"י הל' ב', גלעני אתרוג מותרים, וכ"ה ברמב"ם פ"א מהל' תרומה הל' י"א, וכ' הרדב"ז שם, "גרעיני אתרוג, מרים הם ואינם ראויים למאכל אדם ואינם אלא לזריעה או לתרופה", וכן בחזו"א עוקצין סי' ב' סק"ו ד"ה ומיהו, "דמרבינן בערלה אף גרעיני אתרוג ושאר גרעינין המרים והיבשים וכמו דמרבינן קליפי אף אותן שהן עץ בעלמא, אבל גרעינין המתקין י"ל דפירי הן".

ואמנם באלפא ביתא דבן סירא²⁹, עמ' 46, איתא, דא"ל נבוכנצר, לבן סירא, ספר אילנות שבגני אמר לו שלשים מיני אילנות הם בגנך עשרה מהם נאכלין

פדו"א] ואם הסימנים היו מקובלים היה להם לבדוק בהסימנים ועוד דהא אתרוגי קורפ"ו שקורין קארפירע"ר אתרוגים הם חלקים לגמרי והרבה שהעוקץ בולט ואם נאמר שהם מורכבים באמת כאשר הרבה מגדולי הדור זה רבות בשנים שאסרום והרי גם אתרוגי ארץ ישראל ואתרוגי מאראק"א ג"כ הרבה שהם חלקים האמנם שהם כתבו לפי מדינתם באיטלי"א שהיה להם שני מיני אתרוגים אתרוגי גינוב"א שאצלינו היו נקראים יונעווער אתרוגים ואתרוגי קארזיק"א והיא מאיי איטליא ועתה היא תחת ממשלת צרפת ונקראים קארסיקאנער"ר אתרוגים והמה באמת כולם בבליטות והעוקץ שוקע אבל על שאר מקומות אין ראייה וגם בהסימנים שבפנים בדקנו ולא נתברר לנו ולכן קשה להעמיד על סימנים להלכה למעשה".

אך אולי מאז הורכבו האתרוגים, ואינו ראייה לדידן, ועי' שבט הלוי ח"ה סי' ע"ו, אות י', ומשנה הלכות חט"ו סי' רכ"ב, שמפקקים באתרוגי מרוקו, ובמנח"י ח"ח סי' נ"ח, דחה את הפקפוקים, רק אם מוחזק אצל בני המקום, שלא הורכב מאז, א"כ הוא אותו אתרוג, וגם שמעתי שהם גדלים ביערות, ועי' אות ל"ז.

29. אמנם לשונו אינו לשון מד', ובתשב"ץ ח"ג סי' רס"ג, כ' "ואם נאמין לספרי" חיצוני מצי' בספר בן סירא", הרי שודאי אינו מחז"ל, אלא שהוא מסופק אם יש להאמינו, אך בערוך ערך פריש, כ' "בן סירא קראן ספרגלין" (ולפנינו ספרגלים) והוא בענין זה, ובשיבלי הלקט ח"א סי' רנ"ד (שהיה ג' מאות שנה קודם לתשב"ץ) כ' "ובזה הענין מפורש במעשה בן סירא כשאמר לו נבוכדנצר וכו' והשיב לו בן סירא וכו' שנזכר באותו ענין דנבוכדנצר, ואף שרק הביא הענין, איך לעשות המשקל, כיון שנקט שכן א"ל לנבוכדנצר, בפשטות, לכאן נקט כן לאמת, אמנם הענין שנסתפק התשב"ץ, קימוהו הרבינו פרץ, בהגהת סמ"ק, שהובא בב"ח וט"ז, יור"ד סי' קצ"ה, ובליקוטי מהרי"ל אות ד', הובא בח"מ אבהע"ז סי' א' סק"ח, וכן בנחלת יעקב עה"ת, לנתה"מ, פ' בראשית ג' פס' י"ז, הביא המעשה שדוד שאל על ג' דברים למה נבראו, שנזכר בא"ב דבן סירא, בשם מדרש.

קונטרס סימני אתרוג

שפט

כמו שהם ואלו הן תפוחים תאנים שקמים אתרוגין ענבים ספרגלים אגסים בטנים פלפלין ולימוניא היא לשון ישמעאל שעושין מלוחין וכו', ועשרה מהם נאכלין מה שבפנים ומה שבחוץ נשלכין וכו', עשרה מהם נאכלין מה שבחוץ ואלו הן תמרים זיתים חרובים פירסקין עזרדין שזופים אחוניות גודגניות חרותים עלוסים.

וב"ה בילקוט הראובני, פ' בראשית, ובערך פירות, בשם הרח"ו זלה"ה, "יש ל' מיני פירות האילן, ובעולם הבריאה עשרה מהן לעומת י' ספירות שלה, ומפני שהם רחוקים מן הטומאה וקרוב לאצילות אין להם קליפה לא בפנים ולא בחוץ ונאכלין כמו שהן, ואלו הן ענבים תאנים תפוחים אתרוגים לימוני"ם אגסים חבושים תותים שורב"אש חרובין, ועשרה מיני פירות הם העולם היצירה והן סוד י"ס דיצירה שהם בנונים בין עולם הבריאה ובין עולם העשיה, שאינן קרובות לטומאה כמו עולם העשיה, ולא רחוקים כמו עולם הבריאה, ולכן גרעיני הזרע בתוך הפרי אינו נאכל לפי שאינן רכים כגרעינים שבתוך הפירות דבריאה, ואלו הן זיתים תמרים גודגניות שופאייפ"אש פרישקו"ש זירגואים לאשמשמישי"ש גינדא"ש אקאאני"ש נישפ"ולאש, ועוד י' מיני פירות יש בעולם העשיה לעומת י"ס, ולכן נאכל מה שבפנים, ונזרק מה שבחוץ, שקליפת הפרי היא מחיצה בינו ובין עולם התמורות, כדי שלא יקבל טומאה וז"ס היצר הרע והקליפה דבוקה בנפש ואלו הן, רמונים אגוזים שקדים ערמונים, לוזים הנקרא אלביאנ"אש, אלוני הנקרא אלביז"טאש בלע"ז, פריסין פניוני"ש פסת"וקיש, מאוזי"ז. וכן בחסד לאברהם מעין ז' נהר ז' (ומנין ל' אילנות, נזכר גם בתו' בכורות ח' ע"א ד"ה בנות) ובילקוט ראובני פ' בראשית אות קס"ו, כ' "חורן מן האתרוג והטעם שהוא המובחר שבפירות שנאכל כולו".

מבואר שגם הגרעינים נאכלים, ולכאור' אם יש מיני אתרוגים, שגם הגרעינים ראויים, איך סתמה הברייתא, להתיר, וצ"ע.

יד

יש לאתרוג מעט מיין

הרש"י בנו של המהר"ם פאדוה, בתשו' הרמ"א סי' קכ"ו כתב "כי תוך המורכב דהיינו המיץ רחב והמוהל שלו רב והקליפה התיכונה קצרה ובאתרוג הוא להפך כי הקליפה רחבה והתוך קצר והוא כמעט יבש" (הובא בשכנה"ג ובעולת שבת, ומג"א ואליה זוטא, ומ"ב, ובגר"ז כ' "ואין בו מוהל רב") וכן המהר"מ אלשיך, בתשו' ק"י, כ' "אתרוג בלתי מורכב שהחמוץ מועט והקליפה שעליו עבה מאד"

(כ"ה לפי השבוע"י ח"א סי' ל"ו, אמנם הערוך השלחן, משמע שפי' דהאי חמוץ מועט, אינו המיץ, אלא הוא סימן נוסף) וכן בכפ"ת סוכה ל"ה ע"א כ' "דעיקר פריו של הלימון והנרנג"ה הוא החמוץ שבתוכו והוא מרובה על קליפתו ונמצא דעיקר פריו הוא חמוץ ואין עצו חמוץ אלא טעמו כקליפת הפרי, אבל אתרוג חמוץ שבתוכו הוא מועט וזה לא נחשב לפרי ועיקר פריו היא קליפתו דהיא גסה ביותר", וכן אתרוגי יענוה, שכ' החת"ס באר"ח סי' ר"ז, "שמסורת בידינו מאבות אבותינו ורבתינו חכמי הצרפתים אשר מעולם יושבי מדינות אשכנז שיוצאים י"ח באתרוגים הבאים מיעניווע" (ועי' כתבי הגר"ח בנספחים, עדות ר' יהודה לייב דון יחיא, חתן החשק שלמה, דהגר"ח החשיב את היענוה, משום דברי החת"ס) היה בהם מקצת חמוץ, שהרי כ' "והגאון מהרמ"פ ז"ל לא בא אלא להודיע סימני האתרוגים ההמה כדי שאם לא ימצא בהם אותם הסימנים ידע שאינם מאותן שמסורת בידנו", הרי דאותם של יענוה, יש להם סימני המהרש"י, וגם כ' על דבר הכפ"ת, אלו דבריו ודברי אלקים חיים המה, וזכינו לדין שאך רק זה הסימן הוא סימן מובהק דאורייתא, לומר, כל שלא נמצא כן איננו עצו ופריו שוה ופסול בודאי", ובסו"ס נחלת יעקב עה"ת, להנחה"מ, ד"ה במד' סמכוני באשיות, כ' "והגדות ממשיך לתפוחים שהן אתרוגים כמבואר בתרגום וכו' אין משקה שלהן משכר", מבואר שיש לאתרוג משקה, ולכא"ו דומיא דענבים, ולא שסוחט האתרוג כתפוח, וגם באתרוג יוצא רק מעט.

ובן בחזו"א שביעית סימן ז' סקט"ז, כ' "תפוז"ז ולימון וחברותיהן שמשקין אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין בבנין הפרי בקליפתן ובחילוק חלקיהן וקרומיהן ופרין משקה נוזל פקיד בקרום המקיפו", אמנם אתרוג התימני, אין לו מיץ.

ואמנם אין ראיה, מהא דתניא בתוספתא תרומות פ"י הל' ב', מעי אתרוג אסורין מפני שהקיא אות אוכלות אותן, כ"ה הגי' בשני הכת"י (כמבואר בחזו"א) וכן גרס בחסדי דוד, וגם ברמב"ם פ"א מתרומות הל' י', כ' "ומיעי אבטיח וקליפי אבטיח ואתרוג ומלפפון", דמתפ' גם על המעי, וכן פי' בחסדי דוד, אך בדרך אמונה מפ' על הקליפה, אבל פשוט לשון הרמב"ם, משמע גם על המעי, וכן בד"א ח"ג מכתב ט', כ' החזו"א, "אבל כשנשאר המעי לבד אין אוכלין רק קהות", ומעי אבטיח, דתנן בעדויות פ"ג מ"ג, כ' בפיהמ"ש, "הזרע והרוטב שבתוך האבטיח", וברע"ב, "הזרעונים והמשקה שבתוך האבטיח", וע"כ הכא לא מיירי בגרעינים, דכבר תניא שהם מותרים (ועי' ארחות רבינו, בשם הקהילות יעקב) דניתן לומר, דהכא הם הקרומים והסיבים, שסביב לגרעינים, שהם חדרי הזרע, שהם מאכל הקיאות, שהרי לחזו"א או"ח סי' קמ"ז סק"א, הא דקאמר סוכה ל"ה ע"ב, חוץ מקליפתה, "שקרא שם על חדרי הזרע", הרי שראוים לאכילה, מדחל ע"ז תרומה, ועוד דהגר"א לא גרס לה לגבי אתרוג.

קונטרס סימני אתרוג

שצא

טו

ניתן לחוק ב', ולעשות בו כלי, אך אינו של מעמד

תניא בתוספתא כלים פ"ז הל' ז', העושה כלים מדבר שהוא של מעמד טמא מדבר שאינו של מעמד טהור הלפת ואתרוג ודלעת יבישה שחקקום תינוקות למוד בהן את העפר או שהתקינן לכף מאזניים טהורין, וכ"ה ברמב"ם פ"ב מכלים הל' א', ובשבת ק"ט ע"ב, רב הונא בר יהודה אמר לייתי אתרוגא חליטא ולחייקיה ולימלייה דובשא ולותבה בי מילליי דנורא וליכליה, כ' רש"י "אתרוג חליטא מתוק, ולחייקיה לגויה יחקוק בתוכו חקק", הרי שאתרוג מתוק, ניתן לחוק בתוכו, ולמלאות בו דבש.

טז

אתרוג אינו ראוי לזריעה בקטנו

עיינן בסוכה דף לו ע"א, וברש"י ובמאירי שם, ועי' לעיל באות י"ב, ובתו' ל"ד ע"ב, ד"ה שיעור, כ' "אבל אתרוג שהוא פרי גדול אפילו יותר מכביצה בוסר הוא כשסופו ליגדל יותר הרבה והכא בשאין סופו ליגדל יותר דאפילו ר"ע דפסיל התם הכא מכשיר בכאגוז למר וכביצה למר דחשיב גמר פרי", מבואר שאתרוגים שסופן ליגדל, אפ' יותר מכביצה והם בוסר, אם זורעין אותן אינו מגדל, ויל"ע באתרוגין דידן, דלכאור' הם בוסר, והם מגדלין, אפ' כשהם כחצי ביצה, ואפ' לא נשתהו בתלוש לגמור בישולם.

יז

אתרוג הוא פרי קשה

תנן בסוכה מ"ח ע"ב, שפעם אחד נסך אחד על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהן, ותניא התם, ואותו היום נפגמה קרן המזבח והביאו בול של מלח וסתמוהו לא מפני שהוכשר לעבודה אלא מפני שלא יראה מזבח פגום, ובמד' ר'

תנחומא פ' קדושים סי' ח', ונטל סל גדול ומלא אותו כל מיני מגדים תאנים ותפוחים וכו' ראתה אותו עשוי דוגמא ועיניו נפוחות וגופו משובר ומוכה אמרה לו מה לך א"ל ששמעתי לך והלכתי לכבד את המלך באותו הסל וטפחו אותו על פני אלולי ששמעתי לך והטלתי אותו הסל אתרוגין כבר היו מרגימין אותי את כל גופי בהן.

יח

כשאתרוג נקלף נעשה כאהינה סומקא

עיינן בסוכה ל"ה ע"ב, ופי' רש"י "תמרה אדומה ואף זה לאחר שנקלף נהפך לאדמומית כדרך כל הנקלפים בפירות", וכ"ה בר"ן כאן, וכן ברש"י חולין מ"ו ע"א ע"ב, ובר"ג וריבב"ן ור"י הכהן ופסקי הרי"ד והר"ן שם, וברבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, כ' "כי כן דרך הפירות הנקלפים שנשאר מקום הקליפה אדום", וכ"ה ג"כ בס' התרומה הל' טרפות סי' י"ג, וכן באו"ז פי' כן בשני המקומות, וגם הרשב"א בתורת הבית בית ב' שער ג', הוכיח שריאה היא אדומה, מהא דכאהינא סומקא, מבואר שמפ' כרש"י דהכא, שהוא על המראה, ולא על הקרום, אמנם באתרוגין דידן אינו נהפך לאדמומית רק צבע אפור, וצ"ע.

ואמנם בפרמ"ג, א"א סי' תרמ"ח, כ' "ומראה אדום אדמימות, י"ל פסול. וכאהינא סומקא י"ל קרוב למראה אתרוג הוה. וצ"ע בכל זה", וצ"ע דא"כ למה מדמה לתמרה, וגם בחולין מדמה לתמרה, והתם הרי מראה אתרוג פסול.

אך הרמב"ם שכ' בפ"ח מלולב הל' ז', "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", וכן בכלבו, וכ"ה בשו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעיף ו, וכן לכאור' פי' הראב"ד בהל' לולב שלו, שכ' דשייך שישאר כמראה אתרוג, הרי דמיירי שנשאר ירוק כשהיה, או צהוב כשהיה, מבואר לכאור' דמפ' הדמיון לאהינה סומקא, שבגמ', שהיא תמרה, זה לקרום החיצון, של התמר, וכמו שפי' בערוך ערך גלד, "כגון שניטל קרום העליון כמו התמרה האדומה שנקלפה עורו כשרה", וכן בר"ח, "פי' האתרוג שנקלף עורו במקצת כמו פני תמרה אדומין כשירה. וכו' הגלודה וכו' שנקלף עורה כאהינא סומקא", ובפסקי ריא"ז, "אתרוג שנקלף ממנו בקרום העליון כקרום התמרה", וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד כמו שנמצא באפרסקין ובתמרים והיינו דאמרינן בגמרא דאגליד כאהינא סומקא וכשמגרין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות

קונטרס סימני אתרוג

שצג

שהוא ברייתו, הרי שדימה את הגלד לתמרים, וכ"ה לכאו' ברמב"ם פ"ז משחיטה הל' א', ובשו"ע יור"ד סי' ל"ו ס"ב, על אותו לשון בחולין מ"ו ע"ב.

ובן במאירי שכ' "שקליפה זו פירושה בגרידה עד שלא נחסר מן הקליפה כלום שקליפה דקה שלמעלה אילו ישער אדם לנטלה דקה מן הדקה בקליפה בכגרידה אין כאן חסרון בגוף הפרי אלא שבקליפה אי אפשר שלא ינטל מן הלבן קצת ונמצא חסר ושיעורו בכאיסר אלא בדרך גרידה נאמרה ומעתה הכל נשאר במראה אחד ואין כאן מנומר אפי' היה בשנים ושלשה מקומות".

יט

עין האתרוג מלא קוצים

ע"י בזהר ויקרא כ"ד ע"א, ר' יהודה פתח וכו' פרי עץ הדר מאן הוא דא אתרוג וכי אתרוג מעץ הדר הוא והא כמה קוצין אית סחרניה מכאן ומכאן ואת אמרת פרי עץ הדר, ושם ע"ב, אתרוג נפקא מגו כובין דאילנא, ובשמיני ל"ח ע"א, ודא שושנה בין החוחים ואתרוג בין החוחים לאחזאה שבחא דכ"י על כלא, וברבינו בחיי בראשית פרק ג' פס' ו', "וע"ד הקבלה אתרוג היה וכו' ומזה הזכיר בקללתו וקין ודרדר תצמיח לך".

כ

קליפת האתרוג נפסדת במשמוש היד

ע"י בסוכה ל"ד ע"ב, וכ' רש"י ד"ה מפסידה, קליפתה החיצונה נמאסת במשמוש הידים, ואסור להפסיד תרומה, וכ"ה ברבינו יהונתן, ולהשעה"צ סי' תרמ"ח אות כ"ד, היינו קליפה הירוקה, ואמנם לחזו"א או"ח קמ"ז סק"א, האי קליפה היינו בשר האתרוג עד חדרי הזרע, דאף אם משייר את הקליפה הירוקה, עדיין יהיה נפסד, במשמוש היד, ולגבי הקרום עי' אות ה'.

כא

אתרוג קשיא ליה ידא (בשמיטה)

עיינן בר"ה ט"ו ע"א, אתרוג קשיא ליה ידא ואידי דממשמשי ביה כולי עלמא בשביעית לא טעין פרי עד תלת שנין, ויל"ע דאתרוגין דידן טוענין, בשנה שאחר שמיטה, וא"א לומר דהכונה שהנזק ניכר בהם, שבגמ' משמע דליכא פירות, ולכך נקט התנא משלישית לרביעית, ולא משניה לשלישית, כדתניא שם י"ב ע"ב, ואמנם ודאי בשנים אלו, גם היה אתרוגים, לצאת בהם את המצוה, וצ"ל שהיה טוען יכול מועט, והיו משמרין למצוה, וללקט בט"ו בשבט, מצוי רק בשנה שלישית, שכבר מצוי אתרוגים לאכילה, וצ"ע.

כב

האתרוג מרבה זרע

עיינן ביומא י"ח ע"א, לגבי כה"ג בערוה"כ, אין מאכילין אותו וכו' לא אב"י לא אתרוג ולא ביצים ולא יין ישן.

כג

אתרוג אין נופל מאילנו אלא מוסיף והולך עד שיתלש

עיינן בסוכה ל"ה ע"א, רבי אבהו אמר ולגי' הרא"ה בן עזאי, וכ"ה בתו"כ, אל תקרי הדר אלא הדר דבר שדר באילנו משנה לשנה דר באילנו משנה לשנה, וכן בל"א ע"ב, ואלא לרבי יהודה הא כתיב הדר ההוא הדר באילנו משנה לשנה, וברש"י בל"ה ד"ה הכי, "שהאתרוג דר וגדל באילנו שתים ושלש שנים", ובתוס' שבת פ"ח ע"א, "פריו קודם לעליו הקשה ר"ת שהרי אנו רואים שגדל כשאר אילנות ומפרש דתפוח היינו אתרוג וריח אפך כתפוחים מתרגמינן כריחא דאתרוגא ואתרוג פריו קודם

קונטרס סימני אתרוג

שצח

לעליו שדר באילן משנה לשנה ואחר שנה נושרין עליו של אשתקד ובאין עליו אחרים הוי פרי קודם לאותם עלים³⁰.

כד

עד שבאין אתרוגים קטנים עדיין גדולים קיימים

עיינן בסוכה ל"ה ע"א, רבי אומר אל תקרי הדר אלא הדיר מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין הכי נמי יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אטו שאר פירות לית בהו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין אלא הכי קאמר עד שבאין קטנים עדיין גדולים קיימים. [ובבה"ג ובריי"צ גיאות, כנ' גרסו המשך לדברים, כך ישראל יש בהם צדיקים ובינוניים ותלמידי חכמים ועמי הארץ ובאין קטנים ועדאן גדולים קיימים, שנאמר וזרח השמש ובא השמש עד שלא מת משה רבינו זרחה שמשו של יהושע תלמידו, עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי עד שלא נגנז אליהו זרחה שמשו של אלישע עד שלא מת רבי עקיבא נולד רבינו הקדוש]. וצ"ל דשאני מר' אבהו, או לגי' הרא"ה בן עזאי, דהם מיירו מהפרי שנשאר, אבל רבי מיירי, דיש פריחה, כמה פעמים בשנה.

כה

דרך האתרוג ליגדל על כל מים

עיינן קידושין ג' ע"א, דרכיה דאתרוג כירק מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו אף אתרוג דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו, ובסוכה ל"ה ע"א, בן עזאי אומר אל תקרי הדר אלא הידור שכן בלשון יוני קורין למים הידור ואיזו היא שגדל על כל מים הוי אומר זה אתרוג, כ"ה הגי' בריי"צ גיאות, ובילקוט רמז תרנ"א, וברא"ה, ובשבלי הלקט סי' שנ"ט, ובמז"ו סי' שס"ט ובסידור רש"י סי' רצ"א, הגי' אידור, ובפסקי ריא"ז, מו"ק פ"א, אות ז', "מושכין

30. ועי' רש"י תענית ו' ע"א, "משיר פירותיהן שעודן באילן כגון אתרוגים או רמונים או סופי תאנים ולא גרסינן שוטף את הגרנות דגרנות במרחשון ליכא".

מים מאילן לאילן כגון אילנות של אתרוגים או נטיעות שצריך להשקותן תמיד כבית השלחין³¹, ובחזו"א כלאים סי' ג' ס"ק ז', כ' "גדילין על כל מים ר"ל שצריכים השקאה ואין הגשמים מספיקין להם".

בו

אין פירות האתרוג מרובים

עיי' בירו' שביעית פ"א הל' ג', הרי אתרוג פירותיו גסין ואינו עושה הרבה.

בו

אתרוג עומד על לחותו

עיי' במו"נ פמ"ג דאיתא "והענין השלישי עמדם על לחותם ורעננותם בשבעה ימים מה שאי אפשר זה באפרסקים ורמונים ובאספרגל ובאגס וכיוצא בהן", וכן במצוות זמניות, הלכות חג הסוכות, "פרי עץ הדר פירשו בו שזה הפרי הוא אתרוג ובאמת כי הוא הנאה שבפירות ויתמיד בו צהלת רטיבתו כל הז' ימים משא"כ בפרישים ולא בחבושים וכדומה להם".

31. והא דתניא בתענית ב' ע"ב, אמר רבי אליעזר הואיל וארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים וכשם שארבע מינין הללו אי אפשר בהם בלא מים כך אי אפשר לעולם בלא מים, אין לו שייכול להנאמר כאן, שאף שאתרוג וערבה צריכים הרבה מים לקיומם, ואולי גם הדסים, אבל תמרים, אין מתעשרים כירק, וגם עינבי אסא, כשחייבין במעשרות, כדתנן במעשרות פ"א מ"ג, כל השחורים משינקדו, ובירו' שם מ"פ, וכל השחורין. כגון ענבי הדס וענבי סנה. משינקדו, ועי' הע' 13, וא"כ אין דרכם להגדל על כל מים, רק שהוא צריך למים, ובריא"ז סוכה פ"ה הל' א' אות ב', כ' "וכן ערבי נחל בחג באין לרצות על המים", משמע דרק ערבי נחל, וכונת הגמ' לערבות שבד' מינים, אבל זקנו בפסקי הרי"ד בתענית כ' "מידי דהוה ארבעת מינין שבלולב שכולן באין לרצות על המים", ואולי כונת הריא"ז, על הערבות, שהיו נותנים בצד המזבח, ולמנהג נביאים של ערבה בהושענא רבה, וצ"ע.

קונטרס סימני אתרוג

שצו

אך בתו' בע"ז נ"ח ע"ב ד"ה בצר, בהמשך בנ"ט ע"א, כ' "וא"ת הא תנן בשילהי תוספתא דטהרות דאתרוגים אין מזלפין עליהם מים וי"ל ה"מ באותם שמוכרים בעיר אבל בא מדרך רחוקה מסברא זלף עליו מים כדי שלא יכמש עוד י"ל דה"מ בשאר ימות השנה אבל בחג מרביצין עליו מים כדי שיהיה הדר כדתנן בסוכה", וכן בתו' ר"י מפריש, "שהוא טמא שמרביצין עליו מים ואף על גב דתניא בשילהי תוספתא דטהרות ואתרוגי קיסרין בחזקת טהרה משמע שלא הוכשרו הני מילי בשאר ימות השנה אבל בחג מזלפין עליו מים כדי שיהא הדר", ואולי בשאר פירות אין מועיל אפי' זילוף מים, או דס"ל לרמב"ם ולמצות זמניות, כתי' הראשון של תו', ומש"כ בשבלי הלקט סי' ק"כ, "כתב אחי ר' בנימין נר"ו מה שנהגו להצניע אתרוגין ופרישין בחול או בעפר כדי שיתקיימו בלחותן ולא יכמושו ויתייבשו וכו'", צ"ל דמיירי אחר ז' ימים, או אחר זמן מרובה, כתי' הראשון של תו', ואתרוגין דידן, כיון שלא נתבשלו לגמרי, לכך נשמרין בלחותן, אבל בנתבשלו, הם כנ"ל, וגם אתרוגין דידן, אם אין נשמרין בניילון, ובקירור, הם נכמשיין.

בח

האתרוג דומה ללב

עייין בויקרא פ"ל אות י"ד, ובמד' ר' תנחומא אמור סי' י"ט, וכן בזוהר רע"מ פנחס רנ"ו ע"א, אתרוג מלכות דומה ללבא דביה הרהורין ונענועין דהלל אינן משותפין בנענועין דנטילת לולב ואינן ח"י באנא ח"י ח"י בהודו תחלה וסוף ח"י דנטילת לולב הרי ע"ב ובגין דא לולב בחושבן ח"ס וד' מינין דלולב הא חסד דרועא ימינא ובגין דא תקינו לולב בימין לסטרא דחסד אתרוג לסטרא דגבורה לשמאלא לבא ובגין דא אתרוג הדומה ללב תקינו למהוי ביד שמאל (וע"ע בתיקון"ז מ"ח ע"ב, דהנענועים שיש בהם ל"ו כוחות, שהם קשורים לל"ב, נקרא, ל"ו ל"ב, כמבו' בביאור הגר"א שם) וכ"ה כטעם זה, בתשו' הגאונים שע"ת סי' ל"ב, ובאשכול, ובס' מצות זמניות.

ובזוהר חדש ע"ה ע"ב, פקודי ה' נצח והוד דאינן למודי ה'. משמחי לב דא אתרוג דדמייא ללב. מצות ה' דא אתרוג יראת ה' כד"א אשה יראת ה' היא תתהלל מ"ט בגין דאיהי טהורה, ובתיקונים מ"ח ע"ב, איתא, אתרוג איהי שכינתא תתאה ודמייא ללבא דאיהו לשמאלא דאיהו גבורה ובגין כך צריך בר נש לנטלא אתרוג בידא שמאלא וצריכא למהוי אתרוג דדמייא ללבא שלימא בתיומת דילה בגין ההוא

דאתמר ביה ויעקב איש תם למהוי שלימא עמיה וכמה דלית פסול ביעקב דלעילא כן צריך דלא יהא פסול באתרוג לקיימא קרא כלך יפה רעיתי ומום אין בך וצריכא למהוי אתרוג דדמייא ללבא שלימא בתיומת דילה [גי' הגר"א, בפטומת דילה] בגין ההוא דאתמר ביה ויעקב איש תם למהוי שלימא עמיה וכמה דלית פסול ביעקב דלעילא כן צריך דלא יהא פסול באתרוג לקיימא קרא כלך יפה רעיתי ומום אין בך³², ובריקאנטי אמור כ"ג פס' מ', "והאתרוג רמז לשכינה ועל כן הוא בשמאל כי משם קבלתו והוא עשוי כלב כד"א ויאמר יי' אל לבו", ובס' המנהיג וארחות חיים ואבובדרהם, בשם מדרש, ולמה באתרוג שהוא דומה ללב לכפר על הרהור הלב.

(ועי' בזהר רע"מ ח"ב קכ"א ע"א, ובגין דא אוקמוה במסכת קדושין קמ"ל דאתרוג כירק מה ירק דרכו ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עשורו אוף אתרוג נמי דרכו ליגדל וכו' ומסטרא דחכמה אין מים אלא תורה ובאתר אחרא לעילא, והא דתנן אתרוג שוה לאילן בשלשה דרכים הא אתרוג אחיד ב' סטרין ואתרוג איהו דיוקנא דלבא דאחיד לעילא ואחיד לתתא אחיד לעילא הלב רואה אחיד לתתא בדעת כמה דאוקמוה הלב יודע דעת איהי אילנא תורה איבא דיליה עיינין דאינון פקודין דבהון הלב רואה, אך לפי הענין אינו ראייה לצורת האתרוג).

כט

אתרוג כדור פסול

עיי' בסוכה ל"ו ע"א תניא, אתרוג כדור פסול, וכ"ה הגי' בירו' פ"ג הל' ז', ומעשרות פ"א הל' ג', גם בד' ונצי"א³³, ובמחז"י סי' ש"ע, "כדור העשוי כמין

32. אמנם שם כ"ט ע"א, איתא, פרי עץ הדר דא אתרוג דאיהי שכינתא לבא דאיהו עקרא דכל אברין דגופא דאינון תלת הדסים ולולב ותרי בדי ערבה לבא באמצעיתא ואברין סחור סחור ליה ובגין דא אתרוג דא שכינתא והכי אוקמוה מארי מתניתין אי נטלה בוכנתו ואי עלה חזוית על רובו פסול בגין דאיהו דמי לשכינתא דאתמר בה כלך יפה רעיתי ומום אין בך, ואולי היינו הך, וכמו שהתחיל וכמו שהתחיל, אתרוג איהי שכינתא תתאה ודמייא ללבא, וכדאיתא באיכ"ר פתיחא אות ט"ז, אמר ר' חייא איכא מצינו שנקרא הקדוש ברוך הוא לבן של ישראל מן הדין קרייא צור לבבי וחלקי אלוקים לעולם, ועי' ביאור הגר"א מ"ח ע"ב, שכ' "למיהוי שלימא עימי" כו' כמ"ש תמתי ואמרו תאומתי בדוגמא דיליה", דהיינו דוגמת השכינה, וצ"ע.

33. בביאור הלכה סי' תרמ"ח סי"ח כ' דאי"צ להחמיר כגי' שהובא בתו' כדור, כיון דגי'

קונטרס סימני אתרוג

שצמ

דור פלוטא ב', עגול ואינו ארוך כשאר אתרוגין, ובס' האסופות, "עגול כמין כדור ואינו ארוך כדי אתרוג", ובלבוש סי' תרמ"ח סי"ח, "העגול ככדור פסול שאין דרכו להיות כן", וכ"ה במ"ב שם ס"ק י"ח, ובח"א כלל קנ"א דין י"ד, כ' "העגול כתב המגיד משנה עגול מכל צד ככדור פסול וכן אם גידלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת דאין שמו עליו", ובהגר"ז שם סכ"ח, "העגול ככדור פסול שהרי אין עליו צורת אתרוג כלל", וכ"ה בערוה"ש שם ס"מ.

ובמ"מ פ"ח הל' ח', כ', "אבל יש לתמוה למה לא כתב רבינו פסול אתרוג כדור ואולי שסמך על מ"ש עשאו כמין בריה אחרת פסול", וברדב"ז ח"ה ללשונות הרמב"ם, סי' נ' (אלף תכ"ג) כ' "ולענין למה השמיט הרב ז"ל אתרוג כדור פסול כדאיתא בברייתא וכתבו הריא"ף ז"ל מסתברא לי דס"ל ז"ל דלא משכחת לה לפי טבע הפרי אלא א"כ עשאו בדפוס והרי כתב גדלו בדפוס כמין בריה אחרת פסול. הנלע"ד כתבתי, אמנם צ"ע, דהרי לאחר שהברייטא כ', גדלו בדפוס, כתבה ככדור, ולמה הרמב"ם אי"צ לכתבו, ואולי לרוב לא יהיה רק בדפוס, אבל יקרא א' לכמה דורות, שימצא א' כזה, והרמב"ם שדרכו לקצר, לא הביא מקרה רחוק מאד, וצ"ע, אבל מבואר דכדור, הוה בריה אחרת, ואינו צורת אתרוג.

ובחי' הרא"ה, "אתרוג כדור שהוא עגול לגמרי ככדור", ובמ"מ פ"ח מלולב הל' ח', "ופי' מלות אלו. ככדור שהוא עשוי עגול מכל צד ככדור", ואמנם בתו' ותו' הרא"ש כ', די"ג כדור, וכ' העט"ז והכפ"ת והערוה"ש, דנפק"מ אי פסול כשאינו עגול מלמעלה ולמטה, דלגי' זו, גם זה פסול, ולהנ"ל גם אין דרך האתרוגים בכך, ועי' הע' 33.

וברמב"ם פ"ב ממעשר הל' ה', כ' "והאתרוגים משיתעגלו מפני שהן ראויין לאכילה כשהם קטנים", ובמאירי סוכה ל"ו ע"א, "משנתעגלו ונעשו בצורת תפוח ואתרוג", הנה תפוח עיגולו הוא כדור, אך י"ל דבאתרוג, במרכזו נעשה עגול, אבל הוא משתפע, מלמעלה ומלמטה, וגם אפשר דצורת אתרוג שנא' כאן, הם בגדולים שיש בהם שיעור, והמהר"ח מולדזין בתשו' חוט המשולש סי' כ"ג, כ' "ולפ"ז היה נראה דגם במעשר לרבנן דבזוטרי מהאי שיעורא פטור כיון דלא הוי פרי. והא דמחייבי במעשר קטנים וגדולים היינו קטנים כשיעור ששנו כאן כאגוז וכביצה", אך לשי'

כדור, "כ"ה ברי"ף ורא"ש ורש"י ורי"ץ גיאות ואור זרוע ושיבולי הלקט והרה"מ וסמ"ג שכולם גורסין כדור", ויש להוסיף, דכ"ה גם גי' בה"ג ומחז"ו סי' שס"ג בשם ר"ת, וסי' ש"ע, וסידור רש"י, סי' רצ"ז, ויראים מ' תכ"ב (קכ"ד) וסמ"ק ע' קצ"ד העיטור וראבי"ה ופסקי רי"ד והרא"ה בחי', והרשב"א בתשו' ח"א סי' תי"א, ובחי' תלמיד הרמב"ן, ואהל מועד וארחות חיים ובמנהגים דבי מהר"ם ובס' האסופות, והטור.

קונטרס סימני אתרוג

ת

רש"י ור"ג ואו"ז, והסמ"ג והסמ"ק, דשיעור אתרוג כפול הלבן, באתרוג שטבעו לגדול הרבה, ושאינו גודל יותר, שיעורו בכביצה או אגוז, כמב' לעיל באות י', א"א לומר חילוק זה.

ובשעה"צ סי' תרמ"ח אות ס"ה, כ' על לשון הלבוש דלעיל, "מלשון זה משמע לכאורה דלא הוי בכלל אתרוג ואם כן הוא פסול בכל הימים אבל לעניות דעתי אפשר לומר דהטעם הוא משום שאינו הדר ולפי זה להרמב"ם וסיעתו כשר בשאר יומי דבודאי לא גרע דבר זה מגדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת ומוכח מהרמב"ם פ"ח מהלכות לולב הלכה ח' וט' דכשר בשאר יומי עיין שם", ובאמת ביראים מ' תכ"ב (קכ"ד) אחר הפסולים שנמנו בברייתא, כ' "וטעמא דכולהו דהדר בעינן וליכא", וכן בס' האסופות כ', על פסולים אלו, "כללא דמלתא פרי עץ הדר אמר רחמנא וליכא", ובמחז"ו סי' שס"ג, בשם ר"ת, כ' "אתרוג כדור פסול. דזה אינו הדר", וכ"ה שם סי' ש"ע, ובסידור רש"י סי' רצ"ז, וכן רבינו מנוח, כ' דגדלו בדפוס פסול משום הדר, ואע"פ כן גם המחז"ו כ' על הכדור, "שאינו כשאר אתרוגים", וגם ס' האסופות כ', "ואינו ארוך כדי אתרוג", מבואר שאינו כאתרוג, יכול להיות מטעם הדר, וא"כ י"ל גם בדעת הלבוש כן.

ובאמת פי' המ"ב, שאינו בכלל אתרוג, צ"ע, דאיך צורת הפרי, יכול לעשות שלא יהיה בכלל המין, וע"כ כיון שנתפ' הדר, שהוא אתרוג, לשון חמדה, וכה"ג אינו בכלל חמדה, אבל אין כאן פסול חדש, שמפקיע את המין, כדי שיפסל להרמב"ם, בשאר הימים.

אמנם בס' העיטור בהל' לולב לגבי אתרוג כושי, כ' "בני בבל שרגילים שחורים הבאים מארץ כושי שלקה כשר דמינא דאתרוג הוא", משמע דפסול כושי בא"י, הוא מטעם שאינו מין אתרוג.

ובן במאירי ל"ו ע"ב, כ' "או שאין שמו עליו פסול אף בשני וגדלו בדפוס כמין בריה אחרת אף הוא אין שם אתרוג עליו".

ובן בכלבו כ' "וכן אתרוג הכושי הרבה וכן שגדלו בדפוס כמין בריה אחרת ראוי לומר שיפסלו לעולם אבל נטלה פטמתו ובוכנתו ועלתה בו חזזית על רובו ונסדק ונקב וחסר ותפוח וסרוח ושלוק כלו כשרין בשאר הימים", הרי שאף שמכשיר פסולי הדר, פסל בהנך, ולעיל מינה כ' בפסולי לולב, "ונקטם ראשו גם כן יש שפוסלין אותו לעולם שאינו אלא כמקל בעלמא מיהו דוקא כשנקטם ראשו עד קצת השדרה וכו' ונפרצו עליו ונסדק אפילו כהימנך וכוונך ועקום דומה למגל בשאר הימים כשר אבל חרות פסול לעולם שאין זה לולב כלל וכן הדס שוטה פסול לעולם אבל ענביו מרובין מעליו ושחורות ואדומות כשר והצפצפה פסולה לעולם", מבואר דס"ל

קונטרס סימני אתרוג

תא

דכושי וגדלו בדפוס הוה כמין אחר, אמנם ברבינו יהונתן, ובפסקי הרי"ד מבואר דכושי פסול משום הדר, אבל י"ל דהם הרי פי' כרש"י, שתלוי לפי המקום, אבל הכלבו פי' כהרמב"ם דכושי הרבה פסול בכל מקום, אבל ברמב"ם מבואר דגם כושי ודפוס, כשר ביום שני ואילך.

ובן בריטב"א ל"א ע"ב, כ' "תיובתא דרבא תיובתא. פירוש דר"י לא בעי הדר אפילו באתרוג וכל שכן בשאר מינין וקשה לי אם כן כוליה פרקין דלא כר"י דהא נקטם ראשו ועלתה חזוית וניקב ונקלף כולהו מדין הדר הם פסולין ואילו לר"י לא פליג אלא בירוק ככרתי דמחמיר טפי מרבי מאיר ולא חזינן ליה דפליג ברישא וי"ל דלרבי יהודה כל שחסרו וכל שאינו כברייתם מודה הוא דפסול דלא חשוב שמו עליו וכי היכי דפסול בירוק ככרתי ובאתרוג כאגוז משום דלא גמר פירא אבל כל שהוא שלם כברייתו אלא שהוא יבש שמו עליו ולא מיפסיל משום שאינו הדר, כנ"ל, הרי שבאמת פסל כולהו לר"י, לא מטעם הדר, רק מפני שאין שמו עליו, וצ"ע.

גדלו בדפוס פסול

בסוכה שם תניא, גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת פסול, וכ' רבינו יהונתן, "שכן דרך האתרוג כשהוא קטן אם ישים אדם אותו בתוך כלי שיש לו פרצוף בתוך חללו כשיגדל [נ]עשה ויצטייר כפי אותה הצורה".

ועיי"ש בע"ב דאיתא אמר רבא לא שנו אלא כמין בריה אחרת אבל כברייתו כשר פשיטא כמין בריה אחרת תניא לא צריכא דעבידא דפי דפי, וכ' רש"י, "דעבידא דפי דפי כמין קרשים קרשים כעין גלגל של רחיים של מים ורבא אשמעינן דהוא נמי ברייתו", וכ' בכפ"ת "דרבא אשמעינן דיש מיני אתרוגים דהם עשויים דפי דפי מתחלת ברייתם וא"כ אפילו דאתרוג זה שנעשה דפי דפי נעשה בידי אדם ע"י דפוס כיון דצורת דפי מין דאתרוג הוא לפיכך גם זה כשר וז"ש רש"י ורבא אשמעינן דהא נמי ברייתו³⁴, כלומר דיש מיני אתרוגים דעשויים דפי דפי בידי שמים

34. ובח"א כ', "אף על גב שנראה בין הדפין כחסר כיון שתחלת ברייתו הוא כך ונקרם העור והבשר כשר", לפ"ז אין הכרח לד' הכפ"ת, דהרי היינו חידושיה דרבא, דלא חשיב חסר.

קונטרס סימני אתרוג

תב

ולפיכך גם העשוי בידי אדם כשר", מבואר דלפי דבריו, יש אתרוגים שעשויים, "כמין קרשים קרשים כעין גלגל של רחיים".

אך בר"ח כ' "גידלו בדפוס אוקימנא אפי" עשאו דפי דפי כגון כף מרובע אם הוא כברייתו כשר ואינו פסול אלא אם עשאו כמין בריה אחרת", ובערוך ערך דף, "אע"ג דעבדה דפין דפין פי" מרובע כגון לוח", וברבינו יהונתן, "ומוקים לה אליבא דהלכתא דדוקא צורה אחרת הוא דמפסיל אבל כמין ברייתו כשרה ואף על גב דעביד דפי דפי כלומר שעשה לו דפנות מרובעות. ואשמעינן רבא דהוא נמי דרך ברייתו כלומר עדיין יש לו צורת אתרוג", ולכא' אין אתרוגים מרובעים, ובפרט למ"ד בירו' מעשרות פ"ה ה"ג ונדרים פ"ג ה"ב ושבועות פ"ג ה"ח, דאין מרובע באוכלין, ואפי' למ"ד שם דיש מרובע באוכלין, אבל אין דרך אתרוגים בכך, ויותר מזה מבואר ברבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, "גדלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת כלומ' בצורה אחרת שלא בצורת אתרוג פסול ואם עשוי בצורת אתרוג אפילו שנעשה דק כמו דף כשר", ודק כדף אין נמצא כלל באתרוגים.

ובן בהגהת הראב"ד על הל' לולב שלו, כ' "וכן אותן הפסולין שנאמרו בלולב ולא נאמרו באתרוג כגון כפוף סדוק כוון עקום כולן אינן פסולין באתרוג", וכן בהשגות הרמב"ן שם, "וכן בפסולי לולב שלא נאמרו באתרוג כגון שהיה אתרוג כפוף ועקום דומה למגל בין שנעשה מעצמו כך או שגדלו בדפוס כשר דלאו כמין בריה אחרת היא וק"ו ממי שעשאו [דפי דפין]", וכן בהל' לולב לרשב"ן, "ואם היה מעוקם או מטבעו או בגלל דפוס שרכב עליו כשר".

ובחי' הרא"ה "דפי דפי דף אחר דף ומעליהו כיון שאין מוציאו ממין ברייתו כשר", אם כונתו שהדפים הם לרוחב האתרוג זע"ז, עד חוטמו, וכה"ג ליכא באתרוגים כלל.

ובמנוה"מ פ"ב "גדלו בדפוס ועשאו מצורה אחרת שאינו מצורת האתרוג פסול אבל אם עשאו מצורת האתרוג יכול לעשותו מצורת האתרוג כפי מה שירצה".

וגם רש"י שכ' בע"א, "כמין בריה אחרת שאינו דומה לאתרוג כלל", משמע שאם דומה קצת כשר, אף שעשאו בדפוס, ואי"צ לכא' שיהיה אתרוגים כאלו.

וגם הטור שכ' "אבל אם עשאו כצורת אתרוג אפילו עשאו דפי דפי חשיב שפיר צורתו וכשר", משמע ג"כ דאע"פ שאין אתרוגים כאלו, "חשיב שפיר צורתו", וכ"ה לשון הלבוש, והגר"ז כ' "אבל אם נעשה כעין צורת האתרוג אף על פי שאינו דומה לו ממש וכו' כשר", וכ"ה בערוה"ש.

קונטרס סימני אתרוג

תג

ואמנם יל"ע מאי שנא מכדור, וצ"ל דאף אם הוא כדף או מרובע, בצדדיו הוא כאתרוג, אלא שפניו ואחוריו שטוחין, או מרובעין, משא"כ בכדור, ואמנם לגי' עגול כדור, יל"ע בחילוק שביניהם, ועדיין י"ל שבצדדים הוא כאתרוג גמור, ולמש"כ ס' האסופות, על כדור, "ואינו ארוך כדי אתרוג", י"ל דהכא בארוך כאתרוג.

לא

אתרוג דומה לזהב ולאדום

עיינן בבראשית רבתי, פ' תולדות, כ"ה פס' כ"ה, דאיתא, פרי עץ הדר זו מלכות **בבל** מה אתרוג זה דומה לזהב כך אנת הוא ראשה די דהבא, ובמד' ר' תנחומא פ' חקת איתא, אדומה זו **בבל** שנאמר אנת הוא רישא די דהבא, הרי שמפ' בזהב אדום, ואם שני המדרשים ס"ל זא"ז, הרי שמפ' דמראה אתרוג, הוא זהב אדום, וכן ברש"י עירובין נ"ג ע"ב, כ' "אתריגו לפחמין ארקיעו לזהבין הבעירו את הפחמין להיות אדומין כאתרוג שישטחו גחלים הלוחשות על פי הכירה להתחמם כנגדן ארקיעו שטחו כמו רקיע לזהבין גחלים לוחשות אדומות כזהב", וכן בערוך ערך רקע, "בפי' השני, התריגו האדימו כאתרוג הגחלים הרקיעו הגחלים לחרץ ענין וירקעו", וקאי על הגמ' ארקיעו לזהבין, הרי ג"כ מפ', דמראה אתרוג אדום כזהב.

ובתוס' נדה י"ט ע"ב, כ' "הירוק עקביא בן מהללאל מטמא האי ירוק היינו כאתרוג ולא ירוק ככרתי דאין זה נוטה לאדמומית וסתם ירוק כן הוא כדאמר בלולב הגזול ירוק ככרתי מכלל דסתם ירוק לאו הכי הוא", וכ"ה ברע"ב שם פ"ב מ"ו, ובאגודה שם כ' "פר"י ירוק היינו כאתרוג שאומרינן גע"ל ואפי' הכי טהור ולא ירוק ככרתי שקורין גרונ"א שאינו נוטה לאדמומית", וכ"ה בהגר"ז סי' קפ"ח ס"ד, מבואר שמראה אתרוג נוטה לאדמומית.

ובן מבואר בתו' ותוס' הרא"ש, סוכה ל"א ע"ב, שכ' "ובפרק אלו טריפות משמע דירוק דמי לחלמון של ביצה שהוא כעין צבע יאל"ה בלע"ז דאמרינן כגון ביעתא טרפה ופריך אלא ירוקה דכשרה היכי דמי ככרתי וכן משמע בתוספתא דנגעים שדומה לשעוה דתניא ירוק שבירוקים ר' אלעזר אומר כשעוה וכחורמל סומכוס אומר ככנף טווס וכחרוץ של דקל וכן משמע בפ' ב' דנדה גבי ה' דמים טמאים באשה דתנן הירוק עקביא בן מהללאל מטמא ואמרינן התם מנין לדם נדה שהוא אדום משמע דאין לטמאות באשה אא"כ נוטה למראה אדמומית ובכל הצבעים שזכרתי אין

בהן נוטה למראה אדמומית אלא צבע יאל"ה בלע"ז וקרא נמי מוכיח שהוא הנקרא ירוק כדכתיב ואברותיה בירקרק חרוץ ובספר המחברת פי' מנחם שהוא זהב הבא מן החוילה³⁵ וכו' וחד אמר שהוריקן בזהב פי' קרא דבירקרק חרוץ קדריש וזהב דומה לצבע יאל"ה ומיהו אתרוג עיקרו דומה לשעוה³⁶, הרי דצבע יאל"ה, שהוא כשעוה, שהוא מראה אתרוג, נוטה לאדמימות.

ובן במאירי ל"ד ע"ב, כ' "וצריך שיהא הירקרקות צהוב נוטה לצבע חלמוני מעט והוא הנקרא גרו"ק", ובנדה י"ט ע"א כ' "בתוספות פירשוהו אפילו בירקרקות הנוטה מעט לאדמימות הקרוי גירוק והביאו ראה שאלו בירוק ככרתי לא היה עקביא בן מהללאל חולק לאסור שהרי אין לה שיכות עם מראה דם כלל אלא בירוק הקרוי גירוק³⁷ וכן הביאוה ממה שאמרו במסכת נגעים ירקרק כשעוה ובבראשית רבה אמרו וירק את חניכיו שהוריקן בזהב כדכתוב ואברותיה בירקרק חרוץ אלמא ירקרק זהו מראה הזהב או השעוה", וכן בעדיות פ"ה מ"ו כ' "שהירוק זה לא סוף דבר שהוא ירוק ככרתי אלא אף כזהב הנקרא בלשון לע"ז גרו"ק או גלאנ"י מלשון מה שאמרו וירק את חניכיו שהוריקן כזהב".

ובתשו' הבית מאיר, בסוף בית מאיר או"ח, כ' אודות אתרוגי קרפיע, "ועיקר מה שהביא אותי לספק בהם שראשית היא מפני שהשתנות שבמראיהם שכולם כאחד אין להם מראה אתרוג המחזיקים דהיינו קצת טונקיל געל הנוטה קצת למראה

35. וברש"י תהלים פרק ס"ח פס' י"ד, הביא את כל דברי דונש, "בירקרק חרוץ פתר דונש בן לברט החרוץ הוא זהב ולכך נתנו המשורר אצל הכסף וירקרק החרוץ הוא הזהב אשר יובא מארץ החוילה ומארץ כוש זהב טוב מאד מאד לא הוא ירוק ולא הוא אדום ולכך קראו ירקרק כמו לבן אדמדם שאינו לא לבן ולא אדום לכך נכפל ירקרק אדמדם", אבל הרד"ק שם כ' "ואברותיה בירקרק חרוץ שיש בכנפי היונה נוצה שמוזהרת כזהב והזהב נקרא חרוץ וכן וחרוץ כטיט חוצות ירפד חרוץ עלי טיט והזהב המשובח הוא ירוק", ולכאור' כ"ה ברבינו בחיי פ' ויקרא א' פס' י"ד, כ' "והיונים יסודם אש וכענין שכתוב ביונה ואברותיה בירקרק חרוץ כי הזהב ירוק גוון האש וההכפל בירקרק לתוקף הדין ולכך נפסלו הגדולים והוכשרו הקטנים כי המעוט ממנו מספיק".

36. כ"ה בב"ח יור"ד סי' קפ"ט, ובש"ך שם סק"ד, ובסד"ט שם סק"ד, ובש"ך סי' ל"ח סק"ב, ובכנה"ג אות חיובחגורת שמואל על הלבוש שם אות א', ובחכמת אדם כלל י"ב דין א'.

37. ואמנם בנדה ס"ז ע"א כ' "לפלוג שבעין והוא טנופת הזב דרך העין ומתיבש וכו' אבל אם נתיבש עד שנעשה כצבע ירוק הנקרא גרו"ק יש אומרים שהוא חוצץ", הלפלוג כשלא נתיבש הוא במראה זהב, אבל כשנתיבש, הוא קרוב לכרתי, ועדיין קראו המאירי גרו"ק, אך כיון שכאן כ', "צהוב נוטה לצבע חלמוני מעט", כונתו לגרו"ק כעין שכ' שם י"ט ובעדיות.

קונטרס סימני אתרוג

תה

אדמימות ואלו כולם מראיהם ליכעט געל שהיא מראה למיעני בעינה", ואמנם בכורי יעקב, בתוספת ביכורים, סו"ס תרמ"ח, שנרפס בשנת ת"ר, כ' "והנה זה איזה פעמים קיבלתי אתרוגים מעיה"ק ירושלם תוב"ב וראיתי שגידולם שוה להגדלים באיי קורפו רק שיש להם בליטות יותר ואינם חלקים כמוהם", הרי שלא ראה חילוק בין האתרוגים.

אך בתוספת הזוהר, שמות רע"ז ע"א, איתא, ושמא דיליה אקרי זהב ירקרק ורזא דא אוקמוה חברייא אסתר ירקרקית היתה גוון אתרוג וכלא חד³⁸, ובתיקוני"ז מ"ח ע"ב, אתרוג איהי שכינתא תתאה ודמיה ללבא דאיהו לשמאלא דאיהו גבורה ובגין כך צריך בר נש לנטלא אתרוג בידא שמאלא וצריכא למהוי אתרוג דדמייא ללבא שלימא בתיומת דיליה [גי' הגר"א, בפטומת דילה] בגין ההוא דאתמר ביה ויעקב איש תם למהוי שלימא עמיה וכמה דלית פסול ביעקב דלעילא כן צריך דלא יהא פסול באתרוג לקיימא קרא כלך יפה רעיתי ומום אין בך ואם היא ירוקא היא משובחת יתיר כדיוקנא דהות אסתר ירקרקת דאתמר בה ותלבש אסתר מלכות ואתקריאת הדסה על שם הדס והדס אית ליה תלת הדסין לאשתכללא בתלת אבהן, ושם קל"ג ע"א, עלין דאילנא אינון קווצותיו עליהו אתמר ראשך עליך ככרמל כלהו ירוקין דהכי צריכא שער אדתתא דאיהי בריתא דמלכא למהוי ירוק כשבעה מיני דהבא ואתרוג איהי ירוקא ואסתר מתמן הות ירקרקת, משמע שהוא כזהב ירוק.

ובן מבואר לכאור' באלשיך נח ט' פס' י"ב, שכ' "והענין לפי פשוטו כי הנה בקשת כמה גוונים כמפורש בספר הזוהר ירוק סומק וחור וספיר ויהיה כי הענין רמז אל חשך הצרה המתעתדת לבא בעון הדור באודם מדת הדין הדורך קשת משפטו לירות חצים של פורענות אך מה עושה הוא יתברך שם לעומתו מדות חסד ורחמים וממזג האודם ומגין על הארץ ועל הדרים עליה וזהו היות כמין ארבע קשתות סמוכות זו לזו לדרוש כי האודם היה כקשת דרוכה לולא הוא יתברך הקיף קשתו בקשת לבן של מדת חסד סמוך לו וגם ירוק ככרתי שהוא מעין מדת רחמים כנודע וגוון

38. וכדברי הזוהר בשמות, שהוא ירוק כזהב, מבואר ג"כ בזהר תרומה קמ"ח ע"ב, כרובים אינון זהב כמה דאוקמוה בגין דנפקי מסטרא דזהב ולא אתערב בהו כסף ולא גוון אחרא ודא איהו גוון זהב ירקרק, ובתיקוני"ז א' ע"א, זהר חוורו כסיהרא דא גדול"ה זהר זהיר סומקא כמאדים דא גבור"ה זהר מבהיק כליל ירוקא כחמה דא תפאר"ת, ושם י' ע"א אבנא כלילא מתרין גוונין חור וסומק איהו מעמודא דאמצעיתא ירוק כזהב מסטרא דאימא עלאה דאיהי תשובה קו ירוק דאסחר כל עלמא, ושם מ"ה ע"א, תרועה ירוקא דאנפין ובה נפקין ישראל מן גלותא בזמנא דמתהפכין אנפין דישראל לירוקא כאתתא עוברא, ושם קכ"ח ע"ב, ירוק חמ"ה, ושם קמ"ה ע"א, ובגין דנטיל בקדמיתא מגבורה שמשא נפיק סומקא לבתר אתלבש בחסד דאיהו חור וביה אשתכך רוגזיה דשמשא ירוק הוה מסטרא דעמודא דאמצעיתא וכד אתלבש בחסד בנהורא חוורא מניה יהא נהיר לסיהרא.

אבן ספיר שהוא רמז אל מדת הדין הרפה וכללות הענין כי הנה כנגד שתי מדות הדין החזקה והרפה, בין יהיה הרוגז מזו או מזו מצרף הוא יתברך הלבן של חסד נגד החזקה והירוק ככרתי של רחמים נגד הרפה ובזה לא יתקרבו שתי מדות הדין להיות מתקרבין ומתקבלין דא מן דא לפעול הרוגז, כי בקשת יתמזגו בחסד וברחמים, מבואר שמפ' לירוק של הזוהר, בירוק ככרתי, והוא כהספר א' שהביא הגר"ח, ועי' בהערה 40.

והרמב"ם שכ' בפ"ח מלולב הל' ז', "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", וכן בכלבו, וכ"ה בשו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעיף ו, וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד וכו' וכשמגררין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות שהוא ברייתו", מבואר לכאור' ג"כ דמראה אתרוג הוא ירוק, אמנם אפשר שאינו ככרתי, שכשר לש' ר"ת, בתו' חולין מ"ז ע"ב, או כשעומד להצחיב, וכשי' הט"ז והמג"א, שכשר כשעדיין לא הצחיב, אך מדקט בסתמא, משמע שזהו צבעו, רק י"ל שהכונה צהוב, או שכולל גם צהוב, שג"כ נקרא ירוק, כמש"כ רש"י בחולין מ"ז ע"ב, ד"ה ככשותא, "וכל אלה מין ירוק הן אלא שזה משונה מזה וכל מראה קרו"ג נקרא ירוק", וכן מבואר ברמב"ם פ"ז משחיטה הל' י"ז, "או ירוקה כעין כשות או כעין חלמון ביצה או כעין חריע וכו' וחריע הוא הצבע שצובעים בו הבגדים והוא דומה לשערות אדומות מעט ונוטות לירוקה", וכן בשו"ע יור"ד סי' ל"ח ס"ב, "או שהיא ירוקה אמריל"ו בלע"ז (ובלשון אשכנז קורין גע"ל) בין שהיא כמראה חלמון ביצה".

אך בריקאנטי דברים פ' כי תבא, כ"ח פס' כ"ב, כ' "ירקון רמז לאתרוג שהוא ירוק כענין שאמרו רבותינו ז"ל אסתר ירקרקית היתה וחוט של חסד משוך עליה", ורש"י הרי כ' שם, "ירקון יובש ופני התבואה מכסיפין ונהפכין לירקון קמ"א בלע"ז", שכידוע יובש החיטה הוא צהוב, ובתגום המודפס, כ' גלע"ב, שהוא צהוב, ומתרגמי זמננו כ' צהבת, וא"כ להריקנטי הכונה אצל אסתר צהבת, וכן האתרוג שיהיה צהוב.

ובן בביאור הגר"א, בתיקו"ז מ"ח ע"ב, כ' "ירוקא ר"ל כזהב דיש מראות אחרות דכשרין בה וז"ש במתניתין והירוק ככרתי לאפוקי סתם ירוק שהוא כזהב וע"ש בתוס' וז"ש אסתר ירקרקת כו' שהוא כזהב דככרתי לית באדם והוא דוגמא דבעלה ירוק וכשמ"ל מ"ה א' תרועה ירוקא דאנפין ובה נפקין כו'", ושם בתיקו"ז, תרועה ירוקא דאנפין ובה נפקין ישראל מן גלותא בזמנא דמתהפכין אנפין דישראל לירוקא כאתתא עוברא, וכ' שם הגר"א, "ובה נפקין כו' ר"ל כגוון ירוק ור"ל לכן נאמר אשרי העם יודעי תרועה ובדעת כי תמלא הארץ דעה ובקול תרועת מלחמה ונאמר ונהפכו כל פנים לירקון ואמר כאשה עוברא כמ"ש שאלו וראו אם יולד זכר כו' ואמרו בסנהדרין צ"ח ב' פמליא של מעלה כו'".

קונטרס סימני אתרוג

תז

ובקל"ג ע"א, כ' הגר"א, "עלין דאילנא אינן קווצותיו כו' ר"ל השערות ואמר כולהו ירוקין ר"ל ירוק כמראה הזהב כמש"ו למהוי ירוק כשבעה כו' וז"ש אסתר מתמן כו' וכן אתרוג איהי ירוקא וכן עלין דלולב שהן קווצותיהן ירוקין כשנגמר ונתבשל וזהו ככרמל וכאן נשלם כל שיעור קומה עם השערות דהן סלקון למעלה וכן קווצותיו עלין דלולב ואמר כשבעה מיני דהבא כמש"ל קכ"ג ב' דוד שבעה מיני דהבא הוי כו' משום דהוא דרגא דבת שבע בת מלך, עיי"ש בהמשך.

ובן בכסא מלך, הובא בניצוצי זהר, שם מ"ח ע"ב, "הדס כשנתייבש בחמה עת שנגמר בישולו הוא צהוב כמראה הזהב ממש".

ומהר"ח מולזין בחוט המשולש סי' כ"ג, אחר שפוסל אתרוג הירוק ככרתי, הביא מהתיקו"ז נ"ו ע"ב, וכ' "הרי להדיא מבואר מדבריו הקדושים דעיקר מראה אתרוג הוא כמיני הזהב³⁹ ועיקר געל או נוטה לאודם דלא כמו שראיתי בס' א'⁴⁰ לפרש דברי הזוהר תיקון כ"א על ירוק גרין עפ"י ד' רש"י ז"ל במה שאמרו אסתר ירקרקת היתה וכ' רש"י ז"ל כהדסה ע"ש ודייק לה מדקרי לה הדסה ואין זה מוכרח

39. ובחזו"א סי' קמ"ח סק"ג, כ' על דברי הגר"ח, "ומלשון הזוהר דכזהב משובח מבואר דלאו כזהב כשר אלא שאינו משובח", וכן מבואר בביאור הגר"א, שכ' "ירוקא ר"ל כזהב דיש מראות אחרות דכשרין בה", ולכאן הגר"ח מפ' משובח, היינו הדר, שהוא שבחו של האתרוג, ואם אינו כן, אינו הדר ופסול, וכידוע ביאורי הגר"א נדפסו, כל"ד שנה, לאחר פטירת הגר"ח.

40. אפשר שהוא היעב"ץ, שכ' במו"ק סי' תרמ"ח, שנד' בשנת תקכ"א, "ולכאורה משמע בתקונים (תקונא עשרין) שגם מצוה מן המובחר הוא בירוק ככרתי (ומיירי נמי בשידוע שחזור למראה אתרוג) שכתב שם ואם ירוקה היא משובחת יתיר ע"ש. ואין לומר שר"ל ירוק כזהב וכחלמון ביצה, דא"כ מאי קמ"ל, גם מהראיה שמביא מוכח הכי. מ"מ נראה שאין לסמוך על זה ובוודאי מראה ירוק כזהב וככרסום שהוא מראהו של אתרוג הגמור והמהודר יפה הוא יותר" (ועי' במו"ק סי' ר"ה "ואפילו אותן שנראין גמורים יפים והדורים, קרוב הדבר שנלקטו עורן ירוקים קודם גמר בישולן, ונעשו טובי מראה בתלוש באורך הזמן שמונחין במוכין, ע"י כך נעשה יפה פרי תואר נחמד למראה") וגם בסדורו בדיני אתרוג סעיף כ"א שנד' בשנת תק"ח, כ' "הירוק כעשבי השדה פסול אא"כ ידוע שחזור למראה אתרוג דהיינו שנגמר פריז אז כשר אפילו בעודו ירוק ולפי דעת התיקונים משובח הוא עיין מו"ק ויש מחמירין עד שיתחיל להוריק קצת", אבל בהוספות כתי' לסידורו כ' "ויש לפ' ירוק דס' התיקונים היינו כעין הזהב וחלמון ביצה וכן הוא שם ירוק בשבעה מיני דהבא וכענין ששנינו והיום זהבה ירוקודאי אין שום זהב ירוק ככרתי (גרי"ו) או ככחול (בלוי"א) אלא כחלמון וכשעוה והוא ודאי המראה המשובח", וכ"כ בהגהותיו לתקוני הזוהר כתי', וגם בבכורי יעקב סי' תרמ"ח ס"ק נ', נתקשה בזה, ועי' ג"כ אבנ"ז סי' תפ"ה ס"ק כ"א.

בגמ' 41 ואין להאריך וד' הזוהר תיקון ע' מבוארין להדיא להיפוך דבעינן מראה זהב

41. ר"ל דאפשר שהדמיון להדס, הוא בענין אחר, ובאמת בתיקון הנ"ל דף נ"ו, איתא, ואתקריאת הדסה על שם הדס והדס אית ליה תלת הדסין לאשתכללא בתלת אבהן, וא"כ לא דרשו ירוקת מדומיא דהדס, שהרי הדמיון להדס, הוא בענין אחר.

וכן באהל מועד פ' דרך ארץ, כ' "וההדס כנגד מיכאל פי' שמיכאל הוא כמידת החסד שהיה הדס ומתקבל כמ"ש ז"ל כל ת"ח שמלמד תורה ברבים דומה להדס במדבר דחביב וכל הרוצה ליטול ממנו יטול ועל מיכאל נאמר בקבלה והוא עומד בין ההדסים והוא שר שלנו ואמרו ז"ל אסתר ירקרוקת היתה וחוט של חסד משוך עליה ולכך נקראת הדסה הא למדנו שהדס רומז לחסד", משמע שמפני חוט של חסד, נקראית הדסה, ולא מפני ירקותה, שהרי אין חוט של חסד, מוכרח לירקותה.

וגם י"ל, דיש הדסים שהם ירוק בהיר, ובפרט אחורי ההדסים, ואתי שפיר דברי רש"י, אף למש"כ הגר"א ומהר"ח, שאין דרך פני אדם להיות ירוק ככרתי, וכנ' הכונה למחלת הצהבת, או בחוסר חמצן, שאז נהפך לנוטה לכחול, שג"כ כ' תו' דמקרי ירוק, וכן מבואר לכאן, בד' הגהות אשרי בחולין מ"ז, בשם מהר"ח בשם ר"י, "דהכא נמי לא הוי דוקא ככרתי דירוקה כעשבים כשירה כפירוש רש"י וכן נראה דלא אתא למעוטי רק מוריקא וכשותא וביעתא דטריף דכל מראות הללו שם ירוקת עליהן ככנף דטוס וכשעוה וכזהב וכעין הורקת פנים", הרי דהורקת פנים, אינו ככרתי, ולא כעשבים, ובביאור הגר"א בתיקון ז', הביא קרא ירמיה ל' פס' ו', ונהפכו כל פנים לירקון, ואת הגמ' בסנהדרין צ"ח ע"ב, ובאמת כ' שם הרד"ק, "לירקון כי ברוב החבלים ינוס הדם מהפנים והם ירוקים", אך באבע"ז תהלים ס"ח פס' י"ד מפ' להאי קרא לשבח, שכ' "בירקק עין הזהב וכמו ונהפכו כל פנים לירקון והטעם מהרה תתנער מן השחרות ויראה הלובן", אבל ג"כ מבואר שאינו ככרתי, רק כזהב.

ובביאור הגר"א באסתר ב' פס' ט"ו, כ' "ותהי אסתר פירוש אע"פ שהיתה מצטערת תמיד ונעשית ירקרוקת מחמת זה אעפ"כ ותהי אסתר נושאת חן בעיני כל ראוייה וז"ש בגמרא אסתר ירקרוקת היתה כי לכאורה הוא תמוה הא כתיב והנערה יפת תואר וטובת מראה אבל לפי מ"ש אתי שפיר שבאמת היתה יפת תואר אלא מחמת גודל צערה נעשית ירקרוקת ואעפ"כ נתן לה הקב"ה חן לפי שחוט של חסד משוך עליה", וא"כ לכאן הרי מחמת צער, אין נעשים ככרתי, רק חולשת האודם, קרוב לציהוב, ואמנם דברי הגר"א צ"ע דבמגילה ט"ו ע"א, תנו רבנן ארבע נשים יפיפיות היו בעולם שרה רחב ואביגיל ואסתר ולמאן דאמר אסתר ירקרוקת היתה מפיך אסתר ומעייל ושתי, ואם היא היתה יפה רק נשנתה, מצער, א"כ כל ימיה היתה יפיפית, וצ"ע

אך ברש"י ברכות נ"ז ע"ב, שכ' על הא דאמרי' בגמ', כל מיני צבעונין יפין לחלום חוץ מן התכלת, "תכלת ירוק הוא ומי שפניו ירוקים חולה הוא", והרי תנן שם ט' ע"ב ר"א אומר בין תכלת לכרתי, וכ' רש"י "תכלת ירוק הוא וקרוב לצבע כרתי שקורין פוריי"ש", ובגיטין ל"א ע"ב, כ' "סרבלא דכרתי צבע תכלת דומה לכרתי", הרי שאינו ככרתי ממש, אבל פני חולה קרוב לכרתי, וא"כ אתי שפיר מה שפי' רש"י שהיא דומה להדס.

ואמנם בחולין מ"ז ע"ב, אמר רבא וכו' ירוקה כשרה מדרבי נתן וכו' דתניא רבי נתן אומר וכו' פעם אחת הלכתי למדינת קפוטקיא באתה אשה לפני שמלה בנה ראשון ומת שני ומת שלישי הביאתו לפני ראיתיו שהיה ירוק הצצתי בו ולא היה בו דם ברית אמרתי

קונטרס סימני אתרוג

תמ

וגם איך אפשר שנפרש ד' הזוהר דירוק גרין משובח יותר דלא ככולהו תנאי דפליגי אם יש להכשיר ירוק ככרתי אבל לא שיהא מן המובחר⁴² וגם הך דאסתר כו' נוח יותר לפרש כד' הזוהר שכן דרך החולים המוריקים להיות פניהם דומין למראה געל והוא סתם ירקון ר"ל ולא למראה גרין, אמנם מהר"ח, כ' דעיקר מראה אתרוג הוא כמיני הזהב ועיקר געל או נוטה לאודם, אבל בתו', וכן הגר"א שציין לתו', ובבית מאיר, מבואר דעיקר המראה, הוא צהוב נוטה לאודם.

ובן בבית שמואל שמות נשים, שאחר סי' קכ"ט, כ' געלא בעיין ואלף בסוף ע"ש הצבע ירקרקות, וכ' בצמח צדק (לובאוויטש) אבהע"ז סי' תכ"ז, עיין בספר

לה בתי המתניני לו עד שיפול בו דמו המתנינה לו ומלה אותו וחיה והיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי וכו' אמר רב סמא בריה דרבא האי ריאה דמיא ככשותא וכמוריקא וכגון ביעתא טרפה אלא ירוקה דכשרה היכי דמיא ככרתי, הרי דירוק דר' נתן, הוא ככרתי, וזהו כונת הרמב"ם שכב' בפיהמ"ש "הירוק בתכלית כמו פני האדם החולה הרי הוא כשירה", א"כ י"ל דלרש"י, שמדמה אסתר להדס, אף אם הוא ירוק ככרתי, אפשר שהיה לאסתר חולי, שלא נבלע דמה.

אמנם מתרגמי זמננו, תרגמו, "הצהובה כעין צהוב הנוטה למראה אדם חולה", אבל כיון שהמקור לכשרות, מראה אדם חולה, הוא ממעשה דר"ג, וע"ז קאמר בגמ', אלא ירוקה דכשרה היכי דמיא ככרתי, ע"כ דהאי חולי הוא ככרתי (ובפיהמ"ש בלשון ערבי, כ' אצפר, והרי כ' בבן איש חי שנה שניה פ'קדושים אות י"ט, "מיהו ימצא פה עירנו בחליבה הראשונה או שניה שתהיה מרחלים או עזים אחר לידתם שיהא מראה החלב אינו לבן גמור, אלא נוטה לירוק שהוא גוון שקורין בערבי אצפר", ועי"ש בלשונו שמשמע שהוא ירוק ככרתי, שכ' שם דשעוה אינו דם וכ"ש ירוק ככרתי אינו דם, אך גם חריע תרגם שם הרמב"ם אצפר, וכ' מתרגמי זמננו שהוא צהוב, אך בפיהמ"ש כלאים פ"ב מ"ח, כ' הרמב"ם אלעצפר, ואולי יש שינוי בין המילים) משא"כ הורקת פנים, שהוזכר בהגהות אשרי, וכן מה שהוזכר באו"ה, וביש"ש חולין פ"ג סי' ל"ט ובט"ז סי' ל"ח סק"א, ובש"ך שם סק"ב, בשם מהרי"ל, "וכעין הורקת פנים שקורין בלשון אשכנז גע"ל זוכט", שהיא טריפה, היינו כהגר"א ומהר"ח, דאין דרך פני אדם, להיות ירוק ככרתי, ואינו פני אדם חולה שבפיהמ"ש, שאינו טריפה, והפר"ח כ' דאפשר להקל, מפני דברי הפיהמ"ש, צ"ע שלא חילק ביניהם.

42. יל"ע מנ"ל למהר"ח, דלר"מ דככרתי כשר, אינו מן המובחר, ובאמת בביכורי יעקב סי' תרמ"ח ס"ק נ, נקט דאפשר דלר"מ הוא המובחר, ואפשר דהזוהר ס"ל כר"מ, ואנן כר"י, אך להרי"ד בתוס', ובפסקים, ל"ו ע"א, דר"י ור"מ, בירוק ככרתי, בפלוגתא דחכמים ור"ע, וכן בראב"ן, כ' "אתרוג הבוסר ר' מאיר מכשיר ור' יהודה פוסל שיעור אתרוג קטן ר' מאיר אומר כאגוז ור' יהודה אומר כביצה", וא"כ לאביי דס"ל דר"ע ור"ש אמרו דבר א', ר"ש דפוסל, ס"ל דירוק ככרתי פסול, וא"כ אתי הזוהר דלא כר"ש.

או בשסופו להצהיב, דלכו"ע כשר, עדיין עיקר המראה ירוק ככרתי, וכמש"כ היעב"ץ במו"ק, ובביכורי יעקב כ' עוד, דהזוהר בירוק ולא ככרתי, אבל למש"כ ר"י בתו' בחולין, עדיין כל ירוק פסול, כל שאיו צהוב, ואולי כ' כשי' ר"ת דכל שאינו ככרתי כשר.

קונטרס סימני אתרוג

תי

שמות וכו' והביא בשם הדמש"א דגעלא הוא על שם הצבע געל ע"ד אסתר ירקרוקת היתה וחוט של חן כו' וכן הביא הב"ש בקצרה", הרי שמפ' בעל הדמש"א, דיקרוקת של אסתר, היינו געל, שהוא צהוב.

ובתוס' ותוס' הרא"ש, חולין מ"ז ע"ב "ומתוך כך אומר ר"ת דהא דפסלינן בפרק לולב הגזול אתרוג הירוק ככרתן דוקא בצבע אינדי"ש ומיהו נראה דמכח זה אין להכשיר שאר אתרוגים הירוקים דלא נקט ככרתן למעוטי שאר עניני ירוקת וה"נ לא הוי דוקא ככרתן דלעיל גבי ירוקה כשרה מדרבי נתן פירש בקונטרס ירוקה כעשבים אלמא ככרתן לאו דוקא וכן נראה דלא אתי למעוטי אלא דדמיא לכשותא⁴³ ומוריקא וביעתא דכל מיני קרו"ג ירוקים איקרי", וכ' המהר"ם "צבע אינדי"ש פי' בל"א בל"א. דכל מיני קרו"ג ירוקים מקרי פי' כגון אותן גוונים שאנו קורין בל"א גע"ל גרי"ן", מבואר בתו', וכ"ה בהגהות אשרי שם, ממהרי"ח, בשם ר"י, דאין להכשיר באתרוג, רק אלה שהם כשותא מוריקא וחלמון ביצה.

ובן בגליון ס' מהרי"ל הל' אתרוג סי' ט"ז, כ' "מ"כ בספר ה"ר נחמן ז"ל אתרוג ירוק ככרתי פי' ר"ת אירנדא אבל הירוקים שלנו אינם אינדא אלא ירוק כעשבים ור"י פי' במקום אחר ירוק יילנא לאפוקי כביעתא"⁴⁴.

אמנם במהרי"ל הל' אתרוג סי' ט"ז, כ' "מהר"י סג"ל היה פוסל לקנות האתרוגים הירוקים כלם ככרתי שקורין גרינא דשמא ישאר באותה צבע ואתרוג הירוק ככרתי פסול רק אם במקצת התחיל להיות מוריקא ככרכום שקורין געלפליכט התייה", משמע כר"ת דרק ככרתי פסול, אף שכ' הש"ך ביור"ד סי' ל"ח סק"ו, "וכתב מהר"ש שם שמ"כ בהג"ה בשם מהרי"ל כללא דמילתא ירוק הנקרא בל"א גרי"ן או בלא"ו כשר וירוק הנקרא בל"א גע"ל טרפה ע"כ וכן נראה עיקר עכ"ל וכ"כ האחרונים ופשוט הוא", אעפ"כ כאן התיר, כל שהתחיל להצהיב.

הרא"ש בסוכה סי' כ"א, כ' "הירוק שדומה לעשבים", וכ"ה ברבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, ובתו' הרא"ש ל"א ע"ב, "נמצא ירוק ככרתי דהכא היינו כעשבים", והטור והשו"ע תרמ"ח סכ"א, נקטו "הירוק שדומה לעשבי השדה", והוא כתו' סוכה

⁴³. בערוך ערך כשות, כ' "והגאון רב האי אמר כמו כן נקרא בלשון ישמעאל כשות והוא כמין חוטין ירקרוקין כגון של ברקת שעיקרן בארץ ופרין על קוצין הנקראין היזמי ועוד פי' צמח כדמות זהב נמשך בחוטין למעלה מהקוצין", מבואר ג"כ שכוזהב הוה טריפה, ולא הוה ככרתי שכשר.

⁴⁴. נדפס בס' הזכרון להגר"ב זולטי, עמ' רמ"ה, והר' נחמן, הוא מבעלי התוס', בנו של רבינו חיים כהן.

קונטרס סימני אתרוג

ת"א

ל"א ע"ב בשם ירו', בפ"י כרתי, שהוא כעשבי השדה, וכ' המ"ב בשם הפרמ"ג, "ומשמע דאם לא היה ירוק כ"כ כשר דמסתמא נגמר פריו", וע"י רש"י פסחים ל"ט ע"א, שכ' "מכסיפין אינו ירוק מאד ככרתי", הרי דירקות של מרור, עדיין אינם ככרתי, א"כ לכאור' אינו כר"י שבתו' חולין, שהתיר רק ככשותא ומוריקא וכחלמון.

וע"י הע' 2, שמבואר דלשי' הרבינו יהונתן והמאירי, ירוק ככרתי פסול, מטעם הדר, וכ"ה שי' הב"ח ומהר"ח מולדזין, דפסול כל זמן שהוא ירוק כרתי, וכ' מהר"ח דכ"ה שי' הריטב"א והר"ן שמנו במראות פסולין, את ירוק ככרתי, וא"כ לשי' ר"י בתו' בחולין, כל מראה שאינו כחלמון וכשות ומוריקא, ג"כ פסול, אבל שי' הר' נחמן מבעלי התוס', בנו של רבינו חיים כהן, דכשר, אפ' אם הוא ירוק ככרתי, בזמן הברכה, וכ"ה שי' הט"ז והמג"א והמ"ב והחזו"א.

ובח"א כלל קנ"א דין ט"ז כ' דאדום כשר, וכ' "וכדמוכח במ"א ס"ק י"ט וכן הטור והש"ע לא כתבו רק שחור ולבן כן נ"ל", ואמנם במ"א שם כ' בשם המבי"ט, "אבעבועות. ודוק' כשהוא נולד מעצמות האתרוג אבל מה שנעשה מקומו עקום ואדום מחמת שעוקצים אותה קוצים כשר", הרי שכל ההיתר, מפני שאינו מעצמותו, אבל אם הוא אדום מעצמותו מנ"ל דכשר, ואדרבה מדהוצרך לטעם דנעשה ע"י הקוצים, משמע דמאיליו פסול.

אך ברא"ש סי' כ, כ' "ואין ליתן לו סימן של יבשות הלולב שכתבתי לעיל הלבנת פנים לפי שהאתרוג אינו מלבין כשיבש אלא הוא מתאדם ופניו מתכרכמות לפיכך הסימן הנכון הוא בליחות", מבואר לכאור' דאדימות של יובש, נפסל רק מטעם יבש, ולא משום שינוי מראה, שהרי בחטמו, פוסל שינוי מראה בכ"ש, וגם יובש בכ"ש.

ובן בס' העיטור בהל' לולב שכ' "בני בבל שרגילים שחורים הבאים מארץ כושי שלקה כשר דמינא דאתרוג הוא דומה לכושי שהוא אדום ודומה לשחור פסול שלקה", מבואר דאדום פסול בני א"י אפילו כושי כשר וי"מ אנן דלא רגילין בכושי פסול אינהו כלומר בני בבל דבארץ כוש קיימו", לכאור' הפ"י הראשון, ברבא, פ"י את החילוק, בין א"י לבבל, בנדמה, שהוא אדום, דלבני בבל שיש להם שחור, הו"ל אדום לקותא, אבל בני א"י שאין אתרוגיהם שחורים, אין אדום לקותא, וכן לכאור' פ"י הרי"צ גיאות, שג"כ כ', "אמר אביי כי תנן נמי מתניתן נמי פסול דומה לאדם כושי תנן אבל אתרוג כושי כשר ורבא אמר הא לן והא להו בארץ ישראל שאתרוגיהם אינם שחורים דומה לכושי פסול אבל בבבל שאתרוגיהם שחורים כושי כשר ואית דאמרי איפכא", דהני דאמרי איפכא, הוא לענין נדמה, וכנ"ל דא"א לומר, דכושי יהיה כשר בא"י, ובבבל יהיה פסול, דמ"ט, וצ"ע.

קונטרס סימני אתרוג

תיב

אבל ברמב"ן חולין מ"ו ע"ב כ' "אי קשיא הא דאמרינן גבי אתרוג ואדומות כשחורות דמיאן מדר' חנינא דאמר האי שחור אדום הוא אלא שלקה והכא בריאה האי שחור פסול הוא ומאי טעמא מכשרינן אדומה לא קשיא דהתם שינוי הוא אבל כאן היינו רבתייהו שיהיו אדומות מחמת דם שכל דבר שיש בו דם אין אדמימותו פוסל בו דכל זמן שלא נבלע בהן דמן הן אדומות ביותר וכשרות דהדרן בריאן והרי הירוק ככרתי שכשר בריאה ופסול באתרוג", דאדומות כשחורות, אף שלפנינו ליתא בגמ' כן, אולי הכונה, כדברי העיטור, דדומה לשחור פסול, והיינו אדום.

אמנם יכול להיות כונתו לאדום כהה, שנקרא ג"כ שחור, שהרי תאנים וענבים שחורות (שגם בזמן חז"ל היו תאנים שחורות ולבנות, בחולין קל"ו ע"ב וכריתות י"ט ע"ב, וענבים שחורות ולבנות, בברכות נ"ו ע"ב, וגם הלבן שבשניהם, אינו לבן ממש אלא ירוק, אלא שאינו שחור) אינם שחורות ממש, אלא אדום כהה, שהרי בנדה י"ט דם כזפת וכזית שחור טהור, ואעפ"כ נקראו שחורות, שדם שחור, אדום הוא, אלא שלקה, כדאמרי' בסוכה ל"ג ע"ב, ונדה י"ט ע"א, והיינו כענבה, כמבואר בנדה שם, ועי' מעדני יו"ט חולין פ"ג אות ק'.

ואמנם כל"ה ע"ב, אמר רבא האי אתרוגא דאגליד כאהינא סומקא כשרה, ופי' רש"י, "תמרה אדומה ואף זה לאחר שנקלף נהפך לאדמומית כדרך כל הנקלפים בפירות", וכ"ה ברש"י חולין מ"ו ע"ב, ובר"ג וריבב"ן ור"י הכהן שם, ובר"ן כאן, וכ"ה ג"כ בס' התרומה הל' טרפות סי' י"ג, וכן באו"ז בשני המקומות, וגם הרשב"א בתורת הבית בית ב' שער ג', הוכיח שריאה היא אדומה, מהא דכאהינא סומקא, מבואר שמפ' כרש"י דהכא, שהוא על המראה, ולא על הקרום, מבואר דמראה אדום כתמר, כשר, ואמנם יש כמה מיני תמרים, יש צהוב כחלמון ביצה, דלכאור' בלא"ה כשר, ויש שחור, דלכאור' פסול, ומיירי הכא בתמר, שמריאהו כדרך פירות הנקלפים, והרי מבואר בראב"ד, ובריטב"א ובר"ן, דאם נשתנה למראה פסול, פסול, ואולי מראה אדום, שפסל העיטור והרמב"ן, היינו אדום כדם, דהוא שייך לשחור, שהרי דם שלקה נעשה שחור, אבל אדום כתמר, כשר.

אך י"ל דכל הדין של שינוי מראה, הוא שיש שינוי במראהו הרגיל, אבל אחר הקליפה, זהו מראה אתרוג הרגיל, והוא כמו אתרוג כושי בכוש, וכן יש ללמוד מתשו' רב נטרונאי גאון (ברודי, אופק) או"ח סי' ר"א, שכ' "בתשובות הגאונים (זכרוננו) [זכרונם] לברכה אתרוג דאגליד כאהינא דהוא ברייתיה מתחילה כשר אבל מחמת לקות לא", וכונתו "דהוא ברייתיה מתחילה", לכאור' דכן דרך אתרוג הנקלף,

קונטרס סימני אתרוג

תיג

שנהיה מראה זה, אבל אם נעשה מראה זה, מחמת לקותא פסול⁴⁵, ולכך אין להוכיח מרש"י, שפסל נקלף מקצתו, דגם במראות כשרים, יש פסול מנומר, דדוקא מראה של קילוף, ומראה שאינו של קילוף, הוה מנומר, שהרי מראה קילוף אין דרך אתרוג בכך, רק החידוש להכשיר בכולו, משא"כ במנומר במראות כשרות, שדרך אתרוג בכך.

ובפרמ"ג א"א סי' תרמ"ח, כ' "ומראה אדום אדמימות י"ל פסול וכאהינא סומקא י"ל קרוב למראה אתרוג הוה וצ"ע בכל זה".

אך הרמב"ם שכי' בפ"ח מלולב הל' ז', שכי' "נקלף החיצון שלו שאינו מחסרו אלא ישאר ירוק כמות שהיא ברייתו", וכן בכלבו, וכ"ה בשו"ע או"ח סי' תרמ"ח סעיף ו', וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד וכו' וכשמגררין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות שהוא ברייתו", וכן לכאו' פי' הראב"ד בהל' לולב שלו, שכי' דשייך שישאר כמראה אתרוג, הרי דמיירי שנשאר ירוק כשהיה, או צהוב כשהיה, ולא משמע דמיירי במראה אדום, וכשר, דזה מראה אתרוג, דמשמע מראה אתרוג הרגיל, מבואר לכאו' דמפ' הדמיון לאהינה סומקא, שבגמ', שהיא תמרה, זה לקרום החיצון, של התמר, וכמו שפי' בערוך ערך גלד, "כגון שניטל קרום העליון כמו התמרה האדומה שנקלפה עורו כשרה", וכן בר"ח, פי' האתרוג שנקלף עורו במקצת כמו פני תמרה אדומין כשירה. וכו' הגלודה וכו' שנקלף עורה כאהינא סומקא", ובפסקי ריא"ז, "אתרוג שנקלף ממנו בקרום העליון כקרום התמרה", וכן ברבינו מנוח, על הרמב"ם שם, כ' "נקלף החיצון כו' פירוש שיש על האתרוג גלד אחד כמו שנמצא באפרסקין ובתמרים והיינו דאמרין בגמרא דאגליד כאהינא סומקא וכשמגררין אותו בסודר או בצפורן נשאר ירוק כמות שהוא ברייתו", הרי שדימה את הגלד לתמרים, וכ"ה לכאו' ברמב"ם פ"ז משחיטה הל' א', ובשו"ע יור"ד סי' ל"ו ס"ב, על אותו לשון בחולין מ"ו ע"ב.

ובן המאירי שכי', "שקליפה זו פירושה בגרידה עד שלא נחסר מן הקליפה כלום שקליפה דקה שלמעלה אילו ישער אדם לנטלה דקה מן הדקה בקליפה בכגרידה אין כאן חסרון בגוף הפרי אלא שבקליפה אי אפשר שלא ינטל מן הלבן קצת ונמצא חסר ושיעורו בכאיסר אלא בדרך גרידה נאמרה ומעתה הכל נשאר במראה אחד ואין

45. אמנם ניתן לפ' דברי הגאון, דאם נקלף מחמת לקותא, פסול, אבל אינו מובן הסברא, וגם לכאו' א"א לפ', דהכונה שהאתרוג נולד באילן בלא קליפה, אז כשר, משא"כ מחמת לקותא, וגם למה לא מחלק הגמ', בין דברי רבא שכשר, לבין המשנה שפסול, בחילוק זה, ומחלק בין כולה למקצה, הרי גם או בכולה, לרש"י שכשר, או במקצת, לתוס' דכשר, ניתן לחלק בחילוק זה.

קונטרס סימני אתרוג

תיד

כאן מנומר אפי' היה בשנים ושלשה מקומות", ולפי דבריהם, אין לנו ראייה להכשיר, אדומה כתמר.

בס' פרי עץ הדר סי' ב', במכתב הג"ר זיסקינד מינץ, כ', "עתה עתה! מי יעיד לנו על גידולם אם לא הרכיבו אותם באילן לימאני, בכדי שיגדלו או למהר גידולם, וליפותם לבל יצאו מפוחמים, וישתנה מראיתם לאדום, עת כי יתחילו להשיג צבע אתרוג הזהבי כאשר היא בטבע פרי הלז, אם איננו נטוע במקום המוכשר לו, וכמו שאנחנו רואים בכל חלקי איטאליא, המגדלת כל פרי לרוב, ופרי אתרוגים אינם מגדלת זולת אם יורכבו באילן לימאני כאשר הוא בלאגו די גארדו, אשר על האתרוגים הגדילים שמה נתן אא"ז הגאון מהר"ש יודא מינץ המכונה קאצינעלינבויגין הסימנים על פסולם בשו"ת רמ"א וכמו כן בריווייערי דו יענאייא אתרוגים הגדילים שמה המה מורכבים כידוע ליי".

מבואר בדבריו, דבהשתנות האקלים, שאינו אקלים של אתרוגים, משתנה לאדום, וכ"ה באתרוגים הגדלים בקרלפוניא, כמו שראיתי, והאדום הוא כאדום של דם, כמו אדום של תפוחים אדומים.

ויל"ע אי פסולים, בקרלפוניא, דכל מה שפסל העיטור והרמב"ן, הוא מפני שאדום הוא לקותא, אבל כל שדרך האתרוגים במדינה זו, במראה זה, כשר, וכן במקום שאין גדלים אתרוגים שמביאים ממקומות אחרים, דלהם אינו שינוי, רק ממה שהיו רגילין, שהרי מבר' בגמ' שבני בבל שסמוכין לכוש נמי לא הוה שינוי, ואמנם להרי"ף והרא"ה והמאירי, בבל עצמו היו גדלים אתרוגים שחורים, וא"כ אין ראייה להכשירא במדינה שאין גדלים, וגם רש"י הרי כ' דמפני שסמוכין לכוש אינו שינוי, אבל אין ראייה להכשיר במדינה שמעולם לא ראוה אתרוגים שחורים, רק יל"ע אחר כמה זמן, כבר יקרא שרגילין, ועי' אות ל"ד.

ובן לכאור' מה שמצוי בזמננו, שיש נקודות שחורות על האתרוגים, שיש להכשירם, דהיינו ריבתייהו, דלא גרע מאתרוג הכושי בכוש, ואמנם להאי צד בראב"ד, ובריטב"א ובר"ן, דגם במראות כשרות איכא מנומר, הרי אף דדרך אתרוג בכך, שאינו נעשה בב"א צהוב, אעפ"כ אינו הדר, ואמנם הראב"ד מיירי בנקלף, שאינו בטבעו, אבל הריטב"א והר"ן מיירי אף בדרכו, וא"כ גם אם נקודות דרכו בכך, עדיין להצד בהריטב"א והר"ן, הו"ל מנומר, אבל הרמ"א בסעיף י"ג, שכ' בשם תרומת הדשן, "ולכן יש להכשיר אותו חזוית שקורין בל"א מו"ל לפי שאינן גבוהים משאר האתרוג ויש מי שכתב דיש להכשירם מטעם דנחשבים מראה אתרוג מאחר דרגילים להיות הרבה כך", משמע שאינו על כל האתרוג, רק כשר מדין שהוא מראה אתרוג, וכמש"כ בביאור הגר"א, מובא בביה"ל שם, וכלשון התרוה"ד סי' צ"ט, "והני פלא"ט מא"ל

קונטרס סימני אתרוג

תמו

שכיחי ורגילי, חשיבי מראה האתרוג, ולא מיקרי אינו הדור משום כך וצ"ע, וא"כ לכאור' ה"ה לנקודות אלו.

ובביבורי יעקב, כ' דאדום שסופו להתהפך למראה אתרוג הרגיל, כשר, שאינו כמראה לבן שושחור שאינם מתהפכין, וצ"ע מנ"ל להכשיר מראה שסופו להסתלק, שהרי כל מה השתירו תוס', בירוק ככרתי, היינו להט"ז והמג"א, משום דהוה, רק סימן, שנגמר הפרי, אבל לא מפני שסופו להשתנות, וגם זה להב"ח ולמהר"ח מולדזין, פסול, וצ"ע.

לב

עכברים נושכין אתרוגים

עיי' במס' סוכה דף ל"ו ע"ב, איתמר אתרוג שנקבוהו עכברים אמר רב אין זה הדור איני והא רבי חנינא מטביל בה ונפיק בה ולרבי חנינא קשיא מתניתין בשלמא מתניתין לרבי חנינא לא קשיא כאן ביום טוב ראשון כאן ביום טוב שני אלא לרב קשיא אמר לך רב שאני עכברים דמאיסי, מבואר שעכברים נושכין אתרוגים, ובזמננו אינם אוכלין אתרוגים, אך י"ל דהנידון בגמ', הוא כשנשכוהו ברישעותם, כדאמר' בהוריות י"ג ע"א, שאלו תלמידיו את ר"א מפני מה הכל מושלים בעכברים מפני שסורן רע מאי היא רבא אמר אפילו גלימי גייצי רב פפא אמר אפילו שופתא מרא גייצי, וכ' רש"י, "מאי היא היכי הוי סורן רע. אמר רבא אפילו גלימי דלאו מאכל ולית בהו הנאה אפ' הכי גייצי להו, גייצי נושכין, שופתא ביתד של מרא דעץ הוא גייץ", וצ"ע.

לג

תולעים אוכלים אתרוגים

ברש"י סוכה ל"ו ע"א, "לישנא אחרינא תפח נרקב סרח ריחו רע מחמת תולעים שאכלוהו", וכ"ה בסידור רש"י סי' רצ"ז, ובמחזורו סי' ש"ע, ובאו"ז סי' ש"ט, וברבינו מנוח פ"ח מלולב הל' ח, וצ"ל שאכלוהו פחות משיעור כאיסור, וכשי' הראב"ד בהל' לולב, ובהשגות על הרמב"ם, פ"ח מלולב הל' ז', דמכשיר, דאל"כ

בלא"ה פסול, ולא מיירי רק בי"ט שני, אבל רש"י לעיל, פוסל חסר במשהו, וצ"ל שאכלו הקליפה, וכמש"כ הכפ"ת, אמנם לרש"י דלעיל דמקצתה פסול, נצטרך לומר, דמיירי שאכלו כל הקליפה, או שהשלים לקלף הכל, וצ"ע, ובמג"א תרמ"ח סק"כ, הביא דברי רש"י, וציין לס"ב לדין חסר, אבל מבואר שיש תולעים שאוכלין אתרוגים, ובאתרוגים דידן, לא נמצא כן, וצ"ע.

לד

אתרוג הכושי

ע"יין בסוכה ל"ד ע"ב דתנן אתרוג הכושי פסול, ובדף ל"ו ע"א, אמר מר אתרוג כושי פסול והתניא כושי כשר דומה לכושי פסול אמר אב"י כי תנן נמי מתניתין דומה לכושי תנן רבא אמר לא קשיא הא לן והא להו, וכ' רש"י בל"ד ע"ב, "הכושי שבא מארץ כוש ושחור הוא", ובדף ל"ו, "דומה לכושי שגדל כאן והרי הוא שחור פסול שנדמה הוא קונטרפא"ט בלעז [במחזור"ו, "כלומ' משונה הוא", ובמאירי, "שינוי תולדת מחמת לקות", ובריא"ז, "הרי זה בעל מום"] אבל כושי עצמו היינו טעם דכשר דאורחיה הוא. הא לן והא להו לעולם מתניתין כושי נמי פסיל ולא קשיא, מתניתין לבני ארץ ישראל שרחוקין מארץ כוש ואינם רגילים בהם ברייתא לבני בבל שקרובים לכוש ורגילין בהם ומכל מקום בגדל כאן ודומה לכושי נדמה הוא ופסול", וכ"ה בסידור רש"י רצ"ז, ומחזור"ו סי' שע"ו, וברא"ש, ובריא"ז, וכן לכא"ו באר"ז סי' ש"ט, שכ' "כושי פי' שחור", ולא כ' נוטה לשחרות כהרמב"ם, אך אינו מוכרח, אבל הרי"ף כ' "ולבני בבל שאתרוגיהן כושיים", הרא"ה כ' "דבבל שדרכן להיות שחורין מפני חום הארץ כושי כשר", הרי שבבל עצמו גדלים שחורים, וכן במאירי כ' בשי' הרמב"ם, על בבל עצמו, ואילו הרוקח סי' ר"כ כ', "ואתרוג הגדל כבכוש לאולם יהודים שבכוש כשר", מבואר דמיירי רק על כוש, ובבל פסול.

א"כ רש"י במתני' פי' כרבא, דאיכא כושי שגדל בארץ כוש, דפסול לבני א"י, ולא משמע דקאי על איש כושי, ואתרוג דומה לו, אמנם רבינו יהונתן, פי' כרש"י, אבל לא הזכיר דגדל כאן ככושי פסול, וכן בסמ"ק מ' קצ"ג, וברוקח דלעיל משמע, דהגדל במקום אחר כבכוש, כשר בכוש, וצ"ל דבמש"כ "הגדל כבכוש", מבואר דאם אינו כמו בכוש, פסול, והיינו נדמה דפסול, ואפשר דרבינו יהונתן והסמ"ק ג"כ פי' כן.

קונטרס סימני אתרוג

תיו

ואמנם היראים מ' תכ"ב, כ' "אתרוג הכושי כשר פי' גדל בארץ כוש ושחור כשר דאורחיה הוא דומה לכושי פסול פי' גדל כאן והוא שחור דלאו אורחיה הוא נדמה הוא ופסול", וכן הרע"ב כ' "אתרוג הכושי שגדל כאן והוא שחור, פסול. אבל כושי שגדל בארץ כוש אורחיה הוא וכשר", הזכירו רק דינא דאביי, דכושי שגדל בכוש כשר, וכושי שגדל בארץ אחרת פסול, ואולי מפ', דרבא שחילק בין הארצות הוא בגידול, רק צ"ע איך פי' את אביי, שחילק בין כושי לנדמה, ואפשר שפי' דנדמה הוא כעין כושי, ולא כהגדל בכוש.

אבל הרי"ף כ', "פירוש לבני ארץ ישראל כושי פסול וכ"ש כושי הרבה הדומה לכושי שהוא פסול ולבני בבל שאתרוגיהן כושיים הכושי כשר והכושי הרבה שהוא דומה לאדם כושי פסול", וכ"ה וכן בכ"פ פ"י, וכן בר"ח, "אוקמה אביי דומה לאדם כושי פסול אבל אתרוג כושי כשר ורבא אוקמה בא"י שנו שאתרוג כושי פסול", וכן ברמב"ם הל' לולב פ"ח הל' ח', "מקום שהאתרוגין שלהם כעין שחרות מעוטה כשרין ואם היו שחורים ביותר כאדם כושי הרי זה פסול בכל מקום", ובכלבו כ', "וכן אתרוג הכושי הרבה", משמע דאינו שחור הרבה, כשר, והיינו בבבל, רק צ"ע שלא הזכיר שבא"י פסול, אפ' אינו שחור הרבה, ולפי דבריהם, אין לנו מקור לפסול, הגדל כאן במקצת שחרות.

ובם' האסופות, שמפ' כהר"ח והרי"ף והרמב"ם, כ' "אתרוג הבא מארץ כוש כשר ואתרוג שהוא שחור ככושי פסול", צ"ע דלא הזכיר דינא דרבא, ואולי צריך להגיה, "שחור ככושי פסול בכל מקום", כלשונו של הרמב"ם, שמיניה נשמע, שכושי כשר רק במקום שגדלים כן.

והמאירי כשהביא שי' הרמב"ם, כ' "אתרוג הכושי פסול כלומר נוטה לשחרות והוא שירקקותו כהה וקוראו כושי בהיקש של שאר אתרוגין ובגמ' פירשו על זה שלא נפסל בכל מקום אלא במקום שאין דרך אתרוגיהם בכך כגון בארץ ישראל והדומים לה אבל מקומות שדרך אתרוגיהם בכך כשר כגון בבל והדומים לה ומ"מ הדומה לכושי ר"ל שחור גמור כאדם הכושי פסול בכל מקום".

ובחיים אין שום אתרוג בעולם, שהוא שחור מחמת איזה ארץ, ואמנם באתרוג התימני, בתחילת גידולו, הוא נוטה לשחרות, שכ' המאירי, שפסול, אבל התימני, כשהוא כן, בלא"ה פסול, מחמת דלא נגמר הפרי, ואם תולשים אותו, אינו חוזר למראה אתרוג, ולא שזהו מראה האתרוג שלו, וגם ברא"ה מבואר שהשינוי הוא מחמת חום הארץ, ואתרוג התימני, הרי גם בא"י מראהו כן, וע"כ שהוא מחמת שלא נגמר הפרי, ואמנם יש ארצות שמשנתנה האתרוג לאדום, כדלעיל אות ל"א, אבל אינו מתקרב לשחור, או לירוק קרוב לשחור, וצ"ע.

לה

עלתה חזוית על האתרוג

תנן בסוכה ל"ד ע"ב, עלתה חזוית על רובו וכו' פסול עלתה חזוית על מיעוטו וכו' כשר, כ' רש"י "חזוית כמין אבעבועות דקות", וכ"ה בריא"ז, ובראבי"ה סי' תרע"ד, ובסמ"ג ע' מ"ד, בר"ן וברע"ב, ובמחז"ר בסי' שס"ט, "פי' חזוית. כמו אבעבועות דקות. רוינא ב'", ובסידור רש"י סי' ר"צ, "חיינא בלע"ז", ובמחז"ר סי' שס"ג בשם ר"ת, "חזוית אבעבועות", וכן ברוקח, "כעין אבעבועות", וכן בכלבו, ובאגור, ובטור וש"ע, ובמנה"מ פ"ב, וכ"ה ברא"ש ורבינו ירוחם נתיב ח' ח"ג, ובהגהות ר"פ על הסמ"ק סי' קצ"ב, בשם רש"י.

וברבינו יהונתן מלונל, כ' "עלתה חזוית על רובו. ילפת חזון זה החולי על רוב האתרוג פסול דלאו הדר הוא אבל על מיעוטו כשר והוא דהוי החולי הזה במקום אחד דאכתי הדר הוא אבל בשנים ושלשה מקומות פסול משום דהוי (כמבואר) [כמנומר] ופסול דלאו הדר הוא", ובאו"ז סי' ש"ט, כ' "עלתה חזוית על רובו פסול פי' כמין אבעבועות דקות ולשון אחר פי' רבי' יהודה בר נתן זצ"ל לקויה שנשתנה האתרוג מחמת לקויה", ובארחות חיים, "עלתה חזוית עליו פי' כעין אבעבועות וכו' והרש"י ז"ל פי' חזוית לקות שנתקש' האתרוג מחמת לקיה", ובמ"מ, "ופירוש חזוית הוא כעין גרב הנעשה באתרוג כדמתרגמינן או ילפת או חזון ופסולו מפני שאינו הדר ולפיכך אף על פי שאינו מגיע עד הלבן פסול", ובמנהגים דבי מהר"ם, "עלתה [ח]זוית פי"ה כמין אבעבועות דקר' או שנשת' מחמ' לקויה".

והרא"ה כ' "חזוית מלשון ילפת דמתרגימינן חזון שיש עליו כמין גרב", ובריטב"א, "וחזוית הוא כעין גרב שנעשה באתרוג", אך במאירי כ' "עלתה חזוית על רובו והוא כמין גרב באבעבועות פסול שאין זה הדר", וא"כ אפשר דכונת גרב, כבאבעבות שכ' רש"י, אבל באוהל מועד כ', "חזוית פי' כמין ילפת דמתרגמינן חזון ומפרש רש"י דהיינו כמו אבעבועות ובסדר אמור פירש"י ילפת היא חזוית המצרית ולמה נקראת ילפת שמלפפת והולכת עד יום המיתה והוא לח מבפנים ויבש מבחוץ וכמפורש בבכורות וי"א שחזוית זהו שיש עליו כמין גרב ואם ברובו פסול", הרי שגרב אינו כרש"י.

קונטרס סימני אתרוג

תימ

ויל"ע מה שהביא מרש"י אמור, אם כונתו שגם כאן ניתן לפ' יבש מבחורין, ולח מבפנים, ובאמת במנהגי מהר"ש מנוישטט סי' רע"ו, כ' "ועל אתרוג שעלתה עליו חזוית ואמר לי מהר"ש שאין אנו אוסרין אלא א"כ יש עליו נפיחה קב גבוה ולבן ומראהו כמין בועא שעליה גלד", לכאור' מפ' כדברי רש"י באמור, וכן לכאור' במצות זמניות, שכ' "ופירוש חזוית כדמות הילפת בלעז בירוג"ש הצומח בגוף", לפ"ז גם כונת הרחות חיים כן במש"כ, "וי"מ חזוית תרגום ילפת חזון ווירוג"א בלעז".

כ' הר"פ בהגהות על הסמ"ק, "יש לדקדק שלא יהא בו חזוית ומיהו לפי' הקונ' דפיר' חזוית היינו אבעבעות דקות אם כן אין זה כעין גרב שיש באתרוגים שלנו", וארחות חים וכלבו כ' "ויש לדקדק שלא יהיה בו חזיז כלל ומיהו לפירוש ה"ר דפירש חזיז אבעבעות דקות אם כן אין זה מענין גרב שיש באתרוגין שלנו וכו' וה"ר מלריאול"א כתב ומאד יש להסתפק דמאן לימא לן דאותו גרב לא מקרי חזיז ע"כ", הרי דה"ר מלריאול"א, מסופק דאפשר דגם שאר דברים אפשר שהם בכלל חזוית.

ובתשו' מבי"ט ח"ג סי' מ"ט, כ' "אבל אין הדבר פשוט בכל מה שקוראי' העולם חזוית ובכל האתרוגים שאין להם פטמת כי רש"י ז"ל פירש חזוית כמין אבעבעות דקות וכתב עוד אין זה מעין גרב שיש באתרוגים שלנו עד כאן ובמגיד משנה כתב ופירש חזוית הוא כעין גרב הנעשה באתרוג כדמתרגמי' או ילפת או חזון ופיסולה מפני שאינו הדר ולפיכך אף על פי שאינו מגיע עד הלבן פסול ע"כ ונר' לי כי מה שכתב רש"י ז"ל כמין אבעבעות דקות הוא שיש בזה שאנו קור' חזוית כמין ב' אבעבעות לפחות וכן הוא לשון חזוית ולשון התרגום חזון שנראה ריבוי אבעבעות ומיעוט רבי' שנים כי לא כ' כמין אבעבעות א"כ אבעבעות אחת אפי' בדדו הוא כשר וכ' עוד אין זה מעין גרב שיש באתרוג' שלנו ואם כן גם זה שיש באתרוג' שלנו אינו מעין גרב ואינו חזוית כי הגרב דמתרגמינן חזון הוא אבעבעות שעולו' בבשר האד' ועל אבעבעות אחת אינו נקרא גרב וכן באתרוגים שלנו שהוא מצוי ליגדל בהם נקודות קטנות כל שהן אינן גרב שמה שהוא כעין גרב הוא שמעצמות האתרוג הוא נולד אותה הנקודה כמו תפוח או סרוח או מנומר או ירוק וזה שאנחנו קוראים חזוית אינו מרעותא של האתרוג אלא מן הקוצים ברקני' שבאילן האתרוג שעוקצין בו ובאותה העקיצה כשהוי גדל באילן משתנ' מקר' העקיצה ונעשה מקומה כמו אדום וקורין אותו חזוית ואינו אלא מצד העקיצה לא מצד ריעותא שבאתרוג שנקר' חזוית כמו גרב שבאד' דמתרגמינן חזון שהוא מרעותא שיש באד' תוך גופו וממנה פורח לחוץ אותו גרב שהוא חזוית", משמע

מדבריו שרש"י פי' שאינו גרב שלנו, אבל לפנינו נמצא רק בר"פ ואורחות חיים, וכן הביא הב"י מארחות חיים.

וב' בפסקי רי"ד, "פי' נראה לי שהחזוית היא במחובר וכמו שהיא עולה בבעלי חיים כך עולה במחובר לקרקע אבל מה שעולה לו בתלוש לא תיקרא חזוית ואינו אלא מחמת יובש", וכן בפסקי ריא"ז, "וחזוית היא כמין אבעבועות דקות והיא עולה במחובר לקרקע אבל העולה בתלוש אינו אלא מחמת יובש וכמישות וכשר כמו שביאר מז"ה", וצ"ע למה אינו שינוי מראה מחמת יובש, וברא"ש מבואר דאם מחמת יובש יהיה לבן פסול, רק שאינו במציאות, ואמנם בביה"ל סי' תרמ"ח סי"ג, כ' "ובבכורי יעקב יישב בפשיטות כיון שחזוית הוא מה שנולד ע"י עיפוש הפרי הן בתלוש הן במחובר", ואולי מחמת יובש אינו כחזוית, שבאה מחמת עיפוש, ודברי התו"ט לא מצאתי, ואמנם לכאור' הוא כס' המבי"ט שאם הסיבה מחמת דבר חיצוני, כשר, אבל לד' ביכורי יעקב דלק', אין סברת המבי"ט משו"ה, וצ"ע.

ב' האגודה, "חזוית כמו שחין ודרך הוא במקום ששוכב על קוצים גדל בו חזוית", אמנם במהרי"ל כ' "אבל פעמים רבות נמצאים באתרוג כתמים [חברבורות] לבנים והן שוין לגוף האתרוג או שקועים ממנו [לא גבוהין ולא עמוקין מגופן] אינן פוסלין כי הם באו במה ששכב האתרוג על עלי האילן או על ענפיו וכן לשון סימני אשר"י, חזוית שפוסל הוא כעין אבעבועות דיש בהן ממש שמקומן ניכר במישמוש היד שהוא גבוה מן האתרוג אפילו במקום אחד פסול כל ז' ימים שאינו הידור, עכ"ל]. אמר מהר"י סג"ל היינו הכתמים לבנים דנראו באתרוג. ויש מהן שבאין מן העלין או מענפי האילן ואינן פוסלין. אך סימן חזוית דפסול היינו שהן גבוהין והאתרוג שקוע ביניהן", אבל מבואר במהרי"ל דאם הם גבוהים, מודה שהם פסוליין, אף שבאו מחמת העלין והענפים, ודברי מהרי"ל הבא ברמ"א, בתרמ"ח סי"ג, "ולכן יש להכשיר אותו חזוית שקורין בל"א מו"ל, לפי שאינן גבוהים משאר האתרוג".

ובביה"ל שם כ' על דברי המבי"ט הנ"ל, "דדוקא כשנולד החזוית מעצמות האתרוג וכו' ועיין בא"ר שהביא מאגודה דבמקום ששוכב על קוצים גדל בו חזוית ונדחק ליישב בשע"ת דשם הוא גבוה משאר אתרוג ולשון המבי"ט דחוק לפ"ז ובבכורי יעקב יישב בפשיטות כיון שחזוית הוא מה שנולד ע"י עיפוש הפרי הן בתלוש הן במחובר כמו שכתב התו"ט פ"ג דסוכה א"כ דרך הוא דבמקום ששוכב על הקוצים מדלא שולט שום אויר שמתעפש שם ונולד שם חזוית ומזה מיירי האגודה אבל מה שנעשה עקום ואדום ע"י עיקוץ וקוצים אין בזה עיפוש וריקבון ולכן אין זה חזוית וכשר".

קונטרס סימני אתרוג

תכא

הרא"ש כ' "חזוית פרש"י כמין אבעבועות והוא שיש בהן ממש שמקומו ניכר במשמוש שהוא גבוה משאר האתרוג, וכ"ה בטור ובאגור, וש"ע סי' תרמ"ח סי"ג, וברבינו ירוחם, כ' "פרש"י חזוית כמין אבעבועות פירש שיש בהן ממש שמקומן ניכר במשמוש שגבוה משאר האתרוג פירוש ואינם ממראה האתרוג ובודאי משום הדר הוא, ובמהרי"ל, "אמר מהר"י סג"ל היינו הכתמים לבנים דנראו באתרוג. וכו' אך סימן חזוית דפסול היינו שהן גבוהין והאתרוג שקוע ביניהן", ובמנוח"מ פ"ב "והם כמו אבעבועות ומקומן ניכר במישוש שהוא בולט מן האתרוג פסול".

ובארחות חיים כ' "הר"ש ז"ל כתב בהפך דבכלו כשר ובמקצתו פסול דהוה ליה כמנומר. והר"י כתב והשתא יש חומרא גדולה דמאי קרי מיעוטו ונראה דמיעוטו ר"ל מיעוטו פחות מחציו אבל הרביע והשליש לא מיפסיל. ויש לדקדק שלא יהיה בו חזוית כלל, ולכאור' הר"ש מכשיר רק בכולו, דס"ל לכאור' שאינו מראה פסול, רק פוסל מדין נימור, וס"ל דבמראה כשר, נמי איכא מנומר, אך מהמשך הארחות חיים, משמע לכאור' שהוא מהפך הגי' וכולו כשר, ומיעוטו פסול, וגם הר"פ והכלבו, כ' הא דמיעוטו דוקא ברביע, וכ' דיש לדקדק שלא יהיה חזוית כלל, אבל לא קאי על דברי הר"ש, רק אח"כ הביא הכלבו את הר"ש, וצ"ע בכ"ז.

תו' כ"ט ע"ב ד"ה קפסיק, רבינו יהונתן והמאירי ריטב"א כ"ט ע"ב, ול"א ע"ב, והמ"מ, ורבינו ירוחם, כ' מטעם הדר, וכן הרא"ש בדעת הבבלי, וכן משמע בשבלי הלקט סי' שנ"א, ובסוף סי' שמ"ט.

והראב"ד בהל' לולב שלו כ', בשם יש מי שאומר, "מ"ט לפי שאין זה דומה לחזוית דחזוית אינו מראה האתרוג, אבל נקלף אף על פי שאין מראה שוין מ"מ כולן ממראה אתרוג הן ולא אמרו מנומר פסול אלא כשהוא משתנה חברבורות של מראות אחרות כמו חזוית וכמו הלבן והכושני שהוא פסול באתרוג", והביאו הרא"ש בסי' י"ז, מבואר לכאור' דכל הפסול של חזוית, הוא המראה של החזוית, ולא שחזוית הוא פסול עצמי, וכן בל' הרבינו ירוחם, שכ' "ואינם ממראה האתרוג", וא"כ לכאור' מבואר ג"כ, שהוא רק מדין הדר, אבל צ"ע דלפ"ז לבאור' למה דוקא חזוית, שצריך שתהיה גבוהה, כמש"כ הרא"ש ורבינו ירוחם, וכן שאר חילוקים שכ' הראשונים, וצ"ל שמראה החולי, הוא פסול ההדר, ועדיין צ"ע.

הרא"ש ותו' הרא"ש, ל"ה ע"ב, כ' "ונראה שהירושלמי סובר שהחזוית חשוב כחסר ולכך לא מיפסיל אלא ביום טוב ראשון ולא מיסתבר כלל דאי טעמא משום חסר מאי נ"מ בין רובו למיעוטו בחוטמו אלא ודאי משום הדר הוא ומיפסיל בכל הימים או שמא הירושלמי פליג אגמרא דידן וסבר דאפילו בהדר לא מיפסיל אלא ביום טוב ראשון" (בתו' הרא"ש איתא או בחטמו, וכן צ"ל ברא"ש), לכאור' הרא"ש

דוחה האפשרות שהוא מדין חסר, אך בפרמ"ג תרמ"ט מ"ז סק"ט וס"ק י"ב, מצרף צד זה לס"ס, וצ"ע.

ובאתרוגים דידן, ליכא חזוית, מכל המינים שנתפ', וכבר כ' הר"פ, בהגהות על הסמ"ק, "אין זה כעין גרב שיש באתרוגים שלנו", אבל היה מצוי מין גרב בזמנם, וע"כ הכלבו, "וה"ר מלריאול"א כתב ומאד יש להסתפק דמאן לימא לן דאותו גרב לא מקרי חזיו ע"כ", אבל בזמננו ג"ז ליכא, וכמש"כ בעוה"ש, סי' תרמ"ח סל"ו, "ואיני יודע מהו זה מו"ל ויש שכתבו שקורין לזה בלא"ט מו"ל ויש שפירשו שקורין לזה פלע"ק ובלשונינו פליאמ"א וזהו כהעדר הנקיות וזה נמצא כמה פעמים וכיון שאינו גבוה מהאתרוג אין זה בכלל חזוית ובאמת באתרוגים שלנו לא נמצאו כלל חזוית כמין שחין וזה היה נמצא באתרוג גינוב"א ובאתרוגי קארסיק"א ולא באתרוגים שלנו", ואתרוגי גינובא וקארסיקא, הם האתרוגים שיצא עליהם ערעור שהם מורכבים, כמש"כ בתשו' בית מאיר סוף או"ח, ועי' ס' ענף עץ עבות סי' ה', ובכל הס' אריכות בזה, אבל באתרוגי זמננו לא נמצא, כי אם מה שנקרא בלעטליך, שאינו נקרא חזוית, וגם דרכו ליגדל באתרוגים, דחשיב מראה אתרוג, כמש"כ הרמ"א בשם תרוה"ד, ואמנם יש לפעמים חולי שנאכל כל הקליפה החיצונה, אבל לכאור' אינו חזוית, שהיא עולה על הקליפה.

לו

אתרוג שוה פרוטה

עייין במעילה כ"א ע"א דתנן, נתן לו שתי פרוטות אמר לו הבא לי אתרוג והלך והביא לו בפרוטה אתרוג ובפרוטה רמון שניהם מעלו רבי יהודה אומר בעל הבית לא מעל שהוא אומר לו אתרוג גדול הייתי מבקש והבאת לי קטן ורע, וכ"ה ברמב"ם פ"ז ממעילה הל' ד', וכת"ק. מבואר שאפשר לקנות אתרוג, בפרוטה כרמון, וכן בש"ך חו"מ סי' ע"ב ס"ק נ' הביא דברי הרא"ש, שכ' דמתני' בשבועות, מ"ג ע"ב, בית מלא מסרתי לך וכיס מלא מסרתי לך והלה אומר איני יודע אלא מה שהנחת אתה נוטל פטור, מיירי שנשאר פחות משו"פ, שג"ז נקרא פירות, והק' הש"ך, "וגם פשטא דמתני' מי לא עסקינן נמי בפירות חשובים אתרוגים וכיוצא בהן שאפילו פרי אחד שוה פרוטה דכשמשיכו היו בו פירות ואיני יודע כמה הם ודאי הודה בשוה פרוטה".

קונטרס סימני אתרוג

תכנ

אמנם כ' תו' ותו' הרא"ש, בסוכה ל"ט ע"א, "יותר ממזון שלש סעודות משמע שיש בדמי אתרוג יותר ממזון שלש סעודות והא דתנן פ"ו דמעילה נתן לו שתי פרוטות ואמר לו לך והבא לי אתרוג באחת ובאחת רמון התם באתרוג פסול דלא בעי ליה אלא לאכילה אבל הכא כשר והדר לברכה דמיו יקרים", וכן לכאור' יכלו לת', דהתם בכל השנה, שאין נפק"מ בין כשר לפסול.

אך בירו' סוכה פ"ג הל' י', פריך כקו' תו', א"ר לעזר דזקני הגלל היא דזקני הגליל אומר אסור למסור למי שהוא חשוד על השביעית מזון שתי סעודות אמר רבי מתנייה תיפתר דברי הכל כשהיו אתרוגים נמכרין ביוקר. כהדא תרונגיא הוין מצפצפין תמן והוה רב נחמן בר יעקב יהב אתרוגא מתנה לבריה אמר ליה לכשתזכה בו ובמצותו החזירהו לי, וכ' הפנ"מ, "הא דקתני במתני' הלוקח לולב מחבירו בשביעית וכו' אתיא כזקני גליל דאינהו דאמרי אסור למסור למי שהוא חשוד על השביעית מזון שתי סעודות מדמי שביעית וסתם עם הארץ חשוד על השביעית הלכך יבקש שיתן לו האתרוג במתנה, תיפתר דברי הכל. ואפי' למאן דלא ס"ל כזקני גליל בשאר שביעית ולא חייש למסור לסתם עם הארץ הב"ע בשהיו אתרוגים נמכרים ביוקר דלא הוו שכיחי כל כך וא"כ דמי אתרוג הרבה הן ובכה"ג לכ"ע חיישינן למסור לו דמי פירות שביעית כל כך", מבואר דלהירו', סתם אתרוג, אף הכשר לברכה, אינו עולה כמזון ב' סעודות, רק במקום שלא שכיח אתרוגים, אבל י"ל דהירו' כתו', והכונה במקום, שלא שכיח אתרוגים כשרים.

וברשב"ם בב"ב קל"ז ע"ב, כ' "שקנו אתרוג ירשו מאביהן או לקחו במעות ירושת אביהן בתפוסת הבית כל זמן שלא חלקו ונטלו אחד מן האחין בלא דעת חבירו ויצא בו רואין אם אין האחין מקפידין זה על זה ויכול לאכלו בלא רשותם כגון שיש אתרוגים הרבה בתפוסת הבית או שימצאו הרבה אתרוגים בעיר או שכבר יצאו ואין צריכין לו עוד", הרי דיש עיר דשכיחי הרבה אתרוגים כשרים, ואין האחים מקפידים אם יאכל האתרוג הכשר, ומבו' לכאור' כתי' הירו', דהרי אם כשר דמיו יקרים, הרי שאם אוכל האתרוג, יעלה להם דמים יקרים לקנות כשר, ועי' בד' הריטב"א בהע' 12, מש"כ על דברי הרשב"ם.

וברבינו יהונתן בסוכה, ט"ז ע"א, מדפי הרי"ף "כלומר שאם ימצא אדם ליקח אתרוג שאינו כל כך הדר בעשרים דינר וימצא אחר הדר בל' דינר מוטל עליו (כסכה) להדר המצוה עד שליש הדמים זה קלי ואנוהו התנאה לפניו במצות", מבואר שבזמנו היה אתרוג כ' דינר, והראב"ן כ' בבבא קמא ט' ע"ב, "אמר רב הונא הידור מצוה עד שליש במצוה שאם נזדמן לו אתרוג בכ' פשיטים ובא לו אחר יפה ממנו בל' יקנה אותו של ל' משום זה קלי ואנוהו התנאה לפניו במצות", אך ברבינו ירוחם נתיב ג' ח"ג, כ' "מצא דבר שהוא ראוי לצאת בו כגון אתרוג בדינר קוני

יפה ממנו בדמים השליש יותר ממה שהיה קונה זה", וכן הרבינו יונה כ' בס' היראה, "והדור מצוה עד שליש במצוה כגון מצא אתרוג ב"ב פרוטות ומצא אחר הדור ממנו יוסיף עד י"ח פרוטות ליקח ההדור", ואולי מפני שהי בספרד, היה מצוי שם אתרוגים, משא"כ באשכנז, ובלונל, שלא היה מצוי שם אתרוגים והיו יקרים.

הרמב"ם בפט"ז ממאכ"א הל' ח', כ' "כיצד אגודה של ירק מכלאי הכרם שנתערבה במאתים אגודות או אתרוג של ערלה שנתערב במאתים אתרוגים הכל מותר וכן כל כיוצא בזה", ובהל' ט', "יראה לי שכל דבר שהוא חשוב אצל בני מקום מן המקומות כגון אגוזי פרך ורמוני בדן בארץ ישראל באותן הזמנים שהוא אוסר בכל שהוא לפי חשיבותו באותו מקום ובאותו זמן ולא הוזכרו אלו אלא לפי שהן אוסרין כל שהן בכל מקום והוא הדין לכל כיוצא בהן בשאר מקומות ודבר ברור הוא שכל איסורין האלו מדבריהם", מבואר שבזמנו של הרמב"ם, לא היה אתרוג, פרי חשוב⁴⁶, כמו אגוזי פרך ורמוני באדן, שבזמן חז"ל, ויל"ע בזמננו, באתרוג הראוי לברכה, שחשוב הרבה, אם בטל, ויל"ע, דאולי דבר שאינו חשוב בעצם, וכאשר הוא נאסר, בטל חשיבותו, אינו דומה לאגוזי פרך ורימוני באדן.

לז

אתרוג גדל ביער

בתום' בת פ"ח ע"א, כ' על קרא דכתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים, דר"ת, "מפרש דתפוח היינו אתרוג וריח אפך כתפוחים מתרגמין כריחא דאתרוגא", ובט"ז או"ח סי' ר"ג, כ' "ואיני מבין דברים אלו דהא קרא כתיב כתפוח בעצי היער כו' ומסיים ופריו מתוק לחכי ש"מ דתפוח הגדל בעצי היער קרוי פירא", מבואר שמפ' דמיירי קרא מתפוחים הגדלים בעצי היער, וא"כ לתו' מיירי באתרוגים הגדלים

46. ואף שכ' בתולדות יצחק וירא י"ח פס' ה', "האחד למה נראה לו באלונים יותר היה ראוי שיראה אליו באילן חשוב כאילן האתרוג וכיוצא בו ולמה באילן ולא באש שנאמר ודבריו שמעת מתוך האש ועוד מה צורך שיאמר הכתוב שנראה באילנות ואפילו יהיו אתרוגים וכו' ולזה אמר באלוני ממרא שבזכות המילה אפילו שאינו אילן חשוב אלא אלונים ואין הנבואה שורה אלא מתוך שמחה ובאלונים אין שמחה שאילן האתרוג וכיוצא בו משמח הלב ובזכות המילה אפילו באלונים נראה אליו ה'", וכן בש"ך חו"מ סי' ע"ב ס"ק נ', "וגם פשטא דמתני' מי לא עסקינן נמי בפירות חשובים אתרוגים וכיוצא בהן שאפילו פרי אחד שוה פרוטה", אעפ"כ עדיין אינם חשובין כאגוזי פרך ורמוני באדן.

קונטרס סימני אתרוג

תכה

בעצי היער, ובאמת במו"ק שם, כ' "ותמה על עצמך, וכי שקדים וערמונים ואגוזים שנמצאים מהם יערות מלאים מהם במדינות משובחות, וכן אתרוגים ולימונים מראנצין נמצאים לרוב גדלים ביערים בארצות הטובות האם לא יברכו עליהם בפה"ע", הרי שיש מהאתרוגים יערות מלאים מהם, וכ"ה באתרוגי מרוקו, ועי' הע' 28, ואמנם בפרמ"ג באגרת ג', כ' "והט"ז בסימן ר"ג שכתב דתפוח בעצי יער וכו', קשה קצת דקאי אתפוח טוב על כל פנים ביני אילני סרק. ורש"י שבת כתב כן דרכו דלא כתוספות ואי אתפוח באילן סרק נחזי אנן, וצ"ע. ורמז, מה תפוח באילן סרק אין ראוי כך רק לאחר בישול, כך ישראל ע"י יסורים מתמרקין ונעשים זכים", הרי שרוצה לפ' דתפוח טוב הגדל בין אילני סרק, וכמב' בתרגום על פס' זה, היכמא דיאי ומשבח אתרוגא ביני אילני סרק וכולי עלמא מודעין יתיה, אמנם בסוף דבריו חוזר הפרמ"ג לפי' הט"ז.

לח

המקום שמתחיל שיפוע האתרוג

ע"י בביאור הלכה סי' תרמ"ח סעיף ט', שכתב "ע"יין בב"י דדעת הרמב"ם והרי"ף גיאות דחוטמו היינו למעלה קרוב לשושנתא אבל בטוש"ע סתמו כדעת הרא"ש דהשפוע קרוי חוטם ומצדד ברא"ש דכן הוא ג"כ דעת הר"ח והרי"ף ולכן כתב הטור ממקום שמתחיל לשפוע וכן ג"כ כונת השו"ע והנה לכאורה היה נראה לומר שהוא מחצי האתרוג ולמעלה אבל באמת זה אינו דא"כ אם החזזית מתפשט על רובו של האתרוג ממילא הוא על חוטמו ג"כ ובפרט לדעת רש"י שכתב דעובי גבהו של האתרוג הוא נקרא חוטם א"כ אם החזזית מתפשט על רובו הרי חוטמו בכלל ובגמרא וכן בפוסקים מוכח דתרי מילי נינהו [וביותר יקשה על המ"א וש"א שכתבו דהא דברובו פסול דוקא אם הוא משני צדדים ולא מצד אחד ולמה לא נפסל בכ"ג מטעם שהוא על חוטמו] וע"כ אנו צריכין לומר דלכו"ע מתחיל החוטם באתרוג אחר שיעור רובו של האתרוג ולא קודם".

ולכא' צ"ע, דיש מיני אתרוגים, שהם ארוכים, ומתחיל להשתפוע, הרבה אחר הרוב, וכן מצוי באתרוגי הלפרין, הגדולים, וגם בשאר אתרוגים, יש כה"ג, וי"ל דלהרא"ש, מיירי הגמ', באתרוגים כאלו.

קונטרס סימני אתרוג

תכו

ובן לכאור' לרש"י, האתרוגים שבגמ', היו, או שרובם מלמטה קודם העובי, או רובם מעל העובי, דבלא"ה לא משכח"ל, רוב שלא יהיה גם בעובי, ואם נחשיב בשני המקומות, יהיה מנומר, שהרי העובי, שהוא אמצעו של האתרוג, שהוא החוטם, מפסיק ביניהם.

ויל"ע באתרוגים שרובם ישר, ואינם לגמרי כדוד, המבואר באות כ"ט, ועי' לעיל הע' 33, כיון שבסוף משתפע, דלרש"י, אין כאן חוטם, וזה ג"כ מצוי באתרוגים הנ"ל, וע"כ דלרש"י מיירי הגמ', באתרוגים שיש להם עובי באמצע, ואינם ישרים עד למעלה.

